

साभ्ता समृद्धिका लागि सबैको रोजाइको बैंक

कृषि विकास बैंक लि.

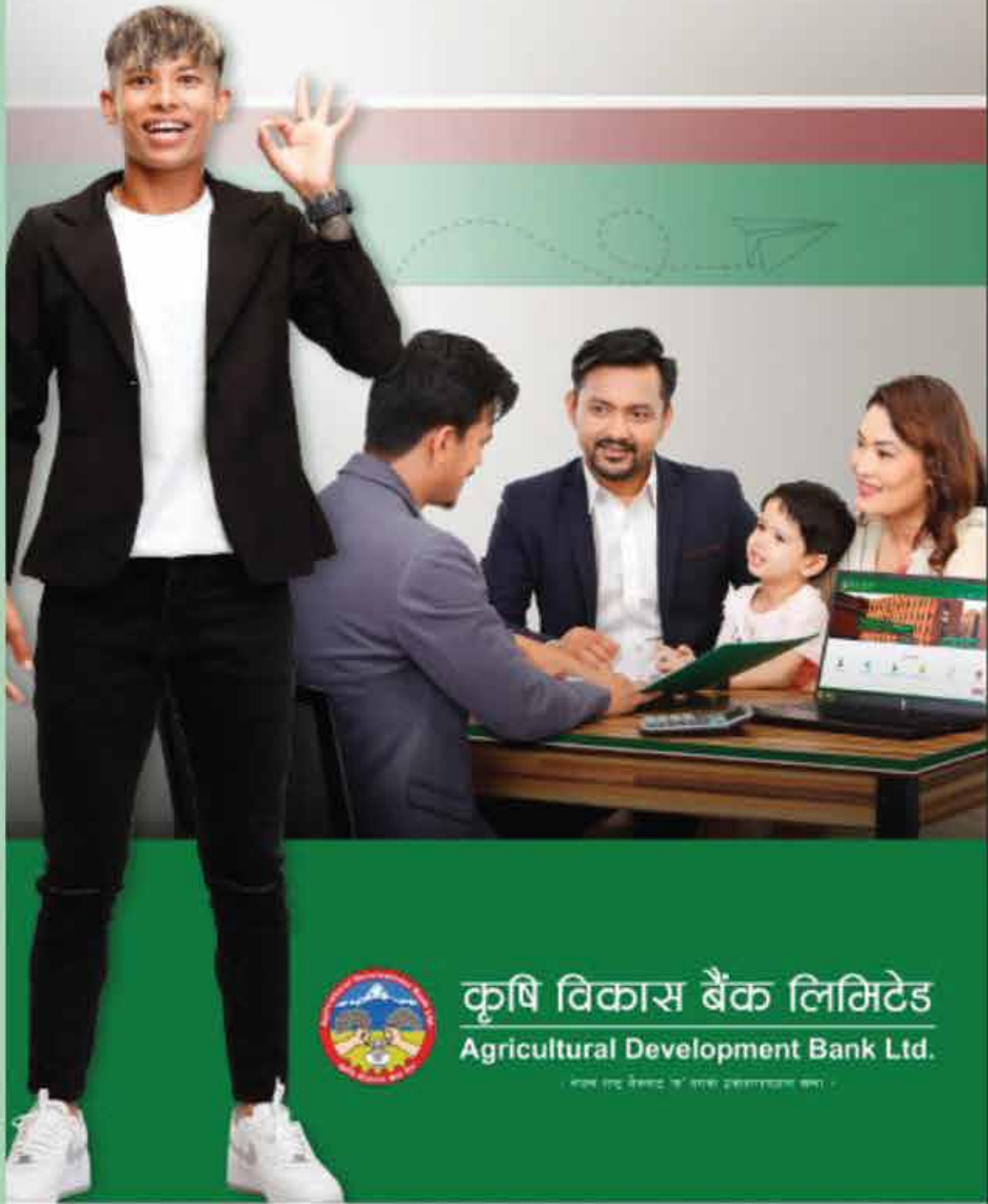
Agricultural Development Bank Ltd.

५८ औं वार्षिकोत्सव स्मारिका

२०८१ माघ ७

परिवारको सम्बृद्धिको आधार,
भरपर्दो वित्तीय साभेदार
कृषि विकास बैंक लिमिटेड

कृषि विकास बैंक लिमिटेड
Agricultural Development Bank Ltd.

। कृषि विकास बैंक लिमिटेड, काठमाडौं, नेपाल

SWIFT: ADBLNPKA

सम्पूर्ण बैकिङ सुविधा सहितको तपाईं सज्जे घर आँजानको बैंक

www.adbl.gov.np

कृषि विकास बैंक लि.

५८ औं वार्षिकोत्सव स्मारिका

२०८१ माघ ७

हामी ५८ औं वर्षमा प्रवेश गरेका छौं । हामीलाई यहाँसम्म आइपुग्न आ-आफ्नो क्षेत्रबाट सहयोग पुऱ्याउनुहुने समस्त ग्राहक वर्ग, कर्जाग्राही, सेयरधनी महानुभावहरू, नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक एवं नियामक निकायहरू, Asian Development Bank, IFAD, World Bank लगायत विभिन्न दातृ निकाय, सहयोगी संघसंस्थाहरू र सबै शुभेच्छुकहरूमा हार्दिक आभार व्यक्त गर्दै आगामी दिनमा अझ स्तरीय एवं विशिष्टीकृत सेवा प्रदान गर्ने प्रण गर्दछौं ।

प्रधानमन्त्री

काठमाडौं, नेपाल ।

शुभकामना

कृषि विकास बैंक लि.ले आफ्नो स्थापनाको ५८ औं वर्ष प्रवेश गर्न लागेको सुखद अवसरमा बैंक परिवार एवं समस्त सेवाग्राही, उद्यमी, व्यवसायी लगायत सम्बद्ध सबैमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

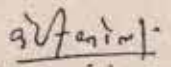
वहुसंख्यक परिवार आबद्ध रहेको देशको कृषि क्षेत्रमा कृषि विकास बैंक लि.ले किसान, उद्यमी तथा व्यवसायीहरूलाई सहज रुपमा कर्जा उपलब्ध गराई कृषि क्षेत्रको व्यावसायिक विकास तथा प्रवर्धनका लागि गरेका प्रयासहरू प्रशंसनीय छन् । ग्राहकहरूलाई सबै किसिमका बैंकिङ्ग सेवाहरू उपलब्ध गराई तथा देशमा बैंकिङ्ग सेवाको पहुँच ग्रामीणस्तरसम्म विस्तार गरी कृषकहरूको जीवनस्तर सुधार गर्न सहयोग गर्दै आएको यो बैंकले मुलुकको कृषि क्षेत्रको विकासमा आफ्नै विशिष्ट पहिचान राख्न सफल भएकोमा खुसी व्यक्त गर्दछु ।

बैंकले नेपाल सरकारमार्फत संचालन भइरहेको वित्तीय क्षेत्रका गरिबी निवारण, ग्रामीण अर्थतन्त्रको विकास एवं विस्तार, विपन्न वर्गको उत्थान, वित्तीय साक्षरता प्रवर्धन, कृषिलगायतका उत्पादनशील क्षेत्रमा सहुलियतपूर्ण कर्जा प्रवाहमा योगदान पुर्याउँदै आएकोमा आगामी दिनहरूमा उद्यम व्यवसाय गर्न चाहने युवा वर्गलाई सहज रुपमा आवश्यक कर्जा उपलब्ध गराई उनीहरूको सीप, क्षमता र उद्यमशीलतालाई मुलुकको विकासमा लगाउन समेत उत्प्रेरित गर्ने अपेक्षा गरेको छु ।

विगत पाँच दशकदेखि मुलुकको ग्रामीण भेगदेखि शहर बजारसम्मका आम जनसमुदायको बचतलाई परिचालन गरी कृषिलगायत उत्पादनशील क्षेत्रमा पुँजी प्रवाह गर्न योगदान पुर्याउँदै आएकोमा बैंकको सेवालाई आगामी दिनमा थप विस्तार गरी सीमान्तकृत वर्ग र क्षेत्रका किसानलाई विशेष रुपमा लाभान्वित तुल्याउनु आवश्यक देख्दछु । मुलुकको अर्थतन्त्रको महत्वपूर्ण खम्बाको रुपमा रहेको कृषि क्षेत्रको थप आधुनिकीकरण, व्यावसायीकरण र विविधीकरण गर्दै यस क्षेत्रमा आय र रोजगारी प्रवर्धन गर्न बैंकले अग्रणी भूमिका निर्वाह गर्ने विश्वास लिएको छु ।

अन्त्यमा, कृषि विकास बैंक लि.लाई आजको प्रतिस्पर्धात्मक युगमा अन्य वाणिज्य बैंकहरूसँगै आफूलाई प्रतिस्पर्धामा खरो उत्रन तथा आधुनिक प्रविधिको माध्यमबाट देशको कुनाकापचासम्म सेवा विस्तार गरी सर्वसाधारण जनताको घर आँगनको बैंकको रुपमा स्थापित हुन सफल होस् भन्ने शुभेच्छासहित बैंकको उत्तरोत्तर प्रगतिको कामना गर्दछु ।

७ माघ, २०८१

केपी शर्मा ओली

विष्णुप्रसाद पौडेल
उपप्रधानमन्त्री एवम् अर्थमन्त्री

नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय

सिंहदरबार, काठमाडौं
नेपाल

शुभकामना

कृषि विकास बैंक लिमिटेडले आफ्नो स्थापनाको ५७ वर्ष पूरा गरी ५८ औं वार्षिकोत्सव मनाउन लागेको याहा पाउँदा मलाई खुशी लागेको छ। यस अवसरमा समस्त बैंक परिवार लगायत सम्बद्ध सबैमा बधाई तथा शुभकामना व्यक्त गर्न चाहन्छु।

नेपालका ग्रामिण ईलाका देखि शहर बजारसम्म वित्तीय सेवाको पहुँच अभिवृद्धि गर्न एवं बैंकिङ तथा वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व कायम गरी अर्थतन्त्रको दिगो विकास गर्न संस्थाले खेलेको भूमिका म यस अवसरमा स्मरण गर्न चाहन्छु। आम सर्वसाधारणको निक्षेप सुरक्षित गरी आर्थिक विकासका क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह मार्फत आर्थिक गतिविधिमा क्रियाशीलता ल्याउनमा बैंकिङ क्षेत्रको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ। कृषि विकास बैंक लिमिटेडले विगतमा यस दिशामा लिएको क्रियाशीलता महत्वपूर्ण रहेको मेरो ठम्याई रहेको छ।

मुलुकमा वित्तीय समावेशीकरण, उद्यमशीलता विकास तथा राष्ट्रिय वचतलाई प्रोत्साहन तथा प्रवर्द्धन गर्न बैंकले आगामी दिनमा अझ बढी योगदान गर्ने अपेक्षा गरेको छु। सहूलियतपूर्ण कर्जा कार्यक्रमको प्रभावकारिता, डिजिटल बैंकिङ कारोबारको विस्तार, लघु, साना, मझौला एवम् कृषि उद्यमहरूको वित्तीय पहुँचमा विस्तार, हरित अर्थतन्त्रलाई प्रोत्साहन र वित्तीय साक्षरता कार्यक्रमहरूलाई थप प्रभावकारी बनाउन बैंकले नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्ने विश्वास पनि मैले लिएको छु।

अन्त्यमा, कृषि विकास बैंक लिमिटेडको ५८ औं वार्षिकोत्सवको पूर्ण सफलता एवम् बैंकको उत्तरोत्तर प्रगतिको लागि शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

२०८१ पौष

विष्णुप्रसाद पौडेल
उपप्रधानमन्त्री एवम् अर्थमन्त्री

गभर्नर
Governor

नेपाल राष्ट्र बैंक NEPAL RASTRA BANK

केन्द्रीय कार्यालय
बालुवाटार, काठमाडौं
Central Office
Baluwatar, Kathmandu

शुभ-कामना

कृषि विकास बैंक लिमिटेड आफ्नो स्थापनाको ५७ वर्ष पूरा गरी ५८ औं वर्षमा प्रवेश गरेको सुखद अवसरमा बैंक परिवारप्रति हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दै बैंकको उत्तरोत्तर प्रगतिको कामना गर्दछु।

सर्वसाधारण जनताको मात्र नभई नेपालको अर्थतन्त्रकै आधारका रूपमा रहेको कृषि क्षेत्रमा वित्तीय सेवा उपलब्ध गराउने उद्देश्यका साथ स्थापित कृषि विकास बैंकले स्थापनाको सुरुआतदेखि नै ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रका कृषकलाई वित्तीय सेवा प्रदान गरेको यथार्थ हाम्रा सामु स्पष्ट छ। पछिल्ला दिनमा कृषिको व्यावसायीकरणका लागि समेत बैंकले यथोचित योगदान पुऱ्याउँदै आएको स्मरणीय छ। विगतमा मुलुकको उत्पादन अभिवृद्धि, ग्रामीण रोजगारी सिर्जना, बैंकिङ सेवाको पहुँच विस्तार एवम् गरिवी न्यूनीकरणका क्षेत्रमा यस बैंकले पुऱ्याएको योगदान सराहनीय छ भने आगामी दिनमा समेत उच्च र दिगो आर्थिक वृद्धिका लागि प्रतिस्पर्धी लागतमा कृषि, उद्योग, पर्यटन, ऊर्जा तथा पूर्वाधार क्षेत्रमा वित्तीय साधन प्रवाह गर्नेतर्फ अग्रसर हुनुपर्ने देखिन्छ। यस पृष्ठभूमिमा नेपालको वित्तीय बजारमा बैंकले आफूलाई कुशल, प्रतिस्पर्धी, नवीनतम तथा आधुनिक बैंकिङ सेवा प्रवाहमाफत एक सबल वाणिज्य बैंकको रूपमा उभ्याउँदै राष्ट्रले परिलक्षित गरेको समावेशी आर्थिक विकासमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउने मैले विश्वास लिएको छु।

ग्रामिण तथा कृषि कर्जा सेवा प्रवाहको लामो अनुभव, विस्तारित शाखा सञ्जाल, आधुनिक प्रविधिको प्रयोगमाफत कुशल आन्तरिक नियन्त्रण, सबल संस्थागत सुशासन एवम् उच्च कार्यदक्षतामाफत उत्तरदायित्वपूर्ण वित्तीय सेवा प्रवाह गरी अर्थतन्त्रको विकासमा अग्रणी भूमिका निर्वाह गर्ने अपेक्षाका साथ बैंकको यस ५८ औं वार्षिकोत्सवको अवसरमा पुनः शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

(महा प्रसाद अधिकारी)

पत्र संख्या :-

ब. नं. :-

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय

सिंहदरबार, काठमाडौं
नेपाल ।

शुभकामना

कृषि विकास बैंक लिमिटेडले आफ्नो स्थापनाको ५८ औं वर्ष प्रवेश गर्न लागेको सुखद अवसरमा समस्त बैंक परिवार लगायत सम्बद्ध सबैमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

ग्रामीण ईलाकादेखि शहर बजारसम्म बृहत्तर रूपमा आम जनसमुदायलाई सम्पूर्ण बैंकिङ सेवा उपलब्ध गराउने लक्ष्यका साथ अग्रसर कृषि विकास बैंक लिमिटेडले बैंकिङ व्यवसायको माध्यमबाट देशको आन्तरिक स्रोत परिचालन गर्ने कार्यमा अहम भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ। नेपालको कृषि क्षेत्रको विकासका साथै समग्र वित्तीय क्षेत्रको विस्तारका लागि यस बैंकले पुन्याउँदै आएको योगदान प्रशंसनीय छ।

बैंकले नेपाल सरकारद्वारा उपलब्ध गराउँदै आएको अनुदानसहितको सहूलियतपूर्ण कर्जालाई आगामी दिनमा उत्पादनशील क्षेत्रमा अझ प्रभावकारी रूपमा प्रवाह गर्दै लैजानेछ भन्ने विश्वास लिएको छु। आम जनताका लागि वित्तीय पहुँचको सुनिश्चिता गर्दै यस बैंकले अन्य वाणिज्य बैंकहरूसँग प्रतिस्पर्धा गर्न आफ्नो प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता अभिवृद्धि गरी सूचना प्रविधिको माध्यमबाट सेवा विस्तार गर्ने कार्यमा अग्रणी भूमिका खेल्नेछ भन्ने विश्वास लिएको छु।

अन्त्यमा, आगामी दिनमा बैंकले अझ प्रभावकारी रूपमा निक्षेप परिचालन गर्दै उत्पादनमूलक क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गरी गुणस्तरीय एवं विध्वंसनीय सेवा प्रवाह गर्न सकोस् भन्ने शुभकामना व्यक्त गर्दछु। वित्तीय अनुशासनको पालना गर्दै रोजगारी सिर्जना गरिब निवारण र ग्रामीण क्षेत्रका विपन्न वर्गको उत्थान गर्ने कार्यमा बैंकले सफलता प्राप्त गर्दै जाओस् भन्ने कामना गर्दछु।

७ माघ, २०८१

डा. राम प्रसाद घिमिरे
सचिव

पत्र संख्या -

त न -

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय

सिंहदरवार, काठमाडौं
नेपाल ।

शुभकामना

कृषि विकास बैंक लि. स्थापनाको ५७ वर्ष पूरा गरी ५८ औं वर्षमा प्रवेश गरेको सुखद अवसरमा बैंकका संचालक समितिका अध्यक्ष तथा सदस्य, शेयरधनी, ग्राहकवर्ग र समस्त बैंक परिवार लगायत सम्बद्ध सबैमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

कृषि विकास बैंकले देशको कृषि क्षेत्रको व्यवसायिक विकासका साथै समग्र वित्तीय क्षेत्रको विस्तारमा उल्लेखनीय भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ । खासगरी ग्रामीण क्षेत्रमा बैंकिङ सेवा विस्तार गर्दै कृषि कर्जा मार्फत ग्रामीण क्षेत्रका जनताको आयवृद्धि र कृषि तथा वनजन्य उद्योगको विकासमा बैंकले पुऱ्याउंदै आएको योगदान प्रशंसनीय छ ।

नेपाल सरकारले ग्रामीण अर्थतन्त्रको विकास, कृषि उत्पादनमा वृद्धि र गरीबी न्यूनीकरणका लागि उपलब्ध गराउंदै आएको अनुदानसहितको सहूलियतपूर्ण कर्जालाई सरकारले लिएको उद्देश्य हासिल हुनेगरी बैंकले अझ प्रभावकारीरूपमा प्रवाह गर्नेछ, भन्ने विश्वास लिएको छु । देशको कूल जनसङ्ख्याको ठूलो हिस्सा अझै पनि कृषि क्षेत्रमा आवद्ध रहेको हुँदा बैंकले आफ्नो स्थापनाको उद्देश्य अनुरूप पनि कृषि क्षेत्रको समग्र विकास एवम् विस्तारलाई केन्द्रित गरी लगानी विस्तार गर्नु आवश्यक देखिन्छ । साथै, बैंकले वाणिज्य बैंकिङ्ग कारोवारलाई समेत आधुनिक एवम् नविन प्रविधियुक्त बनाई आम नागरिकलाई सहजरूपमा अत्याधुनिक तथा प्रविधियुक्त बैंकिङ्ग सेवा प्रदान गर्नु आवश्यक छ ।

अन्त्यमा, आगामी दिनमा बैंकले क्षमता अभिवृद्धि गर्दै मुलुकको आर्थिक वृद्धिमा थप योगदान पुग्ने गरी अझ प्रभावकारीरूपमा गुणस्तरीय एवम् विश्वसनीय सेवा प्रवाह गर्ने अपेक्षा गर्दछु । साथै, वित्तीय अनुशासनको पालना गर्दै देशमा रोजगारी सिर्जना, गरिबी न्यूनीकरण, विपन्न वर्गको उत्थान र औद्योगीकरणमा योगदान पुग्ने गरी बैंक अझ प्रभावकारीरूपमा अगाडि बढ्न सकोस् र आफूलाई 'सर्वसाधारणको घर आँगनको बैंक' का रूपमा चिनाउन सकोस् भन्ने कामना गर्दै शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

मिति : २०८१ साल पुस ।

दिनेश कुमार घिमिरे
सचिव (राजस्व)

सञ्चालक समितिका अध्यक्षको शुभकामना

कृषि विकास बैंक लिमिटेड ५७ वर्ष पूरा गरी ५८ वर्षमा प्रवेश गरेको यस शुभ अवसरमा, समस्त ग्राहक, शेयरधनी, कर्मचारी, शुभचिन्तक र सरोकारवाला सबैमा शुभकामना दिन चाहन्छु।

कृषि पेशामा आश्रित ग्रामीण क्षेत्रमा बसोबास गर्ने जनता र कृषि उद्यमीहरूको आर्थिक समुन्नति गर्न आवश्यक पर्ने पूँजी र प्रविधि उपलब्ध गराउने उद्देश्यले २०२४ साल माघ ७ गते यस बैंकको स्थापना भएको हो। यस बैंकले आफ्नो व्यवसायको शुरुवाति दिनमा कृषि र कृषिमा आधारित उद्योग र सहकारी संस्थामा लगानी गरे तापनि अहिले ग्राहकका आवश्यकता र चाहनालाई ध्यानमा राखी सबै प्रकारका वाणिज्य बैंकिङ्ग सेवाहरू प्रदान गर्दै आएको छ। यस बैंकले एकातिर देशभरि ७७ जिल्लामा स्थापना भएका २८२ कार्यालयहरूबाट आम जनतालाई वित्तीय सेवा प्रदान गरेको छ भने अर्कोतिर छरिएर रहेको पूँजी संकलन गरी लाखौं किसान र उद्यमीहरूलाई ऋण प्रवाह गरेर उत्पादन र उत्पादकत्व तथा आय वृद्धिको माध्यमबाट देशको आर्थिक विकासमा टेवा दिँदै “समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली” को राष्ट्रिय आकांक्षा पुरा गर्न योगदान पुऱ्याउदै आएको छ। सानो पूँजी आवश्यक पर्ने लक्षित व्यक्ति र समुदायहरू बैंकिङ्ग सेवाबाट विमुख नहुन् भन्ने उद्देश्यले यस बैंकले साना किसान विकास कार्यक्रम सफलता पूर्वक संचालन गरी यसको निरन्तरता स्वरूप साना किसान विकास लघु वित्त वित्तीय संस्था लि. स्थापना गरिएको छ। हालका दिनमा विश्व अर्थतन्त्र र राष्ट्रिय अर्थतन्त्र अपेक्षित मात्रामा चलायमान नभएको अवस्थामा समेत बैंकले आफ्नो कारोबार निरन्तर विस्तार गर्न सफल भएको कुरा उल्लेख गर्न सान्दर्भिक ठान्दछु।

यस बैंकले व्यवसाय विस्तारको साथै दिगो बैंकिङ्ग र वित्तीय स्थायित्वका लागि प्रचलित कानून र नियामक निकायको निर्देशनको अनुपालना, जोखिम व्यवस्थापन, प्रभावकारी आन्तरीक नियन्त्रण प्रणाली र कर्जाको गुणस्तर कायम गर्ने कार्यलाई उच्च प्राथमिकता दिएको छ। साथै यसको व्यावसायिक दक्षतामा निखार ल्याउँदै आधुनिक बैंकिङ्ग सुविधा, संस्थागत सुशासन, सुरक्षित तरिकाले सूचना प्रविधिको उच्चतम प्रयोग एवं लगानीमैत्री नीति र ग्राहकमैत्री असल व्यवहारको माध्यमबाट व्यवसायको विस्तार र गुणस्तरीय सेवा प्रवाह गरिएको छ। बैंकिङ्ग व्यवसायमा आउन सक्ने प्रणालीगत जोखिमलाई समेत कुशलतापूर्वक व्यवस्थापन गर्न यो बैंक सक्षम रहेको छ। बैंकका शेयरधनीको अधिकतम हितलाई ध्यानमा राख्दै उच्च प्रतिफल दिने विषय र कर्मचारीको मनोबल उच्च राख्न समयानुकूल सुविधा वृद्धि गर्ने तथा क्षमता विकास गर्ने विषयलाई बैंकले विशेष महत्त्व दिएको छ।

बैंकलाई आजको यस सुदृढ अवस्थामा ल्याइपुऱ्याउन मार्गदर्शन र सहयोग गर्ने नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक, सर्वसाधारण शेयरधनी एवं सम्पूर्ण ग्राहकवर्ग, विकास साभेदार, पूर्व एवं वर्तमान सञ्चालकहरू, सम्पूर्ण कर्मचारीहरू र बैंकमा कृयाशिल ट्रेडयुनियन लगायत सबैमा हार्दिक आभार व्यक्त गर्दै भविष्यमा अझ बढी सहयोग र सद्भावको अपेक्षा गरेको छु।

अन्त्यमा, निरन्तर सुधार, परिवर्तन व्यवस्थापन, सूचना प्रविधिको सुरक्षित उपयोग, समन्वय र आन्तरिक क्षमता अभिवृद्धिको माध्यमबाट आगामी दिनमा आफ्नो सेवालालाई अझ छिटोछरितो, उच्च गुणस्तरीय, सुरक्षित र भरपर्दो बनाउदै देशको आर्थिक विकास, वित्तीय स्थायित्व, वित्तीय पहुँच र वित्तीय साक्षरता अभिवृद्धि गर्ने कार्यमा थप लगनशील भै अगाडि बढ्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु।

रामशरण पौड्याली

अध्यक्ष

सञ्चालक समिति

कृषि विकास बैंक लिमिटेड

बिना कुनै कठकठट Loan

सम्मको लोन तुरुन्तै
ADBL Smart Plus बाटै

*T&C apply

मुख्य कार्यालय
रामराहुष्य, काठमाडौं
फोन नं. ०१-४२४२३४९, ०१-४२६२६२०
फ्याक्स: ०१-४२६२९२९

www.adbl.gov.np

सम्पूर्ण बैकिङ्ग सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घर आँगनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको प्रतिबद्धता

कृषि विकास बैंक लि. ५७ वर्ष पूरा गरी ५८ औं वर्षमा प्रवेश गरेको यस सुखद अवसरमा नेपाल सरकार, बैंक सञ्चालक समिति, बैंकका समस्त ग्राहकवर्ग, शेयरधनी महानुभावहरू, दातृ निकाय, नियमनकारी निकाय, पूर्व कर्मचारी तथा कार्यरत कर्मचारीहरू, सञ्चारकर्मी लगायत सम्पूर्ण शुभचिन्तक संस्था एवम् महानुभावहरूमा हार्दिक आभार एवं शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

वि.सं. २०२४ माघ ७ गतेका दिन देशको कृषि तथा ग्रामीण क्षेत्रको समग्र विकास गर्ने उद्देश्यले स्थापना भएको यस बैंकले वि.सं. २०३२ सालमा साना किसान विकास आयोजनाबाट ग्रामीण र गरिबी निवारण कार्यक्रम मार्फत सीमान्तकृत वर्गको आर्थिक उत्थान गर्ने कार्यक्रम सुरुवात गरेको थियो । यसलाई निश्चित आकार र स्वरूप दिँदै वि.सं. २०५८ सालमा यस बैंकको पहलमा साना किसान विकास आयोजनाहरूलाई संस्थागत बैंकिङ्गको दायरामा ल्याउनका लागि साना किसान बैंकको स्थापना गरी उक्त कार्यक्रम सम्बन्धित समुदायलाई हस्तान्तरण गरिएको थियो । सरकारले खुला र उदार अर्थनीति लिएपश्चात यस बैंकले शहरी क्षेत्रको निक्षेप संकलन गरी ग्रामीण क्षेत्रको आर्थिक विकासमा टेवा पुऱ्याउने तथा विपन्न वर्गका गरीब किसानहरूको जीवनस्तर उकास्ने उद्देश्यले वि.सं. २०४१ सालमा वाणिज्य बैंकिङ्ग कारोबार सुरुवात गर्दै वि.सं. २०६२ सालमा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट "क" वर्गको वाणिज्य बैंकको इजाजतपत्र प्राप्त गरी हाल देशको अग्रणी बैंकको रूपमा कार्य गरिरहेको छ । अत्याधुनिक वाणिज्य बैंकिङ्ग सेवालाई शहरदेखि ग्रामीण क्षेत्रका सर्वसाधारणको घरदैलोमा आधुनिक प्रविधिमाफत जोड्ने कार्य गरी 'सम्पूर्ण बैंकिङ्ग सुविधासहितको तपाईं हाम्रो घर आँगनको बैंक' को अनुभूति दिन बैंक सधैं क्रियाशील रहेको छ ।

"साभ्ना समृद्धिका लागि सबैको रोजाइको बैंक" (The Bank of Choice for Shared Prosperity) भन्ने दूरदृष्टिका साथ अघि बढेको यस बैंकले अत्याधुनिक डिजिटल बैंकिङ्ग सेवाहरू: Internet/Online Banking, Mobile Banking, ATM, Debit/Credit Card, QR Banking, Connect IPS, ECC, ABBS लगायत सम्पूर्ण आधुनिक बैंकिङ्ग सेवाहरू हाम्रा सम्पूर्ण शाखाबाट उपलब्ध गराउँदै आएको छ । विदेशमा बस्ने नेपाली समेतले अनलाइनबाट विदेशी मुद्रा तथा नेपाली मुद्रामा बचत तथा मुद्दती खाता खोल्न सकिने व्यवस्था लागू गरिएको छ । SWIFT कारोबार तथा ADBL Remit मार्फत विश्वभरबाट तथा नेपालभित्र पनि जुनसुकै ठाउँमा रकम तत्काल पठाउने सुलभ व्यवस्था गरिएको छ । बैंकले एकातर्फ प्रविधिको अधिकतम प्रयोग गरी डिजिटल बैंकिङ्ग सेवामाफत सम्पूर्ण वाणिज्य बैंकिङ्ग सुविधाअन्तर्गत निक्षेप संकलन, उद्योग, व्यापार, पूर्वाधार, ऊर्जा क्षेत्रमा कर्जा, प्रतिपत्र, बैंक जमानत जस्ता गैह्रकोषमा आधारित बैंकिङ्ग सेवाहरू उपलब्ध गराएको छ भने अर्कोतर्फ कृषि क्षेत्रको अगुवा (Lead) बैंकका रूपमा आफूलाई स्थापित गर्दै कृषि क्षेत्रको विशिष्टीकृत वित्तीय संस्थाको रूपमा आफ्ना सेवाहरू विस्तार गरेको छ । सम्पूर्ण बैंकिङ्ग कारोवारहरूलाई व्यवस्थित रूपले अभिलेखीकरण गर्न र बैंकको सेवा तथा सुविधालाई चुस्त दुरुस्त बनाउन बैंकले उच्च प्रविधियुक्त विश्वस्तरीय कोर बैंकिङ्ग सफ्टवेयर T24 लागु गरेको छ भने अन्य विविध बैंकिङ्ग सेवा लगायत प्रशासनिक कार्यहरूलाई विभिन्न सफ्टवेयरहरू मार्फत् अटोमेशन गरी सेवा प्रदान गर्दै आइरहेको छ ।

यस ऐतिहासिक घडीमा बैंकले आफ्नो दूरदृष्टि, ध्येय, उद्देश्य एवं दीर्घकालीन लक्ष्यहरू प्राप्त गर्न एवं आवश्यकता अनुरूपका बैंकिङ्ग सेवा तथा सुविधा र बढीभन्दा बढी डिजिटल बजारको मागमा आधारित सेवा सुविधामाफत ग्राहकको पूर्ण सन्तुष्टि, बैंकको समग्र व्यवसाय वृद्धिका लागि दिगो स्रोतको परिचालन, कर्जा लगानीमा वृद्धि एवं कर्जा मिश्रणको समुचित व्यवस्थापन, गैह्रबैंकिङ्ग सम्पत्ति व्यवस्थापन, बजारमैत्री व्याजदर व्यवस्थापन, संस्थागत सुशासन, आन्तरिक नियन्त्रण तथा बैंकिङ्ग कारोबारमा अन्तर्निहित जोखिम व्यवस्थापन गर्न विवेकशील नियम (Prudential Norms) र अन्तर्राष्ट्रिय उच्चतम बैंकिङ्ग अभ्यासहरू (International Best Banking Practices) को पालना गर्न बैंक व्यवस्थापन पूर्ण रूपमा कटिबद्ध तथा क्रियाशील रहेको छ । आगामी दिनहरूमा हाम्रा बैंकिङ्ग सेवाहरूलाई आधुनिक वित्त बजारसँगै थप अद्यावधिक गराउँदै उत्पादनशील अर्थतन्त्र निर्माण गर्न सरकार तथा केन्द्रीय बैंकको लक्ष्य पूरा गर्न तथा सरोकारवालाहरूको अधिकतम दिगो समृद्धिका लागि निरन्तर रूपमा कार्य गरिरहने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु ।

गोविन्द गुरुङ

प्रमुख कार्यकारी अधिकृत
कृषि विकास बैंक लिमिटेड

ADBL Overdraft Card लिनुहोस्

धेरै Card बोक्ने झञ्झटबाट मुक्त हुनुहोस्

विशेषताहरू *

- एउटै कार्डबाट Debit कार्ड र Credit कार्डको सुविधा ।
- तलवि खातामा रकम मौज्जात सकिए पछि रु. २ लाख सम्म Overdraft सुविधा ।
- एउटै खाताबाट बचतमा ब्याज पाइने, कर्जाको सार्वी र ब्याज पनि तिर्न पाइने ।
- एउटा कार्डको शुल्कले दुइ वटा (डेबिट र क्रेडिट) कार्डको सुविधा ।
- खातामा रहेको मौज्जातमा उच्चतम ब्याज पाइने ।
- Overdraft Card का अतिरिक्त Mobile banking, Internet Banking, QR code लगायत अन्य बैंकिङ उपकरण प्रयोग गरी Overdraft limit को रकम उपयोग गर्न सकिने

"तपाईंको नजिकको शाखामा सम्पर्क गरी
आजै सुविधाको उपभोग गर्नुहोस्"

कृषि विकास बैंक लिमिटेड
Agricultural Development Bank Ltd.

वि.सं. १९७३: १९७३/१९७३

* Condition Apply

www.adbl.gov.np

वपूर्ण बैंकिङ सुविधा सहितको तपाईं हाको घर आगनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

कृषि विकास बैंक लि.

सञ्चालक समिति

रामशरण पुडासैनी
अध्यक्ष

दीघंराज मैनाली
सञ्चालक
प्रतिनिधि- नेपाल सरकार

डा. हरीबहादुर के.सी.
सञ्चालक
प्रतिनिधि- नेपाल सरकार

गोविन्द्र प्रसाद भट्टराई
सञ्चालक
प्रतिनिधि-सर्वसाधारण सेयरधनी

संजिव पौडेल
सञ्चालक
प्रतिनिधि-सर्वसाधारण सेयरधनी

बिनोद कुमार गुरागाई
सञ्चालक
प्रतिनिधि-सर्वसाधारण सेयरधनी

रिता सुवेदी
स्वतन्त्र सञ्चालक

हिमलाल पौडेल
कम्पनी सचिव

ADBL
PLATINUM
Saving Account

उच्च सम्मान

उच्च
व्याजदर

हाम्रा सुविधाहरू :

- ▶ निःशुल्क Visa Debit / Credit Card (प्रथम पटक)
- ▶ निःशुल्क ADBL Smart Plus Registration
- ▶ निःशुल्क Internet Banking Registration
- ▶ निःशुल्क ABBS सेवा, Statement Print, Cheque Book Issue
- ▶ विदेशी मुद्रा सठहीना प्रति डलर १० पैसा छुट ।
- ▶ रु. ५ लाख सम्मको निःशुल्क दुर्घटना मृत्यु बीमा ।

ठूलो साइजको लकर सेवामा २५ % छुट
न्यूनतम मौज्जात १० लाख

कृषि विकास बैंक लिमिटेड
Agricultural Development Bank Ltd.

(A Class Institution Licensed from Nepal Rastra Bank)

www.adbl.gov.np

म्पूर्ण बैकिङ्ग सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घर आगिनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

कृषि विकास बैंक लि.

व्यवस्थापन समूह

गोविन्द गुरुड

प्रमुख कार्यकारी अधिकृत

प्रताप सुवेदी
उप-महाप्रबन्धक
(संचालन तथा सेवा)

डा. बाबुकाजी थापा
उप-महाप्रबन्धक
(कर्जा व्यवसाय)

यज्ञप्रकाश न्यौपाने
उप-महाप्रबन्धक
(मार्केटिङ एण्ड सेल्स तथा वित्त)

मिनराज पोखरेल
उप-महाप्रबन्धक
(कर्जा स्वीकृति तथा नियन्त्रण)

सुशील हुमागाईं
कामु. उप-महाप्रबन्धक
वागमती तथा गण्डकी प्रदेश

विभाग स्तरीय विभागीय प्रमुख

- सुदीप कुमार दाहाल, वि.प्र., कर्जा व्यवसाय तथा ट्रेजरी विभाग
- बासु अधिकारी, वि.प्र., सामान्य सेवा विभाग
- निर्मलराज कोईराला, वि.प्र., कानून विभाग
- गिरिधारी पौडेल, वि.प्र., आन्तरिक लेखापरीक्षण विभाग
- अजयकुमार रिमाल, वि.प्र., जनशक्ति व्यवस्थापन विभाग
- प्रकाश कंडेल, वि.प्र., केन्द्रीय सञ्चालन विभाग
- ई. अनिलकुमार यादव, वि.प्र., सूचना प्रविधि विभाग
- सुन्दर प्रसाद खतिवडा, वि.प्र., असुली तथा संकलन विभाग
- सरोज कुमार साह, वि.प्र., कर्जा स्वीकृति तथा नियन्त्रण विभाग
- रुक्मणी भट्ट, वि.प्र., कम्प्लाइन्स विभाग
- सरिता कुमारी पोखरेल दाहाल, वि.प्र., मार्केटिङ एण्ड सेल्स विभाग

- माधव रिजाल, वि.प्र., भौतिक सम्पत्ति तथा नयाँ परियोजना विकास विभाग
- गोकुल प्रसाद पनेरु, वि.प्र., ट्रेड फाइनेन्स तथा जमानत सञ्चालन विभाग
- हिमलाल पौडेल, कम्पनी सचिव-वि.प्र., कम्पनी सचिवालय
- जगदिश्वर पन्थी, वि.प्र., कर्जा प्रशासन विभाग
- मनोजभक्त आचार्य, वि.प्र. एकीकृत जोखिम व्यवस्थापन विभाग
- निकु आचार्य, वि.प्र., कृषि तथा परियोजना व्यवस्थापन विभाग
- गिरीराज रेग्मी, वि.प्र., डिजिटल बैकिङ्ग विभाग
- अनोज बस्नेत, वि.प्र., निर्देशक, केन्द्रीय तालिम प्रतिष्ठान
- नारायण प्रसाद आचार्य, वि.प्र., वित्त तथा योजना विभाग
- योगेन्द्र बहादुर सिंह, नि.वि.प्र., प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको कार्यालय

प्रदेश स्तरीय प्रदेश प्रमुख

- कोशी प्रदेश, प्रदेश निर्देशक - तिलक प्रधान, प्रदेश कार्यालय, विराटनगर
- मधेश प्रदेश (क), प्रदेश निर्देशक - सुनिल श्रेष्ठ, प्रदेश कार्यालय, जनकपुर
मधेश प्रदेश (ख), प्रदेश निर्देशक - राम प्रसाद गजुरेल, प्रदेश कार्यालय, वीरगञ्ज
- बागमती प्रदेश (क), प्रदेश निर्देशक - चन्द्रसिंह थापामगर, प्रदेश कार्यालय, काठमाडौं
बागमती प्रदेश (ख), प्रदेश निर्देशक - समृद्धि कार्की, प्रदेश कार्यालय, विरेन्द्रनगर, धितवन

- गण्डकी प्रदेश, प्रदेश निर्देशक - घनेन्द्र अधिकारी, प्रदेश कार्यालय, पोखरा
- लुम्बिनी प्रदेश (क), प्रदेश निर्देशक - नवराज न्यौपाने, प्रदेश कार्यालय, भैरहवा
लुम्बिनी प्रदेश (ख), प्रदेश निर्देशक - बिना शर्मा, प्रदेश कार्यालय, दाङ
- कर्णाली प्रदेश, प्रदेश निर्देशक - डा. सुरोज टण्डन, प्रदेश कार्यालय, सुर्खेत
- सुदूरपश्चिम प्रदेश, प्रदेश निर्देशक - प्रदिप जोशी, प्रदेश कार्यालय, धनगढी

मुख्य शाखा स्तरीय प्रबन्धक

- रञ्जन खनाल, मुख्य शाखा प्रबन्धक, मुख्य शाखा, बत्तिसपुतली
- नविनकुमार पाख्रिन, मुख्य शाखा प्रबन्धक, मुख्य शाखा लगेनखेल
- खुर्सेद अहमद, मुख्य शाखा प्रबन्धक, मुख्य शाखा रत्नपार्क
- टंक प्रसाद पोखरेल, मुख्य शाखा प्रबन्धक, मुख्य शाखा विराटनगर

- राजेन्द्र रानामाट, मुख्य शाखा प्रबन्धक, कर्पोरेट बैकिङ, रामशाहपथ
- अर्जुन प्रसाद ढुंगाना, मुख्य शाखा प्रबन्धक, मुख्य शाखा पोखरा
- हिमलाल श्रेष्ठ, मुख्य शाखा प्रबन्धक, मुख्य शाखा धम्बोजी नेपालगञ्ज

दुःखको कमाई सत् को धन, ADBL मा बढ्छ भन !

दुःखको कमाई बचाउन

ADBL
समृद्धि
बचत खाता

विशेषताहरू*

- » आकर्षक दर्राजदर
- » VISA Debit Card/ Credit Card मा २५ प्रतिशत छुट ।
- » लकर सुविधामा २५ प्रतिशत छुट ।
- » कृषि विकास बैंक लि. को ADBL Smart Plus लगायत मोबाईल बैंकिङ सुविधामा २५ प्रतिशत छुट ।
- » विदेशी मुद्रा सट्टीमा विशेष छुट ।
- » फ्रि चेक बुक, ABBS, Statement
- » रु. २५००० न्यूनतम मौज्जातमा खाता खोल्न सकिने ।

*शर्तहरू लागू हुनेछ ।

कृषि विकास बैंक लिमिटेड
Agricultural Development Bank Ltd.

www.adbl.gov.np

सम्पूर्ण बैंकिङ सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घर आगिनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

कृषि विकास बैंक लि.

५८ औं वार्षिकोत्सव स्मारिका

प्रधान सम्पादक

डा. बाबुकाजी थापा

सम्पादन समूहका सदस्यहरू

प्रताप सुवेदी

यज्ञप्रकाश न्यौपाने

वाशु अधिकारी

जगदीश्वर पन्थी

रुक्मिणी भट्ट

हिमलाल पौडेल

खेमराज काफ्ले

कार्यकारी सम्पादक

कृष्ण प्रसाद ज्ञवाली

लेआउट/डिजाइन

भक्तबहादुर कार्की

मुद्रण

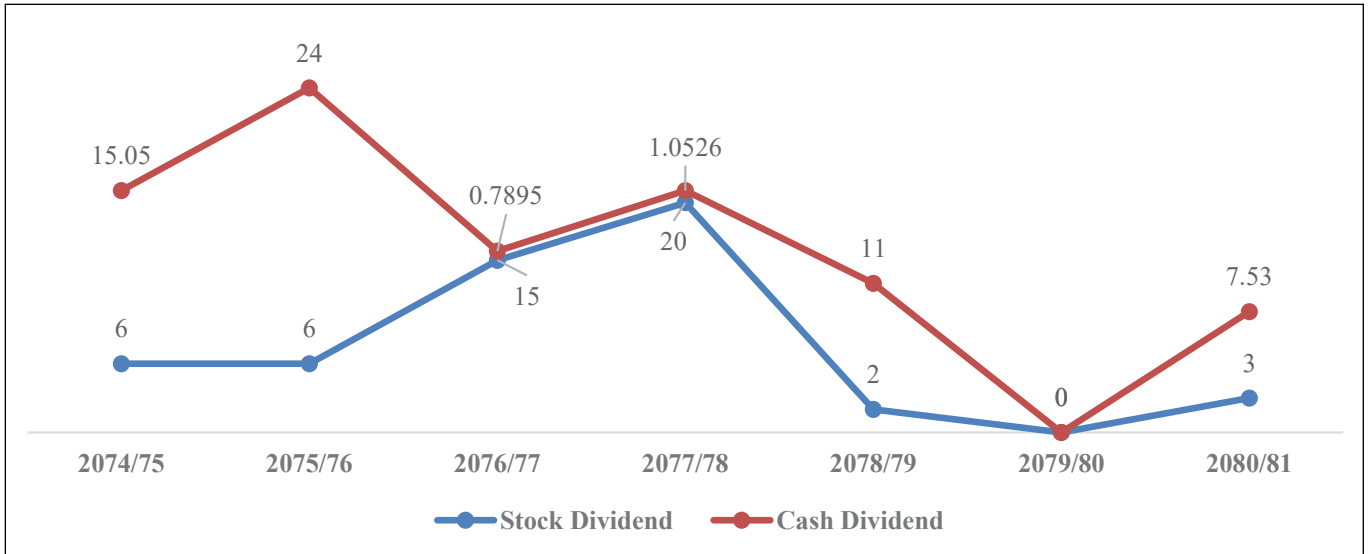
वेस्टर्न प्रिन्टिङ सपोर्ट प्रा.लि.

कृषि विकास बैंक लि., मुख्य कार्यालय, सामान्य सेवा विभागद्वारा प्रकाशित तथा वितरित

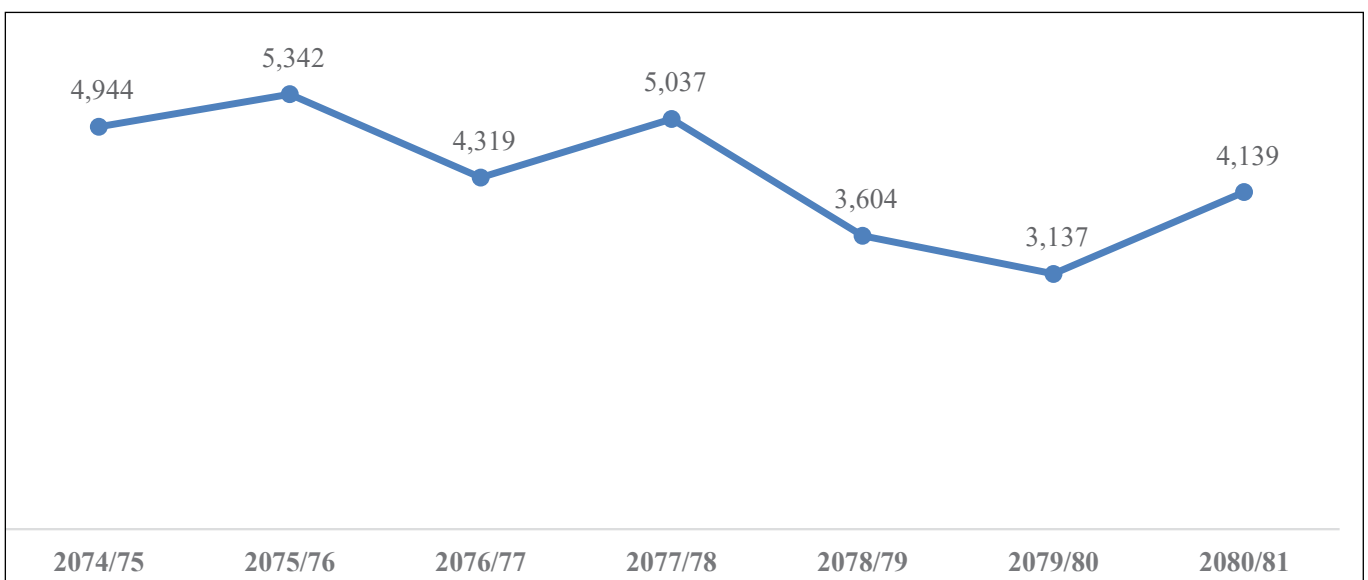
यस स्मारिकामा प्रकाशित सामग्रीहरू लेखकका निजी विचार हुन् ।

Key Performance Highlights

Stock and Cash Dividend Percentage

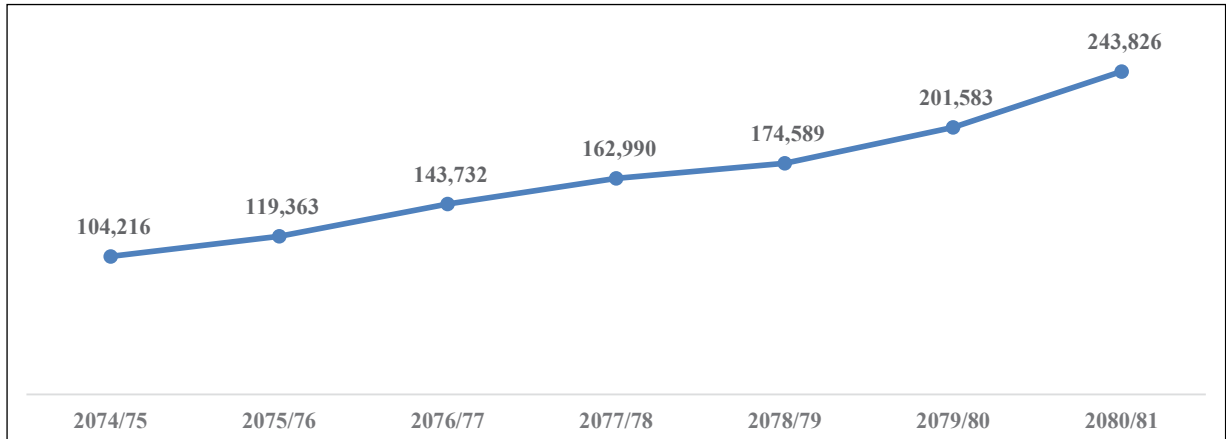

Operating Profit Rs. (Millions)

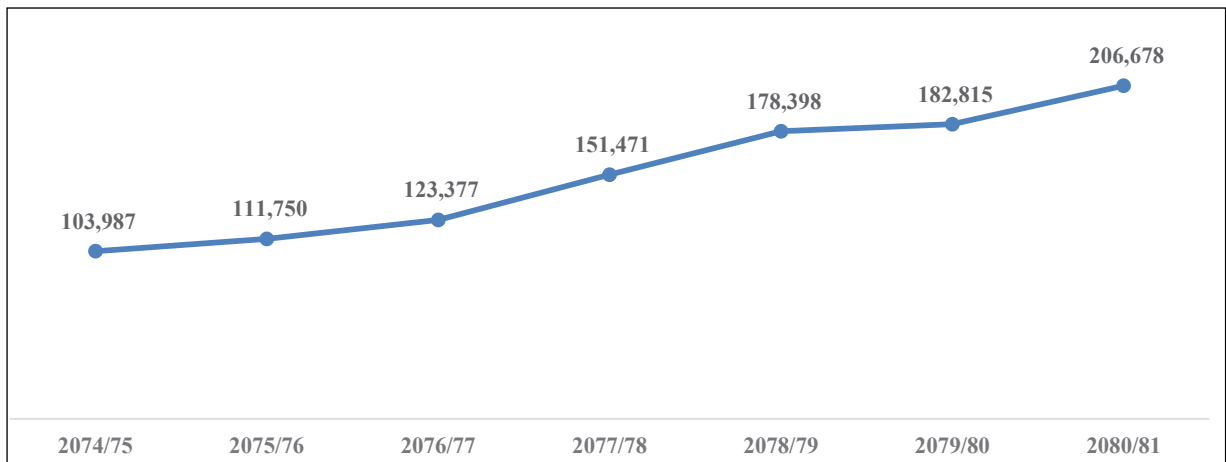

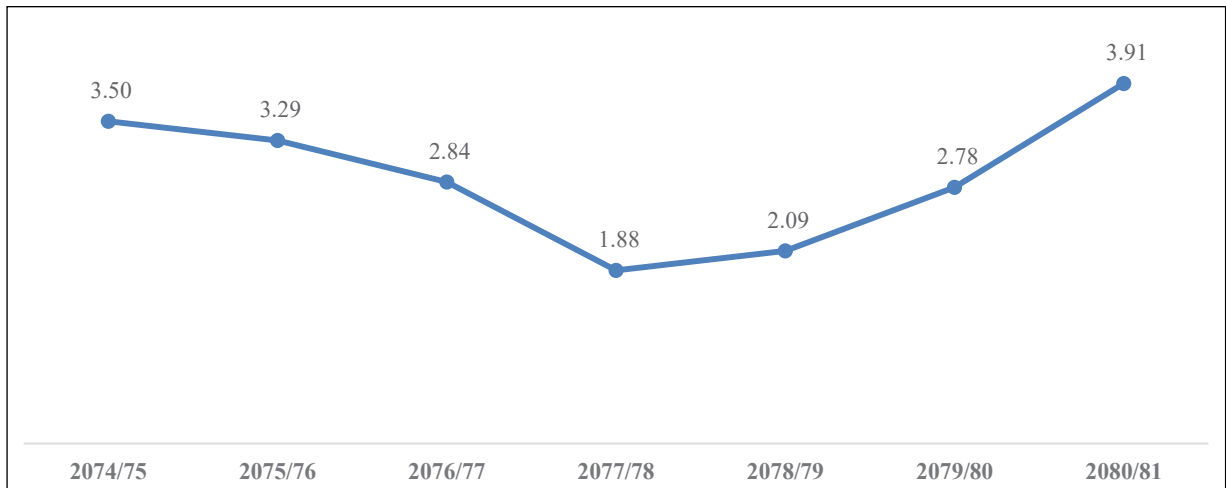
Deposit Rs.(Millions)

Loans Rs. (Millions)

NPL Percentage

सुविधाहरू :

- ❖ निःशुल्क Visa Debit Card (प्रथम पटक)
- ❖ निःशुल्क ADBL Smart Plus Registration
- ❖ निःशुल्क ABBS सेवा, Statement print, Cheque Book issue
- ❖ विदेशी मुद्रा सट्टीमा प्रति डलर १० (दश) पैसा छुट
- ❖ लष्कर सेवामा २५% छुट

रु. ५ लाख सम्मको निःशुल्क दुर्घटना मृत्यु बीमा

कृषि विकास बैंक लिमिटेड
Agricultural Development Bank Ltd.

(Nepal State Bank 's' under patronage of Govt)

www.adbl.gov.np

सम्पूर्ण बैकिङ्ग सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घर आँजसको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

* शर्तहरू लागू हुनेछ ।

सम्पादकीय

कृषि विकास बैंकले नेपाल सरकारको चालु आर्थिक वर्षको बजेटको नीति तथा प्राथमिकतालाई गम्भीरतापूर्वक आत्मसात् गर्दै विशेषगरी कर्जा प्रवाहको माध्यमबाट रोजगारी सिर्जना, ग्रामीण क्षेत्रमा रहेका जनताको आयस्तरमा सुधार, अनियन्त्रित रूपमा भइरहेका युवाहरूको विदेश पलायनमा कमी ल्याउनका लागि भरमग्दुर प्रयास गरिरहेको छ । यसका अतिरिक्त नेपाल राष्ट्र बैंकलगायत अन्य नियामक निकायका निर्देशनको पालना गर्दै दिगो, फराकिलो र समावेशी आर्थिक विकासको लागि देशविदेशमा छरिएर रहेको पुँजी, सिप, प्रविधि तथा अनुभवलाई राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रहरूमा परिचालन गरी देशको आन्तरिक उत्पादन र उत्पादकत्व क्षमतामा वृद्धि गर्न तथा सन्तुलित क्षेत्रीय तथा राष्ट्रिय विकास र गरिबी न्यूनीकरणमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउँदै 'साभा समृद्धिका लागि सबैको रोजाइको बैंक' भन्ने नाराका साथ कृषि विकास बैंक लिमिटेड आफ्नो सेवाको ५७ वर्ष पूरा गरी ५८ औं वर्षमा प्रवेश गरेको छ । यस अवसरमा हामी हाम्रा आदरणीय सेयरधनी महानुभावहरू, समस्त ग्राहकवर्ग, नेपाल सरकार, नियमनकारी निकाय, दातृ निकायहरू एवं सम्पूर्ण शुभेच्छुकहरूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्न चाहन्छौं ।

कृषि कर्जामा अग्रणी भूमिका निभाउन कम लागतका दीर्घकालीन स्रोतहरूको पहिचान गरी सोको लागि IFAD, World Bank लगायतका विभिन्न दातृ निकायहरूसँग नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयमार्फत यस बैंकसँग सहकार्य गर्ने गरी सम्झौता भएको छ र यो क्रम जारी छ । यसअन्तर्गत बैंकले कृषि मूल्य शृङ्खला तथा वनजन्य उद्योग एवं व्यवसायहरूको विकास तथा विस्तार गर्ने कार्य गरेको छ भने बैंकले नेपाल सरकारको सहयोगमा सञ्चालन भइरहेको बाली तथा पशुधन सुरक्षण जस्ता कार्यक्रमहरूलाई अझ प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न र वैदेशिक रोजगारबाट फर्केका युवालाई कृषि तथा अन्य व्यवसायमा आबद्ध गराउन सहूलियत कर्जा, क्षमता अभिवृद्धि एवं प्रविधि विकासका लागि सहकार्य पनि गरिरहेको छ ।

बैंकले वाणिज्य बैंकिङ्ग कारोबारलाई विस्तार गर्ने क्रममा विभिन्न किसिमका आधुनिक र प्रविधियुक्त बैंकिङ्ग प्रोडक्टहरूको विकास र विस्तार गरेको छ । बैंकले विगतको कर्जा संरचनालाई क्रमशः परिवर्तन गर्दै कर्पोरेट व्यवसाय र साना मझौला तथा ठूलो कर्जा विस्तार गर्दै जाने नीति लिएको छ । अत्याधुनिक र ग्राहकमैत्री गुणस्तरीय बैंकिङ्ग सेवा प्रदान गर्न 'सबै नेपालीको घरआँगनसम्म सहज बैंकिङ्ग सेवाको पहुँच' भन्ने अभियानलाई तीव्रताका साथ अगाडि बढाउन आधुनिक बैंकिङ्गका प्रोडक्टहरू जस्तै: IPS, Connect IPS, Visa Debit Card, Credit Card, RTGS, Internet Banking, Mobile Banking, E-Sewa, Fonepay, CASBA, DMAT, Five In One Package, Dollar Card, Kisan Credit Card जस्ता आधुनिक E-Banking को उपकरणहरूको प्रयोगलाई तीव्रता दिएको छ ।

कर्जाको गुणस्तर कायम गर्नका लागि बैंकले कर्जा स्वीकृति प्रक्रियालाई केन्द्रीकृत गरेको छ भने विभिन्न अन्य संरचनागत सुधारका प्रक्रिया अगाडि बढाएको छ । नेपालको अर्थतन्त्रको हालको अवस्था, बढ्दो तरलता, कर्जाको मागको कमी, बढ्दो निष्क्रिय कर्जा व्यवस्थापनको समस्या र बढ्दो विप्रेषणको कारण बैंकहरूमा बढिरहेको निक्षेपले गर्दा बैंकहरू एक प्रकारको समस्याबाट गुज्रनु परिरहेको छ । यस्तो अवस्थामा पनि यस बैंकले आफ्नो कारोबारलाई चुस्त, दुरुस्त, प्रतिस्पर्धी एवं नाफामूलक बनाउँदै सामावेशी बैंकिङ्गको सिद्धान्तानुरूप आफ्नो सेवा विस्तार गर्दै लगिरहेको छ ।

समग्रमा यस बैंकको उत्तरोत्तर प्रगति तथा विकासका निम्ति प्रत्यक्ष एवं परोक्ष रूपमा महत्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउनुहुने नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक, ग्राहक वर्ग लगायत राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्थाप्रति पुनः हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दै बैंकले प्रवाह गर्ने सेवा र व्यवसायलाई अझ गुणस्तरीय तुल्याउँदै वित्तीय क्षेत्रको अब्बल बैंकको रूपमा आफूलाई उभ्याउने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछौं । साथै बैंकको ५८ औं वार्षिकोत्सवको अवसरमा बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रका विशिष्ट महानुभावहरू, योजनाविद्, प्राध्यापक एवं विज्ञ लेखकहरूका महत्वपूर्ण लेख, रचनासहित यो स्मारिका पाठकसामु ल्याएका छौं । यसमा प्रकाशित अंग्रेजी भाषाका लेख सम्पादन गर्ने श्री जगदीश्वर पन्थी (वि.प्र.) तथा नेपाली भाषाका लेख सम्पादन गर्ने श्री रुक्मिणी उपाध्याय (वि.प्र.) लाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छौं । यस प्रकाशनमा प्रकाशित सामग्रीले अवश्य पनि सम्बद्ध सबै पाठक वर्गमा नवीनतम ज्ञान र बौद्धिक खुराक प्रदान गर्दै थप ऊर्जा र हौसला प्रदान गर्नेछ भन्ने विश्वासका साथ पुनः हार्दिक बधाई एवं शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

विषयसूची

सि.नं.	शीर्षक	पृष्ठ
नेपाली खण्ड		
१.	प्रमुख कार्यकारी अधिकृतसँग लिइएको अन्तर्वार्ता	३
२.	आर्थिक वृद्धिमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट प्रवाह हुने कर्जाको भूमिका - जगदीश्वर पन्थी	११
३.	कर्मचारी उत्प्रेरणा र उत्पादकत्वमा यसको प्रभाव - अमृतप्रसाद पौड्याल	१९
४.	कृषि विकास बैंकका छ दशक - सज्जीव पौडेल	२४
५.	गरीबसँग लघुवित्त कार्यक्रम - बलराम पौडेल	३६
६.	जलवायु वित्तको आवश्यकता र यसलाई उत्प्रेरित गर्न बैंकिङ क्षेत्रको भूमिका - गणेश श्रेष्ठ	४०
७.	धितोपत्र बजारको इतिहास, सञ्चालन प्रक्रिया, वर्तमान अवस्था र भावी कार्यदिशा - ऋषिराम पण्डित	४५
८.	नेपालको अर्थतन्त्र र सुधारका उपायहरू - भगवती कुमार काफ्ले	५०
९.	नेपालमा अनौपचारिक अर्थतन्त्रको क्षेत्र: दबाब, प्रभाव र सुधारको लागि मार्गचित्र - डा. सुरोज टण्डन	५३
१०.	नेपालमा वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम र उपलब्धि - हिमलाल श्रेष्ठ	५८
११.	बढ्दो निष्क्रिय कर्जा असुली चुनौती र न्यूनीकरणका उपायहरू - निर्मलराज कोइराला	६३
१२.	ब्राण्ड मार्गदर्शन र कृषि विकास बैंक - ध्रुव पौडेल	६८
१३.	बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको कर्जा असुलीमा देखिएका समस्या र समाधानका उपायहरू - मीनराज पोखरेल	७४
१४.	बैंकिङ कर्जा विस्तारमा परेको दबाब र यसको सम्भावित समाधान - प्रकाश अर्याल	७९
१५.	बैंकिङ व्यवसायमा अन्तर्निहित जोखिम र जोखिम व्यवस्थापन - मनोजभक्त आचार्य	८५
१६.	बैंकिङ व्यवसायमा सम्पत्ति शुद्धीकरणको बुझाइ र महत्त्व - प्रकाश कणेल	९३

सि.नं.	शीर्षक	पृष्ठ
१७.	मानव संसाधन व्यवस्थापन र विकासका आयामहरू - डा. बाबुकाजी थापा	९६
१८.	वाणिज्य बैंकका लागि वित्तीय योजना तथा नियन्त्रणका रणनीतिहरू - कृष्ण निरौला	१०७
१९.	वित्तीय नीति, वित्त नीति र मौद्रिक नीतिबीचको अन्तरसम्बन्ध - सुरज श्रेष्ठ	११२
२०.	विप्रेषणले आर्थिक र सामाजिक क्षेत्रमा पार्ने प्रभाव - राजनबिक्रम थापा	११५
२१.	वैदेशिक सहायता परिचालन: अवधारणा, समस्या तथा चुनौतीहरू र सुधारका उपायहरू - रामबहादुर के.सी.	१२२
२२.	संगठित साइबर अपराधको उद्देश्य र यसको दुष्प्रभाव तथा यस सम्बन्धी कानूनको विकास - गम्भीरबहादुर हाडा र नारदमुनि सिग्देल	१२९
२३.	सम्पत्ति शुद्धीकरण - नविन काफ्ले	१४३
२४.	समृद्धिको आधार : खानी, पानी र जवानी - रत्न प्रजापति	१४८
२५.	सम्मिश्रित वित्त, कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्था र सम्मिश्रित वित्तको अभ्यास तथा सम्भावना - डा. नवराज अधिकारी	१५३
२६.	सुदृढ शासकीय नियमन, शासन सञ्चालनको परिपूरक - गिरीधारी पौडेल	१६२
२७.	शीत भण्डार व्यवसायको विगत र वर्तमान - विजयराज पोखरेल	१६५
२८.	हरित अर्थतन्त्र: बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको भूमिका - काशीनाथ भट्टराई	१६९

English Section

1.	ADBL: Pioneer Bank in Agricultural and Commercial Financing - Pratap Subedi	175
2.	Agriculture Finance and Risk Management - Neeku Acharya	182
3.	AI and Privacy: Nepalese Context - Nirmal Prasad Upadhyay	189
4.	AML/CFT: A Nepalese Context - Rukmini Bhatta	195
5.	CAMEL Analysis of Commercial Banks - Yagya Prakash Neupane	201
6.	Change Management - Niranjana Poudel	208

सि.नं.	शीर्षक	पृष्ठ
7.	Consumers or Corporations: Who Holds the Power in Nepal's Market? - <i>Samip Aryal</i>	218
8.	Credit Risks and Credit Risk Management- A Primer for Banks - <i>Shikhar Nath Khanal</i>	220
9.	From Outsider to Insider: Understanding Organizational Socialization - <i>Sandhya Rijal</i>	228
10.	Functions and Power of Bank Regulator (NRB) - <i>Bhola Nepal</i>	234
11.	Green Finance: A Catalyst for Sustainable Development - <i>Sagar Upadhya</i>	237
12.	How Augmented Reality Will Shape Future Banking - <i>Bharat Prasad Neupane</i>	242
13.	Importance of Data-Driven Culture in the Banking Industry - <i>Deep Singh Rawat</i>	245
14.	Monetary Policy and Bank Regulations in Nepal - <i>Prakash Kumar Shrestha, PhD</i>	249
15.	Risk Analysis in Banking Sector - <i>Ashok Ghimire</i>	256
16.	Risk of Stock Price Crash on Adopting Expected Credit Losses (ECL) - <i>Bidur Luitel</i>	261
17.	Terrorism and Proliferation Financing: Targeted Financial Sanction (TFS) - <i>Rajesh Chemjong</i>	268
18.	The Financial Approach of EV's Exposure in Nepal: Seeking Viability with Business View Point - <i>Pratigya Bhatta</i>	275
19.	The Power of Persuasion in Leading Organizational Change - <i>Bashu Adhikari</i>	280
20.	The Psychological Challenges of Investors while Investing - <i>Dwaipayana Regmi</i>	284
21.	The Role of IT for Crisis Management in Banks - <i>Er. Anu Giri</i>	291
22.	Third-Party Risk Management: Securing the Bank's Digital Ecosystem - <i>Roshan Kumar Nandan</i>	296
23.	Trade Finance and Trade Based Money Laundering - <i>Arun Sigdel</i>	300
24.	Understanding Tracking Stocks: A Unique Capital Market Instrument - <i>Narayan Paudel</i>	311
25.	Value Chain Financing in Agriculture Sector: A window to Penetrate Sustainable Financing in Nepal. - <i>Manoj Kaphle</i>	315

नेपाली खण्ड

कृषि विकास बैंक लि. “साभा समृद्धिका लागि सबैको रोजाइको बैंक” बन्ने दूरदृष्टि प्राप्त गर्न अग्रसर छ

कृषि विकास बैंक लि. को ५८ औं वार्षिकोत्सवको उपलक्ष्यमा बैंकको समग्र कारोबारको स्थिति, बैंकले अपनाएका रणनीति तथा भविष्यका योजनाहरूबारे बैंकका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत **श्री गोविन्द गुरुङ**सँग बैंकका वरिष्ठ शाखा प्रमुख **खेमराज कापलेले** लिनुभएको अन्तर्वार्ता :

सर्वप्रथम कृषि विकास बैंक लि. स्थापनाको ५८ औं वर्षमा प्रवेश गरेको छ, यस अवसरमा यहाँ के भन्न चाहनुहुन्छ ?

बैंक स्थापनाको यो ५८ औं वर्ष प्रवेशको सुखद अवसरमा यो बैंकलाई यहाँसम्म ल्याई पुऱ्याउन महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउनुहुने हाम्रा सम्पूर्ण आदरणीय अग्रजहरूलाई स्मरण गर्दै उहाँहरूलाई सम्मानका साथ हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दै यस बैंकको स्थापनाकालीन नेतृत्वदेखि हालसम्मका सञ्चालक समिति, नेपाल सरकार, नियामक निकाय, सेयरधनीहरू, दातृ निकायहरू, कर्मचारीवर्ग, ग्राहकहरू लगायत सम्बद्ध सबैलाई हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । बैंकको “साभा समृद्धिको लागि सबैको रोजाइको बैंक” भन्ने दूरदृष्टि लगायत ध्येय एवं उद्देश्य हासिल गर्ने तथा ग्राहकवर्गको माग पूरा गर्दै उनीहरूलाई अधिकतम सन्तुष्टी प्रदान गर्ने गरी कार्य गर्न बैंक प्रतिबद्ध रहेको जानकारी गराउन चाहन्छु ।

नेपालको बैंकिङ बजारमा कृषि विकास बैंकको उपस्थितिका सम्बन्धमा संक्षेपमा प्रकाश पारिदिनुहुन्छ कि ?

देशको अर्थतन्त्र प्रमुख रूपमा अहिले पनि कृषिमा आधारित रहनु, ग्रामीण दूरदराजसम्म बैंकको शाखा सञ्जाल रहनु, कृषि क्षेत्रको वास्तविक बैंक यही हो भन्ने गहिरो छाप अहिलेसम्म पनि आम जनमानसमा रहिरहनु

“

बैंकले आफ्नो दूरदृष्टि, ध्येय, उद्देश्य तथा दीर्घकालीन लक्ष्यहरूलाई परिमार्जन र परिवर्तन गरी २१ औं शताब्दीको प्रतिस्पर्धी, व्यावसायिक, सबल, सक्षम र सुदृढ बैंकका रूपमा स्थापित हुने यात्राको थालनी गरिसकेको छ ।

”

तथा कृषि क्षेत्रमा विशिष्टीकृत एवं अगुवा बैंक हुनु जस्ता कारणले नेपालको बैंकिङ उद्योगमा यस बैंकको आफ्नै विशिष्ट पहिचान रहेको छ । यस्तो भूमिकासहित पूर्ण प्रतिस्पर्धात्मक बजारमा बैंकले कृषि क्षेत्रको कारोवारका साथसाथै सम्पूर्ण वाणिज्य बैंकिङसहित अत्याधुनिक डिजिटल बैंकिङ सुविधाहरू सुलभ ढंगले उपलब्ध गराउन सफल भएको छ । हाल बैंकिङ बजारमा कुल १०७ वटा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू रहेका र “क” वर्गका मात्र २० वटा बैंक रहँदै गर्दा यस बैंकको २७१ शाखा सञ्जाल, १,४४,११० कर्जा ग्राहक, २०,४१,२८३ निक्षेपकर्ता र रु. ३.३३ खर्बको वासलातको आकार रहेको छ । कृषि

विकास बैंकको कुल कर्जामा कृषि क्षेत्रमा ३३ प्रतिशत लगानी रहेको अवस्था छ ।

तपाईंले कृषि विकास बैंकको कार्यकारी नेतृत्व सम्हाल्नुभएको पनि करिब २ वर्ष पुग्न लाग्यो, यस अवधिमा बैंकमा के कस्ता परिवर्तन तथा उपलब्धिहरू भए बताइदिनुहुन्छ कि ?

हो, बैंकमा मैले नेतृत्व लिएको करिब २ वर्ष पुग्न लागेको छ । मैले यस बैंकका कारोबारहरूलाई सकेसम्म डिजिटलाइज गर्ने, बैंकको कार्य पद्धतिलाई आधुनिकीकरण गर्ने र राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका असल अभ्यासहरूलाई हरेक क्षेत्रमा लागू गर्न सक्दो कोशिस गरेको छु । मैले नेतृत्व लिएपछि बैंकमा एक प्रकारको व्यावसायिक कार्यगत संस्कृतिको विकास भएको छ । कर्जा तथा सुविधा स्वीकृतिको कार्यलाई केन्द्रीकृत रूपमा कार्यान्वयन गर्दै कर्जाको गुणस्तर सुदृढीकरणलाई विशेष प्राथमिकता दिइएको छ भने भौतिक सामग्रीको खरिद कार्य तथा लेखा प्रणालीलाई समेत केन्द्रीकृत गरेर

“

**बैंकमा एक प्रकारको
व्यावसायिक कार्यगत संस्कृतिको
विकास भएको छ ।**

”

शाखाका कर्मचारीहरूलाई विशुद्ध व्यवसाय वृद्धि तथा चुस्त दुरुस्त ग्राहक सेवाका लागि लगाउने वातावरण बनेको छ । त्यसैगरी छिटो, छरितो, भरपर्दो सेवा र सुरक्षित कारोवारका लागि बैंकमा साबिकमा रहेको अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको सफ्टवेयर T24 का मोडुलहरूलाई उच्चतम प्रयोग गर्ने, अन्य सहायक सफ्टवेयरहरू मार्फत कार्य प्रणाली तथा सेवाहरूलाई Automation/Digitalization गर्ने, बैंकको ब्रान्ड इमेजलाई प्रवर्द्धन गर्ने, Digital Banking सेवाहरूको उच्चतम उपयोग गर्ने, बैंकका नीति, विनियमावली, कार्यविधि र कार्य प्रणालीहरू समयानुकूल सुधार तथा परिमार्जन गरी समयसापेक्ष सेवा/व्यवसायमैत्री बनाउने, बैंकको संगठन संरचनालाई बैंकको व्यावसायिक आकार र अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासअनुकूल बनाउने कार्यहरू भएका छन् भने खर्च नियन्त्रण गर्दै लागतलाई कम गरी न्यूनतम आधार दर कायम गर्न सक्दो प्रयास गरिएको छ । व्यवसाय वृद्धि गर्न हरसम्भव उपायहरू गरिएका छन् । कर्मचारीका क्षमता/सीप अभिवृद्धि तथा उत्प्रेरणाका

लागि तालिम तथा वृत्ति विकासलाई यथासमयमा सम्पन्न गरिएको र बजारबाट योग्य र दक्ष जनशक्ति भित्र्याई कर्मचारीको दरबन्दी र वितरणलाई व्यवस्थित गरिएको छ । यसले गर्दा बैंकको समग्र कार्य संस्कार तथा ग्राहक केन्द्रित सेवामा क्रमशः सुधार हुँदै गएको तथा त्यसको सकारात्मक प्रभाव बैंकको मुनाफामा प्रतिबिम्बित हुँदै गएको छ ।

नेपालको बैंकिङ क्षेत्रमा हाल देखिएको बढ्दो तरलता र घट्दो कर्जा प्रवाहको गतिलाई कसरी लिनुभएको छ ?

नेपालको अर्थतन्त्रमा बढ्दो तरलता तथा घट्दो कर्जाको मागलाई मैले देशकै आर्थिक गतिविधिका लागि ठूलो चुनौतीका रूपमा लिएको छु । मुलतः विप्रेषणको वृद्धिको कारणले विदेशी मुद्राको संचिति ऐतिहासिक तहमा पुगी बैंकहरूमा उत्साहजनक निक्षेप वृद्धि भएको तर सोहीअनुरूप कर्जाको माग तथा लगानी नहुँदा बैंकिङ क्षेत्रमा तरलता दिनानुदिन बढिरहेको र व्याजदर घटिरहेको अवस्था छ । बैंकहरूसँग लगानीयोग्य तरल पैसा उपलब्ध हुनु हाम्रो जस्तो विकासमा धेरै लगानी गर्नुपर्ने देशका लागि सुअवसर हो । तर देशको अर्थतन्त्रका विभिन्न अव्यवहरूमा देखिएका/घटिरहेका विविध घटनाहरू जस्तै: पुँजीगत खर्च कम हुनु, रोजगारीको अवसर नहुनु, युवा शक्ति विदेश पलायन, व्यवसायीहरूको मनोबलमा आएको कमी आदि कारणले देशमा लगानीको वातावरण छैन भन्ने नकारात्मक भाष्यको सिर्जना भएको हुँदा कर्जाको माग तुलनात्मक रूपमा कम छ । भारत र चीन जस्ता विश्वकै ठूला अर्थतन्त्र तथा जनसंख्या भएका छिमेकीहरू भएको नेपालमा गुणस्तरीय शिक्षा, कृषि, स्वास्थ्य, जलविद्युत, विद्युत प्रसारण लाइन, पर्यटन, जल संसाधन लगायत पूर्वाधारको क्षेत्रमा लगानीका प्रशस्त सम्भावनाहरू छन् । ती सम्भावनाहरूलाई सदुपयोग गर्नका लागि र अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउनका लागि प्रशस्त मात्रामा नीतिगत, रणनीतिक तथा प्रशासनिक सुधारहरू गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

हालका दिनमा आएर कृषि विकास बैंक लि.मा निष्क्रिय कर्जा बढिरहेको देखिन्छ, यसको व्यवस्थापनमा बैंकले के कस्तो उपाय अपनाइरहेको छ ?

कृषि विकास बैंक लि. ले देशको प्रचलित ऐन, नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन र बैंकको कर्जा असुली कार्यविधि र समय-समयमा बैंकले जारी गरेको असुली निर्देशिका बमोजिम निष्क्रिय कर्जा व्यवस्थापन गर्दै आएको छ । विगत वर्षदेखि नै समग्र बैंकिङ क्षेत्रमा निष्क्रिय कर्जा

वृद्धि भइरहेको सन्दर्भमा यस बैंकको निष्क्रिय कर्जा व्यवस्थापनको कार्य पनि चुनौतीपूर्ण रहँदै आएको छ । तथापि बैंकको स्वीकृत वार्षिक रणनीति तथा बजेटले तोके बमोजिम सजगतापूर्वक निष्क्रिय कर्जा व्यवस्थापन गर्ने लक्ष्यअनुरूप बैंकका सबै प्रदेशहरूका प्रदेश निर्देशक, निष्क्रिय कर्जा ३ प्रतिशतभन्दा बढी भएका कार्यालयहरूका प्रबन्धक, कर्जा अधिकृत/शाखा अधिकृत/RM तथा कर्जा असुली विभागका कर्मचारीहरूलाई समावेश गरी नियमित रूपमा अनलाइनमार्फत तथा प्रत्यक्ष रूपमा अभिमुखीकरण/तालिम कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुका साथै कर्जा गुणस्तरसँग सम्बन्धित सबैलाई जिम्मेवार बनाई निष्क्रिय कर्जा व्यवस्थापन गरिदै आइएको छ । साथै, मासिक रूपमा विभागीय प्रमुखहरू सहितको बैठकमा समेत बैंकको निष्क्रिय कर्जा व्यवस्थापनको विषयमा छलफल गरी निर्णय गर्ने र सोको कार्यान्वयनमा जोड दिँदै आइरहेको छ । सम्पूर्ण प्रदेश कार्यालय अन्तर्गत अत्यधिक भाखा नाघेका तथा निष्क्रिय कर्जा भएका शाखाहरूलाई विशेष प्राथमिकतामा राखी विभिन्न विभागका कर्मचारीहरू, प्रदेश कार्यालय र सम्बन्धित शाखा कार्यालयका कर्मचारीहरू सहितको संयुक्त कर्जा असुली टोली गठन गरी शाखा कार्यालयहरूमा परिचालन समेत गरिएको र त्यसको असुली कार्यमा सकारात्मक प्रभाव समेत परेको तथ्यांकले देखाउँछ । धितोको कमजोर अवस्था, कर्जा ग्राहकको मृत्यु, विभिन्न कारणबाट परियोजनामा भएको क्षति, दैवी प्रकोपबाट मर्कामा परेका, अदालतमा रहेका विचाराधीन मुद्दा लगायतका कारणबाट लामो समयदेखि भाखा नाघी कर्जा असुलीको कानुनी कारबाही गर्दा समेत असुल उपर हुन नसकेका कर्जा राफसाफ गर्न बैंक संचालक समितिबाट व्याज छुट सम्बन्धी "समस्याग्रस्त कर्जा असुली तथा गैरबैंकिङ्ग सम्पत्ति राफसाफ गर्ने निर्देशिका २०८१" को कार्यान्वयन गरी असुलीलाई जोड दिइएको छ ।

कृषि क्षेत्रको विकास र प्रवर्द्धनका लागि कृषि विकास बैंकले कस्तो भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ र के कस्ता परियोजनाहरू सञ्चालनमा रहेका छन् ?

"कृषिलाई नछोड्ने र अरुलाई जोड्ने" नारासहित अघि बढेको बैंकले गाउँ गाउँमा साना तथा मझौला कर्जामा सहज र सरल पहुँच बढाउनुका साथै कृषि क्षेत्रमा व्यावसायीकरण गर्नका लागि आवश्यक ठूला कर्पोरेट आकारका कर्जा लगानीमा पनि जोड दिइएको छ । बैंक आफैँ कृषि कर्जा लगानीका लागि Lead Bank को भूमिका निर्वाह गर्दै कृषि व्यवसायमा पनि सहवित्तीयकरण

(Consortium) लगानी गर्न अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई समेत कृषि क्षेत्रमा व्यवसाय विस्तारका लागि प्रोत्साहित गर्ने कार्य गर्दै आएको छ । कृषि क्षेत्रमा कर्जा लगानीका अधिक जोखिमका बाबजुद पनि यस बैंकको कुल प्रभागको करिब ३३ प्रतिशत कृषि क्षेत्रको लगानीमा रहेको र कृषि प्रवर्द्धनका लागि ठूला आकारका परियोजनामा जोखिम न्यूनीकरण गर्दै आवश्यक Project Financing Approach लाई अपनाई अगाडि बढेको अवस्था छ ।

कृषि बोनड जारी गरी, त्यसबाट जम्मा भएको स्रोतलाई कृषि क्षेत्रमा लगानी गर्न उपयोग गरिएको छ । नेपालको कृषि तथा ग्रामीण क्षेत्रको विकासमार्फत देशको समग्र अर्थतन्त्रमा टेवा पुऱ्याउनका लागि सरकारी निकाय, विभिन्न दातृ संस्थाहरूसँग उत्पादन वृद्धि, पशुपालन, सिंचाइ प्रवर्द्धन र जलस्रोतको दीर्घकालीन उपलब्धता,

नेपालमा गुणस्तरीय शिक्षा, कृषि, स्वास्थ्य, जलविद्युत, विद्युत प्रसारण लाइन, पर्यटन, जल संसाधन लगायत पूर्वाधारको क्षेत्रमा लगानीका प्रशस्त सम्भावनाहरू छन् ।

कृषिमा आधारित उद्योगहरूको विस्तार लागि नेपाल सरकार, World Bank, IFAD लगायत विभिन्न दातृ निकायहरूसँग समन्वय गरी दिगो स्रोत परिचालनका लागि दीर्घकालीन कर्जा ग्रामीण क्षेत्रमा रहेका कृषकहरूलाई समेत कर्जा उपलब्धताको सुनिश्चितता गरेको छ । कृषि सुरक्षण तथा पशु सुरक्षण कार्यक्रमबाट जोखिम न्यूनीकरणका अभ्यासमा आबद्ध गराउने र कृषक तथा व्यवसायीको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने/गराउने तथा मूल्य शृंखलामा आधारित रही कर्जा लगानी गरी उत्पादक (किसान), वितरक तथा बजार/उपभोक्ताबीच व्यावसायिक Linkage गराई बजारको सुनिश्चितता समेत गराउने भूमिका निर्वाह गरिएको छ ।

हाल कृषि तथा वन क्षेत्रलाई लक्षित गरी World Bank र IFAD सँगको सहकार्यमा दुईवटा परियोजनाहरू Forest For Prosperity Project (FPP) र Value Chain For Inclusive Transformation of Agriculture (VITA) सञ्चालनमा रहेका छन् ।

VITA कार्यक्रम अन्तर्गत कृषि क्षेत्रका १२ वटा शीर्षकमा अपरिवर्तनीय ब्याजदरमा वाग्मती प्रदेश, मधेश प्रदेश र लुम्बिनी प्रदेशका २८ वटा जिल्लामा बैंकको ९४ वटा शाखा कार्यालयहरू मार्फत मध्यम तथा लामो अवधिको कर्जा उपलब्ध गराउने कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेको छ भने FPP कार्यक्रममा समेत अपरिवर्तनीय ब्याजदरमा वन तथा वन पैदावर र वनजन्य अन्य उद्यमहरू स्थापना तथा प्रशोधन हेतु लुम्बिनी तथा मधेश प्रदेश क्षेत्रमा रहेका बैंकका सबै शाखाहरू मार्फत कर्जा प्रवाह गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेको छ ।

कृषि क्षेत्रका अलावा बैंकले अन्य व्यावसायिक कर्जाहरूलाई कस्तो प्राथमिकतामा राखी कर्जा प्रवाह गरिरहेको छ ?

कृषिका अलावा जलविद्युत, पर्यटन उद्योग लगायत उत्पादनमूलक क्षेत्रलाई प्राथमिकतामा राखी देशका हरेक व्यावसायिक क्षेत्र तथा व्यक्तिगत आवश्यकता पूर्ति गर्न कर्जा प्रवाह गर्दै आइरहेको छ । उत्पादनशील क्षेत्रका साना तथा मझौला उद्योग, ठूला व्यावसायिक

विगत वर्षदेखि नै समग्र बैंकिङ क्षेत्रमा निष्क्रिय कर्जा वृद्धि भइरहेको सन्दर्भमा यस बैंकको निष्क्रिय कर्जा व्यवस्थापनको कार्य पनि चुनौतीपूर्ण रहँदै आएको छ ।

उद्योगहरूमा समेत प्राथमिकताका साथ कर्जा प्रवाह गर्दै उक्त क्षेत्रको वित्त व्यवस्थापनमा सहयोग पुऱ्याउँदै आइरहेको छ । राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने पूर्वाधारसँग समबन्धित उत्पादनमूलक उद्योगहरू जस्तै : सिमेन्ट, स्टिल, यातायात, सञ्चार, पर्यटन, निर्माण लगायत उत्पादनमूलक उद्योगमा यस बैंकले कर्जा वृद्धि गर्ने लक्ष्यका साथ आफ्ना कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ । व्यापार प्रवर्द्धनको लागि व्यावसायिक कर्जा, बैंक जमानत, प्रतितपत्र कारोबार, आयात निर्यात कर्जा आदि सुविधाहरू यस बैंकका सम्पूर्ण शाखाहरूबाट उपलब्ध गराइएको छ । समग्रमा भन्नुपर्दा देशका दूरदराजका ग्रामीण क्षेत्रका सीमान्तकृत कृषकहरूदेखि शहरका ठूला औद्योगिक तथा व्यावसायिक घरानाहरूलाई व्यक्तिगत तथा व्यावसायिक आवश्यकता पूर्तिको लागि सम्पूर्ण बैंकिङ्ग सेवा प्रदान गर्दै आएको छ ।

बैंकको आगामी योजना, रणनीति र प्राथमिकताहरूका बारेमा केही प्रकाश पारिदिनुहुन्छ कि ?

बैंकिङ्ग क्षेत्रको बदलिँदो परिवेशलाई मध्यनजर गर्दै “साभ्ना समृद्धिका लागि सबैको रोजाइको बैंक” भन्ने दूरदृष्टिका साथ बैंकले नयाँ ५ वर्षे व्यावसायिक योजना, २०८१/८२-२०८५/८६ कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । उक्त योजना अनुसार बैंकको दूरदृष्टि (Vision), ध्येय (Mission), उद्देश्य (Objectives) तथा दीर्घकालीन लक्ष्य (Long term Goals) हरूलाई परिमार्जन र परिवर्तन गरी २१ औं शताब्दीको प्रतिस्पर्धी, व्यावसायिक, सबल, सक्षम र सुदृढ बैंकको रूपमा अगाडि बढाउन नयाँ संस्थागत मूल्य मान्यता, संस्थागत चरित्र र संस्कारको विकास गरी अगाडि बढ्न संस्थागत संरचनामा परिवर्तन तथा सुधारसहित नीतिगत तथा रणनीतिक योजनाहरू बनाई कार्यान्वयन गरिएको छ । जस अन्तर्गत मानव संसाधन सुधार, संगठनात्मक सुधार, सूचना प्रविधिको सुधार तथा अधिकतम उपयोग, डिजिटलीकरण र आधुनिकीकरण, सेवामा उत्कृष्टता, कार्य प्रक्रियामा स्तरीकरण, ब्रान्डिङ र कर्पोरेट सञ्चार, वित्तीय सुधार, जोखिम व्यवस्थापन, बजार हिस्सा वृद्धि, कर्जा असुली, अनुपालना संस्कृति निर्माण, आन्तरिक नियन्त्रण, औद्योगिक तथा व्यावसायिक सम्बन्ध विकास र विस्तार, शिरोभार तथा चुहावट नियन्त्रण, गैरबैंकिङ्ग र स्थिर सम्पत्तिको प्रभावकारी उपयोग र व्यवस्थापन प्रमुख रहेका छन् । नेपाल सरकार, नियामक निकाय लगायत अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थासँग समन्वय तथा सम्बन्ध विस्तार र बैंकका सहायक संस्थाहरूको उचित व्यवस्थापन पनि यस बैंकको प्राथमिकतामा रहेका छन् ।

संस्थागत सुशासन र संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्वतर्फ बैंकले कसरी कार्य गरिरहेको छ ?

संस्थागत सुशासन र अनुपालनाको सम्बन्धमा बैंकले “शुन्य सहनशीलता” को नीति अवलम्बन गरेको छ । कृषि विकास बैंकको सन्दर्भमा विभिन्न ऐन तथा नियामक निकायले दिएका निर्देशनहरू बमोजिमका आवश्यक नीतिगत व्यवस्थाहरू गरिएका छन् र सोको प्रभावकारी कार्यान्वयन भइरहेको छ र कसैले त्यसको विपरित हुने गरी कार्य गरेको पाइएमा शुन्य सहनशीलताको नीति बमोजिम बैंक नियमअनुसार कारबाही पनि भइरहेको छ ।

संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व अन्तर्गत बैंकले नेपाल राष्ट्र बैंकको मार्गदर्शन बमोजिम बैंकले शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी, खेलकुद, कला संस्कृतिको संरक्षण, प्राकृतिक प्रकोप, दैवी विपत्ती आदि तथा दिगो विकास लक्ष्य (Sustainable Development Goal-SDG) ले

निर्धारण गरेका उद्देश्यहरूमा समेत योगदान गर्दै आइरहेको छ । संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व अन्तर्गत बैंकले विगतमा कोभिडको बेलामा रु. एक करोड, जाजरकोट एवं रुकुम जिल्लाका भूकम्पपीडितहरूका लागि रु. पचास लाख र यसै वर्ष असोज महिनामा आएको अबिरल वर्षाबाट भएको जनधनको क्षतिबाट प्रभावितहरूका लागि प्रधानमन्त्री दैवीप्रकोप उद्धार कोषमा रु. एक करोड पचास लाख रूपैयाँ सहयोग उपलब्ध गराएको छ ।

आफ्ना सेयरधनीलाई प्रतिस्पर्धात्मक प्रतिफल दिन बैंकले आफ्नो सम्पत्तिको सदुपयोग कसरी गरेको छ ?

बैंकका सेयरधनीहरू सबैभन्दा महत्वपूर्ण स्टेकहोल्डरहरू हुन् र उहाँहरूलाई उचित र दिगो प्रतिफलको सुनिश्चता गर्नका लागि बैंकले समग्र व्यवसाय वृद्धि गर्ने, कर्जाको पोर्टफोलियो व्यवस्थापन गर्दै कर्जाको गुणस्तर कायम गर्ने, कम लागतको स्रोत पहिचान र परिचालनलाई निरन्तरता दिने, व्याज आम्दानी, शुल्क र कमिशन आम्दानीमा वृद्धि गर्ने, वैदेशिक व्यापार तथा प्रतीतपत्र कारोवार वृद्धि गर्ने, विदेशी मुद्रा विनिमय तथा ट्रेजरी व्यवसाय अभिवृद्धि गर्ने, प्रभावकारी कोष व्यवस्थापन गर्ने, समस्याग्रस्त कर्जा व्यवस्थापनका साथै प्रभावकारी कर्जा असुली कार्यक्रम संचालन गर्ने, निष्क्रिय कर्जालाई स्वीकारयोग्य तहमा राख्ने, अपलेखित तथा गैरबैंकिङ्ग सम्पत्तिलाई कानुनी प्रक्रिया पूरा गरी फरफारक गर्ने, बैंकको व्यावसायिक प्रयोगमा नआएका गैरबैंकिङ्ग सम्पत्तिलाई कानुनी प्रक्रिया पूरा गरी बित्री वितरण गर्ने, वस्तु तथा सेवाको बजारीकरणमार्फत बैंकको बजार हिस्सा बढाउने, कारोबारमा अन्तर्निहित जोखिम व्यवस्थापन कार्यलाई थप सुदृढ पार्ने, आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीलाई थप मजबुत बनाउने, अनावश्यक खर्च कटौती गर्ने, प्रभावकारी अनुगमन तथा निरीक्षण गर्ने, प्रभावकारी जनशक्ति व्यवस्थापन गर्दै समग्र संस्थागत सुशासन कायम गर्ने र आधुनिक, ग्राहकमैत्री र सुरक्षित सूचना प्रविधिको प्रयोगमार्फत गुणस्तरीय बैंकिङ्ग सेवा प्रदान गर्दै बैंकको नाफामा वृद्धि गरी आफ्ना सेयरधनीलाई प्रतिस्पर्धात्मक प्रतिफल दिने लक्ष्य बैंकले लिएको छ ।

प्रायः सबै स्थानीय तहमा वाणिज्य बैंकहरू पुगिसकेको परिप्रेक्ष्यमा ग्रामीण अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाइराख्न यस बैंकको भूमिका कस्तो रहन्छ र सरकारसँग थप सहयोगको अपेक्षा गरेको केही विषय छन् कि ?

हाल देशका ७५३ वटै स्थानीय तहमा यस बैंकको वाणिज्य बैंकिङ्ग सेवा पुगेको छ । राज्यको वित्तीय पहुँच

र वित्तीय समावेशिताको लक्ष्यले साकार रूप लिँदै गएको छ । यद्यपि साना आकारको कर्जाको सहज उपलब्धता, ग्राहकमैत्री कर्मचारी, ग्रामीण क्षेत्रको धितो समेत स्वीकार जस्ता कारणले कृषि क्षेत्रका ग्राहक यस बैंकप्रति बढी नै आकर्षित भएको पाइन्छ । तसर्थ ग्रामीण अर्थतन्त्रसँग सिधै जोडिएको यस बैंकका कार्यहरूले त्यस क्षेत्रलाई चलायमान बनाउन ठूलो र महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । BAFIA कार्यान्वयनसँगै यो बैंकमा सरकारको ५९ प्रतिशत र सर्वसाधारणको ४९ प्रतिशत शेयर संरचना रहेको व्यहोरा विदितै छ । यस अवस्थामा सरकार तथा नियामक निकायहरूले यस बैंकलाई खासगरी कृषि र ग्रामीण क्षेत्रको कार्य गर्न केही रकम र नियमनहरूमा सहजता हुन सकेमा ग्रामीण अर्थतन्त्रलाई अझै चलायमान बनाउन सकिने थियो भन्ने मेरो धारणा रहेको छ । आगामी दिनमा नेपाल सरकारको कारोवारमार्फत न्यून लागत/शुन्य

कृषि तथा वन क्षेत्रलाई लक्षित गरी World Bank र IFAD सँगको सहकार्यमा दुईवटा परियोजनाहरू Forest For Prosperity Project (FPP) र Value Chain For Inclusive Transformation Of Agriculture (VITA) सञ्चालनमा रहेका छन् ।

लागतको फण्डहरू लिने, कृषि कार्यको लागि चालु पुँजी मार्गदर्शनमा केही खुकुलोपना तथा कृषि कर्जाका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकबाट अलग्गै एकीकृत निर्देशनमार्फत सम्बोधन हुन सकेमा ग्रामीण कृषि कर्जालाई थप सहज हुने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

बैंकको उच्च व्यवस्थापन र कर्मचारी युनियन बीचको सम्बन्धलाई यस बैंकको उत्पादकत्व क्षमता र प्रतिफलको वृद्धिसँग कसरी आबद्ध गर्नुभएको छ ?

युनियन र व्यवस्थापन एउटा रथका दुई वटा पाङ्ग्रा हुन् । मैले बैंकमा क्रियाशील युनियनहरूले सधैं रचनात्मक सल्लाह सुभाष दिएका पाएको छु । “बैंक रहे कर्मचारी रहन्छन्, कर्मचारी रहे मात्र युनियन रहन्छन्” भन्ने मान्यतालाई आत्मसात गर्दै बैंकको व्यवसाय वृद्धि लगायत कर्जा असुली कार्यमा समेत युनियनहरूले सधैं सहयोग पुऱ्याइरहेका छन् । बैंकको उत्पादकत्व वृद्धि र

प्रतिफल आर्जनमा युनियनको भूमिकालाई मैले सकारात्मक रूपमा लिएको छु । युनियनकर्मी कर्मचारीहरू पनि अब व्यावसायिक बन्न जरूरी छ । युनियनका कामसँगै बैकले दिएको कामको जिम्मेवारी पनि लिएर भोलिको दिनमा आफूलाई एउटा सफल बैकरको रूपमा पनि आफ्नो परिचय स्थापित गराउने गरी काम गर्न सकेको खण्डमा उच्च व्यवस्थापन र युनियनको सम्बन्ध अझै सुदृढ र प्रगाढ बन्नेछ भन्ने मलाई लाग्छ, जसले बैकको उत्पादन क्षमता र प्रतिफलमा समेत सकारात्मक भूमिका खेल्नेछ ।

तपाईंसँग निजी क्षेत्रका बैकहरूमा लामो समयको कार्य अनुभव छ । सरकारी बैक र निजी क्षेत्रका बैकबीच सेवाको गुणस्तरीयतामा सधैं फरक परिरहेको भन्ने आम जनताको बुझाइ छ । यस सन्दर्भमा तपाईंले कृषि विकास बैक लि. लाई कसरी अगाडि बढाई राख्नुभएको छ ?

सरकारी बैक तथा निजी क्षेत्रका बैकहरूको बीचमा सेवाको गुणस्तरीयतामा केही हदसम्म फरक पर्नु स्वाभाविक हो किनभने सरकारी बैकहरूमा सेवा प्रवाहका लागि सबैभन्दा महत्वपूर्ण पक्षहरू जस्तै : जनशक्ति भर्ना तथा व्यवस्थापन, स्रोत/साधनहरूको खरिद प्रक्रिया, कार्य प्रणाली/कार्य संस्कृति र श्रम सम्बन्ध आदि जस्ता विषयहरू निजी क्षेत्रका बैकहरू भन्दा नितान्त फरक हुन्छन् जसले सेवा प्रवाहमा केही न केही असर पारिरहेको हुन्छ । यसै सन्दर्भमा प्रतिस्पर्धी बैकहरूभन्दा अबल एवं Prudent Bank का रूपमा पहिचान बनाउन तथा अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासहरू, नेपाल राष्ट्र बैकको निर्देशन र बैकको ५ वर्षे रणनीतिक योजनाअनुरूप व्यवसाय गर्न जनशक्ति व्यवस्थापन, संगठनात्मक संरचना, Technology/Automation तथा कार्यगत प्रक्रिया सुधार गरी उत्कृष्ट बैकिङ्ग सेवा प्रदान गर्नको लागि गत आर्थिक वर्षदेखि सुधारका कार्यहरू भइरहेका छन् । जनशक्ति व्यवस्थापन कार्यलाई पूर्णतया स्वचालित (Automate) गर्न चालु आर्थिक वर्षदेखि नयाँ Human Resource Informatin System (HRIS) लागू गरिएको छ । समयसापेक्ष जनशक्ति व्यवस्थापन गर्न आवश्यक कर्मचारी सेवा विनियमावली तथा कमचारी सुरुवा कार्यविधि पुनर्लेखनको अन्तिम चरणमा रहेको छ । कर्मचारीहरूलाई उत्प्रेरित गर्न Performance Based Incentive (PBI) को कार्यविधि स्वीकृतिको चरणमा रहेको छ साथै आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा उत्कृष्ट प्रगति गर्ने ३९ वटा शाखा प्रबन्धकहरू तथा ३ जना प्रदेश निर्देशकहरू गरी ४२ जनालाई वैदेशिक तालिमको व्यवस्था गरिएको छ । Service Excellancy को लागि भइरहेको संगठनात्मक संरचनामा सुधार गरी गत आर्थिक वर्षदेखि

केही विभागहरूलाई Merge केही विभागहरू टुक्र्याई नयाँ विभागीय/संगठनात्मक संरचना तयार गरी लागू गरिएको छ । कोष तथा गैह्रकोषमा आधारित कर्जा तथा सुविधाहरूलाई गुणस्तरीय बनाउन चालु आर्थिक वर्षको असोज १ गतेदेखि केन्द्रीकृत Approval हुने व्यवस्था पूर्णतया कार्यान्वयनमा आएको छ । बैकले दिने सेवालार्थ पूर्णतया Automation गर्न विभिन्न Software लागू हुने र केही खरिदको प्रक्रिया रहेका छन् । केन्द्रीकृत कर्जा स्वीकृति तथा कार्यान्वयन प्रक्रियालाई सहज, सरल र गुणस्तरीय बनाउन हाल भइरहेको CPAS लाई विस्थापित गर्न गरी उच्चस्तरीय Loan Management Software (LMS) चालु आर्थिक वर्षभित्र खरिद गरी अगामी आर्थिक वर्षदेखि लागू गरिने छ । कर्मचारीहरूको Knowledge & Capacity बढाउन आन्तरिक र बाह्य तालिमको व्यवस्था गरिएको छ र यसलाई थप व्यवस्थित गरिने छ । प्रत्येक कर्मचारीको Training Need Assessment (TNA) को आधारमा तालिमको आयोजना गरिने छ । कर्मचारीहरूले तालिम लिएको छ महिनाभित्र निजहरूको Knowledge & Capacity enhancement सम्बन्धी Feedback अनिवार्य रूपमा लिइने छ र यसलाई कर्मचारीको Annual Performance Appraisal सँग समेत जोडिने व्यवस्था गरिने छ । यसरी मौजुदा जनशक्तिको ज्ञान, सीप तथा योग्यता (Knowledge, Skill & Competence) अभिवृद्धि गर्दै कार्यगत प्रक्रियालाई सुधार गरी बैकले प्रवाह गर्ने सेवा तथा सुविधाहरूको गुणस्तरमा परिवर्तन हुने गरी काम भइरहेको छ ।

बैकले चालु आर्थिक वर्षमा हासिल गर्न खोजेको लक्ष्य कस्तो रहने अनुमान गर्नुभएको छ ?

नेपालको हालको समग्र अर्थतन्त्रको बारेमा सबैलाई जानकारी भएको विषय नै हो । हालसम्म पनि नेपालको अर्थतन्त्र पूर्णरूपमा लयमा फर्किन सकेको छैन । बैकहरूमा अधिक तरलताको अवस्था विद्यमान नै छ जसले गर्दा एकातर्फ बैकहरूमा लगानीयोग्य रकम थुप्रिएरहेको छ भने अर्कोतर्फ बैकको व्याज खर्चमा समेत वृद्धि भएको छ । त्यसैगरी कर्जा लगानीतर्फ बैकहरूबाट निजी क्षेत्रमा जाने कर्जाको मागमा खासै बढोत्तरी हुन सकेको छैन । देशमा व्यावसायीकरण र औद्योगीकरणमा अपेक्षा गरेअनुसार गति लिन सकेको अवस्था छैन । देशमा पुँजीगत खर्च न्यून अवस्था छ । सरकारले निर्माण व्यवसायीहरूको बिलको भुक्तानी पनि दिन नसकिरहेको अवस्थामा निर्माण व्यवसायीहरूको कर्जाको साँवा र ब्याज भुक्तानीमा समस्या देखिएको छ । देशको अर्थतन्त्र

चलायमान नहुँदा र आर्थिक गतिविधिहरूमा शिथिलता कायमै रहँदा कर्जाग्राहीहरूको ऋण तिर्न सक्ने क्षमतामा समेत ह्रास आएको कुरा सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ । कृषि विकास बैंक पनि देशको विद्यमान परिदृष्यबाट अछुतो रहन नसक्ने भएको हुँदा चालु आर्थिक वर्षमा बैंकले हासिल गर्न खोजेका नीति तथा लक्ष्यहरूमध्ये कर्जा वृद्धिको निर्धारित लक्ष्य प्राप्ति गर्ने, निष्क्रिय कर्जालाई वाञ्छित सीमाभित्र राख्ने र प्रक्षेपित नाफा गर्ने कुराहरू गम्भीर चुनौतीको रूपमा देखिएको अवस्था रहे तापनि बैंकले निर्धारण गरेको व्यावसायिक लक्ष्य प्राप्त गर्न हर सम्भव प्रयास गर्नेछ । आशा गरौं, बैंकले हासिल गर्न खोजेको लक्ष्य प्राप्त हुनेछ ।

हाल समग्र बैकिङ क्षेत्रमा कर्जा असुलीका लागि समस्याहरू सृजनाहरू भइरहेका छन् । असुली कार्यका लागि खटिने कर्मचारीले असुरक्षित महसुस गरिरहेका छन् । यस सन्दर्भमा कर्मचारीहरूको सुरक्षा र बैंकको कर्जा असुलीलाई प्रभावकारी बनाउन कसरी सकिनेला ?

अहिलेको सन्दर्भमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा कर्जा असुली प्रमुख चुनौतीको रूपमा आइरहेको छ । दिनानुदिन कालोसूचीमा पर्ने उद्योगी/व्यवसायीहरूको संख्या थपिइरहेको छ । एकातर्फ देशको समग्र आर्थिक अवस्था, व्यावसायिक गतिविधिमा भइरहेको कमी, उत्पादित वस्तुको माग बढ्न नसकी उद्योग/व्यवसायको नगद प्रवाहमा देखिएको दबाव, कतिपय स्थानमा प्राकृतिक प्रकोप आदि कारणले कतिपय ग्राहकहरूले कर्जाको साँवा व्याज तिर्न नसकेको अवस्था छ भने अर्कोतर्फ कतिपय ग्राहकहरूले आफ्नो क्षमता भएर पनि नियतवश साँवा व्याज नतिरेको अवस्था छ । विभिन्न नामका संघर्ष समितिको उक्साहटमा समेत कर्जाको साँवा व्याज नतिर्नेको संख्या बढ्दै जाँदा समग्र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको निष्क्रिय कर्जाको अंश निरन्तर बढ्दो छ । कर्जा लिएपछि व्याजसहित साँवा फिर्ता गर्नुपर्छ भन्ने न्यूनतम कानूनी प्रावधान तथा सामाजिक एंव नैतिक मान्यता विपरित जसरी कर्जा नतिर्न लागि विरोध, हुल हुज्जत, तोडफोड लगायत आन्दोलन गर्ने जुन गैरकानूनी गैरसामाजिक तथा अनैतिक प्रवृत्ति देखिएको छ, यो बैकिङ क्षेत्रका लागि मात्र नभएर समग्र अर्थतन्त्रका लागि प्रत्युत्पादक तथा चुनौतीका रूपमा खडा भएको छ ।

हाल कतिपय स्थानमा कानूनबमोजिम कर्जा असुलीका लागि कर्जा ग्राहकहरूलाई ताकेता पत्र बुझाउन जाँदा सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गर्दा, कालोसूचीमा राख्ने, धितो लिलामीका सूचना निकाल्ने र सो अनुसारका

पत्रपत्रिकाहरू ग्राहकहरूको घर ठेगानामा बुझाउन जाँदा एवं कार्यालयहरूमा धितो लिलामीका डाँक बढाबढ गर्दा समेत कर्मचारीलाई धम्क्याउने तथा तालाबन्दी गर्ने जस्ता कार्य भइरहेका छन् । यस्ता क्रियाकलापबाट कर्मचारीहरूको मनस्थितिमा पर्नजाने असरप्रति बैंक व्यवस्थापन अत्यन्त संवेदनशील तथा गम्भीर छ । यस सन्दर्भमा कर्मचारीहरूलाई डर, त्रास र भयरहित वातावरणमा उच्च मनोबलसहित ग्राहक सेवामा समर्पित हुने अवस्था सृजना गर्न र उनीहरूको सुरक्षाको ग्यारेन्टी गर्न बैंक व्यवस्थापनले सम्पूर्ण सरकारी/गैरसरकारी निकाय, राज्य संयन्त्रमा सुरक्षाका लागि अधिकार प्राप्त निकायहरू, नागरिक समाज, मिडिया लगायत सम्पूर्ण Stakeholder हरूसँग निरन्तर सम्पर्क र समन्वय गरी पूर्ण सचेतना, संवेदनशीलता तथा जिम्मेवारीका साथ कार्य गरिरहेको छ । यस्ता खालका अवाञ्छित गतिविधिले बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई मात्र हैन, समग्र अर्थतन्त्रलाई

कृषि कर्जाका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकबाट अलग्गै एकीकृत निर्देशनमार्फत सम्बोधन हुन सकेमा ग्रामीण कृषि कर्जालाई थप सहज हुने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

नकारात्मक असर पार्न सक्ने र कर्जा लिएपछि तिर्नुपर्छ भन्ने न्यूनतम सामाजिक तथा नैतिक मूल्य मान्यतामा समेत खलल पुऱ्याउने हुनाले यसतर्फ नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक, नेपाल बैंकर्स एसोशियसन, उद्योग वाणिज्य संघ, नागरिक समाज, मिडिया लगायत सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूले यस्ता घटनाहरूलाई गम्भीरतापूर्वक लिई समयमै यथोचित ध्यान दिई समस्याको सामाधानका लागि आवश्यक पहल गर्नु जरूरी देखिएको छ ।

बैंकले हाल कर्जालाई केन्द्रीकृत रूपमा स्वीकृत गर्ने व्यवस्था लागु गरेको छ । यस सन्दर्भमा केन्द्रीकृत कर्जा स्वीकृत गर्ने व्यवस्थाले पार्नसक्ने सकारात्मक तथा नकारात्मक प्रभावका बारेमा केही बताइदिनुहुन्छ कि ?

कृषि विकास बैंकले कर्जाको गुणस्तरमा सुधार गर्नुपर्ने, जोखिमको न्यूनीकरण गर्दै जानुपर्ने, आम्दानी बढाउँदै र चुहावट र खर्च नियन्त्रण गर्दै नाफामा वृद्धि गर्नुपर्ने, संस्थागत नीति तथा नियमहरूको पूर्णरूपमा अनुपालना

गर्दै व्यावसायिक/रणनीतिक लक्ष्य हासिल गर्नुपर्ने सन्दर्भमा कर्जा स्वीकृति तथा नियन्त्रण, कर्जा सीमा कार्यान्वयन, कर्जा असुली, कर्जा जोखिम न्यूनीकरण अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण जस्ता कार्यहरू केन्द्रीकृत गरिएको छ । यस व्यवस्थाबाट विशेष गरी कर्जा वृद्धि तथा कर्जासँग सम्बन्धित आम्दानी वृद्धिको लक्ष्य लिएका शाखा/प्रदेश कार्यालयमा कार्यरत कर्जा ग्राहकसँग सिधा सम्पर्कमा रहने कर्जा विश्लेषण तथा सिफारिस गर्ने कर्मचारीहरू र कर्जा जोखिमको विश्लेषण गरी जोखिम/आम्दानीको विश्लेषणको आधारमा कर्जा स्वीकृति तथा नियन्त्रण गर्ने र कर्जाको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्ने लक्ष्य र जिम्मेवारी पाएका कर्मचारीहरूको भूमिकाको द्वन्द्व (Role Conflict) लाई न्यूनीकरण गरी कर्जा व्यवस्थापन तथा प्रशासनमा सुशासन आउने र कर्जाको गुणस्तरमा पनि सुधार

“

“बैंक रहे कर्मचारी रहन्छन्, कर्मचारी रहे मात्र युनियन रहन्छन्” भन्ने मान्यतालाई आत्मसात् गर्दै बैंकको व्यवसाय वृद्धि लगायत कर्जा असुली कार्यमा समेत युनियनहरूले सधैं सहयोग पुऱ्याइरहेका छन् ।

”

हुने अपेक्षा गरिएको छ । त्यसैगरी कर्जा बजारीकरण, ग्राहक पहिचान, कर्जा ग्राहक तथा प्रस्तावको प्रारम्भिक विश्लेषण, कर्जा ग्राहक सम्बन्ध व्यवस्थापन तथा अनुगमन, कर्जा/आम्दानी लक्ष्य प्राप्तिको लागि कर्जा विस्तार जस्ता शाखा र प्रदेश कार्यालयस्थित कर्मचारीहरूले निर्वाह गर्नुपर्ने जिम्मेवारी/भूमिका र कर्जा जोखिम विश्लेषण, जोखिम वापतको आम्दानी विश्लेषण, कर्जा गुणस्तरको जाँच, नियमनकारी निकायले जारी गरेका नियम, कानून तथा संस्थागत सुशासन सम्बन्धी अनुपालनाको सुनिश्चतताको विश्लेषण, जोखिम अनुमान तथा वहन गरी गर्नुपर्ने कर्जा निर्णय, कर्जा नियन्त्रण जस्ता कर्जा स्वीकृति तथा नियन्त्रणमा बस्ने कर्मचारीहरूले निभाउनुपर्ने जिम्मेवारी नितान्त फरक प्रकृतिका हुन्छन् । तसर्थ उपरोक्त बमोजिम फरक प्रकृतिको कार्य क्षमता/दक्षता तथा निर्णय क्षमता भएका कर्मचारीहरूलाई सोही अनुसारको तालिम र जिम्मेवारी दिँदा स्वाभाविक रूपले कर्जा ग्राहक

सेवामा दक्षता तथा चुस्तता आउने र साथसाथै कर्जाको गुणस्तरमा पनि सुधार आउँछ । कर्मचारी व्यवस्थापनको दृष्टिकोणले पनि बैंकको २७१ वटै शाखा तथा १० वटा प्रदेश कार्यालयहरूमा कर्जा स्वीकृति तथा नियन्त्रणको जिम्मेवारी लिन सक्ने कर्मचारीहरू राख्नुको सट्टा केन्द्रीकृत रूपमा राख्दा आधाभन्दा कम तर सक्षम र दक्ष जनशक्तिले काम गर्न सक्छ, जुन तालिम, दरबन्दी व्यवस्थापन तथा जनशक्ति खर्चको हिसाबले पनि उपयुक्त देखिन्छ ।

कुनै पनि परिवर्तन वा सुधारको कार्यक्रम लागु गर्दा नयाँ तथा पुरानो पद्धतिबीच केही द्वन्द्व आउनु स्वाभाविक हो र त्यसले केही समय कामको गतिमा केही असर पर्न सक्छ तर सावधानीपूर्वक उपलब्ध प्रविधिको प्रयोग तथा जनशक्तिको यथेष्ट व्यवस्थापन तथा तालिमबाट परिवर्तित तथा सुधार कार्यक्रमलाई व्यवस्थापन गर्दै कर्जाको गुणस्तरमा सुधार, विवेकपूर्ण तथा नैतिकपूर्ण कर्जा संस्कारको विकास, कर्जाको आकार तथा त्यससँग सम्बन्धित आम्दानी वृद्धिका साथै छिटोछरितो कर्जा सेवासहित कर्जाग्राहीलाई सन्तुष्टि दिन सकिन्छ भन्ने कुरामा म विश्वस्त छु ।

अन्त्यमा बैंकको ५८ औं वार्षिकोत्सवका अवसरमा बैंकका समस्त सरोकारवालाहरूलाई के सन्देश दिन चाहनुहुन्छ ?

यस बैंकलाई विश्वास गरी अनवरत रूपमा सेवा गर्न मौका दिनुभएकोमा सम्पूर्ण ग्राहक वर्ग, नेपाल सरकार, सञ्चालक समिति, नियमनकारी निकायहरू, बैंकका सम्पूर्ण सेयरधनीहरू, बैंकमा कार्यरत कर्मचारीहरू, बैंकका पूर्व कर्मचारीहरू लगायत सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूमा आभारसहित हार्दिक धन्यवाद तथा शुभकामना व्यक्त गर्न चाहन्छु । साथै आगामी दिनहरूमा बैंकले समयसापेक्ष अत्याधुनिक प्रविधिको प्रयोग गरी ग्राहकहरूलाई उत्कृष्ट बैंकिङ्ग सेवा प्रदान गर्न दत्तचित्त रहँदै बैंकको प्रतिफलमा समेत समुचित वृद्धि गरी सरोकारवालाहरूलाई प्रतिस्पर्धी तथा नियमित प्रतिफल प्रदान गर्ने बैंकको रूपमा स्थापित गर्ने गरी कार्य गर्ने प्रतिबद्धता समेत व्यक्त गर्न चाहन्छु । अन्तमा, देशका ७७ वटै जिल्लामा सम्पूर्ण बैंकिङ्ग सेवा प्रदान गर्दै आएको यस बैंकसँग बैंकिङ्ग सम्बन्ध जोडी सेवा गर्ने मौका प्रदान गर्नुहुन सम्बन्धित सबैमा हार्दिक अपिल गर्दछु । धन्यवाद ।

आर्थिक वृद्धिमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट प्रवाह हुने कर्जाको भूमिका

जगदीश्वर पन्थी

१. परिचय

कुनै पनि देशको बृहत् आर्थिक नीतिका धेरै उद्देश्यहरू हुन्छन् । तीमध्ये आर्थिक वृद्धि एक प्रमुख उद्देश्य हो । यसलाई जनताको जीवनस्तर उकास्ने र आर्थिक विकासको गति बढाउने महत्त्वपूर्ण माध्यमका रूपमा लिइन्छ । सोझै आवधिक योजनामा पनि मानवीय जीवन र राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा समृद्धि हासिल गर्नु एक प्रमुख उद्देश्य राखिएको छ । अर्थतन्त्रको संरचनात्मक परिवर्तन गरी योजना अवधिमा औसत ७.१ प्रतिशतको लक्षित आर्थिक वृद्धिदर आधारभूत मूल्यमा हुने अनुमान गरिएको छ । यसको साथै आर्थिक वृद्धिदर आधारभूत मूल्यमा आ.व. २०८५/८६ मा ७.३ प्रतिशतले वृद्धि गर्ने लक्ष्य तय समेत गरिएको छ । यस योजना अवधिमा रकम रु. ११९ खर्ब ८४ अर्ब लगानी हुने अनुमान गरिएको छ, जसमध्ये ६३ खर्ब ७२ अर्बको लगानी निजी क्षेत्रबाट हुने अनुमान गरिएको छ । जसको फलस्वरूप यस योजना अवधिको अन्त्यमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादन प्रचलित मूल्यमा रकम रु. १०३ खर्ब ७ अर्ब हुने अनुमान गरिएको छ ।

आवधिक योजनालाई मध्यनजर गर्दै प्रत्येक वर्ष बजेट वक्तव्यमार्फत वार्षिक आयव्ययको विवरण सार्वजनिक गर्ने गरिन्छ । प्रत्येक बजेट वक्तव्यमा एउटा महत्त्वपूर्ण उद्देश्य आर्थिक वृद्धि गर्ने रहिआएको छ । आ.व. २०८१/८२ को बजेट वक्तव्यमा पनि निजी क्षेत्रको मनोबल बढाउँदै लगानी वृद्धि गर्नु र आर्थिक क्रियाकलापमा तीव्रता ल्याउनु प्रमुख उद्देश्यको रूपमा उल्लेख गरिएको छ । आर्थिक सुधार र निजी क्षेत्रको प्रवर्द्धनलाई प्राथमिकताका रूपमा उल्लेख गरिएको छ । त्यसैगरी निजी क्षेत्रको सहकार्यमा कृषि क्षेत्रको रूपान्तरण, ऊर्जा क्षेत्रको विकास, सूचना प्रविधि विकास, पर्यटन प्रवर्द्धन एवं उद्यमशीलता र औद्योगिक विकास गर्ने उल्लेख गरिएको छ । त्यसैगरी ६ प्रतिशतको आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्ने लक्ष्य समेत राखेको छ ।

समग्रमा निजी क्षेत्रलाई आर्थिक वृद्धि/विकासको

महत्त्वपूर्ण अंगका रूपमा राखिएको छ । निजी क्षेत्रको पुँजीको प्रमुख स्रोत नै बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट प्रवाह हुने कर्जा हो । बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ अनुसार "कर्जा" भन्नाले बैंक वा वित्तीय संस्थाले व्यक्ति, फर्म, कम्पनी, संस्था वा अन्य व्यावसायिक प्रतिष्ठानलाई निश्चित अवधिभित्र साँवा, ब्याज वा अन्य दस्तुर बुझाउने गरी प्रवाह गरिएको रकम, प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष प्रत्याभूति, कर्जाको ब्याज वा अन्य दस्तुर, कर्जाको पुनर्संरचना र नवीकरण, कर्जा चुक्ताको लागि जारी गरिएको जमानी तथा अन्य वचनबद्धता सम्भन्नु पर्छ र सो शब्दले राष्ट्र बैंकले सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गरी तोकिदिएको कुनै पनि किसिमको ऋण समेतलाई जनाउँछ । ऋण भनेको वाणिज्य बैंकहरूले व्यक्ति, व्यावसायिक निगम/औद्योगिक एकाइहरू र देशको सरकारलाई उपभोग र लगानी उद्देश्यका लागि ब्याजसहित चुक्ता गर्ने अपेक्षामा प्रदान गर्ने रकम हो । (Timsina and Pradhan, October 2016)

नेपालमा पनि आर्थिक वृद्धिलाई प्रमुख आर्थिक उद्देश्यका रूपमा लिइन्छ । आर्थिक वृद्धिको बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले गर्ने कर्जा प्रवाहको भूमिका अहम मानिन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट कर्जा प्रवाहमार्फत आर्थिक वृद्धिका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकको पनि निकै महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले मौद्रिक नीतिमार्फत आर्थिक वृद्धिमा ठूलो टेवा पुऱ्याएको हुन्छ । मुद्रास्फीतिलाई निश्चित प्रतिशतमा कायम राख्ने, निजी क्षेत्रतर्फ जाने कर्जा वृद्धि दर तोक्ने, प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र जस्तै कृषि, ऊर्जा, पर्यटन आदिमा कर्जा प्रवाहको प्रतिशत तोक्ने, उत्पादनशील क्षेत्रमा कर्जा प्रवाहमा जोड दिने, कर्जा निक्षेपको अनुपात तोक्ने, ब्याजदरलाई बाञ्छित सीमाभित्र राख्न ब्याजदर करिडोर लागु गर्ने आदिको व्यवस्था गरेको छ । मौद्रिक उपकरणहरू जस्तै : अनिवार्य नगद अनुपात, वैधानिक तरलता अनुपात, बैंक दर वा खुला बजार सञ्चालन आदिमार्फत बैंक तथा वित्तीय

संस्थाहरूलाई लगानी योग्य साधनको व्यवस्थापन गर्दछ । त्यसैगरी विभिन्न नियामक निर्देशनहरूमार्फत बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई ऋणयोग्य कोष/रकम साथै कर्जा प्रवाहमा प्रभाव पार्ने गर्दछ । नेपालजस्तो विकासोन्मुख मुलुकमा मौद्रिक नीति बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट हुने कर्जा प्रवाह निकै महत्त्वपूर्ण र प्रभावकारी मानिन्छ ।

२. आर्थिक वृद्धि र कर्जा प्रवाहको स्थिति

आधुनिक अर्थतन्त्रको विकासका लागि कर्जाको भूमिका ठूलो हुन्छ । व्यावसायिक क्षेत्रलाई विभिन्न उद्देश्यहरूमा कर्जा आवश्यक हुन्छ जसले आर्थिक गतिविधिहरूलाई बढाउँछ । उत्पादनशील क्षेत्रहरूमा कर्जा प्रदान गर्दा निजी क्षेत्रको कर्जालाई आर्थिक वृद्धिको लागि प्रेरक शक्तिको रूपमा लिइन्छ । विभिन्न अध्ययनहरूले आर्थिक वृद्धि र निजी क्षेत्रको कर्जा वृद्धिबीच अत्यन्त सकारात्मक सम्बन्ध हुने विषयलाई पुष्टि गरेको पाइन्छ । आर्थिक वृद्धिको सूचकको रूपमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनलाई लिने गरिन्छ र यहाँ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट (लघु वित्त समेत) प्रवाह भएको कर्जाले कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कस्तो असर पारेको छ अर्थात् आर्थिक वृद्धिमा पारेको असरलाई तथ्यांकको आधारमा विश्लेषण गर्न खोजिएको छ ।

चार्ट १ :

कुल कर्जा तथा कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) को प्रवृत्ति

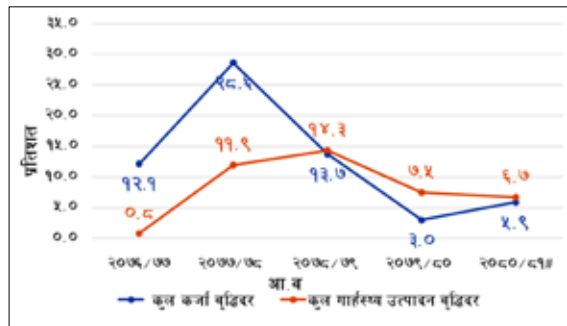
स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक । # अनुमानित

माथिको चार्टमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू लघु वित्तहरू सहितको कुल कर्जा (लगानीमा रहिरहेको) र कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) बीचको स्थितिलाई देखाइएको छ । आर्थिक वर्ष २००५/०६ मा कुल कर्जा प्रवाह रकम रु. ३१ खर्ब ४७ अर्ब भएको थियो भने कुल गार्हस्थ्य

उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) रकम रु. ३८ खर्ब ५९ अर्ब भएको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २००७/०८ कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) रकमभन्दा कुल कर्जा प्रवाह रकम रु. १ खर्ब ८५ अर्ब बढी भएको देखिन्छ । यसरी विगत ६ वर्षको कुल कर्जा प्रवाह र कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको प्रवृत्तिलाई हेर्दा कुल कर्जा प्रवाहको रकम बढेसँगै कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको रकम समेत बढेको देखिन्छ र यसरी बढ्ने अनुपात लगभग १:१ रहेको देखिन्छ ।

चार्ट २ :

कुल कर्जा तथा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको (प्रचलित मूल्यमा) वृद्धिदर

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक । # अनुमानित

माथिको चार्टमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू लघु वित्तहरूसहितको अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा कुल कर्जा वृद्धिदर र कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) वृद्धिदरबीचको स्थितिलाई देखाइएको छ । आर्थिक वर्ष २००६/०७ मा कुल कर्जा वृद्धिदर १२.९ प्रतिशत हुँदा कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) वृद्धिदर ०.८ प्रतिशत भएको देखिन्छ । त्यसैगरी आर्थिक वर्ष २००७/०८ मा कुल कर्जा वृद्धिदर २८.६ प्रतिशत हुँदा कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) वृद्धिदर ११.९ प्रतिशत भएको देखिन्छ तर आर्थिक वर्ष २००८/०९ मा कुल कर्जा वृद्धिदर र कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) वृद्धिदर लगभग बराबरी अर्थात् १४ प्रतिशत भएको देखिन्छ । यसरी नै पछिल्ला दुई आर्थिक वर्षहरूमा भने कर्जाको वृद्धिदरभन्दा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको वृद्धिदर केही प्रतिशत बढी देखिन्छ । यसरी तथ्यांकीय अवस्था हेर्दा कर्जाको वृद्धिदर र गार्हस्थ्य उत्पादनको वृद्धिदरमा सकारात्मक सम्बन्ध भए पनि धेरै प्रभावकारी भूमिका स्थापित भएको देखिँदैन ।

३. क्षेत्रगत आर्थिक वृद्धि र कर्जा विस्तारको प्रवृत्ति

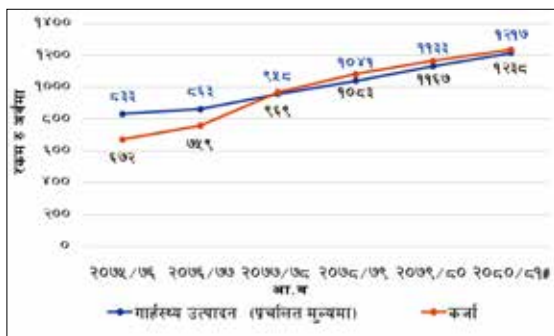
क्षेत्रगत कर्जा प्रवाह वृद्धिले सो क्षेत्रको गार्हस्थ्य उत्पादनमा कस्तो असर पारेको छ भन्ने विषयमा विश्लेषण गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । यसले कर्जाको वृद्धिदरको तुलना त्यो क्षेत्रको आर्थिक गतिविधि अर्थात् गार्हस्थ्य उत्पादनको वृद्धिदरमा कस्तो योगदान पुऱ्याएको छ, त्यो क्षेत्रलाई प्राथमिकता दिएर कर्जा विस्तार गर्नुपर्छ कि पर्दैन आदि विषयमा निर्णय लिन सहयोग पुऱ्याउँछ । त्यसैगरी यसले आर्थिक गतिविधिमा विभिन्न क्षेत्रसँग तुलनात्मक विश्लेषण गर्न समेत मद्दत गर्दछ ।

३.१ कृषि, वन तथा मत्स्यपालन क्षेत्रको गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) तथा कर्जाको स्थिति:

कृषि, वन तथा मत्स्यपालन क्षेत्रको विगत ६ वर्षको स्थितिलाई हेर्ने हो भने कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा औसत २१.५ प्रतिशतको योगदान रहेको देखिन्छ । प्रत्येक आर्थिक वर्षमा २१ वा २२ प्रतिशतको योगदान रहेको देखिन्छ । तथ्यांकलाई हेर्दा यो क्षेत्रको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा स्थिर योगदान रहेको देखिन्छ ।

चार्ट ३ :

कृषि, वन तथा मत्स्यपालन क्षेत्रको गार्हस्थ्य उत्पादन तथा कर्जाको स्थिति

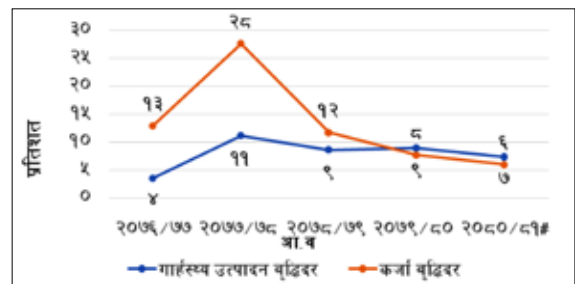
स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक । # अनुमानित

माथिको चार्ट ३ मा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू लघु वित्तबाहेक कृषि, वन तथा मत्स्यपालन क्षेत्रमा विगत ६ आर्थिक वर्षहरूमा लगानीमा रहिरहेको कर्जा रकम र गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) बीचको स्थितिलाई देखाइएको छ । आर्थिक वर्ष २०७५/७६ र २०७६/७७ मा गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपात कर्जा प्रवाहभन्दा बढी देखिएको छ भने त्यसपछिका आर्थिक वर्षहरूमा सो क्षेत्रमा कुल कर्जा प्रवाह र कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको

प्रवृत्तिलाई हेर्दा लगभग १:१ अनुपातमा रहेको देखिन्छ । लघु वित्तहरूले सो क्षेत्रमा प्रवाह गरेको कर्जालाई समेत गणना गर्ने हो भने कर्जा प्रवाहको अनुपातमा सो क्षेत्रको गार्हस्थ्य उत्पादन न्यून देखिन्छ । यसरी समग्र तथ्यांकको आधारमा हेर्दा कर्जा प्रवाहको तुलनामा यो क्षेत्रको गार्हस्थ्य उत्पादन कम भएको देखिन आउँछ । यसर्थ यस क्षेत्रमा प्रवाह भएको कर्जाको प्रभावकारी अनुगमन गरी यस क्षेत्रले कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा योगदान गर्ने हिस्सा बढाउन सकिन्छ ।

चार्ट ४ :

कृषि, वन तथा मत्स्यपालन क्षेत्रको गार्हस्थ्य उत्पादन तथा कर्जाको वृद्धिदर

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक । # अनुमानित

माथिको चार्टमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू लघु वित्तबाहेक अधिल्लो आ.व. को तुलनामा कृषि, वन तथा मत्स्यपालन क्षेत्रमा प्रवाह भएको कर्जा वृद्धिदर र गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) वृद्धिदर बीचको स्थितिलाई देखाइएको छ । आ.व. २०७६/७७ मा अधिल्लो आ.व.को तुलनामा कर्जा वृद्धिदर १३% हुँदा सो क्षेत्रको गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) वृद्धिदर जम्मा ४% ले भएको देखिन्छ । त्यसैगरी आ.व. २०७७/७८ मा कर्जाको वृद्धिदर २८% ले हुँदा गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) को वृद्धिदर ११% मात्र भएको देखिन्छ । यसरी नै आ.व. २०७८/७९ मा समेत कर्जा वृद्धिदरको अनुपातमा करिब दुई तिहाइले मात्र गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) मा वृद्धि भएको देखिन्छ । त्यसपछिका वर्षहरूमा वृद्धिदरको अनुपात करिब १:१ देखिएको छ । लघु वित्तहरूले सो क्षेत्रमा प्रवाह गरेको कर्जा वृद्धिको रकमलाई समेत गणना गर्दा गार्हस्थ्य उत्पादनको वृद्धिदर कर्जा वृद्धिदरको तुलनामा न्यून देखिन्छ ।

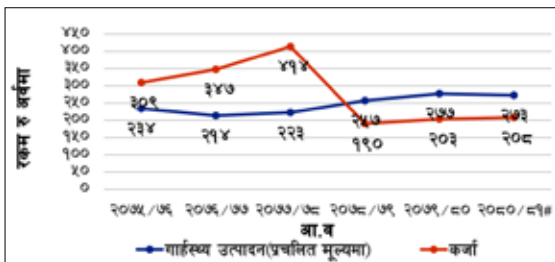
३.२ निर्माण क्षेत्रको गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) तथा कर्जा प्रवाहको स्थिति:

निर्माण क्षेत्रको पनि विगत ६ वर्षको तथ्यांकलाई विश्लेषण गर्दा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा स्थिर खालको योगदान रहेको देखिन्छ । प्रत्येक आर्थिक वर्षमा यस क्षेत्रको योगदानलाई हेर्दा आ.व. २०७५/७६ सम्म ६ र त्यसपछिका आर्थिक वर्षहरूमा ५ प्रतिशतको योगदान कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा रहेको देखिन्छ ।

चार्ट ५ :

निर्माण क्षेत्रको गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) तथा कर्जाको स्थिति

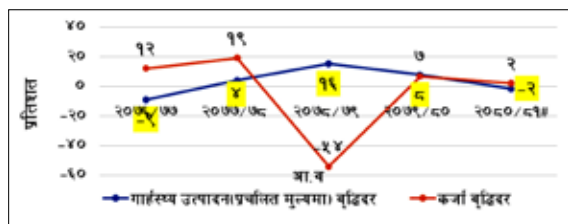

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक । # अनुमानित

चार्ट ५ मा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू (क, ख र ग) ले निर्माण क्षेत्रमा विगत ६ आर्थिक वर्षमा लगानीमा रहिरहेको कर्जा रकम र गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) बीचको स्थितिलाई देखाइएको छ । आ.व. २०७५/७६, २०७६/७७ र २०७७/७८ मा गार्हस्थ्य उत्पादन कर्जा प्रवाह तुलनामा कम देखिएको छ भने त्यसपछिका आ.व. मा सो क्षेत्रमा कुल कर्जा प्रवाहको तुलनामा कुल गार्हस्थ्य उत्पादन बढी देखिएको छ । माथिको तथ्यांकले यस क्षेत्रमा कर्जा प्रवाहको वृद्धि बढी हुँदा गार्हस्थ्य उत्पादन कम दरमा र कर्जा प्रवाह वृद्धि कम हुँदा गार्हस्थ्य उत्पादन बढी दरमा वृद्धि भएको देखिन्छ ।

चार्ट ६ :

निर्माण क्षेत्रको गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) तथा कर्जाको वृद्धिदर

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक । # अनुमानित

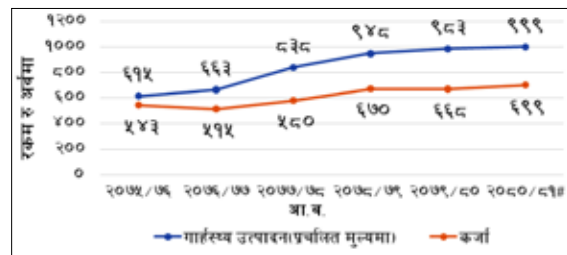
माथिको चार्टमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू (क, ख र ग) अधिल्लो आ.व.को तुलनामा निर्माण क्षेत्रमा प्रवाह भएको कर्जा वृद्धिदर र गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) वृद्धिदरबीचको स्थितिलाई देखाइएको छ । आ.व. २०७६/७७ मा अधिल्लो आ.व. को तुलनामा कर्जा वृद्धिदर १२ प्रतिशत हुँदा सो क्षेत्रको गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) को वृद्धिदर ९ प्रतिशतले ऋणात्मक भएको देखिन्छ । त्यसैगरी आ.व. २०७७/७८ मा कर्जाको वृद्धिदर १९ प्रतिशतले हुँदा गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) को वृद्धिदर ४% मात्र भएको देखिन्छ । यसरी नै आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा कर्जा वृद्धिदर ५४% ले ऋणात्मक हुँदा गार्हस्थ्य उत्पादनको वृद्धिदर १६% ले भएको देखिएको छ । यस क्षेत्रमा कर्जाको वृद्धिदर र गार्हस्थ्य उत्पादनको वृद्धिदर उल्टो दरमा भएको देखिन्छ ।

३.३ थोक तथा खुद्रा क्षेत्रको गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) तथा कर्जा प्रवाहको स्थिति:

थोक तथा खुद्रा क्षेत्रको पनि विगत ६ वर्षको तथ्यांकलाई विश्लेषण आ.व. २०७५/७६ मा गार्हस्थ्य उत्पादनमा १४ प्रतिशतको योगदान रहेकोमा आ.व. २०८०/८१ मा १२ प्रतिशतको मात्र योगदान रहेको देखिन्छ । यस क्षेत्रको योगदान क्रमशः घट्दोदरमा रहेको देखिन्छ ।

चार्ट ७ :

थोक तथा खुद्रा क्षेत्रको गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) तथा कर्जाको स्थिति

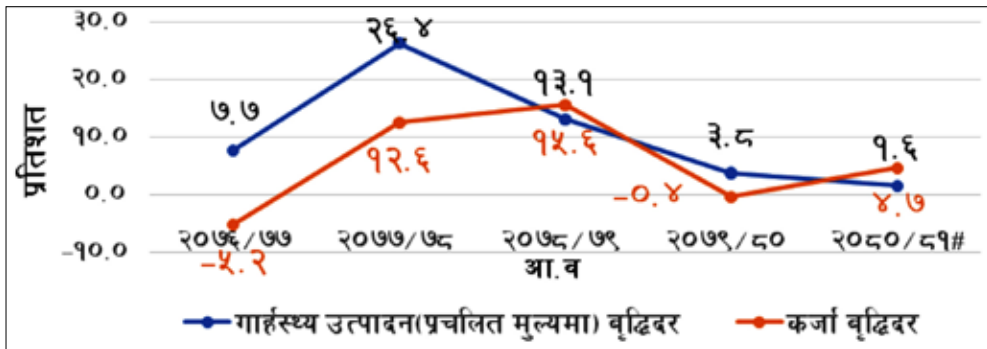

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक । # अनुमानित

माथिको चार्टमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू (क, ख र ग) ले थोक तथा खुद्रा क्षेत्रमा विगत ६ आर्थिक वर्षहरूमा लगानीमा रहिरहेको कर्जा रकम र गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) बीचको स्थितिलाई देखाइएको छ । यस क्षेत्रमा प्रत्येक आर्थिक वर्षमा कर्जा प्रवाहको रकम वृद्धिसँगै गार्हस्थ्य उत्पादनको रकम समेत वृद्धि भएको देखिन्छ । त्यसैगरी कर्जा प्रवाह र गार्हस्थ्य उत्पादनमा सकारात्मक सम्बन्ध रहेको देखिन्छ ।

चाऱ्ट ॢ : थोक तथा खुद्रा क्षेत्रको गार्हस्थ उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) तथा कर्जाको वृद्धिदर

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक । # अनुमानित

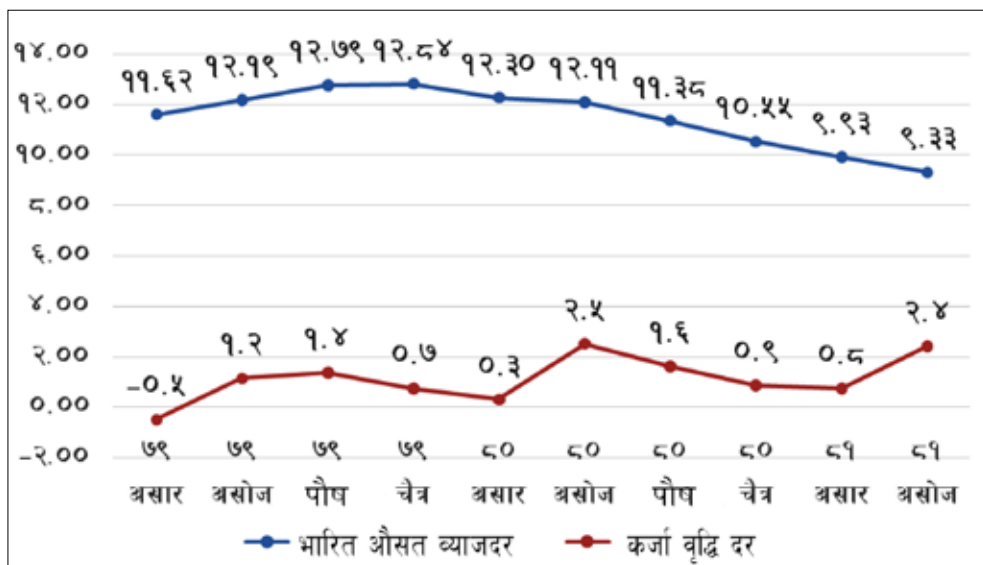
माथिको चाऱ्टमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू (क, ख र ग) अधिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा थोक तथा खुद्रा क्षेत्रमा प्रवाह भएको कर्जा वृद्धिदर र गार्हस्थ उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) वृद्धिदरबीचको स्थितिलाई देखाइएको छ । आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा अधिल्लो आ.व. को तुलनामा कर्जा वृद्धिदर ५.२ प्रतिशत ऋणात्मक हुँदा सो क्षेत्रको गार्हस्थ उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा) को वृद्धिदर ७.७ प्रतिशत भएको देखिन्छ । त्यसैगरी आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा कर्जाको वृद्धिदर १२.६ आर्थिक वर्ष २०७८/७९ र २०८०/८१ मा भने कर्जा वृद्धिदरभन्दा गार्हस्थ उत्पादनको वृद्धिदर कम भएको देखिन्छ ।

४. कर्जा वृद्धिमा कर्जाको ब्याजदर, पुँजीगत खर्च एवं मुद्रास्फीति दरको भूमिका

४.१ कर्जाको ब्याजदर:

कर्जा वृद्धि वा विस्तारमा विशेषगरी कर्जाको ब्याजदरले उल्लेखनीय प्रभाव पाऱ्छ । ब्याजदर वृद्धिले कर्जाको मागमा कमी ल्याउँछ । सामान्यतया नयाँ व्यापार व्यवसाय, उद्योगधन्दा आदि स्थापना वा सुरु गर्न निरुत्साहित गर्दछ साथै भइरहेको व्यापार व्यवसाय, उद्योगधन्दा आदि विस्तारलाई समेत उत्साहित गर्दैन । कर्जाको ब्याजदर र कर्जा मागको सम्बन्ध विपरित हुने गर्दछ ।

चाऱ्ट ९ : कर्जा वृद्धिदर र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू (क, ख र ग) को कर्जाको भारित औसत ब्याजदर

स्रोत : नेपाल राष्ट्र बैंक

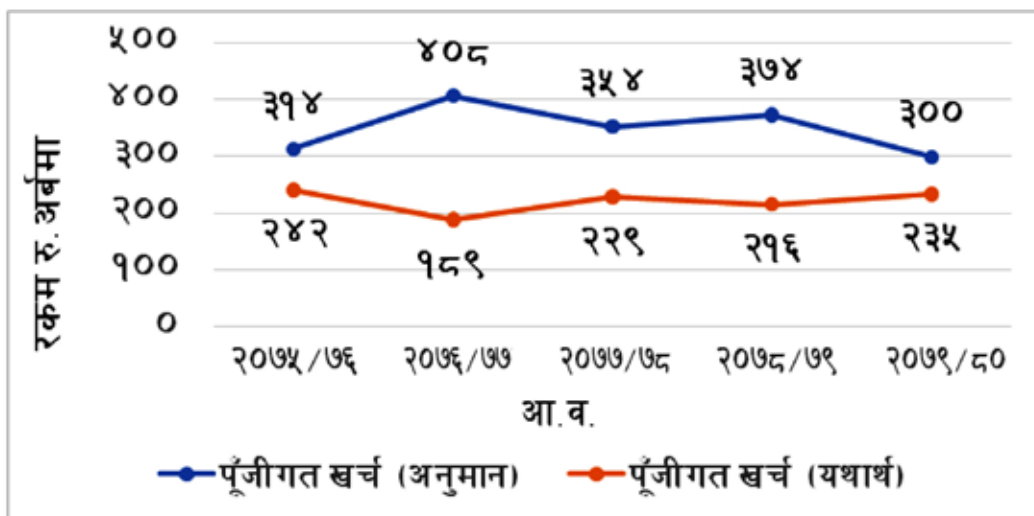
चार्ट ९ मा उल्लेख गरिएको तथ्यांकलाई हेर्दा ७९ असारदेखि ७९ पौषसम्म बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको भारत औसत ब्याजदर पनि बढेको र कर्जाको वृद्धिदर पनि बढेको अवस्था देखिन्छ । त्यसपश्चात कर्जाको वृद्धिदर र भारत औसत ब्याजदर दुवै घटेको अवस्था देखिन्छ । २०८० असोजमा कर्जाको वृद्धिदर ०.३ प्रतिशतबाट बढेर २.५ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ । फेरि कर्जाको वृद्धिदर र भारत औसत ब्याजदर दुवै घटेको अवस्था देखिन्छ । २०८१ असोजमा मात्र आएर कर्जाको वृद्धिदर ०.८ प्रतिशतबाट बढेर २.४ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ । समग्रमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको कर्जाको भारत औसत ब्याजदर उल्लेखनीय मात्रामा घट्दा समेत कर्जाको वृद्धिदर उल्लेखनीय भएको देखिँदैन । ब्याजदरको कारणले भन्दा पनि अर्थतन्त्रको अन्य कारकको असरको परिणामस्वरूप कर्जा प्रवाहको वृद्धिदर अपेक्षित भएको देखिँदैन । अहिलेको अवस्थामा मौद्रिक उपकरणहरूले थप कर्जा प्रवाहलाई उत्साहित गरे तापनि कर्जा नबढेको स्थितिमा सरकारले वित्त नीति विशेषतः पुँजीगत खर्च वृद्धि एवं खर्च गर्ने तरिकामा परिवर्तन गर्ने साथै निश्चित क्षेत्रहरूः पर्यटन, ऊर्जा, पूर्वाधार विकासमा एकाग्रता बढाउने र सोका लागि राज्य संरचनाको पुनरसंरचना गर्नुपरे पनि सो समेतलाई सम्बोधन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

४.२ पुँजीगत खर्चः

आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ मा कोभिड-१९ को महामारीले गहिरो असर गरेको अर्थतन्त्रलाई पुनरुत्थान गर्न त्यसपश्चातको बजेट वक्तव्य एवं मौद्रिक नीतिमार्फत पुनरुत्थान कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनमा ल्याइयो । त्यसपश्चात् आर्थिक वृद्धिमा केही सुधार देखिए तापनि आर्थिक पुनरुत्थानको गतिमा सुस्तता साथै अन्य आन्तरिक एवं बाह्य कारणले अर्थतन्त्र पूर्ण रूपमा पुनरुत्थान नभई लयमा फर्किन नसकेको अवस्थामा बजारमा आत्मविश्वास आर्जन गर्न तथा अर्थतन्त्रलाई गतिशील बनाउन समाधानको मुख्य उपाय भनेको सरकारले गर्ने पुँजीगत खर्चको नै हो । तलको चार्टमा विगत ५ वर्षको पुँजीगत खर्चको स्थितिलाई देखाइएको छ ।

विगत ५ वर्षको अनुमानित र यथार्थ पुँजीगत खर्चको स्थितिलाई हेर्दा औसतमा अनुमानको ६३ प्रतिशतभन्दा बढी खर्च भएको देखिँदैन र रकममा २ खर्ब ४२ अर्बभन्दा बढी भएको पनि देखिँदैन । पूर्वाधार विकास साथै आर्थिक वृद्धिको लागि पुँजीगत खर्चको असीम महत्त्व छ तर पनि कुल बजेटको १६ प्रतिशतको हाराहारीमा मात्र खर्च भएको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा ३ खर्ब ५२ अर्ब पुँजीगत खर्चको अनुमान गरिएको थियो तर गत फागुनसम्ममा जम्मा ८१ अर्ब खर्च भएको थियो । अनुमानको करिब २३ प्रतिशत मात्र फागुनसम्म खर्च भएको देखिन्छ ।

चार्ट १० : अनुमानित र यथार्थ पुँजीगत खर्चको स्थितिः

स्रोतः बजेट वक्तव्य एवं आर्थिक सर्वेक्षण

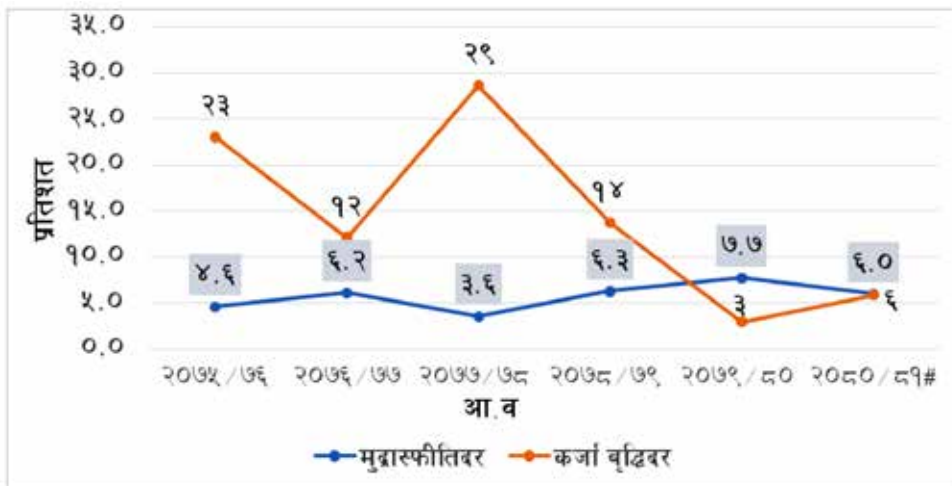
पुँजीगत खर्चको ठूलो हिस्सा असार महिनामा हुने गर्दछ । यथार्थमा आर्थिक गतिविधि मन्द/न्यून भएको वा अर्थतन्त्रमा समस्या भएको बेलामा निजी क्षेत्र उत्साहित भएर लगानी गर्दैन, सरकारले नै खर्च गरेर अर्थतन्त्रलाई चलायमान गरेपछि मात्र निजी क्षेत्रको आत्मविश्वास बढ्छ र लगानी बढाउँछन् । तसर्थ, अहिलेको अवस्था विशेषतः पुँजीगत खर्चको वृद्धि एवं आर्थिक गतिविधिलाई टेवा पुऱ्याउने अन्य खर्च गरेर अर्थतन्त्रलाई पूर्ण रूपमा पुनरुत्थान गर्नुपर्ने सरकारको पहिलो दायित्व हो ।

४.३ मुद्रास्फीति:

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमाफत निजी क्षेत्रमा प्रवाह हुने कर्जाको अर्को निर्णायक मुद्रास्फीति हो । वास्तविक

निजी क्षेत्रमा प्रवाह हुने कर्जामा मुद्रास्फीतिको प्रभावको बारेमा विभिन्न अध्ययनहरूमध्ये केहिले नकारात्मक प्रभाव पाउँ भन्ने तर्क गर्छन् भने केहिले सकारात्मक प्रभावको पक्षमा वकालत गर्छन् । सामान्यतया मुद्रास्फीति एउटा निश्चित दरभन्दा बढी हुँदा निजी क्षेत्रमा प्रवाह हुने कर्जा कम हुने र यसको फलस्वरूप आर्थिक वृद्धिमा नकारात्मक प्रभाव पार्ने गर्दछ । १९६० देखि १९९० सम्म लगभग १०० देशहरूको अध्ययन गरेर, Barrow (१९९५) ले मुद्रास्फीति र आर्थिक वृद्धि नकारात्मक रूपमा सम्बन्धित रहेको निष्कर्ष प्रकाशित गरे - उच्च मुद्रास्फीति हुँदा कम आर्थिक वृद्धि हुने विषय सम्बन्धित रहेको थियो । तलको चार्टमा मुद्रास्फीति दर र कर्जा प्रवाहको वृद्धिदरको स्थिति देखाइएको छ । यी दुईबीचमा उल्टो सम्बन्ध रहेको देखिन्छ ।

चार्ट ११ : मुद्रास्फीति दर तथा कर्जा वृद्धिदरको स्थिति

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक एवं आर्थिक सर्वेक्षण । # अनुमानित

५. निष्कर्ष

कर्जा वृद्धिको लागि आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण निर्धारकहरू जस्तै : तरलता, मुद्रास्फीति दर, निक्षेप संकलनको अवस्था, कर्जा निक्षेप अनुपात, कर्जाको ब्याजदर एवं अन्य मौद्रिक उपकरणहरू समेत अत्यन्त सहज अवस्था हुँदा पनि अपेक्षित कर्जा वृद्धि हुन नसकेको र बजारमा करिब ७.५० खर्बभन्दा बढी कर्जायोग्य रकम रहेको अवस्था छ । अपेक्षित कर्जा वृद्धि नहुनुमा बजारमा आत्मविश्वास बढ्न नसक्नु, सरकारले गर्ने विकास निर्माणका खर्चमा समस्या हुनु र अर्थतन्त्र पूर्ण रूपले पुनरुत्थान हुन नसक्नु नै मुख्य कारकहरूको रूपमा लिन सकिन्छ । आर्थिक गतिविधिहरू चलायमान नभएको अवस्थामा लगानीको लागि निजी क्षेत्र आकर्षित नहुने हुँदा सरकारले पुँजीगत खर्चमा वृद्धि गरी खर्च गर्ने तरिकामा समेत फरकपन ल्याउनुपर्ने साथै अन्य खर्च समेत अर्थतन्त्रमा प्रभाव गर्ने खालको हुनुपर्ने अहिलेको आवश्यकता हो ।

माथि प्रस्तुत तथ्यांकले निजी क्षेत्रको ऋण वा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट प्रवाह भएको कर्जाले समग्रमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा सकारात्मक सम्बन्ध देखाएको छ । कर्जा प्रवाह र कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपात पनि करिब

करिब १:१ देखिएको छ तर कतिपय क्षेत्रमा कर्जा वृद्धिदरको र गार्हस्थ्य उत्पादनको वृद्धिदरको अनुपात फरक फरक देखिएको छ । यसरी हेर्दा कर्जा वृद्धिदरको अनुपातमा गार्हस्थ्य उत्पादन अर्थात आर्थिक वृद्धिदरको अनुपात कम देखिन्छ ।

2022 BOK Knowledge Partnership Program with Nepal अन्तर्गत सन् १९७५ देखि २०१२ सम्मको वार्षिक तथ्यांकको आधारमा गरिएको अध्ययनले आर्थिक वृद्धि र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट प्रवाह हुने कर्जाको वृद्धिबीचको correlation ०.१३ देखाएको छ । अध्ययनले सकारात्मक सम्बन्ध तर weak relationship देखाएको छ । निजी क्षेत्रको कर्जाको वृद्धिले आर्थिक वृद्धिलाई सहयोग गरिरहेको देखाए तापनि यसको असर भने न्यून रहेको पुष्टि भएको देखिन्छ ।

त्यसैगरी Effects of Bank Lending on Economic Growth in Nepal सम्बन्धी Neelam Timsina and Prof. Dr. Radhe Shyam Pradhan ले October 2016 मा सन् १९९५ देखि २०१५ सम्मको कर्जासम्बन्धी तथ्यांकको आधारमा गरेको अध्ययनले बैंक ऋणले आर्थिक वृद्धिमा सकारात्मक प्रभाव पारेको निष्कर्ष निकालेको थियो तर मात्रा निकै कम थियो । Timsina (२०१४) को अध्ययन पनि यो निष्कर्षलाई पुष्टि गर्छ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट प्रवाह हुने कर्जाले कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा सकारात्मक सम्बन्धको मात्रा बढाउनको लागि मौद्रिक नीतिमार्फत प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र जस्तै कृषि, ऊर्जा, पर्यटन आदिमा कर्जा प्रवाहको प्रतिशत तोक्ने, उत्पादनशील क्षेत्रमा कर्जा प्रवाहमा जोड दिने, चालु पुँजी मार्गदर्शन लागु गर्ने, बिना उद्देश्यको व्यक्तिगत कर्जाको सीमा तोक्ने आदि कार्यहरू भएको देखिन्छ । यद्यपि यतिले मात्र पर्याप्तता भने देखिँदैन ।

तसर्थ, आर्थिक वृद्धिको इन्जिनको रूपमा निजी क्षेत्रमा प्रवाह हुने कर्जालाई लिइने हुँदा यसको अधिकतम प्रभावकारिताको लागि मौद्रिक एवं वित्त नीतिमार्फत आवश्यक सम्बोधन गर्नुपर्ने देखिन्छ साथै नियामक निकायको सुपरीवेक्षकीय क्षमतालाई समेत बढाउनुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ । त्यसपश्चात् मात्र सो कर्जाले कुल गार्हस्थ्य उत्पादन अर्थात आर्थिक वृद्धिमा अत्यन्त सकारात्मक प्रभाव पार्न सक्दछ । ■

लेखक कृषि विकास बैंक लि. का विभागीय प्रमुख हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- नेपाल सरकार, विगत ५ वर्षदेखिको बजेट वक्तव्य
- राष्ट्रिय योजना आयोग, सोह्रौं योजना (आर्थिक वर्ष २०८१-८६/२०८५-८२)
- नेपाल सरकार, विगत ५ वर्षदेखिको आर्थिक सर्वेक्षण
- नेपाल सरकार, राष्ट्रिय तथ्यांक कार्यालय
- नेपाल राष्ट्र बैंक, मौद्रिक नीति, मासिक तथ्यांक, Current Macro Economic and Financial Situation.
- Timsina, Neelam and Pradhan, Dr. Radhe Shyam; Effects of Bank Lending on Economic Growth in Nepal, October 2016.
- 2022 BOK Knowledge Partnership Program with Nepal: Private sector credit growth and its impact upon real sector in the Nepalese economy.
- Nouran Ajabnoor and Zertaj Fatima: Impact of Bank Lending on Economic Growth – An Empirical Study in the Indian Context, 2022.
- Jha, Suvita; Relation of the Commercial Banks with Economic Growth in Nepal, November 18.

कर्मचारी उत्प्रेरणा र उत्पादकत्वमा यसको प्रभाव

अमृतप्रसाद पौड्याल

परिचय

उत्प्रेरणा र उत्पादकत्वबीच एकआपसमा अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहेको हुन्छ । प्रेरणाबाट सृजित ऊर्जाले सम्पादन भएका कार्य पूर्ण हुन गई सफलता प्राप्त हुँदा त्यसले उत्पादकत्वमा सकारात्मक प्रभाव पार्दछ । साथै यी दुईबीचको अन्तरसम्बन्धको अन्वेषण गर्ने हो भने कसरी उत्प्रेरणाले उत्पादकतालाई प्रभाव पार्छ र त्यसले गतिशीलताको प्रक्षेपणलाई आकार दिन्छ भनेर हेर्न सकिन्छ । लक्ष्य र आकांक्षाहरू हासिल गर्नका खातिर चालकको भूमिकामा सांगठनिक यात्रा अगाडि बढाउँदै गर्दा प्रेरणाले उत्प्रेरकको रूपमा आफूलाई प्रस्तुत गरेको हुन्छ ।

उत्प्रेरणा

संगठनको सन्दर्भमा उत्प्रेरणा भन्नाले आन्तरिक र बाह्य कारकहरू जसले कर्मचारीहरूको इच्छा र ऊर्जालाई संगठनात्मक लक्ष्यहरू हासिलका लागि गर्नुपर्ने कार्यहरूमा रूची जगाउँदै नतिजा प्राप्तितर्फ लक्षित गराउने अवयवलाई बुझाउँछ ।

अब्राहम मस्लोद्वारा प्रतिपादित आवश्यकताको पदानुक्रम (Hierarchy of Needs) अनुसारको न्यूनतम मानवीय आवश्यकता, सुरक्षा, सामाजिक सौहार्दता, मान्यता, अवसर वा फ्रेडरिक हर्जबर्गका असन्तुष्टिलाई कम गर्ने पारिश्रमिक लगायतका स्वच्छताको कारक वा उत्प्रेरणालाई उकास्ने मान्यता वा उपलब्धि लगायतका उत्प्रेरणाका कारक वा हावार्डका प्रोफेसर डेभिड मेक्लेल्याण्डको शक्ति, उपलब्धि र आबद्धता सम्मिलित आवश्यकताका सिद्धान्तमा उल्लेखित उत्प्रेरणाका अवयवहरूले व्यक्तिको व्यवहारलाई प्रभाव पार्छ ।

त्यस्तै कार्य वातावरण, सहपाठीहरूको व्यवहार, नीति, नियमहरू, जिम्मेवारी, व्यक्तिगत विकास, उपलब्धि, व्यक्तिगत प्रभाव, मूल्य एवं मान्यताहरू र लक्ष्यहरूको

संयोजनबाट बनेको प्रेरणाले उत्पादकतामा अभिवृद्धितर्फ मार्गप्रशस्त गर्दछ । उत्प्रेरित कार्यबललाई मलजल गर्दै त्यसबाट फत्ते गरिएको कामबाट प्राप्त हुने सन्तुष्टि, नतिजाको उजागर र निरन्तर सुधारको पक्ष विकास गर्दै नवीनताको संस्कृतिलाई बढावा दिनुपर्ने हुन्छ । प्रेरणा त्यो भिल्का हो जसले व्यक्तिभित्र प्रज्वलित भएर व्यक्तिगत इच्छा, संकल्प र जोशलाई ऊर्जाशील बनाउँछ ।

उत्पादकत्व

प्रेरणाको प्रतिफलको रूपमा व्यक्तिको ऊर्जा, समय र स्रोतलाई अर्थपूर्ण र मापनयोग्य परिणामहरूमा कुशल रूपान्तरणको प्रतिनिधित्व गर्ने अवयवको रूपमा उत्पादकत्वलाई लिन सकिन्छ । उत्प्रेरित व्यक्तिहरूले कार्यलाई प्राथमिकता दिने र चुनौतीहरूको सामना गर्दै निरन्तरता दिने सम्भावना बढी हुन्छ । उत्पादकताले वस्तु वा सेवाहरू उत्पादन वा सञ्चालनमा श्रम, पुँजी र सरसामग्री जस्ता स्रोतहरू प्रयोग गर्ने दक्षतालाई जनाउँछ । यसले परिचालित स्रोतहरू मूल्यवान प्राप्तिमा परिवर्तन हुने क्षमताको चित्रण गर्ने प्रति एकाई प्राप्तिको उदयमा परिचालित स्रोतहरूकै क्षमताको मापन गर्दछ र सोही परिचालित स्रोतहरू मूल्यवान प्राप्तिमा परिवर्तन हुने संगठनको क्षमतालाई समेत प्रतिबिम्बित गर्दछ ।

उच्च उत्पादक क्षमताले आफ्नो स्रोतहरूलाई बढीभन्दा बढी उत्पादकता प्राप्त गर्नका लागि अधिकतम उपयोगी बनाउँछ जसमा प्रायः नाफाको बढोत्तरी, प्रतिस्पर्धात्मकता र दिगोपनाको संकेत मिल्दछ । यसले कर्मचारीको कार्यसम्पादन प्रक्रियाको स्तरोन्नति, प्राविधिक प्रगति र व्यवस्थापन अभ्यासहरूसहित विभिन्न पक्षहरूलाई समेट्छ जसले संगठनको सञ्चालनको समग्र दक्षता र प्रभावकारितामा योगदान पुऱ्याउँछ ।

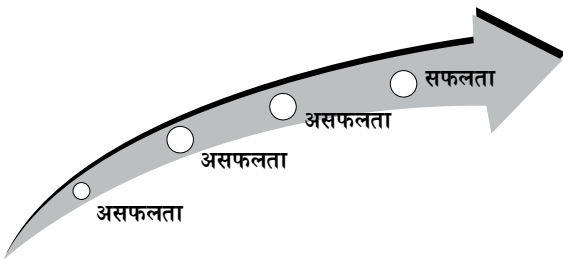

महत्त्व एवं भूमिका

प्रसिद्ध दार्शनिक एरिस्टोटलको "काम गर्दा पाइने आनन्दले सो काममा पूर्णता ल्याउँछ" भन्ने भनाइले नै प्रेरणा र उत्पादकताबीचको सम्बन्धको महत्त्वलाई पुष्टि गर्दछ ।

उत्पादकता प्रेरणालाई उद्देश्यमुलक कार्यको मार्गमा हिँडाउने कला हो । व्यक्तिका आकांक्षाहरूलाई मूर्त परिणामहरूमा रूपान्तरण गर्ने व्यक्तिकै इच्छाशक्तिको अभिव्यक्ति पनि हो । जब व्यक्ति उत्पादक हुन्छन्, उनीहरू कुशलतापूर्वक र प्रभावकारी रूपमा कार्यहरू पूरा गर्न उपलब्ध समय, स्रोत र सीपहरूलाई आफूअनुकूल प्रयोग गर्दछन् । उत्पादकता त्यो साँघु हो जसले प्रेरणालाई सफलतासँग जोड्छ र व्यक्तिको सपनालाई वास्तविकतामा रूपान्तरण गर्दछ । प्रेरणा र उत्पादकताबीचको सम्बन्ध प्रत्येक तत्वलाई सुदृढ पार्दै एकले अर्कोको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने हुन्छ । व्यक्तिहरूले बढेको उत्पादकतामार्फत श्रमको फल अनुभव गर्छन्, यसले एक शक्तिशाली प्रेरकको रूपमा कार्य गर्दछ । थप उपलब्धि हासिल गर्नका लागि इच्छा शक्तिलाई थप इन्धन भर्दै प्रगति र व्यक्तिको प्रयासको मूर्त परिणामहरू देखेर उपलब्धिको भावनालाई ऊर्जाशील, आत्मविश्वासयुक्त र प्रेरणा र उत्पादकताको सकारात्मक प्रतिक्रियालाई सहयोग दिन्छ ।

जब प्रेरणामा कमी हुन्छ, त्यसले प्रयास र प्रतिबद्धतामा पनि कमी ल्याई उत्पादकतामा गिरावट आउँछ, जसको नतिजा उत्पादकत्वले त्यसको असर भोग्छ । मार्गमा भेटिने असफलताका बिसौनीहरूले नै सफलताको गन्तब्यतर्फ इंगित गरिरहेको हुन्छ ।

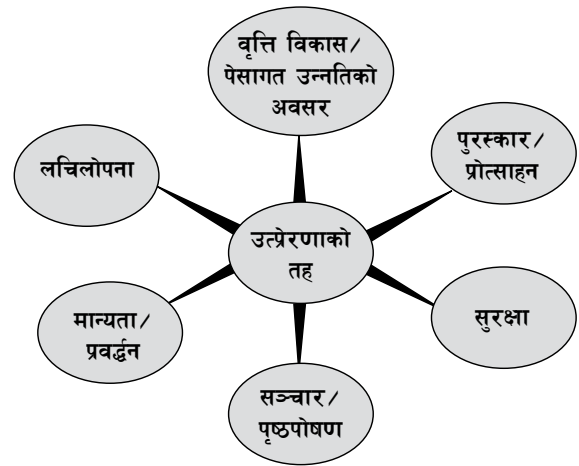

तसर्थ कर्मपथमा व्यक्तिलाई अगाडि हिँडाउनका लागि बलियो आन्तरिक उत्प्रेरक (भिल्का) बिना सोभो मार्गमा अगाडि ठडिएका कार्यहरू पनि कठिन र सर्तयुक्त लाग्छन् ।

कर्मचारीलाई दिइएको लक्ष्य ढ्याक्कै भेट्न नसक्दा एकातर्फ उत्पादकत्वमा क्षयीकरण हुन जान्छ भने अर्कोतर्फ उत्प्रेरणाले अवस्थामा न्यूनतम उत्प्रेरणाका

तत्वहरूको कमीले पनि उत्पादकत्व नसक्दा दुर्घटना भएका परिदृश्यहरू पनि यदाकदा देखिन्छन् । साथै, कार्य सम्पन्नताका लागि खर्टिँदा भोग्नुपर्ने विभिन्न प्रकारका अप्ठेरो परिस्थितिले समेत नकारात्मक सन्देश प्रवाह गर्दा उत्प्रेरणाको स्तर खस्किन गई उत्पादकतामा प्रतिकूल प्रभाव पर्न जान्छ ।

प्रेरणाले संलग्नता, रचनात्मकता र समस्या समाधान गर्ने सीपहरूलाई बढावा दिएर उत्पादकत्वमा महत्त्वपूर्ण प्रभाव पारिरहेको हुन्छ । तसर्थ उत्प्रेरणाको तहलाई कायम राख्न प्रेरणा, पुरस्कार, प्रवर्द्धन, मान्यता, उपयुक्त संचार, जिम्मेवारीमा स्पष्टता, लचिलोपना, कार्यमा स्पष्टता लगायतका बाहिरी तत्वहरूको उपयोगिता महत्त्वपूर्ण हुन्छ ।

जब व्यक्तिहरू अत्यधिक उत्प्रेरित हुन्छन्, तिनीहरूको कामसँगको संलग्नता तीव्र हुन्छ । तिनीहरू पूर्ण रूपमा समर्पित एवं भावनात्मक रूपमा जोडिएर दिइएको जिम्मेवारीहरू पूरा गर्न अतिरिक्त मार्गमा दौडन समेत इच्छुक हुन्छन् । संलग्नताको यो उच्चस्तरको परिणामले उत्पादकता बढ्दछ किनभने तिनीहरूले आफ्नो ऊर्जालाई कार्यहरूमा केन्द्रित गर्छन् ।

उत्प्रेरणाले काम गर्ने जाँगर दिन्छ भने कति हासिल भयो भनी उत्पादकत्वले निर्धारण गर्दछ । यी दुवैले संयुक्त रूपमा आफ्नो काममा सफल हुन र सन्तुष्टि महसुस गर्न सहयोग गर्दछ । उत्प्रेरणाको मनोवैज्ञानिक पक्ष र उत्पादकत्वको वैज्ञानिक पक्षलाई समेट्दै संस्था अगाडि बढ्नका लागि आवश्यक विधि, संयन्त्र र सामग्रीको खोज गर्नु नै उत्प्रेरणा र उत्पादकत्वबीचको अन्तरसम्बन्धलाई उजागर गर्नु हो ।

कर्मचारीलाई तिनीहरूको कार्यप्रति लगाव उत्पन्न

गराउने, कार्य सम्पन्नताका लागि उत्प्रेरित गर्ने र दिगो प्रतिफल प्राप्तितर्फ अभिमुख गराउँदै उत्पादकत्व बढाउन सकिने केही उपायहरू यस प्रकार छन् :

पेशागत उन्नतिको अवसर: कर्मचारीले आफू व्यावसायिक रूपमा सफल हुँदै गएको साथै सिप र बौद्धिक क्षमतामा विकास हुँदै गएको महसुस गर्ने र सो का लागि निजलाई पर्याप्त तालिम, नेतृत्व विकास भ्रमण र अवलोकन लगायतका अवसरहरू उपलब्ध हुने हो भने संगठन र कर्मचारी दुवैलाई फाइदा हुन्छ । लिंकडेन नामक इन्टरनेट दुनियाँको विश्वकै ठूलो व्यावसायिक सञ्जालले संकलन गरेको खोजको नतिजाले जब कर्मचारीले कामको दौरान सिक्ने वा सिकाउने समय पाउँछन् उनीहरूलाई तनाव हुने सम्भावनामा ४७ प्रतिशतले कमी आउने, उत्पादनशील र सफल महसुस गर्ने सम्भावना ३९ प्रतिशतले बढी हुने, थप जिम्मेवारी लिने इच्छा २३ प्रतिशतले बढ्ने र आत्मविश्वास र खुशी महसुस गर्ने सम्भावना २१ प्रतिशतले बढ्ने देखाएको थियो ।

मान्यता वा पहिचान: कर्मचारीहरूका उपलब्धिहरूको पहिचान गरी त्यसलाई सम्मानित गरियो भने व्यक्तिको उत्प्रेरणा बढोत्तरीमा गहिरो प्रभाव पार्छ । कर्मचारीको उपलब्धिलाई संस्थाको सफलतासँग जोडिदिनामा त्यसले संस्थामा एक प्रकारको उत्साहको लहर सिर्जना हुन जान्छ । उदाहरणका लागि मासिक वा त्रैमासिक रूपमा गरिने समीक्षा कार्यक्रम वा टाउन हल मिटिङ (Town hall meeting) मा व्यक्तिगत रूपमा लिखित वा मौखिक प्रशंसा गरिदिने सूचना पाटीमा महिनाको कर्मचारी (Employee of the Month) भनी घोषणासहित प्रसार गरिदिने । OC Tanner नामक कम्पनीद्वारा प्रकाशित २०२३ ग्लोबल कल्चरल रिपोर्टका अनुसार मान वा सम्मानले कामप्रतिको बाधा व्यवधानलाई २९ प्रतिशतले घटाउन सक्छ वा कार्यबोझले हुने मानसिक र शारीरिक थकानका कारण कर्मचारी कार्यप्रति पूर्ण नकारात्मक वा निष्क्रिय हुन सक्ने व्यवहारलाई ८० प्रतिशतले कम गर्न सक्छ ।

प्रोत्साहन र पुरस्कार: सकारात्मक व्यवहारको प्रवर्द्धन, योगदान र कार्यसम्पादनका आधारमा पुरस्कृत गर्न, व्यावसायिक उद्देश्यहरूसँग कर्मचारीको व्यवहारलाई पङ्क्तिबद्ध गर्न प्रोत्साहन तथा पुरस्कारका कार्यक्रमहरूको तर्जुमा गरिन्छ । संस्थाले आफूलाई महत्त्व दिएको आभास

हुने यस प्रकारका कार्यक्रमहरूले उत्पादकतामा वृद्धि हुने विषय आम रूपमा सर्वस्वीकार्य नै छ । मौद्रिक प्रोत्साहनहरू जस्तै बोनसमा वृद्धि, लाभमा साभेदारी, उपहार वा छुट प्याकेजका कार्डहरू, सिप अभिवृद्धि खर्चको सोधभर्ना साथै गैह्रमौद्रिक प्रोत्साहनहरू जस्तै : कार्यतालिकामा लाचिलोपन, घरमै बसेर काम गर्ने मौका, अनुभव साटासाटको अवसर, अनिवार्य छुट्टी आदि यस अन्तर्गत पर्दछन् । समग्र कार्यको उपलब्धि मात्र नभई एकाइगत उपलब्धिलाई समेत प्रोत्साहन गर्न सकिन्छ ।

स्पष्ट भूमिका एवं जिम्मेवारी: संस्थाले कर्मचारीबाट अपेक्षा गरेको विषयका बारेमा स्वयं कर्मचारीमा अस्पष्टता छाएमा त्यसबाट सिर्जना हुने परिस्थितिले कर्मचारीमा एक प्रकारको द्वन्द्व उत्पन्न भई उत्प्रेरित रहन गाह्रो हुँदा उत्पादकत्वमा असर गर्न सक्छ । कर्मचारीहरूले उनीहरूबाट संस्थाले के अपेक्षा गरिएको छ भनेर जान्नु आवश्यक हुन्छ । त्यस्तै परिस्थितिहरूमा परिवर्तन हुँदा र अनायास आउन सक्ने परिस्थितिलाई सम्हाल्न पनि नयाँ जिम्मेवारी र कर्तव्यमा स्पष्ट भएको सुनिश्चित गर्नुपर्छ र साथै उनीहरूले गर्ने काम नेतृत्वले देख्छन् भनी अभिमुख गराउनु आवश्यक हुन्छ । यसका लागि नियमित रूपमा व्यवस्थापन र कर्मचारीबीच संवाद हुने, संस्थाको अपेक्षा सञ्चार गर्ने संयन्त्र सक्रिय हुनु जरूरी हुन्छ ।

सुरक्षा: व्यक्तिको आधारभूत मानवीय आवश्यकताहरूमध्ये एक प्रमुख तत्व सुरक्षा हो भनी स्पष्ट पारेको छ । सुरक्षित परिवेशले व्यक्तिगत र व्यावसायिक वातावरणमा उत्प्रेरणा, कल्याण र उत्पादकतालाई सजीव तुल्याउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छ । भौतिक सुरक्षा मात्र नभई भावनात्मक, आर्थिक र पेशागत सुरक्षालाई पनि यसले समेटेको हुन्छ । सुरक्षाको कमीले तनाव र चिन्ताको अभिवृद्धि गरी उत्पादकता घटाउन सक्छ । प्रश्न सोध्ने, चिन्ता उठाउने वा विचारका साथै आवाज उठाएमा सजाय दिइने छैन भन्ने विश्वास उपार्जनको वातावरणले मनोवैज्ञानिक रूपमा सुरक्षित भई उत्पादकतामा प्रभाव पार्छ । साथै मनोवैज्ञानिक सुरक्षाले एक स्वस्थकर वातावरणलाई प्रवर्द्धन गर्दछ जुन सकारात्मक, समावेशी र सहयोगी हुन्छ ।

संचार र पृष्ठपोषण: स्पष्ट संचारले क्रिया एवं प्रतिक्रियाको सम्प्रेषणलाई प्रभावकारी बनाउने हुँदा कर्मचारीहरूलाई उत्प्रेरित रहन र नियमित प्रतिक्रिया

मार्फत सुधारको संस्कृति सिर्जना गर्न आवश्यक देखिन्छ । व्यवस्थापन र कर्मचारीबीचको संचारले दुवै पक्षलाई संगठनात्मक उद्देश्यमा प्रतिक्रियामार्फत सुधारको अभ्यास सिर्जना गर्न मद्दत गर्दछ । पृष्ठपोषण वा प्रतिक्रियाले सुरक्षित र विश्वासमा आधारित वातावरण सिर्जना गर्दा कर्मचारीहरूले आफ्ना विचार मूल्यवान् छन् भनी महसुस गर्छन् जसले निर्णय प्रक्रियालाई चुस्त दुरुस्त राख्न मद्दत गर्दछ र अन्ततोगत्वा उत्पादकतामा प्रभाव पार्छ ।

लचकता: कार्यतालिकामा लचिलोपन एक प्रभावकारी प्रेरक उपकरण हो । लचिलो विकल्पहरू प्रदान गरेर संस्थाले कर्मचारी सन्तुष्टि, संलग्नता र उत्पादकता बढाउन सक्छन् । घरमै बसेर वा अन्य कुनै अनुकूल स्थानमा बसेर कार्यालयको काम गर्ने, एकभन्दा बढी कर्मचारीहरूबीच साभेदारी गरेर कार्य सम्पन्न गर्ने, आंशिक समयका लागि मात्र कार्य गर्ने वा लगातार लामो समय कार्य गरेर सम्पन्न गर्ने लगायतका तरिकाहरू कार्यतालिकामा लचिलोपनका उदाहरणहरू हुन् । डेनमार्कको ध्वनियन्त्र तथा भिडियो कन्फेन्सिङ सम्बन्धी प्रणालीको उत्पादक जब्रा नामक अन्तर्राष्ट्रिय कम्पनीसँग सम्बन्धित सन् २०२१ को एक सर्वेक्षणको नतिजाले कार्यतालिकामा लचिलोपन प्रदान गर्नाले तलब वा अन्य सुविधाभन्दा बढी प्रेरणादायी हुन्छ भनी ५९ प्रतिशतले र कुनै पनि ठाउँबाट काम गर्न दिने कम्पनीको लागि कार्य गर्न ७५ प्रतिशत सहभागीले बताएको प्रसंगबाट पनि कार्यमा लचिलोपनको उत्प्रेरणा र उत्पादकत्वसँगको महत्त्व दर्शाएको पाइन्छ ।

अन्तरसम्बन्ध

प्रेरणा एक मनोवैज्ञानिक ऊर्जा हो, जसले संगठनमा व्यक्तिले गर्ने व्यवहारको प्रवृत्ति वा दिशा, सोका लागि गरिएको प्रयत्नको आयाम अर्थात् तिब्रता र नतिजातर्फ निजको दृढताको स्तर निर्धारण गर्दछ । तसर्थ प्रवृत्ति, तीव्रता र दृढताहरू प्रेरणाका तीन महत्त्वपूर्ण अवयवहरू हुन् । दिशा निर्धारण एक यस्तो लक्ष्य हो जुन प्राप्त गर्नका खातिर जस्तोसुकै कार्य गर्न पनि बाध्य पार्दछ । लक्ष्य सचेत वा अनजान रूपमा चयन गरिएको हुन्छ । सम्भावित विकल्पहरूमध्ये उत्कृष्ट मानी छनौट गरिएको नै अन्तिम लक्ष्य हुने गरी चयन गर्न व्यक्तिलाई प्रभाव पार्ने कारकहरूमध्ये आन्तरिक र बाह्य कारकहरू हुन्छन् ।

निर्देशन एक लक्ष्य हो, जसले व्यक्तिलाई नतिजा प्राप्त गर्ने कार्य सम्पन्न गर्न बाध्य पार्दछ । लक्ष्य एक व्यक्तिद्वारा सचेत वा अनजान रूपमा चयन गरिन्छ । त्यहाँ

कारकहरू छन् जसले लक्ष्य चयन गर्न व्यक्तिलाई प्रभाव पार्छ जसमा आन्तरिक र बाह्य दुबै कारकहरू समावेश छन् र अन्तिम लक्ष्य भनेको सम्भावित विकल्पहरूमध्ये सबैभन्दा राम्रो छनौट हो । तीव्रता भनेको लक्ष्य प्राप्त गर्न प्रक्रियामा व्यक्तिद्वारा लगाइने दृढ संकल्प वा प्रयासको स्तर हो । एक व्यक्तिले कति मेहनत गरेको छ र लक्ष्य प्राप्त गर्न प्रक्रियाको क्रममा ऊर्जा, समय, आर्थिक स्रोत वा अन्य कुनै मानसिक वा शारीरिक चीजहरू प्रयोग गरिएको छ ।

उत्पादकता अभिवृद्धिमा प्रेरणाको प्रभाव: प्रयास, संलग्नता, पंक्तिबद्धता, निरन्तरता र सकारात्मक कोणहरूले उत्पादकतामा उत्प्रेरणाको प्रभावलाई दर्शाउँछ ।

(१) **प्रयास र संलग्नता:** उत्प्रेरणाले प्रयास र संलग्नतालाई अगाडि बढाउँछ । उत्प्रेरित कर्मचारी कुनै लक्ष्य प्राप्त नभएसम्म प्रयास गरिरहने सम्भावना रहन्छ साथै निरन्तरको प्रयासले संलग्नताको समेत सम्भावना उच्च हुन्छ परिणामस्वरूप कार्यमा ध्यान केन्द्रित भई ऊर्जाशील हुँदा उत्पादनको गुणस्तर र परिमाण दुवैमा बढोत्तरी हुन्छ । साथै उत्प्रेरित व्यवस्थापकले उत्साहको कारण दिइएको लक्ष्यलाई सजिलै पार गर्ने सम्भावना धेरै हुने गर्दछ ।

(२) **लक्ष्यहरूसंगको पङ्क्तिबद्धता:** प्रेरणाले व्यक्तिगत लक्ष्यहरूलाई संगठनात्मक वा व्यक्तिगत उद्देश्यहरूसँग पङ्क्तिबद्ध गर्छ । अर्थपूर्ण कार्यबाट उत्प्रेरित कर्मचारीहरूले कार्यको महत्त्वपूर्णतालाई हेरेर मात्र सम्पादन गर्ने सम्भावना हुन्छ । स्पष्ट पंक्तिबद्धताले ब्यर्थको प्रयासलाई कम गर्दै कार्य दक्षता बढाउँछ ।

(३) **निरन्तरको प्रेरणा:** प्रेरणाले व्यक्तिहरूलाई तनाव व्यवस्थापन गर्न र माग गर्ने परिस्थितिहरूमा लचिलोपन कायम राख्न मद्दत गर्दछ । एक उत्प्रेरित व्यक्ति विशेष घटना वा परिस्थितिमा बाहेक सामान्यतया आफ्नो प्रदर्शनमा निश्चिन्त रहेको हुन्छ । उच्च कार्यभारको समयमा समेत उत्प्रेरित व्यक्ति थकान र आलस्यताबाट टाढा नै रही आफूमा केही छ भन्ने आत्मविश्वासमा कार्यमा जुटेको हुन्छ र सोही कारण उत्पादकतामा सकारात्मक प्रभाव परी उच्च उत्पादकता कायम रहन सक्छ ।

(४) **सकारात्मक कार्य वातावरण:** प्रेरणाले सकारात्मक कार्य वातावरणलाई राम्रोसँग प्रवर्द्धन गर्दछ । उत्प्रेरित कर्मचारीहरूले प्रायः आफू वरिपरि रहने

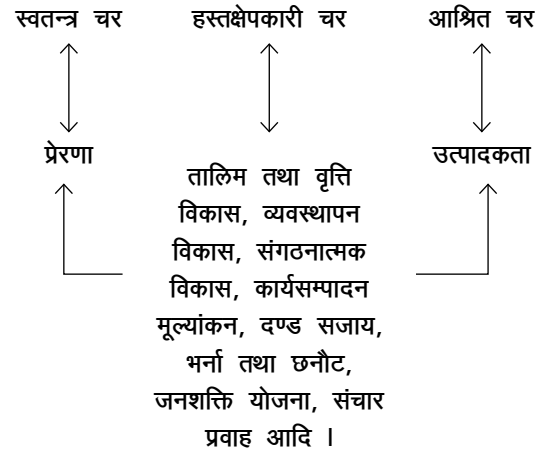

कार्यबललाई समेत उत्साहको लहरले भक्भक्क्याउन सक्छन् । सहकार्य, सामूहिकता र सकारात्मक भावनालाई मलजल गर्दै उत्पादकतामा अभिवृद्धि गर्ने सम्भावना सकारात्मक कार्य वातावरणको लागि उत्प्रेरणाका विशेषता हुन सक्छन् । उत्प्रेरित नेताले सामूहिक कार्यलाई बढावा दिइएको देखिन्छ ।

(क) **अन्तर्निहित उत्प्रेरक:** यो भित्री तहबाट स्वतः प्रस्फुरित हुने भित्री प्रेरणा व्यक्तिगत सन्तुष्टि, उपलब्धिको भावना वा आत्मसुधारको चाहनाबाट अंकुरित हुन्छन् । उदाहरणका लागि नयाँ सीपहरू सिक्ने अवसरबाट उत्प्रेरित कर्मचारीहरू आफ्नो कार्यहरूमा बढी उत्पादक हुन सक्छन् किनभने तिनीहरू व्यक्तिगत वृद्धिद्वारा संचालित हुन्छन् । व्यक्तिको कार्यस्थलमा राम्रो प्रदर्शन गर्ने इच्छा हुन्छ किनभने परिणामहरू उसको विश्वास प्रणाली अनुसार हुन्छन् । व्यक्तिभिन्न अन्तर्निहित एक प्रकारको भरोसा वा विश्वास सामान्यतया उसको लागि एक बलियो प्रेरणात्मक कारक हो । त्यस्ता व्यक्तिहरू अनुमोदित हुने, जिज्ञाशा राख्ने, पहिचान खोज्ने वा सफलता हासिल गर्ने इच्छा जाहेर जस्ता सामान्य गुणहरू देखाउँछन् ।

(ख) **बाह्य उत्प्रेरक:** भित्री प्रेरकको अलावा, बाह्य प्रेरकले समेत उत्पादकत्वलाई प्रभावित पार्दछ । बढुवा, आर्थिक प्रोत्साहन, पुरस्कार वा पदीय पहिचान जस्ता बाह्य उत्प्रेरकहरूले व्यक्तिलाई आफ्नो कार्यसम्पादनमा उत्कृष्टता ल्याउन बलियो प्रेरकको रूपमा कार्य गर्दछ । जस्तो बढुवा वा बोनस पाइन्छ भन्ने स्पष्ट भयो भने कर्मचारी आफ्नो कार्यमा दत्तचित्त भई लागिपर्छ र उत्पादकत्व अभिवृद्धिमा कार्य गर्न सक्छ ।

प्रेरणा मानवीय स्वभाव र इच्छाले प्रदर्शित हुने प्रकृतिको भएकोले यसलाई स्वतन्त्र मानिन्छ । संस्थागत रूपमा प्रेरणाका लागि उत्साहित गर्न कर्मचारीहरूलाई कार्यसम्पादन मूल्यांकन, पुरस्कार, भर्ना तथा छनौट, जनशक्ति योजना आदि परिवर्तनशिल मानकहरूको परिमाणात्मक संकेतले उत्पादकतालाई तलमाथि गर्न सक्छ अर्थात् उत्पादकता पूर्ण रूपमा हस्तक्षेपकारी भूमिकाका परिवर्तनशील मापनहरूमा भर पर्छ ।

उत्प्रेरणा र उत्पादकताबीचको अन्तर्सम्बन्धलाई उत्प्रेरणाका विभिन्न सिद्धान्तहरूले पुनर्भाषित गरिरहेका हुन्छन् । केही सिद्धान्तहरू छन् जसले संगठनहरूमा कर्मचारी प्रेरणा र उत्पादकता जाँच गर्दछ र संगठनहरूमा कर्मचारीहरू किन उत्प्रेरित हुन्छन् भनेर आधार र ब्याख्या प्रदान गर्न खोज्छन् । सिद्धान्तको भाव यदि उचित रूपमा अनुसरण गरिएमा प्राप्त हुने नतिजाले उत्प्रेरित जनशक्तिले अन्ततोगत्वा उत्पादकत्व बढाउँछन् भन्ने भाष्य स्थापित गर्दछ । विद्वान रोबिन्स एट एलका अनुसार उत्पादकताले प्रभावकारिता र दक्षता दुवैको लागि चिन्तालाई संकेत गर्दछ जबकि प्रेरणाले व्यक्तिको तीव्रता, दिशा र लक्ष्य हासिल गर्ने प्रयासको निरन्तरताको लागि बाटो बनाउने प्रक्रियाहरूको रूपमा बयान गर्दछ । उत्प्रेरणाका अब्राहम मस्लोको आवश्यकताको पदानुक्रम सिद्धान्त, एम.सि.ग्रेगरको एक्स र वाई सिद्धान्त, फ्रेडरिक हर्जबर्गको दुई कारक सिद्धान्त, एमक्लेल्याण्डको आवश्यकताको सिद्धान्त, समताको सिद्धान्त, अपेक्षाको सिद्धान्त लगायत धेरै सिद्धान्तहरू अभ्यासमा रहेका छन् ।

अन्त्यमा प्रेरणा र उत्पादकता धेरै महत्त्वपूर्ण अवधारणाहरू हुन् जुन व्यावसायिक दौडमा रहेका प्रत्येक संस्थाले सन्तुलन कायम गर्दै सहभागी हुन्छन् र पनि अन्य प्रतिस्पर्धी संस्थाहरूभन्दा अलग देखिन्छन् । ■

लेखक कृषि विकास बैंक लि. का वरिष्ठ शाखा प्रमुख हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- इन्टरनेटमा उपलब्ध विषयसँग सम्बन्धित आलेख, प्रतिवेदन तथा जानकारीहरूबाट साभार गरिएको ।

कृषि विकास बैंकका छ दशक

सञ्जीव पौडेल

विषय प्रवेश

कृषि विकास बैंक लिमिटेड ५८ औं स्थापना दिवस मनाउने तयारीमा छ । सहकारी ऐन २०१९ अनुसार २०२० सालमा स्थापित सहकारी बैंकको जगमा वि.सं २०२४ सालमा कृषि विकास बैंक स्थापना भएको हो । नेपाल बैंकको पुरानो भवनमा केही कोठाहरू भाडामा लिएर सुरु गरिएको यो बैंक भण्डै ४० वर्षसम्म सरकारी स्वामित्वको विकास बैंकको रूपमा काम गर्‍यो । अहिले नेपाल राष्ट्र बैंकको सोचअनुसार सरकारले ल्याएको छाता ऐन अन्तर्गत दर्ता भई पूर्ण वाणिज्य बैंकका रूपमा काम गरिरहेको छ । यो बैंक नेपालमा कार्यरत २० वटा वाणिज्य बैंकमध्ये कार्यालय शाखा सञ्जाल, पुँजी र सम्पत्तिका हिसाबले बलियो वाणिज्य बैंक हो । यो बैंकले "साभा समृद्धिका लागि सबैको रोजाइको बैंक" भन्ने दूरदृष्टि राखेर अगाडि बढिरहेको छ । यो बैंक स्थापनाको भण्डै छ दशकका केही महत्त्वपूर्ण घटनाक्रम र बैंकको संरचनामा आएको परिवर्तनका बारेका यो लेखमा चर्चा गरिएको छ ।

प्रारम्भिक अवस्था (वि.सं. २०२४ देखि २०४१ सालसम्म)

नेपालको शासन पद्धति इतिहासका विभिन्न कालखण्डमा राणा शासन, बहुदलीय शासन, पञ्चायती शासन, पुनः राजासहितको बहुदलीय शासन र अहिले गणतान्त्रिक शासन व्यवस्था छ । यसै क्रममा २०१७ साल पौष १ गतेबाट राजा महेन्द्रले प्रजातन्त्रलाई अपदस्थ गरी पञ्चायती व्यवस्था लागु गरे । नयाँ व्यवस्था लागु गरेपछि विदेशीहरूको चासो पनि उत्तिकै रहेको थियो । यसै समय पारेर नेपालको विकासको मोडल बारेमा सल्लाह दिन अमेरिकाले क्विन्ट लिन्डरसे, डेभिड लगायत केही व्यक्तिहरूलाई नेपाल पठाएको थियो । तिनै मध्येका डेभिडले नेपालको विकासका बारेमा दिएको सल्लाह अनुसार नै नेपालमा सहकारी बैंक स्थापना भएको पाइन्छ ।

भूमिसुधार बचत संस्थानलाई परिमार्जन गरी २०२० सालमा सहकारी बैंकको जन्म भएको हो । सहकारी बैंकको उद्देश्य गाउँगाउँमा साभा सहकारी संस्थाहरू स्थापना गरेर समुदायमा बचत र ऋण व्यवस्थापनलाई प्रोत्साहन गर्नु थियो । ग्रामीण क्षेत्रका मानिसहरूलाई संगठित गरेर उनीहरूलाई आत्मनिर्भर बन्न सहयोग गर्नु थियो । यसका साथै भूमि सुधार कार्यक्रम अन्तर्गत ऋण मोचन भएका किसानहरूलाई साभा सहकारी संस्थाको माध्यमबाट ऋण प्रवाह गर्नु थियो । यस कार्यक्रमलाई अमेरिकी सहायता नियोगले समेत पुँजीको व्यवस्थामा सहयोग पुऱ्याएको थियो ।

किसानलाई व्यक्तिगत रूपमा पनि ऋण उपलब्ध गराउने काम सहकारीमार्फत मात्र सम्भव देखिएन । तत्कालीन अवस्थामा अमेरिकी नागरिक क्विन्ट, डेभिड, नेपालका कुलशेखर शर्मा, भेषबहादुर थापा, मोहनमान सैजु लगायतले

कृषि क्षेत्रको विकासका लागि छुट्टै बैंक चाहिन्छ भन्ने सुभाब दिएका थिए । यो कुरा कृषि विकास बैंकका अध्यक्ष तथा महाप्रबन्धक भइसकेका श्रीकृष्ण उपाध्यायले चैत्र २५, २०८० मा कान्तिपुर दैनिकका पत्रकार यज्ञ बन्जाडेलाले दिएको अन्तर्वार्तामा समेत उल्लेख गरेका छन् ।

उक्त सुभावलाई आधार मानी किसानलाई व्यक्तिगत रूपमा पनि ऋण उपलब्ध गराउने र उनीहरूको पनि सहभागिता रहने गरी कृषि विकास बैंक ऐन २०२४ अन्तर्गत सहकारी बैंक कृषि विकास बैंकमा रूपान्तरण गरिएको हो । यस बैंकको उद्घाटन नेपाल बैंकको पुरानो भवनमा स्वर्गीय श्री ५ महेन्द्रबाट २०२४ साल माघ ७ गते भएको थियो । उद्घाटन गर्दा स्व. राजा महेन्द्रले समेत बैंकको सेयर लिएर जनताको बैंक भएको कुरा सन्देश दिएका थिए । उक्त कुरा वि.सं. २०२४ साल माघ १५ गतेको गोरखापत्रमा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

त्यही समयदेखि ऋण लिएको आधारमा ग्राहकहरूले बैंकको सेयर किन्नु पर्ने व्यवस्था गरेको थियो । त्यसबेला देशको केन्द्रीय बैंक नेपाल राष्ट्र बैंक र नेपाल बैंक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, कृषि विकास बैंक र नेपाल औद्योगिक विकास निगमबाहेक अरु कुनै केन्द्रीय स्तरका बैंक थिएनन् । बैंकलाई चाहिने पुँजी तत्कालीन श्री ५ को सरकारबाट प्राप्त हुन्थ्यो । केही विदेशी दातृ निकायले ऋणको रूपमा पनि दिने गर्दथे ।

कृषि विकास बैंकको स्थापना भएपछि २०२७ सालमा सहकारी संस्था ऐन २०१६ दोस्रो संशोधन गरी सहकारी संस्थाको व्यवस्थापन कृषि विकास बैंकलाई हस्तान्तरण गरियो । साभा सहकारीको व्यवस्थापन पनि बैंकलाई नै आयो । २०३४ साल पुस २५ गते तत्कालीन राजा वीरेन्द्रबाट हाल कृषि विकास बैंकको मुख्य कार्यालय रहेको रामशाहपथस्थित नवनिर्मित भवनको उद्घाटन गरेका थिए । त्यसपछि कृषि विकास बैंकका सबै कार्यक्रमहरू त्यही कार्यालयबाट सञ्चालन

हुन थालेको हो ।

यही अवधिमा फेरि २०३५ सालमा साभा संस्थाहरूको व्यवस्थापन कृषि विकास बैंकबाट साभा सञ्चालन समितिलाई हस्तान्तरण गरियो । बैंकबाट साभाका व्यवस्थापकहरू लगायत कर्मचारीहरू समिति अन्तर्गत रहन गए । यसरी हेर्दा यो अवधिमा सहकारी संस्थाहरू कृषि विकास बैंकमा गाभिने, फेरि हट्ने प्रक्रिया भयो । स्थापनाकालदेखि नै कृषि विकास बैंकले ग्रामीण विकासमा कृषि, डेरी, मत्स्यपालन, पशुपालन तथा अन्य साना उद्यमहरूमा कर्जा प्रदान गर्ने काममा योगदान गरेको थियो । यसका साथै सिँचाई प्रणाली, कृषि सडक र भण्डारण, उत्पादनको पहुँच र बजारीकरणलाई सहज बनाइएको थियो । त्यतिबेला बैंकले नागरिकबाट निक्षेप संकलन गर्दै गइयो । बैंकको राष्ट्र बैंकबाट पुनर्कर्जा र दुई दर्जनभन्दा बढी अन्तर्राष्ट्रिय संघ-संस्थाहरूले सहूलियत दरको ऋण तथा अनुदानमार्फत स्रोत संकलन हुन्थ्यो । त्यो रकम कृषि कर्जाका रूपमा कृषकलाई प्रवाह गरिन्थ्यो । यही अवधिमा साना किसान विकास आयोजनाको सुरुआत भयो ।

साना किसान विकास कार्यक्रम र कृषि विकास बैंक

कृषि विकास बैंकले २०३२ सालमा एशियाली विकास बैंक (ADB) को आर्थिक सहयोगमा आयोजनाको रूपमा साना किसान विकास कार्यक्रमको थालनी गर्‍यो । यो कार्यक्रमको मुख्य उद्देश्य ग्रामीण क्षेत्रका साना किसानहरूको जीविकोपार्जनमा सुधार गर्नु, आयआर्जनका अवसरहरू वृद्धि गर्नु र कृषिमा उत्पादकत्व वृद्धि गर्नु थियो ।

त्यस्तै ग्रामीण क्षेत्रका किसानहरूलाई संगठित गरी समूहमार्फत कृषिको व्यावसायीकरणमा जोड दिनु थियो । उन्नत बीउबिजन, मल र आधुनिक कृषि प्रविधि प्रयोग गर्न सहजीकरण गर्नु तथा साना किसानहरूलाई सहज सर्तमा ऋण उपलब्ध गराई कृषि तथा साना उद्योगमा लगानी गर्न प्रेरित गर्नु थियो । कार्यक्रमले महिलाहरूलाई पनि आर्थिक र सामाजिक रूपमा सशक्त बनाउन विशेष प्राथमिकता दिएको थियो । साना किसान विकास कार्यक्रमलाई '३ स' (संगठन वा समूहमा काम गर्ने, समूह बचत र सानो पुँजी आय आर्जन गर्न ऋण दिने) कार्यक्रम पनि भनिन्थ्यो । यस बाहेक जनचेतना जगाउने गरी पौढ शिक्षा, गाउँघरमा सफाई, वृक्षरोपणदेखि सामूहिक भावनाको विकास गराउने कार्यक्रममा समेत योगदान रहेको थियो ।

यो कार्यक्रम नुवाकोटको तुप्चे र धनुषाको महेन्द्रनगरबाट सुरु भएको थियो । पछि विस्तार हुँदै साना किसान विकास कार्यक्रम देशभरिका ६७ जिल्लाका भण्डै ६५२ गाउँ विकास समितिमा ४५० को हाराहारीमा साना किसान विकास आयोजनाहरू फैलिएका थिए । बैंकले आयोजनाको रूपमा सञ्चालन गरेको साना किसान विकास आयोजना जितिजेडको सहयोगमा स्थानीय सदस्यहरूलाई नै व्यवस्थापकीय क्षमता अभिवृद्धि गराई सहकारी अवधारणा अनुसार उनीहरूलाई नै स्वामित्व हस्तान्तरण गर्ने नीति ल्यायो । यही नीतिअनुसार २०६२ सालसम्म भण्डै २१२ भन्दा बढी साना किसान विकास आयोजनाहरू स्थानीय समूहहरूलाई नै हस्तान्तरण भए । बाँकी आयोजनाहरू बैंक आफैँले नजिकको कार्यालयमा समायोजन गर्‍यो । यिनै साना किसान सहकारीहरूलाई २०५८ सालमा स्थापित साना किसान विकास बैंक अर्थात् अहिलेको साना किसान विकास लघुवित्त वित्तीय संस्था लिमिटेड (SKBBL) ले समन्वय र कर्जा लगानीको काम गर्दै आएको छ । २०३२ देखि सुरु गरेको यो कार्यक्रम २०६२ सालमा आएर बन्द गरेको थियो ।

संघर्ष र रूपान्तरणको अवस्था (वि.सं. २०४१-२०६१ सालसम्म)

कृषि विकास बैंकको पुँजीको स्रोत भनेको नेपाल सरकारबाट लिइने ऋण तथा बाह्य दातृ निकायले दिने ऋण एवं अनुदान नै थियो । यसै क्रममा २०४० सालसम्म कृषि विकास बैंकलाई विभिन्न दाताले ऋण तथा अनुदान उपलब्ध गराउँदै आएका थिए । दाताले दिने सहयोग तथा अनुदानमा धेरै सर्त र भन्फट हुने गरेको थियो । राष्ट्र बैंकले पनि अनुदान रकम घटाएको थियो । बैंकलाई बाह्य दातामाथिको मात्र भर नपरी आफ्नै स्रोतमा बाँच्ने बनाउनुपर्छ भन्ने उद्देश्यले २०४१/०४२ सालमा जनताबाट निक्षेप पनि लिनुपर्दछ भन्ने मान्यता राखियो । त्यसैका लागि निक्षेप संकलन कार्य सुरु गरेको पाइन्छ । सुरुमा गाउँमा केही शाखा र शहरमा १० वटा शाखामार्फत पब्लिकबाट निक्षेप संकलन सुरु गरेको पाइन्छ । २०४० सालमा नेपाल राष्ट्र बैंकको स्वीकृति लिएर काठमाडौँमा पहिलो कम्प्युटराइज्ड बैंकको रूपमा बैकिङ सफ्टवेयरमा आधारित १० वटा शाखाबाट बैकिङ सेवा सुरु गरेको हो । कम्प्युटराइजबाट काम गर्ने पहिलो सरकारी बैंक नै कृषि विकास बैंक हो ।

यही अवधिमा वि.सं. २०४६ सालको परिवर्तनपछि देशले अवलम्बन गरेको आर्थिक उदारीकरण, निजीकरण र खुल्ला बजार नीतिमार्फत वित्तीय क्षेत्र सुधार अन्तर्गत बैकिङ क्षेत्रको सुधार गर्न निजी बैंकहरू स्थापना गर्न अनुमति दिइयो ।

बैंकिङ बजारमा प्रतिस्पर्धाको वातावरण समेत भयो । बैंकबाट गएको कर्जा असुलीमा समेत कठिन हुँदै गयो । लगानी भएको रकम उठ्न नसकेको र बाह्य संस्थाबाट ल्याएको ऋणको ब्याज र साँवा पनि तिर्नुपर्ने बाध्यताले नगद प्रवाहमा समस्या आएको थियो ।

यिनै समस्यालाई समाधान गर्न पुराना कर्जालाई ब्याज असुली गराई पुनरसंरचना गर्ने, २०४६ साल अगाडिका कर्जालाई ब्याजमा केही छुट दिएर राफसाफ गर्ने । मासिक ब्याज तिर्नुपर्ने व्यवस्थाको सुरुआत गर्ने । ग्राहकले ऋण लिँदा केही रकम ग्राहक सुरक्षण कोषमा जम्मा गर्नुपर्ने र असल कारोबार गर्ने ग्राहकका लागि ग्रीनकार्ड सुविधा भनेर ब्याजमा केही छुट दिने जस्ता नयाँ व्यवस्था सहितको "सुधार कार्यक्रम २०५४" नाम दिइएको नयाँ अवधारणा आयो । यो अवधारणा २०५४ साल कार्तिक १ गते लागु भयो । विभागीय प्रमुखको नेतृत्वमा केन्द्रमा सुधार कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न महाप्रबन्धक मातहत रहने गरी एउटा सचिवालय समेत गठन भएको थियो । तत्कालीन समयमा यस कार्यक्रमको केही माथिल्लो पदाधिकारीहरूबाट विरोध भएर बैंक नै छोडेका कुरा पनि सुनिन्थ्यो । त्यो कार्यक्रमले बैंकलाई सुधार गर्न केही हद सम्म सहयोग गर्‍यो । पुराना कर्जा असुली गर्न, भाखा नाधेको निष्क्रिय ऋण घटाउन र मासिक ब्याज असुली र ग्राहक सुरक्षण कोषबाट नगद प्रवाहमा धेरै राहत प्रदान गरेको थियो ।

आफ्नै बैंकभित्र सुधार गर्दै ४० वर्षदेखि सरकारी विकास बैंकको रूपमा सञ्चालन भइरहेकोमा सरकारले सबै बैंकहरूलाई एउटै छाता ऐन अन्तर्गत राख्ने नीति ल्याएकोले कृषि विकास बैंक पनि विकास बैंकको रूपमा रहन सकेन । यो बैंकमा फेरि एउटा रूपान्तरणको अवस्था सिर्जना भएको देखियो ।

कम्पनीको रूपमा रूपान्तरण (२०६१ सालदेखि हालसम्म)

तत्कालीन सरकारले ल्याएको बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी अध्यादेश २०६१ को व्यवस्था अनुसार अध्यादेश प्रारम्भ भएको मितिले दुई वर्षभित्र कम्पनी ऐन २०५३ अन्तर्गत पब्लिक लिमिटेड कम्पनीमा दर्ता हुनुपर्ने अनिवार्य व्यवस्था गर्‍यो । बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी कानून बमोजिम वित्तीय कारोबार गर्नुपर्ने व्यवस्था गरियो । पुरानो कृषि विकास बैंक ऐन २०२४ लगायत बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी अध्यादेश २०६१ को दफा ९३ ले निम्न लिखित कानूनहरू खारेज गरिदियो - (क) कृषि विकास बैंक ऐन २०२४, (ख) वाणिज्य बैंक ऐन २०३१, (ग) वित्तीय कम्पनी ऐन २०४२, (घ) नेपाल औद्योगिक विकास निगम ऐन, २०४६, (ङ) विकास बैंक ऐन, २०५२ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी अध्यादेश २०६१ (यही अध्यादेशपछि २०६३ सालमा बैंक तथा वित्तीय संस्था ऐनको रूपमा आयो) को व्यवस्थाले व्यवसायको आकार, पुँजी, शाखा सञ्जाल लगायतका आधारमा बैंकहरूलाई चार भागमा वर्गीकरण गर्ने व्यवस्था गर्‍यो । यथार्थमा यो नीति ठीक होइन भन्ने लाग्छ । बैंकहरूको काम गर्ने प्रकृतिका आधारमा वर्गीकरण गर्नुपर्ने थियो । तर यो ऐनले बैंकको कार्य प्रणालीलाई वास्तै गरेन । बैंकको शाखा संख्या र पुँजीको मात्रै आधार लिएर वर्गीकरण गर्‍यो । जसको असर यो बैंकलाई पयो । कृषिको विकास गर्न अनिवार्य भएको एउटा बैंक पनि विकास बैंकको रूपमा रहन सकेन । अन्य देशहरूको अध्ययन गर्दा कृषि विकासलाई मध्यनजर गरेर बैंकहरू स्थापना गरेको पाइन्छ ।

दक्षिण एशियामा हेर्‍यो भने कृषिको विकासको लागि सरकारी स्तरमै कृषि विकास बैंकहरू सञ्चालन भइरहेका छन् जस्तै :

राष्ट्रिय कृषि र ग्रामीण विकास बैंक (NABARD) : यो भारतको प्रमुख विकास बैंक हो, जसले ग्रामीण विकास र कृषि क्षेत्रको वित्तीय आवश्यकताहरू पूरा गर्नको लागि काम गर्दछ । **चाइना एग्रिकल्चरल डेभलपमेन्ट बैंक (CADB)** : यो चीनको प्रमुख कृषि विकास बैंक हो, जसले कृषि र ग्रामीण विकासका लागि वित्तीय सेवाहरू प्रदान गर्दछ । **बंगलादेश कृषि विकास बैंक (BKB)** : यो बैंक कृषकहरूलाई कृषि ऋण, अनुदान र अन्य वित्तीय सेवाहरू प्रदान गर्दछ । **श्रीलंका कृषि विकास बैंक (SLDB)** : यो बैंक कृषकहरूको लागि विशेष वित्तीय सेवाहरू र कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दछ । **पाकिस्तान कृषि विकास बैंक (Zarai Taraqiati Bank Limited (ZTBL))** : यो बैंक कृषकहरूको लागि ऋण र अन्य वित्तीय सेवाहरू प्रदान गर्नका लागि समर्पित छ । **भुटान राष्ट्रिय बैंक** : भुटानमा कृषि र ग्रामीण विकासका लागि वित्तीय सेवाहरू प्रदान गर्ने प्रमुख बैंक हो ।

नेपालमा पहिलो पञ्चवर्षीय योजनादेखि नै कृषिको विकास गरेर उत्पादन र रोजगारी वृद्धि गर्ने भनेर राखिएको छ । सरकारले पनि हेरक वर्षको बजेटमार्फत कृषि विकासको कुरा गरेको हुन्छ । तर व्यवहारमा त्यस्तो देखिँदैन । नेपाल राष्ट्र बैंकले कृषिको लगानी २०८४ सालसम्म हरेक बैंकले १५ प्रतिशत पुऱ्याउनुपर्ने नीति लिएको छ । तर उक्त

प्रतिशत पुन्याउन अर्को बैंकको पोर्टफोलियो किनेर पनि हुने व्यवस्था गरेको छ । आखिर एउटा बैंकबाट भएको लगानी अर्को बैंकमा देखाएर राष्ट्रिय रूपमा वृद्धि हुने होइन । बरु अन्य देशमा जस्तै कृषिका लागि छुट्टै विकास बैंक हुनुपर्ने हो । कृषिमा लगानी गरेर कृषिजन्य वस्तुको आयत घटाउने, निर्यात वृद्धि गर्ने र उत्पादन तथा रोजगारी वृद्धि गर्नुपर्ने अपरिहार्य हुँदाहुँदै पनि भएको एउटा सरकारी स्वामित्वको कृषि विकास बैंकलाई पनि वाणिज्य बैंकमा जबर्जस्ती जानुपर्ने बाध्यता बनाइयो ।

ऐनको बाध्यताका कारण व्यवसायको आकार, सेयर पुँजी, शाखा सञ्जालका दृष्टिले देशका कुनै बैंकभन्दा कृषि विकास बैंक सानो थिएन । बैंकले गर्दै आएको कामको स्वभाव र चरित्रका कारणले कृषि विकास बैंक त्यस समयमा 'विकास बैंक' थियो, तर बाफियाले उल्लेख गरेजस्तो सानो आकारको थिएन । बैंकले आफूले गर्दै आएको कामलाई निरन्तरता दिँदा विकास बैंकमा रही रहन 'ख' वर्गमा दर्ता गर्नुपर्ने थियो । 'ख' वर्गमा दर्ता गर्न सरकारले पनि चाहेन । त्यसैले बाध्य भएर 'क' वर्गको पूर्ण वाणिज्य बैंक हुनुपर्ने अवस्था आएको हो । यसै अनुसार यो बैंक पनि २०६२ साल आषाढ ३१ गते कम्पनी ऐन अनुसार दर्ता भयो । २०६२ साल चैत्र ३ गते नेपाल राष्ट्र बैंकबाट 'क' वर्गको वाणिज्य बैंकको स्विकृती प्राप्त गरेको हो । बैंक कम्पनीमा परिणत भएपछि सेयरधनीलाई कम्तीमा १०.५३ देखि ३१.५८ प्रतिशतसम्म लाभांश वितरण गरेको छ । कम्पनीमा रूपान्तरण भएदेखि हालसम्म कृषि विकास बैंकमा भएका प्रमुख सूचकांकहरूको परिवर्तन तालिका १ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १ :

बैंक कम्पनीमा परिणत भएपछि शेयरधनीलाई दिएको लाभांश, केही महत्वपूर्ण सूचकहरू

S.No.	Fiscal Year	Cash Dividend (%)	Stock Dividend (%)	Total Dividend (%)	EPS (Rs.)	MPS (Rs.)	PE Ratio	Int. Income to total loan (%)	Net Profit to Total Asset (%)
1	2069/70	31.58	0.00	31.58	71.54	212.00	2.96	13.72	4.17
2	2070/71	8.79	7.00	15.79	47.53	756.00	15.91	13.54	2.43
3	2071/72	0.00	15.79	15.79	78.83	432.00	5.48	12.72	4.83
4	2072/73	0.00	21.05	21.05	52.79	768.00	14.55	12.09	3.17
5	2073/74	0.00	21.05	21.05	31.59	435.00	13.77	12.55	2.91
6	2074/75	15.05	6.00	21.05	36.64	314.00	8.57	13.02	3.29
7	2075/76	24.00	6.00	30.00	42.88	409.00	9.54	972.93	263.44
8	2076/77	0.00	15.78	15.78	31.45	385.00	12.24	11.74	2.70
9	2077/78	0.00	21.05	21.05	29.13	479.00	16.44	9.98	2.33
10	2078/79	2.00	11.00	13.00	14.41	331.00	22.98	10.98	1.25
11	2079/80	0.00	0.00	0.00	7.42	233.90	31.54	13.10	0.72
12	2080/81	7.53	3.00	10.53	19.12	294.00	15.38	13.34	1.40

स्रोत : कृषि विकास बैंक लि. वित्त तथा योजना विभाग

वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम र कृषि विकास बैंक

नेपालको सरकारी स्वामित्वको बैंकहरूमा (नेपाल बैंक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, कृषि विकास बैंक र NIDC) को तत्कालीन अवस्थामा अप्रभावकारिता, अपर्याप्त वित्तीय अनुशासन, राजनीतिक र अन्य प्रभावहरूले ऋण लगानीमा प्रभाव परी समस्या देखिएको निष्कर्ष निकालिएको थियो । यही कारणले बैंकहरूको कर्जाको गुणस्तर धेरै नै बिग्रिएर जानुका साथै कर्जाको भाखा नाघ्नेक्रम बढ्दै गई निष्क्रिय कर्जामा वृद्धि भएको थियो । सञ्चालन खर्च वृद्धि भई सञ्चालन घाटामा बैंक सञ्चालन भएका थिए । प्रतिस्पर्धात्मक क्षमतामा कमी आएको थियो । ग्राहक सङ्ख्यामा वृद्धि हुन सकेको थिएन । यस्ता कारणले नेपाल सरकारले सन् २००१ मा "वित्तीय क्षेत्र सुधार रणनीति" तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको थियो । नेपाल सरकारको अनुरोधमा विश्व बैंकले नेपाल बैंक लिमिटेड र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको सुधार कार्यक्रममा सघाउ पुऱ्यायो । यसैगरी सरकारकै अनुरोधमा एसियाली विकास बैंकले कृषि विकास बैंकको सुधार कार्यक्रममा अध्ययन गरेको थियो ।

वित्तीय सुधार रणनीति अनुसार नै आएका सुभावका आधारमा सन् २००४ मा सरकारले कृषि विकास बैंकलाई पुनर्गठन गर्ने योजना बनायो । पुनर्गठन योजना अन्तर्गत बैंकको प्रशासन, व्यवस्थापन र व्यापार प्रक्रियाहरू र सेवाहरूमा मौलिक सुधार ल्याउने र कृषि विकास बैंकको सरकारी सेयरहरूको बिक्री गर्ने गरी निजीकरण गर्ने लक्ष्य राखेर अध्ययन गर्‍यो ।

सन् २००६ को अक्टोबरमा सरकारले एसियाली विकास बैंकसँग भण्डै ६५ मिलियन अमेरिकी डलर ऋण र अनुदानको सम्झौता गर्‍यो । यसबाट कृषि विकास बैंकको पुनर्गठन योजना कार्यान्वयन गर्न Rural Finance Sector Development Cluster Program (RFSDCP) कार्यक्रम लागु गर्‍यो । सन् २००७ को मार्चमा ADBL पुनर्गठन गर्न प्रमुख प्राविधिक सल्लाहकारको रूपमा एक अन्तर्राष्ट्रिय परामर्शदाता नियुक्त गरियो । उक्त अध्ययनले निम्न अनुसारको निष्कर्ष निकालेर सरकारलाई दियो :

- (क) पुनः पुँजीकरण गर्नुपर्ने
- (ख) थप सरकारी प्राथमिक सेयरको लगानी, कर्मचारी संख्या धेरै भएकाले अनिवार्य अवकाश योजना ल्याउनु पर्ने,
- (ग) संगठनात्मक र व्यापार प्रक्रियामा सुधार गर्नुपर्ने,
- (घ) कोर बैंकिङ प्रणालीको लागु गर्ने,
- (ङ) साना किसान विकास कार्यक्रम अलग गर्नुपर्ने
- (च) प्रारम्भिक सार्वजनिक प्रस्ताव (IPO) मार्फत सरकारी सेयरको आंशिक बिक्री गर्ने र
- (छ) क्षमता निर्माण र तालिम जस्ता विषयहरू समावेश थिए ।

पुनर्गठन अन्तर्गत कृषि विकास बैंकलाई ४.९ अर्ब रूपैयाँ सरकारी ऋणलाई इक्विटीमा परिवर्तन गरेर पुनः पुँजीकरण गरियो । सरकारले यसका साथै राष्ट्र बैंकले तोकेको न्यूनतम पुँजी पुऱ्याउन लगभग ५ अर्ब प्राथमिक सेयर लगानी गर्‍यो । सरकारले आफ्नो सेयरबाट ४९ प्रतिशत सेयर कृषि विकास बैंकका पुराना सेयरधनीलाई र प्रारम्भिक सार्वजनिक प्रस्ताव (IPO) मार्फत पब्लिकलाई दिइयो । त्यसैगरी करिब ५ प्रतिशत सम्बन्धित बैंकका कर्मचारीहरूलाई दिइयो । यसरी कृषि विकास बैंकले ५१ प्रतिशत सरकारी स्वमित्वमा राखेर ४९ प्रतिशत सर्वसाधारणको सेयर पुँजी हुने गरी रूपान्तर भयो । पूर्ण सरकारी विकास बैंकबाट पब्लिक लिमिटेड वाणिज्य बैंकमा परिवर्तन गरियो । अहिले भण्डै तीन लाख पब्लिक सेयरधनीहरू यस बैंकमा आबद्ध रहेका छन् ।

बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन २०७३ को दफा १४ ले तोकेबमोजिम नै सञ्चालक समिति गठन हुँदै आएको छ । सञ्चालकले आफूमध्ये बहुमतबाट छानेको कुनै एक जना सञ्चालक समितिको सदस्य अध्यक्ष हुने ऐनको व्यवस्था छ । पब्लिक सेयरधनीको तर्फबाट ३ जना, अर्थ मन्त्रालयबाट २ जना, कृषि मन्त्रालयबाट १ जना गरी ६ जना र उक्त ६ जनाले मनोनित गरेको एक जना स्वतन्त्र सञ्चालक गरी जम्मा ७ जनाको सञ्चालक समिति गठन गर्दै आएको छ । कृषि विकास बैंक स्थापना भएदेखि हालसम्म ४५ जनाले अध्यक्ष, सर्वसाधारण तथा स्वतन्त्र संचालकहरू २३ जनाले र महाप्रबन्धक/प्रमुख कार्यकारी अधिकृत २५ जनाले बैंकमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निभाई सक्नुभएको छ । यस सम्बन्धी विस्तृत विवरण तालिका २ र ३ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका २ : बैंकको हालसम्मका सञ्चालक समितिका अध्यक्ष, सर्वसाधारण तथा स्वतन्त्र सञ्चालकहरूको नामावली

क्र. सं.	नाम थर	बहाल अवधि	
		देखि	सम्म
अध्यक्षहरूको नामावली			
१	कुलशेखर शर्मा	२०२४।१।०।९	२०२५।१।०।२
२	कृष्ण बम	२०२५।१।०।३	२०२५।१।०।४
३	डा. पुष्करनाथ पन्त	२०२५।१।०।५	
४	कृष्णबम मल्ल	२०२५।१।०।२	२०२६।१।१।४
५	विष्णुप्रसाद धिताल	२०२६।१।१।५	२०२७।१।०।२०
६	सुरेन्द्रराज शर्मा	२०२७।१।०।२१	२०२९।५।२९
७	दीर्घराज कोइराला	२०२९।६।२४	२०३५।२।९
८	नरकान्त अधिकारी	२०३६।२।१०	२०३५।१।२।३०
९	मुरलीप्रसाद उपाध्याय	२०३५।१।२।३१	२०३६।५।३०
१०	बेदबहादुर खड्करका	२०३६।५।३१	२०३६।९।२५
११	अक्रुर नरसिंह राणा	२०३६।९।२६	
१२	अक्रुर नरसिंह राणा	२०३६।९।२६	२०३९।२।१६
१३	डाकमला भक्ताराज भण्डारी	२०३९।३।२५	२०३९।६।२२
१४	डा. दीपराज शर्मा	२०३९।६।२०	२०३९।१।२।२६
१५	डा.नवराज चालिसे	२०३९।१।२।२९	२०४१।१।०।१६
१६	श्री कृष्ण उपाध्याय	२०४१।१।०।१९	२०४६।६।७
१७	रामेश्वरबहादुर सिंह	२०४६।६।७	२०४६।६।२९
१८	डा. ठाकुरनाथ पन्त	२०४६।६।३०	२०४६।१।०।२३
१९	श्री कृष्ण उपाध्याय	२०४६।१।०।२४	२०४७।१।२५
२०	डा. ठाकुरनाथ पन्त	२०४७।१।०।२०	२०४८।७।६
२१	विजेश्वरी सिन्हा	२०४८।७।१०	२०५१।७।६
२२	रामकृष्ण तीवारी	२०५१।७।१२	२०५१।१।०।१९
२३	केशवप्रसाद आचार्य	२०५१।१।०।२०	२०५२।६।०।५
२४	शम्भुप्रसाद खनाल	२०५२।२।१०	२०५२।६।०।६
२५	जेनेन्द्र जीवन	२०५२।१०।२।६	२०५२।१०।७।२०
२६	विमलप्रसाद कोइराला	२०५२।१०।७।३०	२०५६।१।१।७
२७	लवकुमार देवकोटा	२०५२।१।१।२३	२०५६।०।२।०।९
२८	देवेन्द्रप्रताप शाह	२०५६।०।३।११	२०५९।०।४।२७
२९	श्यामप्रसाद मैनाली	२०५९।६।३	२०६०।४।६
३०	रामेश्वरप्रसाद खनाल	२०६०।४।२२	२०६१।६।६
३१	बालगोपाल सिग्देल	२०६१।६।९	२०६२।३।३०
३२	डा. विजय के.सी.	२०६२।३।३१	२०६३।२।३
३३	डा. माधवप्रसाद घिमिरे	२०६३।२।४	२०६३।९।१९
३४	देवेन्द्रप्रताप शाह	२०६३।९।२०	२०६४।६।१०
३५	विमलप्रसाद वाग्ले	२०६४।६।११	२०६४।९।२१
३६	मुकुन्दप्रसाद अर्ज्याल	२०६४।९।२२	२०६५।६।१२

क्र. सं.	नाम थर	बहाल अवधि	
		देखि	सम्म
३७	बामदेव श्रेत्री	२०६५।६।२२	२०६६।३।२३
३८	गोविन्दप्रसाद कोइराला	२०६६।३।२४	२०६६।६।३
३९	डा गजानन्द अग्रवाल	२०६६।६।४	२०७०।१।२९
४०	प्रमोदकुमार कार्की	२०७०।१।३०	२०७४।०।१।२०
४१	क्षेत्रबहादुर संजुवाल	२०७४।०।४।१०	२०७६।१।२०
४२	लक्ष्मीप्रपन्न निरौला	२०७६।१।२१	२०७६।०।७।०।९
४३	रमेशकुमार के.सी.	२०७६।०।७।१४	२०७९।०।६।०।१
४४	रमेश दुवाडी	२०७९।०।६।२९	२०७९।१।१।०।३
४५	रामशरण पुडासैनी	२०७९।१।१।१०	हालसम्म
सर्वसाधारण सञ्चालकहरूको नामावली			
१	श्री राजेन्द्र बहादुर शाह	२०६२।०।३।३१	२०६३।०।१।२६
२	श्री निलकण्ठ काफ्ले	२०६२।०।३।३१	२०६३।०।१।२६
३	श्री भार्गव धिताल	२०६३।०।३।३१	२०६५।०।५।२३
४	श्री बाबुकाजी पाठक	२०६३।०।३।३१	२०६५।०।७।०।७
५	श्री हेमराज पौड्याल	२०६५।०।७।०।७	२०६६।०।३।२४
६	श्री भक्ति लामिछाने	२०६५।०।७।१०	२०६६।०।३।२४
७	श्री भोजराज भट्टराई	२०६६।०।३।२६	२०६६।०।१।०।९
८	श्री सरेश नेपाल	२०६६।०।३।२६	२०६७।०।३।१०
९	श्रीमति मिरा ध्योजुं	२०६६।०।१।१०	२०७२।०।२।३०
१०	श्री जनक राज शाह	२०६६।०।१।१०	२०७२।०।२।३०
११	श्री सिताराम थपलिया	२०६६।०।१।१०	२०७०।०।४।१६
१२	श्री क्षेत्र बहादुर संजुवाल	२०६६।०।१।१०	२०७२।०।२।३०
१३	श्री रमेश कुमार महत	२०७०।०।४।२६	२०७५।१।२।१५
१४	श्री मनोज बस्नेत	२०७२।०।२।३०	२०७५।१।२।१५
१५	श्री गोविन्दप्रसाद भट्टराई	२०७२।०।२।३०	२०७५।१।२।०।४
		२०७९।१।२।१४	हालसम्म
१६	श्री धनश्याम अवस्थी	२०७२।०।२।३०	२०७५।१।२।१५
१७	श्री संजीव पौडेल	२०७५।१।२।१५	हालसम्म
१८	श्री हरि प्रसाद पराजुली	२०७५।१।२।१५	२०७९।१।२।१४
१९	श्री विनोद कुमार गुरागाई	२०७५।१।२।१५	हालसम्म
स्वतन्त्र सञ्चालकहरूको नामावली			
१	सुश्री लक्ष्मी देवि मानन्धर	२०६३।०।४।२६	२०७१।०।४।२३
२	डा. चन्द्रबहादुर अधिकारी	२०७१।०।९।२३	२०७५।०।९।२२
३	डा. इन्द्रीरा श्रेष्ठ (मास्के)	२०७५।०।९।२७	२०७९।०।९।२६
४	श्रीमति रिता सुवेदी	२०७९।१।१।१६	हालसम्म

स्रोत : कृषि विकास बैंक लि. कम्पनी सचिवालय

तालिका ३ : कृषि विकास बैंक लि. को हालसम्मको महाप्रबन्धक तथा प्रमुख कार्यकारी अधिकृतहरू

क्र.सं.	नाम थर	बहाल अवधि	
		देखि	सम्म
१	वासुदेव शर्मा पोखरेल	२०२४।१०।०९	२०२५।०९।०२
२	मृगेन्द्रमणि दीक्षित	२०२५।१२।२९	
३	वासुदेव शर्मा पोखरेल	२०२४।१०।०९	२०२७।०१।२५
४	दीर्घराज कोइराला	२०२७।०१।२६	२०३२।०६।१२
५	लोकबहादुर विष्ट	२०३२।०६।१३	२०३५।०३।२६
६	डा. दीपराज शर्मा	२०३५।०३।२७	२०३६।०८।१६
७	श्रीकृष्ण उपाध्याय	२०३६।०८।१७	२०३९।०३।२५
८	श्रीकृष्ण उपाध्याय	२०३९।११।२९	२०४७।०१।१९
९	प्रमोदनाथ रेग्मी	२०३९।१२।१०	२०३९।१२।२८
१०	डा. तिलक रावल	२०४७।०१।२०	२०५१।०१।१८
११	रामकुमार शर्मा	२०५१।०१।२०	२०५२।०८।०५
१२	प्रभु पराजुली	२०५२।०८।०६	२०५२।०८।२७

१३	भरतबहादुर कार्की	२०५२।०९।१२	२०५३।०८।२७
१४	राम चन्द्रप्रसाद शर्मा	२०५३।०८।२८	२०५४।०२।१६
१५	देवेन्द्रप्रताप शाह	२०५४।०२।१६	२०५९।४।२७
१६	जलनकुमार शर्मा	२०५९।०६।०३	२०६०।५।१५
१७	रामचन्द्र महर्जन	२०६०।५।१६	२०६२।६।१५
१८	हरिगोपाल गोर्खाली	२०६२।६।१९	२०६३।४।०६
१९	योगेश्वर पन्त	२०६३।४।७	२०६५।८।२४
२०	जनकराज शाह	२०६५।८।२५	२०६६।४।२४
२१	श्यामसिंह पाण्डे	२०६६।४।२५	२०६८।८।१०
२२	तेजबहादुर बुढाथोकी	२०६८।८।११	२०७१।०८।२६
२३	लिलाप्रकाश सिटौला	२०७१।०८।२९	२०७५।०८।२७
२४	अनिलकुमार उपाध्याय	२०७५।०९।१०	२०७९।०९।१०
२५	गोविन्द गुरुड	२०७९।११।०८	हालसम्म

स्रोत : कृषि विकास बैंक लि. कम्पनी सचिवालय

कृषि विकास बैंकमा कर्मचारी ट्रेड युनियन

पञ्चायती शासन व्यवस्थामा संघ संगठन खोल्न र आफ्ना हक अधिकारका कुरा गर्न सकिने अवस्था थिएन । वि.सं. २०४६ को परिवर्तनपछि देशमा आआफ्नो अधिकारका निमित्त विभिन्न संघ संगठनहरू खुल्ने काम भयो । कृषि विकास बैंकमा पनि कर्मचारीहरूको एउटा मात्रै 'कृषि विकास बैंक कर्मचारी संघ' गठन भएको थियो । २०४९ सालमा ट्रेड युनियन ऐन आयो । यो ऐनको दफा ३ मा 'सम्बन्धित प्रतिष्ठानका कामदारहरूले आफ्नो पेशागत हक, हितको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्न प्रतिष्ठान स्तरको ट्रेड युनियनहरूको गठन गर्न सक्नेछन्' भन्ने व्यवस्था भयो । यति मात्र होइन यो ऐनले एउटा प्रतिष्ठानमा ४ वटासम्म कर्मचारी ट्रेड युनियनहरू खोल्न सक्ने जस्तो खुकुलो र राजनीतिक दलसँग सम्बन्धित युनियन खोले जस्तो व्यवस्था राखियो । यसैको फस्वरूपमा एक पटक कृषि विकास बैंकमा ५ वटासम्म कर्मचारी युनियनहरू गठन भएका थिए । जबकि ऐनले २५ प्रतिशत कर्मचारी संख्या भएमा युनियन गठन हुने व्यवस्था थियो । यो हिसाबले बढीमा ४ वटासम्म गठन हुन सक्ने थियो । त्यो समयमा कर्मचारी सङ्घ, नेपाल वित्तीय संस्था कर्मचारी संघ, नेपाल राष्ट्रिय कर्मचारी संगठन, नेपाल वित्तीय संस्था समावेशी कर्मचारी संघ र नेपाल राष्ट्रिय स्वतन्त्र कर्मचारी संघ गरी पाँचवटासम्म संगठनहरू श्रम कार्यालयमा दर्ता भई कृषि विकास बैंकमा क्रियाशील भएका थिए ।

अहिले पनि प्रतिष्ठान स्तरका चारवटा ट्रेड युनियनहरू बैंकमा क्रियाशील छन् । राजनीतिक दलको प्रतिनिधित्व हुने गरी नै गठन भएको जस्तो देखिन्छ । जसले गर्दा बैंक राजनीतिक हस्तक्षेपबाट मुक्त हुन सकेको छैन । ट्रेड युनियन ऐन २०४९ को दफा ११ मा "आधिकारिक ट्रेड युनियनको निर्वाचनमा सम्बन्धित प्रतिष्ठानको कामदारहरूको बहुमत प्राप्त गर्ने प्रतिष्ठानस्तरको ट्रेड युनियन कामदारहरूको तर्फबाट व्यवस्थापकसँग सामूहिक सौदावाजी गर्न मान्यता प्राप्त आधिकारिक ट्रेड युनियन मानिने छ ।" भनी व्यवस्था गरेको छ । तर ऐनमा भएको यो व्यवस्थाअनुसार कृषि विकास बैंकमा कर्मचारी युनियनहरू निर्वाचन गराई एउटा आधिकारिक युनियन बनाउन अहिलेसम्म इच्छुक देखिएका छैनन् । नीतिगत रूपमा वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रममा हरेक वर्ष व्यवस्था गरिन्छ तर व्यवस्थापनले ऐन आएको ३ दशक हुँदा पनि आधिकारिक ट्रेड युनियनको निर्वाचन गराउन पहल गरेको पाइँदैन । सरकारी तवरबाट पनि कुनै चासो राखेको देखिँदैन ।

पंचायती व्यवस्था, राजासहितको बहुदलीय व्यवस्था हुँदा र गणतान्त्रिक व्यवस्था हुँदा पनि ट्रेड युनियनको भूमिका एउटै हुने हो कि बदलिनु पर्दछ ? यस बारेमा छलफल हुनु पर्दछ कि पर्दैन ? ट्रेड युनियन ऐनको दफा ३ ले कामदारहरूले ट्रेड युनियन खोल्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ । यथार्थमा कामदार को हो ? कामदारको बारेमा ऐनले गरेको व्याख्या पुनरावलोकन गर्नुपर्ने हो कि ? एउटै मितिमा एउटै परीक्षा पास गरेर आएको कर्मचारी अधिल्लो दिनमा ऊ कामदारजस्तो हुन्छ । भोलिपल्ट बढुवा भएर अर्को पदमा गयो भने ऊ मालिक भएको अनुभव गर्छ । यस्तो पनि कानुन हुन्छ ? तल्लो तहको कर्मचारीले बढुवा भएर माथिल्लो पदमा गएको आफ्नै साथीसँग बार्गेनिङ्ग गर्ने ? ऊ कसरी मालिकजस्तो भयो र बढुवा हुन नसकेको कर्मचारी कसरी कामदारजस्तो भयो ? फेरि अर्को विषय हेरौं, कामदारले सरकार वा कम्पनी नाफा घाटा जे भए पनि कामदारले पारिश्रमिक वा तलब सुविधा मात्रै पाउने हो । तर मालिकले कम्पनीको नाफा नोक्सान दुवै व्यहोर्नुपर्ने हुन्छ । अनि माथिल्लो कर्मचारी मालिक र तल्लो कर्मचारी कामदार कसरी भयो ?

कारखानामा काम गर्ने कामदार वा ब्लु ड्रेस र सरकारी कार्यालयमा काम गर्ने ह्वाइट ड्रेसको अवधारणा एउटै हो र ? त्यसैले श्रम ऐन र ट्रेड युनियन ऐनमा कामदारको परिभाषाका बारेमा बहस हुनु जरुरी छ । माथिल्लो पदमा पुगेका कर्मचारीहरू ऐनको भावनाले मालिकको भूमिका निभाउनु पर्नेमा त्यस्तो देखिँदैन । माथिल्लो पदका कर्मचारी पनि राजनैतिक लगावका आधारमा युनियनकै भूमिकामा रहेको देखिन्छ । युनियनले उक्त पदहरूका बढुवा र सरुवामा समेत व्यवस्थापनसँग बार्गेनिङ्ग गरेको पाइन्छ ।

अर्कोतर्फ नेपालमा गणतान्त्रिक व्यवस्था आइसक्यो । नयाँ संविधान जारी भएर लागु भइसक्यो । सबैका अधिकारहरू संविधान अनुसार ऐन र नियमावलीले नै स्पष्ट गरेको छ । यस्तो अवस्थामा ट्रेड युनियनहरूको पनि भूमिका बदलिनु पर्दछ । अधिकार प्राप्त भएपछि कर्तव्य पनि भुल्नु हुँदैन । सम्बन्धित कम्पनीका नियमहरू पूर्ण पालना गर्न र कम्पनीको उद्देश्य प्राप्त गर्न युनियनको भूमिका बाधक होइन सहयोगी हुनुपर्दछ । अनि मात्रै कम्पनीको प्रगति हुन्छ । किनकि उ त्यो संस्थाको कर्मचारीको नाताले युनियनको सदस्य हुने हो ।

हाल बैंकका मान्यता प्राप्त चारवटै युनियनहरूले बैंकको व्यावसायिक विकासभन्दा विशेषगरी सरुवा, बढुवा तथा आर्थिक सुविधा लगायतका विषयमा व्यवस्थापनसँग दैनिकजस्तो भेटघाट गर्ने गर्दछन् । होडबाजी जस्तै एउटा युनियनले प्रमुख कार्यकारीलाई भेटेपछि अर्को युनियनले पनि प्रमुखलाई भेट गर्ने परिपाटीको विकास हुँदै गएको पाइन्छ । व्यवस्थापनले पनि युनियनका पदाधिकारीलाई भेट नदिँदा युनियन पदाधिकारी रिसाउँछन् भन्ने मानसिकता भएकोले धेरै समय युनियनसँगका भेटघाटमै बिताएको देखिन्छ । कतिपय समयमा व्यवसायमा भन्दा कर्मचारी युनियनलाई बढी समय दिनु पर्ने अवस्था पनि देखिएको छ । दबाव दिएरै भए पनि आफ्नै युनियनको अनुकूल निर्णय गराउन लागि परेको पाइन्छ । व्यवस्थापन र युनियन बिचको भेटघाट र छलफलमा बैंकमा पर्याप्त समय खर्चेको पाइन्छ ।

युनियनले मागेका मागका सम्बन्धमा वार्ता कमिटी गठन गर्ने, महिनौं लगाएर वार्ता गर्ने र कतिपय पूरा गर्न नसकिने खाले तथा बैंकको आर्थिक हैसियतको ख्याल नगरी कर्मचारी दबावका कारण सम्झौता गरिदिने परिपाटी पनि देखिएको छ । बैंक आफैले कमाएर आफ्नो खर्च धान्नुपर्ने र लगानीकर्तालाई उचित प्रतिफल दिनुपर्ने संस्था हो । तर यस तर्फ कर्मचारी युनियनहरू त्यति ध्यान दिएको देखिँदैन ।

कर्मचारी युनियनका बारेमा नेपालमा वित्तीय सुधार कार्यक्रमको अध्ययन गरेको टोलीको ADB SOUTH ASIA WORKING PAPER SERIES, July 2014 को प्रतिवेदनको बुँदा नं ७३ मा कर्मचारी युनियनहरूको अनावश्यक हस्तक्षेपले बैंकको प्रगतिमा असर गरेको कुरा यसरी उल्लेख गरेको पाइन्छ :

“Despite the positive operational and performance changes, the restructuring alone could not bring fundamental changes in the governance and management at ADBL. The appointment of CEO and higher management continued to be influenced by the political parties. Staff union politicization also continued and the unions often interfered with staff appointment, transfer, and promotion decisions. ADBL carried out several VRSs during the restructuring, but there was no considerable improvement in staff quality and motivations. ”

अर्कोतर्फ चारवटा युनियनका जिल्ला, प्रदेश र केन्द्रसम्मका पदाधिकारीहरू कर्मचारी युनियनको गतिविधिमा संलग्न हुनुपर्दा देशभरिमा कति जनशक्ति संलग्न हुने ? प्रश्नवाचक चिन्ह छ । यसर्थ आधिकारिक ट्रेड युनियन र व्यवस्थापन बिचको आचार संहिता पनि समयानुकूल परिमार्जन गर्नुपर्दछ । युनियनका पदाधिकारीका नाताले बैंकको कामभन्दा

युनियनको कामलाई महत्व दिएको पाइन्छ । केन्द्रमा अध्यक्ष महासचिवबाहेक अरुले बैंकको सम्बन्धित कामकाजमा आम कर्मचारी सरह पूरा समय लाग्नुपर्ने व्यवस्था कडाइका साथ लागु गर्नुपर्ने हुन्छ ।

युनियनका पदाधिकारी भएपछि बैंकमा काम गर्न नपर्ने, सरुवा-बढुवा विदेश भ्रमण लगायतका सुविधामा प्राथमिकतामा राखिने परिपाटी देखिएको छ । यसले काममा रातदिन खटेर काम गर्ने कर्मचारीलाई निराश बनाएको हुन सक्छ । अर्कोतर्फ ट्रेड युनियनहरू सबैलाई बर्सेनि ठूलो रकमको आर्थिक सुविधा, टेलिफोन सुविधा, काज सुविधा लगायतका अन्य सुविधाहरू प्रदान गर्नुपर्ने हुन्छ । आधिकारिक युनियनको निर्वाचन भएमा एउटालाई मात्र आवश्यक व्यवस्थापन गरे पुग्छ । युनियनको नाममा सुविधा लिइरहेका कर्मचारीहरू आफ्नो महत्त्व घट्ने हुँदा आधिकारिक ट्रेड युनियनको निर्वाचन गर्ने कुरामा सबै युनियनहरू सहमत नहुन सक्छन् । यसतर्फ युनियन र व्यवस्थापन दुवै पक्षबीच छलफल गरी यस विषयमा स्पष्ट हुन जरूरी छ ।

अर्कोतर्फ आधिकारिक ट्रेड युनियनको कानुनी बललाई आकलन गरी आधिकारिक ट्रेड युनियनको निर्वाचन गराउने कार्य गर्न समयमै सोच पुऱ्याउनु पर्दछ । राजनीतिक पार्टीहरूले पनि बेलैमा यसका बारेमा गम्भीर नहुने हो भने धेरै सरकारी सार्वजनिक संस्थाहरू असफल नहोला भन्न सकिँदैन । जनकपुर चुरोट कारखाना, हेटौंजा कपडा कारखाना लगायतका सार्वजनिक संस्थाबाट पनि केही पाठ सिक्नुपर्ने हुन्छ ।

बैंकमा देखिएका चुनौती र गर्नुपर्ने सामना

1. बैंकको ठूलो खर्च प्रविधिमा हुन्छ । बैंकले हरेक वर्ष करोडौं रूपैयाँ सिस्टममा खर्च गर्नुपर्दछ । डिजिटलाइजेसनको जमाना छ । ठूलो खर्च धान्न चुनौती छ । यसैले सरकारी तीनवटै बैंक मिलेर एउटै सिस्टमबाट सञ्चालन गर्न सक्ने हो भने खर्च पनि कटौती हुने र प्रविधिमैत्री पनि सहज हुने देखिन्छ । साइबर सुरक्षा गर्न पनि सहज हुन्छ ।
2. कर्जाको ब्याजदर विगतको तुलनामा ज्यादै न्यून हुँदा पनि बजारमा लगानीका लागि माग भएको पाइँदैन । देशमा लगानीको वातावरण देखिएको छैन । बैंकिङ बजारमा नै तरलता बढी थुप्रिएको छ । ब्याज खर्च हुने तर आम्दानी नहुने हुँदा बैंक नोक्सानमा जान सक्दछन् । यो बारेमा वैकल्पिक उपाय सोच्नुपर्ने देखिन्छ । सरकारले नै वातावरण बनाउनुपर्ने हुन्छ ।
3. कर्जाग्राही कर्जा लिएर उद्देश्य अनुसारमा काम नगर्ने, कर्जा दुरुपयोग गर्ने । कर्जा लिएर तिर्न पर्दैन भनेर समूहगत रूपमा गैह्रजिम्मेवार क्रियाकलाप र अनुशासनहीनता मौलाएको देखिएको छ । संसारमा नै पारदर्शी संस्था नै बैंक भएकोले सर्वसाधारणले विश्वास गरेर आफ्नो निक्षेप बैंकमा जम्मा गरेका हुन्छन् । यो निक्षेपको सुरक्षा गर्नु बैंकको र राज्यको दायित्व हो । बैंकिङ क्षेत्रमा समस्या आउनु भनेको राज्यको अर्थतन्त्रमा समस्या आउनु हो । त्यसैले अवाञ्छित रूपमा भिडको आडमा बैंकलाई दबाव दिने र बैंकको काममा अवरोध गर्नेहरूलाई सरकारले कडा नीति लिनुपर्दछ ।
4. नेपाल राष्ट्र बैंकको प्रतिवेदन अनुसार बैंकिङ बजारकै निष्क्रिय कर्जा २०८१ साल कार्तिकको ४२८ प्रतिशत देखिएको छ । यो बैंकहरूका लागि ठूलो चुनौती हो । कृषि विकास बैंक पनि कार्तिक महिनाको निष्क्रिय कर्जा झण्डै बैंकिङ बजारकै हाराहारीमा देखिएकोले यो बैंकलाई चुनौती थपिएको छ । यसबारेमा सबै फिल्ड कार्यालय र सबै कर्मचारीहरू सम्बेदनशील हुनुपर्दछ । कर्जा निष्क्रिय हुनुमा कर्मचारीको संलग्न वा बदनियतपूर्ण कार्यबाट भएको देखिएमा सम्बन्धित कर्मचारीहरूलाई जिम्मेवार बनाउनु पर्दछ । बैंकको नीति नियम विपरित लगानी भएका छन् भने जो कोही भए पनि कार्यबाहीको दायारामा आउनुपर्दछ ।
5. कर्जा असुली नभएर लिलाम गरिएको गैरबैंकिङ सम्पत्ति बढ्दै जाने र उक्त सम्पत्तिलाई नगदमा परिणत गर्न राजनैतिक तथा सामाजिक दबावका कारण कठिनाइ भएकाले अर्को चुनौती थपिएको छ । यसलाई पनि सरकारले सहजीकरण गरी दिनुपर्दछ ।
6. यस बैंकको अर्को चुनौती देशको आर्थिक अवस्थामा आएको मन्दीले निर्माण व्यवसायमा परेको असरले ननुफण्ड व्यवसायतर्फ फोर्स लोन बढ्दै जाने र असुलीमा कठिनाइ देखिएको छ । यसबारेमा पनि सरकारले निर्माण व्यवसायीहरूलाई सहजीकरण गरी दिनुपर्दछ ।
7. देशमा सरकारको स्थायित्व नहुँदा सरकार फेरिएपछि सरकारी नीतिहरूको बारम्बार परिवर्तनले बैंकलाई दीर्घकालीन योजना बनाउन चुनौती देखिएको छ । पछिल्लो समयमा कृषि तथा व्यवसायमा सरकारमार्फत दिइएको सहूलियतपूर्ण कर्जाको बैंकले ग्राहकलाई भुक्तान गरेको ब्याज अनुदान रकम समेत बैंकले पाउन सकेको छैन । यस बारे पनि

सरकारले सहजीकरण गरी दिनुपर्दछ । सरकारले ल्याउने नीतिका कारण बैंक सफर हुनु हुँदैन ।

८. कृषि विकास बैंकसँग धेरै स्थायी सम्पत्ति छ । स्थायी सम्पत्तिलाई समयमा नै व्यवस्थापन र संरक्षण गर्ने र नगदमा परिणत गर्ने काम चुनौती देखिएको छ । अन्यथा यो सम्पत्ति कुनै न कुनै रूपमा अन्य संस्था वा व्यक्तिहरूले उपभोग गरी आफ्नो सम्पत्ति व्यवस्थापनमा कठिन पर्न सक्ने देखिन्छ । यसबारे पनि आवश्यक पर्दा सरकारी सहयोग लिएर भए पनि सम्पत्तिको व्यवस्थापन गर्न अनिवार्य छ ।
९. सरकारी बैंकहरूमा कर्मचारी युनियनहरू राजनैतिक दलको प्रतिनिधित्वको आधारमा हुने र धेरै युनियन हुँदा बैंकलाई आर्थिक दायित्वको साथै युनियन पदाधिकारीहरूको भूमिका व्यावसायिकभन्दा पनि राजनैतिक जस्तो देखिएको छ । कार्यालयको आवश्यकताको आधारमा कर्मचारी व्यवस्थापन गर्न कठिनाई भएकोले कर्मचारी युनियनहरू गम्भीर हुनु जरुरी छ । सरकारले पनि हरेक क्षेत्रमा राजनीतिकरण गर्ने होइन, व्यावसायिक वातावरण बनाएर एकल युनियन बनाउनेतर्फ ध्यान दिन जरुरी छ ।
१०. यस बैंकको कार्यक्षेत्र धेरैजसो ग्रामीण एरिया भएको र ग्रामीण क्षेत्रमा वित्तीय साक्षरता अभाव भएका कारण बैंकसम्बन्धी जानकारी नहुँदा कर्जाको दुरुपयोग गर्ने र बैंकलाई नै गाली गर्ने परिपाटी देखिएकाले यो बारेमा वित्तीय साक्षरता अभियान नै चलाउनुपर्ने देखिन्छ ।
११. बैंकमा पछिल्लो अवस्थामा कम्प्लाइन्स कमजोरी नहोस भनेर कर्जा लगानी पनि केन्द्रीकृत गरिएको छ । माथिल्लो तहमा रहेका पदाधिकारीहरू नै अलमल परेको हो कि भन्ने देखिएको छ । सुरुमा यो चुनौती जस्तो देखिए पनि यसबाट सुशासन र कम्प्लायन्स सहितको व्यवसाय गर्ने भएकोले यसलाई सबै कर्मचारीहरूले सहयोग गरी सफल बनाउनु पर्दछ ।
१२. नेपालमा बैंकिङ व्यवसाय प्रतिस्पर्धात्मक छ । अन्य बैंकहरूले प्रतिस्पर्धात्मक दरमा धेरै उत्पादन र सेवाहरू दिने होडबाजी नै हुन्छ । साथै अत्याधुनिक प्रविधिमाफत सञ्चालित उत्पादन र सेवाहरू पनि उपलब्ध गराएका छन् । जसले गर्दा हाम्रो ग्राहकलाई अन्य बैंकमा लगानी हुने सम्भावना हुन सक्छ । यसबारेमा हामीले पनि बजारमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने गरी उत्पादन र सेवा दिनु पर्दछ ।
१३. कतिपय अन्तर्राष्ट्रिय गैह्रसरकारी संघ संस्थाहरू बैंकिङ व्यवसायका अतिरिक्त सामाजिक कार्य समेत गर्ने खालका परियोजनाहरू यही बैंकमाफत सञ्चालन गराउन खोज्छन् । बैंकलाई यदि यस्ता सामाजिक परियोजनाबाट फाइदा हुँदैन भने सञ्चालन पनि गर्नु हुँदैन । यो बैंकमा सर्वसाधारण जनताले सेयर लगानी गरेका छन् । कम्पनीको नियम अनुसार सञ्चालन हुन्छ र मुनाफा पनि पाइन्छ भन्ने अपेक्षा हुन्छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले सबै वाणिज्य बैंकहरूलाई एउटै निर्देशनबाट नियमन गर्दछ । कम्प्लायन्समा कुनै पनि छुट पाइँदैन । सबै बैंकहरू बाफिया ऐन २०७३ को मर्मअनुसार बैंक सञ्चालन हुने हो ।

अन्त्यमा,

सहकारी बैंकको जगमा पूर्ण सरकारी विकास बैंकको रूपमा स्थापित यो बैंक अहिले कम्पनी ऐन अन्तर्गत राष्ट्र बैंकबाट 'क' वर्गको इजाजत प्राप्त पूर्ण वाणिज्य बैंक हो । सर्वसाधारणको ४९ प्रतिशत र सरकारको ५१ प्रतिशत हिस्सा रहेको छ । नेपालका ७७ जिल्लामा भण्डै ३०० को हाराहारीमा कार्यालय सञ्जाल छ । भण्डै तीन लाखको हाराहारीमा सेयरधनीहरू छन् । २०८१ आश्विनसम्म भण्डै एक लाख पैसडी हजार कर्जाग्राही छन् । बिस लाखमाथि निक्षेपकर्ता छन् । नेपाली जनतामा आफ्नै बैंकको अपनत्व अनुभव गरेका ग्राहकहरू छन् । यो बैंकसँग कृषिको अनुभव पनि छ । कृषि, पर्यटन साना उद्योग र ऊर्जामा मात्र गुणस्तरीय लगानी गर्न सकेमा बैंकको भविष्य उज्वल छ । बैंकले पछिल्लो पटक बनाएको पाँच वर्षे रणनीति योजना अनुसार तय गरेको दूरदृष्टि "साभा समृद्धिका लागि सबैको रोजाइको बैंक" बनाउने काममा लाग्नु हामी सबैको दायित्व हो ।

माथि उल्लेखित चुनौतीहरूलाई सबै एक भएर लाग्ने हो भने सफलता प्राप्त गर्न सकिन्छ । सरकार लगायत सेयरधनी, सञ्चालक समिति, व्यवस्थापन र कर्मचारीहरूको एकमना प्रतिबद्धता भएमा यो बैंकको भविष्य पक्कै उज्वल देखिन्छ । सबैको रोजाइको बैंक कृषि बैंक हुनेछ । ■

लेखक कृषि विकास बैंकका सञ्चालक हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- एकीकृत निर्देशन (२०८१) नेपाल राष्ट्र बैंक
- कम्पनी ऐन २०५३ ।
- कृषि विकास बैंक लि., वार्षिक प्रतिवेदन (२०६२/६३-२०६३/६४) ।
- कृषि विकास बैंक ऐन २०२४ ।
- कृषि विकास बैंक सुधार कार्यक्रम २०५४ ।
- कृषि विकास बैंक लि. बैंक समाचार, '५७ औ वार्षिक उत्सव आर्थिक विशेषाङ्क' ।
- कृषि विकास बैंक लि. '४९ औ वर्ष विशेषाङ्क' (२०७२)
- गर्भनरहरूको वक्तव्यको सङ्गालो (२०३७-०७४) ।
- ट्रेड युनियन ऐन, २०४९ ।
- द्रोणराज घिमिरे सहकारी खबर (०७९।३।२२) साना किसान विकास लघुवित्त
- प्रतिवेदन (२०८०), सहकारी क्षेत्र सुधार सुभावाव कार्यक्रम ।
- बन्जाडे, यज्ञ (२०८०), कान्तिपुर दैनिक, चैत्र २५ ।
- बजेट तथा कार्यक्रम (२०८१) कृषि विकास बैंक
- बजेट तथा कार्यक्रम (२०८०) कृषि विकास बैंक
- बडाल, केशव (२०७५), सहकारी सिद्धान्त र प्रयोग ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०७३ ।
- बैंक समाचार, '५३ औ वर्ष प्रवेश विशेषाङ्क' ।
- विशेष छानबिन प्रतिवेदन (२०८१), सहकारी संस्था बचत रकम दुरुपयोगसम्बन्धी संसदीय विशेष समिति २०८१
- श्रम ऐन, २०७४
- सहकारी ऐन (२०७४)
- Banks and Financial Institutions Ordinance (2004).
- Five Year Strategic Business Plan (2081/82-2085/86), Agricultural Development Bank Limited.
- Finance Sector reform in Nepal - What Works, What Doesn't July 2014, ADB South Asia Working Paper Series.
- Ganesh Kumar Shrestha "Financial Sector Reforms in Nepal"

गरीबसँग लघुवित्त कार्यक्रम

बलराम पौडेल

पृष्ठभूमि

नेपालको नवौं योजनाले (२०५४/५५-२०५८/५९) राष्ट्रको विकासक्रम अगाडि बढाउँदै लाने क्रममा बीस वर्षे दीर्घकालीन विकास अवधारणासँग तादात्म्य कायम गरी राष्ट्रका सामु प्रमुख चुनौतीको रूपमा रहेको गरिबीको समस्यालाई कम गर्न गरिबी निवारणलाई एक मात्र उद्देश्यको रूपमा अङ्गीकार गरेको थियो । त्यस बखत मुलुकमा करिब ४२ प्रतिशत जनसंख्या निरपेक्ष गरिबीको रेखामुनि रहेको थियो भने पन्ध्रौं योजनाको अन्त्यमा यो दर २०.३ प्रतिशतमा झरेको समीक्षा गरिएको छ । चालु सोह्रौं योजना (२०८१/८२ - २०८५/८६) ले निरपेक्ष गरिबीको रेखामुनि रहने जनसंख्या १२ प्रतिशतमा रहने गरी लक्ष्य राखेको छ । उत्पादन एवं आय आर्जनको साधन नभएका अति गरीब, पिछडिएका, उपेक्षित र औपचारिक वित्तीय सेवाबाट बञ्चित परिवारको जीवनस्तर माथि उठाउनलाई सामाजिक एवं आर्थिक रूपले सबल तुल्याउने र दुर्गम क्षेत्रमा भौतिक, सामाजिक एवं आर्थिक पूर्वाधारको विकास गरिबी निवारणका लागि पहिलो सर्त हो । यस सर्तलाई सम्बन्धन गर्न र वित्तीय पहुँच मार्फत गरिबीको रेखामुनि रहेका जनसंख्या न्यूनीकरण साथै उद्यमशीलता विकास, औपचारिक रूपमा बैकिङ पहुँचका लागि लघुवित्त कार्यक्रमको मुख्य ध्येय रहेको पाइन्छ ।

नेपालमा लघुवित्त कार्यक्रम

वित्तीय पहुँचले गरिबी न्यूनीकरणमा सकारात्मक भूमिका रहने सैद्धान्तिक तथा हाम्रा प्रयोगबाट प्रमाणित भएको छ । यस मान्यताको आधारमा गरिबी न्यूनीकरण गर्ने उद्देश्यमा अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्न विपन्न तथा दुर्गम क्षेत्रका गरीबसम्म वित्तीय पहुँच पुऱ्याउने कार्य लघुवित्त र स्थानीय स्तरमा आफ्नै समुदायबाट सञ्चालन भएका सहकारी क्षेत्रको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । वित्तीय पहुँचका लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू, सहकारीहरू, गैरसरकारी संस्थाहरू, लघुवित्त संस्थाहरूको

सेवा विस्तारले ग्रामीण दूरदराजमा बसोबास गर्ने विपन्न वर्गलाई सामाजिक, सांस्कृतिक र आर्थिक रूपले गरीबबाट माथि उठाउने कार्यमा योगदान पुऱ्याएको छ । हाम्रो जस्तो दुर्गम भौगोलिक अवस्थाका कारण बैकिङ प्रणालीमा समेट्न नसकेका ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रमा वित्तीय पहुँच पुऱ्याई गरिबी न्यूनीकरण गर्ने महत्त्वपूर्ण उपायको रूपमा लघुवित्त प्रणालीलाई प्रयोग गरेको भनी कतिपय अध्ययनले औल्याएको पाइन्छ । लघुवित्त कार्यक्रमको सुन्दर पक्ष भनेको महिला सहभागिता, बचत परिचालन, आयआर्जनजन्य कार्यको लागि ससानो विना धितो कर्जा, सामाजिक सशक्तीकरण, उद्यमशीलताको विकास, स्थानीय पुँजीको अधिकतम प्रयोग गर्दै समाजलाई आर्थिक र सामाजिक रूपमा स्तरोन्नति गर्नु हो । नेपालमा २०४६/४७

लघुवित्त कार्यक्रमको सुन्दर पक्ष :

महिला सहभागिता, बचत परिचालन, आय आर्जनजन्य कार्य, स-सानो बिनाधितो कर्जा, सामाजिक सशक्तीकरण, उद्यमशीलता, स्थानीय पुँजीको अधिकतम प्रयोग

मा प्रजातन्त्र पुनः स्थापना भएपछि लघुवित्त र सहकारी संस्था स्थापनामा तीव्रता आयो जब यस क्षेत्रको विकासका लागि ऐन र कानूनहरू निर्माण हुँदै गए ।

यस प्रकारको क्रियाकलाप संस्थागत रूपमा लघुवित्त वित्तीय संस्था, गैह्रसरकारी संस्था, सहकारी संस्था आदिबाट हुँदै आएको पाइन्छ । गैह्रसरकारी संस्थाको रूपमा पचासको दशकमा निर्धन संस्थाले लघुवित्त कार्यक्रम प्रारम्भ गरेको थियो जसको प्रमुख उद्देश्य गरीबको उत्थान गर्नु उल्लेख छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतप्राप्त लघुवित्त वित्तीय संस्था तीनवटा थोक कर्जाप्रदायक समेत गरी २०८१ असार सम्ममा ५२ वटा संस्था रहेका छन् । लघुवित्त करोबार गर्ने संस्थाहरूको प्रमुख उद्देश्य अध्ययन गर्दा विपन्न वर्गका महिलाहरूलाई उद्यमशीलता, आय आर्जनका लागि सिप, वित्तीय शिक्षाका साथसाथै लघु कर्जा उपलब्ध गराउने उल्लेख गरेको पाइन्छ । यस प्रकारका कार्यक्रमले ज्याकै गरिबी निवारणसँग सामञ्जस्य राख्दछ । तर थोक कर्जा प्रदायक लघुवित्त वित्तीय संस्थाले भने सोभै व्यक्ति केन्द्रित कारोबार गर्दैन । उनीहरूले लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू, सहकारी संस्थाहरूलाई थोक कर्जा प्रवाह गर्ने भएकोले उद्देश्यमा केही भिन्नता देखिन्छ ।

लघुवित्त र गरिबी निवारण

नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्र प्राप्त लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूले दूरदराजसम्म विपन्न, गरीब, धितो विहिन, महिला र सबै वर्गका समुदायलाई बचत, विमा, विप्रेषण, लघुकर्जा, वित्तीय शिक्षा, लघुउद्यमीको लागि आवश्यक तालिम र समुदायलाई क्षमता विकासका कार्य गर्दै वित्तीय पहुँचका साथ साथै ग्रामीण जनतामा बैंकिङ्ग सेवाको लागि सहजीकरण समेत गर्दै आएको छ । कार्यक्रममा आबद्ध महिलाहरूको आय आर्जन, रोजगारी सिर्जना, सामाजिक सचेतना, सामूहिक भावनाको विकासको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । यस प्रकारका क्रियाकलापले आर्थिक रूपमा स्तरोन्नति, बालबालिकालाई शिक्षा, स्वास्थ्य प्रतिको सचेतना र सामाजिक सदभाव, सामूहिक कार्यमा निश्चय नै सहयोग पुगेको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले लघुवित्त सेवाको पहुँच तथा संरचना सम्बन्धी गरेको एक अध्ययन प्रतिवेदन अनुसार "विश्वका धेरै मुलुकहरूमा लघुवित्त सेवालाई गरिबी निवारणको एक महत्त्वपूर्ण औजारको रूपमा लिने गरिएको सन्दर्भमा नेपालमा पनि यस्तो वित्तीय सेवा सान्दर्भिक देखिएको छ" भनी उल्लेख गरेको छ । ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रहरूमा गरिबी न्यूनीकरण गर्ने महत्त्वपूर्ण उपायको रूपमा लघुवित्त प्रणालीलाई प्रयोग गर्ने अवधारणा स्थापित भएकै कारण विभिन्न समयमा यस सम्बन्धी कार्यक्रमहरू अवलम्बन गरेको पाइन्छ । कृषि विकास बैंकले वि.सं. २०३२ सालमा सुरुवात गरेको साना

किसान विकास कार्यक्रम लघुवित्तको मूल मर्मसङ्ग मिल्दो जुल्दो थियो । पछि यसलाई जब सहकारी ऐन २०४८ लागु भयो तत्पश्चात साना किसान विकास कार्यक्रमले साना किसान सहकारी संस्थाको स्थापना गऱ्यो । यसले आज पनि गरीब, विपन्न, समुदायमा सेवा विस्तार गर्दै गरिबी निवारणमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ । त्यस्तै वि.सं. २०३१ देखि नेपाल राष्ट्र बैंकले वाणिज्य बैंकहरूको लागि प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र कर्जा कार्यक्रम लागु गरेको थियो भने वि.सं. २०३६ मा सघन बैंकिङ्ग कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको थियो । वि.सं. २०३९ सालमा सुरुवात गरिएको ग्रामीण महिलाहरूका लागि उत्पादनशील कर्जा कार्यक्रम (PCRW), वि.सं. २०४७ सालमा स्थापना भएको ग्रामीण स्वाबलम्बन कोष र वि.सं. २०४९ सालमा एशियाली विकास बैंकको सहयोगमा महिलाहरूका लागि लघुकर्जा कार्यक्रम लगायतका विभिन्न लघुवित्तीय परियोजना र कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा आएका थिए । लघुवित्त कार्यक्रमबाट गरिबी निवारणमा सहयोग पुग्छ भन्ने बुझाइकै कारण बङ्गलादेशको ग्रामीण बैंक मोडलको अनुसरण गर्दै नेपालमा ग्रामीण विकास बैंकको स्थापना भएको थियो । लघुवित्त कार्यक्रमले प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा गरिबी निवारण कार्यमा महत्त्वपूर्ण योगदान गर्दछ भन्ने आधारहरू निर्माण भइसकेको देखिन्छ । यद्यपि यस प्रकारका कार्यक्रमहरूबाट गरिबी निवारण के कति भयो भन्ने यकीन आधार भने देखिँदैन । यसलाई जोड्न वित्तीय संस्थाको प्रगति प्रतिवेदनमा नियामक निकायले देखिने गरी कसरी समावेश गर्न सकिन्छ भन्ने नीतिगत व्यवस्था गर्न आवश्यक छ ।

लघुवित्तको पहुँच

नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्रप्राप्त लघुवित्त वित्तीय संस्था २०८१ असारसम्म ५२ वटा रहेका छन् भने ७७ वटै जिल्लामा विस्तार भई वित्तीय सेवाको पहुँच पुगेको छ । करिब ५०६५ शाखामार्फत सेवा विस्तार गर्न सफल भएकै कारण भण्डै ९६ प्रतिशतको हाराहारीमा महिला सहभागिता रहेको नेपाल राष्ट्र बैंकको तथ्यांक छ । त्यसगरी यस कार्यक्रममा भण्डै २२ हजारको हाराहारीमा प्रत्यक्ष रोजगारी पाएको अवस्था छ भने करिब ६० लाख सदस्य आबद्ध भएको बताइन्छ ।

ग्रामीण भेगमा र विपन्न परिवारमा सेवा विस्तारले वित्तीय पहुँच मात्र पुगेको छ भन्दा सेवा दिने संस्थाप्रति अन्याय हुनेछ । यो सेवा विस्तारले रोजगारीको सिर्जना, कृषि तथा ससाना घरेलु उत्पादन व्यवसायमा वृद्धि, उद्यमशीलताको विकास, आर्थिक क्रियाकलापमा वृद्धि, बचत प्रणालीको विकास, महिला सशक्तीकरण र पुँजी निर्माण साथै गैह्रवित्तीय सेवाबाट समाज, सामाजिक रूपमा समेत सकारात्मक रूपान्तरणोन्मुख भएको अनुमान गर्न सकिन्छ । लघुवित्त सेवाको हरेक क्रियाकलापहरू विपन्न परिवारसँग जोडिएको छ जसलाई राज्यले संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्न जरुरी छ ।

लघुवित्तमा विचलन

पहिलो कारण हो- लघुवित्त संस्थाहरू आवश्यकताभन्दा अधिक संख्यामा स्थापना भए । स्थापना भएका संस्थाहरू नेपालको भौगोलिक अवस्था अनुसार समानुपातिक रूपमा विस्तार हुन वा गर्न नसकेको अध्ययनले देखाएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले गरेको एक अध्ययन अनुसार "लघुवित्त सेवा प्रदान गर्ने वित्तीय संस्थाका केन्द्रीय कार्यालयहरूको जिल्लागत संरचना हेर्दा वाणिज्य बैंक, विकास बैंक र वित्त कम्पनीको उपस्थिति रहेकै जिल्लाहरूमा लघुवित्त सेवा प्रदान गर्ने वित्तीय संस्थाहरूको बाक्लो उपस्थिति रहेको देखिएको छ" भनी उल्लेख गरेको छ । यो नियमनकारी संस्थाले समयमा ध्यान पुऱ्याउन नसकेको अवस्था हो । दोस्रो कारण, कर्जाको दोहोरोपना हुनु हो । एकै क्षेत्रमा धेरै संस्था स्थापना भएपछि अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा सुरु भयो र सदस्यहरू एकभन्दा बढी वित्तीय संस्थाबाट कर्जा लिन सफल भए भन्नुपर्छ । यो वित्तीय संस्थाको कमजोरी थियो । द्रुतगतिमा कारोबार विस्तारलाई प्राथमिकता दिएका कारण सदस्यको पहिचान, क्षमता नहेरी लगानीमा प्रतिस्पर्धा भयो ।

तेस्रो, कम्पनी ऐनमा दर्ता भएपछि संस्थामा लगानी

कर्ताले अधिक प्रतिफलको प्रतिस्पर्धा गरे । यसले जसरी पनि संस्थाले धेरै कमाउनुपर्ने बाध्यताको परिस्थिति विकास भयो । लगानीमा विचलन आयो, आज सदस्यलाई आबद्ध गराउने र तुरुन्त कर्जा प्रवाह गर्ने परिपाटीको विकास भयो जुन कुरा लघुवित्त सिद्धान्तको विपरित थियो । यो लघुवित्त वित्तीय संस्थाको कमी कमजोरी थियो । चौथो कारण, परियोजनाको पहिचान साथै नगद प्रवाह नहेरी, सदस्यको क्षमताभन्दा अधिक लगानी हुँदा कर्जा दुरुपयोग हुन पुग्यो । यसमा सदस्यको कमजोरी थियो र वित्तीय संस्थाले समयमा कर्जाको सदुपयोगिता पहिचान गर्न भ्याएन र सकेन । पाँचौं कारण कुनै समयमा लघुवित्त संस्थाहरू लगानी पुँजीको स्रोतको लागि वाणिज्य बैंकहरूबाट अत्यधिक ब्याज दरमा जुटाउन बाध्य भए । यसबाट वित्तीय संस्थालाई टिकाई राख्न प्रतिकूल अवस्था भयो । राज्यले गरीबमा सेवा दिई वित्तीय पहुँचमा दूरदराजसम्म पुऱ्याउने लघुवित्त संस्थाहरूलाई स्रोत जुटाउने कार्यमा सहजीकरण गरेन र सकेन । नाफामुखी भएको भन्ने कथाले वित्तीय संस्थाहरू अफ मारमा पुग्ने परिस्थितिको विकास भयो । साथै लघुवित्त संस्थामा आबद्ध हुने कर्मचारीहरूमा वित्तीय शिक्षा, क्षमता विकास, लघुवित्तको ज्ञान जति हुनुपर्ने त्यति नभएको र एक संस्था छाडी अर्को संस्थामा जाने प्रवृत्तिको निरन्तरताले लघुवित्त संस्थाहरूलाई दक्ष जनशक्ति परिचालन गर्न कठिनाइ पऱ्यो । यसरी लघुवित्तसंस्थाहरूमा देखिएको समस्याकै कारण जनमानसमा एकथरि समूहले कर्जा बुझाउन नसक्ने वा नपर्ने अपवाह फैलाएर वित्तीय असन्तुलनको परिस्थिति सृजना गर्नमा मलजल पुऱ्याएको देखिन्छ । संस्थाहरूले यस क्षेत्रमा गरिएका अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यासलाई समेत अनुसरण नगरी अस्वस्थ प्रतिस्पर्धाले विपन्न वर्गभन्दा पनि पिरामिडको माथिल्लो वर्गमा सेवा प्रवाह केन्द्रित भएको पाइन्छ ।

लघुवित्त सेवा र गरिबी निवारणमा राज्यको दायित्व

गरिबी निवारण कुनै एक क्षेत्रको योगदानले मात्र सम्भव हुँदैन । यो गाँस, बास र कपाससँग मात्र हैन ग्रामीण जनजीवन यद्यपि शिक्षा, स्वास्थ्य, सरसफाइ, स्वच्छ खानेपानी जस्ता आधारभूत कुराहरूका लागि धेरै पछाडि छन् । आर्थिक रूपमा वित्तीय पहुँच एक आवश्यक औजार हो गरिबी निवारणको लागि ।

सामान्यतया दुर्गम, पिछडिएका स्थानमा बसोबास गर्ने समाजका गरीब, दलित र विशेषगरी महिला समूहमा आयआर्जन गर्न, रोजगारी तथा साक्षरता निर्माण गर्न,

उद्यमशीलताको विकास गर्न सहयोग पुग्ने गरी लघुवित्त संस्थाहरू र सहकारी संस्थाहरूबाट दिइने सेवा नै लघुवित्त सेवा हो । यो एक प्रकारको वित्तीय कारोबारसँगसँगै समुदायमा शिक्षा, स्वास्थ्य, सरसफाइ र वित्तीय शिक्षामा समेत कार्यक्रमले सरोकार राख्दछ । यस सन्दर्भमा लघुवित्त सेवालाई गरीब र न्यून आय भएका मानिसहरूको स्रोत तथा साधनमा पहुँच बढाई अर्थतन्त्रका विभिन्न क्षेत्रहरूमा उनीहरूको सहभागिता बढाउने माध्यमको रूपमा लिने गरिन्छ । लघुवित्त सेवा अर्थतन्त्रको विभिन्न पक्षहरूसँग प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा गाँसिएको छ । लघुवित्त क्षेत्रलाई सरकारबाट विशेष कोषको स्थापना गरी सरल कर्जा मार्फत गरीबमा एकल अंकको ब्याजदरमा कर्जा उपलब्ध गराउन र प्रतिफलमा कडाइ गर्न आवश्यक छ । लघुवित्त वित्तीय संस्थाले कमाएको लाभांशको केही हिस्सा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष हिसाबले गरीबमा जाने वातावरणको लागि कानुनी व्यवस्था मिलाउन सके अपनत्वको विकास हुनेछ । अन्यथा लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरू नाफामुखी भएको र नाफा सीमित वर्गमा गएको भन्ने आरोपले निरन्तरता पाइ नै रहने देखिन्छ । फराकिलो अर्थिक वृद्धिमार्फत आर्थिक विकासका लागि दुर्गम क्षेत्रका घर परिवारसम्म वित्तीय पहुँच पुग्न अपरिहार्य छ । राज्यले लिएको दिगो विकास लक्ष्यलाई मद्दत पुऱ्याउन लघुवित्त सेवा वित्तीय पहुँचका लागि एक महत्त्वपूर्ण अंग हो । यसर्थ यही समय हो अब

लघुवित्त कारोबारलाई गरिबी निवारणका लागि सरकारको एक महत्त्वपूर्ण कार्यक्रम हो भन्ने सर्वसाधारणमा जागरण ल्याउनुपर्छ र लघुवित्त वित्तीय संस्थाहरूलाई पनि विशेष कार्यक्रमका लागि निर्दिष्ट लक्ष्य निर्धारण तोकी सोको मापन गर्ने पद्धतिको विकास गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसबाट समाजमा पिछडिएका र कमजोर वर्गहरूको सामाजिक, आर्थिक अवस्थालाई अभिवृद्धि गर्दै सरकारले सोझै योजना अवधिमा लिएको गरिबीको रेखामुनि रहने परिवारको संख्या १२ प्रतिशत कायम राख्न सहयोग पुग्ने छ ।

अन्त्यमा,

समयअनुकूल लघुवित्तको पहुँचमा गरीब समुदायको सम्बन्धलाई कसिलो बनाउन सबै पक्षको उत्तिकै दायित्व देखिन्छ । लघुवित्त कार्यक्रमलाई व्यवस्थित र मर्यादित बनाउनको लागि सशक्त संयन्त्रको खाँचो बहसको विषय बनेको छ । कार्यक्रमले वित्तीय पहुँचको नाममा लघुवित्तको मान्यता, मर्म र उद्देश्यलाई कहिल्यै बिर्सन हुँदैन । नेपालको भौगोलिक अवस्थाका कारण अझै लघुवित्तको पहुँच नपुगेका क्षेत्रमा गरीबसम्म पुग्न लघुवित्तको उत्तिकै खाँचो रहेको छ । ■

लेखक कृषि विकास बैंक लि. का पूर्व शाखाप्रमुख हुनुहुन्छ ।

जलवायु वित्तको आवश्यकता र यसलाई उत्प्रेरित गर्न बैंकिङ क्षेत्रको भूमिका

गणेश श्रेष्ठ

१. पृष्ठभूमि

जलवायु परिवर्तन विश्वव्यापी गम्भीर समस्याका रूपमा देखा पर्दै गएकोले यस विषयमा विश्वको ध्यान केन्द्रित भएको छ । जलवायु परिवर्तनले विश्व मानव समुदाय, जीवजन्तु एवं वनस्पतिलाई नकारात्मक असर पारिरहेको छ । नेपाल विश्वमा न्यून ग्रीन हाउस ग्याँस उत्सर्जन गर्ने राष्ट्र भए तापनि जलवायु जोखिम सूचकांकको हिसाबमा भने जलवायु जोखिम बहन गर्ने राष्ट्रको रूपमा नवौं स्थानमा रहेको तथ्यांकले देखाउँछ । जलवायु परिवर्तनले नेपालका सबै क्षेत्रलाई गम्भीर असर पारेको छ । जसको कारण विकासका गतिलाई अवरोध र क्षति पुऱ्याएको छ भने समग्र प्राणी जगतले विभिन्न संकटको सामना गरिरहेका छन् । साथै भविष्यमा उचित कदम नचालेका खण्डमा संकट थप बढ्दै जाने अनुमान गर्न सकिन्छ ।

जलवायु परिवर्तन लामो समयको जलवायु सम्बन्धी तथ्यांकहरूको नियमिततामा देखिने स्थायी प्रकृतिको परिवर्तन हो । विभिन्न कारणले गर्दा सौर्य विकिरणको लेनदेनमा घटबढ भई असन्तुलन हुन गएमा पृथ्वीको वायुमण्डलको तापक्रम घटबढ हुन जान्छ र जलवायु परिवर्तन आउँछ (विकिपिडिया) । जलवायु परिवर्तनका कारणहरूमा अव्यवस्थित मानवीय क्रियाकलाप र प्राकृतिक विपत्ति हुन् भने मानव जातिको अव्यवस्थित क्रियाकलाप जलवायु परिवर्तनको मुख्य कारण भएको देखिन्छ । जलवायु परिवर्तनबाट मौसम तथा मानवीय क्रियाकलापहरूमा परिवर्तन देखा पर्छन् ।

विश्व जगतमा मानिसले द्रुतगतिमा आधुनिक अर्थतन्त्र, भौतिक विकास र सभ्यता परिवर्तनको बाटोमा अगाडि बढ्ने क्रममा उपलब्ध प्राकृतिक स्रोत र साधनको उच्चतम उपयोग गरिरहेका छन् जसको परिणामस्वरूप जल, वायु तथा माटोको प्रदुषण बढ्दै गइरहेको छ । यसले समग्र पारिस्थितिक प्रणाली (इकोसिस्टम) मा विभिन्न असर निम्त्याएको छ । प्राकृतिक स्रोत र साधनको असन्तुलित

र अधिक प्रयोग नै जलवायु परिवर्तनको मुख्य कारण बनेको देखिन्छ । जीवाश्म इन्धनको अधिक प्रयोग, पूर्वाधार विकासको अवैज्ञानिक प्रक्रिया, भौतिक पूर्वाधार निर्माणका लागि वनजंगलको तीव्र विनाश, अत्यधिक उत्पादन हासिल गर्न किटनाशक औषधि तथा युरिया मलको प्रयोग, अत्यधिक बसाइँ सराइले निश्चित शहरी क्षेत्रमा मात्र मानव संख्यामा वृद्धि लगायतका विभिन्न कारणले जलवायु परिवर्तनलाई टेवा पुऱ्याएको छ ।

जलवायु परिवर्तनले पर्यावरणीय हानीसँगै प्राकृतिक विपत्ति निम्त्याउने गर्दछ । यसको असर बहु-आयामिक हुन्छ । यसले मानवीय क्षति, समग्र प्राणीमा स्वास्थ्य समस्या, आर्थिक तथा भौतिक क्षति गराउने गर्दछ । विभिन्न संक्रामक रोगको फैलावट र यसको उपचारका लागि खर्चमा वृद्धि, अकाल मृत्यु, नियमित काममा अवरोध, भौतिक सम्पत्तिको नष्ट, उत्पादनमा कमी ल्याउने कारक तत्वको रूपमा जलवायु परिवर्तनको असर देखा परेको छ । जैविक विविधतामा नाश, वातावरण प्रदुषण, हिमाल श्रृंखला पग्लिँदै जानु, पानीका स्रोतहरूमा कमी, बाढी पहिरो, विभिन्न किसिमका प्राकृतिक विपत्ति, संक्रामक रोग फैलिनु, उत्पादन र उत्पादकत्वमा कमी हुँदै पर्यावरणीय संकट निम्त्याएको छ । जलवायु परिवर्तनको मुद्दालाई समयमै सम्बोधन गर्न नसकेको खण्डमा भविष्यमा हामी तथा हाम्रा पुस्ताहरूले थप ठूलो क्षति भोग्नुपर्ने हुन्छ ।

जलवायु परिवर्तनबाट आइपर्ने चुनौती तथा समस्याहरूको सामना गर्न तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता अनुरूप जलवायु अनुकूलन राख्नको लागि राज्यले विशेष उपायहरू अवलम्बन गर्नु पर्नेछ र गर्दै आएको पनि छ । यी सम्पूर्ण उपायहरूको कार्यान्वयन गर्न पर्याप्त स्रोत र साधनको आवश्यकता पर्दछ ।

२. जलवायु वित्त र यसको आवश्यकता

लामो समयको अन्तरालमा प्राकृतिक रूपमा हुने जलवायुको उतारचढावका अलावा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा

मानवीय क्रियाकलापले पृथ्वीको वायुमण्डलको बनोटमा हुने फेरबदलका कारण थप रूपमा पृथ्वीको जलवायुमा क्रमशः देखापर्ने परिवर्तनको न्यूनीकरण (Mitigation) हरित गृह ग्यासको उत्सर्जनमा कमी ल्याउन वा रोक्न गरिने कुनै पनि प्रयास तथा अनुकूलन (Adaptation) जलवायु परिवर्तनका कारण उत्पन्न हुने प्रतिकूल प्रभावबाट पुग्ने सम्भावित क्षतिबाट समुदाय र मुलुकलाई बचाउने सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आन्तरिक तथा बाह्य स्रोतबाट उपलब्ध गराइने आर्थिक स्रोतलाई जलवायु वित्त भनिन्छ (जलवायु वित्त, हाते पुस्तिका, व्यवस्थापिका संसद, २०७४) । जलवायु वित्तले निजी लगानी तथा व्यावसायिक क्रियाकलापहरूले वातावरण, प्राकृतिक स्रोत र साधनमा कम क्षति पुग्नेगरी वित्तीय स्रोत परिचालन गर्नेतर्फ वकालत गर्छ । यसरी जलवायु परिवर्तनको असर न्यूनीकरण तथा अनुकूलनको लागि ठूलो मात्रामा जलवायु वित्तको आवश्यकता परेको छ ।

नेपालले दिगो विकासका लक्ष्य हासिल गर्दै सन् २०३० सम्ममा मध्यम आय भएको मुलुक बन्ने लक्ष्य लिएको छ । तर, जलवायु परिवर्तनको कारणबाट विगतमा हासिल गरिएका उपलब्धिहरू तथा भविष्यमा हासिल गर्नुपर्ने लक्ष्यहरू अत्यन्त जोखिमपूर्ण अवस्थातिर धकेलिने सम्भावना पनि त्यत्तिकै छ । जलस्रोत, खाद्य सुरक्षा, जैविक विविधता, कृषि उत्पादकत्व, वन सम्पदा, भौतिक पूर्वाधारहरू, मानवीय स्वास्थ्य, पर्यटन तथा जनजीविका जस्ता महत्त्वपूर्ण क्षेत्रमा नकारात्मक प्रभाव पार्ने हुँदा जलवायु परिवर्तन एउटा गम्भीर चिन्ताको विषय बन्न पुगेको हो ।

राज्य पक्ष भई हस्ताक्षर गरिएका दिगो विकास लक्ष्यका अलावा पेरिस सम्झौता, सेन्डाई फ्रेमवर्क, विकास कार्यमा वित्तीय व्यवस्था जस्ता अन्य अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौता एवं प्रतिबद्धताहरूले सिर्जना गरेका दायित्वको परिपालनका साथै जवाफदेही एवं पारदर्शी रूपमा आम जनसमुदायको हितमा लाग्न पनि जलवायु परिवर्तनको न्यूनीकरण तथा अनुकूलन विषयमा केन्द्रित हुनु आवश्यक रहेको छ । यसका लागि ठूलो मात्रामा वित्त परिचालन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

विश्वमा हाल जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी विषयमा व्यापक वहस, छलफल, सभा तथा सम्मेलन भइरहेका छन् । जलवायु परिवर्तनको असरबाट बच्न विश्वले अनेकन प्रयास गरेका छन् । यद्यपि जलवायु परिवर्तनलाई उत्प्रेरित हुने गतिविधिहरूमा कमी आउन सकिरहेको छैन । विश्वले हाल विभिन्न माध्यमबाट हरित तथा जलवायु वित्त परिचालन गर्दै जलवायु परिवर्तनका असरलाई न्यूनीकरण

तथा अनुकूलन गर्ने प्रयास गर्दै आएको पाइन्छ । नेपाल जलवायु परिवर्तनको असर भोग्ने देशहरूमा नवौं स्थानमा रहेको कारणबाट पनि यस किसिमको प्रयासलाई नेपालले समेत अवलम्बन गर्नु जरुरी रहेको छ ।

नेपाललाई मध्यम आय भएको मुलुकको हैसियतमा पुऱ्याउने राष्ट्रिय दायित्व एकातिर छ भने अर्कोतिर पेरिस सम्झौताको हस्ताक्षरकर्ता राष्ट्रको हैसियतले जलवायु परिवर्तनलाई सम्बोधन गर्ने राष्ट्रिय प्रतिबद्धताहरू पूरा गर्ने चुनौती छ । जलवायु परिवर्तनलाई सम्बोधन गर्न उल्लेख्य धनराशिको आवश्यकता पर्दछ । जसको लागि राज्यले विभिन्न स्रोतको पहिचान र उपयोग गर्नु जरुरी रहेको छ । यसैअनुरूप नेपालले जलवायु न्यूनीकरण तथा अनुकूलनका क्षेत्रमा बजेट कोडसहित रकम विनियोजन गर्दै आएको छ तर लक्ष्य प्राप्तिका आधारमा विनियोजित बजेट र सोको कार्यान्वयनबीच उल्लेख्य तालमेल हुन सकिरहेको छैन । जलवायु वित्तलाई प्रभावकारी बनाउँदै पर्यावरणीय क्षेत्रमा अधिकतम कार्य गर्न निजी क्षेत्रलाई समेत सगँसँगै लैजानु सरकारको आवश्यकता तथा बाध्यता रहेको छ । साथै, निजी क्षेत्रले समेत आफ्ना आर्थिक क्रियाकलापमा असर पार्ने जलवायु परिवर्तनको जोखिमलाई न्यूनीकरण तथा अनुकूलन गर्दै जोखिमबाट वित्तीय स्रोत र साधनको सुरक्षा तथा दिगो प्रतिफल प्राप्त गर्न जलवायु वित्त परिचालनमा स्वःस्फूर्त सहभागी हुनुपर्ने अनिवार्य शर्त देखिएको छ ।

त्यस्तै जलवायु परिवर्तनको असर प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा सबै क्षेत्रमा पर्ने भएकोले यस विषयको सम्बोधनका लागि सबै क्षेत्रबाट ध्यान दिनु उत्तिकै जरुरी रहेको छ ।

जलवायु परिवर्तनको कारण नेपालको विकासात्मक कार्यमा प्रतिकूल प्रभाव पार्नुका साथै जनधन लगायतका भौतिक क्षति समेत हुने गरेको छ । साथै भविष्यमा समेत यसको व्यापक रूपमा प्रभाव पर्ने सम्भावना रहेको छ । जलवायु परिवर्तनबाट उत्पन्न भएका र भविष्यमा उत्पन्न हुनसक्ने चुनौतीहरूको सामना गर्न नेपाल सरकारले विभिन्न पहल गरिरहेको छ । यसका लागि नेपाल सरकारले नियमित रूपमा सार्वजनिक वित्तबाट बजेट विनियोजन गर्दै आइरहेको छ भने विभिन्न जलवायु सम्बन्धी सभा सम्मेलनहरूमा अन्तर्राष्ट्रिय जलवायु वित्तमार्फत समेत वित्तीय सहयोगको अपेक्षा गरिरहेको छ ।

नेपाल जलवायु परिवर्तनबाट अत्यधिक प्रभावित मुलुक भएकोले भविष्यमा यसको परिवर्तनको कारणबाट पर्ने नकारात्मक प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्न विभिन्न स्रोत

र साधनबाट जलवायु वित्त परिचालन गर्दै जानुपर्ने हुन्छ । यसको लागि एउटा महत्त्वपूर्ण वित्तीय स्रोत उपलब्ध गराउने क्षेत्र बैकिङ्ग पनि हुन सक्ने देखिन्छ । सर्वसाधारण वा बचतकर्ताहरूबाट माग पक्षतर्फ वित्तीय साधन प्रवाहका लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको उल्लेख्य भूमिका रहन्छ । नेपालमा पुँजी परिचालनको सन्दर्भमा बैंकमा आधारित वित्तीय प्रणालीको सहभागिता समेत रहेको कारण पनि जलवायु परिवर्तनको प्रभावलाई सम्बोधन गर्न वित्तीय लगानी बढाउन बैकिङ्ग क्षेत्रको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहने अनुमान गर्न सकिन्छ ।

दिगो विकास लक्ष्यको १३ औं लक्ष्यमा जलवायु परिवर्तनको विषय समेटिएको छ तसर्थ दिगो र समावेशी विकास लक्ष्य हासिल गर्नलाई समेत जलवायु परिवर्तनका समग्र विषयमा ध्यान दिन जलवायु वित्तको आवश्यकता रहेको छ ।

भावी पुस्ताको आवश्यकतालाई समेत मध्यनजर गर्दै प्राकृतिक स्रोत र साधनको विवेकपूर्ण मितव्ययी प्रयोग र संरक्षण गर्नुपर्ने दायित्व, वातावरण लगायत जीवात्माको अधिकारको सुनिश्चितता कल्याण गर्नु, समग्रमा पारिस्थितिक पद्धति, वातावरण र सम्पदाको संरक्षण दिगो विकासको मुख्य ध्येय हो ।

जलवायु परिवर्तन समग्र विकासका पक्षहरूसँग जोडिएर आउने विषय भएकोले वातावरण संरक्षण गर्दै जलवायु अनुकूलन गर्नु जरूरी रहेको छ । जलवायु परिवर्तनका असरलाई न्यूनीकरण नगरी नेपालले लिएको समृद्ध नेपाल र सुखी नेपाली बनाउने दीर्घकालीन लक्ष्य हासिल गर्न समेत कठिनाइ हुन्छ ।

नेपालको दीर्घकालीन सोच, २१०० (सन् २०४३) अनुरूप अबको विकासको गन्तव्य नै "समृद्ध नेपाल र सुखी नेपाली" सहितको राष्ट्रिय सोच रहेको छ । समृद्ध नेपाल र सुखी नेपालीको लक्ष्य प्राप्त गर्न आर्थिक र भौतिक उपलब्धि मात्र बढाएर पुग्दैन । दीर्घकालीन सोच प्राप्तिका लागि तय भएका लक्ष्य हासिल गर्दै उच्च आय, शून्य निरेपक्ष गरिबी, स्वस्थ र लामो आयु, प्रदुषणमुक्त र स्वच्छ वातावरण, जैविक विविधता संरक्षण र पर्यावरणीय सन्तुलन, जलवायु परिवर्तन अनुकूलनशीलता, प्राकृतिक विपद् उत्थानशील समाज र अर्थतन्त्र लगायतका सूचक पूरा गर्नुपर्ने हुन्छ ।

३. बैकिङ्ग प्रणाली

निजी बचत रकमलाई परिचालन गर्ने महत्त्वपूर्ण क्षेत्रका रूपमा बैकिङ्ग प्रणाली रहेको हुन्छ । यस अन्तर्गत

वित्तीय सेवा प्रदान गर्ने बैकिङ्ग संस्थाहरू क्रियाशील रहेका हुन्छन् । जुन नाफामुलक संगठित संस्था हो । यसको मुख्य उद्देश्य वित्तीय सेवाअन्तर्गत निक्षेप संकलन, बचत रकम परिचालन लगायत भुक्तानी सेवा प्रदान गर्नु रहेको छ । वित्तीय सेवा प्रदान गर्दा लाग्ने प्रशासनिक खर्च, निक्षेपकर्तालाई निक्षेपमा ब्याज र सेयरधनीलाई लाभांश प्रदान गर्न बैंकले नाफा कमाउनु आवश्यक रहन्छ । तर वित्तीय संस्थालाई आफ्नो साख जोगाउन र दिगो सेवा प्रवाह गर्न निक्षेपकर्ताको निक्षेप सुरक्षण गर्नु पहिलो उद्देश्य हो । वित्तीय सेवाको अलवा वर्तमान समयमा बैकिङ्ग क्षेत्रको आवश्यकता सामाजिक उत्तरदायित्वमा समेत खोजी हुन थालेको छ । यसको उपस्थिति र सञ्चालन सामाजिक परिवेशमा केन्द्रित रहने हुँदा वित्तीय संस्थाहरूले नाफाको साथसाथै सामाजिक सेवार सहयोगको भावले पनि आफ्ना गतिविधि सञ्चालन गर्नुपर्ने परिस्थिति उत्पन्न भएको छ । तसर्थ बैकिङ्ग संस्थाहरू बचतकर्ताको निक्षेप रकमको सुरक्षा, नाफा प्राप्ति र सामाजिक उत्तरदायित्वबीच सन्तुलन कायम गर्दै अगाडि बढनु जरूरी रहन्छ । यसले बैकिङ्ग संस्थाको साख र दिगो सेवा प्रवाहमा मद्दत गर्दछ ।

बैकिङ्ग प्रणाली समग्र अर्थतन्त्रको एउटा महत्त्वपूर्ण खम्बा हो । यसले आर्थिक गतिविधि बढाउन आवश्यक वित्तीय स्रोत र साधनको परिचालनमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । तर जलवायु परिवर्तनको बहु असरलाई मध्यनजर गर्दा वर्तमान समयमा बैकिङ्ग क्षेत्रबाट स्रोत साधन उपलब्ध भई सञ्चालन गरिने सम्पूर्ण आर्थिक क्रियाकलापहरू वातावरणमैत्री हुनु जरूरी रहेको छ । यसबाट जलवायु वित्त परिचालनमा बैकिङ्ग क्षेत्रको समेत भूमिका रहन्छ ।

४. बैकिङ्ग क्षेत्रमा जलवायु परिवर्तनको प्रभाव

जलवायु परिवर्तनको असर बहुआयामिक हुन्छ । यसको असरबाट बैकिङ्ग क्षेत्र पनि बच्न सक्दैन । खासमा जलवायु परिवर्तनले पर्यावरणीय क्षति गर्दै विभिन्न प्राकृतिक विपत्तिबाट आर्थिक तथा मानवीय क्षति गर्दछ । जसबाट बैकिङ्ग क्षेत्रमा समेत प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा यसको असर परेको हुन्छ ।

खासगरी जलवायु परिवर्तनको असरबाट बैकिङ्ग क्षेत्रमा खराब कर्जाको दरमा वृद्धि, नाफामा कमी, दक्ष मानवीय साधनमा क्षति, नियमित काम कारबाहीमा अवरोध, कानुन तथा नियामकीय सजाय एवं संस्थाको साखमा कमी ल्याउन सक्ने देखिन्छ ।

मानौ : बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कर्जा तथा लगानी परिचालन गर्दा जलवायु परिवर्तनको असरलाई मूल्यांकन नगरी अधिक नाफाको उद्देश्यले मात्र कर्जा प्रवाह तथा लगानी गरेमा त्यस्ता परियाजनाहरू भविष्यमा जलवायु परिवर्तनको असरबाट क्षति पुगी उत्पादन बन्द भएमा बैंकको लगानी तथा कर्जा जोखिममा पर्ने हुन्छ । जसले बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रको खराब कर्जा वृद्धि भई त्यसले नाफामा कमी ल्याउने, सर्वसाधारणको निक्षेप फिर्ता गर्न कठिनाई हुन्छ । त्यस्तै वातावरण प्रतिकूलताका कारण उत्पन्न हुने विभिन्न प्राकृतिक विपत्ति (बाढी, पहिरो, खडेरी आदि) ले मानवीय स्वास्थ्य तथा जीवनमा क्षति पुऱ्याई दक्ष मानवीय साधनको अभाव हुन गई निरन्तर सेवा प्रवाहमा बाधा ल्याउँछ । त्यसैगरी वित्तीय संस्थाहरूले निक्षेपकर्ताले मागेका बखत जुनसुकै अवस्थामा पनि निक्षेप फिर्ता गर्न नसकेको खण्डमा संस्थाको साखमा कमी आउने लगायत नियामकीय एवं कानुनी कारबाही भोग्नुपर्ने हुन्छ । अर्कोतिर सरकारले जारी गरेका नीति, नियम तथा कानूनको पालना नगरेको अवस्थामा कानुनी दण्डको भागिदार समेत हुनुपर्ने हुन्छ ।

५. जलवायु परिवर्तनको असर न्यूनीकरण तथा अनुकूलनका लागि बैंकिङ क्षेत्रको भूमिका

बैंकिङ क्षेत्रले निक्षेप संकलनबाट प्राप्त एकीकृत रकमलाई विभिन्न आर्थिक क्रियाकलाप सञ्चालनमा आवश्यक पर्ने वित्तीय अभावलाई पूर्ति गर्दै समग्र आर्थिक प्रणाली सञ्चालन र विकासमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । साथै यस क्षेत्रको भूमिका जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण तथा अनुकूलनतर्फ पनि उत्तिकै रहन्छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकबाट प्रकाशित तथ्यांक अनुसार बैंकिङ क्षेत्रबाट आर्थिक वर्ष २०८०/८१ अवधिमा विभिन्न १३ क्षेत्रान्तर्गत रु. ५२ खर्ब ९२ अर्ब ४१ करोड २५ लाख बराबर रकम कर्जा प्रवाह गरेका छन् । जसको हिस्सा नेपालको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको प्रचलित मूल्यको ९२ प्रतिशतभन्दा बढी हुन्छ । त्यसैगरी आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को तीन महिना अवधिमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट निजी क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जा रु. १२८ अर्ब ६५ करोड (२.५ प्रतिशत) ले बढेको छ । यसलाई मूल्यांकन गर्दा आर्थिक क्रियाकलाप बढाउन बैंकिङ क्षेत्रले वित्तीय स्रोत परिचालनको माध्यमबाट महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ । यो स्रोतको परिचालन गरिने क्षेत्र जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण तथा अनुकूलन भएको खण्डमा जलवायु वित्त परिचालनको महत्त्वपूर्ण हिस्सा बन्न सक्छ ।

समग्र आर्थिक क्रियाकलापमा बैंकिङमा आधारित वित्त परिचालन बढिरहेको अवस्थामा जलवायु वित्त व्यवस्थापनका लागि निजी तबरबाट वित्तीय स्रोत परिचालनमा सघाउ पुऱ्याउन बैंकिङ क्षेत्रको भूमिका अहम् देखिन्छ । यसरी बैंकिङ क्षेत्रले जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण तथा अनुकूलन सम्बन्धी लगानी कार्यक्रम तथा परियोजना प्रवर्द्धन र वित्तपोषण (financing) को माध्यमबाट सहयोगी भूमिका खेल्न सक्दछ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्था समाजको अभिन्न अंग रहेको साथै यही सामाजिक परिवेशमा केन्द्रित भई सञ्चालन हुने भएकोले समेत दिगो सेवा प्रवाहका लागि सामाजिक उत्तरदायित्वका कार्यमा सहभागिता जनाउनु सान्दर्भिक रहन्छ । जसअन्तर्गत बैंकिङ क्षेत्रले जलवायु परिवर्तन अनुकूलन तथा असर न्यूनीकरण हुने क्षेत्रमा कर्जा तथा लगानी प्रवाहको अलावा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी शिक्षा, जनचेतना फैलाउन समेत भूमिका खेल्नु पर्दछ । बैंकिङ संस्थाले जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी शिक्षा तथा सचेतना फैलाउन एवं स्वच्छ वातावरण बनाउन सहयोग पुऱ्ने क्रियाकलापहरूमा सामाजिक उत्तरदायित्व कोष परिचालन गर्नुपर्दछ ।

साथै बैंकिङ संस्था (वाणिज्य बैंक, विकास बैंक, वित्त कम्पनी) आदिले लगानी तथा कर्जा प्रवाह गर्दा नेपाल राष्ट्र बैंकले जारी गरेको वातावरणीय तथा सामाजिक जोखिम व्यवस्थापन सम्बन्धी मार्गदर्शन अनुरूप जलवायु परिवर्तनबाट हुनसक्ने जोखिमको विश्लेषण गर्नुपर्ने अनिवार्य दायित्व पनि रहेको छ । अर्कोतिर नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजतपत्र प्राप्त 'क', 'ख', 'ग' र 'घ' वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू तथा पूर्वाधार विकास बैंकबाट हुने कर्जा प्रवाह एवं लगानीलाई वातावरणमैत्री बनाउँदै हरित वित्त प्रवाहलाई प्रोत्साहित गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकले वित्तीय क्षेत्रका लागि हरित वित्त वर्गीकरण (Green Finance Taxonomy) मार्ग निर्देशन ढाँचा समेत तयार गरी जारी गरेको छ । जसको पालना समग्र वित्तीय संस्थाले गर्नु पर्दछ । यस मार्ग निर्देशनअनुरूप बैंकिङ क्षेत्रले लगानी तथा कर्जा प्रवाह गर्दा जलवायु परिवर्तनको जोखिमलाई विचार गर्नुपर्ने दायित्व रहेको छ ।

यस मार्गनिर्देशनले आर्थिक क्रियाकलापहरूलाई हरित वावातावरणीय रूपमा दिगो हुने गरी परिभाषित गर्दै वित्तीय संस्थाहरूलाई हरित गतिविधि पहिचान गर्न र आफ्नो पुँजी, वित्तीय स्रोत र क्षमतालाई नेपालको हरित, लचिलो र समावेशी अर्थतन्त्रतर्फ निर्देशित गर्नुपर्ने भूमिका अनिवार्य बनाएको छ । जलवायु परिवर्तनको सामना गर्न

निजी र सार्वजनिक वित्तको निर्णायक भूमिकालाई ध्यानमा राख्दै वित्तीय प्रणालीका सम्पूर्ण सहभागीहरूले आफ्नो लगानी निर्णय गर्दा आर्थिक गतिविधिहरूलाई वर्गीकरण गर्दै हरित लगानीलाई प्रभावकारी रूपमा परिचालन गर्न निर्दिष्ट हरित वित्त वर्गीकरणको अवलम्बन महत्त्वपूर्ण हुनेछ ।

यसबाट नै जलवायु परिवर्तनको असरलाई न्यूनीकरण तथा अनुकूलन गर्न बैकिङ्ग क्षेत्रको भूमिका धेरै रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ । बैकिङ्ग क्षेत्रले जलवायु परिवर्तनबाट हुन सक्ने जोखिमको विश्लेषण गरी सो असरलाई न्यूनीकरण गर्न तथानिक्षेप रकमको सुरक्षा, नियमित वित्तीय सेवा प्रवाह गर्न आफूलाई अनुकूलित बनाउन चुक्नु हुँदैन ।

अब बैकिङ्ग संस्थाले कर्जा तथा लगानी प्रवाह गर्दा साँवा तथा ब्याज प्राप्तिको सुरक्षाको साथसाथै वित्तीय स्रोत प्राप्त व्यवसाय वा परियोजनाको सञ्चालनबाट समग्र वातावरणमा नकारात्मक असर कम हुनेतर्फ पनि विशेष ध्यान दिनुपर्ने भएको छ ।

वित्तीय संस्थाले कर्जा प्रवाह गर्दा छिटो छरितो र न्यून दरमा परिचालन गरी परियोजनाको लागतमा कटौतीमा समेत विशेष भूमिका निर्वाह गर्नु पर्दछ ।

वित्तीय क्षेत्रको कार्य विविधीकरण गर्दै दिगो र समावेशी विकास हासिल गर्न समेत बैकिङ्ग क्षेत्रको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको छ ।

तसर्थ बैकिङ्ग क्षेत्रले आफ्ना वित्तीय सेवा प्रदान गर्दा समेत जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण तथा अनुकूलनलाई टेवा पुग्ने गरी सञ्चालन गर्नु पर्दछ । जस्तै : बैकिङ्ग सेवामा कागजी प्रयोगलाई कम गर्दै सूचना प्रविधिमैत्री बनाउने, कार्यालय भवनलगायत अन्य भौतिक सामग्रीहरू वातावरणमैत्री हुने गरी प्रयोग गर्दै जलवायु परिवर्तनका क्षेत्रमा आवश्यक कदम चाल्नु पर्दछ । बैकिङ्ग क्षेत्रले प्रवाह गर्ने सम्पूर्ण वित्तीय सेवालाई प्रविधिमैत्री बनाउँदै कागजी प्रयोगलाई कम गर्नु उचित हुन्छ ।

६. निष्कर्ष

विश्वमा जलवायु परिवर्तनको गम्भीर असर परिरहेको र भविष्यमा थप पर्ने देखिएकोले यस विषयमा व्यापक छलफल तथा बहस भइरहेका छन् । जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण तथा अनुकूलनका लागि विश्वले विभिन्न क्षेत्रीय एवं अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौतामार्फत उचित प्रयास गरिरहेका छन् । यसैलाई मध्यनजर गर्दै नेपालले हरित अर्थतन्त्रलाई बढावा दिन तथा वातावरण संरक्षण कार्यलाई

अगाडि बढाउन राष्ट्रिय एवं क्षेत्रगत नीति, नियामकीय ढाँचाहरू निर्धारण गरेको छ । जस्तै : वातावरण संरक्षण ऐन, राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति, राष्ट्रिय निर्धारित योगदान (एनडीसी) राष्ट्रिय अनुकूलन योजना इत्यादि । यी व्यवस्थाहरू जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण तथा अनुकूलनका लागि गरिएका महत्त्वपूर्ण प्रयासहरू हुन् ।

साथै, नेपालले हरित, लचिलो र समावेशी विकास दृष्टिकोणलाई अँगालेको छ । जसको माध्यमबाट दिगो विकासका लक्ष्य, हरित वृद्धि, वातावरणीय संरक्षण हासिल गर्ने रणनीतिक प्रयास रहेको छ । नेपालको हरित र जलवायु अनुकूलन भविष्य हासिल गर्न लिएका प्रयासहरूका लागि ठूलो लगानीको आवश्यकता पर्दछ । जसका लागि सार्वजनिक वित्तले मात्र वित्तीय स्रोत जुटाउन कठिन रहने देखिन्छ । यस्तो वित्तीय खाडल पूर्ति गर्न निजी क्षेत्रको अहं भूमिका रहन्छ । निजी क्षेत्रको स्रोत परिचालनमा बैकिङ्ग क्षेत्र महत्त्वपूर्ण माध्यम बन्न सक्दछ । विशेषगरी आम नागरिकले आफूसँग भएको बचत रकमलाई भविष्यको उपयोगको सुरक्षाका लागि बैकिङ्ग क्षेत्रमा बचत गरेका हुन्छन् । जसबाट बैकिङ्ग क्षेत्रमा लगानीयोग्य रकम (पुँजी) जम्मा भएको हुन्छ । उक्त बचत पुँजीबाट बैकिङ्ग क्षेत्रले विभिन्न आर्थिक क्रियाकलापमा लगानी तथा कर्जा प्रवाह गरेका हुन्छन् । यसरी बैकिङ्ग क्षेत्रबाट परिचालन गरिने कर्जा तथा लगानी निर्णय गर्दा वित्तीय संस्थाहरूले लगानी तथा कर्जा परिचालनबाट सञ्चालन हुने परियोजनाहरू जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण तथा अनुकूलन गर्न सहयोगी हुनेतर्फ विचार गर्नुपर्दछ ।

बैकिङ्ग क्षेत्रले आफ्नो कर्जा प्रवाह तथा लगानी परिचालन गर्ने क्रममा कर्जा तथा लगानी प्रवाह भएका क्षेत्रमा जलवायु परिवर्तनको कस्तो असर पर्न सक्छ भनी स्पष्ट मूल्यांकन गरी सो विषयलाई ध्यान राख्दै परिचालन गर्नु उचित हुन्छ । तसर्थ तत्काल नाफातर्फ मात्र ध्यान दिँदा मूलधन नै जोखिममा पर्न सक्ने भएकोले दिगो नाफातर्फ ध्यान दिनु जरूरी हुन्छ । यसबाट जलवायु वित्त परिचालनको लागि वित्तीय स्रोतको अभावलाई धेरै हदसम्म पूर्ति गर्न सघाउ पुऱ्याउन सक्छ । ■

लेखक नेपाल धितोपत्र बोर्डका निर्देशक हुनुहुन्छ ।

धितोपत्र बजारको इतिहास, सञ्चालन प्रक्रिया, वर्तमान अवस्था र भावी कार्यदिशा

■ ऋषिराम पण्डित

१. कार्यकारी सारांश

आधुनिक अर्थ व्यवस्थामा पुँजी बजार कुनै पनि राष्ट्रको आर्थिक समृद्धिको एउटा अभिन्न अङ्ग हुने गर्दछ । पुँजी बजारबिना विकसित र आधुनिक अर्थतन्त्रको कल्पना पनि गर्न सकिँदैन । कुनै पनि देशको वित्तीय प्रणालीको महत्त्वपूर्ण अंगको रूपमा रहेको पुँजी बजार दीर्घकालीन समयावधि भएका वित्तीय औजारहरूको कारोबार हुने बजार हो । सामान्य रूपमा भन्दा पुँजी बजारले अधिक पुँजी भएको क्षेत्र (Surplus Sector) बाट पुँजी अभाव भएको क्षेत्र (Deficit Sector) मा पुँजी परिचालन गर्दछ । यसले सर्वसाधारणसँग छरिएर रहेको पैसालाई एकत्रित गरी लगानीका रूपमा परिचालन गर्ने कार्य गर्दछ । जसबाट उद्योग, व्यापार, ऊर्जा, पर्यटन क्षेत्र तथा सरका रका लागि आवश्यक हुने दीर्घकालीन तथा मध्यकालीन पुँजी सहज तथा कम लागतमा यस बजारमार्फत आपूर्ति गर्न सकिन्छ । अर्कोतर्फ निजी क्षेत्रको विकास गर्दै रोजगारी अवसरहरू सिर्जना गर्ने तथा राजस्वको स्रोत र दायरा बढाउन सकिन्छ । यस आलेखमा नेपालको धितोपत्र बजारको इतिहास, धितोपत्र बजार सञ्चालन प्रक्रिया, धितोपत्र बजारको वर्तमान अवस्था र भावी कार्य दिशालाई प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

२. नेपालको धितोपत्र बजारको इतिहास

वि.सं. १९९४ सालमा विराटनगर जुट मिल तथा नेपाल बैंक लिमिटेडको स्थापना र सञ्चालन साधारण सेयर निष्काशन गरी भएको थियो । त्यसपश्चात धितोपत्र बजारका क्रियाकलापहरू पनि शुरु भएको थियो । वि.सं. २०३३ सालमा सरकारी क्षेत्रमा सेक्युरिटी खरिद बिक्री केन्द्र (Securities Marketing Centre) को स्थापना गरी सरकारी ऋणपत्रको दैनिक खरिद बिक्रीको व्यवस्था सुरु भएसँगै धितोपत्र बजारको औपचारिक सुरुवात भएको देखिन्छ । स्थापनाको उद्देश्यअनुरूप केन्द्रले आफ्नो भूमिका प्रभावकारी बनाउने अभिप्रायले २०४०

सालमा धितोपत्र कारोबार ऐन जारी गरियो । त्यसैगरी वि.सं. २०४१ मा Securities Marketing Centre लाई Securities Exchange Centre मा परिणत गरियो । उक्त ऐन लागु भएपछि धितोपत्र बजारको प्रशासनिक निकायको रूपमा उद्योग मन्त्रालयको उक्त जिम्मेवारी अर्थ मन्त्रालयमा हस्तान्तरण गरियो । त्यसपश्चात केन्द्र आफैँले धितोपत्र बजारको व्यवस्थापन तथा नियमन दुवै कार्य आफैँ गर्दथ्यो ।

धितोपत्र बजारको नियमन तथा सुपरिवेक्षण गर्न नेपाल सरकारबाट वि.सं. २०५० जेठ २५ मा नियामक निकायको रूपमा नेपाल धितोपत्र बोर्डको स्थापना गरियो भने धितोपत्र सम्बन्धी सम्पूर्ण कार्य गर्दै आएको सेक्युरिटी खरिद बिक्री केन्द्रलाई स्थापना भएको करिब १७ वर्षपछि अर्थात वि.सं. २०५० माघ २९ मा नेपाल स्टक एक्सचेन्ज लिमिटेड (नेप्से) मा परिणत गरियो । त्यसपश्चात धितोपत्र बजारको नियमन र सुपरिवेक्षणको कार्य सेबोनबाट र धितोपत्रको दोस्रो बजारको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्ने कार्य नेप्सेबाट हुँदै आएको छ । शुरुवातमा खुला बोलकबोल प्रणाली (Open out cry system) मार्फत् धितोपत्र बजार सञ्चालन भएकोमा वि.सं. २०६५ सालमा कम्प्युटर प्रणालीमा आधारित स्वचालित कारोबार प्रणालीको सुरुवात भएको र वि.सं. २०७५ सालमा अनलाइन कारोबारको सुरुवात भएको छ ।

वि. सं. २०६३ मा धितोपत्रसम्बन्धी ऐन जारी भई बोर्डलाई एक स्वशासित र संगठित नियमन निकायका रूपमा स्थापना गरेको तथा सो ऐनअन्तर्गत आवश्यक नियमावली, विनियमावली तथा निर्देशिकाहरू तर्जुमा भई कार्यान्वयनमा आएपछि धितोपत्र बजारले विस्तारै गति लिएको देखिन्छ । धितोपत्रको केन्द्रीय निक्षेपको कार्य गर्ने गरी नेप्सेको सहायक कम्पनीको रूपमा वि.सं. २०६९ मा स्थापित सिडिएस एण्ड क्लियरिङ्ग लि. (सिडिएससी) ले राफसाफ तथा फछ्यौटको कार्य गर्दै आएको छ । वि. सं. २०६९ मा शाख मूल्यांकन संस्था (Credit Rating Agency) को स्थापना भएपछि धितोपत्र बजारमा शाख

मूल्यांकन सेवा समेत उपलब्ध हुँदै आएको छ । वि.सं. २०६९ सालमा सामूहिक लगानी कोषको पनि सुरुवात भएको थियो । वि.सं. २०७२ माघबाट दोस्रो बजारको कारोबारलाई पूर्णरूपमा अभौतिकृत गरिएको छ । उक्त अभौतिक धितोपत्र सिडिएससीको संरक्षणमा रहेको छ । धितोपत्रको प्राथमिक निष्काशनमा आस्बा (Application supported by blocked amount (ASBA) प्रणालीको सफल प्रयोगका साथै सूचीकृत कम्पनीहरूले प्रदान गर्ने नगद लाभांश सेयरधनीको आफ्नै बैंक खातामा र बोनस तथा हकप्रद सेयर आफ्नै डिम्याट खातामा जम्मा हुने व्यवस्था कार्यान्वयनमा आएको छ । वि.सं. २०७७ पश्चात् नेप्सेमा भौतिक धितोपत्रको कारोबार पूर्णरूपमा रोक लगाइएको छ । सामूहिक लगानी कोषको स्थापना, मर्चेन्ट बैंकर र धितोपत्र दलाल, निक्षेप सदस्य, विशिष्टीकृत लगानी कोष, आस्बा सदस्यहरूको संख्यात्मक बढोत्तरी भइरहेको छ । Book Building र OTC Market सुरु भएको छ । वैदेशिक रोजगारीमा जानेहरूलाई IPO मा आरक्षणको व्यवस्थाले उत्पादनशील क्षेत्रमा विप्रेषणको प्रयोग भइरहेको छ ।

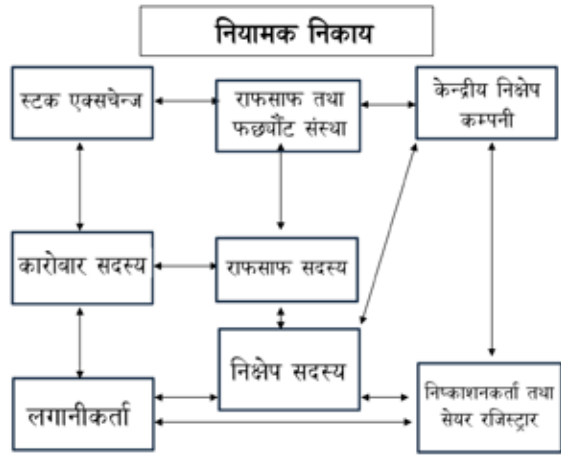
३. धितोपत्र बजार संरचना प्रक्रिया

सर्वसाधारणसँग छरिएर रहेको पुँजी एकत्रित गरी उत्पादनमुलक क्षेत्रमा परिचालन गर्ने माध्यम पुँजी बजार हो । यसको प्रत्यक्ष असर देशको अर्थतन्त्रमा पर्ने भएकोले संसारका सबैजसो देशहरूमा धितोपत्र बजारको अलग्गै संरचना तयार गरी विशिष्ट नियमनका साथ धितोपत्र बजार सञ्चालनमा ल्याइएको पाइन्छ । यसको सर्वोच्च नियामकका रूपमा बोर्ड (Board) वा कमिशन (Commission) रहेको हुन्छ भने कारोबार संचालकका रूपमा स्टक एक्सचेन्ज (Stock Exchange) रहेको हुन्छ । कम्पनीहरूले जारी गर्ने धितोपत्रहरूलाई विद्युतीय रूपमा ग्रहण गर्ने कार्य सेन्ट्रल डिपोजिटरी (Central Depository) ले गर्छ भने एक्सचेन्जमा भएको कारोबारलाई राफसाफ (Settlement) गर्ने कार्य राफसाफ गृह (Clearing House) ले गर्दछ ।

स्टक ब्रोकर (Stock Broker) वा डिलर (Dealer) मार्फत लगानीकर्ताको माग र आपूर्तिको आधारमा स्टक एक्सचेन्जले कारोबार गर्दछ । सेन्ट्रल डिपोजिटरीले आफ्नो कार्य सञ्चालन गर्नका लागि Depository Participants (DPs) नियुक्त गर्दछ भने राफसाफ गृह (Clearing House) ले राफसाफ कार्य Clearing Member मार्फत गर्दछ । यसरी धितोपत्र बजारमा दोस्रो बजार (Secondary Market) को पूर्ण संरचनाका

लागि एक नियामक निकाय, स्टक एक्सचेन्ज, सेन्ट्रल डिपोजिटरी, राफसाफ गृह, स्टक ब्रोकर वा डिलर Clearing Members जस्ता निकायहरू संलग्न रहेका छन् । मुख्य रूपमा एक नियामक, बजार संचालक (नेप्से र सिडिएसी) र यस्ता निकायहरूसँग आबद्ध विभिन्न सदस्यहरूको सञ्जालका रूपमा धितोपत्र बजार सञ्चालन भएको हुन्छ ।

नेपालमा धितोपत्र कारोबारको नियामक निकायका रूपमा नेपाल धितोपत्र बोर्ड (SEBON) र बजारमा कारोबार सञ्चालन गर्न नेपाल स्टक एक्सचेन्ज (NEPSE) रहेको छ । सेन्ट्रल डिपोजिटरी र राफसाफ गृहको दुवै कार्य सिडिएस एण्ड क्लियरिङ लिमिटेडले गर्दै आएको छ । नेपालको धितोपत्र बजारको कार्य प्रक्रियालाई देहायबमोजिम चार्टमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

४. धितोपत्र बजारको अवस्था

नेपालमा धितोपत्रको संस्थागत रूपमा कारोबार सुरुवात भएको वर्ष आ. व. २०५०/५१ देखि हालसम्मको अवस्थालाई विश्लेषण गर्दा धितोपत्र बजारतर्फ यस अवधिमा सार्वजनिक निष्काशनमार्फत हुने पुँजी परिचालन, धितोपत्रको वार्षिक कारोबार रकम, औसत दैनिक कारोबार, सूचीकृत धितोपत्रको बजार पुँजीकरण, नेप्से परिसूचक र सूचीकृत संगठित संस्थाको संख्यामा उल्लेखनीय वृद्धि भएको देखिन्छ । परिमाणस्वरूप धितोपत्र बजारप्रति लगानीकर्ताको आकर्षण बढेको, धितोपत्र व्यवसायीको संख्यामा उल्लेख्य वृद्धि भएको र प्राथमिक बजारमा लगानीकर्ताको पहुँचमा उल्लेखनीय सुधार आएको छ । आ.व. २०८०/८१ को अन्तसम्मको धितोपत्र बजारको अवस्थालाई देहायबमोजिम प्रस्तुत गरिएको छ ।

- **धितोपत्र बजार सूचकांक:** नेपाल स्टक एक्सचेन्जमा २०५० सालदेखि सेयरको दोस्रो बजार कारोबार सुरु

भएदेखि सेयर बजारमा धेरै पटक उल्लेख्य उतारचढाव हुने गरेको देखिन्छ । २०५० माघमा १०० रहेको नेप्से सूचकांक २०५७ कार्तिकमा ५१९.३३ बिन्दु माथि पुगी ओरालो लागेको थियो । त्यसैगरी, नेप्से सूचकांक २०६५ साउन, २०७१ साउनमा पनि उच्च बिन्दुमा पुगी ओरालो लागेको थियो र २०७२ असार मसान्तमा ९६१.२३ रहेको नेप्से सूचकांक २०७३ साउन १२ गते त्यस समयको उच्च बिन्दु अर्थात् १८८१.४५ पुगेको थियो । त्यसपश्चात् २०७५ फागुन १९ मा १,१००.५८ बिन्दुसम्म भरेको थियो । २०७८ भाद्र २ मा नेप्से सूचकांक ३,१९९.०३ बिन्दुमा पुगी हालसम्मकै उच्च बिन्दु कायम भएकोमा तत्पश्चात् नेप्से सूचकांकमा गिरावट आई २०८१ असार मसान्तमा २०९७.१० बिन्दु कायम भएको थियो ।

- **सूचीकृत संगठित संस्था:** आ. व. २०५०/५१ मा सूचीकृत संगठित संस्थाको संख्या ६६ रहेकोमा आ.व. २०६०/६१ को अन्तसम्मको अवधिमा ७३ प्रतिशतको वृद्धि आई सूचीकृत संगठित संख्यामा ११४ पुगेको थियो । वि.सं. २०६० को दशकमा सूचीकृत संगठित संस्थाको दर्ता प्रक्रियामा उल्लेखनीय वृद्धि भई आ. व. २०७०/७१ को अन्तमा सूचीकृत कम्पनीको संख्या २३३ पुगेको देखिन्छ । त्यस्तै जलविद्युत क्षेत्रका कम्पनीहरूको सूचीकरण बढे तापनि बैकिङ्ग क्षेत्रमा आएको मर्जर र एक्विजिसनले गर्दा आ.व. २०८०/८१ को अन्त्यमा नेप्सेमा सूचीकृत हुने कम्पनीको संख्या २७० पुगेको छ ।
- **बजार पुँजीकरण:** नेप्से सूचकांकको घटबढ र सूचीकृत संगठित संख्याले बजार पुँजीकरणमा असर पारेको हुन्छ । आर्थिक वर्ष २०५०/५१ को अन्त्यमा धितोपत्र बजार पुँजीकरण रु.१३ अर्ब ८७ करोड रहेकोमा मिति २०७८ भाद्र २ गते हालसम्म सबैभन्दा उच्च नेप्से इन्डेक्स ३,१९९.०३ पुग्दा बजार पुँजीकरण रु. ४४ खर्ब ६८ अर्ब ५१ करोड पुगेको थियो । आ. व. २०८०/८१ को अन्तमा बजार पुँजीकरण रु. ३५ खर्ब ५३ अर्ब ६८ करोड रहेको छ ।
- **लगानीकर्ताको संख्या:** वि.सं. २०७२ देखि प्राथमिक बजारमा आस्बा (Application Supported by Blocked Amount) प्रणाली र वि.सं. २०७५ देखि दोस्रो बजारमा स्वचालित कारोबार प्रणाली (Automated Trading System) सञ्चालनमा ल्याएपश्चात् धितोपत्र बजारमा लगानीकर्ताको उपस्थिति उल्लेख्य रूपमा बढेको छ । आ.व. २०८०/८१

को अन्तमा धितोपत्र बजारमा लगानीकर्ताको संख्या ६२ लाखभन्दा बढी पुगेको छ । जसमा मेरो सेयर प्रयोगकर्ताको संख्या ५५ लाख रहेकोमा सक्रिय मेरो सेयर एपको संख्या ३५ लाखभन्दा बढी छ । लिङ्गको आधारमा डिम्याट खाताको संख्या हेर्दा पुरुषको ५७% र महिलाको ४३% संख्या रहेको छ । यसरी महिलाहरू पनि सेयर बजारप्रति आकर्षित भएको देखिन्छ । धितोपत्र बजारमा ३० वर्षमुनिको जनसंख्या करिब ५० प्रतिशत रहेको पाइएबाट सेयर बजार विद्यार्थी लगायतका साना लगानीकर्ताको आकर्षणको केन्द्र बनेको छ ।

- **कारोबार रकम:** नेप्सेले वि.सं. २०७५ देखि स्वचालित कारोबार प्रणाली सञ्चालनमा ल्याएसँगै लगानीकर्ताहरूले अनलाइनमार्फत कारोबार गर्न सक्ने अवस्था भएसँगै वार्षिक कारोबार रकममा बढोत्तरी आएको देखिन्छ । धितोपत्र बजारमा आ.व. २०७८/७९ मा धितोपत्र बजार उच्चतम बिन्दुमा पुग्दा औसत दैनिक कारोबार रकम रु. ५.०३ अर्ब रहेकोमा आ. व. २०८०/८१ मा घटेर दैनिक औसत कारोबार रु. ३.२१ अर्ब रहेको छ ।
- **बजार सहभागी:** नेप्सेको सुरुवातमा २५ धितोपत्र दलाल व्यवसायी, ११ निष्कासन तथा बिक्री प्रबन्धक र ६६ सूचीकृत संगठित संस्था गरी कुल १०३ वटा बजार सहभागी रहेकोमा निरन्तर रूपमा वृद्धि भई आ.व. २०८०/८१ को अन्तसम्ममा स्टक एक्सचेन्ज १, सिडिएस एण्ड क्लियरिङ लिमिटेड १, क्रेडिट रेटिङ्ग संस्था ३, मर्चेन्ट बैंकर ३१, कोष व्यवस्थापक तथा डिपोजिटरी १७, निक्षेप सदस्य ११६ वटा, आस्वा सदस्य बैंक तथा वित्तीय संस्था ४३, धितोपत्र दलाल व्यवसायी ९०, धितोपत्र व्यापारी २ वटा, सामूहिक लगानी कोष २२ वटा, विशिष्टीकृत लगानी कोष १३ वटा गरी कुल ३३९ वटा बजार मध्यस्थकर्ता तथा बजार पूर्वाधार संघसंस्था रहेका छन् । बुक विल्डिङ्ग विधिमा आवेदन दिन योग्य संस्थागत लगानीकर्ता १३९ वटा र सूचीकृत संगठित संस्था २७० गरी बजार सहभागी संस्थाहरूको संख्या ७४८ पुगेको देखिन्छ ।
- **प्राथमिक बजारमार्फत पुँजी परिचालन:** संगठित संस्थाले प्राथमिक बजारमार्फत साधारण सेयरको प्रारम्भिक सार्वजनिक निष्काशन, हकप्रद निष्काशन, थप निष्काशन, ऋणपत्र निष्काशन तथा सामूहिक लगानी कोषको योजना निष्काशन गरी पुँजी संकलन गर्ने गरेका छन् । वि.सं. २०५० को दशकमा ११४ संगठित

संस्थाले प्राथमिक बजारमार्फत रु. ५३५ अर्ब संकलन गरेकोमा वि.सं. २०६० को दशकमा ४०८ संगठित संस्थाले रु. ७,०४९ अर्ब संकलन गरेको पाइयो । त्यस्तै, वि.सं. २०७० को दशकमा ६२८ संगठित संस्थाले रु. ४८,२९८ अर्ब रकम संकलन गरेको पाइयो । आ.व. २०७९/८० को अवधिमा साधारण सेयरको प्राथमिक निष्काशनमार्फत् ४२ संगठित संस्थाहरूले रु. ९६ अर्ब ४ करोड बराबरको पुँजी परिचालन भएको छ ।

- **धितोपत्र उपकरण:** नेपालको पुँजी बजारमा साधारण सेयरको बाहुल्यता रहेको छ । आ.व. २०५०/५१ देखि २०८०/८१ सम्ममा संगठित संस्थाले प्राथमिक बजारबाट संकलन गरेको रकममा आधाभन्दा बढी हिस्सा साधारण सेयरको रहेको छ भने ऋणपत्र निष्काशन र सामूहिक लगानी कोषमार्फत क्रमशः ३६.५५% र ८.४७% रकम संकलन गरेको देखिन्छ । अग्राधिकार सेयर जारी गरी संगठित संस्थाले नगन्य रूपमा ०.०९% अर्थात् रु. पाँच अर्ब मात्र संकलन गरेको देखिन्छ ।
- **सूचना प्रविधिको प्रयोग:** वित्तीय प्रणालीको महत्त्वपूर्ण अङ्गको रूपमा रहेको धितोपत्र बजार तथा वस्तु विनिमय बजारमा सूचना प्रविधिको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । नेपालको धितोपत्र बजार Open Out cry System हुँदै कम्प्युटर कारोबार प्रणालीबाट स्वचालित अनलाइन कारोबार प्रणालीमार्फत धितोपत्र कारोबार हुँदै आइरहेको छ । प्राथमिक बजारमा आस्बा प्रणालीको प्रयोग, अभौतिक धितोपत्र (Dematerialized Securities) को कारोबारले नेपालको पुँजी बजारमा सूचना प्रणालीको प्रयोग वृद्धि हुँदै गइरहेको देखिन्छ ।

- **अन्तर्राष्ट्रिय साभेदारी:** बोर्डले सन् २०१६ मा पुँजी पुँजी बजारका नियमनकारी निकायहरूको वैश्विक छाता संगठन International Organization Of Securities Commissions (IOSCO) को एसोसियट सदस्यता प्राप्त गरेको छ । स्टक एक्सचेन्जहरूको विश्वव्यापी छाता संगठन World Federation of Exchange (WFE) मा नेपाल स्टक एक्सचेन्ज लिमिटेड एफिलियट सदस्य रहेको छ । त्यस्तै, सिडिएस एण्ड क्लियरिङ्ग लिमिटेडले सन् २०१६ मा Association of National Numbering Agencies (ANNA) को सदस्य रहेको छ । ANNA को सदस्यतापश्चात नेपालको धितोपत्रको कारोबार र फर्छ्योटमा International Securities Identification Number (ISIN) प्राप्त गरेको छ भने धितोपत्र उपकरणहरूको वर्गीकरणमा सहयोग गरेको छ ।

५. भावी कार्यदिशा

पुँजी बजार गतिशील तथा बहुआयमिक क्षेत्र भएको हुँदा समयक्रमसँगै सुधारहरू गर्दै जानुपर्ने हुन्छ । नेपालको पुँजी बजारमा भएको तिव्र विकास र विस्तारसँगै धितोपत्र बजारको सबलीकरण, उपकरणमा विविधता, बोर्डको क्षमता अभिवृद्धि, कानुनी सुधार, लगानीकर्ता शिक्षा र सचेतना जस्ता क्षेत्रमा थप व्यवस्थित गर्दै जानुपर्ने देखिन्छ । बोर्डले उद्योग, व्यापार, ऊर्जा, पर्यटन क्षेत्र तथा सरकारका लागि आवश्यक दीर्घकालीन तथा मध्यकालीन पुँजी परिचालन गर्दै आर्थिक वृद्धि र विकासमा योगदान गर्न सक्दछ । उल्लेखित तथ्यको आधारमा नेपालको धितोपत्र बजारको रणनीतिक सुधारको क्षेत्र र सुधारको रणनीतिलाई निम्न तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

क्र.सं.	सुधारको क्षेत्र	सुधारको रणनीति
१	धितोपत्र बजार तथा वस्तु बजारको विकास	<ul style="list-style-type: none"> ● धितोपत्र बजारको क्षेत्रगत विविधता ल्याउने, ● धितोपत्र बजारमा आधुनिक उपकरणहरू जस्तै इक्विटी डेरिभेटिभ, इन्डेक्स फण्ड, एक्सचेन्ज ट्रेडेड फण्ड (ETFs), डेरिभेटिभ आदिको प्रयोग गरी दोस्रो बजार प्रभावकारी बनाउने, ● वस्तु बजारको इजाजत प्रदान गर्ने तथा सुदृढ कानुनी र नियमनकारी संरचनाको विकास गर्ने, ● वास्तविक क्षेत्रको कम्पनीहरूलाई सर्वसाधारणलाई सेयर जारी गर्न प्रोत्साहन गर्ने, ● साना तथा मझौला उद्यम (SMEs) लाई धितोपत्र बजारमा आकर्षिक गर्नको लागि SMEs Platform को सुरुवात गर्ने, ● जलविद्युत क्षेत्रको विकासको लागि Green Bond, पूर्वाधार क्षेत्रको विकासको लागि Blue Bond र महिला तथा पिछडिएको क्षेत्रको उत्थानको लागि Orange Bond जारी गरी मितव्ययी, सहज तथा सुलभ वित्तको प्रबन्ध गरी समग्र राष्ट्रको आर्थिक तथा सामाजिक रूपान्तरण गर्ने ।

क्र.सं.	सुधारको क्षेत्र	सुधारको रणनीति
२	संस्थागत क्षमता विकास र सुदृढीकरण	<ul style="list-style-type: none"> ● बोर्डको भौतिक र मानव पुँजीको क्षमता विकास गरी असल कार्यसंस्कृति तथा कार्यसंस्कारमा सबलीकरण गरी सेवा प्रवाहमा सुधार गर्ने, ● पुँजी बजारमा कार्यरत जनशक्तिलाई ज्ञान, सिप र क्षमता अभिवृद्धि गर्न Certification Program सञ्चालन गर्ने, ● स्वदेशी वित्तीय क्षेत्रका नियमनकारी निकायसँग व्यावसायिक सम्बन्ध कायम गर्दै नीतिगत समन्वय कायम गर्ने, ● बोर्डको निरीक्षण र सुपरिवेक्षण प्रणालीलाई सशक्त बनाउन अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डको Instant Watch surveillance software जडान गर्ने, ● बोर्डले Iosco को सम्पूर्ण मापदण्ड पूरा गरी पूर्णकालीन सदस्य बन्ने र सुमधुर अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध कायम गर्ने ।
३	लगानीकर्ता शिक्षा तथा सचेतना	<ul style="list-style-type: none"> ● पुँजी बजारको पहुँच तथा समावेशीकरणका लागि लगानीकर्ता शिक्षा र सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, ● विद्यालय र विश्वविद्यालय तहको पाठ्यक्रममा पुँजी बजार शिक्षासम्बन्धी विषयवस्तु समेट्न पहल गर्ने, ● पुँजी बजार साक्षरता रणनीति तर्जुमा गरी लागु गर्ने, ● डिजिटल माध्यमबाट लगानीकर्ताको गुनासो व्यवस्थापन गर्न Investor Online Compliant Register Module विकास गर्ने, ● बजारको इमान्दारिता र पारदर्शिता कायम गर्नका लागि Social Media Monitoring Cell तयार गर्ने, ● धितोपत्र बजारसँग सम्बन्धित सबै प्रकारको सूचना तथा जानकारी एक Click मा प्राप्त गर्न Capital Market Information Portal को विकास गरी लागु गर्ने ।
४	कानुनी सुधार	<ul style="list-style-type: none"> ● धितोपत्र बजारको स्थायित्व एवं दीर्घकालीन विकासका लागि सिडिएस र सामूहिक लगानी कोषलाई सुदृढ रूपमा व्यवस्थित गर्न अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास अनुरूप ट्रष्ट ऐन तर्जुमा गर्ने, ● Prohibition of Fraudulent and Unfair Trade Practice Regulation, Prohibition of Insider Trading Regulation तर्जुमा गर्ने, ● धितोपत्र बजार फिनप्लुयन्सर परिभाषित गरीलाई नियामकिय दायरामा ल्याउने, ● धितोपत्र सम्बन्धित ऐन, नियम, नियमावली, विनियमावली र निर्देशिकाको समयानुकूल संशोधन गर्ने ।

६. अन्त्यमा

धितोपत्र बजार राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको मेरुदण्ड हो, यसले उद्योग र सेवा क्षेत्रको विकास र विस्तारमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । पुँजी बजारले स्वदेशी तथा विदेशी पुँजी परिचालन गरी आर्थिक वृद्धि र विकासमा योगदान गर्दछ । नेपालको पुँजी बजारको इतिहास र वर्तमान अवस्था हेर्दा उच्च सम्भावनायुक्त क्षेत्रको रूपमा रहेको देखिन्छ । पुँजी बजारको माध्यमबाट उद्यमशीलता र अन्वेषणमा सहयोग गर्दछ । निजी क्षेत्रलाई उद्योग व्यवसाय गर्न पुँजी जुटाउने सहयोग गर्दछ । वैदेशिक लगानी आकर्षण गर्ने एउटा सशक्त माध्यम विकसित पुँजी बजार हो । सबल र समावेशी संगठन (Inclusive Institutions), आधुनिक प्रविधिको उपयोग र लगानीकर्ताको विश्वास कायम राख्न सकिएमा यस क्षेत्रले अर्थतन्त्रमा दीर्घकालीन सकारात्मक प्रभाव पार्दछ । ■

लेखक नेपाल धितोपत्र बोर्डका निर्देशक हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- धितोपत्र तथा वस्तु विनिमय सम्बन्धी ऐन तथा नियम सङ्ग्रह, २०८०
- धितोपत्र बजार तथा लगानीका आधारभूत पक्ष सम्बन्धी जानकारीमूलक पुस्तिका, २०८०
- नेपाल धितोपत्र बोर्डको वार्षिक प्रतिवेदन, २०७९/८०
- Investors' Handbook on Securities Markets and Commodity Derivatives Markets.
- Sebon in 25 Years
- www.sebon.gov.np
- www.nepse.com.np
- www.cdsc.com.np
- www.sharesansar.com

नेपालको अर्थतन्त्र र सुधारका उपायहरू

भगवती कुमार काफ्ले

नेपालको अर्थतन्त्र दिगो, भरपर्दो, आत्मनिर्भर, स्वावलम्बी एवं निर्यातमुखी हुनुपर्ने समयको माग भए पनि यथार्थमा यसको ठीक विपरित अवस्थामा रहेको छ । विगत केही दशक अधिसम्म नेपालबाट धान, चामल, दलहन, तेलहन जस्ता कृषिजन्य वस्तुहरू भारत लगायत अन्य तेस्रो मुलुकमा निर्यात हुने गरकोमा हाल यसको ठीक उल्टो नेपालमा खपत हुने सम्पूर्ण उपभोग्य वस्तुहरू प्रायः सबै नै आयात भइरहेको अवस्था छ । केही सामान्य वस्तुमा नेपाल आत्मनिर्भरताको नजिक देखिए तापनि त्यो दिगो, भरपर्दो देखिँदैन । नेपालको वर्तमान आर्थिक अवस्थालाई आयातमुखी मानिन्छ । नेपालबाट अहिले निर्यात भइरहेको भने "जनशक्ति" नै हो । नेपालको जनशक्ति दक्ष, अर्धदक्ष वा अदक्ष तीनै रूपमा विदेश पलायन भइरहेको छ । जसले गर्दा, नेपालमा मागको तुलनामा जनशक्तिको आपूर्ति कम हुन थालेको छ । यो वा त्यो नाममा नेपालबाट ठूलो जनशक्ति विदेश पलायन हुँदा नेपालको बजारमा अनियन्त्रित एवं अत्यधिक जनशक्ति भारतबाट आउने क्रम जारी छ ।

नेपालबाट जनशक्ति पलायन भइरहेको, उत्पादक र बिक्रेताको नाममा तस्कर, डन, माफिया र राज्यबाट संरक्षित, बिचौलियाको अर्थतन्त्रमा पकड बढ्दै गएकोले आम नेपाली दिनानुदिन गरीब हुँदै गइरहेका छन् । कृषि क्षेत्रमा लागेको जनशक्ति र सीमान्तकृत मानिसहरू राज्यको नीति वा कार्यक्रमबाट समेटिन नसक्दा वैदेशिक रोजगारीमा जानेको लर्को थामी नसक्नु अवस्थामा रहेको छ । नेपालको हिमाल, पाहाड, तराईका कतिपय उर्बर् भूमि, खेतीयोग्य भूमि, प्रयोगविहीन बन्दै गएका छन् ।

नेपालमा कृषि उत्पादन नै गर्न छाडिसकेको अवस्था छ । यस्तोमा नेपाल कृषियोग्य वस्तुको आपूर्ति नगरी रहनसक्ने अवस्थामा नै छैन । उत्पादनमा कमी आउनु र भारतीय जनशक्तिले नेपालबाट ठूलो धनराशि रेमिट्यान्सको नाममा भारत पठाउँदा नेपालको अर्थतन्त्र दोहोरो मारमा

परेको छ । नेपालमा रहेको सीमित जनशक्तिले आफ्नै मुलुकमा रोजगारी गुमाउँदै जान थालेका छन् ।

अर्थतन्त्रमा सुधार नगरी गरिने कुनै पनि कुराले देश विकास हुन सक्दैन । हरेक ३ देखि ६ महिनाको बीचमा हुने सरकार परिवर्तन वा जुनसुकै दलहरू आपसमा मिलेर सरकार बनाए पनि त्यसबाट खासै उपलब्धि हुन सकेको छैन । भविष्यमा पनि यही प्रणाली र यही अवस्था रही रहेमा अर्थतन्त्र चलायमान हुनसक्ने अवस्था छैन । अर्थतन्त्रको बाह्य अवस्था सबल भएको, आन्तरिक आर्थिक अवस्थामा केही सामान्य समस्या भएको भाष्य सरकारको रहे तापनि यथार्थमा विज्ञको भनाइलाई हेर्दा अर्थतन्त्र जटिल मोडमा रहेको मान्नुपर्ने हुन्छ ।

बजारमा मानिसहरूको चहलपहल, भीडभाड नै देखिन्छ तर पनि अर्थतन्त्र चलायमान नहुनुमा अनौपचारिक क्षेत्रको गतिविधि बढेको कुरालाई नकार्न सकिँदैन । कृषि, पूर्वाधार र सहकारी क्षेत्र समस्याग्रस्त हुनु, ब्याज दर घटे पनि निजी क्षेत्रको समस्या समाधान नहुँदा कर्जाको माग बढ्न नसक्नु, घर जग्गाको कारोबार र व्यापारमा शिथिलता देखिनु, विगतमा बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रले लगानी गर्दा अत्यधिक ऋण, लगानी अनुत्पादक क्षेत्रमा गरेकाले पनि ऋणको साँवा ब्याज तिर्न नसक्ने अवस्थामा कारोबारीहरू भएको कारणले पनि अर्थतन्त्र चलायमान हुन नसकेको अनुमान गरिन्छ ।

मुलुकको आर्थिक अवस्थालाई हेर्दा विदेशी मुद्रा अभै १७ अर्ब अमेरिकी डलर नाघेको, चालु र शोधनान्तर खाता ऋणात्मक नरहेको, बैंकमा ७/८ खर्ब लगानीयोग्य रकम मौज्यात रहेको, ब्याजदर न्यूनतम बिन्दुमा पुगेको, र लगानीयोग्य वातावरण रहेको, विगत वर्षको तुलनामा नगन्य भए पनि राजस्व वृद्धिलाई हेर्दा अर्थतन्त्र सबल र सक्रिय नै मान्नुपर्ने हुन्छ । तर यी तथ्यांक, सूचकहरूबाट कुनै उत्साहजनक परिणाम हुने कुरामा कोही पनि आशावादी देखिँदैनन् ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थामा रकमको अभाव नभएको, सरकार पनि (संख्यात्मक रूपमा हेर्दा भण्डै २ तिहाइको नजिक) बलियो रहेको, मौद्रिक नीतिले पनि निजी क्षेत्रलाई लगानी गर्न प्रोत्साहन नै गरेको, तत्काल चुनावको स्थिति पनि नरहेको, छिमेकी मुलुक लगायत सबै तहबाट आयात/निर्यात पनि सुचारु भइरहेको अवस्थामा नेपालको अर्थतन्त्र किन खसिकँदै गएको छ त ?

सरकारी वित्तीय क्षेत्रमा सुधार हुन नसक्दा बैंक तथा वित्तीय क्षेत्र चलायमान हुन सकेका छैनन् । चालु आर्थिक वर्षको ५ महिनामा राजस्व केवल २७ प्रतिशतमात्र उठ्न सकेको छ । माथिका सूचकांकहरूलाई हेर्दा राजस्व ४०/५० प्रतिशत लक्ष्यको तुलनामा उठिसक्नुपर्ने देखिन्छ । वर्तमान अवस्थातिर हेर्दा चालु आ.व.को अन्तसम्म राजस्व लक्ष्यको ७०/७५ प्रतिशतभन्दा बढी उठ्नसक्ने अवस्था देखिँदैन । चालु आ.व.को बजेट १८ खर्ब ६० अर्ब भएकोमा हालको राजस्व संकलनको अवस्थालाई हेर्दा १० खर्ब रूपैयाको हाराहारी मात्र उठ्न सक्ने र सोही बराबरको मात्र बजेट खर्च हुने अनुमान गर्न सकिन्छ । यस्तो अवस्थाको जोखिम मूल्यांकन गर्दा हालको अवस्थामा प्रत्येक वर्ष ८ खर्बको मुलुकलाई ऋण थपिने अवस्था छ ।

वैदेशिक विकास सहायता र अनुदान दिनानुदिन घट्दै गएको छ । आवश्यकताको आधारमा हेर्दा यो ज्यादै नगन्य रूपमा मात्र रहेको अवस्था छ । अवस्था यति नाजुक छ कि सामान्य खर्च धान्न पनि सरकारले ऋण लिनु परिरहेको छ । राज्यबाट गरिने पुँजीगत लगानी आ.व. को ५ महिनाको अवधिमा भण्डै ५० प्रतिशत भइसक्नु पर्नेमा पुँजीगत लगानी १२/१३ प्रतिशत मात्र हालसम्म हुनुले हाम्रो अर्थतन्त्रको यथार्थतालाई भल्काउँछ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थामा अनुत्पादक अवस्थामा एकातिर रकम थुप्रिएको अवस्था छ भने त्यो तत्काल लगानी हुने अवस्था पनि देखिँदैन । अर्कोतिर बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रको खराब कर्जाको अवस्था पनि विगत १५ वर्षको तुलनामा सबभन्दा बढी अर्थात् ५ प्रतिशत रहेको छ । रकमको दृष्टिकोणबाट हेर्दा नेपालजस्तो कमजोर अर्थतन्त्र भएको मुलुकको लागि खराब कर्जा २ खर्ब ५० अर्ब रूपैयाँ हुनु सामान्य अवस्था हैन ।

नेपालको हालको अर्थतन्त्रको अवस्थालाई हेर्दा चलायमान छ भन्न सकिँदैन । यसलाई मृत अवस्थाको संज्ञा दिनु भन्दा धुकधुकीको अवस्थामा रहेको भन्दा बेठिक नहोला । भ्रष्टाचारमा डुबेको, लक्ष्यहीन, दिशाहीन, अवस्थामा रहेको सरकारको नीति र कार्यक्रमलाई जनताको नजरबाट हेर्दा सकारात्मक भन्दा पनि नकारात्मक नै देखिन्छ ।

मुलुकको अर्थतन्त्र चलायमान नहुनुमा बैंकको नाफाखोर नीति, निजी क्षेत्र उदासीन एवं गैह्रजिम्मेवार हुनु र कृषि क्षेत्रबाट जनशक्ति पलायन हुँदै जानुलाई पनि मान्न सकिन्छ । बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रबाट ऋण लिएर कसैले केही काम थाल्यो भने त्यो बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रको चंगुलबाट फुत्कनै सक्दैन । नेपालको अर्थतन्त्र यस्तो जर्जर अवस्थामा भए पनि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू वार्षिक अरबौं अरब कसरी नाफा गर्न सक्छन् ? । जब कि सेवाग्राही वा कारोबारी टाट पल्टिँदै गएका देखिन्छन् । बैंकिङ क्षेत्रका संचालक र नेपालका उद्योगपति, व्यापारी एवं लगानीकर्तालाई आपसमा छुट्याउने सकिँदैन । नेपालमा हाल उद्योगपति, व्यापारी वा लगानीकर्ता जो आर्थिक रूपमा सफल देखिन्छन ती स्वयं बैंक संचालक छन् । बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रमा खराब कर्जाको ठूलो हिस्सा हुनुमा उनीहरूको हात नभएको मान्न सकिँदैन ।

आउँदा दिनहरू अर्थतन्त्रको हिसाबले हेर्ने हो भने सुखमय छैन । राजस्व बढाउनसक्ने अवस्था छैन । करको क्षेत्र पनि सीमित नै देखिन्छ । निर्यात क्रमशः घट्दै गएको छ । उत्पादन बढाउने सरकारी कार्यक्रम नै छैन । आम नागरिक वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त भएको रकमबाट आफ्नो आपूर्ति व्यवस्था मिलाइरहेका छन् । मुलुक आयातित वस्तुमा यति भरपरेको छ कि "गुन्दुक" पनि आयात नभए खान नपाइने अवस्थामा मानिस पुगेका छन् ।

मुलुक संघीयतामा गएकोले तीन तहको सरकार विद्यमान छ । कसले के गर्ने भन्दा पनि एकआपसमा बाक्लाबाक्ल गर्ने र कसको क्षेत्र के हो भन्ने कुरामा स्पष्ट नहुँदा संघ/प्रदेश र स्थानीय तहमा तालमेल हुन सकेको छैन । संघ खुम्चन नचाहने, प्रदेश र स्थानीय तह कामको जिम्मेवारी वा क्षेत्र बढाउन खोज्ने । यही रस्साकसीमा एक दशक बित्न लागेको छ ।

नेपालमा भ्रष्टाचार छैन र सुशासन पनि छ भन्नु खरायोको टाउकोमा सिङ पनि हुन्छ भन्ने जस्तै हो भन्ने आम नागरिकको बुझाइ छ । राज्य संचालकहरूमा निजी स्वार्थ नुहुनु वा त्याग गर्नु नै भ्रष्टाचार अन्त्य र सुशासनको प्रारम्भिक प्रस्थानबिन्दु हो । तर राज्य संचालकहरू आम नागरिकको मूल्यांकनमा सबभन्दा बढी भ्रष्ट, अनैतिक, डन, बिचौलिया, तस्कर, हत्याारा, शोषक सामन्तको रूपमा चिनिन्छन् चाहे तिनीहरू जुनसुकै वर्ग, क्षेत्र, लिङ्ग वा पार्टीका विचार बोकेका नै किन नहुन ।

नेपालको भू-भौगोलिक अवस्था र विश्वको भू-राजनीतिले पनि नेपालको स्थिरता र विकासमा प्रत्यक्ष

प्रभाव पर्न थालेको छ । छिमेकी मुलुकहरूको र महाशक्ति राष्ट्रहरूको स्वार्थको टकराव पनि दिनदिनै बढ्न थालेको छ । यसको पराकम्पनले गर्दा नेपालको सरकार कहिले स्थायी हुनै सकेको छैन । निकट भविष्यमा यो अवस्थामा अफ जोखिम बन्दै जाने अवस्था छ ।

अब के गर्ने त ! मुलुकको अर्थतन्त्र ज्यादै नाजुक छ । यसो भनेर चुप लाग्ने अवस्था छैन । सुशासन र भ्रष्टाचारको अन्तविना मुलुक जतिसुकै प्राकृतिक सम्पदाले भरिभराउ भए पनि त्यो देशले प्रगति गर्न सक्दैन । नेपालको हालको अवस्था ठीक त्यही हो । प्रतिस्पर्धा र नैतिक आचरण भएका व्यक्तिहरूले राज्य सञ्चालन गर्ने हो भने आम नागरिक एवं बाह्य मुलुक र अन्तर्राष्ट्रिय संघ/संस्थाको त्यस सरकारप्रति क्रमशः विश्वास बढ्दै जानेछ । सरकारलाई आम जनताको साथ सहयोग र मित्रराष्ट्र एवं अन्तर्राष्ट्रिय संघ/संस्थाको सहयोग वृद्धि हुनेबित्तिकै मुलुकका धेरै समस्याहरू क्रमशः समाधान हुन थाल्ने छन् । तसर्थ तत्काल नेपालले प्राकृतिक स्रोत साधनको उचित प्रयोग र बाह्य सहाय (ऋण) लाई उत्पादन क्षेत्रमा लगानी गर्ने वातावरण सिर्जना गर्ने पर्दछ । तसर्थ यस क्षेत्रमा मुलुकले कदम बढाउनका लागि आजैबाट मुलुकमा सुशासन र पारदर्शी कामको थालनी गरिहाल्नु पर्दछ ।

- राजनैतिक क्षेत्र अस्थिर भए पनि कर्मचारीतन्त्र स्थायी, भरपर्दो, जानकार एवं विशेषज्ञ क्षेत्र भएकाले नियम कानूनले दिएको अधिकार आफूले प्रयोग गरी देश निर्माणमा संलग्न हुनुपर्छ । कानूनले चिन्दै नचिनेको, सरोकार नै नराख्ने व्यक्ति/संस्थाको दबाबमा हाल कर्मचारीले काम गर्दा कानुनी रूपमा राजनैतिक व्यक्ति/संस्था दोषमुक्त हुँदै आएका तर उच्च तहदेखि लिएर सामान्य तहका कर्मचारीहरू भ्रष्टाचार मुद्दामा फसेको अवस्था छ । तसर्थ अब कर्मचारीहरूले चाकडी, चाप्लुसी भन्दा पनि ऐन नियममा रही राष्ट्रसेवकको भूमिका निर्वाह गर्नेपर्छ ।
- कुनै पनि काम प्रतिस्पर्धाको आधारमा मात्र गर्ने । डन, बिचौलिया, माफिया, कालोबजारीलाई जुनसुकै तह र तप्काको भए पनि सामाजिक बहिस्कार गर्ने नीति लिने ।
- वैदेशिक रोजगारीमा जान चाहने युवा-युवतीलाई सामूहिक ऋणको सहूलियतको व्यवस्था सरकार/बैंक/वित्तीय संस्थाबाट प्रदान गरी उनीहरूलाई मुलुकको उत्पादन क्षेत्रमा संलग्न गराउने ।

- स्वदेशमा पठनपाठन हुने विषयको हकमा कुनै पनि नेपाली छात्र/छात्रालाई विदेशमा पढ्न पठाउन रोक लगाउने । स्वदेशमा पढाइ नहुने र उच्च शिक्षा हासिल गर्नेपर्ने विषयमा मात्र विदेशमा पठनपाठनको अनुमति दिने । यसरी अध्ययन गर्न गएका व्यक्तिहरूले फर्किएर स्वदेशमै अनिवार्य सेवा गर्नेपर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- सरकारी एवं अर्धसरकारी क्षेत्रमा स्वदेशमा उत्पादित वस्तु र सेवाको अनिवार्य प्रयोग गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- सरकारी अस्पताल र सरकारी शिक्षण संस्थामा नै उच्चतहका नेता, कर्मचारी लगायत तिनीहरूका परिवार एवं आम नागरीकको उपचार र पठनपाठनको व्यवस्था अनिवार्य गर्ने ।
- साना किसान, दुग्ध व्यवसायी, तरकारी, फलफूल, उखु खेतीजस्ता कृषि क्षेत्रमा संलग्न किसानहरूको हकमा बैंकको ब्याजदर न्यूनतम कायमगरी उनीहरूको सेवामा बैंकले घर दैलो कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने । यस्ता किसानहरूबाट उत्पादित वस्तुहरूलाई स्थानीय निकायले बजारको व्यवस्था मिलाउने । बजारको व्यवस्था मिलाउन एक वा अनेक स्थानीय निकायहरूले एकल वा संयुक्त रूपमा पहल गरी कामको थालनी गर्ने ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले भौतिक पूर्वाधारहरू जस्तै : बाटो, पुल, बिजुली, मेट्रो, ट्रेली आदि पूर्वाधार विकासमा एकल वा संयुक्त रूपमा आफ्नै प्रयासमा स्वयं लगानी गर्ने वातावरण बनाउने । बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रको लगानी उत्पादन क्षेत्रमा प्राथमिकता दिई गर्ने । अर्थात् लगानी मैत्रीपूर्ण बनाउने । स्वार्थ (Interest) बाफिने गरी कुनै आर्थिक काम नगर्ने ।
- सरकारले बजारमा नियमित अनुगमन गरी बजारलाई स्वस्थ, भरपर्दो, पारदर्शी एवं गुणस्तरीय बनाई सेवा प्रदान गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।

जे गर्न सकिन्छ, त्यो गरौं । जे गर्न सकिँदैन, त्यस्ता कुराहरूको सपना नबाडौं । भोलिको सड्डा आजै, अहिले, तुरुन्तै जिम्मेवारीपूर्वक सबैले कामको थालनी गरौं अर्थतन्त्र सुधार गर्न र राष्ट्र निर्माण गर्न धेरै समय लाग्दैन । सकारात्मक सोच र कामको थालनी सुरु गरी हालै, यही नै समयको माग हो । ■

लेखक नेपाल सरकारका पूर्वसचिव हुनुहुन्छ ।

आलको बचत भोलीको सुरक्षा

“ बचत गर्ने
बानी बसालौं ”

कृषि विकास बैंक लिमिटेड
Agricultural Development Bank Ltd.

(नेपाल राष्ट्र बैङ्कबाट 'A' वर्गको इजाजतपत्र प्राप्त संस्था)

www.adbl.gov.np

सम्पूर्ण बैङ्किङ्ग सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घर आगमको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

शैक्षिक कर्जा

उच्च शिक्षा हासिल गर्नको लागि

- कर्जा रकम : लागतको ८० प्रतिशतसम्म
- कर्जा अवधि ९ वर्षसम्म
- ग्रेस अवधि ५ वर्षसम्म
- व्याजदर : बेस रेटमा अधिकतम थप १.७५% सम्म प्रिमियम
- सरल प्रकृयाबाट छिटो छरितो कर्जा स्वीकृती

कृषि विकास बैंक लिमिटेड

Agricultural Development Bank Ltd.

(नेपाल राष्ट्र बैंकबाट 'क' वर्गको इजाजतपत्र प्राप्त संस्था ।)

www.adbl.gov.np

सम्पूर्ण बैकिङ सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घर आँगनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

नेपालमा अनौपचारिक अर्थतन्त्रको क्षेत्रः दबाब, प्रभाव र सुधारको लागि मार्गचित्र

डा. सुरोज टण्डन

१. विषय प्रवेश

अर्थतन्त्रमा एक सदस्यले अर्को सदस्यसँग विनिमयको प्रक्रिया पूरा गर्ने सन्दर्भमा सम्बन्ध सृजना हुँदा आर्थिक कारोबारको सामाजिक, राजनैतिक, प्राविधिक र सांस्कृतिक आयाम बढाउँछ । मुलुकमा अनौपचारिक अर्थतन्त्रको दबाब, प्रभाव र कार्यक्षेत्र बढ्नुमा हाम्रो कार्यशैली, भण्डारिलो प्रक्रिया, पद्धति, प्रणाली, संस्कृति, कानुनी परिधि, भूराजनैतिक अवस्था आदिले बढाएको हुँदा जनतालाई माछा नभई माछा मार्नसक्ने ज्ञान, सिप र औजार प्रदान गरी औपचारिक अर्थतन्त्रको दायरा, भूमिका, महत्त्व र कार्यक्षेत्र फराकिलो बनाउनु पर्दछ । नेपालले खुला एवं उदार अर्थनीति अवलम्बन गरेपश्चात् आर्थिक सम्बन्धहरू अन्तर्राष्ट्रिय समुदायसम्म बढ्दै गएको र विश्व अर्थतन्त्रमा आउने उतारचढावले राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा समयसमयमा दबाब र प्रभाव परिरहेको छ । अर्थतन्त्रको आकार करिब रु. ५७ खर्ब ५ अर्बको पुगेसँगै अनौपचारिक अर्थतन्त्रको आकार पनि भण्डै ४०% पुगेको, करिब ६२% श्रमशक्ति अनौपचारिक क्षेत्रमा आबद्ध रहेको र निजी क्षेत्रका प्रतिष्ठानमध्ये करिब ४९% दर्ता नरहेको, घरजग्गा कारोबार करिब ९८ प्रतिशत अनौपचारिक भइरहेको, कृषि क्षेत्रको करिब ९७ प्रतिशत कारोबार अनौपचारिक भइरहेको हुँदा यस प्रकारका क्रियाकलापले मुलुकको अर्थतन्त्रमा चाप पर्न गएको छ ।

२. अनौपचारिक अर्थतन्त्रको अभ्यास

सरकारी नियमन तथा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको गणनामा नपरेका, कर र सुपरिवेक्षण छलेर वा अवैध क्रियाकलापबाट गरिएका सबै प्रकारका आय तथा आम्दानीसँग सम्बन्धित आर्थिक गतिविधिलाई छायाँ, भूमिगत, अनौपचारिक, कालो वा समानान्तर अर्थतन्त्र मानिन्छ । विश्व अर्थतन्त्रमा अनौपचारिक अर्थतन्त्रको हिस्सा क्रमशः बढ्दै गएको विभिन्न अध्ययनले देखाएका छन् । अनौपचारिक वा समानान्तर अर्थतन्त्रले विश्वका अधिकांश मुलुकलाई दबाबमा पारिरहेको हुँदा यसको

असरलाई गम्भीरतापूर्वक लिन जरुरी छ । विश्वव्यापीकरण, उदारीकरण, सूचना प्रविधिको विकास तथा बिस्तार, वैदेशिक रोजगारी, कृषि क्षेत्रका उत्पादन, पेट्रोलियम पदार्थको खुलेआम कारोबार, खुला सीमाना जस्ता यावत गतिविधिले मुलुकमा अनौपचारिक अर्थतन्त्रको आकार बढ्दै गएको देखिन्छ । मुलुकमा कर छली, हुण्डी कारोबार, पुँजी पलायन, तीव्र आयात, सहकारीका अबान्छित गतिविधि आदि कारणबाट अनौपचारिक अर्थतन्त्रको आकार थप जटिल बन्न पुगेको छ । विकासोन्मुख देशहरूमा ३५.५०, पूर्वी र मध्य एशियाली देशहरूमा ३६.७० तथा उच्च आय भएका OECD मुलुकमा १५.५% र नेपालमा भण्डै ४० प्रतिशत औसतमा अनौपचारिक अर्थतन्त्र रहेको अध्ययनले देखाएको छ । नेपालले सामना गरेको आपूर्तिको असहज अवस्था, मूल्य वृद्धि, भ्रष्टाचार, बेरोजगार, अस्थिर सरकार, गैह्रकानुनी गतिविधिलगायत सम्पत्ति शुद्धीकरण आदिको कारण समानान्तर अर्थतन्त्रको आकार बढ्दै गएको छ । जुन देशमा आयात गरिएको वस्तु वा सेवाको अधिक उपभोग हुन्छ त्यस देशमा अनौपचारिक वा छायाँ वा भूमिगत अर्थतन्त्रको दबाब र प्रभाव अझ बढी परको हुन्छ ।

अनौपचारिक अर्थतन्त्रको प्रभाव विश्वव्यापी बढ्दै गएकोले यसबाट सृजना हुने समस्या, जोखिम र चुनौती नेपालमा मात्र नभई विश्वव्यापी बढ्दो क्रममा देखिन्छ । अर्थतन्त्रमा अधिक वा न्यून बिजकीकरण, राजस्व छली, पुँजी पलायन, भ्रष्टाचार, कमजोर सुशासन तथा श्रम क्षमता, घरजग्गा तथा सुनको कारोबार आदि समानान्तर अर्थतन्त्रका कारक तत्व हुन् भन्दा फरक पर्दैन । अनौपचारिक अर्थतन्त्रमा वस्तु तथा सेवाको किनबेच गैरकानुनी तरिकाबाट सम्पन्न गरिने भएकोले सो कारोबार औपचारिक प्रणालीमा समेटिएको हुँदैन । नेपालमा सीमाक्षेत्र बन्दी, भूकम्प, चाडपर्व, द्वन्द्व जस्तो समयमा बेच्ने र किन्ने बीचको अवैध सहमतिबाट कालो अर्थतन्त्र वा भूमिगत अर्थतन्त्र कति प्रभावकारी रहेको छ भन्ने सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ ।

नेपालले उदारीकरणको नाममा निजी, सरकारी र साभेदारी क्षेत्रलाई विकासको साभेदार मानेको हुँदा राजस्व, पुँजी तथा स्रोतको परिचालन, उत्पादन, रोजगारीको अवस्था, निजी क्षेत्रको नाफा आदि उदारीकरण र निजीकरणको परिणाम मान्न सकिन्छ । समानान्तर अर्थतन्त्रको बिस्तार हुँदै संस्थागत रूप लिँदा नीति, नियम, कानूनभित्र बसी सञ्चालन गरेका कम्पनी, व्यवसाय, संघ, संस्था तथा मापदण्डभित्र रहेका उद्योग तथा व्यवसायीलाई निरन्तर प्रभाव परिरहेको हुन्छ । समानान्तर अर्थतन्त्रको सिकारले बेरोजगार, मुद्रास्फीति, मूल्य वृद्धि, आपूर्ति, भ्रष्टाचार, पुँजी पलायन, सम्पत्ति शुद्धीकरण, शोधनान्तर स्थिति जस्ता क्षेत्र तथा उपक्षेत्रमा गैह्रकानुनी प्रभाव बढ्दो छ । अनौपचारिक अर्थतन्त्रको प्रभावबाट सरकारले प्राप्त गर्ने राजस्व, कर, दस्तुर, भन्सार लगायत वास्तविक कारोबारमा ह्रास हुँदै कानुनी रूपैयाँभन्दा गैह्रकानुनी रूपैयाँको प्रभाव बढी देखिन गएको हुन्छ । एक अध्ययन प्रतिवेदन अनुसार भारतमा २२ प्रतिशत समानान्तर अर्थतन्त्र रहेको हुँदा भण्डै ६८ प्रतिशत नगदमा आधारित कारोबार हुने, नेपालमा करिब ७० प्रतिशत आर्थिक रूपमा सक्रिय जनसंख्या समानान्तर अर्थतन्त्रको बाटोमा रहे पनि भण्डै ४० प्रतिशत समानान्तर अर्थतन्त्र रहेको र ९० प्रतिशत नगदमा आधारित कारोबार हुने गरेको अध्ययनबाट देखिन्छ ।

गैह्रकानुनी रूपमा आर्जित आयलाई रूपान्तरण गर्दै वैध बनाउने प्रयासलाई सामान्य अर्थमा सम्पत्ति शुद्धीकरण भनिएकोले त्यस्तो आयको उत्पत्ति, वास्तविक स्रोत र प्राप्तिको स्थान लुकाइएको एवं छिपाएको र कृत्रिम तर कानुनी स्रोत सिर्जना गरिएको अवस्था रहन्छ । सम्पत्ति शुद्धीकरण सम्बन्धी गरिएको एक सर्वेक्षण अनुसार नेपाल सम्पत्ति शुद्धीकरण जोखिम भएका देशहरूको स्थानमा रहेपनि हाल आएर सुधारात्मक अवस्थामा अगाडि बढेको पाइन्छ । नेपालमा भन्सार, अन्तशुल्क, कर छली, भ्रष्टाचार, कमिसन तथा अन्य अनैतिक अभ्यासले अनौपचारिक

अर्थतन्त्रको आकार बढाउँदै लगेको देखिन्छ । यसैगरी व्यापार तथा व्यवसाय सञ्चालन गर्दा भन्सार, अन्तशुल्क, मूल्य अभिवृद्धि कर लगायत राज्यलाई तिर्नुपर्ने राजस्व नबुझाई नोक्सान पुऱ्याउने क्रियाकलाप वा सो जन्य कार्यबाट पनि समानान्तर अर्थतन्त्रको दायरा फराकिलो हुँदै गएको छ । नेपालको अर्थतन्त्रमा आयात बढ्नु, हुण्डी कारोबार मौलाउनु, सम्पत्ति शुद्धीकरण बढ्नु, कुन क्षेत्रमा कति लगानी भएको छ सोको वास्तविक जानकारी नहुनु, उत्पादन कति भयो र वितरण कसरी भइरहेको छ सो बारेमा बेखबर हुनु समानान्तर अर्थतन्त्रका प्रतिक हुन । अनौपचारिक अर्थतन्त्र विशेषत मुलुकको राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, व्यावहारिक एवं कानुनी अवस्था, कानूनको कार्यान्वयन, शासकीय प्रणाली, भूमिका, परिस्थिति आदिमा निर्भर हुन्छ ।

मुलुकमा अहिले औद्योगिक एवं उत्पादनमुलक क्षेत्रमा लगानी कम (करिब १३ प्रतिशत) हुँदै गएकोले रोजगारीको सम्भावना न्यून हुन गई मानिस/श्रमिक असंगठित क्षेत्र वा वैकल्पिक क्षेत्र जहाँ जोखिमयुक्त तथा कानूनको क्षेत्राधिकारभित्र नपर्ने अनौपचारिक क्षेत्रमा काम गर्न पुगेको पाइन्छ । औपचारिक संस्थामा काम गर्दा कर, दस्तुर, योगदान तथा अन्य नियमानुसार कर कट्टा गरिने हुँदा केही मानिसहरू अनौपचारिक रोजगारीतर्फ आकर्षित छन् भने उद्यमी तथा व्यवसायीलाई प्रक्रियागत भ्रष्टाचार, अनावश्यक सरकारी दस्तुर, दक्ष जनशक्तिको अभाव, श्रम समस्या, लामो समय तथा प्रक्रिया, नियमनकारी निकायको अनावश्यक चासो, नियम तथा कानूनमा भइरहने परिवर्तन, वातावरणीय जोखिम जस्ता कारणले समानान्तर अर्थतन्त्रको अभ्यास बढ्न गएको महसुस हुन्छ । जसरी फलामलाई खियाले खुइल्याउँदै जान्छ एवं प्रकारले अनौपचारिक अर्थतन्त्र बलियो हुँदै जाँदा औपचारिक अर्थतन्त्रलाई कमजोर बनाउँदै मुलुकको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा चाप पर्न सक्छ । तसर्थ अनौपचारिक अर्थतन्त्रले मुलुकको रोजगारी, आर्थिक वृद्धि, आय, बचत, मुद्रास्फीति, उत्पादन, आयात, निर्यात, शोधनान्तर स्थिति लगायत अर्थतन्त्रका सुक्ष्म र बृहत क्षेत्रमा बहुआयामिक प्रभाव पर्न गई समाजमा गरिबी, असमानता, बेरोजगार, भ्रष्टाचार, पुँजी पलायन, हुने खाने र हुँदा खाने बीचको खाडल बढ्दै गएको देखिन्छ । छायाँ अर्थतन्त्रको मापन तथा राष्ट्रिय गणनामा समावेश गर्न नसक्दा सरकारका नीति, नियम, कानूनको कार्यान्वयन, सोको परिणाम, तथ्यांक संकलन, अनुगमन, मूल्यांकन प्रणालीमा समेत निरन्तर असर पर्न गएको देखिन्छ ।

३. अर्थतन्त्रमा बहुआयमिक दबाव र प्रभाव

मुलुकको आर्थिक प्रणालीमा गणना नभएका र अवैध रूपमा कारोबार भइरहने सबै प्रकारका वस्तु, सेवा, सुविधाको उत्पादन, वितरण तथा व्यापारिक कारोबार अनौपचारिक अर्थतन्त्र अन्तर्गत पर्दछन् । अनौपचारिक क्षेत्रमा निर्वाहमुखी स्वरोजगार गरिरहनु, करको दायरामा आउन नखोज्नु, नियम तथा कानूनले नसमेटिनु, अत्यधिक मुनाफा आर्जन गर्ने ध्येयले कारोबार गर्नु, राज्यको गणनामा नआएका वस्तु तथा सेवा उत्पादन तथा बिक्री गर्नु, आयात अत्यधिक वृद्धि हुँदै जानु, पुँजी पलायन हुनु, गरिबी र बेरोजारीको दर अधिक हुनु जस्ता विषय यस अन्तर्गत पर्ने र यसको दबाव तथा प्रभावबाट प्रणालीलाई जोखिमपूर्ण बनाउँदै लगेको हुन्छ । अर्थतन्त्रको कुल आकारको करिब रु. २२ खर्ब ८२ अर्ब अनौपचारिक क्षेत्रको दबावमा रहेकोले यसबाट सृजना हुनसक्ने सम्भावित जोखिमको पहिचान, मापन, व्यवस्थापन र नियन्त्रण गर्न टड्कारो आवश्यकता छ । मुलुकमा राजस्व, बिजकीकरण, गुणस्तरहीन वस्तु, मुद्रा अपचलन, भ्रष्टाचार, तस्कर, बैकिङ्ग ठगी, कृत्रिम परियोजनाबाट कर्जा प्रवाह, निष्क्रिय कर्जा, हुण्डी आदि भूमिगत अर्थतन्त्रका उदाहरण हुन् । अनौपचारिक अर्थतन्त्रले कुल गार्हस्थ्य उत्पादनका घर तथा उपचरहरूमा बहुआयमिक असर पार्न गई मुलुकको प्रणाली, प्रक्रिया, विधि, पद्धति, संस्कृति, नीति, कार्यविधि, मार्गदर्शन आदिमा निरन्तर दबाव परिरहेको देखिन्छ । बैकहरूमा अधिक पैसा जम्मा हुनु, बजारमा कर्जाको माग न्यून हुनु, लगानीको वातावरण असहज हुनु, प्रवाह भएको कर्जा अन्य क्षेत्रमा प्रयोग हुनु, कर्जाको सदुपयोग नहुनु, अर्थतन्त्रमा सीमित व्यक्तिको एकाधिकार रहनु, प्रक्रियागत जटिलता रहनु, कमजोर पुँजी परिचालन हुनु जस्ता चित्र एवं चरित्रले अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई बढाउँछ ।

अनौपचारिक अर्थतन्त्रले मुलुकको प्रणालीमा कति, कस्तो र कसरी कुनकुन क्षेत्रमा दबाव र प्रभाव पारेको छ सो बारेमा परिणाम निकाल्ने र मापन गर्ने विधि, पद्धति तथा तरिका हामीसँग नभए पनि यसको बहुआयमिक चाप कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा परिरहेको हुन्छ । अनौपचारिक अर्थतन्त्रको प्रभावले आर्थिक वृद्धि, रोजगारी, मुद्रास्फीति, आय, लगानी, बचत, श्रम तथा श्रम सम्बन्ध, गुणस्तरहीन वस्तु, अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा, मूल्य, सामाजिक सुरक्षाको स्थिति, न्यून राजस्व, कानूनको अप्रभावकारिता, सही तथ्यांक प्राप्त नहुने, असंगठित क्षेत्रको दबाव लगायत विविध अवस्था सृजना हुन जान्छ । अनौपचारिक अर्थतन्त्रको प्रभाव विश्वका अति विकसित, विकासशिल र कम विकसित मुलुकको अर्थतन्त्रमा विभिन्न प्रकारले

परिरहेको हुन्छ । अर्थतन्त्रका विभिन्न क्षेत्रमा अनौपचारिक अर्थतन्त्रको चाप परेपनि कृषि, पर्यटन, पूर्वाधार विकास, ऊर्जा लगायत सेवाका क्षेत्रमा अधिक प्रभाव पर्न गई मुलुकका प्राथमिकताप्राप्त क्षेत्र ओभेलमा परेको देखिन्छ ।

मुलुकमा मूल्य स्थिरता कायम गर्न, आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न, भुक्तानी सन्तुलन कायम गर्न, मौद्रिक तटस्थता कायम राख्न, आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न, विनिमयमा स्थिरता कायम गर्न, पुँजी अनुसार व्यवसाय या व्यवसाय अनुसार पुँजीको तादात्म्यता मिलाउन, सम्पत्ति र दायित्वको सन्तुलन कायम गर्न, प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता बढाउने सम्बन्धमा अनौपचारिक अर्थतन्त्रको आकारलाई नियन्त्रण गर्नु पर्दछ । स-सानो वा ठूलो लगानीमा स्थापना भएका कम्पनी तथा संस्थाहरूको नियमन, प्रवर्द्धन, व्यवस्थापन र अनुगमनको लागि ऐन, नियम, कानून र निर्देशनमा आवश्यक सुधारका उपाय अपनाउनु पर्दछ । औपचारिक वा नियमनको परिधिभित्र रहेर कारोबार गर्ने उद्यमी तथा व्यवसायीको क्षमता, गुणस्तर, पहुँच, ग्राहक सेवा र दक्षता अभिवृद्धि गरी उनीहरूलाई सहज वातावरण उपलब्ध गराउनु पर्दछ । तसर्थ बजारलाई व्यवस्थापन, प्रवर्द्धन र मर्यादित बनाउन आर्थिक नीति, वित्त नीति, मौद्रिक नीति, उद्योग नीति लगायतका नीतिहरूमा आवश्यक सुधार र परिवर्तन गर्दै जान आवश्यक छ । सम्पूर्ण व्यावसायिक संस्थालाई एउटै उपकरणले प्रवर्द्धन, व्यवस्थापन र नियन्त्रण गर्न नसकिने भएकोले विकेन्द्रीकृत व्यवस्थापनको सिद्धान्त अनुसार मापन, नियमन, नियन्त्रण र व्यवस्थापन गर्दै आधुनिक व्यवस्थापनको सिद्धान्त अनुरूप निजी क्षेत्र विकासका साभेदार पनि हुन् भन्ने धारणा राख्नु पर्दछ । औपचारिक अर्थतन्त्रलाई बढवा दिन राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिदृश्यको अवलोकन गरी विज्ञ समूहको राय र सरोकारवालाबाट प्राप्त सल्लाह, सुभाष समेटी नीति, नियम, प्रक्रिया र प्रणालीमा आवश्यक सुधार गरी हुन सक्ने सम्भावित जोखिम वा चुनौती वा दबावलाई व्यवस्थापन गर्दै अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई नियन्त्रण गर्नु पर्दछ ।

४. अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई सुधार गर्ने मार्गचित्र

नेपाल गरीब होइन हाम्रो सोच गरीब हो, मुलुकमा शिक्षा नभएको होइन, व्यावहारिक उपयोग नभएको हो, नीति, योजना र कार्यक्रम नभएको होइन, फितलो कार्यान्वयन भएको हो, अर्थतन्त्रमा लगानीकर्ता नभएका होइनन्, लगानीमैत्री वातावरण नभएको हो, प्रणालीमा पैसा नभएको होइन, परिचालन गर्ने क्षमता नभएको हो, मुलुकमा जनता नभएको होइनन्, काम गर्ने हात

र पौरख गर्ने सोच नभएको हो । तसर्थ अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउने सन्दर्भमा अपनाइएका बहुआयामिक अवयवहरूमध्ये सेवा क्षेत्रको योगदान अग्रस्थानमा रहेको छ । मुलुकको सन्तुलित विकास गर्न, आय तथा रोजगारी बढाउन, गरिबी तथा बेरोजगारी घटाउन एवं बैकिङ्ग सेवा, पहुँच, वित्तीय शिक्षा तथा साक्षरता बढाउन औपचारिक अर्थतन्त्रको आवश्यकता हिजोभन्दा आज र आजभन्दा भोलि बढ्दै गएको छ । मुलुकले अनौपचारिक अर्थतन्त्रमा सुधार ल्याउन कानुनी, व्यावहारिक, संस्थागत, प्रक्रियागत उपायहरू अपनाई औपचारिक अर्थतन्त्रलाई बढाउनु पर्दछ । अनौपचारिक अर्थतन्त्रले विधिको शासनलाई चुनौती दिने, संगठित आतंक बढाउने, बजारलाई गलत दिशानिर्देश गराउँदै अर्थतन्त्रको प्रणालीलाई नै धरासायी बनाउन सक्दछ । तथर्स समानान्तर अर्थतन्त्रको प्रभाव बढी भएको मुलुकमा गरीब भन्नु गरीब र धनी भन्नु धनी हुँदै जाने भएकोले राजनैतिक रूपमा चरम उपलब्धि हासिल गरेका नेपाल जस्तो मुलुकमा अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई घटाउँदै औपचारिक अर्थतन्त्रलाई बढाउन देहायका उपाय अपनाई कार्यान्वयन गर्नु पर्दछ ।

- अपेक्षाकृत आर्थिक वृद्धि, सीमाभित्र मुद्रास्फीति, निर्यातमा अभिवृद्धि, औपचारिक क्षेत्रबाट विप्रेषण आप्रवाह, प्रवाह भएको कर्जाको सदुपयोग जस्ता यावत पक्षमा लक्ष्य अनुसार सुधार गरी अनौपचारिक अर्थतन्त्रको दबाव र प्रभावलाई न्युनीकरण गर्ने,
- बढ्दो अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई घटाउन उत्पादनका हरेक शृंखलालाई आधुनिकीकरण गरी औपचारिकता प्रदान गर्ने,
- ठूला एवं उत्पादनमूलक कम्पनीहरूमा लगानी बढाई उत्पादनको अनुपातलाई वृद्धि गरी रेकर्डिङ्ग तथा वित्तीय प्रणालीलाई थप बलियो बनाउनु पर्ने,
- लक्ष्य बमोजिम लगानी बढाउँदै उत्पादन, वितरण, उपभोग, आम्दानी, बचत लगायत क्षेत्रमा सुधार ल्याई अनौपचारिक अर्थतन्त्र घटाउँदै लैजाने,
- व्यावसायिक तथा कृषि क्षेत्रमा हुने गरेका लगानी, उत्पादन, रोजगारी, आम्दानी, बचत लगायतका क्रियाकलाप औपचारिक (बैकिङ्ग कारोबार र वीमा सेवा जस्ता) क्षेत्रसँग समन्वय गरी बजारीकरणको वातावरणको व्यवस्था मिलाउने,
- मुलुकमा बजेट तर्जुमादेखि राजस्व, आन्तरिक ऋण, बाह्य ऋण, अनुदान, पुँजीगत खर्च चालु खर्च, आन्तरिक उत्पादन जस्ता अर्थतन्त्रका विभिन्न अवयवको योगदानलाई प्रभावकारी बनाउन सके आर्थिक प्रणालीमा

सुधार हुन गई अनौपचारिक अर्थतन्त्रको आकार घट्दै भि आकारको आर्थिक वृद्धि हुने,

- अनौपचारिक अर्थतन्त्रका क्षेत्रहरूको पहिचान गरी सोको न्युनीकरणका लागि संस्थागत सुशासन, आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली, कारोबारमा औपचारिकीकरण जस्ता विषयलाई बलियो बनाउने,
- व्यावसायिक कारोबारलाई औपचारिक रूप दिन आवश्यक पर्ने नीति, विधि, कानून, निर्देशन, मार्गदर्शन आदिको तर्जुमा, कार्यान्वयन र पूनवरालोकन समयसापेक्ष गर्दै जाने,
- राष्ट्रिय पुँजी पलायनलाई निरुत्साहित गरी लगानीमैत्री वातावरण तयार गर्ने,
- औपचारिक अर्थतन्त्रलाई बलियो बनाउन एक पटकको लागि कानुनी प्रक्रियाहरू जस्तो: दर्ता, कर, दस्तुर, इजाजतपत्र, नवीकरण लगायतमा छुट तथा मिनाह दिई औपचारिकीकरण बनाउने,
- राष्ट्रिय आर्थिक गणना विधि, पद्धति एवं प्रणालीलाई सबल, सक्षम, भरपर्दो र यथार्थपरक तथ्यांक तयार गर्न सक्ने बनाउने,
- व्यावसायिक संस्था, फर्म, कम्पनी तथा कार्यरत श्रमिकहरूको तथ्यांक अद्यावधिक गरी स्थानीय तथा प्रदेश सरकारसँग सहकार्य तथा सामञ्जस्यता कायम गर्ने,
- मुलुकका असंगठित क्षेत्रहरूमा भइरहेका व्यापारिक काम, कारोबार वा अन्य गतिविधिलाई संगठित रूपमा कम्पनी वा अन्य प्रक्रियामार्फत सञ्चालन गर्न प्रोत्साहन गर्ने,
- मिटर ब्याज, सहकारी कारोबार, श्रमिकको आपूर्ति जस्ता विषयलाई औपचारिक नियमन गरी अर्थतन्त्रको दायरा भित्र ल्याउने,
- रेमिट्यान्स लगायतका कारोबारलाई औपचारिक माध्यमबाट सञ्चालन गरी थप सुविधा लिँदै सबै प्रकारका आर्थिक कारोबारहरू बैकिङ्ग प्रणालीबाट गर्ने,
- शोधनान्तर स्थितिलाई बलियो बनाउन र निर्यात प्रवर्द्धनको लागि सहयोग पुग्ने गरी उत्पादनदेखि बजारीकरणसम्म उद्यमी तथा व्यवसायीका हरेक शृंखलामा तीन 'पी' को अवधारणामा सहकार्य गर्ने,
- अर्थतन्त्रमा आउनसक्ने उतारचढावको विश्लेषण, मूल्यांकन, आंकलन र पूर्वानुमान गरी सम्भावित जोखिमको पहिचान, मूल्यांकन, व्यवस्थापन र

नियन्त्रणमार्फत व्यावसायिक लाभ हासिल हुने गरी मार्ग तय गर्ने,

- अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई नियन्त्रण गर्न अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यासहरूको कार्यान्वयन गर्न नेपालका नियामक निकायलाई सबल, सक्षम र प्रविधिमैत्री बनाउँदै एक उपयुक्त कार्यदल बनाई अध्ययन तथा अनुसन्धानमार्फत सुधारका उपायहरूको खोजी गर्ने,

अर्थतन्त्रमा आयातदेखि उपभोगसम्म सबै तहमा अनौपचारिक अर्थतन्त्रको बहुप्रभाव डरलाग्दो गरी मौलाएको हुँदा बैंक तथा वित्तीय संस्थामा तरलता असहज हुँदा घरघरमा पैसा रहने र तरलता सहज हुँदा अनौपचारिक क्षेत्रमा पैसा जाने डरलाग्दो अवस्था हालसम्म विद्यमान रहेकोले यसप्रकारका क्रियाकलापको अवलोकन, नियमन, सुपरिवेक्षण र पुनरावलोकनको लागि प्रणालीलाई बलियो बनाउनु पर्दछ । जग्गाको अधिक मूल्यांकन गर्नु, न्यून धितोमा अधिक कर्जा प्रवाह गर्नु, स्थलगत अवलोकन नहुनु, परियोजना नहुनु, स्वीकृत सीमाभन्दा अधिक कर्जा लगानी गर्नु, नक्कली लालपुर्जा तयार गर्नु, कृत्रिम हस्ताक्षर गर्नु, साधन तथा स्रोतको दुरुपयोग आदि छायाँ अर्थतन्त्र बढाउने प्रमुख कारक तत्व भएकोले सोको नियन्त्रण जरुरी छ । अर्थतन्त्रमा हुने अनौपचारिक गतिविधिको निगरानी र हस्तक्षेप गरी बढिरहेको गैह्रकानुनी क्रियाकलाप, अदृष्य कारोबार, सम्पत्ति शुद्धीकरण, हुण्डी लगायतका अवैध गतिविधिहरूको नियन्त्रण गरी हुनसक्ने दबाव र प्रभावलाई नियन्त्रण गर्नु पर्दछ ।

५. अन्तमा

मुलुकमा अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई मौलाउन नदिन नेपाल सरकार तथा सरकारका विभिन्न निकाय, केन्द्रीय बैंक लगायतका नियमनकारी निकायले तर्जुमा गरेका ऐन, नियम, नीति, मार्गदर्शन र कार्यविधिहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरी अनौपचारिक अर्थतन्त्रको उचित निगरानी, हस्तक्षेप र नियन्त्रण गर्नु पर्दछ । अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई औपचारिक प्रक्रिया एवं दायरामा ल्याउन आर्थिक गणना विधिलाई देशव्यापी बनाउने र निश्चित समय सीमासम्म दर्ता प्रक्रिया, कर,

दस्तुर, इजाजतपत्र, नवीकरण लगायतमा छुट दिई सहज वातावरण बनाउनु पर्दछ । अनौपचारिक क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्ति वा श्रमिकको रेकर्ड अद्यावधिक गर्ने, सामाजिक सुरक्षा कोषको दायरामा ल्याउने, असंगठित क्षेत्रमा भइरहेका कारोबारलाई संगठित रूपमा कम्पनी वा अन्य प्रक्रियामार्फत सञ्चालन गर्ने, प्रविधिको उच्चतम प्रयोग, परिचालन र उपयोग गर्दै आवश्यक सुविधा प्रदान गरी छायाँ अर्थतन्त्रको नियन्त्रण गर्न एकीकृत सेवा, समन्वयात्मक कार्य र भरपर्दो वातावरण बनाउनु पर्दछ । कालो धन, अनौपचारिक गतिविधि, असंगठित कार्य आदिलाई एकपटकको लागि औपचारिक ता प्रदान गर्न पुराना र जटिल प्रक्रियालाई सहज बनाउँदै प्रविधिमैत्री वातावरणको सुनिश्चित गरी अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यास एवं मार्गदर्शनको समेत प्रयोगमा ल्याई अपेक्षित प्रतिफल हासिल हुने उपाय अपनाउनु पर्दछ । ■

लेखक कृषि विकास बैंक लि. कर्णाली प्रदेशका
निर्देशक हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

१. टण्डन सुरोज (२०७४), आधुनिक बैकिङ व्यवस्थापन र अर्थ व्यवस्था, उत्सव बुक्स प्रकाशन, काठमाडौं ।
२. नेपाल राष्ट्र बैंकको आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को मौद्रिक नीति ।
३. नेपाल राष्ट्र बैंक (२०८०) बाट "क", "ख" र "ग" वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाहरूलाई जारी गरिएको एकीकृत निर्देशन ।
४. नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयको आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को लागि सार्वजनिक गरेको बजेट तथा कार्यक्रम ।
५. नेपाल सरकार राष्ट्रिय योजना आयोगको पन्ध्रौं र सोह्रौं पञ्चवर्षीय योजना ।
६. विभिन्न समयमा प्रकाशित लेख, रचना एवं वेबसाइटहरू ।

नेपालमा वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम र उपलब्धि

हिमलाल श्रेष्ठ

पृष्ठभूमि

देशको समग्र वित्तीय क्षेत्रलाई दीर्घकालीन र सकारात्मक प्रभाव पार्ने नीतिगत व्यवस्थामा गरिने सुधार नै वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम हो । वि.सं. १९९४ सालमा नेपाल बैंक लिमिटेडको स्थापनासँगै नेपालमा आधुनिक बैंकिङ प्रणालीको सुरुवात भएको हो । २०४० सालसम्म राज्य नियन्त्रित दुई वाणिज्य बैंक र दुई विकास बैंक मात्र थिए । वि.सं. २०४२ सालपछि प्रतिस्पर्धी वित्तीय क्षेत्रको विकास गर्ने उद्देश्यका साथ मुलुकले वित्तीय उदारीकरणको प्रक्रिया सुरु गर्‍यो । उक्त अवधिदेखि नै अवलम्बन गरिएको आर्थिक उदारीकरणको नीतिले बैंकिङ क्षेत्रमा निजी क्षेत्रको प्रवेशसँगै बैंकहरूको संख्या र प्रकार दुवैमा वृद्धि हुनपुग्यो ।

सन् १९८० देखि विश्व अर्थ व्यवस्थामा आएको उदारीकरणलाई नेपालको अर्थ व्यवस्थाले आत्मसात गर्दै वित्तीय सेवाहरूको कार्यक्षमता अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले नेपालमा पनि अनौपचारिक रूपमा वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम सञ्चालनमा आएको थियो । त्यस अवधिमा सरकारी स्वामित्वका दुई वाणिज्य बैंकहरू नेपाल बैंक लिमिटेड र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको एकाधिकारी बजार संयन्त्रमा निजी क्षेत्रको बैंकिङ संस्था सञ्चालनमा आउन सक्ने गरी वित्तीय क्षेत्रमा केही सुधारहरू गरिएका थिए ।

वि.सं. २०४२ सालमा तत्कालीन सरकारले अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको संरचनात्मक समायोजन सुविधा (Structural Adjustment Facility) लिएसँगै नेपालमा आर्थिक उदारीकरण एवं वित्तीय क्षेत्र सुधारको कार्य प्रारम्भ भएको मान्न सकिन्छ । मुलुकले अंगीकार गरेको वित्तीय उदारीकरणको नीतिले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको संख्या र प्रकार दुवैमा वृद्धि हुन पुग्यो, जसले गर्दा बैंकहरूलाई निक्षेप संकलनमा सहजता भयो । यद्यपि वित्तीय क्षेत्रको संख्या र नाफाका दृष्टिकोणबाट प्रगति

भएको देखिए तापनि आर्थिक वृद्धि र रोजगारी सिर्जनामा बैंकिङ क्षेत्रले आशातीत उपलब्धि हासिल गरेको भने थिएन । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट गरिने ऋण लगानी उत्पादनशील क्षेत्रमा प्रवाह हुनुको सट्टा घरजग्गा र पुँजी बजार क्षेत्रमा बढी केन्द्रित हुन गई अस्वस्थ प्रतिस्पर्धामा वृद्धि हुन पुग्यो । यस्तो अवस्थालाई नियन्त्रण गरी सुधार गर्नु आवश्यक थियो । फलस्वरूप तत्कालीन सरकारले वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम सम्बन्धी रणनीति पत्र, २०५७ कार्यान्वयनमा ल्यायो ।

देशमा आर्थिक उदारीकरणको नीतिलाई प्रवर्द्धन गर्न सरकारका तर्फबाट चालिएका आर्थिक सुधारका प्रयासहरूले वित्तीय सुधारको आवश्यकता परिपूर्ति हुनसकेको थिएन । यसका साथै तत्कालीन अवस्थामा ७० प्रतिशतभन्दा बढी हिस्सा ओगटेको सरकारी स्वामित्वका दुई ठूला बैंक नेपाल बैंक लिमिटेड र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक भन्नु संकटतर्फ धकेलिन पुगेको थियो भने देशमा नयाँ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू थपिनु र स्थापनाको केही वर्षमा नै निजी क्षेत्रका बैंकहरूमा समेत विविध समस्याहरू देखा पर्नु जस्ता कारणले वित्तीय क्षेत्रमा सुधारको आवश्यकता भयो ।

औपचारिक रूपमा नेपालमा वित्तीय क्षेत्रको सुधार वि.सं. २०५७ देखि क्रमशः शुरु भई २०६९ मा सकिए तापनि प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा हालसम्म पनि सुधार प्रक्रिया निरन्तर जारी रहेको छ । वित्तीय क्षेत्रमा उच्चतम प्रविधिको विकास गर्दै छिटोछरितो रूपमा ग्राहकलाई सेवा प्रवाह गर्ने सरकारी तथा निजी क्षेत्रको बैंकिङ कार्यमा सुधार कार्यक्रम अत्यन्त आवश्यक रहेको र हालका वर्षहरूमा निजी बैंकहरूको बैंकिङ स्वास्थ्यमा समेत प्रतिकूल असर परेको तथा जनमानसमा सन्तुष्टिको तह घट्न थालेको परिघटनालाई हेर्दा वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रमको उपादेयता सरकारी तथा निजी बैंकहरूमा भन्नु टड्कारो रूपमा देखिन थालेको छ । बैंकिङ क्षेत्रमा

विकास भएको अत्याधुनिक सूचना प्रविधि, संचालक समितिको गठनमा हुने सरकारी तथा व्यापारिक घरानिया व्यक्तिहरूको हस्तक्षेप, प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको छनौटमा अपारदर्शिता, जोखिम व्यवस्थापनका चुनौतीहरू सामना गर्न समेत वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रमले निरन्तरता पाइरहनु आवश्यक देखिन्छ ।

वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रमको उद्देश्य

नेपालमा वित्तीय क्षेत्र सुधारको मूल आशय सरकारको स्वामित्वमा रहेका नेपाल राष्ट्र बैंक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, नेपाल बैंक लि., कृषि विकास बैंक लगायतका बैंकमा उच्चतम प्रविधिको विकास गर्दै पारदर्शिता, जवाफदेहिता, प्रतिस्पर्धा, वित्तीय अनुशासन, संस्थागत सुशासन र जनउत्तरदायी भावनामा सुधार ल्याई विश्वासिलो, सबल र सक्षम जनताको बैंक बनाउनु रहेको थियो ।

१. वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रमको मुख्य उद्देश्य नेपाल बैंक लि., राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, कृषि विकास बैंक तथा नेपाल राष्ट्र बैंक समेतको पुनः संरचना गरी आर्थिक उदारीकरणलाई अगाडि बढाउने,
२. नेपाल राष्ट्र बैंकको नियमन, सुपरिवेक्षण तथा अनुगमन क्षमता अभिवृद्धि गर्ने,
३. सरकारी स्वामित्वको बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको व्यवस्थापन सुदृढीकरण गर्ने,
४. वित्तीय ऐन, कानून तथा नैतिकतामा सुधार ल्याउने,
५. लेखा तथा लेखा परीक्षण प्रणाली सुदृढीकरण गर्ने,
६. वित्तीय क्षेत्रमा पर्याप्त पारदर्शिता र प्रतिस्पर्धाका माध्यमबाट वित्तीय अनुशासन, संस्थागत सुशासन कायम गर्ने,
७. वित्तीय क्षेत्रमा स्वास्थ्य प्रतिस्पर्धाको अभिवृद्धि गर्ने,
८. सूचना प्रविधिको विकासमा जोड,
९. वित्तीय प्रणालीमा सुशासन कायम राखी कुशल तथा व्यावसायिक बनाई आर्थिक विकासको लागि उक्त क्षेत्रको भूमिका सुदृढ बनाउने ।

वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रमको उपलब्धि

नेपालमा सञ्चालित वित्तीय सुधार कार्यक्रमलाई विश्व बैंक, अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष, अन्तर्राष्ट्रिय विकास विभाग र एसियाली विकास बैंकले वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम सम्बन्धी रणनीतिपत्रमार्फत नेपाल सरकारलाई पर्याप्त एवं

विस्तृत सहयोग गर्न तत्परता देखाएका थिए । आर्थिक वर्ष २०५७/५८ को अवधिमा नेपालका दुई ठूला सरकारी स्वामित्वका बैंक नेपाल बैंक लि. र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक गम्भीर समस्याबाट ग्रस्त थिए ।

वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रमले नेपाल बैंक लि., राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक र नेपाल बैंकको पुनर्संरचना गर्ने, नेपाल राष्ट्र बैंकलाई पुनर्संरचित गर्ने र वित्तीय क्षेत्रको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने विषयले प्राथमिकता पाएको थियो । २०५८ सालमा जारी गरिएको राष्ट्र बैंक ऐन २०५८ ले नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०१२ लाई प्रतिस्थापन गर्‍यो । नयाँ ऐनले राष्ट्र बैंकको भूमिका, अधिकार र दायित्वलाई पुनः परिभाषित गर्नुका साथै बैंकलाई स्वायत्तता प्रदान गर्‍यो । वित्तीय संस्थाहरूलाई स्वच्छ प्रतिस्पर्धात्मक वातावरणमा सञ्चालन गर्न तथा बैकिङ कानूनलाई एकीकृत गर्न छाता ऐन बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ जारी गरिएको ।

नेपाल बैंक लिमिटेडतर्फको उपलब्धि

१. वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रमले परिलक्षित गरे बमोजिम नेपाल बैंक लि. को पुनरसंरचना गर्ने कार्यको प्रारम्भ २००२ मार्च ८ मा बैंकको संचालक समिति निलम्बन गरी सुरु भएको थियो ।
२. वि.सं. २०५९ श्रावण ६ गतेबाट विदेशी विज्ञ व्यवस्थापन Bank of Scotland को Consulting व्यवस्थापन पछि NRB को समूह व्यवस्थापनमा बैंकको सञ्चालन भएको ।
३. वि.सं. २०६० असारमा ९.८० अर्ब ऋणात्मक पुँजी कोषबाट २०६६ असारसम्म ४.८६ अर्बमा भरेको ।
४. २०६० साल असारसम्म २५.२ करोड घाटामा रहेकोमा २०६६ सम्म आउँदा ६६ करोड नाफा गर्न सफल भएको ।
५. निष्क्रिय कर्जा अनुपातमा उल्लेखनीय सुधार हुन सकेको । २०६० सालसम्म कुल कर्जाको ६०.४७% खराब कर्जा रहेकोमा २०६६ सालसम्म यस्तो प्रतिशत ३.७३% मा भरेको ।
६. आर्थिक वर्ष २०६५/६६ सम्मको लेखा परीक्षण कार्य समयमै सम्पन्न भएको ।

७. बैंकको जनशक्ति व्यवस्थापनमा सुधारको लागि विभिन्न समयमा स्वेच्छिक अवकाश योजना कार्यान्वयनमा ल्याई ५,२५० जना कर्मचारीबाट २,४४२ जनामा भारिएको ।
८. बैंक सञ्चालन प्रणाली तथा आन्तरिक व्यवस्थापनमा धेरै सुधारहरू भएको ।
९. सूचना प्रविधि योजना सञ्चालन गरी सबै शाखाहरूमा कम्प्युटर प्रणाली बिस्तार (Computerized) गरिएको ।
१०. बैंक सञ्चालनका लागि आवश्यक नीति निर्देशिकाहरूमा सुधार, नयाँ लेखा निर्देशिका, लेखा परीक्षण निर्देशिका, लेखा शीर्षक वर्गीकरण गरिएको ।
११. ABBS, SMS, ATM, Digital Banking लगायतका आधुनिक बैंकिङ प्रविधिको विकास गरिएको ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकतर्फको उपलब्धि

१. नेपाल बैंक लि. सँगै सुधार कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको । राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकमा अमेरिकी नागरिक Mr. Bruce F Henderson को नेतृत्वमा ८ सदस्यीय व्यवस्थापन र १० चार्टर एकाउण्टेन्ट गरी १८ जनाको समूहले बैंक व्यवस्थापनको जिम्मा सम्हाली भाखा नाघेको कर्जा घटाएको ।
२. २०६० सालसम्म २२.३९ अर्बले ऋणात्मक रहेको पुँजी कोष २०६६ सालसम्म १२.३९ अर्बमा भरेको ।
३. २०६० सालसम्म ४.८५ अर्ब घाटामा रहेको बैंक २०६६ सालसम्म २.०९ अर्ब नाफा गर्न सफल भएको ।
४. बैंकको खराब कर्जामा उल्लेखनीय सुधार भई २०६० सालसम्म ६०.१५% रहेको खराब कर्जाबाट ४.९२% पुगेको ।
५. सुधारपछि राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले आ.व. २०६५/६६ सम्मको लेखा परीक्षण सम्पन्न गरी नेपाल राष्ट्र बैंकसमक्ष पेश गरेको छ ।
६. VRS योजना सञ्चालन गरी जनशक्ति व्यवस्थापनमा सुधार गरेको । मानव संसाधनलाई Right Size मा ल्याउन पटक-पटक स्वेच्छिक अवकाश योजना कार्यान्वयनमा ल्याई ५,४०२ जना कर्मचारीबाट

२०६६ सालसम्म २,६९७ जनामा भारिएको ।

७. सञ्चालन प्रणाली तथा आन्तरिक व्यवस्थापनमा व्यापक सुधार गरी वित्तीय सेवालाई वित्तीय बजारमा आएका विभिन्न नयाँ वित्तीय उपकरणमार्फत मितव्ययी, कुशल तथा प्रतिस्पर्धी बनाउने काम भएको छ ।
८. सूचना प्रविधि योजना सञ्चालन गरी सबै शाखाहरूमा कम्प्युटर प्रणाली बिस्तार गरिएको ।
९. लेखा प्रणाली र लेखा परीक्षणमा सुधार गरिएको ।
१०. बैंक सञ्चालनका लागि आवश्यक नीति निर्देशिकाहरूमा सुधार, नयाँ लेखा निर्देशिका, लेखा परीक्षण निर्देशिका, लेखा शीर्षक वर्गीकरण गरिएको ।
११. ABBS, SMS, ATM, Digital Banking लगायतका आधुनिक बैंकिङ प्रविधि विकास गरिएको ।

कृषि विकास बैंकतर्फको उपलब्धि

१. नेपाल बैंक लि. र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकसँगै सुधार कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको ।
२. खराब कर्जामा उल्लेख सुधार गर्न सफल भएको ।
३. स्वेच्छिक अवकाश योजना कार्यान्वयनमा ल्याई बैंकको जनशक्ति व्यवस्थापनमा सुधार गरिएको ।
४. कृषि विकास बैंकलाई वाणिज्य बैंकमा परिणत गरिएको ।
५. बैंकको सबै शाखाहरूमा Computerized गरिएको ।
६. CBS कार्यान्वयनमा ल्याई बैंकलाई आधुनिकीकरण गरिएको ।
७. लेखा प्रणाली र लेखा परीक्षण पद्धतिमा सुधार गरिएको ।
८. बैंक सञ्चालनका लागि आवश्यक नीति निर्देशिकामा सुधार, नयाँ लेखा निर्देशिका, लेखा परीक्षण निर्देशिका, लेखा शीर्षक वर्गीकरण गरिएको ।
९. ABBS, SMS, ATM, Digital Banking लगायतका आधुनिक बैंकिङ प्रविधिको विकास गरिएको ।

समग्रमा वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रमका उपलब्धिलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

१. वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रमले विशेष गरी नेपाल बैंक लि. र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको पुनर्संरचना गर्दै बैंकको कार्यसम्पादन प्रक्रियामा निर्णायक सुधार भएको र यसले हालसम्म निरन्तरता पाइरहेको छ ।
२. नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ जारी गरी पुरानो ऐन विस्थापन गर्दै नेपाल राष्ट्र बैंकलाई अधिकतम स्वायत्तता प्रदान गरेको । बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३, भुक्तानी तथा फछ्यौट ऐन, २०७५ लागु भएको ।
३. वित्तीय क्षेत्रसम्बन्धी कानूनको सुधार तथा अन्य संरचनात्मक पूर्वाधार तयार भएको ।
४. बैकिङ क्षेत्रमा अन्तर्राष्ट्रिय र आधुनिक लेखा तथा लेखा परीक्षण पद्धतीको व्यवस्था ।
५. बृहत् बैकिङ अवधारणाको विकास भएको ।
६. नेपाल राष्ट्र बैंकको नियमन र बैकिङ सुपरिवेक्षण तथा निरीक्षणको कार्यलाई सुदृढीकरण गर्दै अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको बनाउने कार्य भएको ।
७. कर्जा सूचना केन्द्रको संरचनामा परिवर्तन भएको ।
८. ग्रामीण विकास बैंकहरूको सुदृढीकरण गरिएको ।
९. क्षेत्रीय स्तरमा विकास बैंकहरूको स्थापना र क्षेत्रगत वित्तीय आवश्यकताको परिपूर्ति भएको ।
१०. संयुक्त लगानीमा विदेशी बैंकहरूको आगमन ।
११. कृषि विकास बैंकलाई वाणिज्य बैंकमा परिणत गरिएको ।
१२. कर्मचारी कार्यक्षमता र तालिम तथा विकास, कर्मचारी उत्प्रेणा, कर्मचारी स्वेच्छिक अवकाश योजना कार्यान्वयनमा ल्याई सरकारी स्वामित्वका बैंकहरूको जनशक्ति व्यवस्थापनमा सुधार ।
१३. बैकिङ क्षेत्रको प्रतिस्पर्धामा अभिवृद्धि ।
१४. नेपालको समग्र वित्तीय प्रणाली, आर्थिक उदारीकरण, निजीकरण, संस्थागत सुशासन, वित्तीय साक्षरता, वित्तीय समावेशीकरणमा सुधार ।
१५. ऋण असुली न्यायाधीकरणको गठन ।
१६. सूचना प्रविधिको विकास ।
१७. ABBS लगायतका आधुनिक बैकिङ प्रणालीको सुरुवात गरेको ।

१८. वित्तीय अपराधमा न्यूनीकरण, नीति निर्देशनको पालना तथा कार्यान्वयन र कम्प्लायन्स जस्ता क्षेत्रमा उत्साहबर्द्धक सुधार भएको ।
१९. जोखिम न्यूनीकरणको व्यवस्था, निरीक्षण तथा अनुगमनमा वृद्धि ।
२०. Compliance मा सुधार आएको ।

वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम कार्यान्वयनका चरणमा देखा परेको समस्याहरू

वि.सं. २०५७ सालबाट सुरु गरिएको वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम अत्यन्त महत्वाकांक्षी रहेको थियो । यो कार्यक्रम कार्यान्वयनपश्चात् वित्तीय क्षेत्रमा थुप्रै सुधार भएको पाइन्छ । नेपाल बैंक लिमिटेड र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको पुनरसंरचना भए तापनि निजीकरण गर्ने कार्य हुन सकेन ।

१. तत्कालीन गभर्नर विजयनाथ भट्टराई निलम्बनमा परेपछि सुधार कार्यक्रमप्रति राष्ट्र बैंकको मनोबल खस्किएको ।
२. राजनीतिक अस्थिरता तथा राष्ट्र बैंक र अर्थ मन्त्रालयले सुधार कार्यान्वयनमा अडान लिन नसक्दा यो कार्यक्रम टुंगोमा पुग्न नपाएको ।
३. गभर्नर निलम्बन प्रकरणपछि विश्व बैंक पनि जिम्मेवारीबाट तर्कियो । विश्व बैंकका वित्तीय क्षेत्र हेर्ने अधिकारी त्रसित भई जिम्मेवारीबाट पन्छिए ।
४. राष्ट्र बैंक र अर्थ मन्त्रालयभित्र पनि सुधार नचाहने पक्षहरू बलियो रूपमा रहेको ।
५. बाहिर पनि सुधारबाट आफ्नो स्वार्थ पूरा गर्न नपाएको जमात ठूलै मात्रामा रहेकोले अप्रत्यक्ष रूपमा नकारात्मक प्रभाव पर्न गएको ।
६. सुधार कार्यक्रम अन्तर्गत विदेशी व्यवस्थापनका लागि ठूलो मात्रामा पुँजी खर्च भएको ।
७. बैंक खोलेर डुबाउनेलाई हुने कारबाही कमजोर रहेको ।
८. सुधारपश्चात पनि केन्द्रीय बैंकको नियमन तथा सुपरिवेक्षण क्षमतामा आशातित सुधार हुन नसकेको ।
९. कर्मचारीको उत्पादकत्वमा सुधार गर्न नसकिएको ।

निष्कर्ष

वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम वित्तीय पहुँचको मेरुदण्ड हो । नेपालको वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रमसम्बन्धी रणनीतिपत्र, २०५७ ले वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम अन्तर्गतका क्रियाकलापहरूमा केन्द्रित रही वित्तीय क्षेत्रसम्बन्धी कानूनको सुधार तथा अन्य संरचनात्मक पूर्वाधार तयार गर्न केन्द्रित रहेको थियो । राष्ट्र बैंकको नियमन र बैंक सुपरिवेक्षण तथा निरीक्षणको कार्यलाई सुदृढीकरण गर्दै अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको बनाउने कार्य भएको थियो । लेखा तथा लेखापरीक्षण पद्धतिमा सुधार, बृहत् बैंकिङ अवधारणा, आधुनिक सूचना प्रविधिको विकास, वित्तीय क्षेत्रका लागि आवश्यक पर्ने कानुनी र अन्य संरचनाहरू तयार गरिएका थिए ।

नेपालमा वित्तीय क्षेत्र सुधारको मूल आशय सरकारको स्वामित्वमा रहेका बैंकहरू लगायतका बैंकमा उच्चतम प्रविधिको विकास गर्दै प्रतिस्पर्धा, पारदर्शिता, जवाफदेहिता, वित्तीय अनुशासन, संस्थागत सुशासन र जनउत्तरदायी भावनामा सुधार ल्याई सबल र सक्षम जनताको बैंक बनाउनु रहेको थियो । २०५७ सालदेखि सुरु भएको वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम असफल नभए पनि पूर्ण रूपमा टुंगोमा पुग्न भने सकेको पाइँदैन । वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रमपश्चात नेपालको वित्तीय क्षेत्रमा थुप्रै सुधारका कार्यक्रमहरू भएका छन् ।

वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रमअन्तर्गत नेपाल राष्ट्र बैंक, नेपाल बैंक लि. लगायतका सरकारी स्वामित्वका बैंकको सुधारमा मानव संसाधन, अनुगमन र नियमन, बाफिया, नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ लगायतका बैंकिङ नियम कानूनमा सुधार, वित्तीय पहुँचमा वृद्धि, बैंकिङ क्षमता अभिवृद्धि र संस्थागत सुशासन रहेको थियो ।

वित्तीय क्षेत्रमा उच्चतम प्रविधिको विकास गर्दै छिटोछरितो रूपमा आम नागरिकलाई सेवा प्रवाह गर्ने सरकारी तथा निजी क्षेत्रको बैंकिङ कार्यमा वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम कोसेढुंगा साबित भएको छ । तसर्थ यो कार्यक्रम वित्तीय क्षेत्रका लागि निरन्तर प्रक्रिया हो र आगामी दिनहरूमा समेत निरन्तरता दिनुपर्ने देखिन्छ । ■

लेखक कृषि विकास बैंक लि. का विभागीय प्रमुख हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- जनकराज शर्मा, नेपालमा वित्तीय क्षेत्र सुधारको प्रयास, प्रशासन सार्वजनिक प्रशासनसम्बन्धी पत्रिका ।
- डा. दिवाकर वशिष्ठ, वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रमको प्रतिफल
- लक्ष्मी प्रपन्न निरौला, वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम र प्रतिफल
- विजय घिमिरे, वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम: असफल होइन, टुंगोमा पुगेन
- वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीति (२०७४ - २०७७/७८)
- www.nb.org.np
- www.mof.gov.np
- www.abhiyandaily.com
- www.setopati.com

बढ्दो निष्क्रिय कर्जा असुली चुनौती र न्यूनीकरणका उपायहरू

■ निर्मलराज कोइराला

वि.सं. २०८१ असोज मसान्तसम्म कुमारी बैंक लि., हिमालयन बैंक लि., प्रभु बैंक लि., नेपाल इन्भेष्टमेण्ट मेगा बैंक लि., ग्लोबल आइएमई बैंक लि., लक्ष्मी सनराइज बैंक लि., सिटिजन बैंक लि., प्राइम कमर्सियल बैंक लि., नबिल बैंक लि., राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि., एनआइसी बैंक लि., कृषि विकास बैंक लि. को खराब ऋण ४ प्रतिशत माथि पुगेको छ । प्रकाशित तथ्यांक अनुसार नेपाल इन्भेष्टमेन्ट मेगा बैंक लि. को खराब ऋण अनुपात सबैभन्दा बढी ५.८२ प्रतिशत छ । बैंकहरूको औसत खराब ऋण अनुपात नै ४ प्रतिशत माथि पुगेको छ । खराब ऋण ४ प्रतिशतभन्दा बढी हुनुले अवस्था निकै बिग्रेको जनाउँछ । सबै बैंकहरूको समस्या भनेको एन.पी.एल बढ्दने तथा खराब कर्जा बढ्नु हो । बैंकहरूले जति ताकेता गर्दा पनि ऋणीले समयमै किस्ता बुझाउन सकेका छैनन् । खराब कर्जाका कारण प्रोभिजनिड बढेको छ । खराब कर्जाले प्रोभिजनिड बढ्दाको असर बैंकको वितरणयोग्य मुनाफामा परेको छ । फलस्वरूप बढ्दो निष्क्रिय कर्जा बैंकको चिन्ताको विषय बनेको छ भने असुलीमा चुनौती देखिएको छ ।

नेपाल इन्भेष्टमेन्ट मेगा बैंक लि., लक्ष्मी सनराइज बैंक लि., सिटिजन बैंक लि. को कुल निष्क्रिय कर्जा ५% भन्दा बढी देखिन्छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले २०८० बाट बैंकहरूको निष्क्रिय कर्जामा गरेको कर्जा नोकसानी व्यवस्था पछिको खुद निष्क्रिय कर्जा अनुपात समेत प्रकाशित गर्दै आइरहेको छ । यसरी हेर्दा खुद निष्क्रिय कर्जा २०८० पौषमा १.१३%, २०८१ आषाढमा १.०६%, २०८१ आश्विनमा १.५% रहेको देखिन्छ ।

दैनिकजसो पत्रपत्रिकामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले निष्क्रिय कर्जा असुलीको सिलसिलामा २१ दिने, ३५ दिने सूचना, लिलाम सम्बन्धी सूचना निकालिरहेको देखिन्छ । यस्तो सूचनाहरूको वास्तविकता हेर्ने हो भने दिएको तथ्यांकभन्दा पनि बढी निष्क्रिय कर्जा हुन सक्ने कुरालाई

नकार्न सकिँदैन । यस्तो अवस्थामा निष्क्रिय कर्जा बैंकहरूको चुनौतीको विषय बन्न पुगेको छ ।

निष्क्रिय कर्जा न्यूनीकरणतर्फ विचार गर्दा कर्जा लगानीको पक्षबाट समेत हेर्नु पर्दछ । कर्जा लगानीतर्फ हेर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ को दफा ५५ मा कर्जा प्रवाह सम्बन्धी व्यवस्था देखिन्छ । जस अन्तर्गत:

- (१) राष्ट्र बैंकको निर्देशन तथा सञ्चालक समितिले निर्धारण गरेको कर्जा नीतिको अधिनमा रही बैंक वा वित्तीय संस्थाले प्रयोजन खुलाएर मात्र कर्जा प्रवाह गर्नुपर्नेछ ।
- (२) बैंक वा वित्तीय संस्थाले कर्जा दिँदा आफूलाई मान्य हुने चलअचल सम्पत्ति सुरक्षण लिई वा अन्य उचित जमानी लिई आफ्नो र निक्षेप कर्ताको हितको सुरक्षा हुने गरी कर्जा प्रवाह गर्नुपर्नेछ ।
- (३) यस दफा बमोजिम कर्जाको सुरक्षणवापत लिएको सम्पत्ति कुनै पनि व्यहोराबाट कसैका नाउँमा रजिष्ट्रेशन वा दाखिल खारेज गर्न वा हस्तान्तरण हुन नसक्ने गरी बैंकवावित्तीय संस्थाको नाममा रजिष्ट्रेशन वा दाखिल खारेज वा रोकका राखिदिनको लागि बैंक वा वित्तीय संस्थाले सम्बन्धित कार्यालयमा लेखी पठाउनु पर्नेछ ।
- (४) रजिष्ट्रेशन, दाखिल खारेज वा रोकका राखिदिनका लागि लेखी आएमा सम्बन्धित कार्यालयले लेखी आएबमोजिम रजिष्ट्रेशन, दाखिल खारेज वा रोकका गरिदिनुपर्ने व्यवस्था छ । उपरोक्त व्यवस्था कर्जा लगानीसँग सम्बन्धित व्यवस्था हो । गुणस्तरीय लगानी नै दिगो बैंकिङ विकासको मेरुदण्ड हो । कर्जा लगानी गरेपश्चात, लगानी गरेको कर्जाको नियमित रूपमा निरीक्षण अनुगमन भइरहेको अवस्थामा पनि विभिन्न कारणहरूले गर्दा कर्जाका

जोखिमहरू बढ्दै जान सक्दछ । कर्जाको जोखिम बढ्दै गई कर्जा निष्क्रिय भई निष्क्रिय कर्जा बढी रहेको परिप्रेक्ष्यमा निष्क्रिय कर्जा न्यूनीकरणको लागि कर्जाको गुणस्तरमा विशेष ध्यान दिनु पर्दछ ।

लगानी भएको कर्जाले सो कर्जाबाट कर्जा ग्राहकले नियमित रूपमा आम्दानी गरी बैंकको साँवा ब्याज समयमै तिर्न सक्ने क्षमता तथा कर्जा ग्राहकको आयमा टेवा पुऱ्याउने खालको कर्जालाई गुणस्तरीय कर्जाको रूपमा लिन सकिन्छ । गुणस्तरीय कर्जा निष्क्रिय कर्जामा परिणत हुने सम्भावना कम हुन्छ । कर्जाको गुणस्तर मापन गर्ने विभिन्न विधिहरू छन्, ती विधिहरूमध्ये कर्जाको भाखा नाघेको, ननाघेको अवधि अनुसार पनि कर्जाको गुणस्तर मापन गरिन्छ । जस अनुसार भाखा ननाघेको र १ महिनासम्म भाखा नाघेको कर्जालाई सक्रिय कर्जाको रूपमा लिन सकिन्छ भने १ महिनादेखि ३ महिनासम्मभाखा नाघेको कर्जालाई समेत सक्रिय कर्जाको रूपमा नै लिन सकिन्छ । निष्क्रिय कर्जा अन्तर्गत ३ महिनादेखि ६ महिनासम्म भाखा नाघेको कर्जालाई कमसल कर्जा, ६ महिनादेखि माथि बढीमा १ वर्षसम्म भाखा नाघेको कर्जा शंकास्पद र १ वर्षभन्दा बढी अवधिले भाखा नाघेकोकर्जा खराब कर्जाको वर्गमा पर्दछन् । निष्क्रिय कर्जालाई असुली प्रक्रियाको व्यवस्थापन गर्न अर्थात न्यूनीकरण गर्ने कार्यआजको परिवेशमा चुनौतीपूर्ण देखिन्छ ।

निष्क्रिय कर्जा (Non Performing Loan)
(२०८१ असोज)

क्र. सं.	वाणिज्य बैंक	निष्क्रिय कर्जा प्रतिशत	
		कुल	खुद
१.	एभरेष्ट बैंक लि.	०.७७	०.३३
२.	एनआइसी एसिया बैंक लि.	४.२४	२.०८
३.	स्ट्यान्डर्ड चार्टर्ड बैंक लि.	१.९५	०.७४
४.	सानिमा बैंक लि.	२.९४	१.३८
५.	सिद्धार्थ बैंक लि.	३.९१	२.०६
६.	माछापुच्छ्रे बैंक लि.	३.१५	१.२
७.	एनएमबी बैंक लि.	३.६३	१.६३
८.	नेपाल एसबीआई बैंक लि.	१.८४	०.२९
९.	कृषि विकास बैंक लि.	४.७८	२.१४
१०.	नविल बैंक लि.	४.२४	१.४८

११.	राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक लि.	४.२३	१.०६
१२.	प्राइम कमर्सियल बैंक लि.	४.८६	१.९४
१३.	सिटिजन बैंक इन्टरनेशनल लि.	५.४१	२.५१
१४.	नेपाल बैंक लि.	३.९५	१.२५
१५.	लक्ष्मी सनराइज बैंक लि.	५.४४	२.२३
१६.	ग्लोबल आई.इम.ई. बैंक लि.	४.६७	१.८२
१७.	नेपाल इन्भेष्टमेन्ट मेगा बैंक लिमिटेड	५.८२	१.९८
१८.	प्रभु बैंक लि.	४.९४	१.४९
१९.	हिमालयन बैंक लि.	४.९८	०.७८
२०.	कुमारी बैंक लि.	४.८९	१.२९
सरदर निष्क्रिय कर्जा		४.०३	१.४५

स्रोत : बैंकहरूबाट प्रकाशित वासल डिस्कलोजर

२०८१ असोज मसान्तमा कुल निष्क्रिय कर्जा ४.१५ र खुद निष्क्रिय कर्जा १.४५ प्रतिशत देखिन्छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ६ मा भएको व्यवस्था अनुसार बैंकले ऋणीलाई प्रदान गरेको कर्जा वा अन्य कुनै पनि किसिमको बैंकको दाबी ऋणीबाट कर्जा असुल उपर गर्ने प्रयोजनको लागि त्यस्ता ऋणीको बैंकमा रहेको खाता वा अन्य कुनै दायित्व बैंक वा वित्तीय संस्थाको खातामा जम्मा रहेको नगद वा त्यस्तो ऋणीको नाममा रहेको अन्यकुनै पनि किसिमको चलअचल सम्पत्तिउपर दाबी सुरक्षित गर्ने बैंकको अग्राधिकार हुनेछ भनी असुली कार्यलाई सुनिश्चित गरेको देखिन्छ । असुली सम्बन्धी कानुनी प्रावधान सम्बन्धमा बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ को दफा ५७ अनुसार ऋणीले कर्जा लेनदेन सम्बन्धी लिखत वा करारमा उल्लेखित शर्त कबुलियतको पालना नगरेमा वा लिखत वा करारको भाखाभित्र कर्जा र सो मा लागेको ब्याज वा हर्जाना चुक्ता नगरेमा वा दफा ५६ बमोजिम अनुगमन गर्दा ऋणीले जुन प्रयोजनको लागि कर्जा लिएको हो सो प्रयोजनमा नलगाई दुरुपयोग गरेको देखिएमा कर्जा लेनदेन सम्बन्धी लिखत वा प्रचलित कानुनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि ऋणीले बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई लेखिदिएको धितो राखेको सुरक्षणलाई लिलाम बिक्री गरी वा अन्य कुनै व्यवस्था गरी सम्बन्धित बैंक वा वित्तीय संस्थाले आफ्नो साँवा ब्याज असुल उपर गर्न सक्नेछ ।

प्रचलित कानुनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि

ऋणीले बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई लेखी दिएको वा धितो राखेको सुरक्षण कुनै किसिमले कसैलाई हक छोडि दिएमा वा अन्य कुनै कारणबाट सुरक्षणको मोल घट्न गएमा बैंक वा वित्तीय संस्थाले निश्चित म्याद दिई त्यस्तो ऋणीलाई थप धितो सुरक्षण राख्न लगाउन सक्नेछ र ऋणीले बैंक तथा वित्तीय संस्थाले तोकेको म्यादभित्र थप धितो सुरक्षण राख्नु पर्नेछ ।

ऋणीले थप धितो नराखेमा वा राखेको धितो सुरक्षणबाट साँवा ब्याज असुल उपर हुन नसकेमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ऋणीको स्वामित्वमा रहेको वा ऋणीको हक लाग्ने अन्य चलअचल सम्पत्तिबाट प्रचलित कानुन बमोजिम आफ्नो साँवा ब्याज असुल उपर गर्न सक्नेछ भन्ने असुली सम्बन्धी कानुनी तथा नीति गत व्यवस्था देखिन्छ ।

कालोसूचीमा राख्ने :

बैंकबाट लगानी भएको कर्जा भाखा नाघी स्मरण पत्र र ताकेता पत्र बुझाएपश्चात् पत्र-पत्रिकामा सार्वजनिक सूचना निकाल्दा समेत बैंकको साँवा ब्याज असुल उपर हुन नसकेमा देहायको अवस्था भएमा कर्जा असुली सम्बन्धमा कालोसूचीमा राख्ने प्रक्रिया अगाडि बढाउनु पर्दछ :

कर्जाको साँवा वा साँवाको कुनै किस्ता वा ब्याजको भुक्तानी मिति १ (एक) वर्ष नाघेमा, कर्जा वा सुविधाको दुरुपयोग भएको प्रमाणित भएमा, सुरक्षणमा राखेको सामान, सम्पत्ति दुरुपयोग गरेको प्रमाणित भएमा, ऋणी गायब भएमा, प्रचलित कानुनबमोजिम ऋणी टाट पल्टेमा, बैंकले ऋणी विरुद्ध अदालतमा मुद्दा दायर गरेमा, बैंकले कर्जा असुलीका लागि ऋण असुली न्यायाधीकरणमा उजुरी दिएको अवस्थामा, रु २५ लाखभन्दा बढी कर्जा रकम वक्यौता रहेको ग्राहकको सुरक्षणमा रहेको सम्पत्तिलाई बैंक आफैले सकार गर्नुपूर्व सम्बन्धित पक्षलाई अनिवार्य रूपमा कालोसूचीमा समावेश गर्नुपर्ने व्यवस्था अनुसार बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले सम्बन्धित कर्जा ग्राहकहरूलाई कालोसूचीमा राख्ने गरेको देखिन्छ ।

कर्जा ग्राहकहरूलाई कालोसूचीमा राख्दा सर्वप्रथम कर्जा ग्राहकहरूलाई अनिवार्य रूपमा कालोसूची राखिने बारेको ३५ दिने लिखित पत्र दिनुपर्ने छ र ३५ दिने लिखित पत्र बुझ्न इन्कार गरेमा कालोसूची राखिने बारेको ३५ दिने सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गर्नुपर्नेछ । यसरी ३५ दिने सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गर्दा समेत बैंकको कर्जा रकम चुक्ता नभएका सम्बन्धित ऋणी वा

कर्जा ग्राहकलाई कालोसूचीमा राख्ने निर्णय गरी कर्जा सूचना केन्द्रमा पठाई कालोसूचीमा राख्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्थाअनुरूप बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कर्जा ग्राहकलाई कालोसूचीमा राखी कर्जा असुली प्रक्रियालाई अगाडि बढाउँछन् ।

धितो लिलाम बिक्री गर्ने

पत्रपत्रिकामा कर्जा बुझाउने बारेको पत्रपत्रिकामार्फत सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गरी तोकिएको समय अवधिभित्र कर्जा चुक्ता नगरेका वा नियमानुसार कालो सूचीमा राख्नुपर्ने ग्राहकको कालोसूचीमा राख्दा समेत कर्जा असुल उपर नभएका शतप्रतिशत कर्जा नोकसानी व्यवस्था कायम भइसकेको ग्राहकलाई लिलाम बिक्रीको कारबाहीको प्रक्रिया अगाडि बढाउनु पर्दछ । लिलाम बिक्रीको प्रक्रिया अगाडि बढाउँदा देहाय बमोजिम प्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्ने देखिन्छ:

- (क) **धितो रोक्काको जानकारी माग गर्ने:-** कर्जा ग्राहकले कर्जा लिँदा दिएको धितो वा धितो नपुग भएको अवस्थामा कर्जा ग्राहक वा मञ्जुरीनामावालाको अन्य थप धितो समेत बैंकबाट रोक्का गरिएको भएमा सो धितो समेत यथावत रोक्का रहे नरहेको सम्बन्धित मालपोत कार्यालयसँग यकिन गर्नुपर्दछ ।
- (ख) **जाँचबुझ गराउने :** कर्जाग्राहीले दिएको धितो, अन्य थप धितो भएमा धितो तथा परियोजना समेतको जाँचबुझ गराउनु पर्नेछ ।
- (ग) **धितो लिलाम बिक्री प्रयोजनका लागि मूल्यांकन गराउने :** बैंक कर्मचारी वा सूचीकृत मूल्यांकनकर्ताबाट धितो मूल्यांकन गराउनु पर्दछ । धितो लिलाम बिक्री कारबाही प्रयोजनको लागि गरिएको सुरक्षण धितोको कुल मूल्यांकन रकमको आधारमा धिताको मूल्यांकन कायम गर्नु पर्दछ ।
- (घ) **धितो लिलाम बिक्री प्रयोजनको लागि मोल कायम गर्ने :** पहिलो पटक धितो लिलाम बिक्री गर्दा कर्जा ग्राहकसँग बैंकको असुल उपर हुन बाँकी लेना रकम वा लिलाम बिक्रीका लागि कायम भएको मूल्यांकित रकममध्ये जुन रकम बढी हुन्छ, सोही अंकबाट डाक बढाबढको सुरुवाती मूल्य कायम गर्नु पर्नेछ । यसरी पहिलो पटककोमा लिलाम बिक्री हुन नसकेमा दोस्रो पटक बैंकको लेना रकम वा धितो मूल्यांकित रकममध्ये जुन रकम कम हुन्छ,

सोही अंकबाट धितो लिलाम बिक्री गर्नु पर्दछ, धितो लिलाम बिक्री भएको सम्पत्ति नामसारी दाखिल खारेज गराउन सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा लेखी पठाउनु पर्दछ । धितो लिलाम बिक्री कार्य अगाडि बढाउँदा धितो राखिएको घरजग्गाको वास्तविक बजार मूल्य अनुसारको मूल्य कायम गर्ने सम्बन्धमा विशेष चनाखो हुनुपर्ने देखिन्छ ।

धितो सकार गर्ने :

कर्जा सुरक्षणवापत रहेको चल अचल सम्पत्ति लिलाम बिक्री हुन नसकेमा बैंक आफैले सकार गर्न सक्दछ । बैंकले सुरक्षण वापत राखिएको धितो सकार गर्दा कर्जाको साँवा ब्याज र अन्य लेना रकम समेत हिसाब गरी कुल लेना रकम वा मूल्याकल रकमलाई आधार मानी धितो सकार गर्नुपर्दछ र सकार रकम कायम गरी गैह्रबैंकिङ सम्पत्तिको रूप मा राख्नु पर्नेछ । बैंकले सकार गरेको सम्पत्ति रजिष्ट्रेशन/नामसारी/दाखिल खारेजको लागि सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा लेखी पठाउनु पर्दछ । सामान्यतया बैंकले सकार गर्ने निर्णय भएको ६ महिनाभित्र अनिवार्य रूपमा बैंकको नाममा रजिष्ट्रेशन /नामसारी/ दाखिल खारेज गरी जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जा बनाउनु पर्नेछ ।

गैह्रबैंकिङ (सकार) सम्पत्ति फिर्ता दिने, बिक्री गर्ने :

"लगानी सहजीकरण सम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्ने ऐन, २०८१" अन्तर्गत भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२ मा दफा १२ (च) थप गरी बैंक वा वित्तीय संस्था वा सहकारी संघसंस्थाले कर्जा सुरक्षण वापत धितो लिएको जग्गा लिलाम बिक्री गर्दा कसैले लिलाम सकार नगरी सम्बन्धित बैंक वा वित्तीय संस्था वा सहकारी संघ संस्था आफैले सकार गर्दा हदबन्दीभन्दा बढी हुने भएमा त्यस्तो जग्गा सकार गरेको मितिले तीन वर्षभित्र बेचबिखन गरिसक्नु पर्नेछ, सो अवधि भित्र बेचबिखन नगरेमा त्यस्तो जग्गा बेचबिखन गर्नको लागि नेपाल सरकारको स्वीकृती लिनुपर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । यसरी नै भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२ (घ) मा हदबन्दीभन्दा बढी जग्गा राख्न स्वीकृत गराउनुपर्ने व्यवस्था उल्लेख गरिएको छ । त्यस्तै बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०७३ को दफा ५७ मा असुली प्रक्रिया उल्लेखित छ भने नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशनमा समेत असुली कारबाही सम्बन्धी व्यवस्था देखिन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आन्तरिक असुली नीतिहरू बनाएका हुन्छन् सोही नीतिगत

व्यवस्था अनुसार सकार गर्ने प्रक्रिया अवलम्बन गरेका हुन्छन् भने मुलभूत रूपमा गैरबैंकिङ सम्पत्ति सकार सम्पत्ति फिर्ता दिने वा लिलाम बिक्री गर्ने सम्बन्धमा देहाय बमोजिमको प्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्ने देखिन्छ:

- (१) सकार सम्पत्ति बैंकको नाममा नामसारी नभएको अवस्थामा साबिक ग्राहक वा जग्गाधनीले बैंकको लेना रकम (सकार रकम, सकार नपुग रकम, सकारपछिको शुल्क, ब्याज र अन्य लिनुपर्ने रकम) बुभाई गैह्रबैंकिङ सम्पत्ति फिर्ता लिन, सम्पूर्ण लेना रकम चुक्ता, बुभाई लिखित अनुरोध गरेमा साबिक जग्गाधनी वा निजको हकवालाको नाममा नामसारी गरिदिनु पर्नेछ ।
- (२) सकार सम्पत्ति बैंकको नाममा नामसारी भई जग्गाधनी प्रमाण पूर्जा बनिसकेको तर गैह्रबैंकिङ सम्पत्ति बिक्री गरिने वारको सूचना प्रकाशनपूर्वको अवस्थामा साबिक ग्राहकको वा धितो मज्जुरीनामा दिने व्यक्तिले बैंकको लेना रकम बैंकमा जम्मा गरी गैह्रबैंकिङ सम्पत्ति फिर्ता लिन लिखित अनुरोध गरेमा फिर्ता दिनुपर्ने व्यवस्था छ ।
- (३) गैह्रबैंकिङ सम्पत्ति शिलबन्दी बोलपत्र (टेण्डर) द्वारा बिक्री गर्नुअघि गैह्रबैंकिङ सम्पत्ति अनिवार्य रूपमा बैंकको नाममा रजिष्ट्रेशन/ नामसारी/ दाखिला खारेज गरी जग्गाधनी दर्ता प्रमाण पूर्जा बनाउनु पर्नेछ वा बैंकको साबिक जग्गाधनी दर्ता प्रमाण पूर्जामा उक्त कित्ता नं. उल्लेख भएको हुनु पर्दछ ।
- (४) गैह्रबैंकिङ सम्पत्ति शिलबन्दी बोलपत्र (टेण्डर) द्वारा बिक्री गर्नुअघि बैंकको सूचीकृत धितो मूल्यांकनकर्ताबाट प्रचलित बजार मूल्यको आधारमा रही मूल्यांकन गराउनु पर्नेछ ।
- (५) गैह्रबैंकिङ सम्पत्ति शिलबन्दी बोलपत्र (टेण्डर) द्वारा बिक्रीको सूचना प्रकाशन गर्दा गैह्रबैंकिङ सम्पत्ति बिक्री गरिने वारेको शिलबन्दी बोलपत्र आह्वान सम्बन्धी सूचना राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकामा समय तोकी सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गर्नु पर्दछ ।
- (६) बोलपत्र टेण्डर सदर भएपश्चात तथा सकार गर्ने व्यक्ति /संस्थाबाट बाँकी रकम समेत जम्मा भइसकेपछि सम्पत्ति सकार गर्ने व्यक्ति/संस्थाको नाममा सम्पत्ति नामसारी/दाखिला खारेज गर्न सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा लेखी पठाउनु पर्नेछ ।

कर्जा अपलेखन प्रक्रिया र अपलेखित कर्जा असुली:

1. नेपाल राष्ट्र बैंकले परिभाषा गरेबमोजिम खराब कर्जामा परी १०० प्रतिशत कर्जा नोक्सानी व्यवस्था भइसकेको हुनु पर्नेछ ।
2. कर्जा सुरक्षणमा रहेको धितो लिलाम बिक्री हुन नसकेको अवस्थामा बैंक आफैले सकार गर्दा नपुग भएको रकम रहेको भए ।
3. धितो मूल्यांकन रकमबाट लिलाम बिक्री भई बैंकको लेना रकम नपुग भए ।
4. रु. ५० हजार वा सोभन्दा बढी रकम अपलेखन गर्दा कर्जा ग्राहक वा निजसँग सम्बन्धित पक्षहरूलाई कर्जा सूचना केन्द्र लिमिटेडको कालोसूचीमा अनिवार्य समावेश भएको हुनपर्ने ।
5. अपलेखित कर्जालाई अन्य कर्जासरह नै असुलीको लागि कारबाही गर्नु पर्दछ ।

ऋण असुली न्यायाधीकरणमा उजुरी निवेदन दिने

बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असुली ऐन, २०५८ तथा नियमावली, २०५९ बमोजिम देहायका अवस्थामा ऋण असुली न्यायाधीकरणमा उजुरी निवेदन दिन सकिने व्यवस्था छ:

साँवा रकम रु. ५ लाख वा सोभन्दा माथि भएको, कर्जाको भाखा नाघेको ४ वर्षभन्दा कम अवधिको, कर्जा असुलीको लागि यथेष्ट प्रयास गरिएको, कर्जा असुलीको लागि ताकेता पत्रहरू बुझाएको वा तामेल भएको हुनुपर्दछ, सार्वजनिक सूचना प्रकाशित भई सो पत्रिका बुझेको भरपाई सामेल भएको हुनु पर्दछ, धितो लिलामी प्रयोजनका लागि धितो मूल्यांकन भएको हुन पर्दछ । धितो लिलामीको सूचना प्रकाशन भएको हुनुपर्दछ, कर्जाको लागि लेखी दिएको धितो लिलाम गर्दा समेत असुल उपर हुन नसकेपछि वा धितो लिलाम हुन नसकेमा बैंकले ऋण असुली न्यायाधीकरणमा उजुरी निवेदन दर्ता गर्ने बारेको जानकारी सम्बन्धित ग्राहकलाई दिनु पर्दछ, बैंकबाट धितो लिलाम गर्दा कोही पनि सकार गर्ने नआई लिलाम स्थगित भएको मुचुल्कामा धितो लिलाम बिक्री समितिले ऋण असुली न्यायाधीकरणमा मुद्दा दर्ता गर्ने भनी निर्णय भएको हुनुपर्दछ ।

अन्ततः बढ्दो निष्क्रिय कर्जा न्यूनीकरणको लागि कर्जाको गुणस्तरअनुसार सम्बन्धित कर्जा ग्राहकसँग असल सम्बन्ध कायम राखी विभिन्न माध्यमबाट भेटघाट,

फोन ताकेता, स्मरण-पत्र र सार्वजनिक सूचनाका प्रक्रियाहरू अवलम्बन गरी कर्जा असुल उपरको लागि प्रयास गर्नुपर्दछ । यस्ता प्रयासहरूबाट निष्क्रिय कर्जा असुल उपर हुनन सकेमा सम्बन्धित कर्जा ग्राहकहरूलाई कालोसूचीमा राख्ने, कालोसूचीमा राख्दा समेत कर्जा असुल उपर नभएमा लिलामी कारबाही अगाडि बढाउनु पर्दछ । लिलामी कारबाही प्रक्रियामा निष्क्रिय कर्जा फछ्यौट हुन नसकेमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कर्जाको लागि लेखिदिएको धितो आफै सकार गर्ने र लिलामी बिक्री वा सकार गरी कर्जा असुल उपर गर्दा लेखिदिएको धितोले कर्जा असुल नभई धितो नपुग भएमा नपुग भएजतिको कर्जा रकम नभएमा कर्जा अपलेखन गर्नुपर्दछ । कर्जाको लागि लेखिदिएको धितो सकार गरेको अवस्थामा सम्बन्धित ग्राहकले सकार मूल्य सहितको बैंक वित्तीय संस्थाको लेना रकम बुझाएमा ग्राहकलाई फिर्ता दिन सकिने अवस्था समेत रहन्छ । कर्जा ग्राहकले सकार सम्पत्ति फिर्ता नलगेमा सकार सम्पत्ति लिलाम बिक्री वा शिलबन्दी बोलपत्रबाट समेत बिक्री गरी सकार मूल्य सहितको रकम असुल उपर गर्नु पर्दछ । अर्कोतर्फ निष्क्रिय ऋण असुल उपरको लागि ऋण असुली न्यायाधीकरणमा समेत उजुरी निवेदन दिई असुली प्रक्रिया अगाडि बढाउन सकिन्छ । विभिन्न कारणले समस्यामा परी निष्क्रिय कर्जा बुझाउन नसक्ने ग्राहकलाई आवश्यकता र औचित्यताको आधारमा ब्याज छुट दिई निष्क्रिय कर्जा राफसाफ गर्न पनि सकिन्छ । वर्तमान अवस्थामा बढ्दो निष्क्रिय कर्जा माथि उल्लेखित प्रक्रियाद्वारा न्यूनीकरण गर्न सकेमा बैंक वित्तीय संस्थाको निष्क्रिय कर्जा न्यूनीकरण भई संस्थाहरूको वित्तीय स्वास्थ्य सुधार आई नाफा बढ्न सक्ने र नाफा बढेको अवस्थामा राज्यलाई कर, सेयरहोल्डर लगायत कर्मचारीहरूलाई लाभांश तथा बोनस वितरण गर्न सकिन्छ र संस्थाको स्टेकहोल्डरहरूलाई समेत विभिन्न सेवा सुविधा दिन सकिन्छ भने अर्कोतर्फ बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको नाफा-नोक्सान हिसाबमा नाफा बढ्न गई संस्थाको वित्तीय स्वास्थ्यमा महत्त्वपूर्ण सुधार हुने कुरामा विश्वास लिन सकिन्छ । ■

लेखक वरिष्ठ अधिवक्ता तथा
बैंकका विभागीय प्रमुख हुनुहुन्छ ।

ब्राण्ड मार्गदर्शन र कृषि विकास बैंक

ध्रुव पौडेल

विषय प्रवेश

हामी सबैले सुनेको र भन्ने गरेको एउटा नेपाली कथन छ- बोल्नेको पीठो बिक्रम तर नबोल्नेको चामल पनि बिक्रम । यहाँनेर उजागर गर्न खोजिएको सन्दर्भ के हो भने आफूसँग भएको वस्तु अरुलाई कसरी चिनाउने र सो वस्तुप्रति कसरी ऊप्रति आकर्षण सिर्जना गरी वस्तु उपभोग गर्न लालायित गराउने भन्न सकिन्छ । आफूसँग भएको वस्तु सुरुमा कसैले पनि स्वस्फूर्त रूपमा उपभोग नगर्न सक्छन् । यसका लागि वस्तु उत्पादकले आफ्नो वस्तुको रूप, रङ्ग, गुण, फाइदा, अवधि, मूल्य, प्याकेजिङ, उपभोक्ताको हित आदि कुरालाई समेटेी उपभोक्तालाई सकारात्मक जानकारी गराउनुपर्ने हुन्छ तब मात्र उपभोक्तामा उक्त वस्तु किनौं किनौं भन्ने इच्छाशक्ति जागृत भई वस्तु खरिद गरी उपभोग गर्न तत्पर हुन्छन् । वस्तु उत्पादकले उपभोक्ता आकर्षण गरी वस्तु उपभोग गर्न गरिने उपरोक्त क्रियाकलाप त्यसै नभई त्यसको उचित ब्राण्ड गर्नुपर्ने हुन्छ ।

ब्राण्ड

ब्राण्ड भनेको कुनै पनि संघ, संस्था तथा व्यवसाय वा उत्पादनकर्तामा अन्तर्निहित सक्षमताको विकास हो । जसरी हामीले विभिन्न तरिकाले आफ्नो खाले व्यक्तित्व विकास गर्न मेहेनत गर्छौं, तयारी गर्छौं, त्यसैगरी विभिन्न संघसंस्था तथा व्यवसाय वा उत्पादनकर्ताले पनि आफ्नो सक्षमता विकासका लागि विभिन्न तरिका अपनाएका हुन्छन् । संघसंस्था तथा व्यवसाय वा उत्पादनकर्ताका आ-आफ्नै वस्तु तथा सेवा हुन्छन् र उनीहरूका भिन्नाभिन्नै विशेषता समेत हुन्छन् । ती फरक फरक संघसंस्था तथा व्यवसाय वा उत्पादनकर्ताले आफ्ना वस्तु तथा सेवाको के गर्न खोजेको हो, कुन आवश्यकताको कसरी पूर्ति गर्दछ, त्यसको प्रयोगबाट के फाइदा हुन्छ भन्ने विषयलाई विभिन्न माध्यमहरूको प्रयोग गरी संघ, संस्था तथा व्यवसाय वा उत्पादनकर्ता एवं आफूसँग भएको वस्तु तथा सेवाको उपभोक्ता एवं ग्राहकमाथि छुट्टै पहिचान एवं ब्राण्ड बनाउन ब्राण्डिङ कार्य गर्नुपर्ने हुन्छ । ब्राण्डिङबिना यो प्रायः सम्भव हुँदैन ।

ब्राण्डिङ

संघ, संस्था तथा व्यवसाय वा उत्पादनकर्ताले आफ्नो व्यापार व्यवसाय वा वस्तु तथा सेवाहरूलाई भावी दिनुहरूमा समेत अझ सशक्त बनाई आम ग्राहकहरूमाथि आफ्नो दरिलो र गर्विलो पहिचान विभिन्न माध्यम तथा क्रियाकलापबाट बनाउने कार्य ब्राण्डिङ हो भन्न सकिन्छ । अर्को अर्थमा संघ, संस्था तथा व्यवसाय वा उत्पादनकर्ताले प्रयोग गर्ने लोगो, छाप, साइनबोर्ड, वस्तु तथा सेवाहरू र संस्थासँग सम्बन्धित अन्य विषयहरूको आम जनमानसमा स्पष्टसँग आफ्नो पहिचान फल्काउने कार्य नै ब्राण्डिङ हो । ब्राण्डिङमार्फत संघसंस्था तथा व्यवसाय वा उत्पादनकर्ताले आफूसँग सम्बन्धित विषयलाई तस्बिर आफैँ बोल्दछ भन्ने तबरले प्रस्तुत गर्ने गरेका हुन्छन् । आम जनमानसले संस्थासँग सम्बन्धित कुनै लोगो वा यस्तै प्रकृतिको अन्य चिह्न आदि देखासाथ उक्त संस्थाबारे सहजै बुझ्न सकिने गरिने कार्य ब्राण्डिङको प्रमुख उद्देश्य रहेको हुन्छ ।

ब्राण्डिङका नमुना तस्बिरहरू

ब्राण्ड मार्गदर्शन

संघ, संस्था तथा व्यवसाय वा उत्पादनकर्ताको पहिचान स्पष्टसँग भक्तिकने गरी आफ्ना वस्तु तथा सेवा सुविधाहरू प्रवाह गर्नुका साथै सेवा प्रवाह गर्ने कार्यालय भवन, कार्यालयमा प्रयोग हुने साइनबोर्ड, कार्यालय संरचना, फर्निचर तथा फिक्सचर, रङ्ग, रोगन, भौतिक संरचनाको डिजाइन, शाखा कार्यालयहरूको आन्तरिक तथा बाह्य संरचनाको डिजाइन, टाइपोग्राफीमा प्रयोग हुने फण्ट, मसलन्दहरू जस्तै: लेटरप्याड, आन्तरिक पत्र टिप्पणी तथा आदेश, कर्मचारी ब्राण्डिङका लागि परिचय पत्र, पोसाक, भिजिटिङ्ग कार्ड लगायत अन्य उपयोगी स्टेशनरी एवं प्रचार/प्रसार सामग्रीहरूको तयार तथा प्रयोगका सम्बन्धमा स्पष्ट मापदण्ड तोकौ तयार गरिएको खाका (Road Map) नै ब्राण्ड मार्गदर्शन हो ।

ब्राण्ड मार्गदर्शनमा स्पष्ट रूपमा संस्थासँग सम्बन्धित दूरदृष्टि, ध्येय,संस्थागत मूल्य,उद्देश्य र संस्थागत विशेषता तथा मापदण्डहरू हुन्छन्, जसले संस्थाको ब्राण्डलाई कसरी जन प्रतिनिधित्व गर्नुपर्छ भनेर सञ्चार गर्ने गर्दछ । ब्राण्ड मार्गदर्शनले संस्थाको व्यवसायलाई ब्राण्ड स्थिरता सुनिश्चित गर्न र संस्था के हो ? यसले के गर्छ? र यो केका लागि खडा हुन्छ? भनेर बुझ्न र बुझाउन मद्दत गर्दछ ।

बजारीकरण

ब्राण्डिङ कार्य गर्न बजारीकरण अत्यावश्यक हुन्छ, ताकि आम सेवाम्राहीले मेरो आवश्यकता के हो ? मैले कुन ब्राण्डसँग सम्बन्धित वस्तु तथा सेवा उपभोग गर्न उपयुक्त छ ? के यसको उपयोगबाट मेरो आवश्यकताको परिपूर्ति हुन्छ

त ? उसले संस्थाको ब्राण्ड देखासाथ यी विषयमा सजिलै बुझ्न सकोस् वा यो ब्राण्डको वस्तु तथा सेवा उपभोग गर्न ठीक छ भनी ऊ सुसूचित हुन सकोस् । आजको प्रतिस्पर्धाको युगमा यो सबै गर्न ब्राण्डिङ गर्नुपर्ने हुन्छ । ब्राण्डिङ फेरि त्यसै हुँदैन, त्यसका लागि स्पष्ट ब्राण्ड मार्गदर्शनसहितको बजारीकरणको आवश्यक पर्दछ । यस अन्तर्गत ATL, BTL / TTL बजारीकरण गर्नुपर्ने हुन्छ । जसलाई देहायअनुसार गर्ने गरिन्छ ।

ATL= ATL (Above the Line):-

बजारीकरणले व्यापक श्रोताहरूमा पुग्नको लागि टेलिभिजन, रेडियो, प्रिन्ट, बाहिरी विज्ञापन र अनलाइन मिडिया जस्ता मास मिडिया च्यानलहरू प्रयोग गर्ने बजारीकरण संचारको एक रूपलाई बुझाउँछ ।

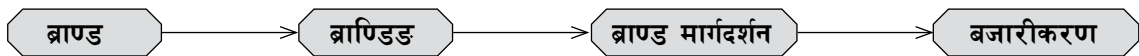
BTL=Below the Line :-

Below the Line बजारीकरण एक विज्ञापन रणनीति हो, जहाँ उत्पादनहरू मुख्य धारा रेडियो वा टेलिभिजन बाहेक अन्य मिडियामा प्रचार गरिन्छ । Below the Line विज्ञापन अभियानहरूमा प्रत्यक्ष इमेल, प्रेस, अभियानहरू, ट्रेड शोहरू, क्याटलगहरू र लक्षित खोज इन्जिन आदि रहेका छन् ।

TTL= Through the Line :-

Through the Line बजारीकरणमार्फत TTL अभियानले संसारको उत्कृष्ट संयोजन गर्दछ यस अन्तर्गत ATL र BTL दुवै दृष्टिकोणहरू समावेश हुन्छन् । ब्राण्ड एक्सपोजरको लागि सान्दर्भिक फ्लेसहोल्डरहरू फेला पार्नु साथै लक्षित दर्शकहरूको लागि लाइन स्थापना गर्ने कार्य TTL हो । विज्ञापनदाताले ATL र BTL दुवैका लागि उपकरण र मार्केटिङ च्यानलहरू संयोजन गर्छन् । जस्तै : Social Media, Web Marketing, Fairs & Events आदिद्वारा गरिने बजारीकरण Through the Line बजारीकरण हो ।

ब्राण्डिङमार्फत बजारीकरणको चित्र

ATL, BTL & TTL बजारीकरण संरचनालाई निम्न चित्रद्वारा स्पष्ट पार्न सकिन्छ । जहाँ Media, Cost, Audience र Feedback लाई स्पष्ट पारिएको छ ।

ब्राण्डिङका लागि कृषि विकास बैंक लि.को वर्तमान अवस्था :

बैंक र बैंकसँग सम्बन्धित वस्तु तथा सेवा सुविधाका सम्बन्धमा बैंकले ब्राण्डिङका लागि हालसम्म सम्पादन गरेको कार्यहरू निम्नानुसार रहेका छन् ।

- Marketing and Sales Department को स्थापना र सो Department अन्तर्गत छुट्टै ब्राण्डिङ शाखा रहेको ।
- ब्राण्ड एम्बासडरहरूको नियुक्ति र परिचालन ।
- Facebook, Twitter, Instagram, Telegram, YouTube, Tiktok, Linkedind आदि सामाजिक सञ्जालमार्फत बैंकका वस्तु तथा सेवाबारे प्रचार प्रसार ।
- विभिन्न दैनिक, साप्ताहिक, मासिक त्रैमासिक वार्षिक पत्र पत्रिकामा विज्ञापन प्रकाशन ।
- ग्राहकको आवात जावत हुने ठाउँमा बैंकको लाइटिङ्ग बोर्ड राखिएको ।
- बैंकको होर्डिङ्ग बोर्ड तयार गरी विभिन्न स्थानमा राखिएको ।
- विभिन्न औद्योगिक तथा प्रदर्शनी मेलामा बैंकको स्टल स्थापना गरी प्रचार/प्रसार गरिएको ।
- Audio Radio Jingle तयार तथा प्रसारण ।
- विभिन्न अनलाइन मेडियाहरूमा विज्ञापन ।

थप :

बैंकले स्वीकृत गरेको आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को स्वीकृत वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रममा व्यवस्था भए अनुरूप बैंकको छुट्टै ब्राण्ड मार्गदर्शन बनाई बैंकको लोगो, फण्ट, संस्थागत रङ्ग, भौतिक संचरना तथा अन्य कार्यालय सामग्रीहरूको उचित प्रयोग सुनिश्चित गर्दै ग्राहकहरूको माभ्रमा बैंकको पहिचान सुदृढ गर्न आवश्यक देखिएको हुँदा बैंक तथा सेवा सुविधाको ब्राण्ड प्रवर्द्धन गर्नको लागि आवश्यक नीति, रणनीति, कार्यविधि तथा ब्राण्ड मार्गदर्शन तयार गरी लागु गर्ने नीतिगत व्यवस्था भए बमोजिम मार्केटिङ्ग तथा सेल्स विभागबाट ब्राण्ड नीति-२०८१, ब्राण्ड कार्यविधि-२०८१ र ब्राण्ड मार्गदर्शन-२०८१ तयार गरी सोको कानुनी राय सुभासहित स्वीकृतका लागि सञ्चालक समितिमा प्रस्ताव पेश गरिएको र उक्त ब्राण्ड नीति-२०८१, ब्राण्ड कार्यविधि-२०८१ र ब्राण्ड मार्गदर्शन-२०८१ सञ्चालक समितिबाट पारित भएपश्चात लागु हुने गरी कार्य भइरहेको छ ।

कृषि विकास बैंक लि. को ब्राण्ड मार्गदर्शन-२०८१ मा देहायका विषयहरू समावेश तयार गरिएको र स्वीकृतका लागि सञ्चालक समितिमा पेश गरिएको छ । आशा गरौं, समितिबाट स्वीकृति प्राप्त भएपछि यसको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुनेछ ।

दूरदृष्टि, ध्येय, संस्थागत मूल्य, उद्देश्य र संस्थागत विशेषताहरू

● लोगो तथा स्टाम्प

बैंकको प्रबन्धपत्र र नियमावलीमा निर्धारण भएको बैंकको छुट्टै लोगो तथा स्टाम्प ।

● बैँकको संस्थागत रड

बैँकको साइन बोर्ड, कार्यालय भवनको आन्तरिक तथा बाह्य डिजाइन एवं फर्निचर र फिक्सचरहरूमा प्रयोग हुने संस्थागत रड कोड ।

● टाइपोग्राफी

बैँकले प्रयोग गर्ने लेटरप्याड, आन्तरिक पत्र, टिप्पणी,साइनबोर्ड, ब्यानर लगायतका मसलन्दहरूमा प्रयोग गरिने फण्टहरू ।

● ब्राण्डिङ प्रणाली (ATL BTL/ TTL)

बैँकद्वारा प्रदान गरिने वस्तु तथा सेवा सुविधाहरूको मार्केटिङ गर्ने सिलसिलामा बैँकले आफ्नो ब्राण्डमा रचनात्मक डिजाइन गरी ग्राहकहरूलाई जानकारी दिन अवलम्बन गरिने ATL BTL/ TTL सम्बन्धी व्यवस्था ।

● प्रिन्ट विज्ञापन

बैँकले प्रदान गरिने वस्तु तथा सेवा सुविधाहरूको प्रचार प्रसार गर्न स्ट्याण्डिङ, भर्टिकल तथा हरिजोन्टल पोस्टर, फ्लायर कार्ड डिजाइन तथा प्रिन्ट विज्ञापन ।

● सामाजिक सञ्जाल पोष्ट

बैँकले विभिन्न चाडपर्वहरूमा आफ्ना ग्राहक तथा सेयरधनी महानुभावहरूका लागि शुभकामना कार्ड एवं बैँकले प्रदान गर्ने वस्तु तथा सेवा सुविधाहरूको प्रचार प्रसार गर्न विभिन्न प्रचलित सामाजिक सञ्जालहरूको प्रयोग गरिने पोष्टहरू ।

● पावर प्वाइन्ट स्लाइड

बैँकद्वारा सञ्चालन हुने विभिन्न तालिम, गोष्ठी, अन्तरक्रिया, संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व कार्यक्रम, वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम लगायत यस्तै प्रकृतिका कार्यक्रममा प्रयोग गर्ने Power Point Slide सम्बन्धी व्यवस्था ।

● डिपिएस तथा साइन बोर्ड

बैँकले प्रयोग गर्ने साइन बोर्ड, एटिम बोर्ड, भर्टिकल साइन बोर्ड, बैँकद्वारा आयोजित विभिन्न कार्यक्रममा प्रयोग गरिने ब्यानर लगायत ब्राण्ड प्रवर्द्धनका लागि विभिन्न स्थानहरूमा Display गर्ने मेगा डिपिएस बोर्डहरूको नमुना ।

● स्टेशनरी

बैँकद्वारा प्रयोग गरिने खाम, फाइल, फाइल फोल्डर, कर्मचारी भिजिटिङ्ग कार्ड, कर्मचारी परिचय पत्र, इन्डेक्स फाइल, चेकबुकको बाह्य कभर, चेक स्लिप, चेकबुक अनुरोध स्लिप, लेटरप्याड, आन्तरिक पत्र, टिप्पणी, वार्षिक रणनीति तथा बजेट किताब लगायतका मसलन्दहरूको डिजाइन ।

● मर्चनडाइज

बैँकले प्रयोग गर्ने टेबल क्यालेन्डर, भित्ते क्यालेन्डर, ब्राण्ड प्रवर्द्धनका लागि आवश्यक विभिन्न सामग्रीहरू जस्तै : डटपेन, पेन स्टाण्ड, क्युआर कोड, डायरी, फाइलहरू, प्रमाणपत्र, टोप्पी, कप, छाता, भोला, कर्मचारी पोसाक, टाई, नाम प्लेट, टिसर्ट, खेलाडी पोसाक, ब्याच, की रिङ्ग, भाडन, गलबन्दी लगायतका विभिन्न प्रचारात्मक सामग्रीहरूको नमुना ।

● इन्फोग्राफिक्स

बैँकले ब्राण्ड प्रवर्द्धनका लागि प्रयोग गर्ने विभिन्न इन्फोग्राफिक्स तथा आइकनहरू ।

● बाह्य तथा आन्तरिक संरचना ब्राण्डिङ

बैँकले तयार गर्ने बाह्य तथा आन्तरिक संरचना एवं फर्निचर एवं फिक्सचरको लागि संस्थागत ब्राण्डिङ व्यवस्था ।

- फर्निचर एवं फिक्सचर

प्रमुख कार्यकारी अधिकृत, उप-महाप्रबन्धक, प्रदेश निर्देशक, विभागीय प्रमुख, शाखा प्रबन्धक/वरिष्ठ शाखा प्रमुख/शाखा प्रमुख, सहायक तह, ग्राहक सेवा कक्ष, टेलरहरूमा प्रयोग हुने विभिन्न फर्निचर एवं फिक्सचरहरूको स्पष्ट मापदण्ड ।

- नयाँ विभागीय संरचना

नयाँ तयार हुने विभागीय संरचनाहरूको मापदण्ड र व्यवस्था ।

- नयाँ खुल्ने तथा स्थानान्तरण हुने कार्यालयको संरचना

नयाँ खुल्ने कार्यालय तथा स्थानान्तरण हुने कार्यालयहरूको संरचना सम्बन्धी व्यवस्था । अतः कृषि विकास बैंक लिमिटेडबाट तयार हुँदै गरिएको ब्राण्ड मार्गदर्शनमा माथि उल्लिखित प्रमुख विषयलाई समेटेी ब्राण्ड मार्गदर्शन तयार गरिएको छ । ब्राण्ड मार्गदर्शनमा कुनै कुरा थपघट गर्नु परेमा कार्यविधिमा उल्लिखित दफा अनुसार संशोधन गर्ने गरी ब्राण्ड मार्गदर्शनलाई अनुसूचीको रूपमा कार्यान्वयन गर्ने कार्ययोजना बैंकको रहेको छ ।

निष्कर्ष

जुनसुकै संस्थाको प्रमुख उद्देश्य भनेको आफ्नो संस्थाको र संस्थासँग सम्बन्धित वस्तु तथा सेवाहरूको आम जनमानसमा छुट्टै पहिचान र छाप होस्, जसले गर्दा उसको व्यापार व्यवसायको निरन्तर उन्नति, प्रगति र सक्षमतामा विकास होस् भन्ने नै हुन्छ । यी सबै कुरा तब मात्र सम्भव हुन्छ, जब संस्थाले राम्रोसँग ब्राण्डिङ गरी बजारीकरणको कार्यहरू सञ्चालन गर्दछ । राम्रो ब्राण्डिङ गर्न संस्थाको स्पष्ट नीति र नियमसहित ब्राण्ड मार्गदर्शन आवश्यक हुन्छ र सोही मार्गदर्शनलाई समातेर अगाडि बढ्दा उपयुक्त ब्राण्डिङ भई संस्था सदैव जीवित रहँदै अगाडि बढ्न जाने विषयलाई नकार्न सकिँदैन । ■

लेखक कृषि विकास बैंकका वरिष्ठ शाखा प्रमुख हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- कृषि विकास बैंक लि. को वेबसाइट
- नेपाल राष्ट्र बैंक एकीकृत निर्देशिका

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको कर्जा असुलीमा देखिएका समस्या र समाधानका उपायहरू

मीनराज पोखरेल

विषय प्रवेश

कुनै पनि व्यक्ति तथा संस्थाले ऋण वा कर्जा लिएपछि उक्त ऋण वा कर्जा निश्चित ब्याजसहित फिर्ता गर्नुपर्छ । तर विभिन्न अवस्थामा कर्जाग्राहीहरूले कर्जाको साँवा ब्याज फिर्ता नगरेर बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले विभिन्न समस्याहरू भोग्नु परिरहेको छ । विशेषगरी पछिल्लो समय कोभिडको समयपश्चात नेपालको समग्र आर्थिक अवस्थामा सुस्सता आउनुका साथै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको अवस्था पनि निकै चुनौतीपूर्ण रहेको छ । वर्तमान अवस्थामा एकातिर रेमिट बढेको छ, सरकारसँग मुद्रा सञ्चिती बढिरहेको छ, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा निक्षेप बढिरहेको छ, कर्जा तथा निक्षेपको ब्याजदर घटिरहेको अवस्था छ तापनि कर्जा विस्तार हुन सकेको छैन । देशमा रोजगारीका अवसरहरू नभएर दिनानुदिन युवाशक्ति विदेश पलायन भइरहेका छन् । आवश्यक मात्रामा उद्यमशीलता विकास र विस्तार हुन सकेको छैन । पुँजी लगानी गरी औद्योगिक तथा व्यावसायिक क्षेत्रमा निजी क्षेत्रले लगानी गर्न आनाकानी गरिरहेको अथवा 'पर्ख र हेर' को अवस्थामा रहेको छ । देशको विकास निर्माणमा सघाउ पुऱ्याउने निर्माण व्यवसायीहरू समस्यामा छन् र समग्र निर्माण क्षेत्रमा र ठूला पूर्वाधार विकासमा निजी क्षेत्र अग्रसर हुन सकेको छैन । यसको समग्र असर बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रमा परेको देखिन्छ ।

कर्जा ग्राहकले विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट लिएको कर्जाको ब्याज तथा साँवाको किस्ता तोकिएको समयमा फिर्ता गर्न नसक्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई कर्जा असुलीको विषय प्रमुख चुनौतीको रूपमा आइरहेको छ । दिनानुदिन कालोसूचीमा पर्ने व्यवसायीहरूको संख्या थपिइरहेको छ । कर्जा असुलीका लागि कालोसूचीमा राख्ने र धितो लिलामीका सूचनाले अखवारका पानाहरू भरिएको अवस्था छ भने अर्कोतिर केही समयअघि दोहोरो अंकमा रहेको ब्याजदर एकल अंकमा आउँदा समेत

कर्जाको विस्तार हुन सकिरहेको छैन । एकातिर कर्जा विस्तार गरी औद्योगिक कलकारखानाहरू स्थापित गर्ने र रोजगारी सृजना गर्ने तथा व्यक्तिको आम्दानी बढाउने एवं आर्थिक अवस्थालाई प्रभावकारी रूपमा चलायमान बनाई सर्वसाधारणमा सर्वसुलभ रूपमा वस्तु तथा सेवाहरू उपलब्ध गराउने, विकासका आधारभूत संरचनाहरूको निर्माण गर्ने, पूर्वाधार विकासको क्षेत्रमा टेवा पुऱ्याउने, रोजगारीका अवसर सृजना गर्ने र सामाजिक न्यायका आधारमा आर्थिक वृद्धि गर्ने कार्यमा निजी क्षेत्र तथा सार्वजनिक क्षेत्रको प्रभावकारितामा विस्तार हुन सकेको अवस्था छैन । जसले गर्दा रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना हुन नसकेकोले र जनताको आयस्तरमा वृद्धि हुन सकेको अवस्था नभएकोले पनि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको कर्जा असुलीमा समस्या आइरहेको देखिन्छ ।

विभिन्न कारणले गर्दा हाल बैंकको साँवा ब्याज असुल हुने क्रम घट्दो छ । कतिपयले आफ्नो क्षमता भएर पनि कर्जाको साँवा ब्याज तिरेका छैनन् भने कतिपयले आफ्नो कर्जा तिर्नसक्ने क्षमतामा आएको कमीको अवस्थाले गर्दा कर्जाको साँवा ब्याजको किस्ता तिरेका छैनन् । विवादित व्यक्ति मेडिकल व्यवसायी दुर्गा प्रसाईं तथा तथाकथित विभिन्न संघर्ष समितिका उक्साहटमा समेत कर्जाको साँवा ब्याज नतिर्नेहरूको संख्या बढ्दो छ, जसका कारण बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू समस्यामा परेको अवस्था छ । कर्जाको साँवा ब्याज उठ्ने क्रममा आएको ह्रासका कारण बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको निष्क्रिय कर्जाको अंश निरन्तर बढ्दो छ । यसरी कर्जाको साँवा ब्याजको किस्ता समयमा नतिर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू समस्यामा पर्ने अवस्था आइरहेको छ । केन्द्रीय बैंकबाट जारी तथ्यांकअनुसार पछिल्ला दुई आर्थिक वर्षमा निष्क्रिय कर्जाको ग्राफ बढ्दो छ जुन बैंक वित्तीय क्षेत्रमा चिन्ताको विषय हो । त्यसैले कर्जा असुलीका लागि विभिन्न प्रयासहरू गर्नुपर्ने अवस्था आएको देखिन्छ ।

कर्जा असुलीका लागि गर्नुपर्ने विभिन्न प्रयासहरू

१. व्यक्तिगत सम्पर्क तथा ग्राहकसँग प्रत्यक्ष भेटघाट :

कर्जाको साँवा ब्याज बुझाउनुपर्ने ग्राहकहरूसँग व्यक्तिगत सम्पर्क तथा ग्राहकसँग प्रत्यक्ष भेटघाटको माध्यमबाट कर्जा असुली गर्न सकिन्छ । यसका लागि जहिले पनि ग्राहकसँग सौहार्दपूर्ण सम्पर्क स्थापित गरी कर्जा असुली कार्यलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न सकिन्छ ।

२. कर्जा पुनर्संरचना :

कतिपय अवस्थामा कर्जा ग्राहकले कर्जा साँवा ब्याजको किस्ता रकम बुझाउने इच्छा गर्दागर्दै पनि बाढी, पहिरो, दैवीप्रकोप आदि जस्ता विभिन्न कारणहरू तथा व्यवसायमा आएको मन्दीका कारण ऋणीलाई किस्ता रकम बुझाउन गाह्रो भएको अवस्थामा कर्जाका सर्तहरूमा केही परिवर्तन गर्ने, किस्ता रकम घटबढ गराई, भुक्तानी अवधि बढाई कर्जा पुनर्संरचना गरेर पनि कर्जा असुलीमा सहजीकरण गर्न सकिन्छ ।

३. तथ्यांकको विश्लेषण :

मासिक, पाक्षिक र साप्ताहिक रूपमै तथ्यांकको विश्लेषण गरी कर्जाको गुणस्तर असल, सूक्ष्म निगरानी, कमसल, शंकास्पद र खराब वर्गमा रहेका कर्जाको परिमाणको विश्लेषण गरी कर्जा असुली कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने र सोको आधारमा कर्जा असुली कारबाहीलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न सकिन्छ ।

४. कार्य विभाजन तथा जिम्मेवारी :

कर्जा असुली तथा संकलन कार्यमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई कर्जा असुलीका लागि तरताकेता फिल्ड परिचालन तथा असुली कारबाही सञ्चालनका लागि प्रत्येक कर्मचारीलाई क्षेत्रगत आधारमा जिम्मेवारी तोक्ने र सोहीअनुसार कर्जा असुली कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरी कर्जा साँवा ब्याज किस्ता असुल उपर गर्न सकिन्छ ।

५. सूचना प्रकाशन :

निर्धारित समयमा साँवा ब्याजको किस्ता नतिर्ने ऋणीहरूलाई तत्काल कर्जा बुझाउने बारेको स्मरणपत्र बुझाउने, विभिन्न सूचना प्रविधि (Viber, Messenger, SMS, IMO, What'sapp etc)

को उच्चतम प्रयोग गरी तथा शतप्रतिशत कर्जा नोक्सानी व्यवस्था कायम भइसकेको र कर्जा दुरुपयोग गरेका ऋणीहरूलाई तत्काल कर्जा बुझाउने बारेको पत्रपत्रिकामा २१ दिने सूचना, कालोसूचीमा राखिने बारेको ३५ दिने सूचना, धितो लिलामी कारबाही लगायतका सूचना प्रकाशन गरी कर्जा राफसाफ गर्न सकिन्छ ।

६. कानुनी कारबाही :

विभिन्न कर्जा ग्राहकहरूसँग निजले बुझाउनुपर्ने साँवा ब्याज किस्ता रकम असुलीका लागि निज ग्राहकहरूसँग सौहार्दपूर्ण सम्बन्ध स्थापित गरी असुली प्रयास गर्दा, कर्जाग्राहीलाई कालोसूची सूचना प्रकाशन गर्दा, पत्रिकामा धितो लिलामीको सूचना प्रकाशित गर्दा समेत कर्जा असुल भएन भने कालोसूचीमा राख्ने तथा ऋणीको सम्पत्ति जफत गर्न मुद्दा समेत दायर गरेर पनि कर्जा असुल गर्न सकिन्छ ।

७. छुट प्याकेज :

कर्जाग्राहीको मृत्यु भएका, दैवी प्रकोपबाट परियोजना क्षति भई मर्कामा परेका, अदालतमा रहेका विचाराधीन मुद्दा लगायतका कारणबाट असुलउपर हुन नसकेका कर्जाको सत्यतथ्य पत्ता लगाई दैवी प्रकोप लगायतका कारणबाट ग्राहकलाई मर्का परी कर्जा बुझाउन नसकेका ऋणीहरूलाई निश्चित मापदण्डका आधारमा निश्चित प्रतिशतले ब्याज छुट दिई कर्जा राफसाफ गर्न सकिन्छ ।

कर्जा असुलीमा देखिएका प्रमुख चुनौतीहरू

कर्जा असुली आफैमा एक जटिल प्रक्रियासँगसँगै कुनै पनि वित्तीय संस्थाको लागि एक महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । अहिले मुलुकमा कर्जा असुलीमा विभिन्न चुनौतीहरू देखिएका छन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कर्जा असुल भएन भने बैंकहरूको आम्दानीमा प्रत्यक्ष असर पर्दछ दैनिकजसो अखबारका पानाहरूमा बैंक कर्मचारी र कर्जा ग्राहक बीचमा भएका विवादहरूका समाचार छापिएका हुन्छन् । सरकारले अगाडि बढाएको तीनखम्बे अर्थनीति अन्तर्गत एउटा खम्बा सहकारी क्षेत्रमा अलि बढी देखिएको छ । जनसाधारणमा सहकारीप्रतिको विश्वासमा कमी आइरहेको छ कतिपय सहकारीहरू वास्तवमा समस्याग्रस्त छन् भने कतिपय राम्रा सहकारीहरू अफवाहको शिकार भएका छन् । सहकारी एवं बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको

कर्जाको साँवा ब्याज तिर्नुपर्दैन भन्नेहरूको कारण तथा आर्थिक अवस्थामा आएको समस्याका कारण कर्जा असुलीमा समस्या देखिएको छ । यस अवस्थाहरूलाई विचार गर्दा कर्जा असुलीमा देखिएका चुनौतीहरूलाई निम्नानुसार वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

१. कर्जाग्राहीको भुक्तानी क्षमतामा आएको कमी :

कर्जाग्राहीको कर्जा तिर्न सक्ने क्षमतामा कमी आउनुका कारणहरूमा आर्थिक मन्दी, बरोजगारी, प्राकृतिक प्रकोप, दैविक विपत्ती जस्ता विभिन्न कारणहरू हुन सक्छन् । कर्जा साँवा ब्याजको किस्ता नियमित तिरिरहेका ग्राहकहरूको अवस्थामा पनि परिस्थितिजन्य कारणले आर्थिक अवस्था खराब हुन जाने र कर्जा असुलीमा समस्या हुन सक्छ ।

२. कर्जा असुली प्रक्रियामा हुने ढिलाइ :

कर्जा असुलीमा हुने प्रक्रियागत कारणले गर्दा पनि असुलीमा समस्या हुन सक्छ । नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी एकीकृत निर्देशन एवं बैंक तथा वित्तीय संस्थाका आफ्ना नीति नियममा भएका प्रक्रियाहरू पूरा गर्दा पनि कर्जा असुली प्रक्रिया ढिलो हुन जाने र असुलीमा लामो समय लाग्न सक्छ । यसले गर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई कुनै समय आर्थिक नोक्सान हुन सक्छ ।

३. कर्जाग्राहीको असुलीमा असहयोग तथा अनिच्छा :

कतिपय कर्जाग्राहीहरूको कर्जा तिर्ने क्षमता हुँदाहुँदै पनि कर्जा तिर्न आनाकानी गर्ने प्रवृत्ति हुन्छ । कर्जा लिएका व्यक्तिहरू कर्जाको साँवा ब्याज तिर्ने समयमा उनीहरूको संस्थालाई असहयोग गर्ने र अनेक लफडाबाजी गर्ने बानी हुन्छ । कतिपयले हेल्थेक्रयाइँ गर्छन् त कतिपयको जानाजानी पनि कर्जाको साँवा ब्याज किस्ता नतिर्ने गर्दछन् । यसले पनि कर्जा असुलीमा समस्या आउन सक्छ ।

४. ऋण सम्भौता लिखत कमजोर :

बैंक तथा वित्तीय संस्थाका कानुनी प्रावधान तथा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी निर्देशन बमोजिम गर्नुपर्ने विभिन्न लिखत, तमसुक, मञ्जुरीनामा, जेथाजमानी आदिमा हुनुपर्ने र गर्नुपर्ने प्रावधानहरू अनुसार लिखतहरू तयार नहुनाले पनि कर्जा असुलीमा समस्या भइरहेको हुन्छ । ऋणीहरूसँग गरिएका

विभिन्न लिखतमा भएका सर्त सुविधा स्पष्ट कुराहरू नराखी सर्त सम्भौता गर्ने गर्दा विभिन्न समस्याहरू भोग्नु परेको र कतिपय अवस्थामा ऋण असुली गर्न नसकिएको अवस्थाहरूले गर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले समस्या सामना गर्नु परिरहेको छ ।

५. समय एवं स्रोतसाधनको कमी :

कार्यालयहरूमा असुलीका लागि फिल्ड जानका लागि सवारी साधन, कर्मचारीहरूको कमीले पनि कर्जा असुलीमा समस्या आउन सक्छ । सीमित स्रोत साधनबाट धेरै काम गर्नुपर्दा कर्जा असुली प्रक्रिया लम्बिने र असुल नहुने समस्या पर्न सक्छ । यसरी स्रोत साधनको कमी र दक्ष जनशक्तिको अभावमा पनि कर्जा असुलीमा कठिनाइ हुन सक्छ ।

६. सकार/कबोल गरेको सम्पत्ति उपभोग गर्न समस्या :

कर्जा दुरुपयोग गर्ने तथा समयमा साँवा ब्याजको किस्ता नतिर्ने कर्जाग्राहीहरूको चल, अचल सम्पत्ति कब्जा गर्ने प्रक्रियामा विभिन्न डर धम्की दिने, प्रशासनिक तथा राजनीतिक दबाव दिने, बैंक तथा वित्तीय संस्थाका बारेमा विभिन्न दुष्प्रचारहरू गर्ने, सामाजिक सञ्जालमा अनावश्यक अफवाह फैलाउने, भीड जम्मा गरेर कर्मचारीलाई तर्सोउने जस्ता क्रियाकलापले गर्दा सम्पत्ति कब्जा गर्न कठिनाइ हुने हुँदा कर्जा असुलीमा समस्या आउन सक्छ ।

७. कर्जाग्राही पलायन तथा परियोजना स्थानान्तरण :

कतिपय कर्जाग्राही कर्जाको साँवा ब्याज किस्ता तिर्नबाट बच्नका लागि आफू बसिरहेको ठाउँबाट अन्यत्र पलायन हुने तथा परियोजना एक ठाउँबाट अन्यत्र सार्ने प्रवृत्तिले गर्दा पनि कर्जा असुलीमा समस्या आउँछ । विशेषगरी स्रोत साधनको कमीका कारण समयमा कर्जा अनुगमन तथा परियोजना निरीक्षण गर्न नसक्दा कर्जाग्राहीहरू एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा पलायन हुने र परियोजना स्थानान्तरणका कारणले कर्जा ग्राहकसँग नियमित सम्पर्क हुन नसक्दा कर्जा असुलीमा समस्या आउन सक्छ ।

८. वित्तीय संस्थाको कमजोर जोखिम विश्लेषण:

कर्जा लगानी गर्दा जोखिम विश्लेषणका विभिन्न पक्षलाई प्रभावकारी रूपमा विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ । जोखिम विश्लेषणका विभिन्न पक्षहरू जस्तै: कर्जाग्राहीले

साँवा ब्याज किस्ता समयमा तिर्न नसक्दा वा वित्तीय अनुशासन पालना नगरेको अवस्थामा त्यसबाट पर्न सक्ने वित्तीय जोखिम, कानुनी नीतिनियम सम्बन्धी व्यवस्थाले हुने जोखिम, सामाजिक वातावरणीय जोखिम, कम्प्लायन्स पूरा नगर्दा हुनसक्ने जोखिम, धितोमा आउने ह्रासका कारण हुनसक्ने जोखिमका पक्षहरूलाई र त्यस्ता जोखिममा हुने विभिन्न अन्तरनिहित पक्षहरूको विश्लेषण गरिएन भने पनि त्यस्तो कर्जा असुलीमा समस्या आउने भएकोले कर्जा लगानी पूर्व कर्जाग्राही तथा कर्जाको विभिन्न पक्षहरूको जोखिम विश्लेषण गरी सोको मापन गर्ने र स्वीकारयोग्य सीमाभित्र भएमा मात्र कर्जा स्वीकृति गर्ने गर्नुपर्छ ।

कर्जा असुलीमा देखिएका समस्या समाधानका उपाय

१. कर्जा ग्राहकको प्रभावकारी अनुगमन गर्ने :

कुनै पनि कर्जा प्रवाह गरिसकेपछि उक्त कर्जाको नियमित अनुगमन गर्नुपर्छ जसले गर्दा उक्त कर्जा सही सदुपयोग भए नभएको, व्यवसायबाट हुने आम्दानीको सही सदुपयोग भए नभएको सम्बन्धमा नियमित अनुगमन गरी कर्जाग्राहीले समयमा साँवा ब्याजको किस्ता बुझाएको नबुझाएको नियमित अनुगमन गर्नुपर्दछ ।

२. कर्जा ग्राहकलाई प्रारम्भिक चेतावनी प्रणालीको विकास गर्ने :

कर्जा ग्राहकलाई कर्जा आवेदन गर्नुभन्दा अगाडि नै कर्जा नियमित गर्न नसकेमा त्यसबाट सिर्जित समस्याहरूका बारेमा जानकारी गराउनुपर्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रदान गर्ने कर्जा भनेको बैंकमा सर्वसाधारणले आफ्नो सुखदुःख गरी जम्मा गरेको निक्षेप हो भन्ने बुझ्नु पर्दछ । सोअनुसार कर्जाग्राहीले कर्जा लिँदा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले तोकेको सर्त तथा करारनामा अनुसार कर्जा साँवा ब्याज फिर्ता नगरेमा संस्थाको तर्फबाट गरिने कारबाहीका बारेमा उनीहरूलाई जानकारी गराउनुपर्दछ ।

३. कर्जाग्राहकसँग खुला सम्वाद तथा समस्याहरूका एक आपसमा छलफल गर्ने:

कुनै अवस्थामा कर्जाग्राहीलाई विभिन्न खालका समस्या पर्नसक्ने र त्यस्ता विभिन्न खालका

अपठयारो अवस्थाहरूका कारण कर्जा नियमित नभएको हुन सक्छ । त्यस्तो अवस्थामा बैंक कर्मचारी र कर्जाग्राहीले एकआपसमा समस्याहरूका बारेमा छलफल गरी समाधानका उपायहरू पहिल्याउँदा कर्जा असुलीमा सहजता हुन सक्छ ।

४. वित्तीय साक्षरता विस्तार गर्ने :

वित्तीय साक्षरताको माध्यमबाट कर्जा दुरुपयोगबाट हुने हानी नोक्सानी, कर्जा लिएर व्यावसायिकता कसरी विकास गर्ने, कारोबारको हिसाबकिताब कसरी राख्ने, कर्जा नियमित गरेमा त्यसबाट हुने फाइदा आदि विभिन्न कुराका बारेमा कर्जाग्राहीलाई जानकारी दिएर पनि कर्जा असुलीमा परेका समस्या समाधान गर्न सकिन्छ ।

५. प्रभावकारी कानुनी प्रक्रिया अपनाउने :

कर्जा साँवा ब्याज किस्ता रकम असुलीका लागि विभिन्न कानुनी प्रक्रियाहरू कर्जा साँवा ब्याज किस्ता तिर्ने बारेको, धितो लिलामीको, कालोसूचीमा राख्ने बारेका विभिन्न सूचनाहरू निकाल्ने तथा कालोसूचीमा राख्ने एवं कर्जाका लागि राखिएको धितो कब्जा गर्ने विभिन्न प्रभावकारी कानुनी प्रक्रियाहरू अपनाएर कर्जा असुली गर्न सकिन्छ ।

६. नियमित तालिमको व्यवस्था गर्ने :

कर्जा असुली कार्यमा संलग्न कर्मचारीलाई कर्जा असुली प्रक्रियामा आउने विभिन्न समस्या तथा कर्जा असुलीका लागि अपनाउने कानुनी तथा विभिन्न विषयहरूमा उनीहरूको कार्यक्षमतामा अभिवृद्धि गर्न कर्मचारीहरूलाई नियमित तालिम प्रदान गर्नुपर्दछ । यस्ता तालिमका कारण उनीहरूको कार्यक्षमता तथा कार्यदक्षतामा अभिवृद्धि भई कर्जा असुली कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ ।

७. ऋण असुली एजेन्सीहरूको प्रभावकारितामा वृद्धि तथा सरोकारवालाहरूसँग समन्वय गर्ने :

कर्जा असुली कार्यमा संलग्न विभिन्न एजेन्सी तथा सरकार नियामक निकाय, अन्य वित्तीय संस्थाहरूसँग प्रभावकारी समन्वय स्थापित गरेरपनि कर्जा असुलीमा भएका विभिन्न समस्याहरू समाधान गर्न सकिन्छ र कर्जा असुलीको वातावरणलाई सुधार गर्न सकिन्छ ।

८. विभिन्न प्रविधिहरूको प्रयोग गर्ने :

कर्जा असुलीका लागि परम्परागत पद्धतिका अलावा विभिन्न प्रविधिहरूको प्रयोग गरी कर्जा असुली प्रक्रियालाई छिटोछरितो एवं भरपर्दो बनाई कर्जा असुली कार्यलाई सुधार गर्न सकिन्छ । यसले गर्दा पनि कर्जा असुली कार्य प्रभावकारी हुन सक्छ ।

९. वित्तीय संस्थाका कर्मचारीको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने :

बैंकका कर्मचारीलाई तालिम, गोष्ठी, वैदेशिक भ्रमण, अनुभव आदान प्रदान आदि जस्ता विभिन्न माध्यमबाट उनीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गरी कर्जा असुली प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ । कर्जा असुल गर्दा कर्जाग्राहीले नियमित साँवा ब्याज नतिरेको अवस्थामा कर्जाग्राहीको सम्पत्ति समेत कब्जा गर्नुपर्ने हुन सक्छ र यसरी कर्जा असुलउपर गर्दा विभिन्न कानुनी तथा प्रशासनिक भ्रमेला समेत आउन सक्ने भएकोले सोका बारेमा कर्मचारीहरूलाई जानकारी बनाउन कर्मचारीको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने खालका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्दछ ।

यसरी विभिन्न पक्षहरूलाई केलाउँदा कर्जा असुली प्रक्रिया एक जटिल प्रक्रिया हो । यसका लागि कर्जा असुली प्रक्रियामा संलग्न विभिन्न पक्षहरूको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ र माथि उल्लेख गरिएका विभिन्न उपायहरूलाई प्रभावकारी रूपमा अपनाइयो भने कर्जा असुली कार्य प्रभावकारी हुन सक्छ । ■

लेखक कृषि विकास बैंक लि. का उपमहाप्रबन्धक हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- कृषि विकास बैंक, कर्जा असुली कार्यविधि २०७७ ।
- कृषि विकास बैंक, समस्याग्रस्त कर्जा असुली तथा गैह्र बैकिङ्ग सम्पत्ति राफसाफ गर्ने निर्देशिका, २०८१ ।
- कृषि विकास बैंक, वार्षिक बजेट कार्यक्रम २०८१/८२ ।
- विभिन्न समसामयिक लेखहरू ।
- सार्वजनिक संस्थाहरूको वार्षिक स्थिति समीक्षा, अर्थ मन्त्रालय, नेपाल सरकार ।

बैंकिङ कर्जा विस्तारमा परेको दबाव र यसको सम्भावित समाधान

प्रकाश अर्याल

१. पृष्ठभूमि

तत्काल अर्थतन्त्रको शिथिलता नहट्ने देखिएपछि निजी क्षेत्र तथा बैंकिङ समुदाय निराश देखिएका छन् । अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउन निजी क्षेत्रको मनोबल उकास्नु अहिलेको मुख्य आवश्यकता हो । लगानीका लागि प्रशस्त स्रोत भएर पनि कर्जाको माग हुन नसकेको अवस्था देखाउँदछ । ब्याजदर घटेर एकल अंकमा फरिसकेको अवस्थामा समेत कर्जाको माग बढ्न सकेको छैन । यसलाई निजी क्षेत्रले सरकारको नीतिगत अस्थिरता समेत भन्दै आएको अवस्था छ र यस सम्बन्धमा बेला बेलामा ध्यानाकर्षण समेत गराउँदै आइरहेका छन् । नेपाल राष्ट्र बैंकले अन्तरिक आर्थिक गतिविधिलाई चलायमान बनाउने भन्दै लचिलो मौद्रिक नीति जारी गरेर पनि कर्जा प्रवाह बढ्न सकेको छैन । बैंकमा ब्याजदर न्यून बिन्दुमा फरिसकेको छ भने लगानीयोग्य रकम पनि करिब ७ खर्ब रुपैया रहेको छ तर पनि कर्जाको प्रवाह हुन नसकेपछि मौद्रिक नीतिले काम गर्न नसकेको टिप्पणी हुन थालेको छ । चालु आर्थिक वर्षको कात्तिक मसान्तसम्ममा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कुल कर्जा प्रवाह गत असारको तुलनामा २.३ प्रतिशतले मात्र वृद्धि भएको छ । गत आर्थिक वर्षको असारसम्म बैंकहरूको कुल कर्जा प्रवाह ५१ खर्ब ७० अर्ब रहेकोमा चालु आर्थिक वर्षको कात्तिक मसान्त सम्ममा रु. ५२ खर्ब ८९ अर्ब रुपैयाँ पुगेको छ ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले चालु आर्थिक वर्षको निजी क्षेत्रमा प्रवाह हुने कर्जा १२.५० प्रतिशतले विस्तार हुने लक्ष्य राखेको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थामा पर्याप्त लगानीयोग्य पुँजी हुनुका साथै ब्याजदर एकल अंकमा फरेर पनि कर्जाको माग नभएकोले बैंकहरू थप दबावमा रहेका छन् । आयात, मार्जिन र उपभोग्य क्षेत्रमा थोरै कर्जा लगानी भएता पनि ठूलो उद्योगका लागि कर्जा माग भएको छैन । ठूला उद्योगहरूले कर्जा माग नगर्दा कर्जा प्रवाह सन्तोषजनक नभएको हो ।

निजी क्षेत्रले भने मौद्रिक नीति लचिलो भनिए तापनि निर्देशनहरू कसिलो हुँदा ऋणको माग बढ्न नसकेको

बताइरहेका छन् । उनीहरू यसलाई संशोधन गरेर सहज गराउनु पर्नेमा देखिन्छन् । यस्तै, व्यवसायीहरूले चालु पुँजी कर्जा सम्बन्धी मार्गदर्शनलाई पनि कर्जा नबढ्नुको कारण मान्दछन् । मार्गदर्शनमा कारोबारका आधारमा मात्र ऋण लिन पाउने व्यवस्था गर्दा व्यवसायीको थप ऋण लिने क्षमता कमजोर भएको विश्लेषण गरिएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकको रिपोर्ट अनुसार चालु आर्थिक वर्षमा कर्जा विस्तार सबैभन्दा धेरै आयात तथा सेयर धितोमा केन्द्रित देखिएको छ तर, अर्थतन्त्रको आधार मानिएको साना तथा मझौला उद्योगका साथै विपन्न वर्गमा जाने कर्जाको विस्तार नकारात्मक भएको छ ।

सरकारले अर्थतन्त्र सुधार गर्नका लागि भन्दै उच्चस्तरीय आयोग समेत गठन गरेर अध्ययन गरिरहेको छ । तर, अध्ययन प्रतिवेदन आउन समय लाग्ने भएकोले तत्कालै सुधारका लागि केही काम गरिहाल्नु पर्नेमा निजी क्षेत्रले जोड दिँदै आएको छ । चालु आर्थिक वर्षको मौद्रिक नीतिमा निजी क्षेत्रमा जाने कर्जा १२.५ प्रतिशतले वृद्धि गर्ने लक्ष्य लिएता पनि लक्ष्य अनुसार प्रगति हुन नसक्ने कुरा विभिन्न प्रक्षेपणहरूले देखाएका छन् ।

बैंकहरूले कर्जा विस्तारका लागि विभिन्न योजना तथा स्किमहरू सार्वजनिक गरिरहेका छन् । ब्याजदर घटिरहनु, सहूलियत दरमा कर्जा पाउनु तथा लगानी योग्य रकम प्रशस्त हुँदा पनि कर्जाको मागमा वृद्धि नहुनु र अर्कोतर्फ कर्जाको साँवा ब्याज भुक्तानीमा व्यवसायी तथा कर्जाग्राहीहरूलाई सहज नहुँदा कर्जा असुलीमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आफ्नो सम्पूर्ण समय खर्चनु पर्दा कर्जा प्रवाहमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले दबाव सहनु परेको अवस्था विद्यमान रहेको छ ।

२. राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिवेश:

अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषका अनुसार विश्व अर्थतन्त्रको वृद्धिदर सन् २०२३ मा ३.३ प्रतिशत रहेकोमा सन् २०२४ र सन् २०२५ दुवै वर्ष ३.२ प्रतिशत रहने देखिन्छ । कोषद्वारा सन् २०२४ अक्टोबरमा प्रकाशित World Economic

Outlook अनुसार भूराजनीतिक तनाव, जलवायु परिवर्तन, प्राकृतिक प्रकोप लगायतका कारण विश्वको आर्थिक वृद्धि कोभिड-१९ पूर्वको तुलनामा अझै कमजोर छ । सन् २०२३ मा १.७ प्रतिशतले विस्तार भएको विकसित अर्थतन्त्र सन् २०२४ र सन् २०२५ दुवै वर्ष १.८ प्रतिशतले विस्तार हुने कोषको प्रक्षेपण छ । त्यसैगरी, सन् २०२३ मा ४.४ प्रतिशतले विस्तार भएको उदीयमान तथा विकासोन्मुख अर्थतन्त्रको वृद्धिदर सन् २०२४ र सन् २०२५ दुवै वर्ष ४.२ प्रतिशतले वृद्धि हुने कोषको प्रक्षेपण छ । सन् २०२३ मा भारत र चीनको अर्थतन्त्र क्रमशः ८.२ प्रतिशत र ५.२ प्रतिशतले विस्तार भएकोमा सन् २०२४ मा क्रमशः ७.० प्रतिशत र ४.८ प्रतिशतले विस्तार हुने प्रक्षेपण छ । सन् २०२५ मा भारत र चीनको अर्थतन्त्र क्रमशः ६.५ प्रतिशत र ४.५ प्रतिशतले विस्तार हुने कोषको प्रक्षेपण छ । विश्वको मुद्रास्फीतिमा सुधार हुँदै आएको छ । सन् २०२३ मा विश्वको उपभोक्ता मुद्रास्फीति ६.७ प्रतिशत रहेकोमा सन् २०२४ मा ५.८ प्रतिशत र सन् २०२५ मा ४.३ प्रतिशत रहने कोषले प्रक्षेपण गरेको छ । सन् २०२३ मा भारत र चीनको औसत मुद्रास्फीति क्रमशः ५.४ प्रतिशत र ०.२ प्रतिशत रहेकोमा सन् २०२४ मा क्रमशः ४.४ प्रतिशत र ०.४ प्रतिशत रहने कोषको प्रक्षेपण छ । त्यसैगरी, सन् २०२५ मा भारत र चीनको औसत मुद्रास्फीति क्रमशः ४.९ प्रतिशत र १.७ प्रतिशत रहने कोषको प्रक्षेपण छ । मुद्रास्फीतिमा क्रमिक सुधार देखिएसँगै अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा खुकुलो मौद्रिक नीति अवलम्बन गर्न थालिएको छ ।

२०८१ असोज मसान्तमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट निजी क्षेत्रतर्फ प्रवाहित कर्जाको वृद्धिदर २.३ प्रतिशत रहेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो कर्जाको वृद्धिदर ४.८ प्रतिशत रहेको थियो । त्यसैगरी, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा रहेको निक्षेप वार्षिक बिन्दुगत आधारमा २०८१ असोज मसान्तमा १२.८ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । २०८० असोज मसान्तमा निक्षेपको वार्षिक बिन्दुगत वृद्धिदर १४.९ प्रतिशत रहेको थियो ।

आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को पहिलो त्रयमासमा निक्षेप संकलन बोलकबोल मार्फत रु. ५९० अर्ब ५५ करोड र स्थायी निक्षेप सुविधामार्फत रु. ७२४२ अर्ब ८५ करोड गरी रु.७८३३ अर्ब ४० करोड (कारोबारमा आधारित) तरलता प्रशोधन गरिएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको निष्क्रिय कर्जा अनुपात २०८० असोजमा ३.६६ प्रतिशत रहेकोमा २०८१ असोजमा ४.४२ प्रतिशत पुगेको छ । २०८१ असोजमा वाणिज्य बैंकको ४.२८ प्रतिशत, विकास बैंकको ४.३७ प्रतिशत र वित्त कम्पनीको १०.८४ प्रतिशत निष्क्रिय कर्जा अनुपात रहेको छ ।

३. कर्जा विस्तारमा नेपालको बैंकिङ क्षेत्रको क्षमता र हालको अवस्था:

हाल नेपालमा क्रियाशील बैंक तथा वित्तीय संस्था:

क	ख	ग	घ	पूर्वाधार विकास बैंक	कुल जम्मा
२०	१७	१७	५२	१	१०७

स्रोत: ने.रा.बैंकको मासिक प्रतिवेदन २०८१ कात्तिक मसान्त

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको कर्जा प्रवाहको लागि मुख्य भूमिका रहने मुख्य वित्तीय सूचांकहरू:

क्र. सं.	विवरण	क वर्गको बैंकको औसत	कुल वित्तीय संस्थाहरूको औसत
१	कर्जा निक्षेप अनुपात (सिडी रेसियो)	७७.७८	७८.२६
२	कुल निक्षेपमा मुद्दती निक्षेपको अंश	५३.४७	५४.१३
३	निष्क्रिय कर्जा प्रतिशत	४.५३	४.६१
४	नगद तथा बैंक मौज्जात प्रतिशत	६.७५	६.६७
५	सरकारी ऋणपत्रमा लगानी प्रतिशत	१८.०५	१७.७५
६	कुल तरल सम्पत्ति प्रतिशत	२५.७१	२५.६२
७	कुल पुँजीकोष अनुपात	१२.८४	१२.९३
८	औसत निक्षेपको दर		५.०१
९	मुद्दती खातामा दिइने औसत ब्याजदर		७.०८
१०	औसत कर्जा लगानीको दर		९.०७
११	औसत कर्जा आधार दर		७.०२

स्रोत: ने.रा.बैंकको मासिक प्रतिवेदन २०८१ कात्तिक मसान्त

कुल बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू गरी कुल १०७ वटा संस्थाहरू नेपालको औपचारिक बैंकिङ प्रणालीमा क्रियाशील छन् । तिनीहरूको मुख्य कार्य भनेकै निक्षेप संकलनदेखि कर्जा प्रवाह गर्ने र समग्र Alternative Delivery Channel मार्फत बैंकिङ सेवा प्रदान गर्नु हो । माथिको समग्र तथ्यांक हेर्दा हाल बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको तरलता पर्याप्त मात्रामा रहेको देखाउँछ भने कर्जा वृद्धि भने न्यून रहेको छ । उपलब्ध स्रोत अनुसार

सोको परिचालन नहुनु, कर्जा वृद्धि नहुनु, बैंकहरूमा सोको कारणले खर्च बढ्दा सबै क्षेत्रमा त्यसको प्रभाव पर्नेहुँदा अर्थतन्त्रको लागि सकारात्मक संकेत मानिदैन ।

उदीयमान छिमेकी राष्ट्रहरूको आर्थिक वृद्धि उच्च रहेको, अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा समग्र बृहत्तर क्षेत्रको विकास भइरहेको, ती देशहरूमा निजी क्षेत्रको व्यवसाय विकास भइरहेको, रोजगारी सिर्जना भइरहेको, उचित मात्रामा निजी क्षेत्रबाट सरकारलाई कर प्राप्त भइरहे तापनि नेपालको परिप्रेक्ष्यमा बाह्य विप्रेषण प्राप्तिबाहेक निजी क्षेत्रको कर्जा विस्तारमा सुस्तता आएको, आयातमुखी अर्थतन्त्रको दबावमा बस्नु परेको, समग्र बैंकिङ क्षेत्रको कर्जा विस्तार हुन नसकेको, कर्जा बिक्रीको लागि औसत ब्याजदर घट्दो दरमा रहेको कारण समग्र बैंकहरूको मुनाफामा समेत उच्च गिरावट आई सेयरधनीले उचित लाभांश समेत पाउन नसक्ने अवस्था अर्थतन्त्रमा देखा पर्न थालेको छ । यसर्थ कर्जा मागमा सुस्तता आई वा भनौं कर्जाको माग नहुनुको कारणले हाम्रो कर्जा विस्तारमा दबाव सिर्जना भइरहेको छ । बजारमा पर्याप्त मात्रामा तरलता रहेको, प्रत्येक महिनाको ब्याजदर समीक्षामा ब्याजदर घट्दो क्रममा रही एकल अंकमा आइसकेको, बैंकहरूले लिने प्रिमियम दर समेत साह्रै न्यून रहेको, आधार दर र निक्षेपको ब्याजदर घट्नुको कारण निकै न्यून अवस्थामा रहेको, अधिक तरलता भएकै कारणले पाक्षिक रूपमा तरलता प्रशोचन हुँदै आएको छ । यस्तो तरलता सहज भएको अवस्थाका समेत बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कर्जा विस्तार गर्न नसक्नु हाल शिथिल अर्थतन्त्रको उपज हो भन्न सकिन्छ । लगानीयोग्य रकम प्रशस्त छ, कुनै बेला कर्जा प्राप्त गर्न कर्जाग्राहीहरूले भनसुन गर्नुपर्ने अवस्था थियो भने हालको अवस्थामा कर्जा प्रदान गर्नका लागि बैंकहरू घर घरमा गई आग्रह गर्नुपरेको अवस्था आइपरेको छ र पनि कर्जा वृद्धि हुन सकेको छैन ।

४. कर्जा विस्तारमा मौद्रिक नीतिले दिएको सुविधा र त्यसको कार्यान्वयन:

विगत ४/५ वर्षदेखि नेपालमा कोभिड-१९, नाकाबन्दी, भूकम्प आदि कारणले निजी क्षेत्रको आर्थिक वृद्धि खुम्चन गएको, नयाँ क्षेत्रमा लगानी विस्तार नभएको, व्यावसायिक वातावरण निराशाजनक हुँदै गएको, युवा जनशक्ति विदेश पलायन हुँदै गरेको, प्रत्यक्ष उत्पादनमा योगदान दिन नसक्ने जनशक्ति मात्र देशमा रहेको आदि कारणले बैंकिङ क्षेत्रको कर्जा विस्तारमा सुस्तता आएको छ । यस अवस्थालाई ध्यान दिएर नेपाल राष्ट्र

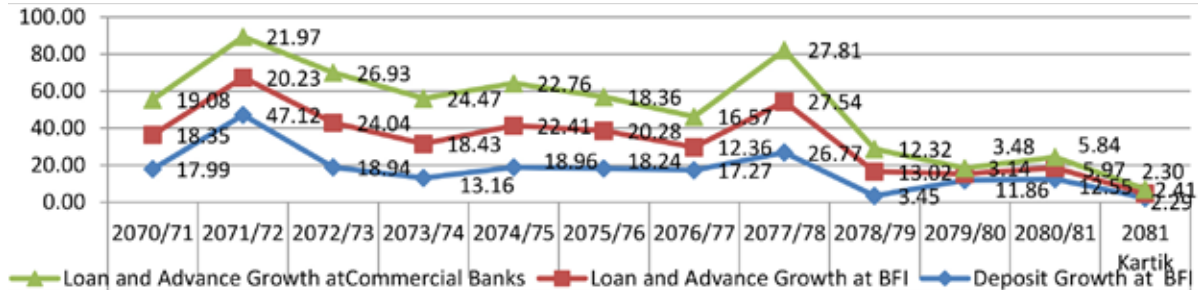
बैंकले आ.व. २०८१/८२ को मौद्रिक नीतिमार्फत बैंक तथा वित्तीय संस्था मार्फत प्रवाह हुने कर्जा विस्तारमा केही लचकता देखाएको छ । चालु आ.व.को प्रथम त्रैमासमा समेत यसको निरन्तरता दिएको छ । तर पनि यथोचित कर्जा विस्तार हुन नसक्नु यस क्षेत्रको चिन्ताको विषय भएको छ । मौद्रिक नीतिमार्फत केन्द्रीय बैंकले कर्जा विस्तारमा सहज गर्नमा लिएको नीतिगत व्यवस्था यस प्रकार छन् : मुद्रास्फीति दरलाई ५% मा राख्ने, संस्थागत ग्राहकहरूलाई रु. २०० मिलियनसम्म सेयर धितोमा कर्जा प्रवाह गर्ने, संस्थागत चेक फिर्ता सम्बन्धमा कालोसूची सम्बन्धमा केही लचकता ल्याइएको, बैंकिङ च्यानलमार्फत आउने Remittance लाई विनाधितो कर्जा प्रवाह गर्ने, साना कर्जाहरूमा कर्जामा जाने दरमा पुनरविचार गर्ने, कर्जा विस्तार १२.५% गर्ने, असल कर्जाको नोक्सानी व्यवस्थामा १.२०% बाट १.१०% मा ल्याउने, पोलिसी दरमा ०.५ प्रतिशत घटाउने आदि कार्यहरू मौद्रिक नीतिले कर्जा विस्तारका लागि ल्याएको मुख्य मुख्य नीतिगत व्यवस्था थियो ।

सेयर धितोको Cap मा लचकता ल्याएको परिप्रेक्ष्यमा बजारमा सेयर कारोबार बढ्नुपर्ने हो, Nypse Index बढ्नुपर्ने हो, बढेको पुँजी बजार स्थिर रहनुपर्ने हो, पुँजी बजार क्रमिक रूपमा बढ्दै जानुपर्ने हो तर यसका बाबजुद कुनै पनि वृद्धि टिक्न सकेको छैन, पुँजी बजार समग्रमा हेर्दा हल्लाको भरमा टिकेको आभास हुन्छ परिणामस्वरूप सीमित समूहले मात्र यसको फाईदा लिएको देखिन्छ । विगतमा सङ्कलितपूर्ण कर्जा प्रवाह भए तापनि कर्जा दुरुपयोग भएकै कारण कतिपय कर्जा निष्क्रिय अवस्थामा गएका छन् । यस सम्बन्धमा समेत मौद्रिक नीतिको सम्बोधन चुकेकै छ । चालु आ.व.को मौद्रिक नीतिले मुख्यतया निर्माण व्यवसायको क्षेत्रमा टेवा पुग्छ, कर्जा माग समेत बढ्न सक्ने छ भन्ने अनुमान समेत सही हुन सकेको देखिँदैन । यस सम्बन्धमा चालु आ.व.को प्रथम त्रैमासिक समीक्षामा खासै चर्चा भएको पाइँदैन । समग्रमा चालु आ.व.को लागि ल्याइएको मौद्रिक नीति र प्रथम त्रैमाससम्मको समीक्षा तथा परिमार्जनले समेत समग्र कर्जा माग र विस्तारमा प्रभाव नपरेको कारणले कर्जा वृद्धि थप दबावमा परेको छ । कर्जा प्रक्रियालाई एकैचोटी भञ्जटिलो बनाउन नियामक निकायको नीतिगत भूमिका छ भन्दै आइरहेका व्यवसायी र बैंकरहरूको कुराहरू बैलैमा सम्बोधन हुनुपर्ने देखिन्छ । कर्जाको आवश्यकता र आम्दानीको स्रोतको अनुपात, घर जग्गा कर्जामा एकैचोटी कडाइ गरिनु, चालु पुँजी कर्जा मार्गदर्शन मुख्य कारक हो भने सो कुरालाई बैलैमा सम्बोधन हुनुपर्ने देखिन्छ ।

५. बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको हालको अवस्था र कर्जा विस्तारमा भएका प्रयासहरू

विगत बाह्र वर्षदेखि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको निक्षेप तथा कर्जा वृद्धि प्रतिशत देहायबमोजिम रहेको छः

कर्जा विस्तार हुन निक्षेपको अहं भूमिका रहन्छ । निक्षेपको वृद्धिसँगै कर्जा विस्तार हुनाको कारण नै मुनाफा वृद्धिको मुख्य आधार हो । यसर्थ हाल बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा तरलता उच्च रहेको, सहकारी क्षेत्रमा देखिएको बेधितिले समेत बैंकिङ क्षेत्रमा तरलता उच्च भएको छ । जसको कारण बैंकहरूको ब्याज खर्च वृद्धि हुन गएको छ भने सोही अनुसार कर्जा विस्तार नहुँदा मुनाफामा यसको प्रत्यक्ष असर देखिएको छ भने तरलतामा चाप परेको र तरलता व्यवस्थापनमा समस्या आएको अवस्था छ । अन्तर बैंक दर समेत घट्न गएको छ । ब्याजदर कोरिडोर लागु भएको कारण बैंकहरू सीमासम्म ब्याज दिन बाध्य छन् । यसको समग्र असर मुनाफामा पर्ने नै भयो । यसर्थ माथि उल्लेखित ग्राफमा आ.व.२०७०/७१ देखि हालसम्म नै निक्षेपको वृद्धिदर उच्च रहेको देखिन्छ भने समग्र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको कर्जा विस्तारमा पछिल्लो ३ वर्षदेखि उचित वृद्धि हुन सकेको छैन ।

आ.व.२०८०/८१ को मौद्रिक नीतिमार्फत कर्जा विस्तार १२.५० प्रतिशत हुने लक्ष्य लिएकोमा जम्मा ६.५ प्रतिशत मात्र कर्जा विस्तार भएको छ । त्यस्तै चालु आ.व.२०८१/८२ को मौद्रिक नीति मार्फत १२.५ प्रतिशत कर्जा वृद्धि गर्ने लक्ष्य लिएकोमा हालसम्म जम्मा २.३० प्रतिशत मात्र नेपाल राष्ट्र बैंकको तथ्यांकले देखाएको छ । चालु आ.व.मा समेत लक्ष्यअनुरूप कर्जा वृद्धि हुने लक्षण देखिएको छैन ।

६. कर्जा विस्तार नहुनुमा वातावरणीय प्रभाव

वर्तमान समयमा युवा जनशक्ति पलायन हुनु, बैंकले उत्पादनमुलक क्षेत्रमा लगानी गर्न नसक्नु, विगतमा भएको

सहुलियतपूर्ण कर्जा प्रदान गर्दा समेत सही सदुपयोग नहुनु, विदेशबाट फर्किएका युवाहरूलाई सही तालिम र सिप विकासमा सहयोग गर्न नसक्नु, निष्क्रिय कर्जा बढ्दै जानु, कर्जा वृद्धिका लागि नियमनकारी निकायहरूबाट समेत समयसापेक्ष खुकुलो नीति नअपनाउनु, विगतमा कोभिड-१९ ले व्यवसायमा परेको नराम्रो असर, महाभूकम्पले व्यवसायमा पारेको नराम्रो प्रभाव, नाकाबन्दी, आयातलाई प्रतिस्थापित गर्न नसक्नु, स्वदेशी उत्पादन लाई प्रोत्साहन गर्न नसक्दा विदेशी उत्पादनमा निर्भर हुनु, विगत वर्षदेखि नै बैंकको कर्जा भुक्तानीको लागि अनावश्यक अफवाह फैलाउनु आदि कारणहरूको उपज स्वरूप व्यावसायिक क्षेत्रमा कर्जाको उचित माग हुन सकेको छैन ।

७. वर्तमान कर्जा संकट समाधानका लागि सम्भावित उपाय

क) नियामक निकायले गर्नुपर्ने कार्यहरू

उद्यमी तथा कर्जाग्राहीहरूमा सकारात्मक व्यावसायिक वातावरण सृजना हुने गरी सकारात्मक मनोवैज्ञानिक वातावरण निर्माण गर्नु, बैंकिङ क्षेत्रमा कर्जा तिर्नु पर्दैन भन्ने अफवाह बन्द गराउनु, जनमानसमा बैंकिङ कर्जाको सदुपयोगिता र सकारात्मक सोचको विकास गराउनु, घरजग्गा तथा सेयर कारोबारमा मौजुदा नीतिमा सुधार गर्नु, Start Up कर्जालाई वातावरणमैत्री बनाउनु, हालको असहज परिस्थितिलाई सम्बोधन गर्न केही समयको लागि भने पनि घर जग्गा सेयर कारोबारलाई खुकुलो हुने गरी नीतिगत व्यवस्था बनाउनु । नयाँ Start up लाई प्राथमिकता दिने खालको नीति ल्याउने, नियमनमा लचकता ल्याउनु, Audit Reprot, आवश्यक कागजातपत्र जुटाउन हुने ऋणबाट ग्राहकलाई सहज वातावरणको

सृजना गर्नु आदि कार्यहरू नियामक निकायहरूले गर्नुपर्ने देखिएको छ । समग्र नियमन ग्राहक/बैंकिङमैत्री बनाउन जरुरी रहेको छ ।

ख) बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले गर्नुपर्ने कार्यहरू:

कर्जा ग्राहकको माग अनुसारको कर्जा समयमा प्रदान गर्ने, कर्जा प्रक्रियालाई भन्फटिलो नबनाउने, व्यवसायीहरूमा बैंकिङ कर्जा लिएबाट व्यवसायको विकास गर्न सकिन्छ भन्ने मनोवैज्ञानिक धारणाको विकास गर्न वित्तीय शिक्षा तथा वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, समग्र व्यवसायमैत्री कर्जा नीति लागु गर्ने, परियोजनालाई प्राथमिकता दिने, सबै किसिमको कर्जा विस्तार गर्ने, ब्याजदर, स्प्रेड मार्जिन र आधार दर, प्रिमियम आदि जस्ता कर्जाको मागमा असर गर्ने कुराहरूको विचार गरी कर्जा लगानी गर्ने तथा लगानीमैत्री वातावरण बनाउने ।

ग) सरकारी निकायहरूको तर्फबाट गर्नुपर्ने कार्यहरू

आयातमा निरुत्साहन गरी स्थानीय उत्पादन बढाउनमा जोड दिने, मूल्य वृद्धिमा रोक, आयात प्रतिस्थापन, एक गाउँ एक उत्पादनलाई प्राथमिकता, युवालाई स्वदेशमा व्यवसायको भविष्य छ भन्ने विश्वास दिलाउने, एक स्थानीय तह एक उत्पादनको पूर्णरूपमा कार्यान्वयन गराउनु, स्थानीय उत्पादनलाई प्रवर्द्धन गर्नु, कानुनी भञ्फट हटाउने, सहज प्रशासनिक वातावरणको निर्माण गराउनु, अस्थिर राजनीतिक वातावरणको अन्त्य गर्नु, आर्थिक स्थायित्वको वातावरण निर्माण गर्नु, नियामक अवरोधको अन्त्य गर्नु, नयाँ उद्यमशीलतामा अनुदानसहितको व्यवस्था गर्नु, विदेशबाट फर्किएका युवाहरूलाई उद्यमशील सिपको विकास गराउनु, कर प्रणालीलाई छुट सहितको प्याकेज कार्यक्रम ल्याउने, ब्याज अनुदानका कार्यक्रम पारदर्शी बनाई कडाइका साथ लागु गर्ने, सिड मनिको व्यवस्थापन गर्ने, व्यापक सिपमुलक तालिम विकास गर्ने, स्थानीय उत्पादनलाई प्रोत्साहन दिने, विदेशी आयातलाई स्वदेशी उत्पादनले प्रतिस्थापित गर्ने आदि ।

घ) व्यवसायीहरूले गर्नुपर्ने कार्यहरू:

बैंकहरूबाट लिएको कर्जा सही ठाउँमा लगानी गरी कर्जा सदुपयोग गर्नु, परियोजनामुखी कर्जा लिने, कर्जाको दुरुपयोग नगर्ने, समयमै लेखापरीक्षण गरी आफ्नो व्यवसायको यथार्थ अवस्था थाहा पाउने, बैंकहरूमा समयमै कर्जा तथा ब्याज भुक्तानी गर्ने, असल बैंकिङ

ग्राहकको नियममा बस्ने, समग्र रूपमा विदेशी आयातलाई प्रतिस्थापन हुने गरी स्वदेशी उत्पादनमा वृद्धि गर्ने आदि ।

द. सारांश

अल्पविकसित मुलुकबाट विकासोन्मुख मुलुकमा प्रवेश गर्दै गरेको नेपालमा अहिलेसम्म ठूलो वित्तीय संकट सामना गर्नु परेको छैन । एक दशक अगाडि केही वित्तीय संस्थामा समस्या आएर समस्याग्रस्त घोषित भए भने केही वित्तीय संस्था लिक्विडेसनमा गए । तर, समग्र वित्तीय प्रणालीमा त्यसले त्यति ठूलो प्रभाव परेको थिएन । पछिल्ला वर्षमा वित्तीय उदारीकरणसँगै नेपालको वित्तीय क्षेत्र तीव्र रूपमा विस्तार भएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सङ्ख्या, शाखा मात्र होइन व्यवसाय विस्तार समेत तीव्र छ ।

वाणिज्य बैंक, विकास बैंक र वित्त कम्पनीबाट निजी क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको ९० प्रतिशतभन्दा बढी पुगेको छ । यसबाहेक लघुवित्त, सहकारी र अन्य गैरबैंकिङ वित्तीय संस्थाले पनि उल्लेख्य मात्रामा कर्जा प्रवाह गरेका छन् । सन् २०१९ देखि हालसम्ममा कोभिड-१९ को महामारीको समयमा अवलम्बन गरिएको लचक मौद्रिक र नियामकीय नीतिका कारण औसत कर्जा प्रवाह बढेकै थियो । महामारीको समयमा आर्थिक गतिविधि पुनरुत्थान गर्न कर्जाको नै बढी प्रयोग गरिएको देखिन्छ । अहिले कोभिड महामारीको अन्त्य भए पनि आर्थिक गतिविधि शिथिल भएको परिप्रेक्ष्यमा ऋणीले ऋण तिर्न नसकिरहेको, बैंक तथा वित्तीय संस्था विरुद्ध ऋण नतिर्ने अभियान चलाइएको, बैंक तथा वित्तीय संस्थाको निष्क्रिय कर्जाको अनुपात बढ्दै गएको र नाफाको दर घट्दै गएको स्थितिले नेपालको वित्तीय क्षेत्र अहिलेसम्म नभोगेको दबाबमा रहेको देखिन्छ । पर्याप्त पुँजीकोष रहेको, धितोमा आधारित कर्जा दिने परम्परागत बैंकिङ प्रणाली रहेको र नियमनले गर्दा तत्कालै वित्तीय संकट आउने स्थिति त देखिँदैन । तर, वित्तीय क्षेत्रको विस्तार अनुरूप अर्थतन्त्रमा उत्पादन, उत्पादकत्व र उत्पादनशीलता नबढ्ने हो भने वित्तीय क्षेत्र थप दबाबमा पर्दै जाने देखिन्छ ।

वित्तीय क्षेत्रमा सुशासनमा देखिने कमजोरी, घरजग्गाको मूल्यमा भएको उच्च वृद्धिसँगैको शिथिलताले गर्दा वित्तीय क्षेत्र दबाबमा रहने देखिन्छ । प्रभावकारी नियमन र सुपरिवेक्षणको अभावमा वित्तीय सहकारीमा देखिएको

अराजकताले पनि वित्तीय क्षेत्रलाई नराम्रोसँग धक्का दिएको छ । पछिल्लो समय वित्तीय क्षेत्रविरुद्ध देखिएको उच्चदृखल गतिविधिले वित्तीय स्थायित्व कायम राख्ने दिशामा चुनौती थपिएको देखिन्छ । नेपालको वैदेशिक ऋण कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको करिब २२ प्रतिशत मात्र रहेको र विप्रेषण आप्रवाहले गर्दा विदेशी विनिमय सञ्चिती पर्याप्त रहेको सन्दर्भमा अन्य छिमेकी मुलुकमा जस्तो विदेशी ऋण भुक्तानीको समस्या तत्काललाई नेपालमा आउने देखिँदैन । तर, आयातमुखी अर्थतन्त्र, खस्कँदो राजस्व परिचालन र बढ्दो सरकारी खर्चले सरकारी वित्त व्यवस्थापन उच्च दबाबमा रहेको छ । कर्जा वृद्धि सम्बन्धमा हाल बैंक तथा वित्तीय संस्था र व्यवसायीहरूले असहज अवस्थाको सामना गरिरहनुपरेको अवस्थामा नियामक निकाएको कर्जा वृद्धि सम्बन्धमा लिएको नीतिगत व्यवस्था व्यवसायमैत्री नभएको, घर जग्गा र सेयर कर्जामा एकै चोटी कडा नीति लिइएको, चालु पुँजी कर्जा मार्गदर्शन आदि कारणले कर्जा विस्तारमा समस्या आएको भन्ने गुनासो समग्र व्यावसायिक क्षेत्र र बैंकरहरूबाट आएको छ । हाल व्यवसायीको व्यावसायिक मनोबल एकदम

कमजोर हुन पुगेको छ । कमजोर मनोबल उत्साहित गर्ने गरी कार्य गर्न र नीतिगत व्यवस्था अनुकूल नबनाइएमा यसको असर समग्र कर्जा वृद्धिमा भइरहने देखिन्छ । ■

लेखक कृषि विकास बैंक लि. का
वरिष्ठ शाखा प्रमुख हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

१. आ.व. २०८१/८२ को लागि नेपाल राष्ट्र बैंकबाट प्रकाशित मौद्रिक नीति र सोको प्रथम त्रैमासिक समीक्षा ।
२. नेपाल राष्ट्र बैंकबाट प्रकाशित मासिक तथ्यांक ।
३. नेपाल राष्ट्र बैंकको वार्षिक प्रतिवेदन ।
४. बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रसँग सम्बन्धित विभिन्न प्रकाशनहरू ।
५. World Economic Outlook, अक्टोबर २०२४ ।

बैंकिङ व्यवसायमा अन्तर्निहित जोखिम र जोखिम व्यवस्थापन

मनोजभक्त आचार्य

१. विषय प्रवेश

सामान्य अर्थमा व्यवसायमा हुन सक्ने सम्भावित हानी नोक्सानीलाई जोखिम भनिन्छ । अपेक्षित नतिजाभन्दा फरक परिणाम वा प्रतिकूल उपलब्धि उत्पन्न हुन सक्ने परिस्थिति वा सम्भावना नै जोखिम हो । यो अनपेक्षित परिणाम प्राप्त हुन सक्ने सम्भावना, खतरा, संकट तथा अनिश्चितता हो । जोखिम लगानीको प्रतिफलमा हुने अनिश्चितता र उतारचढाव वा लगानीमा अपेक्षित प्रतिफल प्राप्त हुन नसक्ने सम्भावना हो । बैंकिङ व्यवसाय सञ्चालनका क्रममा उत्पन्न हुने कठिनाइ, अवरोध, समस्यालाई बैंकिङ कारोबारमा अन्तर्निहित जोखिम भनिन्छ । विभिन्न प्रकारका व्यवसायहरूको विस्तार, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू बीचको तीव्र प्रतिस्पर्धा, प्रविधिको तीव्र विकास, नयाँ नयाँ वित्तीय उपकरणहरूको प्रयोग, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले धेरै जोखिम लिने प्रवृत्ति, कारोबारमा स्वार्थ बाभिएको खुलासा नगर्ने प्रवृत्ति, काम कारबाहीमा पर्याप्त पारदर्शिताको अभाव र बदलिँदो गतिशील वातावरणले बैंकहरूमा जोखिम बढ्दै गइरहेको छ । बैंकिङ व्यवसाय सदैव जोखिमकै जगमा खडा भएको हुन्छ । अतः, बैंकहरूलाई जोखिमको व्यापार (Trading of Risk) गर्ने वित्तीय कम्पनी समेत भनिन्छ ।

२. बैंकिङ कारोबारमा अन्तर्निहित जोखिमहरू

बैंकिङ कारोबारमा अन्तर्निहित जोखिमहरूलाई विषयगत आधारमा मुख्यगरी कर्जा जोखिम, सञ्चालन जोखिम, तरलता जोखिम, बजार जोखिम, ब्याजदर जोखिम, विदेशी विनिमय जोखिम, साख (प्रतिष्ठा) सम्बन्धी जोखिम, रणनीतिक जोखिम, सम्पत्ति शुद्धीकरण/आतंककारी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानीसम्बन्धी जोखिम, कानुनी जोखिम, वातावरण, सामाजिक तथा मौसम परिवर्तन जोखिम, साइबर जोखिम आदिमा वर्गीकरण गरिन्छ । बैंकिङ क्षेत्रमा अन्तर्निहित जोखिमहरूलाई The Bank

for International Settlement ले कर्जा जोखिम, बजार जोखिम, तरलतासम्बन्धी जोखिम र सञ्चालन जोखिम गरी चार भागमा विभाजन गरेको पाइन्छ । बैंकले वित्तीय कारोबारमा अन्तर्निहित जोखिमहरूको पहिचान गरी सबै किसिमका जोखिमहरूको व्यवस्थापन गर्न पर्याप्त नीति, कार्यविधि तथा रणनीतिहरूको तर्जुमा गरी सोको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

३. बैंकिङ जोखिम र व्यवस्थापन

बैंकिङ कारोबार सञ्चालन गर्ने क्रममा बैंकले सामना गर्नुपर्ने प्रमुख जोखिमहरू, जोखिमका स्रोतहरू वा जोखिमका कारणहरू र जोखिम व्यवस्थापनका उपायहरूलाई देहायबमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

३.१ कर्जा जोखिम

ग्राहकले बैंकबाट लिएको कर्जा वा सापट नतिरेको कारणले वा कर्जा लिँदाका बखत बैंकले तोकेको शर्तबमोजिमका दायित्व कर्जा ग्राहकले पूरा नगरेको कारणबाट बैंकलाई भएको वा हुन सक्ने नोक्सानी नै कर्जा जोखिम हो । बैंकबाट कर्जा उपयोग गरिरहेका ग्राहकले उसको अनिष्ठा वा असक्षमता वा कार्यकुशलतामा भएको कमजोरीका कारणले बैंकको कर्जा रकम (साँवा वा ब्याज) नतिरेमा कर्जा जोखिमको सिर्जना हुन्छ । कर्जा जोखिम सिर्जना हुन सक्ने कारणहरूलाई देहायबमोजिम बुँदागत रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

(क) कर्जा ग्राहकको वित्तीय अवस्थामा समस्या

ग्राहकको व्यवसाय वा आयस्रोतमा कमी आएमा, ग्राहकको व्यवसायमा पर्याप्त नगद प्रवाह नहुँदा, ग्राहकले धेरै कर्जा लिएको अवस्थामा त्यसको भार थग्न नसक्दा, ग्राहकको व्यवसाय असफल भएमा कर्जा असुलीको सम्भावना कम हुने ।

(ख) बाह्य आर्थिक अवस्था

देशको औद्योगिक तथा व्यावसायिक गतिविधिको असहज अवस्था भएमा वा अर्थतन्त्रमा मन्दी छाएमा वा सरकारको नीतिका कारण व्यवसायहरू प्रभावित हुन गएमा, ब्याजदर वृद्धिले कर्जाको किस्ता र ब्याजको भार बढ्न गएमा, उच्च मुद्रास्फीतिले कर्जाको वास्तविक मूल्य घटेमा, बाढी, पहिरो, भूकम्प जस्ता प्राकृतिक प्रकोपका कारणले व्यवसायमा क्षति भई कर्जा तिर्न समस्या पर्ने ।

(ग) कर्जा सम्भौताको उल्लङ्घन

ग्राहकले कर्जा सम्भौतामा उल्लिखित शर्तहरू पालना नगरेमा, ग्राहकले बैंकलाई भुक्त्याएर कर्जा लिएमा वा गलत विवरण पेश गरेको अवस्थामा, कर्जा प्रशासन वा कर्जासम्बन्धी कानुनी कागजातमा भएको कमजोरीका कारण कर्जा असुलीमा समस्या हुने ।

(घ) बैंकका आन्तरिक कारणहरू

कर्जा प्रदान गर्नुअघि ग्राहकको वित्तीय अवस्थाको पर्याप्त मूल्यांकन हुन नसकेमा, कर्जा प्रदान गरेपछि ग्राहकको वित्तीय अवस्थाको नियमित अनुगमन हुन नसकेमा, ग्राहकको कर्जा खाताको नियमित अनुगमन हुन नसकेमा, कर्जाको भुक्तानी अवधि अनुसार कर्जाको किस्ता भुक्तानी भए/नभएको नियमित अनुगमन हुन नसकेमा, ग्राहकको परियोजना र खुद व्यापारिक सम्पत्तिको नियमित अनुगमन तथा निरीक्षण हुन नसकेमा, बैंकको कर्जा लगानी तथा कर्जा असुलीसम्बन्धी नीति तथा कार्यविधिहरूमा कमजोरी भएमा, कर्जा असुली कारबाही प्रभावकारी हुन नसकेमा समेत कर्जा असुलीमा समस्या आउन सक्छ ।

(ङ) अन्य कारणहरू

राजनीतिक अस्थिरताले व्यावसायिक वातावरणलाई अस्थिर बनाउँदा, कर्जा असुलीसम्बन्धी कानूनहरू जटिल भएमा, उपयुक्त कर्जा ग्राहकको चयनमा भएको कमजोरी तथा कर्जा विश्लेषणमा भएको कमजोरी, कर्जाको शीर्षक, कर्जा ग्राहक वा समूह वा कर्जा लगानी हुने क्षेत्र र कर्जाको आकारमा भएको अधिकेन्द्रीयता जस्ता कारणहरूले समेत कर्जा जोखिम बढ्न सक्छ ।

३.२ कर्जा जोखिम व्यवस्थापन

कर्जा जोखिमलाई पूर्ण रूपमा हटाउन सकिँदैन तर जोखिम हुन सक्ने कारणहरूको स्पष्ट पहिचान गरी विविधिकरण वा अन्य माध्यमहरूबाट यस्तो जोखिमलाई कम गर्न सकिन्छ । बैंकहरूले कर्जा जोखिम व्यवस्थापन गर्न देहायबमोजिमका उपायहरू अपनाउन सक्दछन् ।

(क) कर्जा मूल्यांकन

कर्जा प्रदान गर्नुअघि ग्राहकको व्यावसायिक योजनाको यथार्थता, व्यावहारिकता र सफलताको सम्भावनाको मूल्यांकन गर्ने, ग्राहकको वित्तीय विवरणहरू (नाफा वा नोक्सान खाता, वासलात, नगद प्रवाह विवरण) को गहन विश्लेषण गरी कर्जा तिर्न सक्ने क्षमताको मूल्यांकन गर्ने, ग्राहकको क्रेडिट इतिहासको जाँच गर्ने, क्रेडिट योग्यताको मूल्यांकन गर्ने, उपयुक्त जोखिम विश्लेषणमार्फत् जोखिमस्तरको निर्धारण र जोखिममा आधारित मूल्य कायम गर्ने ।

(ख) कर्जा सीमा निर्धारण

प्रत्येक ग्राहकको वित्तीय क्षमता र जोखिमस्तरको आधारमा अधिकतम कर्जा सीमा निर्धारण गर्ने, ग्राहकको वित्तीय अवस्थामा परिवर्तन आई कर्जाको गुणस्तरमा परिवर्तन आएमा कर्जा सीमाको समीक्षा गरी कर्जा सीमा पुनरावलोकन गर्ने ।

(ग) कर्जा अनुगमन

कर्जाको किस्ता तथा ब्याज भुक्तानीको अवस्था, व्यावसायिक गतिविधिहरू, वित्तीय विवरणहरू, नगद प्रवाहको अवस्थाको नियमित अनुगमन गर्ने, ग्राहकसँग नियमित सम्पर्क राखी उनीहरूको व्यावसायिक चुनौतीहरू र समस्याहरू बुझ्ने, ग्राहकको वित्तीय अवस्थामा समस्या देखिएमा तत्काल पहिचान गरी आवश्यक कदम चाल्ने ।

(घ) कर्जा असुली प्रक्रिया

कर्जा असुलीका लागि स्पष्ट नीति, प्रक्रिया तथा प्रणालीहरू तयार गरी सोको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने, ग्राहकसँग असल र राम्रो सहकार्य गरी कर्जा असुली गर्न प्रयास गर्ने, आवश्यक परेमा कानुनी उपायहरूको प्रयोग गरी कर्जा असुली गर्ने ।

(ड) अन्य उपायहरू

प्रवाह भएको कर्जाको बीमा गरी कर्जा असुलीको जोखिम कम गर्ने, कर्जाको सुरक्षणको लागि पर्याप्त र बिक्रीयोग्य धितो (चल/अचल सम्पत्ति) तथा अन्य कागजात सुरक्षण (व्यक्तिगत तथा संस्थागत जमानत, प्रोमिसरी नोट, तमसुक आदि) लिने, नियमित बिमा गर्ने, सम्भावित कर्जा नोक्सानीको लागि पर्याप्त Provision राख्ने, Credit Derivatives को प्रयोग गर्ने, प्रविधिको प्रयोग गरी कर्जा मूल्यांकन, कर्जा अनुगमन र कर्जा असुली प्रक्रियालाई सरल र प्रभावकारी बनाउने, कर्मचारीहरूलाई नियमित रूपमा कर्जा जोखिम र सोको व्यवस्थापनसम्बन्धी तालिम प्रदान गर्ने, कर्जा सम्बद्ध कार्यहरू छुट्टाछुट्टै हुने व्यवस्था मिलाउने, स्पष्ट कर्जा स्वीकृति अख्तियारीको व्यवस्था गर्ने, सबल कर्जा प्रशासनको व्यवस्था, आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीलाई सुदृढ बनाई अनियमितता रोक्ने, कर्जा लिने ग्राहकको कर्जा योग्यता मूल्यांकन गर्न Credit Scoring Model को प्रयोग गर्ने, कर्जा लगानी गर्दा विविधीकरणको सिद्धान्त अपनाउने, कुनै एक कर्जा लिने व्यक्ति वा संस्था वा कुनै एक क्षेत्रमा लगानी गर्न सकिने अधिकतम जोखिम सीमा तोक्ने आदि ।

३.३ सञ्चालन जोखिम

बैंकमा कार्यरत कर्मचारी, प्रक्रिया, प्रणालीमा भएका कमी कमजोरीहरूका अतिरिक्त अन्य बाह्य कारणले बैंकको वित्तीय प्रतिफल र पुँजीमा पर्न सक्ने नकारात्मक प्रभावलाई सञ्चालन जोखिम भनिन्छ । बैंकिङ क्षेत्रमा भएका नयाँ सेवाहरूको विकास, नयाँ प्रविधिहरूको विकास, कारोबारमा आएको विविधता, समाजमा मानवीय मूल्य र मान्यतामा आएको क्रमिक ह्रास, कर्मचारीको बदलनियतपूर्ण क्रियाकलाप वा भुल, बैंकको प्रचलित नीति, नियम र प्रक्रियाको अवज्ञा, युनियनको नाममा हुने कतिपय अनावश्यक गतिविधि, कमजोर आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली, डकैती, हार्डवेयर र सफ्टवेयरको असफलता, ह्याकिङ, आतंक, बाढी, भूकम्प, सम्पत्ति शुद्धीकरण आदि सञ्चालन जोखिमका कारण वा स्रोतहरू हुन् जसले संस्थाको वित्तीय अवस्थालाई कमजोर बनाई पुँजीमा नकारात्मक असर पार्दछ । बैंकमा सञ्चालन जोखिम उत्पन्न हुन सक्ने कारणहरूलाई देहायबमोजिम बुँदागत रूपमा अर्भ स्पष्ट हिसाबले उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

(क) आन्तरिक प्रक्रिया र नियन्त्रणसम्बन्धी कमजोरीहरू

बैंकले गर्नुपर्ने कार्यहरूका लागि स्पष्ट र पर्याप्त प्रक्रियाहरूको अभाव वा त्यस्ता प्रक्रियाहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन नहुनु, गल्ती तथा अनियमितताहरूलाई रोक्न पर्याप्त आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको अभाव वा त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन नहुनु, बैंकको आन्तरिक नीति, नियम, निर्देशनहरूको परिपालना नहुनु, लेनदेन प्रक्रियाहरूमा गल्ती/त्रुटि र ढिलासुस्ती हुनु ।

(ख) मानवीय त्रुटिहरू

कर्मचारीहरूको लापरवाही, असावधानी, ज्ञानको कमी वा गलत निर्णयहरूको कारण हुने त्रुटिहरू, कर्मचारीहरू वा बाह्य व्यक्तिहरूद्वारा गरिने धोकाधडीपूर्ण कार्यहरू जस्तै: रकमको हिनामिना, ग्राहकको विवरणको दुरुपयोग, जाली कागजातहरू प्रयोग गर्ने आदि ।

(ग) प्रविधि र सूचना प्रणालीसम्बन्धी समस्याहरू

कम्प्युटर प्रणालीमा हुने गडबडी, सफ्टवेयरमा हुने त्रुटिहरू, हार्डवेयरमा हुने समस्याहरू, इन्टरनेट जडानमा समस्याहरू, साइबर आक्रमणहरू, डाटा चुहावट र अन्य साइबर सुरक्षासम्बन्धी समस्याहरू, प्रविधिको दुरुपयोग गरी हुने अनियमितताहरू र धोकाधडीहरू ।

(घ) बाह्य घटनाहरू

बाढी, पहिरो, आँधी, भूकम्प जस्ता प्राकृतिक प्रकोपहरूले बैंकको सञ्चालनमा अवरोध पुऱ्याउनु, राजनीतिक अस्थिरताले बैंकको सञ्चालनमा प्रभाव पार्नु, आर्थिक मन्दीले बैंकको कारोबारमा कमी ल्याई सञ्चालन जोखिम बढाउनु, कानुन र नियमहरूमा आउने परिवर्तनहरूले बैंकको सञ्चालनमा नकारात्मक प्रभाव पार्नु ।

(ड) अन्य कारणहरू

बैंकिङ क्षेत्रमा नयाँ प्रविधि/उत्पादन/नियमहरूको आगमनले सञ्चालन जोखिम बढाउनु, संगठनात्मक संरचना, नेतृत्व र कर्मचारी व्यवस्थापनमा कमजोरीहरूले सञ्चालन जोखिम बढाउनु ।

३.४ सञ्चालन जोखिम व्यवस्थापन

अन्य जोखिमहरू जस्तै सञ्चालन जोखिमलाई पनि शून्य वा निमित्तानै बनाउन सकिँदैन तर पनि उचित व्यवस्थापन गरी यसको प्रतिकूलतालाई न्यून गर्न सकिन्छ । सञ्चालन जोखिम बैंकको प्रत्येक कार्यमा हुन सक्ने र यसको न्यूनीकरणका लागि प्रत्येक तहका कर्मचारीहरू जिम्मेवार हुनु पर्दछ । सञ्चालन जोखिमलाई मापन गर्न वा संख्यात्मक रूपमा व्यक्त गर्न कठिन हुन्छ । अन्य जोखिम जस्तो सञ्चालन जोखिमको गणना गर्न सजिलो छैन । तसर्थ, बैंकको सबै प्रोडक्टहरू, क्रियाकलापहरू, जनशक्ति, प्रणाली र तिनीहरूमा निहित सञ्चालन जोखिमको पहिचान, मापन र नियन्त्रण गर्नु नै सबैभन्दा प्रभावकारी उपाय हो । सञ्चालन जोखिमको पहिचान, मापन, अनुगमन, व्यवस्थापन, नियन्त्रण र रिपोर्टिङ गर्नका लागि एउटा छुट्टै स्वतन्त्र एकाई गठन गर्नु पर्दछ । सञ्चालन जोखिमको अभिलेख प्रभावकारी रूपमा राख्ने, त्यसको गाम्भीर्यताबाट पाठ सिक्ने र बैंकलाई भएको हानीको लेखाजोखा गर्दै भविष्यमा त्यस्ता जोखिमहरूबाट बच्न सकिन्छ । सञ्चालन जोखिमका लागि पर्याप्त पुँजीको व्यवस्था गर्नु पनि जोखिम व्यवस्थापनको उपाय हो । बैंकमा सञ्चालन जोखिम व्यवस्थापनका उपायहरूलाई देहायबमोजिम बुँदागत रूपमा अझ स्पष्ट हिसाबले उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

(क) आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको सुदृढीकरण

प्रभावकारी संगठनात्मक संरचनाको निर्माण गर्नु, अधिकार र उत्तरदायित्वको स्पष्ट विभाजन गर्नु, उचित अधिकार प्रत्यायोजन गर्नु, बैंकका सबै कार्यहरूका लागि स्पष्ट प्रक्रियाहरूको विकास गरी सोको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु, गल्ती, अनियमिततालाई रोक्न सक्ने प्रभावकारी आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली र सूचना प्रणालीको विकास गरी सोको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु, कर्मचारीहरूलाई बैंकको आन्तरिक नीति, नियम र निर्देशनहरूको परिपालना गर्न प्रोत्साहित गर्नु, आचारसंहिताको निर्माण गरी सोको कार्यान्वयन गराउनु र नियमित रूपमा अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण गर्नु, लेनदेन प्रक्रियाहरूमा विभिन्न कार्यहरूलाई फरक-फरक व्यक्तिहरूलाई जिम्मेवार बनाई वा स्पष्ट कार्य विभाजन तोक्यो धोकाधडीको सम्भावना कम गर्नु ।

(ख) मानवीय त्रुटिहरू न्यूनीकरण

कर्मचारीहरूलाई नियमित तालिम प्रदान गरी उनीहरूको ज्ञान, सीप र दक्षता अभिवृद्धि गर्नु, कर्मचारीहरूलाई धोकाधडी र अनियमितताहरूको बारेमा जागरूक बनाउने कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नु, कर्मचारीहरूको इमान्दारिता परीक्षण गर्ने व्यवस्था मिलाउनु ।

(ग) प्रविधि र सूचना प्रणालीको सुरक्षा

सुरक्षित सफ्टवेयर, हार्डवेयर र नेटवर्कको प्रयोग गरी प्रविधि पूर्वाधारलाई सुरक्षित बनाउनु, साइबर आक्रमणहरूबाट बच्नका लागि प्रभावकारी साइबर सुरक्षा उपायहरू Firewall, Antivirus, Data Encryption, Regular Backup आदि अपनाउनु, प्रविधिमा आउने समस्याहरूलाई समयमै पहिचान गरी समाधान गर्नु ।

(घ) बाह्य जोखिमहरूको व्यवस्थापन

प्राकृतिक प्रकोपको सामना गर्न सक्ने उचित Disaster Recovery Plan, Business Continuity Plan, Contingency Management Framework तर्जुमा गरी लागु गर्नु, राजनीतिक तथा आर्थिक जोखिमहरूको विश्लेषण गरी त्यसबाट बच्नका लागि आवश्यक उपायहरू अपनाउनु, नियम, कानूनहरूमा आउने परिवर्तनहरूको नियमित अनुगमन गरी त्यसको प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्नु ।

(ङ) अन्य उपायहरू

नियमित रूपमा सञ्चालन जोखिमहरूको पहिचान र मूल्यांकन गर्नु र त्यसको आधारमा जोखिम न्यूनीकरणका उपाय अपनाउनु, प्रभावकारी आन्तरिक जाँच तथा नियमित लेखापरीक्षण गर्नु, संगठनात्मक संरचना, नेतृत्व र कर्मचारी व्यवस्थापनमा सुधार गर्नु, भौतिक सम्पत्तिको सुरक्षा र बीमाको प्रयोग गर्नु, उपयुक्त स्थानमा उपयुक्त कर्मचारीको भर्ना र प्रशिक्षण गर्नु, एउटै कर्मचारी माथिको अधिक निर्भरतालाई कम गर्नु, कर्मचारीहरूको औचित्यपूर्ण र प्रभावकारी पारिश्रमिक प्रणालीको व्यवस्था गर्नु, उत्तराधिकारी योजना लागु गर्नु, ग्राहकसँगको औचित्यपूर्ण र सुमधुर सम्बन्ध तथा गुनासो व्यवस्थापन, प्रभावकारी अभिलेख प्रणाली र उपयुक्त व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको व्यवस्था गर्नु ।

३.५ तरलता जोखिम

बैंकले आफ्ना दायित्वहरू पूरा गर्न आवश्यक पर्ने नगदको अभाव भएमा उत्पन्न हुने जोखिम नै तरलता जोखिम हो । आफ्नो सम्पत्तिलाई उपयुक्त समयमा, उपयुक्त मूल्यमा नगद वा नगदजन्य सम्पत्तिमा परिवर्तन गर्न नसक्ने सम्भावनालाई तरलता जोखिम भनिन्छ । बैंकले आफ्नो सम्पत्ति तथा दायित्वको उचित व्यवस्थापन गर्न नसक्दा यस्तो जोखिम उत्पन्न हुन जान्छ । बैंकिङ व्यवसायमा तरलता जोखिमलाई अर्को महत्त्वपूर्ण जोखिमको रूपमा लिइन्छ । यसले बैंकको नियमित सञ्चालन र वित्तीय स्थिरतालाई असर गर्न सक्छ । तरलता जोखिमका कारणहरू वा स्रोतहरूलाई देहायबमोजिम बुँदागत रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- कर्जा कारोबारमा अनपेक्षित वृद्धि हुनु,
- कर्जा असुलीमा ढिलाइ भई निष्क्रिय कर्जा बढ्दै जानु वा कर्जा गुणस्तरमा ह्रास आउनु,
- आयआर्जन गर्ने क्षमतामा कमी आउनु वा नाफा घट्दै जानु,
- ठूलो निक्षेपकर्ताप्रतिको अत्यधिक निर्भरता रहनु, अचानक ठूलो निक्षेप फिर्ता हुनु,
- अस्थिर किसिमको ठूलो निक्षेप दायित्वको आधारमा दीर्घकालीन र ठूलो मात्रामा कर्जा सम्पत्ति सिर्जना गर्नु,
- अन्तर बैंक ऋण बजारमा तरलताको अभाव भई समस्या आउनु,
- सम्पत्ति र दायित्वको अवधिको Mismatch हुनु,
- कुनै सम्पत्ति तथा दायित्व विशेषमा बढी अधिकेन्द्रित हुनु,
- कुनै खास क्षेत्र वा प्रोडक्ट लाइनमा नकारात्मक संकेतहरू देखा पर्नु,
- दायित्व पूरा गर्न छुट्याएको रकम पर्याप्त नहुनु, त्रुटिपूर्ण सूचना प्रवाह हुनु,
- वासलात बाहिरको कारोबारमा अनपेक्षित वृद्धि हुनु,
- विदेशी मुद्राको विनिमय दरमा अत्यधिक उतारचढाव आउनु,
- अर्थतन्त्रमा मन्दी आई व्यावसायिक गतिविधि बढ्न नसक्नु,

- नियामकीय निकायहरूको निर्देशनमा परिवर्तन हुनु,
- प्राकृतिक प्रकोप, महामारी आदिले अर्थतन्त्रमा गम्भीर असर पार्नु,
- क्रेडिट रेटिङ एजेन्सीद्वारा बैंकको नकारात्मक रेटिङ हुनु,
- सञ्चार माध्यमहरूबाट बैंकका बारेमा नकारात्मक प्रचार हुनु,
- प्रतिस्पर्धात्मक बजार व्यवस्था र मूल्यका कारण बैंकमा दबाव पर्नु,
- समष्टिगत आर्थिक परिसूचकहरूमा उत्पन्न भएको असहज स्थिति आदि ।

उपरोक्त कारणहरूले ग्राहकसँग भएको सम्भौता अनुसार बैंकले आफ्नो दायित्व पूरा गर्न नसक्नु नै तरलता जोखिम हो । साहूको ऋण तिर्दा वा निक्षेप दायित्वको भुक्तानी गर्दा वा स्वीकृत कर्जाको बाँकी रकम भुक्तानी गर्ने सन्दर्भमा समेत तरलता जोखिम लागु हुन सक्दछ ।

३.६ तरलता जोखिम व्यवस्थापन

बैंकिङ व्यवसायमा वर्तमानमा र भविष्यमा आउन सक्ने तरलता जोखिमको सही रूपमा पहिचान, मापन, अनुगमन, नियन्त्रण र व्यवस्थापन गर्नुपर्ने हुन्छ । तरलता जोखिमलाई पनि निमित्तान्यै बनाउन त सकिन्न तर पनि उचित व्यवस्थापन गरी यसको प्रतिकूलतालाई न्यून गर्न सकिन्छ । तरलता जोखिम व्यवस्थापन गर्न देहायबमोजिमका उपायहरू अपनाउन सकिन्छ ।

- सम्पत्ति दायित्व व्यवस्थापन उपसमितिले सक्रिय रूपमा काम गर्ने,
- सम्पत्ति र दायित्वको बीचमा Mismatch हुन नदिने, सम्पत्ति तथा दायित्वको भुक्तानी अवधिका आधारमा विभिन्न समय अन्तरालमा वर्गीकरण गर्ने,
- लाभदायकता र तरलता दुवै पक्षलाई होसियारीपूर्वक ध्यानमा राख्दै तरलता व्यवस्थापन गर्ने,
- निक्षेप स्वीकार्ने सम्बन्धमा सानो र विविधताको सिद्धान्त अपनाउने, निक्षेप एकै समयमा भुक्तानी अवधि हुने गरी एउटै क्षेत्र र ठूलो क्षेत्रबाट मात्र स्वीकार नगर्ने,
- कर्जातर्फ पनि विविधता र उत्पादनशीलताको सिद्धान्त अपनाउने, कर्जा गुणस्तरको निरन्तर अनुगमन गर्ने,

- बजारमा निक्षेपकर्ता र लगानीकर्ताप्रति आफ्नो विश्वसनीयता कायम गर्ने,
- नियामक निकायका निर्देशनहरू र मार्गदर्शनको परिपालना गर्ने,
- आफ्ना वित्तीय परिसूचकहरू पारदर्शी बनाउने र वित्तीय अनुशासनमा बस्ने,
- बैंकले आफ्ना राम्रा कामहरू र नयाँ प्रोडक्टहरूको प्रचार प्रसार गर्ने,
- पर्याप्त पुँजीको व्यवस्था गर्ने, Contingency Funding Plan तर्जुमा गर्ने, CD Ratio तोकिएको सीमाभित्र रहने गरी कर्जा लगानी गर्ने,
- Interbank Borrowing, Repo, Standing Liquidity Facility, Refinance Facility, केन्द्रीय बैंकबाट Lender of Last Resort को सुविधाका अतिरिक्त अन्य स्रोतको खोजी गर्ने। बैंकमा कथंकदाचित तरलता अभाव हुन गएमा आकस्मिक रूपमा कसरी साधन जुटाउन सकिन्छ भन्ने विषयमा समेत बैंक गम्भीर हुनु पर्दछ।

३.७ बजार जोखिम

बजारमा ब्याजदर, विदेशी मुद्राको विनिमय दर, धितोपत्रहरूको मूल्य र वस्तुको मूल्यमा आउने परिवर्तनहरूका कारणले बैंकको आम्दानी तथा पुँजीमा पार्न सक्ने नकारात्मक प्रभावलाई बजार जोखिम भनिन्छ। बजार जोखिमहरू मुख्यतः वित्तीय बजारमा हुने मूल्य परिवर्तनसँग जोडिएको हुन्छ। बजार जोखिमको मुख्य कारण बजार मूल्यहरूको उतारचढाव हो, जसमा मुख्य गरी ब्याज दर जोखिम (ब्याज दरमा भएको परिवर्तनले बैंकको कर्जा र निक्षेपहरूको मूल्यलाई असर पुऱ्याउने), विनिमय दर जोखिम (विनिमय दरको उतारचढावले बैंकलाई पुऱ्याउन सक्ने नोक्सानी), वस्तुको मूल्यसम्बन्धी जोखिम, Commodity Risk (वस्तुको मूल्य परिवर्तनले बैंकलाई पार्ने जोखिम), धितोपत्रको मूल्यसम्बन्धी जोखिम (सेयर बजारमा मूल्य परिवर्तनको कारणले बैंकको लगानीमा पार्न सक्ने नकारात्मक प्रभाव) आदि पर्दछन्।

३.८ बजार जोखिम व्यवस्थापन

- बैंकले सबै सम्भावित बजार जोखिमहरू (मुख्यतः ब्याज दर, विनिमय दर, स्टकको मूल्य परिवर्तन, वस्तुको मूल्यमा भएको उतारचढाव आदि) को

पहिचान गरी तिनीहरूको प्रभाव मूल्यांकन गर्ने,

- बैंकले जोखिमको आकार र सीमा निर्धारण गरी जोखिमलाई निश्चित स्तरमा राख्ने,
- लगानी पोर्टफोलियोहरूलाई Held for Trading, Held to Maturity र Available for Sale को रूपमा वर्गीकरण गरी तिनको मूल्यमा आउने परिवर्तनलाई नाफा नोक्सान खातामा समायोजन गर्ने,
- लगानी समायोजन कोषको व्यवस्था गर्ने,
- विदेशी मुद्राको सम्बन्धमा Net Open Position निर्धारण गर्ने,
- जोखिमको सामना गर्न Hedging गर्ने र विभिन्न वित्तीय उपकरणहरू Forward Contract, Futures, Swaps, Options को प्रयोग गर्ने, उपयुक्त Derivative उपायहरूको अवलम्बन गर्ने,
- बैंकले आफ्नो Portfolio लाई विविधीकृत गर्नका लागि विभिन्न बजार, Segment र वित्तीय उपकरणहरूमा लगानी गर्ने,
- बैंकहरूले आफ्नो बजार जोखिमको नियमित रूपमा निगरानी गर्ने र वित्तीय बजारका उतारचढाव र बैंकको Portfolio को प्रदर्शनमा ध्यान दिने,
- नयाँ जोखिमहरूको पहिचान र तिनीहरूको नियन्त्रण गर्नमा सहयोग पुग्ने गरी बैंकले आफ्नो जोखिम प्रबन्धहरूलाई निरन्तर मूल्यांकन र परिमार्जन गर्ने,
- विभिन्न जोखिम संवेदनशीलता वा नकारात्मक परिस्थितिहरूको परीक्षण गर्न Stress Testing गर्ने,
- बजार जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्न आवश्यक पर्ने Capital Allocation गर्ने।

३.९ ब्याजदर जोखिम

ब्याजदरमा हुने परिवर्तनको कारण बैंकको आय वा वित्तीय प्रतिफल तथा पुँजीमा पर्न सक्ने नकारात्मक असर ब्याजदर जोखिम हो। ब्याज दरमा भएको परिवर्तनको प्रत्यक्ष प्रभाव बैंकको कर्जा र निक्षेपको ब्याज दरमा पर्छ जसले बैंकको नाफा र वित्तीय स्थायित्वमा नकारात्मक प्रभाव पार्दछ। यसको तत्कालीन असरको रूपमा आम्दानी घटे पनि लामो अवधिमा बैंकको नेटवर्थ, सम्पत्ति, दायित्व र वासलात बाहिरको कारोबारमा संकुचन पैदा हुन्छ। ब्याज संवेदनशील शीर्षकहरूको मौज्जातमा भएको अन्तर नै ब्याजदर जोखिमको प्रमुख स्रोत हो। ब्याजदर

जोखिमलाई सम्पत्ति पक्ष (कर्जा/लगानी पक्ष) बाट उत्पन्न हुने जोखिम र दायित्व पक्ष (निक्षेप लिँदा वा ऋणपत्र जारी गर्दा) बाट उत्पन्न हुने जोखिम गरी विभाजन गर्न पनि सकिन्छ । ब्याज दर जोखिमभित्र Maturity Risk, Income Structure Risk, Repricing Risk जस्ता जोखिमहरू समेत रहेको हुन्छ ।

३.१० ब्याज दर जोखिम व्यवस्थापन

ब्याज दर जोखिमले बैंकहरूको वित्तीय स्थिति र नाफामा असर पार्ने भएकोले यसको प्रभावलाई नियन्त्रण गर्न विभिन्न रणनीतिहरू प्रयोग गर्न आवश्यक हुन आउछ । जसलाई देहायबमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- बैंकले विभिन्न वित्तीय साधनहरू जस्तै: Futures, Options, Swap को उपयोग गरी Hedging मार्फत् ब्याज दर जोखिमलाई कम गर्ने,
- बैंकले आफ्नो Portfolio लाई विविधीकृत गर्ने,
- कर्जा र निक्षेपहरूलाई विभिन्न अवधिमा समायोजन गर्ने,
- ब्याजदरमा हुन सक्ने सम्भावित परिवर्तन तथा त्यसले बैंकको नाफा र सम्पत्ति तथा दायित्वमा पार्ने प्रभावको विश्लेषण/अनुमान गर्ने,
- ब्याजदरमा हुने परिवर्तनले वासलतमा पार्ने प्रभाव समेतलाई विचार गरी उपयुक्त मूल्य निर्धारण पद्धति अवलम्बन गर्ने,
- बैंकले ब्याज दरको उतारचढावलाई ध्यानपूर्वक अनुगमन गरेर जोखिमको पूर्वानुमान गरी सोको आधारमा निर्णय लिने ।

३.११ विदेशी विनिमय जोखिम

विनिमय दरको उतारचढावका कारण बैंकको वित्तीय स्थितिमा उत्पन्न हुने जोखिमलाई विदेशी विनिमय जोखिम भनिन्छ । बैंकले विदेशी मुद्राको खरिद बिक्रीको कारोबार गर्दा वा अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा कारोबार गर्दा वा विदेशी मुद्रामा भएको कर्जा, धितोपत्र, निक्षेप तथा लगानी, Derivatives आदि कारोबारमा विदेशी विनिमय दरको परिवर्तनले बैंकलाई नकारात्मक प्रभाव पार्दछ भने त्यसलाई विदेशी विनिमय जोखिम भनिन्छ । विदेशी विनिमयको अवस्थालाई नियमित अनुगमन गरी जोखिमको मापन र नियन्त्रण गर्न सकिन्छ । विदेशी विनिमय जोखिम भित्र Transaction Risk, Translation Risk, Economic

Risk, Contingent Risk जस्ता जोखिमहरू समेत रहेको हुन्छ ।

३.१२ विदेशी विनिमय जोखिम व्यवस्थापन

बैंकले समग्र अर्थतन्त्र र अन्तर्राष्ट्रिय बजारका अवस्थाहरूलाई ध्यानमा राखी आवश्यक रणनीतिहरूको विकास गरी सोको प्रभावकारी कार्यान्वयन मार्फत् विदेशी विनिमय जोखिमको व्यवस्थापन गर्ने गर्दछ । विदेशी विनिमय जोखिम व्यवस्थापनका उपायहरूलाई देहायबमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- विदेशी विनिमय दरबाट उत्पन्न हुने असर कम गर्न सटही घटबढ कोष खडा गरी कोषमा पर्याप्त रकम जम्मा गर्ने,
- जोखिमलाई कम गर्न हेजिङ (Hedging) रणनीतिहरू र Forward Contracts, Futures, Swaps, Options जस्ता वित्तीय उपकरणहरूको प्रयोग गर्ने,
- बैंकले आफ्नो Portfolio लाई विभिन्न देशहरूको मुद्रामा विविधीकृत गरी कुनै एउटै देशको मुद्रा जोखिमको प्रभावलाई कम गर्ने,
- अल्पकालीन तथा दीर्घकालीन भुक्तानी अवधिका आधारमा विदेशी विनिमयलाई मुद्रागत रूपमा वर्गीकरण गरी दुवै अवधिको Net Position निकाल्ने तथा त्यस्तो अवस्थालाई तोकिएको सीमाभित्र राख्ने,
- बैंकले विदेशी विनिमय जोखिमको स्तर निर्धारण गरी यसको सीमा तय गर्ने,
- बैंकले विदेशी विनिमय जोखिमको नियमित रूपमा निगरानी गरी त्यसको प्रभावको मूल्यांकन गर्ने,
- बैंकले विभिन्न परिदृश्यहरूमा विदेशी विनिमय जोखिमको परीक्षण गर्न Stress Testing को प्रयोग गर्ने ।

३.१३ अन्य जोखिमहरू

बैंकले उपरोक्त बमोजिमका प्रमुख जोखिमहरूको अतिरिक्त अन्य विभिन्न प्रकारका जोखिमहरूको पनि सामना गर्नुपर्ने हुन्छ । बैंकमा साख वा प्रतिष्ठासम्बन्धी जोखिम (बैंकको प्रतिष्ठा वा इमेजलाई नकारात्मक रूपले प्रभावित पार्न सक्ने जोखिम), रणनीतिक जोखिम (बैंकको रणनीतिक निर्णयहरूका कारण उत्पन्न हुने सम्भावित नकारात्मक प्रभाव), सम्पत्ति शुद्धीकरण/आतंककारी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानीसम्बन्धी जोखिम (अवैध

तरिकाले प्राप्त भएको रकमलाई वैध बनाउने र आतंकवादी गतिविधिहरूलाई सहयोग पुऱ्याउन आवश्यक पर्ने पैसा जुटाउने, संकलन गर्ने वा प्रदान गर्ने प्रक्रियामा बैंकको प्रयोग हुनसक्ने जोखिम), कानुनी जोखिम (कानुनी प्रक्रियाहरू, सम्झौताहरू, प्रचलित कानून वा कानुनी वातावरणमा भएका परिवर्तनहरूको कारण उत्पन्न हुने जोखिम), वातावरण, सामाजिक तथा मौसम परिवर्तन जोखिम (बैंकको गतिविधिहरूको कारण वातावरणीय र सामाजिक दृष्टिकोणबाट नकारात्मक असर पुऱ्याउन सक्ने), साइबर जोखिम (बैंकको कम्प्युटर प्रणालीमा खतरा, डेटा उल्लङ्घन, मालवेयर आक्रमण, फिसिड, डेनियल अफ सर्भिस आक्रमण, इनसाइडर धोकाधडी र ग्राहकहरूलाई हानी पुऱ्याउन सक्ने कुनै पनि प्रकारको खतरा वा घटना) को समेत सामना गर्नुपर्ने हुन्छ । उपरोक्त जोखिमहरूको समयमा नै पहिचान गरी सबै किसिमका जोखिमहरूको व्यवस्थापन गर्न पर्याप्त नीति तथा रणनीतिहरू बनाई सोको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने, नियमित रूपमा लेखा परीक्षण गराउने, आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउने, व्यवस्थापन सूचना प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउने, पर्याप्त पुँजीको व्यवस्था गर्ने, संस्थागत सुशासन प्रभावकारी बनाउने, कुशल संचालक समिति र दूरदर्शी उच्च व्यवस्थापनबाट जोखिमका बारेमा सक्रिय निगरानी राख्नुपर्ने हुन्छ ।

४. अन्यमा,

बैंकहरूले प्रमुख रूपमा सामना गर्नुपर्ने जोखिमहरूमा कर्जा जोखिम, सञ्चालन जोखिम, बजार जोखिम, तरलता जोखिम, साइबर जोखिम पर्दछन् । बैंकिङ क्षेत्रमा कुल जोखिमको करिब ७० प्रतिशतभन्दा बढी हिस्सा कर्जा जोखिमले ओगटेको अनुमान गर्न सकिन्छ तथापि पछिल्लो

चरणमा सञ्चालन जोखिम र साइबर जोखिम भन्नु बढ्दै गएको पाइन्छ । उपरोक्त जोखिमहरूले तत्कालको लागि बैंकको आम्दानी तथा पुँजीमा नकारात्मक असर पार्नुको साथै दीर्घकालमा समग्र वित्तीय स्थिरता/स्थायित्व र देशको समग्र अर्थतन्त्रलाई समेत असर पार्न सक्दछ । अतः, समग्र जोखिम व्यवस्थापनको लागि कुशल र दूरदर्शी संचालक समिति तथा उच्च व्यवस्थापन, पुँजीको पर्याप्त व्यवस्था, सबल आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली, प्रभावकारी संस्थागत सुशासन र नियामक निकायको निर्देशनको परिपालना अनिवार्य मानिन्छ । जोखिम व्यवस्थापन गर्न बैंकहरूमा आफ्नै नीतिगत तथा संरचनागत व्यवस्थाहरू रहने गरेको, केन्द्रीय बैंकले समेत जोखिम व्यवस्थापनका लागि विभिन्न निर्देशन तथा मार्गदर्शनहरू जारी गर्दै आएको र समय समयमा सोको परिपालना भए नभएको सम्बन्धमा सुपरिवेक्षण गर्दै आएको पाइन्छ । यसबाट समेत बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई जोखिमको पहिचान गर्न, मूल्यांकन गर्न र व्यवस्थापन गर्न सहयोग पुगेको देखिन्छ । ■

लेखक कृषि विकास बैंक लि. का विभागीय प्रमुख हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- नेपाल राष्ट्र बैंकबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई जारी गरिएको एकीकृत निर्देशन २०८०
- विभिन्न वेब पेजहरू

बैंकिङ व्यवसायमा सम्पत्ति शुद्धीकरणको बुझाइ र महत्व

■ प्रकाश कणेल

नेपालमा बैंकिङ विकासको क्रमलाई नियाल्ने हो भने, १९९४ सालमा नेपाल बैंक लिमिटेडको स्थापना भइसकेपछिको अवस्थालाई लिन सकिन्छ । यसरी क्रमशः बैंकिङ कारोबारको आवश्यकतालाई थप बोध गर्दै, नेपाल औद्योगिक विकास निगम, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक र कृषि विकास बैंकको विकास भई क्षेत्रगत रूपमा फरक फरक दायरामा कार्य गर्दै बैंकिङ आवश्यकता परिपूर्ति हुँदै कर्जा लगानीमा केन्द्रित रहेको पाइन्छ । सन् १९८० को दशकमा आर्थिक उदारिकरणको अनुसरण गर्दै, केही संख्यामा वैदेशिक बैंकहरूले पनि सेवा दिँदै गर्दा अधिल्लो चरणमा संख्यात्मक रूपमा बैंकहरूको संख्यामा वृद्धि भएको पाइन्छ । यसरी बैंकहरूको संख्यामा उल्लेखनीय वृद्धि हुँदै जाँदा बैंकिङ जोखिमहरू पनि नयाँ नयाँ ढंगबाट उजागर भए र निक्षेपकर्ताको निक्षेप सुरक्षित गर्ने र सबैलाई बैंकिङ प्रणालीमा विश्वस्त तुल्याउन पूर्ववत बैंकिङ सञ्चालनमा थप संरचनागत ढंगबाट जोखिम नियन्त्रण गर्नुपर्ने अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरूको अनुसरण र परिपालना गर्नुपर्ने अवस्थाहरूलाई राष्ट्र र बैंकिङ उद्योगले नकार्न सक्दैनन् । यसर्थ अबको बैंकिङ नाफा मूलक हुनु भन्दा पहिला नीतिनियमको अनुपालन र सम्पत्ति शुद्धीकरण जोखिमको निरूपण नै प्रमुख विषयको रूपमा देखापरेको छ । यसको अनुपालनको अपर्याप्तता जोखिम असम्भ्यभावी छ । यसर्थ सम्पत्ति शुद्धीकरणको विषय बैंकिङ जोखिम मात्र नभएर राष्ट्रिय जोखिमको रूपमा छलफल र चासो बढेको विषय समेत हो । फलस्वरूप विश्वव्यापी वित्तीय प्रणालीमा अन्तरदेशिय कारोबारको जोखिम रहने हुँदा अब बैंकहरूले नगद कारोबार, नगदको भुक्तानी तथा जम्मा गर्दा, विप्रेषण कारोबार गर्दा यो जोखिमको पर्याप्त लेखाजोखा नगरी कारोबार गर्न सकिने अवस्था नै छैन । यसरी पूर्ववत बैंकिङ अभ्यास बदलिइरहेको छ । ग्राहकलाई जोखिममा आधारित भएर पहिचान तथा पुष्टि गर्दै प्रमाणित आवश्यक कागजात समेत लिएर ग्राहकको

संपुष्टि गर्नु अनिवार्य हुन्छ । आगामी दिनहरूमा थप अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरूको अनुसरण र परिपालना नगरी बैंकिङ व्यवसाय सञ्चालन गर्न सकिने अवस्था नै छैन ।

बैंकको दक्षता विकासको आवश्यकता

एउटा यस्तो समय थियो, बैंकहरूले व्यवसाय प्रवर्द्धन गर्न बजारीकरणमा जोड दिँदै ठूलो बजेटमार्फत खर्च गरी व्यवसाय वृद्धितर्फ उन्मुख हुने तर अहिलेको अवस्था भनेको अब बैंकहरूले दक्षता विकास गरी नीति नियमको अनुपालन गर्न, सम्पत्ति शुद्धीकरणको जोखिम नियन्त्रण र व्यवस्थापनमा प्रशस्त लगानी गरी स्रोत साधन जुटाउनुको विकल्प नरहेको अवस्था हो । खासगरी सूचना प्रविधि मैत्री सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारण व्यवस्थाको कार्यान्वयनमा खर्च गर्न जरुरी छ । यसको व्यवस्थापनलाई दिगो बनाउन बैंकिङ जनशक्तिको क्षमता अभिवृद्धि गर्न पर्याप्त तालिमको व्यवस्था समेत आवश्यकता रहेको पाइन्छ । बैंकको संचालक समितिदेखि लिएर तल्लो निकायमा कार्यरत सबैले सम्पत्ति शुद्धीकरणको सम्भाव्य जोखिम आंकलन गर्न सक्ने दक्षता हुनु जरुरी रहेको छ । यसको लागि बैंक व्यवस्थापनले कर्मचारी भर्ना प्रक्रियादेखि नै सजक भई सम्पत्ति शुद्धीकरणको जोखिम बुझी यसको निराकरण गर्न सक्ने कर्मचारीको व्यवस्थापनमा ध्यान पुऱ्याउन समेत जरुरी हुन्छ । साथै, बैंकहरूले आफ्ना ग्राहकहरूलाई वित्तीय साक्षरताको माध्यमबाट प्रशस्त रूपमा सूचनाहरू जनकारीहरू दिई जागृत बनाउनु पर्ने दायित्व रहन्छ । यो विषय भनेको सबै राष्ट्रको साभा सरोकारको विषय भएको हुनाले बैंकहरूको बुझाइ र व्यवहारमा एकरूपता ल्याउनु पर्ने हुन्छ । राज्यले यस विषयलाई महत्त्व दिई आवश्यक पूर्वाधार निर्माण गरी बैंकहरूलाई उचित बैंकिङ वातावरण तयार पारिदिने विषय पनि हो ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण जोखिमको बुझाइको आवश्यकता

यो जोखिमलाई मूलतः दुई प्रकारकाबाट बुझ्न जरूरी हुन्छ । पहिलो भनेको बैकमा रकम राख्न आउँदाको अवस्था हो भने अर्को बैकबाट रकम फिक्न आउँदाको अवस्था हो । रकम राख्न आउँदा बैकलाई रकमको स्रोत थाहा हुनुपर्छ भने रकम फिक्न आउँदा त्यो रकम कहाँ उपयोग वा प्रयोग हुन्छ भन्ने जानकारी राख्नुपर्छ । यो किन आवश्यक छ भने रकम राख्न आउनेले गैह्र आर्जन आयलाई बैकको माध्यमबाट वैध बनाउन सक्छ, त्यस्तो काम कारबाहीलाई बैकले रोक्नुपर्छ । त्यसैगरी रकम फिक्न आउँदा, उक्त रकम अपराधिक कार्यहरूमा प्रयोग हुन सक्ने जोखिम रहन्छ । जस्तै: मानव बेचबिखन, लागुपदार्थ, लागु औषधी ओसारपसार, समाजमा हुलदंगा लगायतका कार्यमा रकम वा नगद उपयोग वा प्रयोग हुनसक्ने जोखिमको अवस्थालाई निस्तेज पार्न बैकले नगद रकम भुक्तानी दिनुअघि विचारपूर्वक अनुमान लगाउने पद्धति हुनु पर्नेछ ।

यसरी, समाजको विकाससँगै सामाजिक अपराध, भ्रष्टाचार, आतंकवाद, संगठित अपराध, मानव बेचबिखन जस्ता समस्याहरूले राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सुरक्षालाई कमजोर बनाउँदै लग्यो र समाजमा विचलन निम्त्याउने अवस्थाहरू सिर्जना भइरहेको छ । यि सबै प्रकारका अपराधहरू आर्थिक कारोबार र लेनदेन विना हुन सक्दैन, यसर्थ कसैले बैकमा नगद जम्मा गर्दा आउँदा उसको वैध स्रोतको नगदमात्र बुझ्ने कार्य मूलतः सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणको पहिलो प्रयास हो भने वैधरूपमा जम्मा गरेको भए तापनि नगद फिकेर अवैध कार्यमा लगानी हुन जानबाट रोक्ने प्रयास चाहिँ आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारण हो । यस्तो प्रकारको कारोबार रोक्न नसक्ने अवस्था आयो भने नगद कारोबार गर्न संलग्न सूचक संस्था पनि अपराधलाई सहयोग पुऱ्याउन खोजेको मतियारका रूपमा पोलिन्छ र त्यस्ता संस्थाहरूको इजाजत रद्ध हुने र संलग्न व्यक्ति तथा संस्था कानुनी दण्ड सजाय को भागिदार हुनुपर्ने जस्ता जिम्मेवारीबाट उद्धमुक्ती पाउन सक्दैन, जसको नियन्त्रणको लागि नेपाल सरकारबाट आवश्यक कानुनी प्रबन्ध गरी राष्ट्रिय जोखिम नियन्त्रणमा क्रियाशील रहिरहेको अवस्था विद्यमान छ ।

जोखिमको निराकरण कमजोर भएमा व्यवसायमा पर्ने असर

१. सम्पत्ति शुद्धीकरण जोखिम रह्यो भने हालको अवस्थामा रु. १० लाखदेखि ५ करोडसम्मको नगद

जरिवाना तिर्नुपर्ने तथा कारोबारको गाम्भीर्यता अनुसार कानुनी कारबाहीको भागिदार हुनुपर्ने व्यवस्था छ ।

२. यसरी सम्पत्ति शुद्धीकरण कारबाहीमा परेको सूचना खाता रहेको विदेशी बैक वा आरएमए (RMA) भएको बैक तथा अन्य निकायले प्राप्त गरेमा सम्बन्ध नवीकरण गर्न र व्यवसाय गर्नमा प्रत्यक्ष असर पर्ने ।
३. बजारमा सम्पत्ति शुद्धीकरण कारबाही सूचनाको नकारात्मक रूपमा संप्रेषण हुँदा बैक प्रतिको विश्वसनीयतामा आघात पुग्ने साथै बैकको साख गुम्ने खतरा रहने ।
४. Trade Finance अन्तरगत LC, Treasury Business र Forex को कारोबारमा प्रत्यक्ष रूपमा प्रभावित हुने अवस्था उत्पन्न हुने ।
५. नियमक निकायले आवश्यकता ठानेमा बैकिङ व्यवसायमा अंकुश लगाउने हुँदा समग्र व्यवसाय नै संकुचित हुने अवस्था आउने ।
७. अन्त्यमा, राष्ट्र नै सम्पत्ति शुद्धीकरणको जोखिममा भासिने अवस्था नकार्न नसकिने । जसको कारण, सिमावारपार (Cross Border) कारोबार रोकिने अवस्था रहन्छ ।

सूचक संस्थाले (बैक) कसरी जोखिम व्यवस्थापन गर्ने

१. ग्राहक पहिचान गर्ने कार्यलाई प्रभावकारी तुल्याउनु पर्ने ।
२. वास्तविक धनीको विवरण लिने
३. नगद कारोबार र आम्दानीको स्रोत यकीन गर्ने
४. कारोबारको पेशा व्यवसाय बारेमा आवश्यक सूचना एकीकृत गर्ने
५. उच्चपदस्थ व्यक्ति (राजनैतिक रूपमा प्रवभाशाली) को एकाघर परिवार र कारोबारमा जोडिएको व्यक्तिहरूको बृहत ग्राहक पहिचान विवरण लिने
६. ग्राहक बनाउनुपूर्व नयाँ ग्राहक सम्बन्धी मापदण्ड तयार गर्ने (ग्राहक स्वीकार पद्धति)
७. सूचीकृत संघसंस्था र व्यक्तिको बारेमा सूचना प्रविधियुक्त संयन्त्र निर्माण गरी त्यस्ता व्यक्ति र संघ संस्था स्वतः सूचना प्राप्त गर्न सकिने पद्धतिको विकास गर्ने ।

८. कारोबारको निरन्तर अनुगमन गर्ने
९. ग्राहकहरूको जोखिममा आधारित प्रणाली अवलम्बन गरी लेखाजोखा गर्ने
१०. स्रोत खुल्न नसक्ने रकम निक्षेपको रूपमा नस्वीकार्ने
११. नगद कारोबारभन्दा चेक तथा विद्युतीय भुक्तानी प्रणालीको माध्यमबाट रकम स्थानान्तरण (Transfer) गर्ने व्यवस्थाको अभ्यास गर्ने
१२. कारोबारको सञ्जालहरूको अनुगमन गर्ने
१३. सूचना प्रविधिको अधिकतम प्रयोग गरी जोखिम नियन्त्रणको व्यवस्थापन गर्ने
१४. शंकास्पद व्यक्ति र संघ संस्थाको पहिचान गरी नियामक निकायलाई जानकारी गराउने

निष्कर्ष

सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारणको विषय राष्ट्रिय मात्र नभएर अन्तर्राष्ट्रिय चासो र महत्त्वको विषय समेत हो । यसर्थ भूमण्डलीकरणले गर्दा बैंकहरू अन्तर्राष्ट्रियकरण भई विश्व वित्तीय प्रणालीमा आबद्ध (Global Financial System) छ । फलस्वरूप एक देशको वित्तीय संस्थाबाट भएको कमजोर सम्पत्ति शुद्धीकरणको अभ्यास र परिपालनाले समग्र राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा असर पुगी विश्व

वित्तीय प्रणालीलाई (Global Financial system) नै जोखिम तुल्याउँछ र अपराध र अपराधीहरूलाई बल पुगी समग्र राष्ट्र तथा अन्तर्राष्ट्रिय सुरक्षा प्रणालीलाई नै कमजोर पार्ने भएकोले सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारणको अनुपालनाको कुनै विकल्प छैन । सरोकारवाला संघ संस्था व्यक्तिहरूको संयुक्त प्रयासबाट नै सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारणको प्रयासमा नै यसको सफल कार्यान्वयन रहेको कुरा सबैले बुझ्न जरुरी पनि छ । यसर्थ सरोकारवाला सबैले आफ्नो भूमिकालाई थप प्रभावकारी तथा परिस्कृत बनाउँदै लैजानु पर्ने हुन्छ । बदलिँदो बैंकिङ अभ्यासलाई आत्मसाथ गरी सबै वित्तीय तथा आर्थिक कारोबार गर्ने संस्थामा सम्पत्ति शुद्धीकरणको जोखिमको पर्याप्त सामना गर्न सक्ने क्षमता विकास हुनु आवश्यक छ । यो बदलिँदो परिस्थिति बारेमा आम जनसमुदायहरूलाई पनि जानकारी गराई जागृत बनाउनु पर्नेछ । साभ्ना जिम्मेवारी सम्बन्ध सबै सरोकारवालाहरूको सहभागिता सबैको सहकार्यबाट मात्र यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन्छ । ■

लेखक कृषि विकास बैंकका विभागीय प्रमुख हुनुहुन्छ ।

मानव संसाधन व्यवस्थापन र विकासका आयामहरू

डा. बाबुकाजी थापा

१.० मानव संसाधन व्यवस्थापन (Human Resource Management)

१.१ परिचय

मानव संसाधन व्यवस्थापन Human Resource Management (HRM) समग्र व्यवस्थापनको एउटा महत्त्वपूर्ण कार्यको रूपमा लिने गरिन्छ । अर्को अर्थमा HRM भनेको संगठनमा काम गर्ने मानिसको व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित छ । संक्षेपमा भन्नुपर्दा संगठनात्मक उद्देश्य हासिल गर्नको लागि संगठनको लागि आवश्यक पर्ने मानव संसाधन प्राप्त गर्ने, तिनीहरूको विकास गर्ने, पारिश्रमिक तथा सुविधाको व्यवस्था गर्ने, सुरक्षा र स्वास्थ्यमा ध्यान दिने, असल श्रम सम्बन्ध कायम गर्ने तथा मानव संसाधन अनुसन्धान गर्ने कार्यलाई HRM भनिन्छ । HRM का विशेषताहरूमा- मानवलाई जोड, निरन्तर कार्य, गतिशील कार्य, व्यवस्थापन कार्य, एउटा प्रणाली, विश्वव्यापी रूपमा प्रयोग, लक्ष्यहरूको एकीकरण तथा जटिल कार्य । यसको प्रक्रिया अन्तर्गत प्राप्ति, विकास, उपयोग र अनुरक्षण वा सम्भार पर्दछन् ।

संगठनका लागि आवश्यक मानव संसाधन उपयुक्त समयमा प्राप्त गर्ने, तिनलाई तालिम, शिक्षा एवं अनुसन्धानको माध्यमबाट विकास गर्ने, समयानुसारको ज्ञान, सीप र प्रविधिको प्रयोगबाट संगठनको दक्षता अभिवृद्धि गर्ने, लक्षित उद्देश्य प्राप्तिका लागि तिनको प्रभावकारी रूपमा परिचालन गर्ने, उत्प्रेरित गर्ने, स्वास्थ्य र सुरक्षाको प्रबन्ध गर्ने, पारिश्रमिकको व्यवस्था गर्ने, कार्यसम्पादन मूल्यांकन गर्ने र सोका आधारमा दण्ड तथा पुरस्कारको व्यवस्था गर्नेलगायतका कार्यहरू योजनाबद्ध तरिकाले गर्नुपर्छ ।

(क) मानव संसाधन योजना: यसले संगठनका लागि भविष्यमा आवश्यक पर्ने मानव संसाधनको पूर्वानुमान गर्ने तथा ठीक समयमा, ठीक संख्यामा,

ठीक स्थानमा मानव संसाधनको आपूर्ति हुने कुरा निश्चित गर्ने कार्य पर्छ । यसअन्तर्गत संगठनको उद्देश्य, नीति, कार्यक्रम तथा कार्यबोभका आधारमा भविष्यमा आवश्यक पर्ने मानव संसाधनको पूर्वानुमान गर्ने, मानव संसाधनको माग र आपूर्तिको विश्लेषण गर्ने, विभिन्न पदको कार्यविवरण र कार्य विशिष्टीकरण तयार गर्ने तथा आवश्यक मानव संसाधनको नियमित आपूर्तिको सुनिश्चिताका लागि मानव संसाधनको प्राप्ति, मानव संसाधन विकास, मानव संसाधन उपयोग र मानव संसाधनको सामाजिकीकरणसम्बन्धी उपयुक्त योजना तर्जुमा गर्ने कार्य पर्छ ।

(ख) मानव संसाधन प्राप्ति: यसअन्तर्गत कर्मचारीको भर्ना तथा छनोट गर्ने, छनोट भएका कर्मचारीलाई उनीहरूको योग्यता, क्षमता र अनुभवका आधारमा पदस्थापन गर्ने तथा नयाँ नियुक्ति भएका कर्मचारीलाई संगठनको संस्थागत संस्कृति (Organizational Culture) सँग परिचित तुल्याउन अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने कार्य पर्छ ।

(ग) मानव संसाधन विकास: यसअन्तर्गत कर्मचारीको दक्षता, क्षमता एवं कार्यसम्पादन स्तरमा सुधार ल्याउन, तालिम तथा विकास कार्यक्रमको आवश्यकता पहिचान गर्ने, कर्मचारीलाई तालिम प्रदान गर्ने, व्यवस्थापन विकास गर्ने, वृत्ति-विकासका अवसरहरू प्रदान गर्न वृत्ति-विकास योजनाको तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने, अध्ययन अनुसन्धानमा संलग्न गराई कर्मचारीको दक्षता अभिवृद्धि गर्ने आदि कार्य पर्छन् ।

(घ) मानव संसाधनको उपयोग: कर्मचारीको कार्य उत्प्रेरणा अभिवृद्धि गर्ने, कार्यसम्पादन मूल्यांकन गर्ने, पारिश्रमिकको व्यवस्था गर्ने, स्वास्थ्य र सुरक्षाको व्यवस्था गर्ने आदि कार्य यसअन्तर्गत पर्छन् ।

(ङ) मानव संशाधनको सामाजिकीकरण: यसअन्तर्गत व्यवस्थापन र कर्मचारीबीच असल सम्बन्ध कायम गर्ने, अनुशासन कायम गराउने, कार्य वातावरणमा सुधार गर्ने, गुनासो सुनुवाइको व्यवस्था गर्ने, कर्मचारीको कल्याण, सामाजिक सुरक्षण र अवकाशपछिका सुविधासम्बन्धी व्यवस्था गर्ने आदि कार्य पर्छन् ।

१.२ मानव संशाधन व्यवस्थापनका सिद्धान्तहरू

- वैज्ञानिक छनोटको सिद्धान्त
- समानताको सिद्धान्त
- सहभागिताको सिद्धान्त
- पारिश्रमिकको सिद्धान्त
- दण्ड तथा पुरस्कारको सिद्धान्त
- सामाजिक सुरक्षा र प्रतिष्ठाको सिद्धान्त
- दोहोरो सञ्चारको सिद्धान्त
- असल सम्बन्धको सिद्धान्त
- सामूहिक जिम्मेवारीको सिद्धान्त
- योगदानको सिद्धान्त
- वृत्ति-विकासको सिद्धान्त
- उपयुक्तताको सिद्धान्त

१.३ मानव संशाधन योजना

(क) परिचय

यसले संगठनका लागि भविष्यमा आवश्यक पर्ने मानव संशाधनको पूर्वानुमान गर्ने तथा ठीक समयमा, ठीक संख्यामा, ठीक स्थानमा मानव संशाधनको आपूर्ति हुने कुरा निश्चित गर्ने कार्य पर्छ । यस अन्तर्गत संगठनको उद्देश्य, नीति, कार्यक्रम तथा कार्यबोभका आधारमा भविष्यमा आवश्यक पर्ने मानव संशाधनको पूर्वानुमान गर्ने, मानव संशाधनको माग र आपूर्तिको विश्लेषण गर्ने, विभिन्न पदको कार्यविवरण र कार्यविशिष्टीकरण तयार गर्ने तथा आवश्यक मानव संशाधनको नियमित आपूर्तिको सुनिश्चितताका लागि मानव संशाधनको प्राप्ति, मानव संशाधन विकास, मानव संशाधन उपयोग र मानव संशाधनको सामाजिकीकरणसम्बन्धी उपयुक्त योजना तर्जुमा गर्ने कार्य पर्छ ।

(ख) महत्त्व

- भविष्यमा आवश्यक पर्ने मानव संशाधन र सो पूर्ति गर्ने स्रोतको सुनिश्चितता हुन्छ ।
- आवश्यक मानव संशाधन उपयुक्त समयमा आपूर्ति हुने सुनिश्चितता हुन्छ ।
- संगठनको आवश्यकताअनुसार क्षमतावान मानव संशाधनको व्यवस्था हुन्छ ।
- परिवर्तनलाई व्यवस्थापन गर्न सहज हुन्छ ।
- मानव संशाधन व्यवस्थापनका अन्य कार्य जस्तो मानव संशाधन प्राप्ति, विकास, उपयोग र सामाजिकीकरणलाई प्रभावकारी बनाउँछ ।
- मानव संशाधन व्यवस्थापनमा हुने खर्चलाई मितव्ययी बनाउँछ ।
- संगठनका क्रियाकलापको प्रभावकारी सञ्चालनको सुनिश्चितता हुन्छ ।
- संगठनमा Overstaffing र Understaffing को सम्भावना रहँदैन ।

(ग) प्रक्रिया

- संगठनको उद्देश्य र नीति परिभाषित गर्ने ।
- संगठनको वर्तमान र भावी कार्यबोभको विश्लेषण गर्ने ।
- वर्तमान मानव संशाधनको विश्लेषण गर्ने ।
- आवश्यक मानव संशाधनको पूर्वानुमान गर्ने ।
- कार्यविवरण र कार्य विशिष्टीकरण गर्ने ।
- मानव संशाधन आपूर्तिको स्रोत पहिल्याउने ।
- मानव संशाधन कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने ।
- मानव संशाधन योजनाको कार्यान्वयन गर्ने ।
- मानव संशाधन योजनाको नियन्त्रण र मूल्यांकन गर्ने ।

१.४ मानव संशाधन व्यवस्थापनका उद्देश्यहरू

संगठनको सन्दर्भमा मानव संशाधन व्यवस्थापनका उद्देश्यहरू निम्नानुसार हुने हुने मानिन्छ:

- Aquisition of Human Resources: जनशक्ति योजनाको निर्माण, योजना अनुरूप उपलब्ध मध्ये

उच्चतम दक्षता, क्षमता, प्रतिबद्धता र सकारात्मकता भएका जनशक्तिको छनौट भर्ना र आन्तरिकीकरण ।

- Development of People: विभिन्न प्रकारका तालिमहरू, क्षमता अभिवृद्धिका कार्यक्रम, प्रविधिसँग समायोजन, संगठनात्मक संस्कृतिको सचेतना, वृत्ति विकासका अवसरहरू र व्यवस्थापनको विकास जस्ता कुराहरू मार्फत थप दक्षता विकास ।
- Motivation of the Human Resources: संगठनप्रतिको प्रतिबद्धता, लगनशीलता र उत्पादनशीलता, कायम राख्नका लागि मौद्रिक तथा गैरमौद्रिक प्रोत्साहन उपलब्ध गराउने, कार्यवातावरणमा समानता र सम्मानको अवस्था सिर्जना गर्ने जस्ता क्रियाकलाप गरी कुनै प्रकारको गुनासो आउन नदिने कार्यहरू यसमा पर्दछन् ।
- Maintenance and Retaining People: दक्ष भइसकेको जनशक्तिले दिने योगदान नयाँ प्रवेश गरेकाबाट सम्भव नहुन सक्छ । उचित पारिश्रमिक, सम्मान कार्यवातावरण आदि नभएमा त्यस्तो जनशक्ति अन्य विकल्पहरू खोज्न लागि पर्ने र यसबाट संगठनलाई हुने क्षति रोक्नका लागि विभिन्न उपायहरूको अवलम्बन गरिन्छ ।
- Utilization: यस क्रममा जनशक्तिबाट अधिकतम उत्पादन लिन कार्ययोजनाको निर्माण, लक्ष्य निर्धारण, Incentive Plan हरू लागु गर्ने, कार्यसम्पादनको मूल्यांकन गरी त्यसका आधारमा दण्ड वा पुरस्कारको व्यवस्था जस्ता पक्षबाट, सहभागितामूलक व्यवस्थापन, काममा स्वायत्तता र परिणाममा जवाफदेही गराउन सकिँदा मानव साधनको उपयोगमा सफल हुन सकिन्छ ।
- Socialization: संगठनमा जनशक्ति निश्चित समयवधिसम्म रहने र अवकाशपछि समाजको सदस्यका रूपमा रहनुपर्ने भएका कारण संगठनले Post Retirement Plan समेत सञ्चालन गर्नुपर्दछ । अर्कोतर्फ संगठन स्वयंपनि सामाजिक प्रणालीको एक उपप्रणाली भएकोले सामाजिक मूल्यमान्यता, संस्कृति र अन्य सामाजिक परिस्थितिबाट पर्ने प्रभावलाई ध्यान दिएर मानव स्रोतको विकास र व्यवस्थापन गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

१.५ मानव संशाधन व्यवस्थापनको महत्त्व

मानव संशाधन व्यवस्थापनको महत्त्वलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ:

- साधनहरूको प्रभावकारी प्रयोग (Effective Utilization of Resources)
- मानव संशाधनको विकास (Development of Human Resources)
- संगठनात्मक ढाँचाको निर्माण (Design Organizational Structure)
- कर्मचारीलाई उचित सम्मान (Respect for Human Resources)
- उद्देश्य मिलान (Goal Harmony)
- कर्मचारी सन्तुष्टि तथा उत्प्रेरणा (Employees Satisfaction and Motivation)
- उत्पादकत्व वृद्धि (Growth in Productivity)
- कर्मचारी अनुशासन तथा नैतिकतामा वृद्धि (Increase Employee Discipline and Moral)

१.६ मानव संशाधन व्यवस्थापनका चुनौतीहरू

संगठनको सन्दर्भमा मानव संशाधन व्यवस्थापनका चुनौतीहरूलाई निम्न अनुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ:-

- बढ्दो प्रतिस्पर्धा र प्रतिस्पर्धात्मक कार्यक्रम र योजना तथा नीतिहरू
- विद्यमान मानव संशाधनमा विविधता
- परिवर्तन व्यवस्थापन र समन्वय
- मानव संशाधन मौज्जात र यसको व्यवस्थित अभिलेखांकन
- प्रविधि परिवर्तन, सूचना र सञ्चार तथा विकासका विभिन्न आयामहरूको प्रभाव,
- बढ्दो विश्वव्यापीकरणको प्रभाव
- सरकार तथा संस्थाहरूको रोजगार नीतिको प्रभाव,
- समावेशीकरण, सकारात्मक विभेद र आरक्षण,
- संगठनको बढ्दो आकार र जटिलता,
- विश्वव्यापी श्रम बजारसँगको प्रतिस्पर्धा र स्वदेशमा श्रम अवसरको कमी,
- जनशक्ति विकास प्रणालीमा रहेका समस्याहरू
- जनशक्तिका लागि बढ्दो र प्रतिस्पर्धात्मक उन्नति अवसर

- जनशक्तिको उचित कार्यसम्पादन मूल्यांकन र पारिश्रमिक वा क्षतिपूर्तिसम्बन्धी प्रावधानहरू
- कर्मचारीको सन्तुष्टि, उत्प्रेरणा, गुनासो, अनुशासन र आचरण जस्ता वैयक्तिक पक्षहरूको व्यवस्थापन
- ट्रेड युनियनहरूको बढ्दो अराजकता र कमजोर श्रम सम्बन्ध
- राजनैतिक धुवीकरण र हस्तक्षेप
- अत्यधिक बेरोजगारी हुनु
- कानून पारदर्शी नियम नहुनु
- कार्यसम्पादन मूल्यांकन पारदर्शी र व्यावहारिक नहुनु
- तालिम, अध्ययन र अनुसन्धानको अपर्याप्तता,
- वैज्ञानिक जनशक्ति व्यवस्थापन प्रणालीको अवलम्बन नहुनु
- राजनैतिक, आर्थिक र सामाजिक सांस्कृतिक वातावरण अनुकूल नहुनु
- प्राविधिक विकास परिवर्तनलाई पछ्याउन नसक्नु
- परम्परागत कार्य सञ्चालन प्रक्रिया
- धार्मिक अन्धविश्वास कायम रहनु र पेसागत दक्षता विकास हुन नसक्नु
- कार्य विश्लेषण नहुनु, कार्यविवरणको कार्यान्वयन हुन नसक्नु
- परम्परागत जनशक्ति योजना र अधिक कर्मचारी
- पारदर्शी र प्रभावकारी भर्ना छनोट तथा सामाजिकीकरण नीति
- जनशक्ति विकास अवसरहरू कम हुनु
- गुनासाहरूलाई सकारात्मक व्यवहार नगर्नु आदि ।

१.७ मानव संशाधन व्यवस्थापनका कार्यहरू

यस अन्तर्गत मानव संशाधन व्यवस्थापनले सामान्यतया आफूले गरिरहने कार्यहरू पर्दछन् । यस्ता कार्यहरू साधारणतया चार किसिमका हुन्छन् ।

- क) कर्मचारी प्राप्ति कार्य (Acquisition function)
- ख) कर्मचारी विकास कार्य (Development Function)
- ग) कर्मचारी प्रयोग कार्य (Utilization Function)

घ) कर्मचारी सम्भार कार्य (Maintenance Function)

(क) कर्मचारी प्राप्ति कार्य (Acquisition Function)

यस व्यवस्थापनको पहिलो तर महत्त्वपूर्ण कार्य भनेको उचित कर्मचारी बजारबाट वा आफ्नै संगठनबाट प्राप्त गरी आवश्यक स्थानमा पूर्ति गर्नु हो । त्यसकारण यस कार्यअन्तर्गत निम्न उपकार्य यस व्यवस्थापनले गरेको हुन्छ ।

- भविष्यमा संगठनलाई चाहिने मानिस र त्यसको आपूर्तिको तरिकाका बारेमा योजना बनाउनु (Human Resource Planning),
- संगठनमा कुन कुन काम कस्तो हुन्छ भनेर सूचना भेला पारेर उक्त कार्य अन्तर्गत के के गर्नुपर्छ र उक्त काम गर्न कस्तो योग्यता हुनु पर्दछ भनेर कार्य विश्लेषण गर्नु (Job Analysis),
- आवश्यक मानिसको संख्या तथा आवश्यक योग्यता थाहा पाएपछि सम्भाव्य उम्मेदवारलाई आवेदन दिन प्रोत्साहित गर्नु अथवा भर्ना गर्नु (Recruitment),
- आवेदन दिएका उम्मेदवारहरू मध्ये सबैभन्दा राम्रा मानिसलाई लिखित, मौखिक, व्यावहारिक वा आवश्यकता अनुसारका सबै परिक्षा लिई छनोट गर्नु (Selection),
- नयाँ कर्मचारी छनोट गरिसकेपछि तिनीहरूलाई संगठन, कार्यस्थल, सहकर्मी र उसले गर्ने कामबारे जानकारी दिने सामाजिकीकरण (Socialization) गर्नु,
- समग्रमा Welcoming the Employee को अवधारणा हो ।

(ख) कर्मचारी विकास कार्य (Development Function)

कर्मचारीलाई बदलिँदो परिस्थिति अनुरूप सक्षम, योग्य तथा प्रभावकारी बनाउन समय समयमा विकास कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नु पनि मानव संशाधन व्यवस्थापनको महत्त्वपूर्ण कार्य हो । यस अन्तर्गत निम्न उपकार्यहरू पर्दछन् ।

- तल्ला स्तरका कर्मचारीको सीप सामर्थ्य र कार्य सम्पादन स्तर वृद्धि गर्न बेला बेलामा कार्य भित्रै र कार्य बाहिर तालिम दिनु (Training),
- उच्च व्यवस्थापनका कर्मचारी वा व्यवस्थापकीय

कर्मचारीको निर्णय, नियन्त्रण र योग्यता वृद्धि गर्न व्यवस्थापन विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु (Management Development),

- कर्मचारीलाई उन्नति गर्ने अवसर प्रदान गर्नु, यसको लागि आवश्यक सूचना तथा परामर्श प्रदान गर्नु (Career Opportunity),
- संगठनलाई निरन्तर विकास गर्दै अगाडि लान कर्मचारीमा परिवर्तन प्रति प्रतिक्रियात्मक बनाउनु र संगठनलाई चुस्त बनाउनु (Organizational Development) पनि कर्मचारी विकास कार्य अन्तर्गत एउटा महत्त्वपूर्ण कार्य हो ।
- यो Preparing the Employee को अवधारणा हो ।

(ग) कर्मचारीको प्रयोग कार्य (Utilization Function)

संगठनमा आवश्यक र योग्य कर्मचारी उपलब्ध हुँदासंग संगठन सफल हुन्छ भन्ने छैन । तिनीहरूलाई उचित ढंगले प्रयोग गर्नुपर्दछ । त्यसकारण यस अन्तर्गत निम्न उपकार्यहरू गरिन्छन् ।

- कर्मचारीको काम कस्तो बनाउने, कामप्रति रुचि र उत्साह कसरी जगाउने भन्ने कुरालाई ध्यान राख्दै कार्य स्वरूप वा ढाँचा निर्माण गर्नु (Job Design),
- कर्मचारीलाई थप प्रयास गर्न र काम प्रति रुचि बढाउन उत्प्रेरित गर्नु (Motivation)
- कर्मचारीले काम गरिसकेपछि अपेक्षित कार्य र उनीहरूले गरेका वास्तविक कार्यविच कुनै भिन्नता भए नभएको हेर्ने कार्य-सम्पादन मूल्यांकन गर्नु (Performance Appraisal),
- उचित कामका लागि उचित दाम अर्थात कामको जोखिम स्थिति, जटिलता र काम गर्ने मानिसको योग्यता अनुरूप पुरस्कार प्रणाली स्थापना गर्नु (Reward Management),
- काम गर्ने मानिसलाई व्यवस्थित तलव, भत्ता वा सुविधाको स्पष्ट, न्यायोचित तथा समान व्यवहार स्थापना गर्नु (Compensation Management) पनि कर्मचारी प्रयोग कार्यको उप-कार्य हो ।
- यो Mobilization the Employee को अवधारणा हो ।

(घ) कर्मचारी सम्भार कार्य (Maintenance Function)

यस कार्यबाट योग्य, दक्ष, तथा सामर्थ्यवान कर्मचारी आफ्नो संगठनमा रहिरहने वातावरण तयार पारिन्छ । यस

अन्तर्गत निम्न उपकार्यहरू सञ्चालित हुन्छन् :

- कर्मचारी तथा व्यवस्थापन विच न्यानो सम्बन्ध कायम गर्ने, निर्णय तथा अन्य कार्यमा कर्मचारी सहभागिता बढाउने (Labour Relation),
- कर्मचारीलाई प्रत्यक्ष दिइने तलब, पारिश्रमिक वा प्रोत्साहनका अलावा पेन्सन, केटाकेटीको अध्ययन सुविधा, वीमा आदि व्यवस्था गरी कल्याणकारी कार्य गर्नु (Employee Welfare),
- संगठनमा भएका काम कारबाहीको यथासक्य सूचना कर्मचारीलाई प्रदान गरी संगठनमा पारदर्शिता स्थापना गर्नु (Transperancy), पनि मानव संशाधन व्यवस्थापनको महत्त्वपूर्ण सञ्चालन कार्य हो ।
- यो Retaing Employee को अवधारणा हो ।

२.० मानव संशाधन विकास (Human Resource Development)

२.१ परिचय

मानव संशाधन व्यवस्थापनको अर्को महत्त्वपूर्ण क्षेत्र मानव संशाधन विकास हो । यो कार्य मुख्यतः संगठनमा विद्यमान मानव संशाधनको विकास गर्ने कार्यसँग सम्बन्धित छ । यसअन्तर्गत मानव संशाधनको विकासको आवश्यकता पहिचान गर्ने, मानव संशाधनलाई अध्ययन, अनुसन्धान तथा तालिमको अवसर प्रदान गर्ने, व्यवस्थापन विकास गर्ने, वृत्ति-विकासको अवसर प्रदान गर्ने जस्ता कार्यहरू पर्छन् । यी सबै कार्यहरू मानव संशाधन योजना तर्जुमाको समयमा नै निकर्षण गर्नुपर्ने हुन्छ ।

२.२ कार्य क्षेत्र

- ज्ञानको अभिवृद्धि गर्ने ।
- सीपको विकास गर्ने ।
- धारणामा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउने ।
- व्यवस्थापन विकास गर्ने ।
- वृत्ति-विकास गर्ने ।

२.३ महत्व

- संगठनको मानवस्रोतलाई मानव सम्पत्तिका रूपमा विकास गर्छ ।
- संगठनको मानवस्रोतलाई बढी Marketable र प्रतिस्पर्धी बनाउँछ ।

- दक्ष मानवस्रोत संगठनको सफलताका मुख्य कारक हुन् । तसर्थ संगठनलाई लक्ष्य प्राप्तितर्फ उन्मुख गराउँछ ।
- प्रतिस्पर्धामा खरो उत्रन सक्ने दक्ष जनशक्तिको विकास हुन्छ ।
- संगठनको व्यवस्थापन र कर्मचारीबीच सौहार्दपूर्ण सम्बन्ध र सहयोगात्मक भावना विकास गर्न मद्दत गर्छ ।
- कर्मचारीको धारणामा सकारात्मक परिवर्तन ल्याई तिनको नैतिकता, कार्यउत्प्रेरण, कार्यसन्तुष्टि र संस्थाप्रतिको प्रतिबद्धतामा सुधार ल्याउँछ ।
- परिवर्तन व्यवस्थापन र विवाद व्यवस्थापनलाई सहज तुल्याउँछ ।
- संगठनात्मक परिवर्तन (Organizational change) र संगठनात्मक विकास (Organizational Development) सम्भव हुन्छ ।
- संगठनको मानवस्रोतलाई परिवर्तनशील र गतिशील (Flexible and Dynamic) बनाउँछ ।
- कर्मचारीको निर्णय गर्ने तथा समस्या समाधान गर्ने क्षमतामा सुधार ल्याउँछ ।
- वर्तमान र भावी चुनौतीको सामना गर्न सक्षम जनशक्तिको विकास हुन्छ ।

मानिसहरूमा शक्ति र शारीरिक बल हुन्छ तर काम गर्नका लागि क्षमता पनि हुनुपर्दछ । क्षमता भनेको ज्ञान, सीप, मनोवृत्ति विकसित हुने सम्भावना हो । शारीरिक शक्ति वा मानसिक क्षमताको संगम भएपछि मात्र मानिसहरू मानव संसाधन बन्दछन् । संगठनमा काम गर्ने सबै मानिसहरू मानवीय संसाधन हुन् । HRD भनेको मानिसहरूको शक्ति र क्षमताको विकास गर्नु हो । यसले मानवीय साधनको प्राप्ति, विकास, उपयोग र सम्भार गर्दछ । यो संगठनमा निरन्तर चलिरहने प्रक्रिया हो । यसले मानिसलाई रणनीतिक साधन ठान्दछन् ।

२.४ उद्देश्य

- HRD ले संगठनको तालिम तथा विकास आवश्यकतालाई पहिल्याउने कार्य गर्दछ;
- संगठनात्मक कार्य तथा कामको लागि तालिम चाहिएको कुराको निक्कै गर्दछ;

- कर्मचारीलाई दक्षता तथा ज्ञानको आवश्यकता पहिचान गर्दछ;
- व्यक्ति तथा समूहको लागि उपयुक्त तालिमको निर्णय गर्दछ;
- HRD को कार्यान्वयन गर्न उद्देश्य, दायित्व तथा कार्यनीतिको तय गर्दछ;
- प्रगतिको निरीक्षण तथा मूल्यांकन गर्दछ;
- आवश्यक भए HRD योजनाको पुनरावलोकन गर्दछ ।

२.५ आवश्यकता

- **सामर्थ्यवान जनशक्तिको तयारी :-** संगठनात्मक उद्देश्य पूरा गर्न सक्ने र उन्नतिपथमा लागेका मानिसलाई सामर्थ्यवान बनाउन व्यवस्थापन विकास आवश्यक पर्दछ ।
- **उन्नति गर्ने अवसर:-** कर्मचारीले व्यक्तिगत उन्नति गर्ने अवसर प्रदान गर्न पनि HRD को आवश्यकता हुने गर्दछ । यसबाट उनीहरू सधैं उत्प्रेरित हुन्छन् र संस्थाप्रति उनीहरूको दृष्टिकोण सकारात्मक भइरहन्छ ।
- **कार्य सम्पादन व्यवस्थापन:-** कार्य सम्पादनका आधारमा तालिम तथा शिक्षाको आवश्यकता महशुस गरी प्रतिबद्ध तथा उत्पादनशील कामदार तयार गर्न पनि यसप्रकारको विकास आवश्यक हुन्छ ।
- **तालिम तथा विकास अवसर:-** आफू अझै राम्रो गर्न सकौं, तालिम लिउँ, अध्ययन गरौं, अनुभव बटुलौं भन्ने सोचका कामदारको विकासशील मनोभावलाई HRD ले नै शान्त पार्न सक्दछ ।
- **प्रतिबद्धता तथा कार्य जीवनको गुण:-** संस्थामा कार्यरत मानिसको वैयक्तिक लक्ष्यलाई पूरा गर्ने गरी HRD कार्यक्रम अघि बढाउन सकेको खण्डमा कर्मचारीहरू प्रतिबद्ध हुन्छन् । अर्कोतर्फ उनीहरूले खोजेजस्तो उन्नति गर्ने अवसर र टेवा दिँदै जाँदा कर्मचारीको कार्य जीवनको गुणमा पनि सुधार तथा वृद्धि आउँदछ ।
- **परिवर्तन तथा गुनासो व्यवस्थापन:-** HRD मार्फत सामर्थ्यवान मानिस तयार गर्न सकिन्छ र उनीहरू जस्तोसुकै परिवर्तन देखा परेपनि सहज रूपमा कार्य गर्न सक्दछन् । बुद्धिमान तथा प्रभावशाली जनशक्ति तयार भएको खण्डमा कुनै पनि क्रियाकलाप बुझ्ने

र बुभाउने क्षमताको प्रयोग भई गुनासो स्वभाविक रूपमा कम भएर जान्छ ।

- **कार्य सन्तुष्टि:-** कर्मचारी विकास, उन्नति, योजनाको उपयोग र काम गर्ने वातावरण बनाइ दिएमा कर्मचारीमा कार्य सन्तुष्टि आफैँ बढ्न थाल्दछ ।
- **सबै कुरामा सुधार:-** HRD नै एउटा यस्तो माध्यम हो जसले संगठनका सबै कुरामा सुधार ल्याइदिन्छ । जस्तै- निर्णय गर्न सक्ने क्षमता दिन्छ, वातावरणलाई सहज स्वीकार गराउँदछ, व्यक्तिगत तथा संस्थागत क्षमता वृद्धि गर्दछ ।
- Organization ले committed र Capable human resource को ensure गर्दछ ।
- Progression on the job:- HRD ले Career development को लागि competency बढाउँदछ ।
- Performance को management गर्नको लागि यसले मूल्यांकन गर्न मद्दत गर्दछ ।
- Training provide गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ वा training and development opportunities को लागि मद्दत पुऱ्याउँदछ ।
- HRD ले कर्मचारीको commitment बढाउन मद्दत गर्दछ ।
- समग्रमा कर्मचारीको quality of work life बढ्दछ, कर्मचारीले छोटो समयमा काम गर्न सक्थे भन्ने संगठनको time save हुन्छ । साथै client ले समयमै सेवा प्राप्त गर्ने हुँदा client खुशी हुन्छ । यसको साथै बचत भएको समयमा कर्मचारीले संगठनको अन्य काम गर्ने समय प्राप्त गर्न सक्दछ ।
- व्यक्तिको ज्ञान, सीप, क्षमता तथा दृष्टिकोणमा सुधार ल्याउन सक्दछ । फलस्वरूप आफ्ना अगाडि देखा परेका चुनौतीहरूसँग उनीहरू सजिलै भिड्न सक्छन् ।
- संगठनमा समूह कार्यको विकास गर्दछ । सञ्चार, खुलापन, विश्वासको वातावरण तयार गर्नमा पनि HRD ले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ ।
- अनुयायी योजना बनाउन र त्यस अनुसार माथिल्लो पदमा कर्मचारीलाई पदोन्नति गर्न सहयोग गर्दछ ।
- व्यक्तिमा सीप तथा ज्ञान वृद्धि गरी समग्र संगठनको निर्णय क्षमतामा वृद्धि गरेको हुन्छ ।

२.६ मानव संसाधन विकासको प्रमुख सिद्धान्त वा मान्यताहरू

HRD भन्नासाथ कर्मचारीको कार्य सम्पादन व्यवस्थापन, उन्नति योजना र तालिम तथा विकास कार्यहरूको संयुक्त रूप हो । HRD को कार्यान्वयन गर्दा केही आधारभूत सिद्धान्त वा मान्यताहरूको अवलम्बन गर्नु उपयुक्त हुन्छ । ती हुन् :-

- (१) **निरन्तर विकास कार्य:-** HRD एउटा निरन्तर रूपमा गरिने संस्थागत कार्य हो । संगठनले कसरी आफ्ना कामदार तथा कर्मचारीको विकास गर्न सकिन्छ र उनीहरूलाई निरन्तर योग्य बनाउन सकिन्छ भन्ने कुरा सोचेको हुनुपर्दछ । यसबाट संगठनात्मक तथा व्यक्तिगत लक्ष्य पूरा हुन गई द्विपक्षीय सफलता हासिल गर्न सकिन्छ । HRD को तर्जुमा गर्दा वा व्यवस्था गर्न यसका बारेमा निरन्तर विश्लेषण तथा अध्ययन गर्नुपर्दछ ।
- (२) **स्पष्ट उद्देश्य निर्धारण:-** HRD ले संगठनात्मक तथा व्यक्तिगत लक्ष्यलाई पूरा गर्न सक्छ या सक्दैन भन्ने कुरामा स्पष्ट हुनु जरूरी छ । वास्तविक उद्देश्यको निर्धारण हुन सकेको खण्डमा मात्र HRD कार्यक्रम पछि देखिएको परिणामको मूल्यांकन राम्रो हुन्छ ।
- (३) **सिकाइ आवश्यकताको अनुभूति:-** वास्तवमा प्रत्येक कर्मचारीले आफ्नो कार्यजीवनका विभिन्न चरणमा सिकाइ आवश्यकताको अनुभूति गरेर व्यक्तिगत तथा संगठनात्मक लक्ष्यलाई सन्तुलित बनाइराख्न सकिन्छ जसबाट HRD मा प्रभावकारिता आउँछ ।
- (४) **समय तथा साधन मूल्य विश्लेषण:-** समयभन्दा पछि र समय अघि कुनै पनि कार्यले सफलता पाउन कठिन हुन्छ भन्ने निश्चित स्रोत साधनको उपलब्धताले HRD को प्रभावकारिता बढ्छ । कुनै पनि कार्यको लागि एक निश्चित समय उपयुक्त हुने गर्दछ भन्ने कुरालाई बुझेर उपलब्ध स्रोत साधनको विश्लेषण गरेर मात्र HRD कार्य सञ्चालन गर्नु राम्रो हुन्छ ।
- (५) **सिकाइ सिद्धान्त:-** जबसम्म कुनै मानिस केही कुरा सिक्नको लागि तयार, योग्य र तत्पर हुँदैन उसलाई सीप तथा ज्ञान सिकाउने चाहना राख्नु नै गलत हुन जान्छ । तसर्थ HRD को कार्यान्वयन सिकाइ सिद्धान्तमा आधारित हुनु आवश्यक छ ।
- (६) **सहभागिता तथा अभ्यास:-** HRD को पूर्ण उपादेयता प्राप्त गर्न सम्पूर्ण कर्मचारीलाई सहभागी बनाई सम्पूर्ण कार्यक्रममा संलग्न गराउनु पर्दछ ।

उनीहरूले सिक्ने ज्ञान तथा सीप एवं कार्य कुशलताको यथासम्भव प्रयोग हुने वातावरण बनाउन सक्नुपर्दछ ।

- (७) **पृष्ठपोषण (Feedback):-** HRD द्वारा कर्मचारीले सिक्दै गरेको र त्यस अनुरूपको कार्य सम्पादनमा देखाएको परिणामलाई समयमै पृष्ठपोषण गर्ने व्यवस्था मिलाएको हुनुपर्दछ । पृष्ठपोषणबाट नै HRD कार्यक्रमको थप प्रभावकारिता वृद्धि गर्नेतर्फ आवश्यक कदम चाल्न सकिन्छ ।

२.७ मानव संसाधन विकासको संयन्त्र

HRD mechanism भन्नाले मानव संसाधनसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण क्रियाकलाप तथा यससँग सम्बन्धित अन्य पक्षहरूको समुचित व्यवस्था गरी संगठनको उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने र कर्मचारीको कार्य जीवनको गुण वृद्धि गर्ने संयन्त्र हो । तसर्थ HRD संयन्त्रले कार्यगत क्रियाकलाप र तिनीहरू बीचको अन्तरसम्बन्धलाई बुझाउँदछ । संयन्त्रले HRD योजना तथा व्यावसायिक रणनीति पूरा गर्ने अभिप्राय लिएको हुन्छ । यसमा निम्न कुराहरू समावेश गरिएका हुन्छन् :-

- २.७.१. **मानव संसाधन व्यवस्थापन रणनीति तथा मानव संसाधन विकास योजना:-** HRM रणनीति व्यावसायिक रणनीतिभित्र समावेश गरिएको हुन्छ भने HRD योजना HRM रणनीति अनुसार तय गरिएको हुन्छ । कुनै पनि विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपूर्व त्यस सम्बन्धी HRD योजनालाई रणनीतिक विकाससँग मिलाउन गर्नेगरी बनाइएको हुनुपर्दछ । संयन्त्रका हरेक पक्ष उत्तिकै प्रभावकारी बनाउनु पर्दछ ।
- २.७.२. **मानव संसाधन पूर्वानुमान:-** HRD गर्दा विकास आवश्यकता र पूर्तिसम्बन्धमा विश्लेषण गर्नु पर्दछ । साथै पूर्वानुमान गरिएको माग तथा पूर्तिले व्यवसायको रणनीति तथा मानव संसाधन रणनीतिलाई प्रतिनिधित्वका रूपमा लिन सक्नु पर्दछ । यसबाट आगामी दिनमा वास्तवमै कति कर्मचारी चाहिन्छ र चाहिएका कर्मचारीमा आवश्यक योग्यता वृद्धि एवं विकास गर्नुपर्नेतर्फ स्पष्ट हुन्छ ।
- २.७.३. **अनुयायी योजना (Succession Planning):-** संगठनमा आवश्यकता अनुसार कर्मचारी भेला पार्न र विकास कार्यको तर्जुमा गर्न पनि HRD ले आवश्यक व्यवस्था गरेका हुन्छन् । अनुयायी

योजनाले मध्यम तथा उच्चस्तरका कर्मचारीलाई थप गुण तथा योग्यता आर्जन गर्ने अवसर दिई माथिल्लो पदमा पदोन्नति गर्न योग्य बनाइनु हो । तसर्थ अनुयायी योजना र HRD संयन्त्र बीच एक आपसमा तालमेल मिलाइनु पर्दछ ।

- २.७.४. **पुनस्थापना योजना:-** यसबाट पनि संगठनको भविष्य तथा वर्तमानको कर्मचारी आवश्यकता पूर्ति भएको हुन्छ । यसमा मानव शक्तिलाई पुनस्थापना गरी कुनै पद वा त्यससँग सम्बन्धित कार्य गर्न सक्ने बनाइन्छ र त्यो आफैमा HRD को एउटा अंश हुन जान्छ । पुनःस्थापित योजनाले पनि अनुयायी योजनाकै हिसाबमा काम गरेको हुन्छ ।
- २.७.५. **वृत्ति/उन्नति चरणको योजना:-** कर्मचारीले आफ्नो वृत्तिपथका विभिन्न चरणहरू पार गर्दछ । यस अनुसार उसलाई आफ्नो काम तथा पदका हिसाबमा उन्नति गर्ने अवसर दिन बनाइएको उन्नति/वृत्ति योजनालाई पनि HRD संयन्त्रले समेट्न सक्नुपर्दछ । कुनै पनि कर्मचारीले उन्नति गर्नु भनेको उसको लागि मात्र नभएर संगठनको लागि पनि महत्त्वपूर्ण हुन्छ ।
- २.७.६. **कार्य सम्पादन मूल्यांकन:-** कार्य सम्पादन मूल्यांकन र HRD बीच घनिष्ट सम्बन्ध रहेको हुन्छ । कार्य सम्पादनले कर्मचारीमा रहेको सबलता र कमजोरीको उजागर गर्दछ । तसर्थ कुन कर्मचारीले कुन स्तरको कार्य सम्पादन गर्न अभिव्यक्त गर्न सक्ने अवस्था छ भन्ने कुराबाट उसमा हुनुपर्ने गुण तथा योग्यता निश्चित गर्न सकिन्छ र त्यसैका आधारमा HRD योजना लागु गरिएको हुन्छ ।
- २.७.७. **पुरस्कार व्यवस्था:-** पुरस्कार पनि HRD संयन्त्रको महत्त्वपूर्ण औजार हो । कार्य सम्पादनका आधारमा तलब सुविधा तथा अन्य प्रोत्साहन दिन सकिएको खण्डमा मात्र कामदारले राम्रोसँग कार्य गरेका हुन्छन् । जसबाट संगठनमा प्रभावकारिता तथा कर्मचारीको कार्यजीवनको गुण विकास हुन सक्दछ । तर पुरस्कार वितरण प्रणाली प्रभावकारी छैन भने योग्य कर्मचारी पनि निराश हुन थाल्छन् ।
- २.७.८. **तालिम तथा विकास आवश्यकताको पहिचान:-** तालिम तथा विकास आवश्यकताको पहिचानबाट पनि HRD योजना तयार गरी कार्यान्वयन गरिन्छ । यसको पहिचान गर्न व्यवस्थापन लेखा परीक्षण, कार्य सम्पादन विश्लेषण, कामको विश्लेषण,

सुपरीवेक्षकसँग सरसल्लाह तथा तालिम आवश्यकता सर्भेक्षण जस्ता विधिको उपयोग गर्न सकिन्छ ।

२.७.९. **तालिम तथा विकास तरिका/विधि:-** तालिम तथा विकासका तरिका (विधि)हरूको चयन गर्नु पनि HRD को दायित्व हो । कार्यभिन्न रहेर तथा कार्य बाहिर रहेर दिइने तालिम तथा विकास कार्यक्रम मध्ये कुन चाहिँ विधि उपयुक्त हुन्छ, त्यसतर्फ विचार गरी उपयुक्तताको आधारमा चयन गर्नु पर्दछ ।

२.८ नेपालमा मानव संसाधन व्यवस्थापन तथा विकासको अवस्था

नेपालमा मानव संसाधन सम्बन्धी विकासको अभ्यासलाई निम्न बुँदाहरूमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ । जस्तो-मानव संसाधन विकास नीति तथा योजना, मानव संसाधन विकास वातावरण, तालिम तथा विकास विधि, तालिम तथा विकास प्रदान गर्ने संस्थाहरू, कार्य सम्पादन मूल्यांकन, मानव संसाधन विकास बजेट आदि प्रमुख छन् ।

मानव संसाधन विकास (HRD) भनेको प्रक्रियागत रूपमा कर्मचारी तथा व्यवस्थापनको निरन्तर विकास तथा सबलीकरण कार्य भएकोले नेपाल जस्तो गरीब तथा पूर्वाधार कम भएको मुलुकमा यसको प्रभावकारी प्रयोग हुन नसक्नु स्वभाविकै हो । विशेषगरी प्राविधिक पदका लागि दिइने पटकै तालिम र सेवा प्रवेश पूर्व दिइने अनुशिक्षण तालिम नै नेपालको सार्वजनिक संगठनमा HRD को औजारको रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ ।

- HRD को लागि शिक्षा एवं ज्ञान महत्त्वपूर्ण तत्व हो ।
- चौथो पञ्चवर्षीय योजनादेखि यसको सुरुवात भएको पाइन्छ ।
- पहिले सबै विद्यालयहरूलाई सरकारीकरण गरियो ।
- २०५९ सालमा शिक्षा ऐनमा संशोधन गरेपछि पुनः सरकारी विद्यालयहरू समुदायलाई नै दिन थालियो ।
- छैठौँ योजनामा technical र non-technical शिक्षामा विभाजन गरियो ।
- आठौँ, नवौँ र दशौँ पञ्चवर्षीय योजनामा PPP को अवधारणा अगाडि आयो ।
- स्वास्थ्य र शिक्षा नीतिलाई revise गर्ने र महिला, जनजातिहरूलाई छात्रवृत्ति प्रदान गर्ने जस्ता अवधारणाहरू अगाडि आएको पाइन्छ ।

- Training लाई need based नबनाई incentive को रूपमा लागु गरियो ।
- CEDA, Local development, Staff college जस्ता training institution हरू खडा भए ।
- Career को विषयमा conscious कम भएको अवस्था छ ।
- Performance appraisal promotion oriented छ, जुन career development को लागि आवश्यक हुनु पर्दथ्यो । तर हाम्रोमा performance appraisal मा transparency को कमी छ ।

कृषि विकास बैंकको मानव संसाधन व्यवस्थापन र विकासको कुरा गर्ने हो भने कर्मचारीका लागि पूर्व सेवाकालीन तालिम लगायत जागीर अवधिमा केन्द्रिय तथा प्रदेश स्तरमा मात्र नभएर विदेशमा समेत पर्याप्त मात्रामा तालिम, अवलोकन भ्रमण, सेमीनार आदि सञ्चालन गरिएका छन् । एकै जना कर्मचारीले विभिन्न प्रकारका तालिम समेत पाएका छन् । तर कर्मचारीले प्राप्त गरेका तालिमको अनुपातमा उनीहरूबाट अपेक्षा गरिए अनुरूप बैंकले उपलब्धि हासिल गरेको पाईदैन । त्यसैगरी कामको प्रकृति, भौगोलिक अवस्थिति, कामको चाप, कर्मचारीको दक्षता तथा अनुभव आदिका आधारमा कार्यालयहरूमा राम्रोसँग कर्मचारी व्यवस्थापन गर्न सकिएको छैन । काम सार्ने प्रवृत्ति, जोखिम लिन नचाहने प्रवृत्ति, अनुशासनहीनता, एकले अर्कालाई खुइल्याउने प्रवृत्ति आदिका कारणबाट बैंकमा कर्मचारी व्यवस्थापन जटिल बन्दै गएको देखिन्छ ।

३.० मानव संसाधन व्यवस्थापन र विकासको प्रमुख कार्य/भूमिका (Role of HRM/D)

मानव संसाधन विकासको प्रमुख कार्य संगठनको वर्तमान र भविष्यको लागि उपयुक्त कर्मचारी व्यवस्था गर्दै भएका कर्मचारीहरूको दृष्टिकोण तथा कार्यक्षमतामा सुधार ल्याउनु र संगठनको उद्देश्य हासिल गर्नु हो ।

HRM/HRD का कार्यहरूका सन्दर्भमा Edwin B. Flippo ले व्यवस्थापकीय कार्य र कार्यात्मक कार्यहरू गरी दुई भागमा बाँडेका छन् । जस अनुसार व्यवस्थापकीय कार्यहरूमा योजना गर्ने, संगठन सम्बन्धी कार्य गर्ने, निर्देशन दिने, समन्वय गर्ने, नियन्त्रण गर्ने पर्दछन् भने कार्य सञ्चालन कार्य अन्तर्गत प्राप्ति, विकास, प्रतिफल एवं पारिश्रमिक, एकरूपता, सम्भार, सेवा निवृत्त, कर्मचारी सूचना र अनुसन्धान आदि विषय पर्दछन् । त्यस्तैगरी S.P.Robbins ले प्राप्ति, विकास, उत्प्रेरणा/प्रोत्साहन,

मनोबलयुक्त धारणा/सम्भार आदि कार्यहरू उल्लेख गरेका छन् । त्यस्तै M.P.Sharma र B.L.Sadanan ले स्टाफ कार्यहरू, कार्यात्मक कार्यहरू र कल्याणकारी कार्यहरूका रूपमा उल्लेख गरेको पाइन्छ । भीमदेव भट्टले उल्लेख गरेका HRD (PA/PM) सम्बन्धी कार्यहरूमा- व्यावसायिक तथा कार्य सञ्चालन कार्यहरू; साधारण तथा निर्दिष्ट कार्यहरू; कर्मचारी प्रशासन र औद्योगिक सम्बन्धका कार्यहरू; सक्षमताका आधारमा र संगठनको आधारमा कार्य विभाजन आदि ।

समष्टिगत रूपमा हेर्दा Function of HRM/HRD को दृष्टिकोणबाट Recruitment to Retirement अर्भ खासगरी Pre-R to Post-R का सम्पूर्ण पक्षका कार्यहरूलाई निम्न दुई तरिकाबाट हेर्न सकिन्छ :-

(क) राष्ट्रिय स्तरको भूमिका (Macro Level Role):-

- श्रम बजार तथा रोजगारीका अवसरहरूको monitoring गर्ने;
- राष्ट्रिय आवश्यकताका लागि आवश्यक पर्ने तालिम, सीप, ज्ञान जस्ता नीति तथा कार्यक्रमको पुनरावलोकन कार्य;
- बेरोजगार युवाहरूलाई job को बारेमा सल्लाह दिने कार्य;
- समाजको नयाँ एवं जल्दाबल्दा आवश्यकताहरूलाई मूल्यांकन गरी नयाँ योजना तथा नीति निर्माण गर्ने कार्य;
- राष्ट्रको demographic trends, politics, technology, issue of society आदिको मूल्यांकन कार्य ।

(ख) संगठन स्तरको भूमिका (Messo Level Role):-

यस अन्तर्गत मुख्य रूपमा pre-R to post-R सम्मका कार्यहरू पर्दछन् । HRD सम्बन्धी प्रमुख कामहरू पनि यही अन्तर्गतका कार्यहरू हुन् । जस अनुसार:-

- मानव स्रोतको परीक्षण र प्रक्षेपण सम्बन्धी कार्यहरू;
- मानव स्रोतको प्राप्ति र प्रयोग सम्बन्धी कार्यहरू;
- सरुवा, बढुवा, फाजिल र lay off जस्ता कार्यहरू;
- मानव संसाधन विकास (HRD) सम्बन्धी कार्यहरू, जस्तो- वृत्ति विकास (सरुवा, बढुवा, पदस्थापन, उच्च स्तरको कार्य, तल्लो कार्य आदि) र कर्मचारीको

Career planning र Career management पनि यसै अन्तर्गत पर्दछन् । त्यस्तैगरी काम सम्बन्धी तालिम र शिक्षा पनि यसै अन्तर्गत पर्दछन् ।

- मानव स्रोतको सम्भार सम्बन्धी कार्यहरू, (जसमा- उत्प्रेरणा; कार्यस्थल, स्वास्थ्य र सुरक्षा; अनुशासन, बर्खास्तगी; सशक्तिकरण);
- मानव स्रोतको नवीकरणीय कार्यहरू;
- अवकाश पश्चातका सम्भावित कार्यहरू आदि ।

४.० मानव संसाधन व्यवस्थापन र विकासको प्रमुख कार्य क्षेत्र/दायरा (Scope of HRM/D)

हालको खुला परिवेशको सन्दर्भमा HRD को दायरा एवं कार्यक्षेत्र वृहत देखिन्छ । HRD भनेको HRM कै एउटा प्रमुख अंश भएकाले यसका कार्यक्षेत्रलाई HRM को कार्यक्षेत्रबाट छुट्याउनु कठिन हुन्छ । बढ्दो कर्मचारी संख्या, संगठनको विस्तार, सरकारी कार्य केन्द्रदेखि जिल्ला हुँदै गाउँस्तरसम्म विस्तार, नयाँ नयाँ प्रविधिको विकास, आधुनिकता, अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध आदिका कारण यसको कार्यक्षेत्र वृहत हुन पुगेको हो । खासगरी HRD/HRM का कार्यक्षेत्रलाई Personnel aspect, Welfare aspect, Industrial relations aspect, Environmental linkages, Person related, Constitutional & legal aspect लगायतका कार्यक्षेत्रलाई प्रस्तुत गर्न सकिने देखिन्छ तापनि HRD/HRM को कार्यक्षेत्रलाई निम्न बुँदामा प्रस्तुत गरिन्छ :-

- Attraction to manpower जस अन्तर्गत HRP, open and close strategy, merit based, representative, contracting, patronage आदि ।
- Manpower development जस अन्तर्गत मुख्य रूपमा developing career path and training (pre, inservice, on & off the job) ।
- Motivation जस अन्तर्गत Basic pay, Pay for performance, Better work place, Price and punishment, Promotion आदि ।
- Utilization of manpower जस अन्तर्गत Right man in right place in the right time, job enrichment, job enlargement, job enforcement आदि ।
- Socialization अन्तर्गत Internal relationship, Relationship with ecology, Team work,

Participation, Effective service delivery, Partnership with Private sector and NGO's ।

- उपरोक्त कार्यक्षेत्रका अलावा कुनै पनि संगठनमा कर्मचारी सम्बन्धी अनुसन्धान कार्य, आधुनिकीकरण एवं सामाजिक परिवर्तन, अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध, आधुनिक व्यवस्था, जनसम्पर्क आदि विषयलाई पनि HRD को दायरामा समावेश गर्नु वाञ्छनीय हुन आउँछ ।

५.० मानव संसाधन व्यवस्थापन र विकासका प्रमुख चुनौतीहरू (Challenges of HRM/D)

संगठनमा मानव संसाधन विकास तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यहरू चुनौतीपूर्ण विषय बनेको छ । संगठनभित्र कर्मचारी प्रशासनको चुनौतीको रूपमा भीमदेव भट्टले उल्लेख गरेका मानव स्रोत सम्बन्धी चुनौतीहरू यसप्रकार छन्:- राजनीतिक विभाजन; घट्दो आकर्षण; असमान जातीय विभाजन; लैङ्गिक विभेद; अनाकर्षण तलबभत्ता; असन्तुलित क्षेत्रीय विभाजन; बढ्दो भ्रष्टाचार; नियम कानूनको बढ्दो अवज्ञा; जागिरे संस्कार; अनिश्चित भविष्य; अनुशासनहीनता; जवाफदेहिताको कमी; उपयुक्त मूल्यांकनको अभाव आदि ।

यद्यपि कुनै संगठनको केन्द्रबिन्दु मानव स्रोत हो र संगठनको सफलताको लागि यसको विकास तथा व्यवस्थापन गर्नु महत्त्वपूर्ण हुन्छ । साथै समाजमा आएको परिवर्तन, आर्थिक, प्रविधि लगायतका कुराहरूमा आएको परिवर्तनहरूले ठूलो भूमिका निर्वाह गर्दछ । यस परिप्रेक्षमा HRM/HRD का मुख्य Challenges and trends निम्न बमोजिम छन् :-

- HRM/HRD प्रशासनमा निकै महत्त्वपूर्ण विषयका रूपमा अगाडि आइरहेको छ ।
- Professional र low skill गरी दुई नमूनाको रूपमा जनबल रहेको छ ।
- Lean and Mean organization को रूपमा देखा परेको छ ।
- महिलाको हकमा दोहोरो वृत्तिमा लाग्नुपर्ने समस्या छ ।

- कार्यस्थलको स्वास्थ्य र सुरक्षा जस्ता फाइदाहरू हेर्नुपर्नेछ ।
- समावेशी आधारशिला (Inclusive infrastructure) चुनौतीको रूपमा छ ।
- घरमै बसेर काम गर्न सकिने virtual office को विकास हुँदैछ ।
- लचकदार एवं नतिजामूलक व्यवस्थापनका लागि व्यापक दबाब छन् ।
- Ergonomics वातावरण छ ।
- जनशक्तिको प्रकृतिमा आएको परिवर्तन ।
- मानवशक्तिको विविधता व्यवस्थापन ।
- कर्मचारीको सशक्तिकरण (Empowerment) ।
- मानव स्रोतको बाह्य पूर्ति (HR out-sourcing) ।
- पुरस्कार व्यवस्था (Rewards) आदि ।

लेखक कृषि विकास बैंक लि. का उपमहाप्रबन्धक हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- Development Administration in Nepal, Prof. Dr. Bhim Dev Bhatta
- Essentials of Human Resource Management, T.N. Chhabra.
- Fundamentals of Human Resource Management, David A. DeCenzo, Stephen P. Robbins, and Susan L. Verhulst
- Human Resource Management, V.S.P. Rao
- Strategic Human Resource Management: An HR Professional's Toolkit, Karen Beaven
- कर्मचारी प्रशासन, प्रा.डा. भिमदेव भट्ट
- नेपालको प्रशासनिक ईतिहास, प्रा.डा. भिमदेव भट्ट
- नेपालमा मानव संसाधन विकास, डा. गोविन्दराम अग्रवाल

वाणिज्य बैंकका लागि वित्तीय योजना तथा नियन्त्रणका रणनीतिहरू

कृष्ण निरौला

परिचय

वाणिज्य बैंकहरूको मूल कार्य वित्तीय स्रोतको परिचालन र सोबाट उचित लगानी गरी दिगो मुनाफा आर्जन गर्नु हो । निक्षेपकर्ताको हित संरक्षणलाई पहिलो प्राथमिकतामा राखी बैंकिङ कारोबारमा अन्तर्निहित जोखिमहरूको उचित व्यवस्थापन गर्दै समग्र अर्थतन्त्रलाई गतिशीलता प्रदान गर्न वाणिज्य बैंकहरूको विशेष भूमिका हुन्छ । आजको परिवर्तनशील व्यावसायिक परिवेशमा वित्तीय योजना र नियन्त्रण प्रत्येक सफल संस्थाको आधारशीला हो । यी अवधारणाहरूबारे जानकार हुनु ठूला संस्थाहरूका लागि मात्र नभई साना व्यवसाय, स्टार्टअप र आफ्ना वित्तीय स्रोतहरूको अधिकतम उपयोग गर्न चाहने व्यक्ति/समूहहरूका लागि पनि आवश्यक हुन्छ ।

योजनाले भविष्यको मार्गनिर्देश गर्नका लागि एक रूपरेखा प्रदान गर्दछ भने नियन्त्रणले एक प्रणालीभिन्न संस्थालाई आबद्ध गरी अनुशासित रूपमा लक्ष्य प्राप्तमा डोऱ्याउँछ । नियन्त्रणबिनाको योजना लगामबिनाको घोडा हुन्छ भने योजनाबिनाको नियन्त्रणले सही दिशामा लैजान सक्दैन । वित्तीय स्रोतहरूको उचित व्यवस्थापन र जोखिमको न्यूनीकरण गर्दै व्यावसायिक लाभ प्राप्त गर्नु हरेक संस्थाको दायित्व हुन्छ । वाणिज्य बैंकहरूमा विविध सरोकारवाला (जस्तै: निक्षेपकर्ता, लगानीकर्ता, ऋणीहरू, नियमनकारी निकाय, सरकार, आदि) का सवालहरू सम्बोधन गर्दै सावधानीपूर्वक योजना बनाउने र समय-समयमा सोको प्रगति जाँचमार्फत संस्थागत वित्तीय लक्ष्यमा पुऱ्याउनु पर्दछ ।

वित्तीय योजना र नियन्त्रणको अवधारणा

वित्तीय योजना भनेको वित्तीय लक्ष्यतर्फ स्पष्ट मार्गचित्र बनाउने प्रक्रिया हो । यसलाई एउटा यस्तो रोडम्याप बनाउनु सँग तुलना गर्न सकिन्छ जसले यी आधारभूत प्रश्नहरूको उत्तर दिन्छ । हामी कहाँ जाँदेछौ ? त्यहाँ पुग्न कति पैसा चाहिन्छ ? हाम्रा स्रोतहरू के-के छन् ? ती स्रोतहरूको अधिकतम उपयोग कसरी गर्न सकिन्छ ?

यो प्रक्रिया वित्तीय लक्ष्य निर्धारणबाट सुरु हुन्छ । उदाहरणका लागि, कुनै व्यवसायले अर्को वर्षभित्र आफ्नो आम्दानी २० प्रतिशतले वृद्धि गर्ने, नयाँ बजार विस्तार गर्ने वा नाफाको मार्जिन सुधार गर्ने लक्ष्य राख्न सक्छ । उद्देश्य निर्धारण भएपछि अर्को चरण भनेको वर्तमान वित्तीय अवस्थाको मूल्यांकन गर्नु हो । यसका लागि वित्तीय स्रोतहरू, जस्तै: नगद, सम्पत्ति, र सम्भावित कर्जा सुविधाहरूको पूर्ण जानकारी प्राप्त गरिन्छ ।

यसपश्चात् संगठनले आफ्ना भावी वित्तीय आवश्यकताहरूको पूर्वानुमान गर्दछ । यो चरणमा आम्दानी, खर्च र लगानी आवश्यकताहरूको पूर्वानुमान गरिन्छ । यसलाई परिवारको यात्राको बजेट बनाउने कार्यसँग तुलना गर्न सकिन्छ, जहाँ यात्रा खर्च मात्र होइन, भैपरी तथा अन्य आवश्यकताहरूका लागि पनि कोषको योजना बनाइन्छ ।

अन्तिम चरण भनेको वित्तीय रणनीति निर्माण गर्नु र योजना कार्यान्वयन गर्नु हो । यसमा वित्तीय स्रोत जुटाउने, बजेट बनाउने वा महत्त्वपूर्ण क्षेत्रमा लगानी गर्ने कार्य समावेश गरिन्छ । वित्तीय योजना बनाएर मात्र पर्याप्त हुँदैन, यसलाई निरन्तर निगरानी र मूल्यांकन गर्न आवश्यक छ, ताकि बदलिँदो परिस्थिति अनुसार योजना परिमार्जन गर्न सकियोस् । यसमा वित्तीय योजनाको अर्को पक्ष मूल्यांकन महत्त्वपूर्ण बन्दछ ।

वित्तीय योजनाका मुख्य निष्कर्षहरू

- वित्तीय योजनाले वित्तीय लक्ष्य हासिल गर्न मार्गचित्र प्रदान गर्दछ ।

- यसले लक्ष्य, स्रोतहरू र आवश्यक कोषका बारेमा प्रमुख सवालहरूको सुनुवाइ गर्दछ ।
- यो प्रक्रिया स्पष्ट वित्तीय उद्देश्यहरू (जस्तै : आम्दानी वृद्धि वा बजार विस्तार गर्ने आदि) निर्धारणबाट सुरु हुन्छ ।
- उपलब्ध स्रोतहरू बुझ्नका लागि वर्तमान वित्तीय अवस्थाको मूल्यांकन आवश्यक हुन्छ ।
- भावी वित्तीय आवश्यकताहरूको पूर्वानुमान गरिन्छ, जसमा आम्दानी, खर्च र लगानीको अनुमान गरिन्छ ।
- स्रोतहरूको प्रभावकारी व्यवस्थापनका लागि रणनीतिहरू निर्माण गरिन्छ, जसमा बजेट र कोष जुटाउने कार्य समावेश हुन्छ ।
- वित्तीय योजनाको लक्ष्यसँग तालमेल राख्न निरन्तर निगरानी र मूल्यांकनको आवश्यकता पर्दछ ।
- वित्तीय योजना लचिलो हुनुपर्छ, बदलिँदो परिस्थितिअनुसार यसलाई परिमार्जन गर्न सकिने हुनुपर्छ ।

बैंकमा वित्तीय योजना सम्बन्धी केही उदाहरणहरू

आजको प्रतिस्पर्धात्मक बजारमा, कुनै पनि बैंकको सफलता दिगो र प्रभावकारी वित्तीय योजनामा निर्भर गर्दछ । यसले बैंकलाई आफ्ना स्रोतहरूको उचित व्यवस्थापन गर्न, जोखिम न्यूनीकरण गर्न, र नाफा अभिवृद्धि गर्न मद्दत गर्दछ । वित्तीय योजनाले बैंकको वर्तमान अवस्थाको मूल्यांकन गर्दै भविष्यका लागि स्पष्ट मार्गचित्र प्रदान गर्दछ । यसले बैंकलाई आफ्ना लक्ष्यहरू प्राप्त गर्न र दिगो विकासको बाटोमा अगाडि बढ्न सहयोग पुऱ्याउँछ । केही उदाहरणः

- कर्जा प्रवाह वृद्धि योजना
- निक्षेप संकलन लक्ष्य निर्धारण

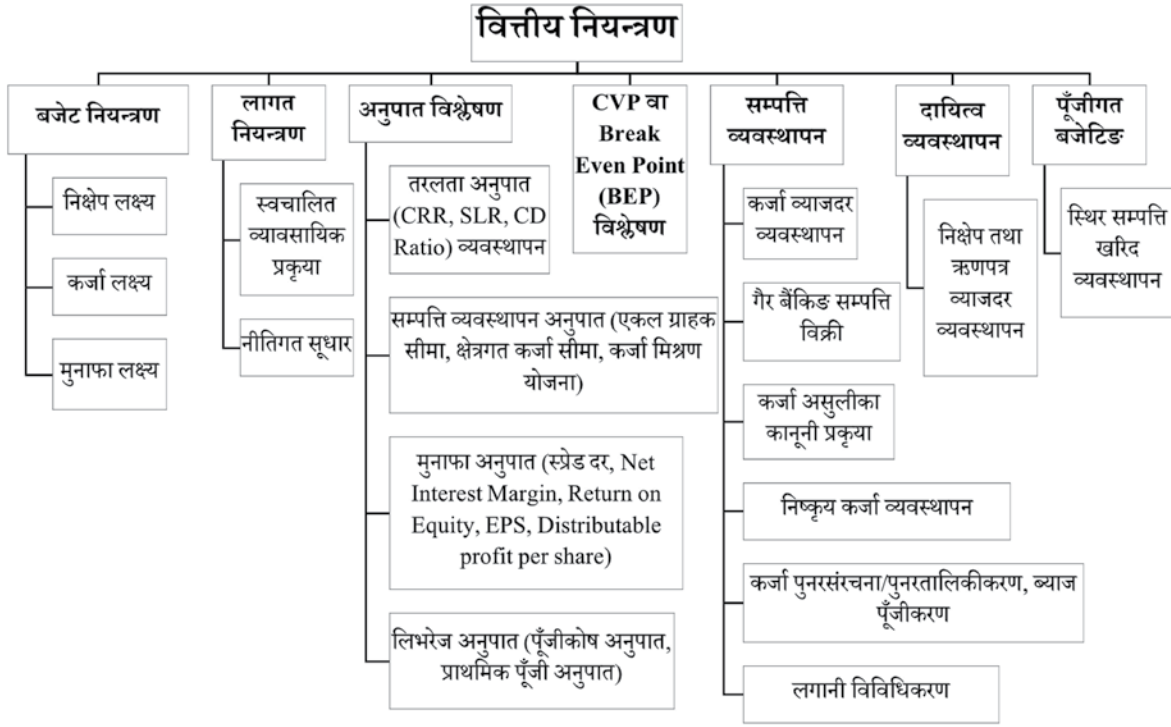
- ब्याजदर व्यवस्थापन रणनीति
- निष्क्रिय कर्जा न्यूनीकरण योजना
- नयाँ शाखा विस्तारको लागि बजेट व्यवस्था
- डिजिटल बैकिङ प्रणालीको विकास योजना
- जोखिम व्यवस्थापन प्रणालीको सुदृढीकरण
- तरलता अनुपातहरूको पालनाको सुनिश्चितता
- सञ्चालन खर्च र आधार दरलाई इष्टतम बिन्दुमा कायम गर्ने योजना
- ग्राहक सन्तुष्टि तथा ग्राहक गुनासो सुनुवाइसम्बन्धी योजना
- उदीयमान वित्तीय उत्पादनहरू विकास गर्ने योजना
- अन्तर्राष्ट्रिय कारोबारको विस्तार योजना
- सञ्चालक र कर्मचारी तालिम कार्यक्रमको बजेट योजना
- भौतिक सम्पत्ति तथा कार्यालय उपकरण विस्तार योजना
- वार्षिक नाफा वृद्धिको लक्ष्य निर्धारण
- नियमनकारी निर्देशन पालनासम्बन्धी योजना आदि ।

वित्तीय नियन्त्रणको बैंकहरूमा महत्व

बैंकहरूको दिगोपन र सफलताको लागि वित्तीय नियन्त्रण अपरिहार्य छ । यसले बैंकको सञ्चालनलाई प्रभावकारी बनाउँदै वित्तीय जोखिम न्यूनीकरण गर्न र स्रोत साधनको अधिकतम उपयोग गर्न मद्दत गर्दछ । सुदृढ वित्तीय नियन्त्रणले बैंकलाई नियामक निकायका निर्देशनहरू पालना गर्न, पारदर्शिता कायम राख्न र समग्र वित्तीय स्वास्थ्य सुदृढ गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ ।

- कोषको आप्रवाह तथा विप्रवाह नियन्त्रण
- वित्तीय स्रोतको दुरुपयोग नियन्त्रण
- वित्तीय स्रोतको उचित मिश्रण कायम गरी लागत प्रभावकारी बनाउने
- वित्तीय अनुशासन र वित्तीय सुशासन कायम गर्ने
- अनावश्यक सञ्चालन लागत कटौती गर्ने
- वित्तीय स्रोतको उचित उपयोग बढाउने
- भविष्यको लागत अनुमान गरी लागत व्यवस्थापन रणनीति तर्जुमा गर्ने
- वित्तीय जोखिम कम गर्ने
- सम्पत्ति र दायित्व बीच भुक्तानी सन्तुलन कायम गर्ने
- कर्जा र निक्षेपको उपयुक्त ब्याजदर कायम गर्ने
- आधार दर र स्प्रेड दरलाई उचित सीमाभित्र कायम गर्ने

समग्रमा, वित्तीय नियन्त्रणले वित्तीय स्रोतको कुशल परिचालनबाट दिगो मुनाफा आर्जन गर्न तथा उचित वित्तीय निर्णयहरू लिन मद्दत गर्दछ । यहाँ वित्तीय नियन्त्रणका विविध पक्षहरूलाई देहायबमोजिम चार्टमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

बैंकिङ क्षेत्रमा वित्तीय नियन्त्रणका लागि उपयुक्त रणनीतिहरू

बैंकिङ क्षेत्रमा वित्तीय नियन्त्रण भनेको जोखिम न्यूनीकरण गर्दै दिगो आर्थिक वृद्धि हासिल गर्ने महत्त्वपूर्ण रणनीति हो । यसले बैंकको सञ्चालनलाई प्रभावकारी बनाउन, स्रोत साधनको उचित व्यवस्थापन गर्न र ग्राहकहरूको हित संरक्षण गर्न मद्दत गर्दछ । वित्तीय नियन्त्रणका रणनीतिहरूले बैंकलाई नियमनकारी निकायका निर्देशनहरू पालना गर्न, पारदर्शिता र जवाफदेहिता कायम राख्न र समग्र वित्तीय स्थायित्व प्राप्त गर्न सहयोग पुऱ्याउँछन् ।

- पूँजीकोष पर्याप्ततालाई जोखिम भारित सम्पत्तिसँग तालमेल मिलाउने ।
- निक्षेपको उचित ब्याजदर कायम गरी कोषको लागत व्यवस्थित गर्ने ।
- सञ्चालन लागत व्यवस्थापन गरी आधार दरलाई उचित दायराभित्र सीमित गर्ने ।
- कर्जा प्रवाहलाई ब्याजदर तथा परियोजनामुखी प्रवृत्तिबाट गुणस्तरीय बनाउने ।
- Risk Based Pricing अवधारणा बमोजिम कर्जाको ब्याजदर निर्धारण गर्ने ।
- कर्जा र निक्षेपबीचको भुक्तानी सन्तुलन र ब्याजदर gap सन्तुलन तथा स्प्रेडदरलाई निर्धारित सीमाभित्र कायम गर्ने ।
- वित्तीय परिसूचकहरूमा पर्ने दबावको पूर्वानुमान तथा प्रतिरक्षाका लागि दबाव परीक्षण गरी विश्लेषण गर्ने
- कारोबारलाई स्वचालित बनाई खर्च व्यवस्थापन गर्ने,
- वित्तीय ग्राहक संरक्षण जस्तै, पारदर्शी प्रतिवेदन एवं बैंक शुल्कबारे खुलासा, ग्राहक मैत्री सेवा, गुनासो सुनुवाइ आदिमा ध्यान दिने ।
- कर्मचारी तालिम प्रभावकारी बनाई skill based job specification गर्ने ।
- मुनाफा वृद्धिका लागि नवीनतम वित्तीय प्रोडक्टहरू कुशल योजनासहित ल्याउने ।
- आपतकालीन कोष व्यवस्थापनका लागि भैपरी कोष योजना लागु गर्ने ।
- कर्मचारीलाई पदीय दायित्व बमोजिम कारोबारको अख्तियारी दिई जिम्मेवार बनाउने ।

- प्राकृतिक प्रकोप व्यवस्थापनका लागि Contingency Management Framework तयार गर्ने ।
- सूचना प्रविधिमा हुन सक्ने प्रणालीगत failure का लागि Disaster Recovery / Business Continuity Plan तर्जुमा गर्ने आदि ।

निष्कर्ष

वित्तीय योजना र नियन्त्रण वाणिज्य बैंकहरूका आत्मा हुन् । वित्तीय योजना भनेको बैंकलाई भविष्यतर्फको सही दिशा देखाउने एक मार्गचित्र हो, जसले नाफा मात्र होइन, दीर्घकालीन स्थिरता र विश्वास निर्माण गर्न मद्दत गर्दछ । यो प्रक्रिया बैंकका स्रोतहरूको सही उपयोग, जोखिमको पूर्वानुमान र वित्तीय दबावहरूलाई सामना गर्दै banking resilience बढाउने योजना बुन्न आवश्यक हुन्छ ।

त्यस्तै, वित्तीय नियन्त्रण भनेको बैंकका सबै क्रियाकलापहरूको सन्तुलन र निगरानी गर्ने साधन हो । यो नियन्त्रणले अनावश्यक खर्च रोक्न, गलत निर्णयहरू सच्याउन र जोखिम न्यूनीकरण गर्न सहयोग गर्छ । यसले बैंकलाई मात्र होइन, ग्राहक र समग्र अर्थतन्त्रमा पनि बैंकिङ क्षेत्रको प्रणालीगत जोखिमलाई व्यवस्थित गर्ने प्रयास गर्दछ ।

नेपाल जस्तो देशमा बैंकिङ क्षेत्रमा तीव्र प्रतिस्पर्धा, डिजिटल प्रविधिको तीव्रता र नियामक मापदण्डहरूको पालना चुनौतीपूर्ण छ, यसकारण पनि वित्तीय योजना र नियन्त्रणको महत्त्व भन्ने बढ्दो छ । सही योजना र सुदृढ नियन्त्रणले बैंकलाई वित्तीय रूपले सबल, विश्वास योग्य, जोखिम प्रतिरोधी र प्रतिस्पर्धात्मक बनाउँछ ।

वित्तीय योजना र नियन्त्रण भनेको केवल एउटा प्रशासनिक कार्य मात्र होइन, यो बैंकलाई जीवन्त, उत्तरदायी र दूरदृष्टियुक्त बनाउने प्रक्रिया हो । सही योजना र नियन्त्रणले बैंकलाई मात्र सुदृढ बनाउँदैन, समग्र समाजलाई आर्थिक स्थायित्व र प्रगतिको यात्रामा अगाडि बढ्न प्रेरणा दिन्छ । त्यसैले, हरेक वाणिज्य बैंकले आफ्नो भविष्यलाई दीर्घकालीन सोच, व्यावसायिक रणनीति र ग्राहक केन्द्रित दृष्टिकोण जस्ता पक्षहरूको उचित अन्तर-सन्तुलन कायम गरी सञ्चालन गर्नुपर्दछ । यसबाट बैंक र बैंकका सबै सरोकारवालाको हित संरक्षण हुन्छ । ■

लेखक कृषि विकास बैंक लि. का शाखा प्रमुख हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- Brigham, E. F., & Houston, J. F. (2022). Fundamentals of Financial Management (16th ed.).
- Gautam Prakash, Katwal Khagendra, and Niraula Krishna (2024), Nepal Rastra Bank Assistant Director: Rudraksha Research and Publication Pvt. Ltd.
- Gitman, L. J., Zutter, C. J. (2021). Principles of Managerial Finance (15th ed.). Pearson.
- www.nrb.org.np (NRB Directives 2080)

वित्तीय नीति, वित्त नीति र मौद्रिक नीतिबीचको अन्तरसम्बन्ध

सुरज श्रेष्ठ

विषय प्रवेश

कुनै पनि राज्य व्यवस्था सञ्चालनका लागि अर्थ वा वित्त अनिवार्य तत्वका रूपमा रहेको हुन्छ । राज्य सञ्चालनको हरेक तहमा राजस्व संकलन र राजस्वको अधिकतम सदुपयोग गर्नु एक महत्त्वपूर्ण कार्यको रूपमा रहेको हुन्छ । मुलुकको शासन व्यवस्था सञ्चालन, व्यवस्थापन, विकास निर्माण, प्रतिरक्षा, शान्ति सुरक्षा र प्रभावकारी सेवा प्रवाहका क्रियाकलापमा अर्थ व्यवस्थाले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । प्राचीन पूर्वीय अर्थशास्त्री कौटिल्यले राज्य सञ्चालनका सम्पूर्ण निकायहरू अर्थ व्यवस्थामा निर्भर रहने हुँदा सरकारी कोषप्रति विशेष ध्यान दिनुपर्छ भन्ने कुरामा जोड दिएका थिए । त्यसैगरी आधुनिक विश्व व्यवस्थामा आर्थिक व्यवस्थापनको जिम्मेवारी जनताबाट निर्वाचित जनप्रतिनिधिमुलक संस्थाबाट पारित गराउने व्यवस्था रहेको छ । तत्पश्चात् संसदले बनाएको संविधान कानून, कार्यविधिको परिधिमा रहेर अर्थ वा राजस्वको संकलन गर्ने, खर्च गर्ने, लेखा राख्ने र लेखा परीक्षण गराउने समग्र विधि र प्रक्रियामार्फत आर्थिक प्रशासन सञ्चालन सम्बन्धी सरकारको कार्यलाई नियन्त्रित र व्यवस्थित गरिन्छ ।

वित्तीय नीति

- अर्थतन्त्रको सबलीकरणको लागि आर्थिक विकासको पक्षमा राज्यले लिने नीति नै वित्तीय नीति हो ।
- यसलाई समष्टिगत वित्तीय नीति पनि भनिन्छ । जसले आर्थिक व्यवस्थापन गर्दछ । आर्थिक व्यवस्थापनको माध्यमबाट अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउन वित्तीय नीतिको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ ।
- करको दर निर्धारण, सरकारी बजेट, मुद्राको आपूर्ति तथा व्यवस्थापन, श्रम बजार व्यवस्थापन, राष्ट्रिय

स्वामित्व लगायत अर्थतन्त्रमा सरकारले गर्ने अनेकौं हस्तक्षेप पर्दछन् ।

- आर्थिक विकासमा निजी, सरकारी र सहकारीको भूमिकालाई प्रवर्द्धन गर्ने, विश्वव्यापीकरण र उदारीकरण तथा खुला बजारमुखी अर्थ व्यवस्थालाई नियमन, व्यवस्थापन र परिचालन गर्ने गरी स्वस्थ आर्थिक क्रियाकलाप कायम गर्न पनि वित्तीय नीति अख्तियार गर्ने गरिन्छ ।
- देशको अर्थतन्त्रलाई मार्गदर्शन गर्ने एक बृहत नीति नै वित्तीय नीति हो ।

वित्तीय नीतिको विशेषता

१. सरकारको आर्थिक दर्शन :

कुनै पनि सरकारको एक आर्थिक दर्शन वा विचारधाराको रूपमा रहेको हुन्छ । यसको माध्यमबाट समग्र आर्थिक उद्देश्य पूरा गर्ने प्रयास गरिन्छ ।

२. सरकारको मार्गदर्शक सूत्र:

उद्योग, व्यापार तथा वाणिज्य क्षेत्रमा अपनाउने कार्यविधि वा मार्गदर्शन हो । यसमा सरकारको उल्लेखित सबै क्रियाकलापहरू सम्मिलित रहेका हुन्छन् । देशको समग्र उत्पादन, आम्दानी, सम्पत्तिको वितरण उपयोग, स्रोत साधनको उपयोग, आयात निर्यात तथा कल्याणकारी कार्यको अभिवृद्धिसँग सम्बन्धित रहेको हुन्छ ।

३. व्यापक अर्थनीति:

कृषि उद्योग, वाणिज्य, मौद्रिक, रोजगारी, जनसंख्या र वित्तीय नीति जस्ता आर्थिक क्षेत्रसँग सम्बन्धित विभिन्न किसिमका नीतिहरू यस अन्तर्गत पर्दछन् ।

४. विभिन्न नीतिसँगको समन्वयः

वित्तीय नीतिले आर्थिक नीतिसँग सम्बन्धित विभिन्न नीतिहरूसँग समन्वय गरी आर्थिक लक्ष्य र उद्देश्यहरू पूरा गर्ने कार्य गर्दछ ।

५. आर्थिक उद्देश्य प्राप्त गर्ने साधनः

यो नीति राज्यद्वारा आर्थिक लक्ष्य तथा उद्देश्य प्राप्त गर्न, जनताको विकास, समृद्धिको इच्छा, जनआकांक्षा पूरा गर्न अपनाइने प्रभावकारी साधन हो ।

६. प्रशासनिक मार्गदर्शनः

वित्तीय नीतिको मार्गदर्शनभित्र रही प्रशासनिक संयन्त्र यसको उद्देश्य प्राप्तितर्फ अग्रसर हुन्छन् ।

७. विशिष्ट उद्देश्य र निश्चित कार्यक्रमबीचको सम्बन्धः

सरकारले आफ्नो विशिष्ट उद्देश्य प्राप्त गर्नको लागि कुनै निश्चित कार्यक्रम अपनाउने गर्दछ ।

८. सामाजिक नीति एवं राजनीतिक नीतिबाट प्रभावितः

वित्तीय नीति सामान्यतया सामाजिक तथा राजनीतिक नीतिबाट प्रभावित हुने विषय हो ।

वित्तीय नीतिको उद्देश्य

- आर्थिक वृद्धिदर विकास तथा संकटलाई कम गर्नु,
- देशमा विनिमय दर र आर्थिक स्थिरता कायम गर्नु,
- कमजोर पिछडिएको क्षेत्रको विकास गर्नु,
- औद्योगिक विकास र विस्तारमा विशेष ध्यान दिनु,
- आधारभूत सेवा सुविधाको विकास तथा निर्यातमा अभिवृद्धि गर्नु,
- सामाजिक सद्भाव कायम तथा गरिबी निवारण गर्नु ।

वित्त नीति

- अर्थतन्त्रको सुदृढीकरण गर्नको लागि सार्वजनिक खर्चको प्रभावकारी व्यवस्थापन, कर निर्धारण र कर्जाको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने नीति,
- निर्दिष्ट आर्थिक उद्देश्य हासिल गर्न सरकारबाट सार्वजनिक आय र व्ययतर्फ अपनाउने रणनीति र कार्यनीति,
- बजेट राजस्व परिचालन, खर्च व्यवस्थापन र सार्वजनिक कर्जा व्यवस्थापन (बजेट, कर, खर्च र कर्जा) गर्ने नीति ।

वित्त नीतिको उद्देश्य

- आर्थिक वृद्धिदर उच्च बनाउनु,
- समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व र स्थिरता कायम गर्नु,
- सामाजिक न्याय कायम गर्नु तथा बेरोजगारी र गरिबी न्यूनीकरण गर्नु,
- बचतमा वृद्धि र पुँजी निर्माण गर्ने,
- मुद्रास्फीतिको समस्या समाधान तथा आय र सम्पत्तिको वितरण गर्ने,
- मूल्य नियन्त्रण तथा सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापन गर्ने ।

मौद्रिक नीति

- कुनै निश्चित आर्थिक उद्देश्य प्राप्त गर्नको लागि मुद्राको आपूर्ति नियन्त्रण गर्न केन्द्रीय बैंकले अपनाउने नीति,
- मौद्रिक र ब्याजदर व्यवस्थापन, वित्त क्षेत्र भुक्तानी प्रणालीमा सन्तुलन, विदेशी विनिमय व्यवस्थापन र वित्तीय पहुँच जस्ता उपायमार्फत नियमन र सन्तुलन कायम गर्ने नीति,
- मुद्रास्फीति नियन्त्रण र मौद्रिक स्थिरता कायम राख्न अर्थतन्त्रको माग एवं आपूर्तिको अवस्था अनुसार ब्याजदर र कर्जा सम्बन्धमा अवलम्बन गर्ने नीति,
- नेपालमा नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ जारी भएपछि आ.व. २०५९/०६० बाट नेपाल राष्ट्र बैंकले सरकारले बजेट पारित गरेपश्चात् सो बजेटलाई अनुकुल हुने गरी मौद्रिक नीति सार्वजनिक गर्दै आएको छ ।
- नेपाल राष्ट्र बैंकले आ.व. २०८१/०८२ को मौद्रिक नीतिमा मुद्रास्फीतिलाई नेपाल सरकारले बजेटमा ५.५% भित्र रहने गरी तर्जुमा गरेको र सोही बजेटलाई सहयोग पुग्ने गरी ५% कायम गरेको गरेको छ । साथै ब्याजदर करिडोरको माथिल्लो सीमाको बैंक दरलाई ७% बाट ६.५% र नीतिगत दरलाई ५.५ प्रतिशतबाट ५ प्रतिशतमा कायम गरेको छ । ब्याजदरको तल्लो सीमाको रूपमा रहेको ३ प्रतिशतको निक्षेप संकलन दरलाई यथावत राखिएको छ ।
- नेपाल राष्ट्र बैंकले आ.व. २०८१/८२ को मौद्रिक नीतिमा असल कर्जामा गर्नुपर्ने विद्यमान १.२०% कर्जा नोक्सानी व्यवस्थालाई घटाएर १.१०% कायम गर्ने ।

मौद्रिक नीतिको उद्देश्य

मौद्रिक नीतिमा कस्तो उद्देश्य लिने भन्ने विषयमा सो देशको समग्र अर्थ व्यवस्थाको स्वरूप, विकासको स्तर र आर्थिक संरचनाले निर्धारण गर्दछ । आर्थिक विकासको निश्चित चरणमा पुगिसकेपछि मुलुकमा मौद्रिक नीतिको उद्देश्य आर्थिक स्थिरतामा मात्र हुने गर्दछ । त्यसमा पनि धेरैजसो मुलुकले मुद्रास्फीति नियन्त्रणलाई लक्ष्यको रूपमा लिएको पाइन्छ । यसरी एउटै समयमा विभिन्न देशहरूमा भिन्नाभिन्नै प्रकारको मुद्रास्फीतिको प्रयोग छुट्टाछुट्टै उद्देश्य प्राप्तिका लागि प्रयोग भएको पाइन्छ । तर नेपालमा मूल्य स्थिरता, मुद्रास्फीति नियन्त्रण भुक्तानी सन्तुलन तथा वित्तीय क्षेत्रको सुधारको लागि प्रयोग भएको पाइन्छ । सामान्यतया विकासोन्मुख देशको मौद्रिक नीतिको उद्देश्यलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छः

१. मूल्य स्थिरता कायम गर्नु,
२. विनिमय दर स्थिरता कायम गर्नु,
३. मौद्रिक तटस्थता (मुद्रा कम/बढी नभई सन्तुलनमा राख्ने) कायम गर्नु,
४. पूर्ण रोजगारीको सिद्धान्त अवलम्बन गर्नु,
५. आर्थिक विकासमा तीब्रता दिनु,
६. सरकारको वित्त नीति तथा बजेटको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न भूमिका निर्वाह गर्नु ।

वित्तीय नीति, वित्त नीति र मौद्रिक नीतिबीच अन्तरसम्बन्ध

- वित्त नीति र मौद्रिक नीति वित्तीय नीतिबाट निर्देशित हुन्छ :

वित्तीय नीति बृहत् हुन्छ भने वित्त र मौद्रिक नीति यसको महत्त्वपूर्ण पक्षको रूपमा रहेको हुन्छ । मौद्रिक नीति र वित्तीय नीति कुनै पनि मुलुकको वित्तीय नीतिको महत्त्वपूर्ण उपकरणहरू हुन् । मौद्रिक नीतिका उद्देश्य वित्तीय नीतिका लक्ष्य उद्देश्यभन्दा फरक हुन सक्दैनन् ।

- खर्च बढेमा मुद्रा आपूर्ति बढ्छ र मुद्रा आपूर्ति बढ्दा ब्याजदर सस्तो हुन्छ :

सरकारले सार्वजनिक खर्च बढाउँदा बजारमा मुद्राको आपूर्ति बढ्छ र मुद्रा आपूर्ति बढ्दा ब्याजदर पनि घट्छ । ब्याजदर घट्दा जनताले सस्तोमा कर्जा प्राप्त गर्ने भएको हुँदा उत्पादन र रोजगारी बढ्ने

गर्दछ । जसले उद्योगधन्दाको स्थापना हुने गर्छ । त्यसको सञ्चालनबाट सरकारले यथेष्ट राजस्व संकलन गर्न सक्छ ।

- वित्तीय नीतिका माध्यमबाट पूरा गर्न नसकिएका वृहत आर्थिक क्रियाकलापहरूलाई मौद्रिक नीतिबाट पूरा गर्न सकिन्छ ।
- मौद्रिक नीतिको माध्यमबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाको विकास ग्रामीण क्षेत्रको मौद्रिकीकरण, उद्योगहरूलाई विभिन्न किसिमका कर्जा सहूलियत तथा सुविधाहरू उपलब्ध गराएर वित्त पहुँचमा विस्तार गर्ने, कर्जा प्रवाह, मुद्रा बजारको संस्थागत विकास, मूल्यमा स्थिरता, पुँजी निर्माण लगानीमा वृद्धि जस्ता क्रियाकलापहरूबाट वित्त नीतिले लिएका उद्देश्यहरू हासिल भई अन्ततः समष्टिगत आर्थिक उद्देश्य प्राप्त गर्न सकिन्छ ।
- वित्तीय नीतिले पनि खुला र उदार अर्थ नीति लिई बैंक तथा वित्तीय संस्थाको नियमन गर्ने, सञ्चालन गर्ने र नियन्त्रण गर्दा वित्तीय कारोबारमा विश्वसनीयता र पहुँच बढ्ने तथा कर्जा प्रवाह हुने भई आर्थिक गतिविधिहरू विस्तार हुन जान्छ ।
- वित्तीय नीतिका माध्यमबाट पूरा गर्न नसकिएका वृहत आर्थिक क्रियाकलापहरूलाई मौद्रिक नीतिबाट पूरा गर्न सकिन्छ ।

समग्रमा मौद्रिक नीतिले आफ्ना उद्देश्यहरू पूरा गरी राष्ट्रिय आर्थिक लक्ष्यहरू पूरा गर्न सहयोग गर्ने हुँदा यी तीनैवटा नीतिहरू एकआपसमा अन्तरसम्बन्धित रहेका छन् । अतः एउटा नीतिमा भएको परिवर्तनले अर्को नीतिको प्रभावकारितामा समेत प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने भएकोले र नीतिगत परिवर्तन ल्याउने भएकोले कुनै पनि राष्ट्रको समग्र आर्थिक विकास र समृद्धिको लागि यी तीनैवटा नीतिको प्रभावकारी समन्वय र अन्तरसम्बन्ध हुनु जरुरी रहेको छ । ■

लेखक नेपाल बैंक लि. का सहायक प्रबन्धक हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को मौद्रिक नीति
- एकीकृत निर्देशन, २०८०, नेपाल राष्ट्र बैंक

विप्रेषणले आर्थिक र सामाजिक क्षेत्रमा पार्ने प्रभाव

■ राजनबिक्रम थापा

विषय प्रवेश

देशको अर्थतन्त्रले गति लिन नसकेको विषयमा सडकदेखि संसदसम्म चर्चा परिचर्चा भइरहेको छ । सरकार र विज्ञहरू अर्थतन्त्र गतिशील बनाउने विषयमा आफ्ना तर्क र विश्लेषण पनि गरिरहेको देखिन्छ । तर तत्काल मुलुकमा उत्पादन र रोजगारी बढाउनका लागि आवश्यक स्रोत, साधन र इच्छाशक्ति सबै प्रतिकूल अवस्थामा रहेका कारण सकारात्मक परिणाम आउन सक्ने अवस्था देखिँदैन । यसको मूल संकेत तथा प्रमाण विगत केही वर्षदेखि मुलुक छाडेर विदेश पलायन भइरहेका र अझै मुलुक छाड्न लालायित लाखौं नेपालीहरू नै हुन् । देशमा तत्काल काम र भविष्य निर्माणको अवसर नदेखिने तर विदेशमा तुलनात्मक रूपमा राम्रो अवस्था मानेर हरेक क्षेत्रका प्राविधिकदेखि अर्धदक्ष र अदक्ष्य श्रमशक्ति मुलुकबाट बाहिरिइरहेको तथ्यलाई नकार्न सकिँदैन । यसकै अल्पकालीन प्रभाव स्वरूप नेपालमा विप्रेषण आप्रवाहमा भएको उल्लेख्य वृद्धि र सोको कारण विदेशी मुद्रा सञ्चितीमा देखिएको सुधारलाई हेरेर मुलुकको अर्थ व्यवस्थालाई समस्या नरहेको आँकलन पनि गर्ने गरिएको छ ।

देशबाट दैनिक रूपमा बाहिरिने ठूला संख्याको श्रमशक्ति र तिनको व्यवस्थापनबाट विप्रेषणको रकममा गतिशीलता देखिए तापनि यसले अर्थतन्त्रमा पारेको प्रभावका बारेमा विभिन्न खाले मतहरू सार्वजनिक हुने गरेकै छन् । स्वदेशमा रोजगारीको सजिलै पहुँच नहुँदा खेर गइरहेको जनशक्तिको अन्यत्र मुलुकमा उपयोग हुनु सकारात्मक मानिए तापनि अन्यत्र कमाएर ल्याएको रकम खर्च गर्ने आदतमा देखिएको प्रवृत्ति र युवा जनशक्ति पलायनका कारण स्वदेशमा पूर्वाधारको विकास तथा

उत्पादन बन्द हुने अवस्थाले पार्ने दीर्घकालीन असर सधैं चिन्ताको विषय बन्ने गरेको छ । यसै सेरोफेरोमा रही विप्रेषणको पछिल्लो अवस्थाको आँकडासहित नेपालको अर्थतन्त्रमा विप्रेषणको आप्रवाहले पार्ने आर्थिक तथा सामाजिक प्रभावका बारेमा विश्लेषण गर्ने प्रयास यस लेखमार्फत गरिएको छ ।

विप्रेषण के हो ?

कुनै एक देशबाट अन्यत्र मुलुकमा गई आर्जन गरेको धनराशि स्वदेशमा पठाइन्छ भने त्यस्तो रकमलाई नै विप्रेषण (रेमिट्यान्स) भनिन्छ । नेपाल लगायतका विश्वका धेरै मुलुकहरूको विदेशी मुद्रा आर्जनको मुख्य स्रोत विप्रेषण रहेको देखिन्छ । मुलुकको दिगो आर्थिक विकासका लागि अर्थव्यवस्थामा विद्यमान उत्पादनको प्रमुख साधनहरू (जमीन, पुँजी, श्रम, उद्यमशीलता) को आदर्शतम उपयोग हुनु पर्दछ । प्रसिद्ध अर्थशास्त्री हिकसर ओलिनको Factors Endowment Theory¹ ले पनि उपलब्ध उत्पादनका साधनहरूलाई तुलनात्मक लाभका हिसाबले उपयोग गर्ने विषयमा वकालत गरेको देखिन्छ । तर विकासोन्मुख मुलुकका लागि पुँजी, सिप र प्रविधि जस्ता तत्वहरूको जहिले पनि अभाव नै रहन्छ जसका कारण वस्तु तथा सेवाको उत्पादन गरी विश्व बजारमा प्रतिस्पर्धा प्रवेश गर्न नै कठिन हुन्छ । यस्तो अवस्थामा देशमा उपलब्ध जनशक्ति वा श्रम नै कोरा रूपमा बिक्री गर्ने अवस्था सृजना हुन्छ ।

अतः आजको विश्वव्यापीकरणको जमानामा कुनै पनि मुलुकले तुलनात्मक लाभको क्षेत्र पहिचान गरी उत्पादनका साधनहरूलाई परिचालन गर्न सक्ने भएकोले विश्व बजारमा श्रमको खरिद बिक्री सहज भएको हो ।

1. In economics a country's factor endowment is commonly understood as the amount of land, labor, capital, and entrepreneurship that a country possesses and can exploit for manufacturing.

यसरी अन्य मुलुकमा गई श्रम बिक्री गरेर प्राप्त हुने रकम नै विप्रेषण हो ।

विकासशील मुलुकहरूले विदेशी मुद्राको आर्जन गर्न सक्ने सहज माध्यम विप्रेषण भएकोले त्यस्ता मुलुकहरूमा यसलाई अर्थतन्त्रको जीवनरक्त पनि मानिन्छ । विश्व बैंकको पछिल्लो प्रतिवेदन (सन् २०२४) का अनुसार विप्रेषण प्राप्त गर्ने मुलुकहरूमा भारत १२९ अर्ब अमेरिकी डलरको आँकडासहित विश्वकै प्रथम स्थानमा परेको देखिन्छ भने मेक्सिको, चीन, फिलिपिन्स र पाकिस्तान अग्र पाँच स्थानमा रहेको देखिन्छ ।

नेपालको सन्दर्भमा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा विप्रेषण आप्रवाह १६.५ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. १४४५ अर्ब ३२ करोड पुगेको छ । अमेरिकी डलरमा विप्रेषण आप्रवाह १४.५ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. १० अर्ब ८६ करोड पुगेको छ । विश्वको विप्रेषण प्राप्त गर्ने मुलुकमा नेपालको स्थान समेत अग्र बीस स्थान रहेको देखिन्छ । स्वदेशमा उत्पादन र रोजगारी सृजना गर्न असमर्थ रही ठूलो व्यापार घाटामा रहेका मुलुकहरूका लागि विप्रेषण अर्थतन्त्रमा बाह्य सन्तुलन कायम गर्ने प्रमुख तत्वको रूपमा समेत रहेको हुन्छ ।

केही आर्थिक परिसूचक तथा विप्रेषणको पछिल्लो अवस्था

नेपालको समग्र आर्थिक अवस्थालाई दृष्टिगत गर्दा आयातमुखी अर्थतन्त्र, उच्च व्यापार घाटा, न्यून आर्थिक वृद्धि, प्रतिव्यक्ति आयमा कमि, धनी र गरीबबीचको उच्च खाडल, सम्पत्तिको वितरणमा असमानता लगायतका विशेषताहरूले मुलुकको अर्थतन्त्र कमजोर अवस्था रहेको देखिन्छ । त्यसमाथि पनि पछिल्लो दशकमा मुलुकले भोगेको महाभूकम्प, कोरोना महामारी, विदेशमा भइरहेका युद्धहरूको असर नेपाली जनजीवन र अर्थतन्त्रमा नकारात्मक रूपमा परिरहेको छ । देशमा संघीयताको कार्यान्वयनमा देखिएको जटिलता, सुशासनको क्षेत्रमा देखिएको संवेदनहीनताका कारण जनमानसमा बढ्दो निराशा र त्रासले लगानीका सम्भावनाहरू ओइलाउँदै गएको देखिन्छ । जसको फलस्वरूप सबै क्षेत्र अस्तव्यस्त महसुस गरी देशबाट ठूलो संख्या विदेशतिर पलायन हुने बाध्यात्मक अवस्था देखिएकोले अन्य आर्थिक परिसूचक नकारात्मक रहे तापनि विप्रेषण आप्रवाह र विदेशी मुद्रा सञ्चितिमा भने बढोत्तरी देखिएको हो । तलको तालिकामा विप्रेषण तथा केही परिसूचकहरूको पछिल्लो पाँच वर्षको अवस्था प्रस्तुत गरिएको छ ।

क्र.स	परिसूचक	एकाइ	२०७७ आषाढ	२०७८ आषाढ	२०७९ आषाढ	२०८० आषाढ	२०८१ आषाढ
१.	कुल गार्हस्थ्य उत्पादकको मूल्यमा	रु. अर्बमा	३८८९	४३५३	४९७६	५३४९	५७०४
२.	विप्रेषणको रकम	रु. अर्बमा	८७५	९६१	१००७	१२२१	१४३७
३.	कुल वस्तु आयात रकम	रु. अर्बमा	११९७	१५४०	१९२०	१६११	१५६१
४.	कुल वस्तु निर्यात रकम	रु. अर्बमा	९८	१४१	२००	१५७	१५९
५.	व्यापार घाटा	रु. अर्बमा	१०९९	१३९९	१७२०	१४५३	१४०१
६.	पर्यटन आय	रु. अर्बमा	६१	७	३२	६२	७८
७	विप्रेषणको वृद्धिदर	प्रतिशत	०.५	९.८	४.८	२१.१७	१७.५२
८	विप्रेषण र जीडीपी अनुपात	प्रतिशत	२२.५	२२.१	२०.	२२.८२	२५.१९
९	व्यापार घाटा र जीडीपी अनुपात	प्रतिशत	२८.३	३२.१	३४.९	२७.२०	२४.५७
१०	विदेशी विनिमय सञ्चिति	रु. अर्बमा	१४०२	१३९९	१२१६	१५३९	१८७४
११	प्रतिव्यक्ति आय डलरमा	यूएस डलर	११८०	१२८४	१४१९	१४०५	१८४३

स्रोत : आर्थिक सर्वेक्षण, २०८०/८१ र नेपाल राष्ट्र बैंक

पछिल्लो पाँच वर्षको विप्रेषणको तथ्यांकलाई केलाउँदा विदेशबाट नेपाल भित्रने विप्रेषण रकमको परिमाण कोरोनाको कहर पछि बढ्दै गएको देखिन्छ । तर कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको तुलनामा विप्रेषण रकमलाई विश्लेषण गर्दा वि.सं. २०७२ र २०७३ आषाढमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादन करिब तीस प्रतिशत नाघिसकेको विप्रेषणको हिस्सा पछिल्लो पाँच वर्षमा कम हुँदै २२ प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको देखिन्छ । कोरोना कहरका कारण उक्त अवधिमा नेपालमा विदेशबाट प्राप्त हुने विप्रेषणको रकम उल्लेख्य रूपमा बढ्न नसके तापनि उक्त अवधिपछिका अवधिमा उल्लेख्य रूपमा वृद्धि भई आ.व. २०८०/८१ मा रु १४३७ अर्ब पुगेको देखिन्छ । । नेपाल राष्ट्र बैंकको वार्षिक तथ्यांक अनुसार आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा विप्रेषण आप्रवाह १६.५ प्रतिशतले वृद्धि भएको तथा अमेरिकी डलरमा विप्रेषण आप्रवाह १४.५ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. १० अर्ब ८६ करोड पुगेको छ । आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को पहिलो चार महिनाका अवधिमा विप्रेषण आप्रवाहमा ९.१ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ५२१ अर्ब ६३ करोड पुगेको छ । सोही अवधिमा वैदेशिक रोजगारीका लागि अन्तिम श्रम स्वीकृति (संस्थागत तथा व्यक्तिगत-नयाँ) लिने नेपालीको संख्या १,४७,४७८ र पुनः श्रम स्वीकृति लिनेको संख्या ९४,१०५ रहेको छ ।

विप्रेषणको आर्थिक तथा सामाजिक प्रभाव

विप्रेषण आप्रवाहले नेपालको आर्थिक क्षेत्रमा प्रत्यक्ष तथा अल्पकालीन रूपमा सकारात्मक प्रभाव नै पारेको मानिन्छ । उत्पादन र रोजगारीको दिगो विकल्प नबनुजेल खेर गइरहेको श्रमशक्ति विदेशी मुलुकमा खपत भई सो वापत विदेशी मुद्रा आय हुनु सकारात्मक पक्ष हो । तर देशको श्रमशक्ति विदेश पलायन हुने र देशमा लामो समयसम्म उत्पादन र रोजगारी विकास हुन नसकी विप्रेषणकै भरमा मुलुक चलाउने अवस्था सृजना हुनु भने सबै दृष्टिकोणले अर्थतन्त्रको लागि घातक हो । विप्रेषण प्राप्त हुने मुख्य तीन आधार वा प्रकार भनेको श्रमिकहरूले विदेशमा काम गरेवापत प्राप्त हुने ज्याला वा पारिश्रमिक, विदेशमा प्राप्त ज्ञान प्रविधि, नेपालमा लगानी गर्ने प्रयोजनका लागि प्राप्त हुने रकम हुन् । नेपालमा प्राप्त विप्रेषणको रकमलाई शीर्षकगत रूपमा वर्गीकरण गर्ने आधार पनि भेटिँदैन अतः विप्रेषणबाट प्राप्त हुने

रकमको प्रकृति स्थायी र दीर्घकालीन हो भनेर भन्न सकिने कुनै आधार छैन । यसको प्रभाव विश्लेषणका लागि विप्रेषणबाट प्राप्त भएको रकम स्वदेशमा के कसरी प्रयोग गरिएको छ भन्ने विषयको प्रमुख भूमिका हुन्छ । नेपाल राष्ट्र बैंकबाट गरिएको एक सर्वेक्षणका आधारमा प्रकाशित लेख¹ का अनुसार विप्रेषणको उपयोग श्रमिकले मानवीय तथा पारिवारिक दायित्वबोध (Altruistic), निजी लाभ (Self interest), आन्तरिक पारिवारिक (Implicit family contact) प्रयोगमा गरिरहेको हुन्छ । मुलतः आफ्नो जीवनस्तर उकास्न र अधिकतम रकम अनुत्पादनशील क्षेत्रमा खर्च हुने गरेका कारण नेपाली अर्थतन्त्रलाई गतिशील तुल्याउने सवालमा विप्रेषणलाई जस दिन सकिने अवस्था छैन । नेपालको अर्थतन्त्रमा विप्रेषण आप्रवाहका कारण पर्ने प्रभावलाई निम्न बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

सकारात्मक प्रभाव

१. कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उल्लेख्य योगदानः

नेपालमा आन्तरिक उत्पादन र रोजगारीको अवसर बढ्न नसकिरहेको विषम परिस्थितिमा नेपालबाट बाहिरिने जनशक्तिले पठाएको रकम देशको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा प्रमुख हिस्साको रूपमा रहेको देखिन्छ । पछिल्लो दश वर्षको अवस्थालाई हेर्ने हो भने कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा विप्रेषणको हिस्सा औसत २२ प्रतिशतभन्दा बढी रहेको छ । आ.व. २०८०/८१ मा यस्तो अनुपात २५.१९ प्रतिशत रहेको छ । अन्य दिगो आर्थिक तथा वित्तीय स्रोतको अभावमा विप्रेषणको आप्रवाहले अर्थतन्त्रलाई जोगाउन मद्दत गर्ने विषयमा दुईमत छैन ।

२. गरिबी न्यूनीकरण तथा जीवन स्तरमा सुधारः

तथ्यांकगत रूपमा हेर्दा नेपालमा गरिबीको अंश क्रमशः घट्दै गएको देखिन्छ । यसको प्रमुख कारक तत्व नागरिकहरूले विदेशमा गएर आर्जन गरको सम्पत्ति र उनीहरूको जीवनशैलीमा आएको परिवर्तन नै हो । नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण २०७९/८० अनुसार निरपेक्ष गरिबीका रेखामुनि रहेको जनसंख्या २०.२७ प्रतिशत रहेको छ । पन्ध्रौं योजनाले ९.५ प्रतिशतमा फार्ने लक्ष्य लिएको

1. Bhubanesh Pant (2008). Mobilizing Remittances for Productive Use: A Policy-oriented Approach

भए तापनि कोरोना महामारी र अन्य प्रतिकूल परिस्थितिका कारण सो लक्ष्य हासिल हुन सक्ने अवस्था देखिँदैन । देशमा उत्पादन र रोजगारीको अपेक्षित विकास र विस्तार हुन नसकेको अवस्थामा समेत ग्रामीण क्षेत्रमा ब्याप्त गरिबी र एवं निम्न वर्गको जीवनस्तर सुधारमा वैदेशिक रोजगार र विदेशबाट प्राप्त हुने रकमको उल्लेख्य भूमिका रहेको स्पष्ट हुन्छ ।

३. वैदेशिक विनिमय सञ्चिति सुदृढीकरण

कोरोना महामारी तथा विश्वब्यापी आर्थिक मन्दीको समयपश्चात पनि नेपालबाट ठूलो संख्या काम तथा अध्ययनका लागि विभिन्न मुलुकहरूमा गइरहेका छन् । जुनसुकै कारण वा बाध्यताको असर किन नहोस् विप्रेषणको आप्रवाहमा भएको वृद्धिले चालु खाता निकै न्यून रहेको अवस्थामा समेत सोधानान्तर बचतको अवस्था कायम भई वैदेशिक विनिमय सञ्चितिमा उल्लेख्य वृद्धि भएको देखिन्छ । आ.व. २०८०/८१ मा मात्र वैदेशिक रोजगारीका लागि अन्तिम श्रम स्वीकृति (संस्थागत तथा व्यक्तिगत-नयाँ) लिने नेपालीको संख्या ४६०,१०३ र पुनः श्रम स्वीकृति लिनेको संख्या २८१,१९९ रहेको थियो जसका कारण विप्रेषण रकममा १६.५ प्रतिशतले वृद्धि हुनुका साथै सो अवधिमा मुलुकको सोधानान्तर बचत रु. ५०२ अर्ब ४९ करोड कायम भई मुलुकको वैदेशिक विनिमय सञ्चिति रु. २०४१ अर्ब १० करोड पुगेको थियो ।

४. सीप र प्रविधि विकासमा सहयोग

विदेशबाट फर्केर नेपालमा पुनः पेशा तथा ब्यावसाय सञ्चालन गर्नेको संख्या बाहिरिनेको संख्याको अनुपातमा निकै कम रहे तापनि यस्ता व्यक्तिहरूले विदेशमा सिकेको ज्ञान तथा सिप मुलुकमा उपयोग गर्ने गरेको पनि देखिन्छ । कृषि, होटल, रेष्टुरेन्ट तथा सूचना प्रविधिको क्षेत्रमा व्यावहारिक ज्ञान भएका जनशक्तिहरूले आफ्नै सिप र पुँजीमा व्यवसाय सञ्चालन गरी सफलता हासिल गरेको पनि देखिन्छ । जसका कारण स्वदेशमा श्रम र उत्पादनको अवसर सृजना भई अर्थतन्त्रलाई गति दिनसक्ने अवस्था विद्यमान छ ।

५. आर्थिक दुष्क्रलाई रोक्ने औजार

मुलुकमा तत्काल उत्पादन र रोजगारीको अवसर सृजना नहुने, राजनैतिक स्थिरता कायम नहुने,

मुलुकमा युवाको भविष्यका लागि भरपर्दो विकल्प विकास नभइरहेको अवस्थामा विदेशमा श्रम गर्न जाने अवसरलाई सदुपयोग गर्न सकेका कारण मुलुकमा बेरोजगारीको खराब असर प्रत्यक्ष रूपमा पर्ने अवस्था छैन । यसका साथै विषम परिस्थितिमा समेत मुद्रास्फीति, ब्याजदर, व्यापारघाटा आदि उच्चदरमा बढ्ने र आर्थिक दुष्क्रमा मुलुक पर्ने अवस्था देखिँदैन ।

६. सामाजिक संरचनामा परिवर्तन :

नेपालमा प्रचलित परम्परागत रूपमा पुरुषहरू मात्र जागिर वा श्रमका लागि खटिने मान्यतामा पूर्ण परिवर्तन आएको छ । वैदेशिक रोजगार एवं श्रमका लागि महिलाहरूको सहभागिता उल्लेख्य रूपमा बढेको छ । २०८० फागुनसम्ममा वैदेशिक रोजगारमा जान स्वीकृति लिनको संख्या करिब ६० लाख पुगेको छ जसमध्ये पुरुष करिब ९४ प्रतिशत र महिलाहरूको संख्या ६ प्रतिशत रहेको छ । वैदेशिक रोजगारीमा जाँदा परिवारको नेतृत्व महिलाले लिएर परिवार सञ्चालन गर्नेको संख्या बढेको छ । यसले महिलाहरूलाई स्वावलम्बी तथा आत्मनिर्भर तुल्याउन समेत महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ ।

७. शिक्षा र सचेतनामा वृद्धि :

वैदेशिक रोजगार एवं विप्रेषण अप्रवाहका कारण आफ्नो सन्तानको शिक्षा र भविष्यका लागि खर्च गर्ने प्रवृत्ति बढेको छ । जसका कारण साक्षरता दर र देश-विदेशका बारेमा मात्र होइन, सूचना प्रविधिको ज्ञान र सचेतना बढ्दै गएको देखिन्छ ।

नकारात्मक प्रभाव

बिप्रेषणका माध्यमबाट अल्पकालमा माथि उल्लिखित आर्थिक तथा सामाजिक क्षेत्रमा पार्ने सकारात्मक प्रभावहरूको लाभ मुलुकले लिन सक्ने कुरामा दुईमत छैन । तर विप्रेषणमा मुलुकको अर्थतन्त्र निर्भर रहँदा र त्यसको स्थायित्व र व्यवस्थापनमा देखिने समस्याहरूको असर अर्थतन्त्र र सामाजिक क्षेत्रमा नकारात्मक रूपमा परिरहेको हुन्छ । नेपालको सन्दर्भमा हेर्ने हो वर्तमानमा मात्र हैन ऐतिहासिक कालदेखि नै विदेशी सेनालगायत विभिन्न कार्यमा विदेशमा नै रोजगारीको लागि प्राथमिकता दिने तर मुलुकको स्रोत र साधनको अधिकतम उपयोग, पूर्वाधार विकास, नवप्रवर्तन लगायतका विषयप्रति गम्भीर

ध्यान नदिने गरिएका कारण मुलुकको आर्थिक विकासले गति लिन नसकेको स्पष्ट हुन्छ । हाल मुलुकबाट दिनहुँ ठूलो संख्यामा विदेश बाहिरिइरहेका जनशक्ति र देशप्रति बढ्दो निराशाका कारण मुलुकको आर्थिक तथा सामाजिक क्षेत्रमा उत्पन्न नकारात्मक असरलाई निम्न बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

१. **बढ्दो युवा जनशक्ति एवं बौद्धिक पलायन:**

बैदेशिक रोजगार तथा विदेशमा अध्ययन गर्न भएको सहजताका कारण मुलुकबाट ठूलो संख्यामा युवा र मुलुकको लागि आवश्यक जनशक्ति र बौद्धिक पलायनको अवस्था विकराल देखिन्छ । स्नातक तह अध्ययन गराउने कलेजहरू बन्द हुने अवस्थामा पुगेका छन् । स्वास्थ्य क्षेत्रका दक्ष र अर्धदक्ष मात्र हैन, जुनसुकै क्षेत्रका काम गर्न योग्य व्यक्तिहरू मुलुक छाड्न हतार गरिरहेको देखिन्छ । तुलनात्मक लाभको हिसाबले स्वदेशमा भन्दा विदेशमा हुने आम्दानीप्रति श्रमिक र युवाहरू आकर्षित हुनु अस्वाभाविक हैन । तर देशमा गर्न सकिने कामप्रति रुचि र मोह नहुनु, विकल्पहरूको खोजी र प्रयास नहुनु र देशप्रति नकारात्मक दृष्टिकोण विकास गर्दै विदेशिने प्रवृत्ति बढ्नुले नेपालको आर्थिक तथा सामाजिक क्षेत्रमा थप समस्या सृजना हुने देखिन्छ ।

२. **बढ्दो उपभोग तथा वस्तु तथा सेवाको आयातमा दबाब:**

नेपालको आन्तरिक उत्पादन र सिप उपभोग क्षमता रहेका भए तापनि विप्रेषणको आप्रवाहमा भएको वृद्धिसँगै वस्तु तथा सेवाको मागमा वृद्धि हुँदै गएको छ । घरपरिवारले प्राप्त रकम आफ्नो दैनिक आवश्यकता र विलासितामा प्रयोग गर्ने तर त्यस्ता वस्तु तथा सेवाको उत्पादन स्वदेशमा नहुने भएकाले आयातमा दबाब बढिरहेको छ । यस्तो प्रवृत्तिले उच्च व्यापार घाटा कायम नै रहने र दीर्घकालमा अर्थतन्त्रलाई गम्भीर असर पुऱ्याउने सक्ने अवस्था देखिन्छ ।

३. **आन्तरिक उत्पादन र रोजगारीमा हास:**

विप्रेषण अर्थात बाहिर काम गर्न जाने प्रवृत्तिले मुलुकको आन्तरिक उत्पादन तथा रोजगारीको अवस्थामा निकै प्रतिकूल असर पारेको देखिन्छ । एकातिर काम गर्न सक्षम नागरिक विदेशिने र आन्तरिक मागमा गिरावट हुने, अर्कोतिर विदेशी वस्तु तथा सेवा र विलासिताका वस्तुको खपत बढ्ने

भएकोले स्वदेशी उत्पादनको अवस्था दयनीय हुने देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा स्वदेशमा रोजगारीको अवस्था नभई लामो समयसम्म चक्रिय दुष्प्रभाव कायम हुने अवस्था देखिन्छ ।

४. **परनिर्भरता एवं आर्थिक अस्थिरता:**

विप्रेषणको आप्रवाहलाई दीर्घकालीन स्रोत मान्न सकिँदैन । अन्य देशको आर्थिक अवस्था र नीतिमा भर पर्नु पर्ने कारणले यस्तो आयस्रोत मुलुकका लागि निकै जोखिमपूर्ण मानिन्छ । आज विदेशीलाई कामदारका रूपमा सहजै आमन्त्रण गर्ने वा खुकुलो नीति लिने मुलुकहरूको आफ्नो अवस्थामा परिवर्तन भएमा वा नीतिगत रूपमा कठोर नीति लिएमा हाल प्राप्त भएको रकममा एकै पटक गिरावट आउने मात्र हैन की कार्यरत कामदार वा नागरिक स्वदेश फर्कनु पर्दा उनीहरूको पुर्नस्थापना र व्यवस्थापन समेत निकै चुनौतीपूर्ण देखिन्छ ।

५. **सामाजिक तथा सांस्कृतिक अतिक्रमण:**

विप्रेषणका कारण सामाजिक तथा सांस्कृतिक क्षेत्रमा केही सकारात्मक प्रभाव परिरहेको देखिन्छ । तर यसको विपरित नेपालको कतिपय असल संस्कार र अभ्यासहरूमा समेत अतिक्रमण बढिरहेको देखिन्छ । पारिवारिक बेमेल र बढ्दो सम्बन्ध विच्छेदको अवस्था छ । विहेवारीमा ढिलाइ, सन्तान उत्पादनमा वेवास्ता, वृद्ध र ज्येष्ठ नागरिकप्रतिको जिम्मेवारीमा बेवास्ता एकातिर ब्याप्त छ भने अर्कोतिर बढ्दो मानसिक समस्या, डिप्रेसन, आत्महत्या, हत्या, हिंसाको घटनाहरूमा समेत वृद्धि हुन थालेको देखिन्छ ।

कहालीलाग्दो मानवीय पक्ष

विप्रेषणका माध्यमबाट नेपालको अर्थतन्त्रलाई लामो समयसम्म टेवा पुगेको कुरालाई स्वीकार्दा स्वीकार्दै पनि विप्रेषणका कारण अर्थतन्त्र परजीवी हुँदै गएको, स्वदेशमा उत्पादन बढाउन सक्ने वातावरण र सम्भावना हुँदाहुँदै श्रमशक्ति रोक्न नसकिएको, सामाजिक एवं सांस्कृतिक विकृति र विचलन बढ्दै गएको, देशप्रेम र राष्ट्रियता लोप हुँदै गएको जस्ता तत्वहरूलाई नजरअन्दाज गर्न पनि सकिँदैन । अर्कोतर्फ, विदेशमा कामको सिलसिलामा अकालमा मृत्युवरण गर्नेहरूको संख्या वार्षिक १२०० जनाभन्दा बढी पुगिसकेको कहालीलाग्दो अवस्था तलको तथ्यांकले पनि पुष्टि गर्दछ ।

आर्थिक वरुष	पुरुष	महिला	जम्मा	सहायता रकम (रु. करोडमा)
२०७०/७१	८५३	२४	८७७	१२
२०७१/७२	१०००	६	१००६	२२
२०७२/७३	७९२	२४	८१६	२२
२०७३/७४	७३८	१८	७५६	२२
२०७४/७५	८०१	२०	८२१	४६
२०७५/७६	७३१	२३	७५४	५०
२०७६/७७	६४५	१६	६६१	४२
२०७७/७८	१२१३	२९	१२४२	७४
२०७८/७९	१३५६	३९	१३९५	७२
२०७९/८०	११५९	४९	१२०८	६५.५२
२०८०/८१ पहिलो आठ महिना	६७७	१७	६९४	४३.५७

स्रोत : आर्थिक सर्वेक्षण २०८०/८१

पछिल्लो पटक इजरायलमा भएको घटनामा नेपालका १० जना होनहार विद्यार्थीले अकालमा ज्यान गुमाउनु परेको पीडा साथै रसिया, युक्रेन लगायतका युद्धरत मुलुकहरूका सेनामा अवैध रूपमा प्रवेश गरी ज्यानको बाजी लगाइरहेका घटनाहरू सार्वजनिक भइरहँदा नेपाल मानव बेचबिखनको बाटोमा समेत नराम्रोसँग फसिरहेको अवस्था छ । अझ यो आँकडामा आफूखुशी श्रम स्वीकृति नलिई पलायन हुने, अवैध माध्यम र बाटो प्रयोग गरी ज्यानको बाजी लगाएर विदेश जाने संख्या समावेश भएको छैन ।

अध्ययनका लागि भनी विदेशिए पनि जोखिमपूर्ण श्रम र संघर्षका क्रममा पलिसएकाहरूको छुट्टै व्यथा छ । त्यस्तै विदेश जाने क्रममा दलालको फन्दामा फस्ने र रकम गुमाउने जस्ता विकृति बढिरहेको छ । घरका मूल मानिस नै विदेशमा गई लामो समयसम्म रोजागार गर्नु पर्दाका सामाजिक र सांस्कृतिक असरको मूल्य मौद्रिक रूपमा व्यक्त गर्न समेत नसकिने अवस्था रहेको छ ।

निष्कर्ष

विप्रेषणले विदेशी मुद्राको आर्जन तथा मुलुकको वैदेशिक सञ्चिति बढाउन योगदान दिएको देखिए तापनि घरेलु बचतको क्षमता बढाउँदै उत्पादन वृद्धि गर्ने र अर्थतन्त्रलाई आत्मनिर्भर र सबल बनाउनेतर्फ योगदान दिनसक्ने अवस्था देखिँदैन । पछिल्ला तीन वर्षको अवधिमा नेपालमा आर्थिक गतिविधिहरू शिथिल बन्दै गएको, उत्पादनशील क्षेत्रमा कर्जाको माग वृद्धि हुन नसकेको, भइरहेका उद्योगधन्दा र व्यवसायहरू समेत आर्थिक मन्दी र आन्तरिक अस्थिरताका कारण प्रभावकारी ढंगले चलन नसकेको वा बन्द भएको, शिक्षाको गुणस्तरमा ह्रास आएको, दण्डहीनता र कानुन अवज्ञाका घटनाहरू बढ्न थालेका, लगानी, उत्पादन र राजगारीको वातावरणमा स्खलन आई विभिन्न देशमा रहेका सबैखाले मानिसहरूमा निराशा बढ्न गई विभिन्न बहानामा युवा शक्तिहरू विदेश पलायन हुने क्रम बढेसँगै विप्रेषणको

रकम वृद्धि हुने क्रम सुरु भएको छ । श्रम स्वीकृति लिएर काम गर्न विदेश जानेहरूको संख्या उल्लेख्य रूपमा बढिरहेको छ । अर्कोतिर, विदेशिने नागरिकहरूको पीडा र समस्या पनि दिन प्रतिदिन बढ्न थालेको छ । मुलुकको राजनैतिक तथा आर्थिक अवस्थाबाट निराश भई राज्यप्रति हदैसम्म नकारात्मक सोच बनाएर जस्तोसुकै जोखिम र गैरकानुनी काममा समेत युवाहरूको प्रयोग हुन सक्ने अवस्था बन्नु मुलुकका लागि पीडादायी विषय बनेको छ । यस्तो अवस्थामा मुलुकका सबै सरोकारवालाहरूले मुलुक र राज्य व्यवस्थाप्रति जनतालाई सकारात्मक बन्न तत्काल परिणाममुखी कदम चाल्नुको विकल्प देखिँदैन ।

यसका लागि आर्थिक क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरूलाई समयमा नै पहिचान गरी मौद्रिक नीति र वित्त नीतिमा समन्वयात्मक भूमिका निर्माण गर्ने, उत्पादन र रोजगारीमा नीतिगत प्राथमिकता दिने, सुशासनको प्रत्याभूति र लगानीमैत्री वातावरण सृजना गर्दै जनशक्ति पलायनलाई बेलैमा नियन्त्रण गर्ने लगायतका उपायहरू अवलम्बन गरी विप्रेषणको विकल्प खोज्नु आवश्यक देखिन्छ । मुलुकको अर्थतन्त्रलाई दिगो बनाउन र परनिर्भरताबाट जोगाउनका लागि विद्यमान असहजतालाई अवसरको रूपमा लिनु आवश्यक छ । जनतामा छाएको निराशालाई

आशामा परिणत गर्न नेपालको अधिक सम्भावना देखिएका कृषि, जलविद्युत र पर्यटनको क्षेत्रमा लगानी बढाउने र सोको संरक्षण र प्रवर्द्धनमा लाग्नु आवश्यक छ । सरकारले आधारभूत आवश्यकताको रूपमा रहेको शिक्षा र स्वास्थ्यलाई न्यून आय भएका वर्गको पहुँचमा सहजै विस्तार गर्न सके धेरै समस्याको समाधान हुन सक्छ ।

यसका साथै स्वरोजगारको वातावरणलाई प्रोत्साहित गर्ने, कृषिजन्य पदार्थ र नगदेबालीको उत्पादनका लागि माहोल सृजना गर्ने, विद्युतको अधिक उत्पादन र त्यसको व्यावसायिक उत्पादनमा जोड दिने, निर्यात बढाउन नसके पनि आयात प्रतिस्थापनको नीतिलाई जोड दिने, स्वदेशी उत्पादनको प्रयोगका लागि उत्प्रेरित गर्ने, विदेशमा सीप सिकेर आएका युवाहरूलाई स्वदेशमा नै काम गर्ने वातावरण र अवसर प्रदान गर्ने, आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटनको लागि आवश्यक पूर्वाधार विकास गर्दै अर्थतन्त्रलाई दिगो र गतिशील बनाउने लगायतका उपायहरू अवलम्बन गर्नु आवश्यक छ । ■

लेखक नेपाल राष्ट्र बैंकका निर्देशक हुनुहुन्छ ।

वैदेशिक सहायता परिचालन: अवधारणा, समस्या तथा चुनौतीहरू र सुधारका उपायहरू

■ रामबहादुर के.सी.

विषय प्रवेश

सम्पन्न देशबाट विपन्न देशमा हुने मुद्रा, वस्तु/सेवा र प्रविधिको हस्तान्तरण वैदेशिक सहायता हो । दोस्रो विश्वयुद्धपछि क्षतिग्रस्त राष्ट्रको पुनर्निर्माणका लागि तयार गरिएको मार्शल योजनाबाट आधुनिक वैदेशिक सहायता प्रारम्भ भएको हो । हाल वैदेशिक सहायता अल्पविकसित र विकासोन्मुख मुलुकको आर्थिक अधिकारकै रूपमा स्थापित भएको छ । राष्ट्रिय वचत र लगानी, आयात र निर्यात, प्राविधिक दक्षता बीचको खाडल पूरा गर्न वैदेशिक सहायता परिचालन हुन्छ । द्विपक्षीय र बहुपक्षीय, अनुदान, ऋण, आर्थिक/प्राविधिक, परियोजना, कार्यक्रम, नीति तथा Turnkey, Commodity, परामर्श, स्वयंसेवक आदि तरिकाबाट वैदेशिक सहायता परिचालन हुने गर्दछ । आर्थिक विकास, गरिबी निवारण, मानव विकास, भौतिक विकासदेखि दिगो विकास लक्ष्य पूरा गर्नेसम्म र आकस्मिक सहायता समेत वैदेशिक सहायताको क्षेत्रभित्र पर्छ । विकास साभेदारका आफ्नै राजनीतिक/सामरिक/सैनिक स्वार्थ, कूटनीतिक पहुँच विस्तार र विभिन्न शर्तहरू पनि वैदेशिक सहायतासँग कुनै न कुनै रूपमा गाँसिने हुँदा यसको परिचालन नेपालमा प्रभावकारी रूपमा हुन सकेको छैन ।

नेपालमा वैदेशिक सहायताको अवधारणा

नेपालले पहिलो वैदेशिक सहायता जनवरी २३, १९५१ मा अमेरिकी सरकारबाट प्राप्त गरेको हो । कुल अमेरिकी डलर २००० राशि रहेको यो सहायता तत्कालीन

अमेरिकी राष्ट्रपति Harry Truman ले सन् १९४९ मा घोषणा गरेको Point Four Program अन्तर्गत प्राप्त भएको थियो । यो अमेरिकी सहायता रकमका हिसाबले नगण्य रहेँदारहेँदै पनि यसको ऐतिहासिक महत्त्व ज्यादै ठूलो रहेको छ । सन् १९५१ देखि प्राप्त गर्न थालिएको नेपालको वैदेशिक सहायता रकम हालसम्म आइपुग्दा अबैँ रूपैँयाँ पुगिसकेको छ । प्रारम्भमा वैदेशिक सहायता अनुदानमात्र रहने गरेको भए पनि पछिल्ला वर्षहरूमा यसको मात्रा र महत्त्व दुवै अति महत्त्वपूर्ण रहेको छ ।

विकास वित्तको आवश्यकता पूरा गर्न, विदेशी प्रविधि, ज्ञान, सीप र व्यवस्थापकीय शैली अवलम्बन गर्न र निजी लगानीको विश्वासयुक्त वातावरण तयार गर्न वैदेशिक सहायता परिचालन गर्नुपर्ने, नेपालमा विकास सहायता परिचालन गर्ने प्रयास वि.सं. २००७ देखि सुरु भएको, विकास सहायता हालको सन्दर्भमा सार्वजनिक तथा सामुदायिक क्षेत्रबाट हुने विकास कार्यक्रम सञ्चालनको आधारको रूपमा रहेको छ । चालु आर्थिक वर्षको वार्षिक बजेटको करिब १४.५१ प्रतिशत हिस्सा वैदेशिक सहायताबाट व्यहोर्ने अनुमान गरिएको छ । कुल बजेटको करिब ११.७० प्रतिशत रकम वैदेशिक ऋणबाट पूर्ति गर्ने लक्ष्य रहेको छ । वैदेशिक सहायतामा वैदेशिक अनुदानको अंश कुल सहायताको १९.३८ र ऋण ८०.६२ प्रतिशत रहेको छ ।

वैदेशिक सहायताको स्वरूप र प्रकारहरू

नेपालले सहूलियतपूर्ण ऋण एवं अनुदान दुवै प्रकारका सहयोग प्राप्त गर्ने गरेको छ । सुरुवाती समयमा

हाल वैदेशिक सहायता अल्पविकसित र विकासोन्मुख मुलुकको आर्थिक अधिकारकै रूपमा स्थापित भएको छ । राष्ट्रिय वचत र लगानी, आयात र निर्यात, प्राविधिक दक्षता बीचको खाडल पूरा गर्न वैदेशिक सहायता परिचालन हुन्छ ।

खासगरी सन् १९५०-१९६० मा प्रमुख रूपमा अनुदान मात्रै प्राप्त गरेको भए तापनि सन् १९६४ पछि वैदेशिक सहायता ऋणको स्वरूप पनि प्राप्त हुन थाल्यो । ऋण र अनुदानको मात्रा घटबढ भई नै रहे पनि मूल रूपमा केही अपवाद छाडेर हालका दिनमा अनुदानको अंश ज्यादै न्यून र ऋण प्रमुख रहेको पाइन्छ । नेपालले प्राप्त गर्ने वैदेशिक ऋण पनि सहूलियतपूर्ण ऋण हो । Exim Bank बाट लिने बाहेक अन्य ऋणमा न्यूनतम ब्याज वा सेवा शुल्क मात्रै लिने गरिएको हुन्छ । खासगरी ऋण प्रवाह राजस्व बढ्ने वा आर्थिक उपार्जन हुने क्षेत्रमा हुन्छ भने अनुदान स्वास्थ्य, मानव विकास, शिक्षा जस्ता क्षेत्रहरूमा हुन्छ । यद्यपि पछिल्लो समयमा खासगरी विश्व बैंक, IMF, एशियाली विकास बैंकबाट सहायता प्राप्त गर्दा सहायताको शर्त नै ऋण तथा अनुदान दुवै मिश्रित लिनुपर्ने भएको हुँदा ऋण मात्र लिने वा अनुदान मात्रै लिने भन्ने अवस्था छैन । दुवैथरि सहायता एउटै सहायतामा मिसिएर आउँछ ।

यसैगरी द्विपक्षीय वा बहुपक्षीय सहायता लिने भन्ने विषयमा पनि परिवर्तन आइरहेको छ । हालैका वर्षहरूमा वैदेशिक सहायताको संरचनागत परिवर्तनले गर्दा कुल वैदेशिक सहायतामा द्विपक्षीय सहायताको अंश घट्दो र बहुपक्षीय सहायताको अंश बढ्दो क्रममा रहेको छ । सारमा यस्तो हुनुको कारण हेर्दा सोभियत संघको विघटनपछि भएको शीतयुद्धको अन्त्यसँगै विश्व द्वि-ध्रुवीकरणबाट एक-ध्रुवीकरण हुनु, विश्वव्यापीकरणले गर्दा हस्तक्षेपका तौरतरिका बदलिँदै जानु, बहुपक्षीय Platform हरूलाई ठूला देशले आफ्नो हितमा उपयोग गर्नु आदि रहेका छन् । उदाहरणको लागि विश्व बैंकले गरीब राष्ट्रहरूलाई सहयोग गर्ने संयन्त्र, International Development Association एवं एशियाली विकास बैंकको यस्तै प्रकृतिको संयन्त्र, Asian Development Fund का प्रमुख दाता नै अमेरिका लगायतका पश्चिमी परम्परागत दाताहरू हुन् ।

तुलनात्मक रूपमा बहुपक्षीय सहायता भरपर्दो र अनुमान गर्न सकिने (Predictable) हुन्छ । Country Program आवश्यकताको सम्बोधन पनि तुलनात्मक रूपमा भएकै हुन्छ । Strategy अर्थात एउटा निश्चित नीतिका आधारमा सहायता परिचालन हुने हुँदा बहुपक्षीय सहायतामा हाम्रो प्राविधिक सहायता मान्यता छ । मुलतः प्राविधिक सहायता सहयोग प्राप्त गर्ने मुलुकमा रहेको Skill Gap लाई पूरा गर्न लिइन्छ । खासगरी विश्वव्यापी रूपमा वैदेशिक सहायता प्राविधिक सहायताको अंश लगभग

कुल सहायताको एक चौथाई हुने गरेको कुनै आयोजना डिजाइन गर्न वा नयाँ सुधार कार्यक्रम सञ्चालन गर्न विज्ञहरूको व्यवस्था यसबाटै हुन्छ ।

वैदेशिक सहायता परिचालनका उद्देश्यहरू

अतिकम विकसित राष्ट्रबाट विकसित राष्ट्रमा स्तरोन्नति हुन गरिने लगानीका लागि आवश्यक पर्ने स्रोतको व्यवस्थापन गर्ने, दिगो विकासका लक्ष्य प्राप्त गर्दै मध्यम आय भएको राष्ट्रको रूपमा स्तरोन्नति गर्ने, आर्थिक वृद्धि, आर्थिक विकासका लागि भौतिक पूर्वाधार निर्माण, मानव विकास, सामाजिक न्याय र सुशासन कायम गर्नु वैदेशिक सहायता परिचालनको उद्देश्य हो । राष्ट्रिय विकास नीति अनुरूपका आवश्यकता र प्राथमिकताका क्षेत्रमा बाह्य स्रोत परिचालन गर्ने, अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायताको पारदर्शी एवं नतिजामुखी उपयोगमार्फत राष्ट्रिय क्षमता वृद्धि गर्दै सहायता प्रतिको निर्भरता क्रमशः घटाउने यसका सहायक उद्देश्यहरू हुन् ।

अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता परिचालनका प्राथमिकताका क्षेत्रहरू

अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता परिचालन नीति २०७६ ले देहायका क्षेत्रहरूमा प्राथमिकताका आधारमा वैदेशिक सहायता परिचालन गर्ने नीतिगत व्यवस्था गरेको छ । ती प्राथमिकताका क्षेत्रहरू देहाय अनुसार प्राथमिकीकरण गरिएका छनः

- (क) भौतिक पूर्वाधार निर्माण,
- (ख) शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी तथा सरसफाइ,
- (ग) राष्ट्रिय उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धि,
- (घ) रोजगारी सृजना र गरिबी निवारण,
- (ङ) विज्ञान तथा प्रविधिको विकास र हस्तान्तरण,
- (च) वातावरण संरक्षण र जलवायु परिवर्तन,
- (छ) विपद् व्यवस्थापन,
- (ज) सार्वजनिक, निजी, सहकारी र सामुदायिक क्षेत्रको क्षमता नपुगेको क्षेत्रमध्ये नेपाल सरकारले अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता लिन उपयुक्त हुने भनी निर्धारण गरेका क्षेत्रहरू ।

विकास सहायता परिचालनको संवैधानिक तथा कानुनी व्यवस्थाहरू

- (क) नेपालको संविधानः नेपालको संविधानको धारा ५१ (६) को खण्ड ११ अनुसार वैदेशिक सहायताबाट

प्राप्त हुने रकम राष्ट्रिय बजेटमा समावेश हुनुपर्ने, धारा ५९ को उपधारा ६ बमोजिम वैदेशिक सहायता र ऋण लिने अधिकार नेपाल सरकारलाई हुने, संविधानको अनुसूची ५ मा अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायतासहित अन्य प्रकृतिका सन्धि, सम्झौता गर्ने अधिकार संघीय सरकारको रहेको ।

- (ख) अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४
- (ग) आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व ऐन, २०७६ तथा नियमावली, २०७७
- (घ) नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०७४
- (ङ) अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता परिचालन नीति, २०७६
- (च) प्रदेश तथा स्थानीय तहमा अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता परिचालन सम्बन्धी मापदण्ड, २०७६
- (छ) सोह्रौं आवधिक योजना ।

विकास सहायता परिचालनसम्बन्धी तथ्यांकीय विश्लेषण

आर्थिक वर्ष २०२२/२०२३ र २०२३/२४ को प्रतिबद्धताबाट देहायअनुसार वैदेशिक सहायता परिचालन

भएको देखिएको छ । आर्थिक वर्ष २०२२/२०२३ मा अनुदान १७ करोड ६ लाख अमेरिकी डलर परिचालन भएकोमा आर्थिक वर्ष २०२३/२४ मा १८ करोड ८१ लाख अमेरिकी डलर परिचालन भएको छ । त्यस्तै वैदेशिक ऋणतर्फ आर्थिक वर्ष २०२२/२०२३ र २०२३/२४ मा क्रमशः ८० करोड २६ लाख र ९० करोड ४३ लाख अमेरिकी डलर परिचालन भएको देखिन्छ । सो आर्थिक वर्षहरूमा प्राविधिक सहायतातर्फ १९ करोड २० लाख र १९ करोड १८ लाख अमेरिकी डलर परिचालन भएको छ ।

यसैगरी दुईपक्षीय सहायता स्रोततर्फ आ.व. २०२२/२०२३ र २०२३/२४ मा क्रमशः ४९ करोड ७५ लाख र २० करोड ८६ लाख अमेरिकी डलर परिचालन भएको छ । बहुपक्षीय सहायता स्रोततर्फ ती आर्थिक वर्षहरूमा ६६ करोड ७८ लाख र ८२ करोड ९२ लाख अमेरिकी डलर परिचालन भएको देखिन्छ ।

Foreign Aid Disbursement (USD)		
Heading	FY 2022-23	FY 2023-24
Structure:		
Grant	170,647,512	188,141,009
Loan	802,659,594	904,393,768
TA	192,093,895	191,879,462
INGO	71,440,242	49,514,230
Source:		
Bilateral	497,530,478	208,604,874
Multilateral	667,870,523	829,289,116
Sectoral Mobilization:		
Local Development	27,702,146	22,688,433
Education	204,588,197	122,606,589
Health	152,976,200	179,741,622
On Budget	766,033,362	868,546,835
Off Budget	313,208,992	386,496,114

स्रोत: अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सहायता समन्वय महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय

विकास सहायता परिचालनको ढाँचा

नेपालमा वैदेशिक सहायता परिचालनको ढाँचा देहाय अनुसार रहेको छः

- (क) वैदेशिक अनुदान,
- (ख) सहूलियतपूर्ण ऋण,
- (ग) अन्य ऋण,
- (घ) व्यापारिक ऋण
- (ङ) प्राविधिक सहायता,
- (च) समिश्रित वित्त (Blended Financing),
- (छ) परामर्शदाता परिचालन,
- (ज) स्वयंसेवक परिचालन,
- (झ) सामुदायिक, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसहकारी संस्थाको परिचालन ।

वैदेशिक सहायता परिचालनमा देखिएका विद्यमान समस्याहरू

वैदेशिक सहायताबाट प्राप्त सहयोग राशि र यसबाट प्राप्त उपलब्धिबीच ठूलो खाडल छ । अर्थात् वैदेशिक सहायताको प्रभावकारिता न्यून मात्र छ । यसरी प्रभावकारिता कम हुनुमा दाताद्वारा खर्च ब्यहोरिने विकास आयोजनामा नेपाल सरकारको स्वामित्वको अभाव रहनु, खर्च प्राथमिकीकरण र आयोजना/कार्यक्रमहरूको तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने विषयमा नेपाली तर्फबाट निर्देशन र नेतृत्वको कमी रहनु, योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनमा स्थानीय संस्था, समुदायजस्ता सरोकारवालाको ज्यादै कम सहभागिता रहने गरेको, कमजोर संस्थागत क्षमता खासगरी निजामती सेवाको कार्यसम्पादन स्तर ज्यादै कमजोर रहेको, गिर्दो मनोबल र न्यून तलब सुविधा, अनुगमन र मूल्यांकन पक्ष कमजोर रहेको, उत्तरदायित्व, जवाफदेहिता र पारदर्शिताको कमी, साधनको चुहावट, दुरुपयोग, भ्रष्टाचारजस्ता पक्षहरू जिम्मेवार छन् । यी कारणहरूले गर्दा कतिपय दाताहरूले स्थानीय निकाय/समुदाय एवं गैरसरकारी संस्थाहरूबाट सोभै कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने पनि गरेका छन् । साथै नेपालमा वैदेशिक सहायताको प्रभावकारिता अभिवृद्धि नहुनुमा दाता पक्षका व्यवहार र कार्यहरू पनि उत्तिकै जिम्मेवार छन् । अन्य पक्षहरू देहायअनुसार रहेका छन् :

- (क) प्राथमिकतामा तालमेल नहुनु: नेपाल सरकारले

निर्धारण गरेका र दाताहरू अघि सार्ने प्राथमिकतामा भिन्नता रहनु जसले गर्दा कार्यान्वयनमा कठिनाइ र प्रभावकारिता अभिवृद्धि हुनसकेको छैन । दातृ पक्षले आफ्ना प्राथमिकताहरूमा सुधार गरी नेपालका प्राथमिकतासँग तिनको तालमेल गराउनु पर्छ । आयोजनाको तर्जुमा, कार्यान्वयन, सुपरिवेक्षण र मूल्याङ्कन जस्ता प्रक्रियाहरू व्यवस्थित गरी पर्याप्त तयारी र व्यवस्थापन गरी कार्यान्वयन गर्ने परिपाटीको अभाव । दिगोपन र मर्मत सम्भारले प्राथमिकता नपाउनु ।

- (ख) नेपाल सरकार र नेपाली जनता जसको लागि आयोजना सञ्चालित भएको हो, उसैको स्वामित्व नरहनु । वैदेशिक सहायता आवश्यक नभएका वा प्राथमिकतामा नपरेका स-साना आयोजनाहरूमा वा नेपालको सन्दर्भमा उपयुक्त नभएको क्षेत्रमा पनि वैदेशिक सहायता प्रवाहित हुनु ।
- (ग) प्राविधिक सहायतामार्फत प्राप्त गरिने विदेशी दक्ष व्यक्तिको सेवाबाट आशातीत योगदान प्राप्त हुन नसकेको । जुन हिसाबले दक्षबाट स्वदेशी पेशाकर्मीमा ज्ञान र दक्षता हस्तान्तरण हुनुपर्ने, त्यो हुन नसक्नु, स्थानीय रूपमा उपलब्ध ज्ञान र दक्षता उपयोग नगरी विदेशी दक्षकै उपयोग गर्ने प्रवृत्ति रहेको ।
- (घ) वैदेशिक सहायतामा सञ्चालित आयोजनाको प्रभावकारिता अभिवृद्धिको लागि गरिनुपर्ने नियोजित अनुगमन तथा मूल्यांकनको लागि पर्याप्त बजेट नछुट्ट्याइँदा पनि कार्यान्वयन पक्ष एवं दिगोपन दवै फितलो रहन गएको छ । जसको लागि वा जे कामको लागि वैदेशिक सहायता प्राप्त भएको हो त्यो सहायता लक्षित वर्ग/क्षेत्रमा नपुग्नु वा नगण्य मात्रामा मात्र पुग्नु । चुहावट वा Bureaucratic bottleneck ले गर्दा लक्षित वर्ग वास्तविक रूपमा लाभान्वित हुन नसकिरहेको अवस्था छ ।
- (ङ) गरिखाने होइन मागी खाने प्रवृत्तिलाई टेवा दिने भएको छ । विकास निर्माणको लागि दाताको भर पर्ने प्रवृत्तिले गर्दा राष्ट्रिय सम्भावनाहरू ओभेलेमा परिरहेका र स्वदेशमै बचत गर्ने बानी एवं लगानीको प्रयास नभएको अवस्था छ ।
- (च) भ्रष्टाचार र विलासी गाडी एवं सामान प्रयोग गर्ने प्रवृत्ति मौलाउनु/हरेक नयाँ मन्त्री आउनेबित्तिकै ठूलो आयोजनाका प्रमुख एवं लेखा प्रमुख लगायतका स्टाफ

परिवर्तन गरिने आम प्रचलनले यसको पृष्ठपोषण गर्ने गरेको छ । वैदेशिक सहायता सँगै गाँसिएर आउने शर्तहरू वैदेशिक सहायताको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा बाधकको रूपमा रहेका/कतिपय सर्तले Governance reform का लागि सहयोग गरेको भए पनि अन्य कतिपय Conditions देशको अवस्था अनुकूलको नहुँदा सहायता कार्यान्वयन हुन नसकेको अवस्था छ ।

- (छ) संस्थागत कमजोरीले गर्दा पनि वैदेशिक सहायता प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुन सकेको छैन । संस्थामा दक्ष जनशक्ति उपयुक्त प्रविधि एवं तालिम र उत्प्रेरणाको अभाव रहनु । निर्णय प्रक्रियामा ढिलाइ, जिम्मेवारी नलिने प्रवृत्ति, Bureaucratic bottlenecks र निर्णयहीनता रहेको,
- (ज) अख्तियार, सार्वजनिक लेखा सीमित, राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र जस्ता संस्थाबाट आस्वस्त हुन नसक्नु/उल्टो फसिएला भन्ने डर निर्णयकर्तामा रहनु र सहायता परिचालन सम्बन्धी निर्णय समयमा नहुनु । E-bidding लाई व्यापक रूपमा कार्यान्वयन गर्न नसकिएको,
- (झ) गैरसरकारी संस्था (NGOS) मार्फत परिचालित हुने योजना / कार्यक्रम Fragmented हुनु, Transparent नहुनु र जवाफदेहिताको अभाव रहनु । सहायता National Treasury अर्थात अर्थ मन्त्रालयमार्फत नआई सोभै बजेट बाहिरबाट वितरण एवं खर्च गरिने,

विकास सहायता परिचालनका सन्दर्भमा देखिएका चुनौतीहरू

विकास सहायता परिचालन गर्दा नेपालले अब बहिर्गमन नीति (Exit Policy) तर्जुमा गरी क्रमशः कार्यान्वयन गर्नु बढी चुनौतीपूर्ण रहेको छ । वैदेशिक अनुदानको मात्रा क्रमशः घट्दै गएको र वैदेशिक ऋणको आकार क्रमिक रूपमा बढ्दो छ । यसले आन्तरिक अर्थतन्त्रको सन्तुलनमा समेत चुनौती थपिँदै गएको छ । प्रस्तुत सन्दर्भ समेतका आधारमा विकास सहायता परिचालनका चुनौतीहरू निम्नानुसार रहेका छन्:

- (क) राष्ट्रिय बजेट प्रणाली भित्रबाट वैदेशिक सहायता प्रवाह अभिवृद्धि गर्नु,
- (ख) वैदेशिक सहायताको खर्च उपयोग क्षमता अभिवृद्धि गर्नु,

- (ग) समयमै आयोजना सम्पन्न गरी आयोजनाको लाभ तथा नतिजा प्राप्त गर्नु,
- (घ) बाह्य परामर्शदाता प्रतिको परनिर्भरता हटाउनु,
- (ङ) विकास सहायता परिचालनका आयोजनाको प्रशासनिक खर्च निश्चित सीमामा राख्नु,
- (च) विकास सहायता परिचालनमा अन्तरमन्त्रालय समन्वय बढाउनु,
- (छ) नीतिगत सुधारमा संलग्न सबै निकायको समान धारणा र अपनत्व कायम गर्नु,
- (ज) प्रदेश र स्थानीय तहमा प्रभावकारी सहायता परिचालन गर्नु,
- (झ) व्यापारिक र गैरसहुलियत पूर्ण ऋण परिचालन गर्नु,
- (ञ) गैरसरकारी संस्था मार्फत हुने सहायताको पारदर्शिता र परिचालन दक्षता अभिवृद्धि गर्नु,
- (ट) खर्चको प्राथमिकीकरण र आयोजना तर्जुमा र कार्यान्वयनमा स्वामित्व र पूर्व क्रियाशीलता अभिवृद्धि गर्नु,
- (ठ) केन्द्रीकृत बजेट र योजना प्रणालीमा सुधार गर्नु,
- (ड) सहायतामा सञ्चालित परियोजना तथा कार्यक्रममा नागरिक समाज र स्थानीय समुदायको क्रियाशीलता बढाई सुशासन कायम गर्नु,

विकास सहायता परिचालनमा आयका नवीनतम अवधारणाहरू

वैदेशिक सहायताका नवीन दृष्टिकोणहरू - निजी क्षेत्रको संलग्नता, प्राविधिक विकास र दिगो विकासमा ध्यान केन्द्रित हुँदैछन् । यी प्रवृत्तिहरूले वैदेशिक सहायताको परिदृश्यलाई रूपान्तरण गर्दैछ, जसले थप समावेशी, नवीनता र विश्वव्यापी चुनौतीहरूको लागि उत्तरदायी बनाउँदैछ । वैदेशिक सहायता सम्बन्धमा आएका प्रमुख नवीनतम अवधारणाहरूलाई देहाय अनुसार उल्लेख गरिएको छ :

- (क) **निजी क्षेत्रको संलग्नता:** वैदेशिक सहायतासँग निजी लगानीलाई मिसाउने प्रवृत्ति बढ्दो छ । विकास वित्त संस्थाहरू र लगानीलाई आर्थिक प्रतिफल र सामाजिक प्रभाव जस्तै पूर्वाधार, स्वास्थ्य सेवा र शिक्षा दुवै सिर्जना गर्ने परियोजनाहरूमा प्रयोग गरिँदैछ ।

- (ख) **टेक्नोलोजी र डिजिटल सहायता:** डिजिटल प्लेटफर्महरू थप प्रभावकारी रूपमा सहायता प्रदान गर्न प्रयोग भइरहेका छन् । Mobile Money transfer, पारदर्शिताका लागि ब्लकचेन र एआई-सञ्चालित उपकरणहरूतर्फ आकर्षण बढ्दैछ ।
- (ग) **जलवायु परिवर्तन र दिगो विकासमा केन्द्रित:** जलवायु परिवर्तन, वातावरण संरक्षण र दिगो विकास लक्ष्यहरू (SDGs) लाई सम्बोधन गर्न वैदेशिक सहायता बढ्दो रूपमा केन्द्रित छ । हरित वित्त पहल र जलवायु लघिलोपन कार्यक्रमहरूले विशेषगरी विकासशील देशहरूलाई जलवायु परिवर्तनका प्रभावहरूलाई कम गर्न र अनुकूलन गर्न मद्दत गर्न थप कोष प्राप्त गर्दैछ ।
- (घ) **स्थानीयकरण र सामुदायिक नेतृत्वको विकास:** स्थानीय संस्था र समुदायहरूलाई विकास परियोजनाहरूमा नेतृत्व लिन सशक्तीकरण गरेर सहायता प्रयासहरूलाई स्थानीयकरण गर्ने दिशामा परिवर्तन भएको छ । जसबाट सांस्कृतिक रूपमा संवेदनशील, प्रभावकारी र दिगो समाधानहरूलाई बढावा दिन्छ ।
- (ङ) **दक्षिण-दक्षिण सहयोग:** विकासशील देशहरूले एक अर्कालाई बढ्दो मात्रामा सहायता प्रदान गरिरहेका छन्, जसलाई दक्षिण-दक्षिण सहयोग भनिन्छ । यसले प्रायः परम्परागत पश्चिमी दाताहरूलाई बेवास्ता गर्दै ग्लोबल साउथका राष्ट्रहरूबीच ज्ञान आदानप्रदान, क्षमता निर्माण र आर्थिक सहयोग समावेश गर्दछ ।
- (च) **मानवीय नवीनता:** विश्वव्यापी संकट (द्वन्द्व, महामारी आदि) को व्यापकतामा मानवीय सहायताले थप नवीन समाधानहरू अपनाइरहेको छ । यसमा मोबाइल स्वास्थ्य एकाइहरू र शरणार्थीहरूका लागि नवीनताको लागि अभ्यास भइरहेको छ ।
- (छ) **ससर्त सहायता अस्वीकार:** थप लघिलो र अनटाइड सहायतातर्फ आकर्षण बढेको छ । जहाँ प्राप्तकर्ताहरू दाता देशहरूको सर्तहरूद्वारा प्रतिबन्धित हुनुको सट्टा आफूलाई उपयुक्त देखिएअनुसार कोष प्रयोग गर्न स्वतन्त्रतर्फ अग्रसर छन् जसबाट प्रापक देशको स्वामित्वलाई बढावा दिन्छ ।
- (ज) **तथ्य तथा तथ्याङ्कमा आधारित विकास, पारदर्शिता र सुशासन:** सहायता संस्थाहरूले सहायता

कार्यक्रमहरूको प्रभावकारिता ट्र्याक गर्न डेटा र विश्लेषणहरू बढ्दो रूपमा प्रयोग गर्दैछन् ।

विकास सहायता परिचालनमा मुलुकको उपयोग क्षमता बढाउन अवलम्बन गर्नुपर्ने उपायहरू:

छनोट र उत्पादनशील क्षेत्रमा मात्र ऋण र सहायता प्राप्त गरी सहायता प्राप्त गर्ने देशको स्वामित्व ग्रहण हुने गरी सहायता स्वीकार गर्नुपर्दछ । सहायता परिचालन क्षमतालाई सम्बन्धित पदाधिकारीको कार्य सम्पादनसँग आबद्ध गर्नु पर्दछ । परियोजना केन्द्रित सहयोग प्राप्त गर्नु पर्दछ र प्राविधिक सहायतालाई न्यूनतम सीमामा कायम राख्नु पर्दछ । सहायताको दोहोरोपनालाई हटाउन Aid Management Platform लाई अद्यावधिक गरिनु पर्दछ । सोभै भुक्तानी हुने सहायताको परिचालनको लागत तथा सञ्चालन विधि नियन्त्रण गर्न अन्तरनिकाय समन्वयमा जोड दिनुपर्दछ र विकास सहायताको स्वरूपमा परिमार्जन गरी Hybrid Annuity Model, Commercial Blending, Blended Financing ढाँचामा सहायता परिचालन गर्ने नीति अवलम्बन गर्नुपर्दछ । सहायताप्रति सम्बन्धित निकायको स्वामित्व अभिवृद्धि गर्नुपर्दछ । साथै, विकास सहायताको उपयोग क्षमता अभिवृद्धि गर्न र सम्भौता अनुसारको सहायता परिचालन गर्न देहायका पक्षहरूमा सुधार गर्नु पर्दछ:

- (क) वैदेशिक सहायताबाट प्राप्त हुने स्रोतको दीर्घकालीन प्रतिफल र प्रभाव विश्लेषण गरी दिगो विकास लक्ष्यतर्फ उच्चतम विकास सहायता परिचालन गर्ने योजना तयार गर्नुपर्दछ र आर्थिक वृद्धि, रोजगारी सिर्जना हुने, आय आर्जन वृद्धि र उत्पादन वृद्धि हुने गरी ठूला परियोजनामा वैदेशिक सहायता परिचालन गर्न केन्द्रित गर्नुपर्दछ,
- (ख) वातावरणीय पक्ष र जलवायु परिवर्तनको क्षेत्रमा वैदेशिक सहायता परिचालन गर्नुपर्दछ साथै विकास साभेदार र सहायता प्राप्त गर्ने मुलुक दुवैको दोहोरो उत्तरदायित्व स्थापित गर्ने गरी सम्भौता गरिनु पर्दछ,
- (ग) मुलुकको विकास अवस्था अनुसार कुन स्टेज (Stage) मा प्रवेश गरेपछि, सेक्टर विशेषबाट रोक्दै जाने वा कुल गार्हस्थ्य उत्पादन, प्रति व्यक्ति आय कति पुगेपछि वैदेशिक सहायता परिचालनबाट बाहिरिने हो (Exit Policy) भन्ने विषयमा नीतिगत स्पष्टता कायम गर्नुपर्दछ र विकास सम्भौताको

प्रस्ताव, भाषागत व्यवस्था, सहायता परिचालनको प्राथमिकता लगायतका विषयमा जनशक्तिको वार्ता गर्ने क्षमता वृद्धि गर्नुपर्दछ,

- (घ) सम्झौता अनुसार व्यवस्थापन गर्न सार्वजनिक खरिद कार्य समयमा सम्पन्न गर्ने, कानुनको कार्यान्वयन प्रभावकारी रूपमा गरी बजेट सुशासन कायम गर्दै राष्ट्रिय प्रणालीप्रति विश्वास बढाउनु पर्दछ र सोधभर्ना नभई बजेट फुकुवा गर्ने प्रणाली अन्त्य गरी शोधभर्ना प्रक्रियालाई सरल, चुस्त बनाउनु पर्दछ,
- (ङ) बाह्य ऋणको आकार वृद्धि भएकोले ऋणको छनोट तथा दिगोपनामा ध्यान दिनुपर्दछ र वैदेशिक सहायताको Absorption Capacity वृद्धिमा जोड दिनुपर्दछ । यसकालागि सहायताबाट सञ्चालित परियोजनाको दीगो सञ्चालनका आधार तयार गर्ने, विकास सहायता परिचालनमा नयाँ साभेदारसँगको सहकार्य अघि बढाउने तथा वैदेशिक लगानीलाई सहयोग पुग्ने गरी सहायता परिचालन गर्ने, क्षेत्रगत सहायतालाई एकीकृत रूपमा परिचालन गर्ने,
- (च) अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाबाट परिचालन हुने सहायता बजेटरी प्रणालीमा आबद्ध गर्ने र वस्तुगत सहायतामा आधारित सहायतालाई निरूत्साहित गर्नुपर्दछ । उत्पादनशील क्षेत्रमा संस्थागत तथा सरकारी जमानीमा सहायता परिचालन गर्ने, सहायता प्रशोचन क्षमता बढाउन सहायता परिचालन पद्धतिमा सुधार गर्ने,
- (छ) बहु साभेदारसँगको सहकार्यमा सहायता प्राप्तिलाई सहज बनाउन प्रक्रियागत सहजीकरण गरिनु पर्दछ । बाह्य ऋण माथी हिस्सा कम गर्ने (LDC Graduation पछि ऋणको ब्याजदर बढ्ने हुँदा अतिरिक्त दायित्व सृजना हुने जोखिम) रणनीति अवलम्बन गर्नु पर्दछ । दाताका अत्यधिक सर्त समावेश भएका सहायता छनोटपूर्ण हुने हुँदा स्रोतर्फ अध्ययन विश्लेषण गरी राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रभन्दा बाहिर गई सहायता स्वीकार गर्नु हुँदैन । सहायताबाट सञ्चालित आयोजना उपर नागरिक समाज र निजी क्षेत्रको भूमिका विस्तार गर्नु पर्दछ । सहायता आन्तरिक स्रोत वृद्धिमा परिचालन गर्ने रणनीति अख्तियार गरिनु पर्दछ । वैदेशिक सहायतामा सञ्चालित आयोजनाको परियोजना

सुशासन कायम गर्न सरोकारवाला पक्षसँग समन्वय कायम गर्नुपर्दछ ।

निष्कर्ष

नेपालजस्तो विकासोन्मुख मुलुकका लागि वैदेशिक सहायता अभै केही वर्षको लागि अति आवश्यक र महत्त्वपूर्ण रहने छ । यसको परिचालन एवं प्रभावकारिता हिजो जस्तो थियो, आज पनि उस्तै छ । तर पनि हार्न नसकिने तथ्य के हो भने हामी कहाँ आर्थिक विकासको लागि साधनको न्यूनता छ, सो न्यूनता पूरा गर्ने तत्कालीन विकल्प वैदेशिक सहायता नै हो । नेपालमा हाल बनेका भौतिक पूर्वाधार र हासिल भएका मानवीय विकास एवं शिक्षा, स्वास्थ्य क्षेत्रका उपलब्धिमा वैदेशिक सहयोगको उल्लेख्य योगदान रहेको तथ्य पनि बिर्सन सकिन्न । तर, समस्याको मूल जड भने यो जुन रूपमा प्रभावकारी हुनुपर्ने थियो, सो रूपमा हुन नसक्नु नै हो । अतः वैदेशिक सहायता परिचालनमा अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा विकसित नयाँ अवधारणाहरूलाई आन्तरिकीकरण गर्दै, नयाँ सोच, नयाँ प्रतिबद्धता र संस्थागत सुधारका साथ अघि बढनुपर्ने अपरिहायर्ता छ । तत्कालीन विकास आवश्यकता परिपूर्ति गर्नमा रहेको साधनको न्यूनता पूर्ति गर्न वैदेशिक सहायता परिचालन गर्ने तर दीर्घकालमा भने हाम्रो आन्तरिक राजस्व परिचालनलाई नै आर्थिक विकासको भरपर्दो साधनको रूपमा विकसित गरिनुपर्छ । ■

लेखक अर्थ मन्त्रालयका उपसचिव हुनुहुन्छ ।

स्रोत सामग्री

- अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता परिचालन नीति, २०७६, अर्थ मन्त्रालय ।
- आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को बजेट वक्तव्य, आर्थिक सर्वेक्षण, अर्थ मन्त्रालय, सिंहदरबार ।
- नेपालको संविधान, कानुन किताब व्यवस्थापन समिति ।
- सोह्रौं योजना, राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय, सिंहदरबार ।
- www.worldbank.org

संगठित साइबर अपराधको उद्देश्य र यसको दुष्प्रभाव तथा यस सम्बन्धी कानूनको विकास

गम्भीरबहादुर हाडा

नारदमुनि सिग्देल

सारांश (Abstract)

सामान्य अर्थमा संगठित रूपले गरिने अपराधलाई संगठित अपराध भनिन्छ । मुलतः व्यावसायिक रूपमा गरिने अपराध संगठित अपराध हो । संगठित अपराध मुलुकको गम्भीर अपराधको श्रेणीमा पर्दछ । यो अपराध बहुक्षेत्रीय प्रकृतिको सूचना प्रविधिको अत्यधिक प्रयोग भएको पहिचान गर्न कठिन, वित्तीय तथा अन्य वस्तुगत फाइदाका लागि निर्देशित हुन्छ । कम्प्युटर, इन्टरनेट इन्ट्रानेट र एक्सट्रानेटको माध्यमबाट गरिने साइबर अपराध अन्तर्गत वेबसाइट तथा इमेल ह्याकिङ, चरित्र हत्या, डाटा चोरी, इन्टरनेटमार्फत ब्ल्याकमेलिङ, इन्टरनेट बैंकिङ जालसाजी, अर्काको पहिचान अनधिकृत रूपमा प्रयोग, क्रेडिट कार्ड, अर्काको कम्प्युटर, विद्युतीय उपकरण तथा नेटवर्कमा पुऱ्याउने क्षति, जालसाजी जस्ता अपराधमा पर्दछन् । आर्थिक वा गैरआर्थिक लाभ प्राप्त गर्ने उद्देश्यका साथ Tele-communication का साधनहरू जस्तै: टेलिफोन, फ्याक्स, मोबाइल, कम्प्युटर, इन्टरनेट, नेटवर्क आदिका माध्यमबाट गरिने अपराधिक कार्य नै संगठित अपराध हो ।

नेपालमा साइबर अपराध नियन्त्रण गर्न बनेका विभिन्न ऐन कानून नियमहरू तर्जुमा गरेर कार्यान्वयन भइरहेका छन् । जस्तै: मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ को दफा ३०६ र ३०७ मा भएको व्यवस्थाहरू, केन्द्रीय अनुसन्धान ब्युरो, विद्युतीय कारोबार ऐन, २०६३ ले प्रकाशन गर्न नहुने भनिएका सामग्रीहरूको प्रकाशन । नेपालको संविधान, २०७२, दण्डहीनताको अन्त्य गरी कानुनी राज्यको स्थापनामा जोड दिएको । सुशासन कायम गराउने राज्यको दायित्वको रूपमा स्वीकार । नागरिक हित र संरक्षणमा प्रतिबद्ध । संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७०, मुलुकी फौजदारी अपराध संहिता, २०७४, भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९, राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८, सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐन, २०६४, लागुऔषध नियन्त्रण ऐन, २०३३, मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार नियन्त्रण ऐन, २०६४, विद्युतीय कारोबार ऐन, २०६३, राजस्व चुहावट अनुसन्धान तथा सजाय ऐन, २०५२, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९, उपभोक्ता हित संरक्षण ऐन, २०७५, संकटापन्न वन्यजन्तु तथा वनस्पतिको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार नियन्त्रण ऐन, २०७३, लागु औषध सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय एकल महासन्धि, १९६१, अन्तर्राष्ट्रिय संगठित अपराध सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धि, २०००, राष्ट्रिय साइबर सुरक्षा नीति, २०८० ।

शब्दकुञ्जी (Keywords): शीर्षक, सारांश, पृष्ठभूमि, मुख्य विषयवस्तु, समस्या तथा सुभाव, निष्कर्ष, सन्दर्भ सामग्री ।

पृष्ठभूमि (Introduction):

कुनै पनि कम्प्युटर, इन्टरनेटको दुरुपयोग वा इलेक्ट्रोनिक जालसाजी जस्ता गतिविधिलाई साइबर अपराध भनिन्छ । अर्को शब्दमा कुनै पनि कम्प्युटर,

इन्टरनेट जस्ता सूचना प्रविधिका साधनहरू प्रयोग गरेर हुने गलत र गैरकानुनी कार्यलाई साइबर अपराध भनिन्छ । यस्ता गलत क्रियाकलापहरूलाई रोकथाम गर्न ल्याइएको कानूनलाई साइबर कानून भनिन्छ । साइबर कानूनले इन्टरनेट सम्बन्धी अपराध विद्युतीय कारोबार ऐन २०६३ ले कम्प्युटर तथा साइबर अपराधसँग सम्बन्धित मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्नका लागि अलग न्यायिक अङ्गहरू, सूचना प्रविधि न्यायीकरण, सञ्चार प्रविधि पुनरावेदन

न्यायाधीकरणको व्यवस्था गरेको छ । न्यायाधीकरणले प्रारम्भिक मुद्दाहरू हेर्ने र पुनरावेदन न्यायाधीकरणले जटिल एवं महत्वपूर्ण मुद्दाहरू हेर्ने व्यवस्था गरिएको छ । यी प्रस्तावित न्यायाधीकरणहरूले साइबर अपराधीलाई कानूनको कठघरामा उभ्याई आवश्यक दण्ड, सजाय एवं जरिवाना तोक्दछन् ।

यस ऐनले ह्याकिङ, चोरी, प्रतिलिपि अधिकार, जालसाजी र अन्य छलकपट जस्ता कम्प्युटर र साइबर सम्बन्धी गतिविधिलाई स्पष्ट परिभाषित गर्नुका साथै सजाय पनि तोकेको छ । यस ऐनका अनुसार यदि कसैले साइबर अपराध गरेमा सो व्यक्तिलाई कम्तीमा ६ महिनादेखि ३ वर्षसम्म कैद र रु. ५०,०००/- देखि रु. २,००,०००/- सम्म जरिवाना गरिन्छ ।

कम्प्युटर र इन्टरनेटको प्रयोगबाट गरिने अपराध नै साइबर अपराध हो जसमा कम्प्युटर र इन्टरनेटको पहुँचबाट विभिन्न वेबसाइटहरू ह्याक गरिन्छ र अनधिकृत रूपमा विभिन्न साइटमा रहेका महत्वपूर्ण सूचनाहरूलाई चोरी तथा नष्ट गर्ने कार्य गरिन्छ ।

संगठित अपराध भन्नाले योजना, तयारी, संगठन सञ्जाल, पर्याप्त स्रोत साधनसहित धेरै व्यक्तिहरू संगठित भई मिलेर गरिने एक वा एकभन्दा बढी गम्भीर किसिमको अपराध गर्ने कार्यलाई संगठित अपराध हो । यस्तो संगठित अपराध सीमाविहीन, संगठित र योजनाबद्ध रूपमा हुने गर्दछ । संगठित अपराध नियोजित एवं योजनाबद्ध अपराध हो जुन साधारण अपराधभन्दा गम्भीर हुन्छ । एक व्यक्तिले गरेको कसुरभन्दा फरक हुन्छ । व्यक्ति वा समूहले नै गरेको कसुर भए पनि निश्चित चरित्र वा ढाँचा नभएसम्म त्यो संगठित अपराध मानिँदैन । सैद्धान्तिक रूपले प्रभावित नभएको आपराधिक गतिविधि, पदसोपानसहित (श्रेणीबद्ध रूपमा) संगठित, दक्ष जनशक्ति (पेसागत दक्षता) र क्षेत्र (कार्य) विभाजनसहित संगठित, निश्चित नियम अनुरूप सञ्चालित आपराधिक गतिविधि, स्वेच्छाचारी वा एकछत्र रूपमा गरिने अपराध, पेसेवार अपराधीलाई सदस्य बनाउने प्रवृत्ति वा प्रक्रिया नै संगठित अपराध हो ।

Organized crime or criminal organizations can be defined as a transitional grouping of highly centralized enterprises run by criminals for the purpose of engaging in illegal activity, most commonly for the purpose of generating a monetary profit.

सामान्य अर्थमा कम्प्युटर, इन्टरनेट अपराध र

दुरुपयोग नियन्त्रण एवं निराकरण सम्बन्धी कानूनलाई साइबर कानून भनिन्छ । साइबर कानूनले इन्टरनेट सम्बन्धी अपराध नियन्त्रण गर्न मद्दत गर्दछ । साइबर कानूनले विद्युतीय माध्यमबाट हुने कारोबारलाई वैधता प्रदान गरेर विभिन्न किसिमका इलेक्ट्रोनिक जालसाजी नियन्त्रण एवं निराकरण, साइबर अपराधीलाई कानून बमोजिम कारबाही आदिद्वारा इन्टरनेट सम्बन्धी अपराध नियन्त्रण गर्दछ । त्यसैले साइबर कानून महत्वपूर्ण छ ।

हामी कम्प्युटर इन्टरनेटले चलेको समाजमा बाँचिरहेका छौं । कम्प्युटरको कार्य तीव्रता र विश्वसनीयताले हाम्रो दैनिक जीवनलाई सजिलो र आरामदायी बनाइदिएको छ । सञ्चार प्रविधिको आगमनले हाम्रो जीवनमा नयाँ आयाम थपिदिएको छ, तर हरेक नयाँ आयाम सँगसगै नयाँ चुनौती पनि थपिँदै गइरहेका छन् । सूचनाको बढ्दो आदानप्रदानले गर्दा कतिपय समस्याहरू पनि निम्तिरहेका छन् । केही प्रमुख समस्याहरू, जस्तै: ह्याकिङ, बौद्धिक सम्पत्ति चोरी, साइबर बदमासी, गोपयनीयता भङ्ग आदि व्याप्त छन् ।

विभिन्न राष्ट्रसँग आ-आफ्नै साइबर कानूनहरू र साइबर कानूनलाई कार्यान्वयन गर्ने अङ्गहरू छन् । यसैगरी नेपाल सरकारले पनि साइबर अपराधलाई नियन्त्रण गर्न साइबर कानून ल्याएको छ । सन् २००४ भन्दा अघि सार्वजनिक अपराध ऐनले साइबर अपराध नियन्त्रण गर्थ्यो । नेपाल प्रहरीले साइबर अपराधको नियन्त्रण गर्ने जिम्मा लिएको भए तापनि उनीहरूमा प्राविधिक पक्षको ज्ञान थिएन । जसको फलस्वरूप अपराध सम्बन्धी दण्ड सजाय प्रभावकारी हुन सकेन । पछि, विद्युतीय कारोबार ऐन, २०६३ सन् २००४ मा पारित भयो, जसलाई साइबर कानून भनिन्छ । यसबाहेक पनि नेपाल सरकारले साइबर सुरक्षा प्रत्याभूति दिनका लागि विभिन्न ऐन तथा नीतिहरू जस्तै: साइबर सुरक्षा नीति २०७३, साइबर अपराध ऐन विधेयक ई.स. २०१८ आदि पनि ल्याएको छ । यस ऐनले कानुनी रूपरेखा, डिजिटल सिग्नेचर र विद्युतीय कारोबार सम्बन्धी प्रशासनिक व्यावहारिक संयन्त्र व्यवस्था गर्नुका साथै कम्प्युटरमा आधारित गतिविधिलाई नियमन गर्न र साइबर अपराधीलाई दण्ड सजायको व्यवस्था गरेको छ । यस ऐनले नियामक र प्रमाणीकरण गर्ने निकाय, ग्राहकको काम, कर्तव्य र अधिकार न्यायाधीकरण तथा सञ्चार प्रविधि पुनरावेदन न्यायाधीकरणको समेत व्यवस्था गरेको छ । यस ऐनका १२ परिच्छेद र ८० दफाहरू छन् ।

विद्युतीय कारोबार ऐन, २०६३ ले 'कम्प्युटर, इन्टरनेट लगायतका विद्युतीय सञ्चार माध्यमहरूमा प्रचलित

कानुनले प्रकाशन तथा प्रदर्शन गर्न विरुद्धका सामग्री प्रकाशन नहुने भनी रोक लगाएका सामग्री वा सार्वजनिक नैतिकता, शिष्टाचार वा प्रदर्शन गर्ने लगायतका कामलाई विद्युतीय कसुर भनी परिभाषा गरेको छ ।

विद्युतीय उपकरणहरू कम्प्युटर, मोबाइल तथा फर्मका नेटवर्कको दुरुपयोग गरी गरिने कुनै पनि अपराधजन्य कार्यहरू तथा इन्टरनेटको प्रयोगमार्फत गरिने मानसिक पीडा, चरित्र हत्या, हिंसा वा अफवाह फैलाउने कार्य, यौनजन्य अश्लीलता फैलाउने कार्य/इन्टरनेट फ्रड (धोकाधडी), अर्काको एकाउन्टलाई अनधिकृत रूपमा प्रयोग, क्रेडिट कार्ड तथा एकाउन्ट आदिको चोरी गरी गरिने बैकिङ कसुर, अर्काको कम्प्युटर, विद्युतीय उपकरण तथा नेटवर्क लगायत विद्युतीय अभिलेखमा पुऱ्याइने अनधिकृत पहुँच तथा क्षति लगायत गैरकानुनी कार्य समेतलाई साइबर अपराध भनी सम्झनुपर्दछ ।

Cyber crime, is any crime that involves a computer and a network. The computer may have been used in the commission of a crime, or it may be the target.

विद्युतीय उपकरणहरू जस्तै कम्प्युटर, मोबाइल तथा यसको नेटवर्कका माध्यमबाट गरिने जुनसुकै प्रकारका आपराधिक कार्यलाई विद्युतीय अपराध (साइबर अपराध) भनिन्छ । प्रचलित कानुन, अन्तर्राष्ट्रिय सन्धी सम्झौताले बर्जित गरेको कुनै पनि सूचना तथा संचार प्रविधि प्रयोग भएको वा ती प्रविधिमा क्षति पुग्ने क्रियाकलाप नै विद्युतीय अपराध हो ।

विश्वभरि नै अपराधको क्षेत्रमा सबैभन्दा द्रूत गतिमा वृद्धि भइरहेको अपराधमध्ये साइबर अपराध पनि एक हो । संसारको एउटा स्थानमा रहेर कुनै पनि अर्को भागमा बसेका व्यक्ति वा संस्थाको विरुद्धमा साइबर अपराध गर्न सकिन्छ । प्रविधिमा आएको तीव्र विकासका कारणले साइबर अपराध सम्भव भएको हो । घरको एउटा कुनामा बसेर छिमेकीको वाईफाई एक क्लिकमा सजिलै ह्याक गर्न सकिन्छ । धेरैभन्दा धेरै अपराधीहरूले आधुनिक प्रविधिको विकासको गलत फाइदा उठाउँदै विभिन्न किसिमका अपराधहरू गरिरहेका छन् । साइबर अपराधको बासबाट नेपाल पनि अछुतो रहन सकेको छैन । यस क्षेत्रका केही प्रमुख समस्या एवं चुनौतीहरूलाई यसप्रकार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

साइबर अपराध भन्नाले विद्युतीय माध्यमको प्रयोगद्वारा ठगी, चोरी, गोपनीयता भंग र मानमर्दन लगायतका गैरकानुनी क्रियाकलाप हो । विज्ञान र प्रविधि

विकासको नकारात्मक उपज हो । संगठित अपराधको एक स्वरूप हो । आजको बृहत र जटिल चुनौतीको विषय हो । विद्युतीय अपराध अन्तर्गत विद्युतीय उपकरण प्रयोग गरिने । विद्युतीय सञ्जाल प्रयोग हुने । आपराधिक उद्देश्य हुने । आपराधिक समूहबाट सञ्चालन हुने । उच्च प्रविधिको प्रयोग गरिने । गोप्य कार्यशैली हुने । नयाँ-नयाँ शैलीको प्रयोग हुने ।

नेपालमा साइबर अपराधको प्रवृत्ति पनि विगतका वर्षहरूमा भन्दा परिवर्तन भइरहेको छ । यसलाई चुनौती मान्न सकिन्छ । प्रारम्भमा साइबर अपराध तथ्यांक चोरी, इमेल ब्ल्याकमेल, एसएमएस ब्ल्याकमेल आदि हुन्थे भने हिजोआज अनधिकृत पहुँच, अनलाइन जालसाजी, गैरकानुनी गतिविधिहरू आदि हुन थालेका छन् । यसबाहेक पनि सामाजिक सञ्जालमा जटिल एवं माथिल्लो स्तरका अपराधहरू घटिरहेका छन् । यो पनि अर्को ठूलो चुनौती हो ।

साइबर कानुनको प्रभावकारी कार्यान्वयन पनि अर्को चुनौती हो । कानुनको अभ्यास त्यतिबेला मात्र प्रभावकारी हुन्छ जतिबेला जनता सचेत हुन्छन् । नेपालको सन्दर्भमा अधिकांश जनताहरू साइबर कानुनको बारेमा अनविज्ञ छन् । त्यसैले कतिपय अवस्थामा अपराधजन्य क्रियाकलापहरू भइरहँदा पनि उनीहरू मौन बस्दछन् जसले गर्दा साइबर अपराध घट्नुको सट्टा बढिरहेको छ । अनुसन्धानका अभावले अपराधीहरू सजिलै उम्किन पाइरहेका छन् । जसलाई साइबर अपराधको क्षेत्रमा चुनौती मान्न सकिन्छ । यसर्थ, साइबर कानुनको सही कार्यान्वयन नियमन, संशोधन र जनचेतना वृद्धि जस्ता गतिविधि मार्फत् साइबर सुरक्षा बढाउन सकिन्छ भन्ने निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ ।

डिजिटल राइट्स नेपाल (डिआरएन) ले साइबर सुरक्षा सम्बन्धी महत्त्वपूर्ण मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्ने दुई विश्लेषण पत्र प्रकाशन गरी सार्वजनिक गरेको छ । 'राष्ट्रिय साइबर सुरक्षा नीति सम्बन्धी विश्लेषण पत्र' मा राष्ट्रिय साइबर सुरक्षा नीति-२०८० को विस्तृत विश्लेषण गर्दै सो नीतिले मानव अधिकारमा पार्ने सम्भावित प्रभावहरूको चर्चा गरिएको छ भने दोस्रो प्रकाशन, 'राष्ट्रिय इन्टरनेट गेटवे सम्बन्धी विश्लेषण पत्र' ले नेपालमा प्रस्तावित राष्ट्रिय इन्टरनेट गेटवेको गहन विश्लेषण प्रस्तुत गर्ने डिआरएनले उल्लेख गरेको छ ।

संगठित अपराध निवारण ऐन, २०७० ले संगठित अपराध भन्नाले कसैले अपराधिक समूहको लाभका लागि, आपराधिक समूहको निर्देशनमा, आपराधिक समूहको

तर्फबाट आपराधिक समूहसँग मिलेर वा आपराधिक समूहको संस्थापक सदस्य भई जानी-जानी कुनै गम्भीर अपराध गरेमा निजले संगठित अपराध गरेको मानिने भनेर परिभाषित गरेको पाइन्छ ।

विद्युतीय कारोबार ऐन, २०६३ को परिच्छेद ९ मा कम्प्युटर स्रोत संकेतको चोरी, नष्ट वा परिवर्तन गर्ने, कम्प्युटर सामग्रीमा अनधिकृत पहुँच, कम्प्युटर र सूचना प्रणालीमा क्षति पुऱ्याउने, विद्युतीय स्वरूपमा गैरकानुनी कुरा प्रकाशन गर्ने, गोपनीयता भंग गर्ने, भुट्टा व्यहोराको सूचना दिने, भुट्टा इजाजतपत्र वा प्रमाणपत्र पेश गर्ने वा देखाउने, तोकिएको विवरण वा कागजात पेश नगर्ने, कम्प्युटर जालसाजी गर्ने, कम्प्युटरसम्बन्धी कसुर गर्न प्रोत्साहन गर्ने, मतियार भई कार्य गर्ने आदिलाई विद्युतीय अपराधका रूपमा उल्लेख गरिएको छ । त्यस्तै मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ दफा २९५ मा अनुमतिबिना कुनै व्यक्तिको तस्बिर खिच्ने वा तस्बिरको स्वरूप बिगार्ने कार्यलाई समेत साइबर अपराध अन्तर्गत राखेको छ ।

संगठित अपराध: विद्युतीय अपराध, बेचबिखन, एकाधिकार, आतंकवाद, भ्रष्टाचार र अवैध मुद्रा निर्मलीकरण, Cyber crime, Trafficking, Cartelling, Terrorism, Corruption and Money Laundering.

"अनियमित कार्यहरू नियमित र योजनाबद्ध रूपले सञ्चालन गरिनु संगठित अपराध हो ।"

विश्वमा संगठित अपराधबारे सन् २००२ पछि मात्र मतैक्यता देखिएको पाइन्छ जतिबेला अन्तरदेशीय संगठित अपराध सम्बन्धी राष्ट्रसंघीय सम्मेलन" ले संगठित अपराधिक समूहलाई यसरी परिभाषित गर्‍यो :

"A group having at least three members, taking same action in concert (i.e., together or in some coordinated manner) for the purpose of committing a 'serious crime' and for the purpose of obtaining a financial or other benefits."

"Cyber crime is after all simply 'crime' with some sort of computer or cyber aspect ."

आजको संगठित अपराधको दुनियौंमा अपराधको एउटा स्वरूप साइबर अपराध पनि भएको छ । सजिलो वाक्य भएपनि साइबर अपराधले गहन अर्थ बोक्दछ । साइबर अपराधलाई पनि सीमाबद्ध गर्न या निश्चित स्वरूपको हुन्छ भनेर ठोकुवा गर्न सकिँदैन । यो अपराधीको सीप, क्षमता, विधि उद्देश्य अनुसार जुनसुकै किसिमको हुन सक्छ ।

मुख्य विषयवस्तु

साइबर अपराधको किसिम तथा वर्गीकरण

→ Hacking, → Software piracy, → Harassment via e-mail, → Cyber pornography, → Defamation, → Morphing, → Phishing, → Impostor, → Online identity theft, ± Denial-of-Service Attack, → Spamming and Email Bombing, Data Diddling, etc. → Web jacking, व्यक्ति विरुद्धको अपराध, सम्पत्तिविरुद्धको अपराध, बौद्धिक सम्पत्तिको चोरी तथा दुरुपयोग, सरकार विरुद्धको अपराध, समाजविरुद्धको अपराध, Online Gambling fraud, ह्याकिङ, फिसिङ, इमेल, फेसबुक, ट्विटर आदिबाट हैरानी दिने, साइबर आतंकवाद, महिला तथा बाल अश्लील भिडियो र तस्बिरहरू, आर्थिक अपराधहरू, घुस तथा भ्रष्टाचार आदि ।

कम्प्युटरलाई माध्यमको रूपमा प्रयोग गरेर गरिने केही विद्युतीय अपराध निम्नानुसार छन् :

Financial Crime: क्रेडिट कार्ड जालसाजी, अवैध रूपमा मुद्राको कारोबार आदि जस्ता कार्यहरू ।

संगठित अपराधका क्षेत्रहरू

- संगठित अपराधको मुख्य क्षेत्र सम्पत्ति सम्बन्धी अपराध हो,
- विभिन्न गैरकानुनी कार्यहरू गरेर अवैध रूपमा कालो धन जम्मा गर्ने, सोको लगानी वैध वा अवैध रूपमा गर्ने, कुख्यात अपराधीहरू बनाउने, समानान्तर अर्थ व्यवस्था सञ्चालन गर्ने,
- अपराधलाई राजनीतिकरण गर्ने जस्ता कार्यहरू समेत यसका क्षेत्रहरू हुन् ।

साइबर अपराधमा कम्प्युटरको प्रयोगमा १. निशानाको रूपमा: जस्तै भाइरस हमला गर्नको लागि, २. हतियारको रूपमा: ठगी, गैरकानुनी जुवा आदिको लागि, ३. साधनको रूपमा: गैरकानुनी र चोरिएका सूचना, तथ्यांक आदि लुकाउने ठाउँको रूपमा ।

साइबर अपराधका प्रकृति/प्रकारहरू

साइबर अपराध आज भन्फन् फैंल्लिँदै गएको छ । साइबर अपराधलाई वर्गीकरण गर्ने कुनै वैज्ञानिक आधारहरू नभए तापनि अपराधको प्रकृतिका आधारमा निम्नानुसार वर्गीकरण गरिएको पाइन्छ:

१. **ह्याकिङ:** अनधिकृत रूपमा अरुको कम्प्युटर वेबसाइटमा गएर सूचना र जानकारी माथि पहुँच राख्ने कार्यलाई ह्याकिङ भनिन्छ ।
२. **भाइरस फैलाउने:** विभिन्न भाइरसहरूको सिर्जना गरेर वा अन्यत्रबाट लिएर इन्टरनेटको प्रयोगबाट फैलाउने आपराधिक गतिविधि पनि एक किसिमको साइबर अपराध नै हो ।
३. **सफ्टवेयर नक्कल:** प्रतिलिपि अधिकारको युगमा सफ्टवेयर चोरी गर्न वा Copy गर्ने वा अरुलाई वितरण गर्ने कार्यलाई Piracy भनिन्छ जसले उत्पादकलाई निकै ठूलो क्षति पुऱ्याउँछ ।
४. **पोर्नोग्राफी:** पोर्नोग्राफी आज विश्वमा विद्युतीय व्यापारको एक उत्कृष्ट उत्पादन भएको छ जसले बच्चादेखि बुढासम्मलाई असर गरिरहेको छ । कुलतमा फसाइरहेको छ ।
५. **क्रेडिट कार्ड हर्मी:** अनलाइन कारोबारको क्रममा प्रयोग हुने क्रेडिट कार्डहरू सुरक्षित देखिँदैनन् ह्याकरले कार्ड नम्बर चोरी गरेर क्रेडिट कार्डको दुरुपयोग गर्न सक्छन् । गरिरहेका छन् ।
६. **धम्की:** कम्प्युटरको प्रयोग गरेर अपराधीहरूले धम्कीपूर्ण इमेल पठाउने, असुली गर्ने कामहरू गरेका हुन सक्छन् ।

साइबर अपराधका विशेषता तथा स्वरूप

- अपराधको लागि कम्प्युटर र इन्टरनेट अपरिहार्य हुन्छ ।
- आर्थिक उपार्जन वा अर्कोलाई हानी नोक्सानी पुऱ्याउने उद्देश्यले साइबर अपराध गरिन्छ ।
- साइबर अपराध सीमाविहीन हुन्छ अर्थात विश्वको जुनसुकै स्थानबाट यो अपराध गर्न सकिन्छ ।
- अपराधी पत्ता लगाउन गाह्रो हुन्छ ।
- अपराधीलाई कारबाही गर्न बहुराष्ट्रिय समन्वयको खाँचो हुन्छ, आदि ।
- जालसाजी कसैलाई कुनै चिह्ना परेको वा अवसर प्राप्त भएको वा त्यस्तो चिह्ना वा अंक
- प्राप्त हुने भनी कुनै कार्य गर्न लगाउने, व्यवस्थापन खर्च भनी रकम माग गर्ने,
- गलत कागजात तयार गर्ने कम्प्युटरको गलत प्रयोग

गरी नक्कली प्रमाणपत्र बनाउने, नक्कली स्टिकर बनाउने, भिसा सम्बन्धी नक्कली कागजात तयार गर्ने, एको फोटो स्क्यानइ गरेर अर्काको नाम टाँस गर्ने ।

- अस्लीलता: अश्लील चित्र वा भिडियो तयार गरी कसैलाई पठाउने वा यौन प्रस्ताव राख्ने वा सोका लागि रकम माग गर्ने वा पठाउन लगाउने ।

तनाव सिर्जना: कसैलाई बारम्बार message पठाई तनाव गराउने, प्रेम प्रस्ताव राख्ने र सोको लागि धम्की समेत सिर्जना गर्ने । Hacking गर्ने: कसैको कम्प्युटर वा electronic devices मा क्षति पुऱ्याउने उद्देश्यले network को माध्यमबाट virus प्रवेश गराउने, अर्काको सूचना प्राप्त गर्ने र गोप्य सूचनाको दुरुपयोग गर्ने,

साइबर अपराध अथवा विद्युतीय अपराध बढ्नुका कारण

- विद्युतीय उपकरणहरूको बढ्दो प्रयोग हुनु,
- सहज योजना र कार्यान्वयन तथा गहिरैदो आपराधिक मानसिकता, आपराधिक मनसाय भएकाहरूलाई सहज रूपमा अर्थोपार्जन हुने, शक्ति प्राप्त हुने, बदला लिन सकिने र प्रचारप्रसारमा आउन सजिलो हुने, नयाँ-नयाँ प्रविधि सम्पूर्णमा जानकारी नहुनु,
- छिटो रकम प्राप्त गर्ने अभिलाषा, अनलाइनबाटै, अपराध सम्बन्धी सूचना प्राप्त गर्न सहज, सूचना प्रविधिको प्रयोगमा हेलचेक्रयाइँ, असुरक्षित विद्युतीय प्रणाली, अपराधी पत्ता लगाउन कठिन,
- प्रमाणको अभावका कारण अनुसन्धान र अभियोजन जटिल,
- अनुसन्धान र अभियोजनको लागि दक्ष जनशक्तिको अभाव र कमजोर अनुसन्धान,
- विद्युतीय उपकरण तथा इन्टरनेटको प्रयोगले छिटो कार्यसम्पादन हुने, धेरै व्यक्तिमा एकै पटकमा पहुँच हुने कम खर्चमा अपराध कार्य सम्पन्न हुने, इन्टरनेटमा सबैको सहज पहुँच र अपराध पत्ता लाग्न समेत समय लाग्नु,
- कडा कानुनी व्यवस्थाको अभाव, कमजोर पासवर्ड राख्ने, पासवर्ड अन्यलाई सेयर गर्ने बानी, आदि ।
- विद्युतीय अपराध न्यूनीकरण एवं ती अपराधबाट बच्ने तरिका

- सामाजिक सञ्जालहरूमा अपरिचित र अवास्तविक तस्बिर राखेकाहरूसँग साथी नबन्ने, बोलचाल नगर्ने,
- सामाजिक खाताहरूमा अंक, अक्षर र संकेत मिश्रित पासवर्डहरूको प्रयोग र समय समयमा परिवर्तन गर्ने,
- साइबर अपराध सम्बन्धी जानकारी लिने र जनचेतना फैलाउने,
- साइबर क्याफे, सार्वजनिक निःशुल्क वाइफाइको प्रयोग गरी संवेदनशील काम नगर्ने,
- अविश्वसनीय इन्टरनेटमा बसेर कार्य नगर्ने,
- आफ्नो र आफ्ना साथीहरूका व्यक्तिगत जानकारीहरू सकेसम्म सामाजिक सञ्जालहरूमा नराख्ने,
- शंकास्पद लिंक, इमेल नखोल्ने, नहेर्ने,
- रिसर्च वा अध्ययनको लागि भनी गरिएका अनुरोधहरू तत्कालै नपत्याउने,
- मोबाइल र मोबाइलको म्यासेज बक्समा गोप्य कुरा सेभ गरेर नराख्ने,
- व्यक्तिगत सूचनाहरू जस्तै: पासवर्ड क्रेडिट कार्ड नम्बर र पिनकोड मागिएका साइट, इमेलहरू नखोल्ने,

साइबर अपराध नियन्त्रण गर्ने सरकारी नीतिको आवश्यकता तथा महत्व

सञ्चार तथा सूचना प्रविधिको क्षेत्रमा भएको तीव्र विकासले विश्वलाई एक गाउँका रूपमा परिणत गरेकाले सूचना प्रविधिको उच्चतम प्रयोग गरी आर्थिक तथा सामाजिक रूपान्तरणका लक्ष्य प्राप्त गर्न तथा साइबर सुरक्षामा सक्षम हुन विद्यमान नीतिगत तथा संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्नुपर्ने देखिएको छ । साइबर सुरक्षा सम्बन्धी विषय नयाँ हुनुको साथै जटिल र चुनौतीपूर्ण समेत छ । नेपालमा यस क्षेत्रमा आवश्यक पर्ने अनुसन्धान र क्षमतामा आधारित दक्ष जनशक्तिको कमी छ । साइबर सुरक्षा, बौद्धिक सम्पत्तिको संरक्षण, सुरक्षा संवेदनशीलता र अभिशरण लगायतका विषय सम्बोधन गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

साइबर आक्रमण एवं साइबर अपराध सीमाविहीन हुने भएकाले यसको नियन्त्रणका लागि अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा सहयोग, समन्वय र सहकार्य आवश्यक देखिएको छ । यस नीतिले संकलित, प्रशोधित, संग्रहित, प्रकाशित एवं प्रसारित सूचना, तथ्यांक एवं सूचना तथा सञ्चार प्रविधि प्रणालीको गोपनीयता, अखण्डता, उपलब्धता, प्रमाणिकता

र आधिकारिकता (Confidentiality, Integrity, Availability, Authenticity and Authorization) को स्तर वृद्धि गर्न संवेदनशील पूर्वाधार प्रदायकहरूले सञ्चालन गरेका वा उपयोग गरेका सूचना प्रणालीको जोखिम व्यवस्थापन क्षमता वृद्धि गर्न समेत महत्त्वपूर्ण आधार निर्माण गर्ने हुँदा सुरक्षित एवं उत्थानशील साइबर स्पेस निर्माणका लागि राष्ट्रिय साइबर सुरक्षा नीति तर्जुमा गर्न आवश्यक ठानेको पाइन्छ ।

यसैगरी सुरक्षित एवं उत्थानशील साइबर स्पेस निर्माण गर्नु यस नीतिको दीर्घकालीन सोच देखिन्छ भने कानुनी र संस्थागत संरचना निर्माण, जनचेतना अभिवृद्धि र क्षमता विकास गर्दै विधि, प्रविधि र जनशक्तिको संयोजनबाट सूचना तथा तथ्यांक एवं सूचना तथा सञ्चार प्रविधि प्रणालीलाई सुरक्षित बनाउने मुख्य ध्येय छ ।

साइबर अपराधका नयाँ आयामहरू

१. रेन्सोमवेयर आक्रमण (Ransomware attack)

रेन्सोमवेयर एक प्रकारको सफ्टवेयर हो, जसले कम्प्युटर सिस्टम वा डाटालाई "अपहरण" गरी फिरौती माग्छ ।

२. फिसिड

फिसिड एक यस्तो तरिका हो जसमा अपराधीले व्यक्तिगत जानकारी प्राप्त गर्न विश्वसनीय स्रोतको रूपमा आफूलाई प्रस्तुत गर्छन् । फिसिडका विभिन्न प्रकारहरू छन्, जसमध्ये सबैभन्दा सामान्य रूपमा इमेल फिसिड, SMS फिसिड र फोन फिसिडलाई लिन सकिन्छ ।

- १ इमेल फिसिड: यसमा आक्रमणकारीले विश्वसनीय संस्थाको नक्कल गरेर भुटा इमेल पठाउँछन् । ती इमेलहरूमा अक्सर लिंकहरू हुन्छन् जसले प्रयोगकर्तालाई नक्कली वेबसाइटमा प्रवेश गराउँछन्, जहाँबाट व्यक्तिगत जानकारीहरू चोरी गरिन्छ ।
- २ स्मिसिड: यो SMS मार्फत गरिने फिसिड हो, जसमा आक्रमणकारीले भुटा म्यासेज पठाउँछन् र प्रयोगकर्तालाई नक्कली वेबसाइटमा लगइन गर्न वा फोन नम्बरमा कल गर्न प्रलोभन गर्छन् ।
- ३ फोन फिसिड: यसमा आक्रमणकारीले फोन गरेर आफूलाई कुनै बैंक वा संस्थाको प्रतिनिधि बताउँछन् र प्रयोगकर्ताको व्यक्तिगत जानकारी माग्छन् ।

३. क्रिप्टोकरेन्सी सम्बन्धित अपराधहरू

क्रिप्टोकरेन्सीको बढ्दो लोकप्रियतासँगै, यससँग सम्बन्धित अपराधहरू पनि बढेका छन् । नेपालमा क्रिप्टोकरेन्सीको कारोबार कानुनी रूपमा निषेधित भए तापनि, यसको अवैध कारोबार र ठगीका घटनाहरू बढिरहेका छन् ।

क्रिप्टोकरेन्सी भनेको एक प्रकारको डिजिटल वा भर्चुअल मुद्रा हो जुन क्रिप्टोग्राफीद्वारा सुरक्षित गरिन्छ । यसको विकेन्द्रित प्रकृतिका कारण, कुनै पनि सरकारी संस्था वा केन्द्रीय बैंकको नियन्त्रण बाहिर रहन्छ, जसले गर्दा यसमा गरिने लेनदेन गोप्य र सुरक्षित मानिन्छ । यो विश्वभरि लोकप्रिय बन्दै गएको छ, विशेषगरी यसको उच्च प्रतिफलको आशा गरी प्रलोभनमा परेको देखिन्छ । तर, यसको अव्यवस्थित र अनियमित चरित्रका कारण यससँग सम्बन्धित अपराधहरू पनि बढिरहेका छन् ।

४. डीप फेक र एआई-सहायक अपराधहरू

कृत्रिम बुद्धिमत्ता (एआई) को विकाससँगै, डीप फेक भिडियो र अडियो जस्ता नयाँ खालका साइबर धोखाधडीहरू देखा परेका छन् । यी प्रविधिहरूको प्रयोग गरी व्यक्तिगत प्रतिष्ठामा आँच पुऱ्याउने, ब्याकमेल गर्ने र राजनीतिक अस्थिरता फैलाउने जस्ता गतिविधिहरू बढिरहेका छन् । अहिले विभिन्न प्रख्यात व्यक्तिहरूको डीप फेक भिडियो भाइरल हुने गरेका छन् र यस्ता प्रविधिको दुरुपयोगबारे बहस सुरु भएको छ । कृत्रिम बुद्धिमत्ताको विकासले प्रविधिमा अभूतपूर्व परिवर्तन ल्याएको छ । यद्यपि, यसले केही गम्भीर चुनौतीहरू पनि प्रस्तुत गरेको छ, जसमा प्रविधिको "डीप फेक" दुरुपयोग मुख्य समस्या बनेको छ । डीपी फेक भनेको कृत्रिम बुद्धिमत्ता र मेशिन लर्निङको प्रयोग गरेर वास्तविक जस्तो देखिने तर भुटा भिडियो वा अडियो सामग्री सिर्जना गर्ने प्रविधि हो ।

यो प्रविधि प्रयोग गरेर कसैको अनुहार, आवाज वा कार्यकलापलाई नक्कली रूपमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ, जसले ठगी, ब्याकमेल, र अफबाह फैलाउने कार्यलाई सजिलो बनाउँछ । डिप फेक भिडियो 'मेशिन लर्निङ' र फेस स्वापिड एप वा सफ्टवेयरको प्रयोग गरी बनाइने नक्कली भिडियो हो । जसमा एक व्यक्तिको अनुहार अर्को भिडियोमा रहेको व्यक्तिको अनुहारमा साटफेर गरेर राख्न सकिन्छ । यस्तो भिडियो सामान्य मानिसले हेर्दा साँच्चिकै हो जस्तो लाग्ने गर्छ ।

५. उपकरणहरूको दुरुपयोग

स्मार्ट होम डिभाइसहरू, वेबक्यामहरू र अन्य उपकरणहरूको बढ्दो प्रयोगसँगै यी उपकरणहरूलाई लक्षित गरेर गरिने साइबर आक्रमणहरू पनि बढेका छन् ।

उपकरणहरूको दुरुपयोग र त्यसका खतराहरू

- गोपनीयता उल्लंघन: उपकरणहरूमा संवेदनशील जानकारी संकलन र आदानप्रदान गरिन्छ । जस्तै : प्रयोगकर्ताको व्यक्तिगत डाटा, स्वास्थ्य जानकारी र स्थान विवरण रहेको हुन्छ । साइबर अपराधीहरूले यी उपकरणहरूलाई ह्याक गरेर प्रयोगकर्ताको गोपनीयताको जानकारी चोर्न सक्छन् ।
- डिस्ट्रिब्युटेड डिनायल अफ सर्भिस (DDoS) आक्रमण: उपकरणहरूको कमजोर सुरक्षा संरचनाका कारण, साइबर अपराधीहरूले यी उपकरणहरूलाई नियन्त्रणमा लिएर बोटनेट बनाउन सक्छन् । यी बोटनेटहरूलाई प्रयोग गरेर DDoS आक्रमण गरिन्छ जसले गर्दा लक्षित सर्भर वा वेबसाइट ठप्प हुन्छ ।
- फिजिकल सुरक्षा जोखिम: स्मार्ट होम उपकरणहरू जस्तै स्मार्ट ताला, सुरक्षा क्यामेरा र स्मार्ट यर्मोस्टघाटहरूलाई ह्याक गरेर साइबर अपराधीहरूले घरको भौतिक सुरक्षामा पनि हस्तक्षेप गर्न सक्छन् । उदाहरणका लागि स्मार्ट तालाको नियन्त्रण पाउँदा अपराधीहरूले अवैध रूपमा घरमा प्रवेश गर्न सक्छन् ।
- औद्योगिक आक्रमणहरू: औद्योगिक उपकरणहरूलाई ह्याक गरेर अपराधीहरूले उत्पादन प्रक्रियामा अवरोध पुऱ्याउन सक्छन्, जसले ठूलो आर्थिक क्षति हुन सक्छ । यस्तो अवस्थामा देशको महत्वपूर्ण पूर्वाधारमा आक्रमण हुने जोखिम पनि बढ्न सक्छ ।
- डाटा हेरफेर र ठगी: उपकरणहरूले संकलन गर्ने डाटामा परिवर्तन गरेर वा भुटा डाटा प्रविष्ट गरेर अपराधीहरूले ठगी गर्न सक्छन् । यसले स्वास्थ्य उपकरणहरूमा गलत रिपोर्टिङ, घरको ऊर्जा खपतको हेरफेर वा वित्तीय लेनदेनमा ठगी गर्न सकिन्छ । (स्रोत: शारदा फुयाँल, नवीन कुमार यादव, साइबर अपराध: अवधारणा र यसका आयामहरू, न्यायिक आवाज (न्याय र कानुन सम्बन्धी समसामयिक दृष्टिकोणहरू), अंक ९,

२०८१ असोज, न्यायपालिका अधिकृत समाज,
काठमाडौं, नेपाल, पेज नं. १०५-१०९) ।

नेपालमा साइबर अपराध नियन्त्रण सम्बन्धी कानूनको विकास:

राष्ट्रिय साइबर सुरक्षा नीति, २०८० ले गरेका व्यवस्था

नेपालको सन्दर्भमा राष्ट्रिय साइबर सुरक्षा नीतिका रूपमा पारित भएको यो पहिलो साइबर सुरक्षा नीति हो । यसले आगामी दिनमा साइबर सुरक्षा सम्बन्धमा निर्माण हुने कानूनहरूका सन्दर्भमा मार्ग निर्देशकका रूपमा काम गर्छ । हाल जारी राष्ट्रिय साइबर सुरक्षा नीति, २०८० को सन्दर्भमा व्यापक रूपमा छलफल गरी यसमा भएका कमजोरी औल्याएको खण्डमा आगामी दिनमा कानून निर्माणका सन्दर्भमा यो नीतिले सार्थकता पाउन सक्छ ।

- विद्यमान साइबर सुरक्षाका चुनौतीहरू एवं साइबर अपराध नियन्त्रणलाई प्रभावकारी बनाउने उपायका सम्बन्धमा प्रतिवेदन पेस गर्न गठित अध्ययन समितिको प्रतिवेदन २०७८ ।
- राष्ट्रिय साइबर सुरक्षा नीति, २०८० को प्रारम्भिक विश्लेषण: नेसनल इन्टरनेट गेटवेका नाममा नियन्त्रित इन्टरनेटतर्फको यात्रा । काठमाडौं: डिजिटल राइट नेपाल ।
- सूचना प्रविधि नीति, २०६७ ।
- सूचना प्रविधि नीति, २०५७ ।
- नेपालमा साइबर अपराधलाई नियन्त्रण गर्न विद्युतीय कारोबार ऐन, २०६३ जारी गरिएको छ । यस ऐनको उद्देश्य विद्युतीय तथ्यांक आदान-प्रदानको माध्यमबाट वा अन्य कुनै विद्युतीय सञ्चार माध्यमबाट हुने कारोबारलाई भरपर्दो र सुरक्षित बनाई विद्युतीय अभिलेखको सृजना, उत्पादन, प्रशोधन, सञ्चय, प्रवाह तथा सम्प्रेषण प्रणालीको मान्यता, सत्यता, अखण्डता र विश्वसनीयतालाई प्रमाणीकरण तथा नियमित गर्ने व्यवस्था गर्न र विद्युतीय अभिलेखलाई अनधिकृत तबरबाट प्रयोग गर्न वा त्यस्तो अभिलेखमा गैरकानुनी तवरबाट परिवर्तन गर्ने कार्यलाई नियन्त्रण गर्ने रहेको छ ।

विद्युतीय कारोबार ऐन, २०६३ अन्तर्गतका अपराधहरू

विद्युतीय कारोबार ऐन, २०६३ को परिच्छेद ९ मा कम्प्युटर सम्बन्धी कसुर एवं दण्ड सजायको देहाय

अनुसार व्यवस्था गरिएको छ ।

- कुनै कसुर गर्न सघाउने वा अन्य कुनै व्यहोरा ले मतिवार भई कार्य गर्ने व्यक्तिलाई मुख्य कसुरदारलाई भएको सजायको आधा सजाय हुने ।
- कुनै व्यक्तिले ऐन बमोजिम कसुर हुने कुनै काम नेपाल राज्यबाहिर रहेर गरेको भए तापनि त्यस्तो कसुर गरिएको कम्प्युटर, कम्प्युटर प्रणाली वा कम्प्युटर नेटवर्क प्रणाली नेपालमा अवस्थित भएमा त्यस्तो कसुर गर्ने व्यक्तिलाई यस ऐन बमोजिम मुद्दा चलाई सजाय गर्न सकिने ।
- कम्प्युटर सम्बन्धी कसुर ठहर्ने कुनै कसुर गर्न प्रयोग गरिएको कुनै पनि कम्प्युटर, कम्प्युटर प्रणाली, फलपी, कम्प्याक्ट डिक्स, टेप ड्राइभ, सफ्टवेयर वा अन्य सहायक उपकरणहरू जफत गरिने ।
- कसुर ठहर्ने कुनै कुरा संगठित संस्थाले गरेमा सो कसुर गर्दाका बखत सो संगठित संस्थाको सञ्चालनको लागि प्रमुख रूपमा जिम्मेवार व्यक्तिले सो कसुर गरेको मानिने ।

विद्युतीय कारोबार ऐन, २०६३ वा ऐन अन्तर्गत बनेको नियमको उल्लंघन भएको कसुर (साइबर अपराध) मा त्यस्तो उल्लंघन या कसुर भए गरेको थाहा पाएको मितिले ३५ दिनभित्र प्रहरीमा जाहेरी दिनु पर्नेछ । ऐनको दफा ७५ ले साइबर अपराधलाई सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ मा राखेको छ । कतिपय मानिसहरू साइबर अपराधलाई सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ मा राखिएकोमा यस्ता अपराध केवल सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अधीनमा मात्र चल्ने भ्रम परेको छ । जबकि यो व्यवस्था भनेको मुद्दा दायर तथा अनुसन्धानको परियोजनाका लागि मात्र हो, कसुर र सजाय तथा विद्युतीय कारोबार ऐन, २०६३ अन्तर्गत नै किटानीका साथ व्यवस्था गरिएको छ । (स्रोत: नेपालको संविधान, २०७२, नेपाल सरकार, कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, कानून किताब व्यवस्था समिति, २०७५, पुस, काठमाडौं, नेपाल, पेज नं. ९) ।

- नेपालको संविधान, भाग ३ को मौलिक हक र कर्तव्य अन्तर्गत उपदफा १९ मा सञ्चारको हकको व्यवस्था गरिएको छ ।
- १९ सञ्चारको हक: (१) विद्युतीय प्रकाशन, प्रसारण तथा छापा लगायतका जुनसुकै माध्यमबाट कुनै समाचार, सम्पादकीय, लेख, रचना वा अन्य कुनै

पाठ्य, श्रव्य, श्रव्यदृश्य सामग्रीको प्रकाशन तथा प्रसारण गर्न वा सूचना प्रवाह गर्न वा छाप्न पूर्व प्रतिबन्ध लगाइने छैन ।

तर नेपालको सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता, राष्ट्रियता वा संघीय इकाइबीचको सु-सम्बन्ध वा विभिन्न जात, जाति, धर्म वा सम्प्रदाय बीचको सु-सम्बन्धमा खलल पर्ने, राज्यद्रोह, गाली बेइज्जती वा अदालतको अवहेलना हुने वा अपराध गर्न दुरुत्साहन गर्ने वा सार्वजनिक शिष्टाचार, नैतिकताको प्रतिकूल कार्य गर्ने, श्रमप्रति अवहेलना गर्ने र जातीय छुवाछूत एवं लैंगिक भेदभावलाई दुरुत्साहन गर्न कार्यमा मनासिब प्रतिबन्ध लगाउने गरी ऐन बनाउन रोक लगाएको मानिने छैन ।

(२) कुनै श्रव्य, श्रव्यदृश्य वा विद्युतीय उपकरणको माध्यम वा छापाखानाबाट कुनै समाचार, लेख, सम्पादकीय, रचना, सूचना वा अन्य कुनै सामग्री मुद्रण वा प्रकाशन, प्रसारण गरे वा छापेवापत त्यस्तो सामग्री प्रकाशन, प्रसारण गर्ने वा छाप्ने रेडियो, टेलिभिजन, अनलाइन वा अन्य कुनै किसिमको डिजिटल वा विद्युतीय उपकरण, छापा वा अन्य सञ्चार माध्यमलाई बन्द, जफत वा दर्ता खरिद वा त्यस्तो सामग्री जफत गरिने छैन ।

तर यस उपधारामा लेखिएको कुनै कुराले रेडियो, टेलिभिजन, अनलाइन वा अन्य कुनै किसिमको डिजिटल वा विद्युतीय उपकरण, छापाखाना वा अन्य सञ्चार माध्यमको नियमन गर्न ऐन बनाउन बन्देज लगाएको मानिने छैन । कानून बमोजिम बाहेक कुनै छापा, विद्युतीय प्रसारण तथा टेलिफोन लगायतका सञ्चार साधनलाई अवरुद्ध गरिनेछैन ।

दूरसञ्चार ऐन, २०५३ मा भएको व्यवस्था

दूरसञ्चार ऐन, २०५३ मा विद्युतीय अपराधका रूपमा देहायका कसुरलाई लिएको पाइन्छः-

- दूरसञ्चारको माध्यमबाट गालीगलोज गर्ने, धम्क्याउने लगायतका अनावश्यक दुःख कष्ट दिने कार्य ।
- बदनीयतपूर्वक टेलिफोन लाइन, प्रणाली कुनै उपकरणमा प्रतिकूल असर पुऱ्याउने कार्य ।
- विद्युतीय कारोबार नियमावली, २०६३
- विद्युतीय कारोबार ऐन, २०६३ मा व्यवस्था भएका प्रावधानहरूलाई थप व्यवस्थित गर्न यो नियमावली कार्यान्वयनमा आएको छ ।
- सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐन, २०६४ र नियमावली २०६५

- प्रत्येक मन्त्रालय, विभाग र सरकारी निकायले आफ्नो स्रोत र साधनको उपलब्धताको आधारमा कम्प्यूटरीकृत सूचना प्रविधिलाई व्यवहारमा ल्याउन सक्ने कुरा यसले गरेको छ । वेबपेज निर्माण र व्यवस्थापन गर्ने, सूचनाहरू वेबपेजमा राख्ने, सेवा प्रवाहका फर्महरू राख्ने आदिको समेत व्यवस्था गर्नुपर्ने उल्लेख छ ।

सूचना प्रविधि नीति २०५७

आर्थिक वृद्धिका लागि सूचना प्रविधिको उपयोग बढाउने, राष्ट्रिय सूचना प्रविधि केन्द्रको स्थापना गर्ने, सूचना प्रविधि पार्क (बनेपा) बनाउने, सूचना प्रविधिको पूर्वाधार विकास गर्ने, सबै सरकारी कार्यालयमा कम्प्यूटरमा अभिलेख राख्ने व्यवस्था गर्ने, वेबसाइट निर्माण गर्ने, सबैमा इन्टरनेट जोड्ने, सूचना प्रविधि अधिकारी राख्ने समेत उद्देश्य राखी सम्माननीय प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा राष्ट्रिय सूचना विकास परिषद् र विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रीको अध्यक्षतामा राष्ट्रिय सूचना प्रविधि समन्वय समितिको स्थापना भएको छ ।

विद्युतीय सरकार गुरुयोजना, २०६०

सरकारी निकायमा सूचना प्रविधिको पहुँच बिस्तार गर्न र आम जनतालाई सूचना संचार प्रविधिको आधारबाट छिटो छरितो सेवा दिन विद्युतीय शासनलाई प्रवर्द्धन गर्न २०६२ मा सम्भौता भई दक्षिण कोरियाको फ्लेब को सहयोगमा विद्युतीय सरकार गुरुयोजना तयार भएको थियो । यो गुरुयोजना नेपाल सरकारबाट पेश भएको र स्वीकृतीको क्रममा छ ।

संस्थागत व्यवस्था

सूचना प्रविधि क्षेत्रको विकास एवं विस्तार गर्ने निम्न सरकारी संस्था र निकायको व्यवस्था भैसकेको छः

- वातावरण, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय (२०५३)
- सूचना तथा संचार मन्त्रालय (२०२८)
- सूचना प्रविधि उच्चस्तरीय आयोग (२०६०)
- राष्ट्रिय सूचना प्रविधि केन्द्र (२०५९)
- सूचना तथा संचार विकास आयोजना
- सूचना प्रविधि पार्क विकास समिति

आर्थिक सर्वेक्षण २०८०/८१ मा उल्लेख गरिएअनुसार यस आर्थिक वर्षमा हाल ब्रोडब्याण्ड इन्टरनेट सेवाको पहुँच सबै स्थानीय तहको केन्द्रसम्म पुगेको छ । यो सेवा

स्थानीय तहका ५,९५१ वडा केन्द्रमा विस्तार भएको छ । त्यसैगरी, ४,२७२ स्वास्थ्य केन्द्र र ५,३४१ सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयमा समेत ब्रोडब्याण्ड इन्टरनेट सेवा बिस्तार भएको छ । सबै सरकारी कार्यालयको वेबसाइटमा एकरूपता कायम गर्न वेबसाइटको साफा ढाँचा निर्माण भएको छ । हालसम्म यस प्रणालीमा २६३ निकाय आबद्ध भई ६३ निकायले वेबसाइट लाइभ गरेका छन् ।

२०८० फागुनसम्म सरकारी क्लाडमा रहेका ३४० सरकारी निकायमा सूचना प्रविधि प्रणाली उपयोगको लागि ८३८ भर्चुअल मेसिन सञ्चालनमा रहेका छन् । २०८० फागुनसम्म रेडियो नेपालको प्रसारण पहुँच ९३.० प्रतिशत जनसंख्यामा पुगेको छ । रेडियो नेपालको प्रसारण क्षमता बिस्तारको लागि चालु आर्थिक वर्षको फागुनसम्म जुम्ला, रूकुम पश्चिम र मुस्ताङमा रिले एफ.एम. स्थापना भएसँगै रिले एफ.एम. केन्द्रको संख्या ३२ पुगेको छ । राज्यले अवलम्बन गरेको समावेशी नीतिअनुरूप रेडियो नेपालबाट विभिन्न ३२ भाषामा समाचार र २१ भाषामा कार्यक्रम प्रसारण हुँदै आएका छन् ।

२०८० फागुनसम्म नियमित प्रसारणमा रहेका एफएम र टेलिभिजनको संख्या क्रमशः ७२० र १०६ रहेको छ । चालु आर्थिक वर्षको फागुनसम्म ३७२ अनलाइन सञ्चार संस्था दर्ता भएका छन् भने १,३०० अनलाइन सञ्चार संस्था नवीकरण भएका छन् । २०८० फागुनसम्म ३ करोड ५४ लाख ५९ हजार टेलिफोन प्रयोगमा रहेका छन् । २०८० असारसम्म यो संख्या ३ करोड ४७ लाख ८३ हजार रहेको थियो । मोबाइल सेवाको विस्तारसँगै आधारभूत (फिक्सड) टेलिफोनको संख्या क्रमशः घट्दै गएको छ ।

सोह्रौं योजना -आर्थिक वर्ष २०८१/८१-२०८५/८६) मा विद्युतीय अपराध अन्तर्गत सञ्चार तथा सूचना प्रविधिको विकास गर्न नीति तथा कार्यक्रम नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग, सिंहदरबार, काठमाडौं,

- सुरक्षित र उत्थानशील साइबरस्पेशको निर्माण गर्ने: सूचना प्रविधिका पूर्वाधारहरूको स्तरोन्नति सुदृढीकरण तथा विद्युतीय तथ्यांकको सुरक्षालाई सुनिश्चित गर्ने; सुरक्षित र उत्थानशील साइबर स्पेशको निर्माण तथा डाटा संरक्षणसम्बन्धी आवश्यक कानून, डाटाको संकलन भण्डारण, सुरक्षण र प्रयोगलाई प्रभावकारी बनाउने, सूचना तथा सञ्चार प्रविधि क्षेत्रमा स्वदेशी तथा विदेशी लगानी प्रवर्द्धन तथा आउट सोर्सिङ व्यवसायलाई सहजीकरण गर्न आवश्यक नीतिगत, संरचनागत र संस्थागत प्रबन्ध गर्ने ।

- सञ्चार तथा सूचना प्रविधि: भरपर्दो, सुरक्षित, दिगो एवं पहुँचयोग्य आधुनिक सञ्चार तथा सूचना प्रविधिको विकास, विस्तार र उपयोगको लागि डिजिटल इकोसिस्टम निर्माण गर्नु: सूचना प्रविधि प्रणाली बीचमा अन्तर-आबद्धता कायम गर्नु: सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा सूचना प्रविधिको बहुउपयोग अभिवृद्धि गर्नु, सुरक्षित र उत्थानशील साइबर स्पेशको निर्माण गर्ने ।
- सुरक्षित र उत्थानशील साइबर स्पेशको निर्माण गर्ने: सूचना प्रविधिका पूर्वाधारहरूको स्तरोन्नति सुदृढीकरण तथा विद्युतीय तथ्यांकको सुरक्षालाई सुनिश्चित गर्ने: सुरक्षित र उत्थानशील साइबर स्पेशको निर्माण तथा डाटा संरक्षणसम्बन्धी आवश्यक कानून, डाटाको संकलन भण्डारण, सुरक्षण र प्रयोगलाई प्रभावकारी बनाउने, सूचना तथा सञ्चार प्रविधि क्षेत्रमा स्वदेशी तथा विदेशी लगानी प्रवर्द्धन तथा ब्राउट सोर्सिङ व्यवसायलाई सहजीकरण गर्न आवश्यक नीतिगत, संरचनागत र संस्थागत प्रबन्ध गर्ने ।
- सरकारी डाटा सुरक्षा, सुरक्षित साइबर स्पेश तथा डिजिटल प्लेटफर्म विकास कार्यक्रम: सरकारी तथा निजी क्षेत्रमा डाटा सेन्टर, डिजास्टर रिफोभरी सेन्टर स्थापना र प्रभावकारी सञ्चालनको लागि आवश्यक नीतिगत तथा संस्थागत प्रबन्ध गर्ने; संघ, प्रदेश, जिल्ला र स्थानीय तहमा रेजिलियन्ट कम्प्युटिङ तथा साइबर सुरक्षा संरचनाहरूको निर्माण गरी एकीकृत पूर्वाधार सञ्चालन र सेवा प्रदान गर्ने ।
- विशिष्टीकृत सूचना प्रविधि सेवा, तहगत समन्वय र क्षमता विकास कार्यक्रम: डिजिटल फरेन्सिक, तथ्यांक संरक्षण, तथ्यांक प्रशोधन, प्रविधि परीक्षण, विद्युतीय हस्ताक्षर, प्रणाली विकास, परामर्श सेवा र क्लाउड सेवा लगायतका विशिष्टीकृत सूचना प्रविधि सेवाहरू एकीकृत रूपमा उपलब्ध गराउने, सञ्चार तथा सूचना प्रविधि क्षेत्रमा विकसित नवीनतम प्रविधिहरूको खोज, अनुसन्धान गर्ने ।
- डिजिटल पूर्वाधार निर्माण गर्ने लक्ष्यका साथ डिजिटल नेपाल फ्रेमवर्कको प्रभावकारी कार्यान्वयन भइरहेको छ । सबै स्थानीय तहका केन्द्रहरूमा ब्रोडब्याण्ड इन्टरनेट सेवा जडान कार्य सम्पन्न भएको छ ।
- आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को बजेट वक्तव्यमा उल्लेख गरिएअनुसार यस आर्थिक वर्षमा सूचना प्रविधिको उपयोग गर्ने सम्बन्धमा यसरी कार्यक्रम तथा नीति राखिएको छ:

- कर प्रशासनको कार्य प्रक्रिया सरलीकरण गर्न र करदाताको कर परिपालना सहज बनाउन बिजनेस प्रोसेस रि-इन्जिनियरिङको आधारमा सेवाप्रवाहलाई सरल, सहज, भरपर्दो र विश्वसनीय बनाइने नीति लिइएको छ । कर सूचना प्रणालीमा भण्डारण भएका तथ्यांकलाई भरपर्दो र प्रभावकारी बनाउन नियमित रूपमा प्रणाली अडिट गरिने कार्यक्रम राखिएको छ ।
- करदाता र कर प्रशासनले प्रयोग गर्ने सूचना प्रविधि प्रणालीबीच अन्तर आबद्धता कायम गरी करदाता पोर्टलबाट दाखिला हुने सबै विवरण एपिआईमार्फत समेत दाखिला गर्न सक्ने गरी विभागको प्रणालीमा परिमार्जन गरिने कार्यक्रम राखिएको छ ।
- राजस्व प्रशासनबाट प्रदान हुने सेवालाई पेपरलेस, फेसलेस र कन्ट्याक्टलेस बनाउन र करसम्बन्धी सूचना विश्लेषण गर्न कृत्रिम बौद्धिकताको प्रयोग गरिने कार्यक्रम राखिएको छ । सूचना प्रविधिमा आधारित भन्सार प्रणाली विकासका लागि अडकटाडसँग सहकार्य गरिने कार्यक्रम राखिएको छ ।
- भन्सार कार्यालयलाई मेटल डिटेक्टर, एक्सरे, ब्यागेज स्क्यानर र भेहिकल स्क्यानर लगायतका उपकरण जडान गरी आधुनिक प्रविधियुक्त बनाइने नीति लिइएको छ । नेपाल राष्ट्रिय एकद्वार प्रणालीको कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाई एकीकृत प्रणालीमार्फत करदाताको व्यावसायिक समय र लागत घटाइने कार्यक्रम राखिएको छ । भन्सार प्रज्ञापनपत्रमा भन्सार अधिकृतको डिजिटल सिग्नेचर कार्यान्वयनमा ल्याइने नीति लिइएको छ ।
- साइबर सुरक्षाको सुनिश्चितता गर्न समयानुकूल अनुसन्धान र क्षमतामा आधारित दक्ष जनशक्तिको विकास र उपयोग गर्नु,
- राष्ट्रिय संवेदनशील पूर्वाधारको पहिचान एवं संरक्षण गर्नु,
- राजनीतिक इच्छाशक्ति र प्रतिबद्धता एवं प्रशासनिक प्रतिबद्धता र लगनशीलता । दीर्घकालीन सौच, रणनीति र कानूनको (निर्देशिका समेत) अभाव ।
- सम्बन्धित निकायहरूको अधिकार, जिम्मेवारी र दायित्व स्पष्ट हुन नसकेको । मन्त्रालय-मन्त्रालय, सरकारी-गैरसरकारी, सरकारी र निजी क्षेत्र बीच सहकार्य र साभेदारी गर्ने संस्थागत व्यवस्थाको अभाव ।
- वर्तमान कानुनी व्यवस्थाले प्रक्रियालाई, प्रमाणलाई मान्यता दिने भएकोले कानुनी अवरोध रहीरहेको । सरकारी निकायहरूमा विद्युतीय शासनका लागि हुनुपर्ने तयारीपन कहि छँदै नभएको, भए पनि फरक फरक स्तरको कहीं त कम्प्युटर मात्र पनि नपुगेको अवस्था रहेको ।
- सरकारको Single Government Portal छैन । आ-आफ्नो वेबसाइटसम्म खोलिएका छन् । नियमित अपडेट हुने गरेको छैन । एकरूपता छैन र मापदण्ड पनि तोकिएको छैन ।
- नागरिक र सेवाग्राहीले सेवा लिन सजिलो पर्ने Affordable, Accessible÷User friendly application छैन । नागरिक र सेवाग्राही शिक्षा वा अभिमुखीकरण पर्याप्त भएको छैन ।

विद्युतीय अपराध तथा साइबर अपराधका समस्या तथा चुनौतीहरू

- साइबर सुरक्षाको लागि प्रभावकारी कानुनी व्यवस्था तथा संस्थागत संरचना नहुनु, साइबर सुरक्षासम्बन्धी भौतिक तथा प्राविधिक पूर्वाधारको कमी हुनु,
- साइबर सुरक्षाको क्षेत्रमा दक्ष जनशक्ति तथा अनुसन्धानको कमी हुनु, साइबर सुरक्षासम्बन्धी सचेतनाको कमी हुनु, साइबर सुरक्षा सम्बन्धमा आन्तरिक तथा बाह्य समन्वयमा कमी हुनु ।
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधि प्रणालीमा हुने साइबर आक्रमणको जोखिम न्यून गर्नका लागि नीतिगत र संरचनागत व्यवस्था गर्नु,
- विद्युतीय शासनका लागि आवश्यक पूर्वाधार संचार, विद्युत, इन्टरनेट, नेटवर्किङ शहर केन्द्रित, त्यसका पनि अपर्याप्त अवस्था ।
- हालसम्म पनि Government Gateway÷Digital Signature को व्यवस्था कार्यान्वयनमा नभएको अवस्था ।
- विद्युतीय कारोबारमा पर्याप्त सुरक्षा व्यवस्था भई नसकेको ।
- यस क्षेत्रमा कार्यरत कर्मचारीहरूको वृत्ति विकास (अध्ययन, तालिम, Exposure को अवसर न्यून ।
- सार्वजनिक, व्यावसायिक र व्यक्तिगत सूचना तथा तथ्यांकमा अनधिकृत पहुँच नियन्त्रण गर्नु, नागरिक

सेवामा विश्वसनीय डिजिटल प्रणाली र साइबर सुरक्षाको प्रत्याभूति गर्नु,

- साइबर सुरक्षाका लागि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग तथा समन्वय गर्नु । वित्तीय बजारलाई अप्रत्यक्ष रूपमा नियन्त्रण गरिरहेका, लागु औषध र नक्कली मुद्राको कारोबारमा वृद्धि भएको,
- हत्या, हिंसा र अपहरणका घटना बढेको, बेश्यावृत्ति र मानव बेचबिखनमा वृद्धि भएको, राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा आतंकवादलाई सहयोग पुगेको, समाजमा भय र त्रासको वातावरण सिर्जना भएको आदि ।
- इन्टरनेटको प्रयोग गरेर ठगी गर्ने, ह्याकिङ गर्ने, व्यक्तिगत सूचना खुलासा गर्ने, अनलाइनको प्रयोग गरेर धम्की दिने, कम्प्युटर स्रोत, संकेतको चोरी, नष्ट वा परिवर्तन, कम्प्युटर र सूचना प्रणालीमा क्षति पुऱ्याउने, गोपनीयता भंग गर्ने तथा भुटा व्यहोराको सूचना दिने, भुटा प्रमाणपत्र वा इजाजतपत्र पेश गर्ने, कम्प्युटर जालसाजी गर्ने आदि ।
- सम्बन्धित विषयमा तालिम प्राप्त दक्ष जनशक्तिको अभाव हुनु र भएका जनशक्तिलाई money retaintion गर्न नसक्नु,
- अनुसन्धानको लागि आवश्यक नयाँ नयाँ तकनिकी Tools, technique & equipment को अभाव हुनु,

साइबर अपराधको क्षेत्रमा देखिएका समस्या, चुनौतीको समाधानका उपायहरू

- विद्युतीय कारोबार ऐन, २०६३ को संशोधन वा परिमार्जन गरी वा साइबर अपराध नियन्त्रण सम्बन्धी नयाँ कानूनको निर्माण गरी साइबर अपराध नियन्त्रण सम्बन्धी सबल कानून व्यवस्था गर्ने,
- साइबर सुरक्षा नीति, २०८० लगायतका नीति कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने,
- नेपाल प्रहरी लगायतका सुरक्षा संगठनले संगठन भित्र क्रियाशील संयन्त्रहरूलाई समयानुकूल वैज्ञानिक, परिमार्जन र सशक्त बनाउँदै लैजानुपर्ने,
- साइबर सुरक्षाको महत्त्व, यसका जोखिम र बच्ने उपाय सम्बन्धमा नागरिकस्तरमा जनचेतना जगाउनुपर्ने,
- साइबर अपराध अनुसन्धानमा क्रियाशील जनशक्तिलाई समसामयिक रूपमा तालिमको व्यवस्था गरी क्षमतावान बनाउनुपर्ने,

- कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा सचेत भएर लाग्ने, आतंकवादजस्ता विषयहरूमा ऐक्यबद्धता जनाउनु पर्ने, खुल्ला सीमाना भएको भारतसँगको सुरक्षा व्यवस्थाका कडाई गर्ने, अपराधको सम्बन्धमा मुलुकहरूबीच समन्वय र सहयोगको आदानप्रदान गर्ने,
  - आय आर्जनको सजिलो बाटोको रूपमा अपराध गरिने भएकोले रोजगारीका अन्य अवसरहरूको सिर्जना गर्न मुलुक गम्भीर भएर लाग्नुपर्ने,
  - शान्ति सुरक्षा तथा अमनचयनको स्थिति सुधार्न विश्वव्यापी रूपमा गरिएका सहमति, सम्झौता, प्रतिबद्धताहरूको पालनामा जोड दिनुपर्ने आदि ।
  - साइबर अपराध नियन्त्रण सम्बन्धमा भएका विश्वव्यापी असल अभ्यासको खोजी र सोको अनुकरण गर्नुपर्ने
  - फेसबुक, युट्युब लगायतका सामाजिक सञ्जालको सम्पर्क कार्यालय नेपालमा खोल्न पहल गर्ने, (अनुसन्धान र नियमनलाई सहज बनाउँछ ।
  - सरोकारवाला निकाय तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा समन्वय, सहकार्य र साभेदारी अगाडि बढाइनुपर्ने,
  - साइबर अपराध सम्बन्धी मुद्दा काठमाडौं जिल्ला अदालतका अतिरिक्त अन्य अदालतबाट पनि सुनुवाइ हुने व्यवस्था गर्ने,
  - Telephone Service Provider कम्पनीहरूका CDR, SMS, Subscriber Details लगायतका विवरणहरूको Mirroring (read only format) अनुसन्धानको आवश्यकतानुसार सम्बन्धित निकायले उपयोग गर्न सक्ने कानुनी व्यवस्था गर्नुपर्ने,
  - Internet Service Provider हरूको आवश्यकता अनुसार session history, subscriber details लगायतका अन्य डाटाहरूको Mirroring -read only format) मा अनुसन्धानकर्ताले कानूनबमोजिम प्रयोग गर्न सक्ने व्यवस्था गरिनुपर्ने,
  - विदेशी इन्टरनेट सेवा प्रदायक कम्पनीहरूबाट समेत आवश्यक डाटा माग गर्ने उचित व्यवस्था हुनुपर्ने,
  - Telephone interception machine हरूको राज्यले उचित व्यवस्थापन गरी साइबर अपराध सम्बन्ध अनुसन्धानलाई प्रभावकारी बनाउनु पर्ने, आदि ।
- माथि उल्लेखित उपायहरूलाई व्यावहारिक रूपमा आत्मसाथ गर्न सकेमा साइबर अपराध सम्बन्धी घटनामा कमी अर्थ समृद्ध, शान्त र सुरक्षित मुलुक निर्माण हुने

देखिन्छ ।

मिलेमतो Cartelling/एकाधिकार: Monopoly समकालीन विश्वमै लघुवित्तका अगुवा मानिने डा. युनुसले अक्टोबर २०१७ मा 'The World of Three Zeros' नामक पुस्तक पनि लेखेका थिए । जसमा उनले The New Economics of Zero Poverty, Zero Unemployment, and Zero Net Carbon Emissions का बारेमा उल्लेख गरेका थिए । व्यक्तिगत, संस्थागत, सरकारी वा यी सबैको संयुक्त उद्यमशीलताको माध्यमबाट नै यी कुराहरूको शून्यीकरण सम्भव थियो ।

निष्कर्ष

सञ्चार र सूचना प्रविधिको क्षेत्रलाई विकासको पूर्वाधारको रूपमा लिएको छ । विकासका संवाहक एवं उत्प्रेरकको रूपमा रहेको भनी सञ्चार र सूचना प्रविधिको क्षेत्रलाई परिभाषित गरिएको छ । यसले दिगो विकासको लक्ष्य प्राप्तिका लागि सबैले धान्न सक्ने गरी इन्टरनेटको पहुँचमा उल्लेख्य वृद्धि गर्ने उल्लेख गरेको छ । आधारपत्रले दूरसञ्चार सेवामा नागरिकहरूको पहुँच पुनः नसक्नु सूचना प्रविधिको विकास र साइबर सुरक्षाका लागि पर्याप्त संरचनागत व्यवस्थाको कमी हुनु, सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा सूचना प्रविधिको न्यून उपयोग हुनु, सूचना प्रविधि उद्योग ब्यवस्थित नहुनुलाई प्रमुख समस्याका रूपमा उठाएको छ । आधारपत्रले यो क्षेत्रको अवसरहरूलाई पनि सूचीकृत गरेको छ । संविधानले सूचनाको हकको प्रत्याभूति गर्नु, डिजिटल नेपालको अवधारणाले महत्त्व पाउनु, शिक्षाको पाठ्यक्रमहरूलाई प्रविधिमैत्री बनाउन, प्रविधिको महत्त्वलाई आत्मसात् गर्नुलाई अवसरका रूपमा लिएको छ ।

प्रदेश र स्थानीय सरकारले विकासका कार्यमा सूचना प्रविधिको उपयोग र प्रभावकारिताका लागि नीति निर्देशन तय गर्न ढिला गर्नु हुन्छ । साथै कर्मचारी र जनप्रतिनिधिहरूको लागि सूचना प्रविधिबारे सीप, ज्ञान विकास गर्नुपर्ने त्यतिकै जरूरी छ । कुनै पनि विकास आयोजना, पैरवी परियोजना तथा अभियानहरूले सूचना प्रविधिको भरपुर उपयोगिताको लागि आवश्यक कदमहरू लिनुपर्छ । सूचना प्रविधि भनेर सामान्यतया इमेल इन्टरनेट र सोसल मिडिया मात्र हुन् भनेर सीमित बुझाइमा अल्मलिन हुन्छ । यो बृहद छ यसलाई हाम्रो विकास र विभिन्न सामाजिक अभियानमा कसरी भरपुर उपयोग गर्ने भनेर बृहद दृष्टिकोण राख्न जरूरी छ ।

सूचना प्रविधिको बढ्दो दुरूपयोग, अपराधमा

राजनीतिक संलग्नता र संरक्षण, बढ्दो भ्रष्टाचार र सम्पत्ति आर्जनमा सामाजिक स्वीकृति, सम्पत्ति शुद्धीकरणमा सहजता, कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायहरूको कमजोर क्षमता, फितलो अपराध अनुसन्धान र प्रमाण संकलन, स्रोत साधन र दक्ष जनशक्तिको कमी, कमजोर सूचना संकलन र सुराकी प्रणाली, राजनीतिक अस्थिरताको लाभ अपराधीले पाउनु, अपराधका संलग्न व्यक्ति वा समूहको अभिलेखको कमी, विभिन्न निकायहरू बीचमा समन्वयको कमी ।

जनसहभागितामूलक विकासले सकारात्मक परिवर्तन वा रूपान्तरणको मार्गलाई सहज बनाउँछ वा यसले समावेशीकरणलाई सुनिश्चित गर्छ भन्दै गर्दा, विकास प्रक्रियामा नागरिकहरूलाई सहभागी बनाउने विधि वा पद्धतिमा फरकपन आएको देखिन्छ । पुरानो विकास पद्धति जनसहभागितामूलक भएन भनी सबैले स्वीकारेको विषय थियो र नीतिगत रूपमै नागरिकहरूको सहभागितालाई विकासका हरेक कार्यमा सुनिश्चित गर्ने भन्ने कानुनी प्रावधानहरू समेत छन् । विकासका नागरिकहरूको अर्थपूर्ण सहभागितालाई सुनिश्चित गर्न योजना निर्माण प्रक्रिया पनि सहभागितामूलक विधिमा फर्त हुनुपर्छ भनी प्रयोगसमेत भइराखेको छ ।

विद्युतीय शासन प्रवर्धनका लागि आवश्यक पूर्वाधारहरू संचार, विद्युत, इन्टरनेट नेटवर्किङ्ग सम्बन्धी व्यवस्था तीन वर्षभित्र केन्द्रदेखि सेवा केन्द्रस्तरसम्म पुऱ्याउने व्यवस्था गर्ने र यसमा निजी क्षेत्रलाई पनि प्रोत्साहन दिई संलग्न गराउने । उच्च क्षमताको दूर संचार मार्गहरूको (पूर्व-पश्चिम, उत्तर-दक्षिण) विकास गर्ने । विद्यालयका पाठ्यक्रममा विद्युतीय शासन सम्बन्धी विषय समावेश गरी कार्यान्वयन गर्ने । केन्द्रदेखि गाविस स्तरसम्म सबै कार्यालयहरूमा अभिलेख तथा तथ्यांकहरू अनिवार्य रूपमा विद्युतीय माध्यममा राख्ने व्यवस्था गर्ने । राष्ट्रिय सूचना प्रविधि केन्द्रलाई Nodal Agency का रूपमा तोक्ने । सबै कार्यालयहरूमा सेवाग्राहीले सेवा प्राप्त गर्दा गर्नुपर्ने विभिन्न फारामहरू विद्युतीय रूपमा राख्ने व्यवस्था गर्ने, डाउनलोड गर्न सकिने व्यवस्था गर्ने, अनलाइन बुझाउन सक्ने व्यवस्था गर्ने (खानेपानी, विद्युत, संचय कोष, मालपोत, कर एवं अन्य सरकारी महसुल र दस्तुर विद्युतीय माध्यमबाट बुझाउन सकिने (e-payment) व्यवस्था गर्ने । सबै निकायहरूका लागि विद्युतीय शासन पद्धति प्रवर्द्धन गर्न कार्यालयको कुल बजेटको निश्चित प्रतिशत रकम छुट्याउने । सबै मन्त्रालयमा विद्युतीय सरकारको काम समेत हेर्ने गरी अलग शाखाको व्यवस्थाका साथै

सूचना प्रविधि सेवा गठन र सोभिन्न सफ्टवेयर, हार्डवेयर, प्रोग्रामिङ जस्ता समूहहरूको व्यवस्था गरी वृत्ति विकास श्रृंखला अध्ययन तालिमको व्यवस्था गर्ने । ■

लेखकद्वय गम्भीर बहादुर हाडा अधिवक्ता तथा भक्तपुर बहुमुखी क्याम्पसमा अर्थशास्त्रका सहप्राध्यापक (अवकाशप्राप्त) र नारदमुनि सिग्देल अधिवक्ता तथा अध्यापनमा संलग्न हुनुहुन्छ ।

सहायक ग्रन्थहरू

- गोविन्दप्रसाद रिजाल, संगठित अपराध: नेपालमा विद्यमान प्रावधानहरू, चुनौती र रोकथामका उपायहरू, पराग विशेषाङ्क, नेपाल राष्ट्रिय कर्मचारी संगठन, निजामती केन्द्रीय समिति, बबरमहल, काठमाडौं, पाँचौं संस्करण, २०७८ कार्तिक ।
- डा. देवकी आचार्य, नेपालमा बालिकाहरूको अवस्था, सशक्तीकरण, वर्ष २०, पूर्णाङ्क २७, २०८१, नेपाल सरकार, महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौं, नेपाल ।
- देवराज भण्डारी, कुलचन्द्र पराजुली, समसामयिक विषयहरू, शाखा अधिकृत, सफल पब्लिकेशन हाउस प्रा.लि., न्यूप्लाजा, पुतलीसडक, काठमाडौं, नेपाल, संस्करण २०८०/२०८१ ।
- रमेश अर्याल, समसामयिक विषयहरू, शाखा अधिकृत तृतीय पत्र, परिमार्जित संस्करण, गुडलक पब्लिकेशन एण्ड डिस्ट्रिब्युसन प्रा.लि., रामशाहपथ, काठमाडौं, दोस्रो संस्करण २०७३/७४ ।
- रमेश दाहाल, शिवराज पोखरेल, शासन प्रणाली, शाखा अधिकृत (द्वितीय पत्र), शासनकीय सुधार पब्लिकेशन एण्ड एडभरटाइजिङ प्रा.लि., प्रशासनिक सुधार मासिक, प्रथम संस्करण २०७०/७१ ।
- राम प्रसाद ज्ञवाली, समसामयिक सन्दर्भहरू, शाखा अधिकृत तृतीय पत्र, ज्योति पब्लिकेशन, पुतलीसडक, काठमाडौं, चौथो संस्करण २०७३ असोज ।
- सन्तोष गुरुङ, प्रमोदप्यारा श्रेष्ठ, सामाजिक अध्ययन तथा जीवनोपयोगी शिक्षा, कक्षा ११, एडभान्स सरस्वती प्रकाशन, काठमाडौं, नेपाल ।
- <https://www.abijita.com/how-to-stop-online-sexual-harassment-and-protect-yourself/>
- राष्ट्रिय साइबर सुरक्षा नीति, २०८० लगायतका थुप्रै अन्य सन्दर्भ सामग्रीहरू

सम्पत्ति शुद्धीकरण

■ नविन काफ्ले

अवधारणा

स्रोत नखुलेको, अवैध तरिकाले आर्जन गरेको, करको दायरामा नसमेटिएका, आपराधिक तरिकाले आर्जन गरिएको अकुत सम्पत्तिलाई वैधानिक बनाई वा कानुनको दायरामा ल्याउन व्यक्ति, समूह वा प्रक्रिया वा संगठनले अपनाउने कृत्रिम तरिकालाई सम्पत्ति शुद्धीकरण भनिन्छ । यो गैरकानुनी रूपबाट प्राप्त वा आर्जन गरेको अशुद्ध सम्पत्तिलाई कानुनी रूपमा शुद्ध बनाउने, प्रयोग गर्ने, लुकाउने वा परिवर्तन गर्ने प्रक्रिया हो । यो वित्तीय कारोबारको त्यस्तो पाटो हो जसमा कुनै कसुर वा आपराधिक कार्यबाट आर्जित आम्दानीलाई वैध सम्पत्तिमा बदलेर विभिन्न ढंगले कानुनी स्वरूप दिने प्रयास गरिन्छ । सम्पत्ति शुद्धीकरण विभिन्न जटिल तथा बहुचक्रीय प्रक्रियामार्फत राज्य संयन्त्रको दुरुपयोग गरी हुने गरेको पाइन्छ व्यक्तिगत वा सांगठनिक रूपमा हुने आतंकवादी क्रियाकलापमा प्रत्यक्ष/परोक्ष रूपमा आर्थिक सहयोग गर्ने कार्यलाई आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी मानिन्छ ।

निश्चित क्षेत्र, वर्ग वा देशमा मात्र सीमित नरहने यस्ता अपराधले राज्यको समग्र कानुनी, वित्तीय र सुरक्षा प्रणालीलाई कमजोर बनाई अपराध र अपराधीलाई नै शक्तिशाली बनाउँछ साथै यसले मुलुकको वित्तीय प्रणालीको स्वरूप, अस्तित्व, साख, सन्तुलन तथा विकासमा नकारात्मक असर पुऱ्याई समग्र वित्तीय अवस्थालाई अस्वस्थ बनाउँछ । सम्पत्ति शुद्धीकरण वित्तीय कारोबारको त्यस्तो पक्ष हो जसमा आफूले अवैध वा कसुर गरी कमाएको सम्पत्तिको वास्तविक उत्पत्ति र स्रोत लुकाउने, छिपाउने र विभिन्न वित्तीय कारोबारको माध्यमबाट नयाँ कानुनी स्रोत सिर्जना गर्ने प्रयास गरी त्यस्तो सम्पत्तिलाई शुद्ध बनाउने कार्यमा विभिन्न पक्षलाई समेटिएको हुन्छ ।

कस्ता कसुरलाई सम्पत्ति शुद्धीकरण गरेको मानिन्छ :

सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउन्डररिङ्ग) निवारण ऐन २०६४ अनुसार देहायका कार्यहरू गरेको खण्डमा

सम्पत्ति शुद्धीकरण कसुर गरेको मानिने छ भनी उल्लेख गरिएको छ :

- क) सम्पत्तिको गैरकानुनी स्रोत (इलिसिट अरिजिन) लुकाउने वा छल्ने वा कसुरमा संलग्न व्यक्तिलाई कानुनी कारबाहीबाट बचाउन सहयोग गर्ने उद्देश्यले कसुरबाट प्राप्त सम्पत्ति हो भन्ने थाहा पाउँदा पाउँदै वा विश्वास गर्नुपर्ने मनासिब आधार हुँदा हुँदै त्यस्तो सम्पत्ति कुनै पनि प्रकारले रूपान्तरण वा हस्तान्तरण गर्ने,
- ख) कसुरबाट प्राप्त सम्पत्ति भन्ने थाहा पाउँदा पाउँदै वा विश्वास गर्नुपर्ने मनासिब आधार हुँदाहुँदै सम्पत्तिको सही प्रकृति, स्रोत, स्थान, निसर्ग (डिस्पोजिसन), कारोबार (मुभमेण्ट), स्वामित्व वा सो सम्पत्तिउपरको अधिकार लुकाउने, छल्ने वा बदल्ने, वा
- ग) कसुरबाट प्राप्त सम्पत्ति हो भन्ने जानी जानी वा विश्वास गर्नुपर्ने मनासिब आधार हुँदाहुँदै त्यस्तो सम्पत्ति प्राप्त गर्ने, प्रयोग गर्ने वा धारण गर्ने,
- घ) कुनै व्यक्तिले माथि क देखि ग सम्म उल्लेख गरिए बमोजिमका कुनै कार्यको षड्यन्त्र, मद्दत, दुरुत्साहन, सहजीकरण, मत, सल्लाह वा उद्योग गर्न वा सम्बद्धता वा सहभागिता जनाउन वा मतियार हुनु हुँदैन ।

प्रचलित कानून अन्तर्गतको देहायको कुनै कसुर:

- संगठित अपराधिक समूह र गैरकानुनी वा धुर्त्याइपूर्वकको असुलीमा सहभागी हुने सम्बन्धी,
- विध्वंसात्मक कार्य लगायत आतंकवाद सम्बन्धी,
- जुनसुकै प्रकारको मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार सम्बन्धी
- बाल यौन शोषण लगायत जुनसुकै प्रकारको यौन शोषण सम्बन्धी,
- लागु औषध तथा मनोद्विपक पदार्थको गैरकानुनी ओसारपसार सम्बन्धी,

- हातहतियार खरखजानाको गैरकानुनी ओसारपसार सम्बन्धी,
- चोरी गरिएको वा अन्य वस्तुको गैरकानुनी ओसारपसार सम्बन्धी,
- भ्रष्टाचार तथा घुस सम्बन्धी,
- ठगी सम्बन्धी, कीर्ते सम्बन्धी,
- खोटा सिक्का वा मुद्रा सम्बन्धी,
- नक्कली वस्तुको उत्पादन तथा उत्पादनको गैरकानुनी प्रतिलिपि वा चोरी (पाइरेसी अफ प्रोडक्ट्स) सम्बन्धी,
- वातावरण सम्बन्धी,
- ज्यान लिने तथा अङ्गभङ्ग सम्बन्धी,
- अपहरण, गैरकानुनी थुना वा शरीर बन्धक सम्बन्धी,
- चोरी वा डकैती सम्बन्धी,
- तस्करी (भन्सार, अन्तशुल्क तथा करसहित) सम्बन्धी,
- कर (प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष समेत) सम्बन्धी,
- आपराधिक लाभ (एक्स्टर्सन) सम्बन्धी,
- सामुद्रिक डकैती (पाइरेसी) सम्बन्धी,
- वा भित्री धितोपत्र वा कमोडिटीज बजारलाई प्रतिकूल प्रभाव पार्ने (मार्केट म्यानिपुलेसन) वा
- कारोबार (इन्साइडर ट्रेडिङ) सम्बन्धी,
- प्राचीन स्मारक संरक्षण सम्बन्धी,
- वन, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण सम्बन्धी,
- मुद्रा, बैकिङ, वित्तीय, विदेशी विनिमेय, बीमा वा सहकारीसँग सम्बन्धी, मिय अधिकारपत्र
- कालोबजार, उपभोक्ता संरक्षण, प्रतिस्पर्धा वा आपूर्ति सम्बन्धी,
- निर्वाचन सम्बन्धी, सञ्चार, प्रसारण, विज्ञापन सम्बन्धी,
- यातायात व्यवसाय, शिक्षा, स्वास्थ्य, औषधी वा वैदेशिक रोजगार ठगी सम्बन्धी,
- फर्म, साभेदारी, कम्पनी वा संघसंस्था सम्बन्धी,
- घर, जग्गा र सम्पत्ति सम्बन्धी,
- चिड्ढा, जुवा वा चन्दा सम्बन्धी,
- नागरिकता, अध्यागमन वा राहदानी सम्बन्धी ।

सम्पत्ति शुद्धीकरणका चरणहरू

विश्वव्यापी परिवेश तथा नजिरहरूको अध्ययन गर्दा मुलतः तीन चरणमा सम्पत्ति शुद्धीकरण हुने गरेको पाइएको छ ।

नेपालमा पनि उक्त तीन चरणकै आधारमा सम्पत्ति शुद्धीकरण गर्ने गरेको घटनाक्रमहरू देख्न सकिन्छ जुन तपसिल बमोजिम रहेका छन् :

क) रकम राख्ने : सम्पत्ति शुद्धीकरणको पहिलो चरणमा सम्पत्ति शुद्धीकरणकर्ताले गैरकानुनी रूपमा प्राप्त आयलाई कुनै बैंक वा वित्तीय संस्थामा जम्मा गर्ने गर्दछ । यस्तो रकम निक्षेपको रूपमा, मनी अर्डर, द्रुत सन्देश, तथा अन्य उपयुक्त विधिबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थामा जम्मा गर्ने गर्दछ । यसरी जम्मा गर्दा शुद्धीकरण कर्ताले आफूसँग भएको रकमलाई फरक फरक बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू तथा फरक फरक स्थानहरूबाट विभिन्न समयमा ठूलो रकमलाई खण्डीकरण गरी जम्मा गर्ने गर्दछ ।

ख) रकमको तहकीकरण गर्ने : यस चरणमा शुद्धीकरणकर्ताले सम्पत्तिलाई विविध विषयहरूमा कारोबार गरी बैंकसमक्ष आफ्नो इमानदारिता प्रस्तुत गरेको नाटक रचदछ । उसले गैरकानुनी रूपमा आर्जित सम्पत्तिको स्रोत एवं उत्पत्ति सम्बन्धमा थप अलग्याउने वा दूरी बढाउने प्रयास गर्दछ । यस चरणमा उसले जटिल एवं बहुचक्रीय वित्तीय कारोबारको माध्यमबाट सम्पत्ति माथिको विश्वास कायम गराउँछ । शुद्धीकरणकर्ताले सेयर, डिबेन्चरको खरिद-बिक्री गर्ने, देशभित्रै वा बाहिरका विभिन्न देशमा आफ्नो वा आफन्तको नाममा रहेका खाताहरूमा दूरसंचार मार्फत रकम स्थानान्तरण गर्ने तथा अस्तित्वमा नभएका वस्तु तथा सेवाको भुक्तानी गर्ने जस्ता क्रियाकलापहरू देखाएर त्यस्तो रकमको तहकीकरण गर्ने गर्दछ ।

ग) सम्पत्ति एकीकृत तथा मूल प्रवाहीकरण गर्ने : यो चरणमा शुद्धीकरणकर्ताले घरजग्गा कारोबार, व्यापार व्यवसाय, स्थायी सम्पत्ति वा संस्थागत क्षेत्र आदिमा लगानी गर्दछ । यसरी लगानी गर्दै विभिन्न निकायमा छरेर राखेको रकमलाई एकीकृत गरी वैधानिक क्षेत्रमा प्रवाह गर्दछ । यसरी उसले खासगरी यसरी पटक पटकको स्थानान्तरण र वैध बनाउने प्रयास गरेर उसले गैरकानुनी (कालो) आम्दानीलाई शुद्ध सम्पत्तिका रूपमा रूपान्तरण गरी शुद्धीकरण गर्ने कार्यलाई सम्पन्न गर्दछ ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण गर्ने तरिका

विभिन्न अवैध कार्य गरी विभिन्न किसिमका स्रोतहरूबाट गैरकानुनी तरिकाबाट प्राप्त गरेको सम्पत्तिलाई वैध बनाई आधिकारिक रूपमा, कानुनी बाटोबाट सुरक्षित र सुव्यवस्थित बनाई राख्ने प्रक्रिया सम्पत्ति शुद्धीकरण गर्ने तरिका हो ।

नेपालमा विशेष गरेर देहायका विधिमाफत सम्पत्ति शुद्धीकरण हुने गरेको पाइएको छ :

- विभिन्न बैंकमा रकम थोरै थोरै गरी जम्मा गरेर,
- सहकारी सस्था स्थापना तथा सञ्चालन,
- बिमा कम्पनी स्थापना तथा बिमा गरेर,
- सेयर कारोबार गरेको देखाउने,
- कर छुट दिएका क्षेत्रमा लगानी गर्ने,
- स्वघोषित कर तिर्ने,
- हुन्डीको माध्यमबाट विदेश पैसा पठाएर औपचारिक माध्यमबाट नेपाल भित्र्याउने,
- घरजग्गाबाट नाफा कमाएको देखाउने,
- फिल्ममा लगानी गरी नाफा कमाएको देखाउने,
- विभिन्न मेला महोत्सव सञ्चालन वापतको नाफा देखाएर,
- नाफा आर्जन हुने क्षेत्रमा लगानी गरेर मनग्गे नाफा आर्जन गरेको देखाएर

सम्पत्ति शुद्धीकरणका लागि नेपालमा भएका

व्यवस्थाहरू / प्रयासहरू

नेपाल एसिया प्रशान्त क्षेत्रीय समूहको सन् २००२ मा Member jurisdiction भएपछि नेपालमा पनि विभिन्न कानूनहरूको तर्जुमा तथा कानूनहरूमा संशोधन गरिएको पाइन्छ । कानुनी रूपमा वैध नमानिएका सम्पत्तिहरूको विभिन्न तौरतरिकाबाट वैध बनाउनका लागि रोक्न तथा सो कार्यलाई निर्मूल पार्नका लागि नेपालमा भएका व्यवस्था तथा प्रयासहरूलाई देहाय बमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छ :

क) कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्थाहरू

- सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐन २०६४,
- सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण नियमावली २०८१,
- कसुरजन्य सम्पत्ति तथा साधन (रोक्का, नियन्त्रण र जफत) ऐन २०७०,
- पारस्परिक कानून सहायता ऐन २०७०,
- लागुऔषध नियन्त्रण ऐन २०३३,
- मुलुकी अपराधसंहिता २०७४,
- भ्रष्टाचार निवारण ऐन २०५९,
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण ऐन २०६४,

- संगठित अपराध निवारण ऐन २०७०,
- सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारण सम्बन्धी राष्ट्रिय रणनीति तथा कार्ययोजना (२०८१/०८२-२०८५/०८६)

ख) संस्थागत व्यवस्थाहरू

- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान विभाग,
- नेपाल राष्ट्र बैंक
- सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग,
- अनुसन्धान अधिकृतको कार्यालय,
- वित्तीय जानकारी एकाइ,
- राष्ट्रिय समन्वय समिति,
- विशेष अलालत,
- अर्थ मन्त्रालय,
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको Compliance विभाग,
- नेपाल प्रहरी,
- सहकारी विभाग सम्बद्ध निकाय,
- बिमा प्राधिकरण,
- भूमि व्यवस्था तथा अभिलेख विभाग,
- राष्ट्रिय अनुसन्धान विभाग,
- राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग,
- लागुऔषध नियन्त्रण ब्यूरो
- नोटरी पब्लिक तथा लेखापरीक्षण अधिकारी ।

ग) कार्यगत व्यवस्थाहरू

- बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा खाता सञ्चालन गर्दा अनिवार्य KYC भर्नुपर्ने व्यवस्था,
- राष्ट्रिय जोखिम मूल्याङ्कन तथा स्वमूल्यांकन
- १० लाखभन्दा माथि सीमा कारोबार,
- १ लाखभन्दा माथिका कारोबारमा स्रोत र उद्देश्य खुलाउनुपर्ने व्यवस्था
- Go-AML / Trust AML Software को प्रयोग,
- NRB Directive No.19 सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण सम्बन्धी व्यवस्था

सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धानमा आ.व. २०८०-८१ मा भएका अनुसन्धान

राष्ट्रिय अनुसन्धान विभागले आ.व. २०८०-८१ मा आफ्नो कार्यक्षेत्र अनुसार नियमित रूपमा सम्पत्ति शुद्धीकरणको विषयमा विविध अनुसन्धान गर्दै आएको छ । आ.व. २०८०-८१ मा अनुसन्धान विभागमा जम्मा ७८९ उजुरीहरू प्राप्त भएका छन् । जसमध्ये :

- क) वित्तीय जानकारी एकाइबाट प्राप्त ३४,
- ख) अनुसन्धान विभागको आफ्नै स्रोतबाट प्राप्त भएको १२,
- ग) व्यक्तिगत उजुरी ७३२,
- घ) अन्य निकायबाट प्राप्त ११

उल्लेखित उजुरीहरूमध्ये प्रारम्भिक रूपमा जाँचबुझ गरिएका उजुरीहरू ५९६ वटा रहेका छन् । नेपालमा सम्पत्ति शुद्धीकरणको कानुनी रूपमा थालनी गरेदेखि आ.व. २०८०-८१ सम्म कुल बिगो दाबी रकम रु १४ अर्ब २७ करोड २७ लाख रहेको छ ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणको कार्यलाई नियमित बनाउनका लागि सम्बन्धित निकायहरूले भ्रैलु परेका समस्याहरू

- वित्तीय विश्लेषण, कानुनी र अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व सहितको जान भएको जनशक्ति प्राप्तिमा कठिनाइ हरेको,
- अनुसन्धानमा संलग्न रहेका कर्मचारीहरूको छिटोछिटो सरुवा हुनुले थप कार्य जटिलता भएको,
- दर्ता भएका मुद्दाहरूको अभियोजन गर्ने अदातलहरूको स्पष्ट व्यवस्था नभएको,
- नियामक, अनुसन्धानकारी एवं अभियोजनकारी निकाय बिच सम्पत्ति शुद्धीकरणका विषयहरूमा बुझाइमा एकरूपता हुन नसक्नु,
- अनुसन्धानसँग सम्बन्धित निकायहरूबिचमा समानान्तर कार्य प्रक्रिया अगाडि नबढ्नु,
- विश्लेषण प्रणालीसँग सम्बन्धित सफ्टवेयर तथा Digital Forensic बिदहरू नभएका कारण अनुसन्धान तथा अभियोजन कार्यलाई शिघ्र र प्रभावकारी तुल्याउन नसकिनु,
- सूचक संस्थाको आन्तरिक सबलीकरण, जोखिम पहिचान तथा व्यवस्थापन, अनुगमन तथा शंकास्पद

कार्यको पहिचान एवं प्रतिवेदन प्रणाली व्यवस्थित नहुनु,

- अभियोजन र न्याय निरूपणका लागि वित्तीय अपराधको प्रकृति र गम्भीरता अनुसार संरचनात्मक सुधार नहुनु,
- सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंककारी कार्यमा वित्तीय लगानी निवारणसम्बन्धी स्पष्ट धारणा आम जनतासमक्ष पुऱ्याउन नसक्नु
- कसुरजन्य सम्पत्ति रोक्का र जफतमा राज्यका निकायबीच आवश्यक समन्वय गर्न नसक्नु,
- संयुक्त र समानान्तर अनुसन्धानका लागि आवश्यक समानान्तर प्रणाली विकास गर्न नसक्नु,
- भएका ऐनहरूको समयानुकूल परिमार्जन, संशोधन तथा नयाँ ऐनहरू तर्जुमा हुन नसक्नु,
- सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणका विषयमा राजनैतिक हस्तक्षेप र पहुँच बढ्दो रहनु ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणका चुनौतीहरू

नेपालमा सम्पत्ति शुद्धीकरणको कार्य थालनीपश्चात नेपालमा विभिन्न किसिमका शुद्धीकरण निवारणका कार्यहरू भइरहेका छन् । सम्पत्ति शुद्धीकरणका लागि नेपाल सरकारले विभिन्न कार्यहरू गरिरहे तापनि वर्तमान समयमा देहायका चुनौतीहरू रहेका छन् :

- स्पष्ट, पारदर्शी, निष्पक्षतामा आधारित अनुसन्धान प्रक्रिया अगाडि बढाउने,
- सबल कानुनी संरचनाको निर्माण र प्रभावकारी परीपालना एवं कार्यान्वयन गराउने,
- सम्बद्ध निकायहरूबीच सूचना सञ्जालको विकास र उपयोग गर्ने,
- सम्बद्ध जनशक्तिको व्यावसायिक दक्षता तथा क्षमता अभिवृद्धि गर्ने,
- दक्ष जनशक्तिको प्राप्ति र स्थायित्वतर्फ ध्यान दिने,
- संशोधित भूमिकामा आफ्नो प्रभावकारी उपस्थिति कायम राख्ने,
- विभिन्न निकायहरूसँग गरेका सम्झौताहरूको पूर्ण कार्यान्वयन गराउने,
- अन्तर्राष्ट्रिय समन्वय अभिवृद्धि कायम गर्ने,
- सम्बद्ध ऐनहरूको समयानुकूल परिमार्जन गर्नुपर्ने ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणका उपाय

सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणका कार्यहरूलाई प्रभावकारी तथा भरपर्दो बनाउनका लागि आगामी दिनहरूमा सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणसँग सम्बन्धित विभिन्न निकायहरूले देहाय बमोजिमका कार्यहरू गर्नु गराउनु पर्दछ :

- विभिन्न ऐनहरूमा समयानुकूल परीवर्तन भएपछि सोमा भएको परिवर्तन अनुकूल निर्देशिका एवं कार्यविधिहरू तयार गरी लागु गर्ने,
- सम्पत्ति शुद्धीकरणसँग सम्बन्धित निकायहरूको संगठन संरचनाहरूलाई परिवेशानुरूप कार्यमूलक बनाउने,
- सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणका लागि प्रचारप्रसार, सूचनाहरू प्रसारण, सचेतनामूलक कार्य सञ्चालन गर्ने,
- वित्तीय कार्यदलका सिफारिसहरू कार्यान्वयन गर्ने,
- साभेदार निकायहरूबीचमा आवश्यक समन्वय तथा सहकार्य गर्ने,
- अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग संस्थाहरूका बीचमा आवश्यकता अनुसारको सम्झौता कायम गरी कार्यान्वयन गर्ने,
- सम्बद्ध निकायहरूमा कार्यरत कर्मचारीहरूको उत्प्रेरणामुलक कार्यक्रम लागु गरी कार्यमा शिघ्रता र एकरूपता ल्याउने,
- कर्मचारीहरूलाई सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंककारी कार्यमा वित्तीय लगानी निवारण सम्बन्धी आवश्यक तालिम तथा प्रशिक्षणको व्यवस्था गर्ने तथा ती अवसरहरूको न्यायोचित वितरणको व्यवस्था मिलाउने,
- सम्पत्ति शुद्धीकरणको जानकारी दिनका लागि आवश्यक सूचना प्रणालीको विकास गरी सूचना संकलन, विश्लेषण, प्रशोधन र उपयोग गर्ने,
- सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणका लागि बनेका ऐन, विनियमावली, तथा कार्यविधिहरूको समयानुकूल परिमार्जन तथा संशोधन गरी कार्यान्वयन गर्ने, गराउने,
- राजनैतिक रूपमा स्वच्छ तथा पारदर्शी सार्वजनिक प्रशासन कायम गर्ने,
- सूचक संस्थाहरूको कार्यहरूमा परिमार्जन तथा संशोधन गरी चुस्तदुरुस्त कायम गर्ने ।

अन्त्यमा,

सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणलाई सबै आयामबाट पूर्णता प्रदान गर्नका लागि सूचक संस्थाहरूले सिमा कारोबार रकम र शंकास्पद कारोबारको प्रतिवेदन वित्तीय जानकारी एकाइलाई दिनुपर्ने कानुनी व्यवस्था भएको हो । यस्तो व्यवस्थाबाट दुई कुरो अपेक्षा गरिएको देखिन्छ एउटा कारोबारको अंश अंशमा र समुच्च रूपमा सम्पत्ति शुद्धीकरणको कसुरको संवेदनशीलता र जोखिमका हिसाबले कारोबार उपर निगरानीमार्फत कसुरको विश्लेषण गरी कानुनको दायरामा ल्याउनु, अर्को- कालो धनको प्रवेशलाई कुनै पनि हिसाबले वित्तीय प्रणालीमा प्रवेश हुनबाट रोक लगाउनु । यही कारोबार रकमको सीमा छल गर्न तथा शंकास्पद कारोबारको रिपोर्टिङ हुन नदिने बदनियतले अपराधकर्ताले सम्पत्ति लुकाउने, छल्न, रूपान्तरण गर्न, हस्तान्तरण जस्ता विधि अपनाउने गर्दछन् । सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण समग्र सुशासनको महत्त्वपूर्ण पाटो हुनुका साथै अन्तर्राष्ट्रिय समुदायमा समेत चासोको विषयका रूपमा हेरिने भएको हुँदा वर्तमान समयमा नेपालको परिप्रेक्ष्यमा सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणका लागि कार्यरत निकायहरूबीचमा उचित तालमेल मिलाई पारदर्शिता र प्रभावकारी समन्वय कायम गर्दै निवारणका पक्षमा लाग्नुपर्ने देखिन्छ । सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण प्रणालीको प्रभावकारिताका विषयमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय समुदायको समेत उचित तालमेल र राजनैतिक प्रतिबद्धता र सहकार्यको आवश्यक रहन्छ । ■

लेखक कृषि विकास बैंकका कर्मचारी हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- विभिन्न अनलाइन पत्रिकाहरू
- सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभागको वार्षिक प्रतिवेदन (२०८०-२०८१)
- सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभागको वेबसाइट
- सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण (मनि लाउन्डरिङ्ग) ऐन २०६४

समृद्धिको आधार : खानी, पानी र जवानी

रत्न प्रजापति

नेपालको अर्थतन्त्रसँग चासो र सरोकार राख्नेहरूले कहिले कृषि, कहिले पर्यटन, कहिले उद्योग र कहिले जलस्रोतलाई नेपालको समृद्धिको मुख्य आधार मानेर विश्लेषण गर्ने गरेका छन् । यसो त यी सबै क्षेत्र नेपालको समृद्धिको आधार बन्नसक्ने बृहत सम्भावना बोकेका क्षेत्र नै हुन् । कृषि यसै पनि बृहत् जनशक्तिलाई ग्रहण गर्नसक्ने क्षमता बोकेको क्षेत्र हो । राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार अद्यापि मुख्य पेशाअनुसार ५०.१ प्रतिशत अर्थात् ७५ लाख जनसंख्या कृषिमा आबद्ध छन् भने मुख्य औद्योगिक क्षेत्रअनुसार ५७.३ प्रतिशत अर्थात् ८५ लाख ८६ हजार जनसंख्या कृषिमा आबद्ध छन् ।

कृषि पेशा सम्मानित पेशा नभएको र कृषि कर्मलाई अवमूल्यन गरिएकाले कृषिबाट सम्मानित र सुखी जीवनयापन गर्न सकिने गरी आयआर्जन गर्न नसकिने भन्दै युवापुस्ता कृषि पेशाबाट क्रमशः विमुख बन्दै छन् । बरु जग्गाजमिन बाँझो छोडेर, जग्गाजमिन धितोमा राखेर अथवा बिक्री नै गरेर आर्थिक जोहो गर्दै अन्य पेशा-व्यवसायमा लगानी गर्ने अथवा रोजगारीका लागि विदेश नै जाने प्रवृत्ति बढेको छ । आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को फागुनसम्ममा ५९ लाख ६९ हजार २३६ नेपाली कामदारले विदेश जानका श्रम स्वीकृति लिएको सरकारी तथ्यांक छ । अहिले पनि बर्सेनि भन्डै आठ लाखको हाराहारीमा नेपाली युवा जनशक्ति कामका लागि विदेसिने गरेका छन् । यसबाट आकर्षक रेमिट्यान्स भित्रिए पनि त्यसको पूर्ण सदुपयोग हुन नसक्दा अनुत्पादक क्षेत्रमा बढी खर्च भइरहेको छ ।

उत्पादनमूलक र थप पुँजी निर्माण हुने क्षेत्रमा रेमिट्यान्सको उपयोग हुन नसक्दा उपभोग र आयातको माध्यमबाट विदेशबाट आएको पैसा विदेशमा नै जाने गरेको छ । उपभोग संस्कृतिमा भएको वृद्धि र उपभोग्य वस्तुको आयातमा भएको वृद्धिको मुख्य कारण रेमिट्यान्सलाई नै मान्ने गरिएको छ । अहिले बर्सेनि रेमिट्यान्स आप्रवाहमा वृद्धि भइरहेको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकको तथ्यांक अनुसार आर्थिक वर्ष २०८०/८१मा मात्रै रु. १४ खर्ब ४५ अर्ब ३१

करोड ५१ लाखरेमिट्यान्स आप्रवाह भएको छ, जुन सोही आर्थिक वर्षको नेपालको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको २५.३३ प्रतिशत हो । जबकि कृषिप्रधान भनिएको मुलुकमा पछिल्लो समय कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषिको योगदान घट्दै गएर २४.०९ प्रतिशतमा भरेको छ । यसरी हेर्दा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा रेमिट्यान्सको योगदान सर्वाधिक हुन पुगेकाले सरोकारवालाहरूले नेपाललाई कृषिप्रधान होइन रेमिट्यान्स प्रधान भन्न थालेका छन् । कृषि क्षेत्रमा युवा पुस्ताको कम आकर्षण र राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा कृषिको योगदान घट्दो क्रममा रहेकोले विज्ञहरूले अब कृषिबाट मात्रै आर्थिक समृद्धि सम्भव नहुने विश्लेषण गर्न थालेका छन् ।

भौगोलिक तथा प्राकृतिक विशेषता र ऐतिहासिक कला र सम्पदाले गर्दा नेपालमा स्वाभाविक रूपमा पर्यटनको विकास र यसबाट प्रशस्त आर्थिक लाभ हासिल गर्न सकिने सम्भावना विद्यमान रहेको छ । यसो हुँदा विगतदेखि नै पर्यटन क्षेत्रलाई आर्थिक समृद्धिको एउटा भरपर्दो आधारको रूपमा विश्लेषण गरिँदै आएको छ । केही दशकअघिसम्म नेपालमा विदेशी मुद्रा आर्जनको मुख्य स्रोत पर्यटन क्षेत्रलाई मानिन्थ्यो । रोजगारी सिर्जना र आन्तरिक उत्पादनको खपतको माध्यमबाट स्थानीय तहमै आयआर्जन हुने र अन्य धेरै किसिमका व्यावसायिक क्रियाकलापबाट प्रशस्त आम्दानी हुने भएकाले पर्यटन क्षेत्रलाई आर्थिक समृद्धिको मुख्य आधारको रूपमा लिने गरिएको हो । यद्यपि मुलुकभित्रको राजनीतिक अस्थिरता र समय समयमा आइपर्ने प्राकृतिक विपत्तिहरूका कारण पर्यटन क्षेत्रमा अपेक्षित सुधार हुन सकेको छैन ।

पछिल्लो समय विश्वव्यापी कोरोना कहरले पर्यटन क्षेत्र थला नै परेको थियो । थला परेको पर्यटन क्षेत्र अहिले विस्तारै उठ्ने प्रयासमा छ । पछिल्लो समय पर्यटन आगमनमा भएको आशातीत वृद्धिले पर्यटन क्षेत्र पुनः लयमा फर्किन थालेको विश्लेषण पनि हुन थालेको छ । संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयको तथ्यांक अनुसार सन् २०२३ मा कुल १० लाख १४

हजार ८८२ पर्यटकले नेपाल भ्रमण गरेका छन् । अघिल्लो वर्ष ६ लाख १४ हजार ८६९ पर्यटकले नेपाल भ्रमण गरेका थिए । जस अनुसार पर्यटक आगमनमा ६५.६ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । यसरी पर्यटक आगमनमा भएको वृद्धिले मुलुकको आर्थिक समृद्धिमा यो क्षेत्रको योगदान वृद्धि हुने आशा जगाएको छ । आर्थिक वर्ष २०७९/८० को पुससम्ममा पर्यटन क्षेत्रबाट कुल २४ करोड ७८ लाख अमेरिकी डलर आम्दानी भएको छ । आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा अहिलेसम्मकै सबैभन्दा बढी ६६ करोड ७७ लाख अमेरिकी डलर आम्दानी भएको थियो ।

उत्पादनमूलक उद्योगहरूले रोजगारी सिर्जना र उत्पादनमार्फत् अर्थतन्त्रमा महत्त्वपूर्ण टेवा पुऱ्याउँदै आएकोमा द्विविधा छैन । औद्योगिक क्षेत्रमार्फत् राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा ठूलो योगदान हुने गरेको छ । यस्तो योगदान गर्नेमा निजी क्षेत्रको हिस्सा उल्लेख्य रहँदै आएको छ । नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ र अन्तर्राष्ट्रिय वित्त निगम (आइएफसी) ले गरेको अध्ययनले नेपालको राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा निजी क्षेत्रको योगदान ८१.५५ प्रतिशत रहेको देखाएको छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उद्योग क्षेत्रको योगदान १३.४५ प्रतिशत रहेको नेपाल राष्ट्र बैंकको तथ्यांकले देखाएको छ ।

मुलुकमा राजनीतिक अस्थिरता, नीतिगत अन्वोल, अव्यावहारिक आर्थिक नीतिहरू, असहयोगी र भ्रष्ट कर्मचारीतन्त्र, भ्रष्टाचार प्रशासनिक प्रक्रियाहरू लगायत समयक्रममा देखिने आर्थिक सुस्तताले औद्योगिक क्षेत्र पनि सुस्ताउने गरेको छ । कोरोना कहर पछिको औद्योगिक क्षेत्र अझै पनि सुस्ताएकै अवस्थामा छ । विभिन्न समस्याहरूको सामना गरिरहेको औद्योगिक क्षेत्रको क्षमता उपयोगमा पनि सुधार आउन सकेको छैन । नेपाल राष्ट्र बैंकको आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को आर्थिक गतिविधि अध्ययनको अर्धवार्षिक प्रतिवेदन अनुसार देशमा प्रमुख उद्योगहरूको क्षमता उपयोग औसतमा ४२.९४ प्रतिशत मात्रै रहेको छ । यसरी उद्योगहरू पूर्ण क्षमतामा सञ्चालन हुन नसक्दा एकातिर रोजगारीमा असर परेको छ भने अर्कोतिर उत्पादनमा पनि असर परेको छ ।

अपेक्षित उत्पादन वृद्धि हुन नसक्दा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उद्योग क्षेत्रको योगदान १३.४५ प्रतिशतमा सीमित रहेको छ । आन्तरिक उत्पादन वृद्धि हुन नसक्दा वस्तु आयातमा दबाव पर्दै आएको छ । मुलुकको कुल वैदेशिक व्यापारमा आयात र निर्यातबीचको ठूलो अन्तरले व्यापार घाटा निरन्तर बढिरहेको छ । आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा कुल वैदेशिक व्यापारमा आयातको हिस्सा ९१.२७ प्रतिशत र निर्यातको हिस्सा ८.७३ प्रतिशत रहेको

छ । जसअनुसार कुल व्यापार घाटा रु. १४ खर्ब ४० अर्ब ६० करोड ४९ लाख रहेको छ । यद्यपि रोजगारी र उत्पादनमार्फत् मुलुकको अर्थतन्त्रमा उल्लेख्य योगदान गर्ने हुँदा उद्योग क्षेत्रलाई समृद्धिको एउटा महत्त्वपूर्ण क्षेत्रको रूपमा लिन सकिन्छ ।

प्राकृतिक रूपमै नेपाल जलस्रोतमा धनी छ । यहाँ भन्डै ६ हजारभन्दा बढी साना-ठूला नदीहरू छन्, जसमा निरन्तर पानी बगिरहन्छन् । जसले गर्दा सिँचाइको माध्यमबाट कृषि उत्पादन वृद्धि गर्न सकिने सम्भावना छ भने व्यावसायिक रूपमा पानी बिक्री गरेर पनि आर्थिक लाभ हासिल गर्न सकिने सम्भावना छ । सबैभन्दा ठूलो सम्भावना चाहिँ जलविद्युत विकासमा छ । कुनै एक व्यक्तिले व्यक्तिगत रूपमा गरेको एउटा अध्ययनकै आधारमा पनि नेपालमा भन्डै ८३ हजार मेगावाट विद्युत उत्पादन गर्न सकिने सम्भावना रहेको तथ्यलाई अहिले पनि धेरैले दोहोऱ्याउने गरेका छन् । यही सम्भावनालाई पछ्याउने क्रममा पछिल्लो समय नेपालमा सरकारी र निजीस्तरमा जलविद्युत परियोजनाहरू सञ्चालन हुने क्रम हवातै बढेको छ । त्यसैले पछिल्लो समय नेपालमा आर्थिक समृद्धिको आधारको रूपमा खानी, पानी र जवानीलाई हेर्ने गरिएको छ । खानी, पानी र जवानीलाई शाब्दिक लयात्मकताको दृष्टिकोणले मात्रै होइन, यसको आर्थिक महत्त्वको दृष्टिकोणले प्राथमिकताको क्षेत्रमा राखेर हेर्नु वान्छनीय हुनेछ ।

सन् २०१४ अगस्त ३ अर्थात् वि.सं. २०७१ साउन १८ गते भारतीय प्रधानमन्त्री नरेन्द्र मोदीले नेपालको संविधान सभालाई सम्बोधन गर्दै पहाडमा पानी र जवानी काम नलाग्ने आशयसहितको मन्तव्य दिएका थिए । साथै उनले यसो भनिरहँदा यो कुनै युगको कुरा थियो, अब यो भनाइलाई बदल्ने समय आएको छ भन्दै पहाडको पानी र जवानी पहाडलाई नै काम लाग्ने बनाउन सकिने बताउँदा नेपाली सभासदहरूले टेबुल ठट्टाएर समर्थन र स्वागत गरेका थिए ।

मोदीले उठाएको विषय निकै गम्भीर थियो र त्यसमा सरकारको तदारुकता अपेक्षित थियो । तर त्यसो हुन सकेन । हाम्रा सभासदहरू पनि सरकारलाई घच्च्याउने काममा जिम्मेवार रूपमा प्रस्तुत हुन सकेनन् । मोदीको भाषणलाई टेबुल ठट्टाएर समर्थन गर्ने तिनै सभासदहरूले मोदीको त्यो भनाइलाई अहिले चटक्क बिसर्को भान हुन्छ । किनभने पहाडबाट हामफाल्दै बग्दैबग्दै खेर गइरहेको पानी, जमिनभित्र सुषुप्त अवस्थामा रहेका खानी र लाखौं ऊर्जाशील युवाको जवानी खेर गइरहेको छ । त्यसलाई उपयोग गर्ने नीति र कार्ययोजनाहरूको निर्माण

र तिनको प्रभावकारी कार्यान्वयनको आवश्यकता टड्कारो बनेको छ ।

खानी

आर्थिक समृद्धिको सम्भावना बोकेको एउटा महत्त्वपूर्ण क्षेत्र हो खानी । देशका विभिन्न स्थानमा विभिन्न वस्तु तथा पदार्थका खानीहरू प्रशस्त मात्रामा रहेको विभिन्न सम्भाव्यता अध्ययनहरूले देखाएकै हुन् । नुनदेखि सुनसम्म र फलामदेखि पेट्रोल र ग्याससम्मको उत्पादनको सम्भाव्यता रहेको धेरै वटा अध्ययन तथा सर्वेक्षणहरूले देखाए पनि त्यस्ता सम्भाव्यतालाई यथार्थमा परिणत गर्न राज्य स्वयंले नै विलम्ब गरिरहेको अवस्था छ । सम्भाव्य खानीहरूको अन्वेषण र उत्खनन गरी त्यसबाट आर्थिक लाभ हासिल गर्ने काममा राज्यको तदारुकता देखिए बृहत रूपमा आर्थिक लाभ हासिल हुनेमा कुनै सन्देह छैन ।

पछिल्लो समय देशमा उपलब्ध खानीहरूको अन्वेषण र उत्खननमा राज्यको केही तदारुकता देखिएको पनि छ । देशमा उपलब्ध खानीहरूको अन्वेषण र उत्खननको जिम्मेवारी बोकेको खानी तथा भूगर्भ विभागले नेपालको खानीजन्य उद्योगहरूलाई प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यले सम्भावित खानीको अन्वेषण र उत्खनन गर्न विभिन्न कम्पनीहरूलाई अनुमति प्रदान गर्दै आएको छ । यसअनुसार आर्थिक वर्ष २०७९/८० सम्ममा विभिन्न ४२२ वटा कम्पनीहरूलाई देशका सम्भावित खानीहरूको अन्वेषण गर्न अनुमतिपत्र प्रदान गरेको छ । यसैगरी सम्भावित खानीहरूको उत्खननका लागि पनि १५९ वटा कम्पनीहरूलाई अनुमतिपत्र प्रदान गरेको छ ।

विभागले नेपालमा फलाम, तामा, सुन, चुन ढुङ्गा, ग्रेनाइट, काइनाइट, खरी, रूबी, डोलोमाइट लगायतका खानीहरूको सम्भावना रहेको उल्लेख गरेको छ । विभागले हाल सङ्खुवासभाको लुहाकोटमा फलाम, भोजपुरको दिङ्लामा तामा, सिन्धुलीको खनियाखर्कमा ग्रेनाइट, धादिङको सुनौलाबजारमा डोलोमाइट, धादिङकै गणेश हिमालमा रूबी, रूकुममा तामा, उदयपुरको रतुवामाईमा फलाम, मधेश प्रदेशमा सेरामिक्स र धादिङको बेनीघाटमा चुनढुङ्गाको अध्ययन गरिरहेको छ । दैलेखस्थित पेट्रोलियम सम्भावित भण्डार क्षेत्रको अन्वेषणका लागि चीन र नेपाल सरकारबीच सम्झौता भई अन्वेषण कार्य भइरहेको छ ।

नेपालका विभिन्न भागहरूमा आर्थिक रूपले लाभ हुनेदेखि लिएर साधारण अवस्थाका एक हजारभन्दा बढी खनिज स्थानहरू पहिचान भइसकेको खानी तथा भूगर्भ

विभागले जनाएको छ । केही महत्त्वपूर्ण स्रोतहरूको विस्तृत अध्ययन भई उपलब्धता, गुणस्तर र मूल्यका आधारमा तिनीहरूका विशेषताको मूल्याङ्कन समेत गरिएको छ भने कतिपय खनिजजन्य उद्योगहरू स्थापना भई देशको अर्थतन्त्रमा योगदान गरिरहेको पनि विभागले जनाएको छ ।

उपभोगको आधारमा नेपालका खनिजलाई हालसम्म धातु खनिज समूहका २१ वस्तु, अधातु औद्योगिक खनिज समूहका २३ वस्तु, रत्न पत्थर समूहका ६ वस्तु, निर्माण सामग्रीका १० वस्तु र इन्धन खनिज समूहका ४ वस्तु गरी कुल ६४ खनिज वस्तुलाई पहिचान गरिसकिएको विभागको विवरणमा उल्लेख छ ।

पानी

नेपालमा ८३ हजार मेगावाट विद्युत उत्पादनको क्षमता भएको भनिदै आए पनि अहिलेसम्म त्यसको अति न्यूनतम क्षमताको विद्युत पनि उत्पादन हुन सकेको छैन । हिमाल पग्लेर र पहाडको मूल फुटेर बग्ने पानी बगेरै खेर गइरहेको छ । त्यो पानीलाई उपयोग गर्दै खेती गर्ने र कृषि उत्पादन वृद्धि गर्ने, कृषि उत्पादन वृद्धि गरी आयात प्रतिस्थापन गर्ने र वैदेशिक व्यापारघाटा न्यूनीकरण गर्नेतर्फ राज्यले नीति तथा कार्ययोजना बनाएर लागु गर्न सकेको छैन । बरु आर्थिक उदारीकरणका नाममा बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूलाई नेपालमा प्रवेश दिएर रैथाने जातिका उत्पादनलाई विस्थापित गर्ने, आयातीत वस्तुको आक्रामक बजारीकरणलाई सहजीकरण गर्ने र आयातीत वस्तुको उपभोग संस्कृतिलाई बढावा दिने काममा राज्यले सहजकर्ताको भूमिका निर्वाह गरेको हो कि भन्ने देखिएको छ । जसको प्रत्यक्ष असर स्थानीय उत्पादन, आपूर्ति र उपभोगमा परिरहेको छ ।

एकातिर हिमाल र पहाडबाट बग्ने पानी बग्दैबग्दै खेर गइरहेको छ । अर्कोतिर देशमा सिँचाइको अभावमा खेतीयोग्य सबै जमिनमा खेती हुन सकेको छैन । सरकारी तथ्यांकले नै कुल खेतीयोग्य जमिनको ५४.५ प्रतिशत जमिनमा मात्रै सिँचाइ सुविधा उपलब्ध छ भन्ने देखाएको छ । जलस्रोतको धनी देशमा सिँचाइको अभावमा जमिन बाँझै पर्नु बिडम्बना नै हो । जलस्रोतको अधिकतम उपयोग गर्दै खेती गर्ने किसानलाई सिँचाइको व्यवस्था गरिदिएर लाखौँ किसानको खेती प्रणालीलाई सहज बनाइदिने काममा राज्य गम्भीर बन्न सके राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा कृषिको योगदान वृद्धि हुने निश्चित छ ।

देशका विभिन्न सहर र सहरोन्मुख गाउँहरूमा पनि खानेपानीको समस्या चर्को छ । खानेपानीको मागलाई

पूर्ति गर्नकै लागि ठाउँठाउँमा भूमिगत जलस्रोतको उपयोग गर्ने प्रवृत्ति व्यापक रूपमा बढेकाले पानीको सतह घट्दै गएको छ । एकातिर खानेपानीको समस्या छ भने अर्कोतिर हिमालको हिउँ पग्लेर बग्ने र पहाडबाट मूल फुटेर बग्ने पानी खेर गइरहेको अवस्था छ । बग्दैबग्दै खेर गइरहेको पानीलाई उपयोग गर्ने र उपभोक्ताको मागलाई पूर्ति गर्ने खानेपानी योजनाहरू सञ्चालनमा देखिएको बेवास्ताले एकातिर आम उपभोक्ताले खाने पानीको समस्या भोग्नुपरेको छ भने अर्कोतिर पानीको अमूल्य स्रोत त्यत्तिकै खेर गइरहेको छ । खानेपानीका आयोजना सञ्चालनमा देखिएको बेवास्ता र सञ्चालनमा आएका आयोजनाहरूमा देखिएको ढिलासुस्तीले स्वयं राज्य नै देशमा उपलब्ध स्रोतको उपयोगमा गम्भीर नबनेको देखिन्छ ।

खानेपानी आयोजनामा एउटा महात्वाकांक्षी आयोजनाको रूपमा चिनिएको मेलम्ची खानेपानी परियोजनामा देखिएको ढिलासुस्तीले दोहोरो नोक्सानी भइरहेको छ । एकातिर परियोजनाको लागत बढेको छ भने अर्कोतिर परियोजनाबाट प्राप्त हुने लाभबाट बञ्चित हुनुपरेको छ । त्यस्तै माथिल्लो तामाकोशी विद्युत परियोजना नेपालमा विद्युत उत्पादनमा एउटा कोशढुङ्गा साबित हुने अपेक्षा थियो, तर राज्यको अकर्मण्यताले गर्दा त्यो आयोजनामा भएको अनपेक्षित ढिलासुस्ती र बेवास्ताले गर्दा त्यो परियोजना समयमा पूरा हुन नसक्दा नेपाली जनताको अपेक्षा मात्रै अधुरो बन्न पुगेको छैन, विद्युत उत्पादनमा एउटा नयाँ इतिहास कायम गर्नबाट पनि बञ्चित हुनुपरेको छ ।

नेपालमा विद्युत उत्पादनको ११३ वर्ष लामो इतिहास छ । नेपालमा वि.सं. १९६८ मा ५०० किलोवाटको फर्पिङ जलविद्युत आयोजनाको निर्माण भएको थियो । यो नै नेपालको पहिलो जलविद्युत आयोजना हो । अत्यन्त महात्वाकांक्षी र गौरवको आयोजनाको रूपमा रहेको माथिल्लो तामाकोशी विद्युत परियोजना समयमा सम्पन्न नहुँदा विद्युत उत्पादनको इतिहासमा एउटा अध्याय थप्ने काम अधुरो बनिरहेको छ । यद्यपि पछिल्लो समय निजी क्षेत्र विद्युत परियोजना सञ्चालनमा हौसिएको र राज्यले पनि विद्युत उत्पादनमा केही उल्लेख्य कदम चालेको छ । नेपाल सरकारले केही समयअघि भारतसँग दीर्घकालीन विद्युत व्यापार सम्झौता गरेर १० वर्षमा १० हजार मेगावाट विद्युत निर्यात गर्ने लक्ष्य लिएको छ । विद्युत प्राधिकरणको तथ्यांकअनुसार विद्युत उत्पादनको ११३ वर्ष इतिहासमा जम्माजम्मी ३ हजार १५७ मेगावाट विद्युत उत्पादन भएको अवस्थामा सरकारको उक्त लक्ष्य अत्यन्तै महात्वाकांक्षी देखिन्छ । यद्यपि लक्ष्यअनुसारको

कार्य प्रतिबद्धता र कार्यान्वयन भए उक्त लक्ष्य हासिल गर्न असम्भव पनि छैन । यसो हुन सके विद्युतको माध्यमबाटै देशलाई समृद्ध बनाउने सपना पनि साकार हुँदै जानेछ ।

अपार जलस्रोतकै कारण विद्युत उत्पादनको अथाह सम्भावना भइकन पनि देशमा विद्युत उत्पादन सुरु भएको ११३ वर्षको अवधिमा जम्माजम्मी ३ हजार १५७ मेगावाट मात्रै विद्युत उत्पादन हुन सक्नु राज्यको लाचारी र अकर्मण्यताको परिणाम हो भन्नुपर्ने हुन्छ । पहाडबाट हाम फाल्दै बग्ने पानीको उपयोग गर्दै पर्याप्त विद्युत उत्पादन गरेर जनताको घरआँगन उज्यालो पार्नुका साथै त्यही विद्युतको उपयोग गरी उद्योगधन्दा सञ्चालन गर्ने र उत्पादन वृद्धि गरी आर्थिक समृद्धि हासिल गर्ने काममा राज्यको तदारुकता अपेक्षित छ । विद्युत उत्पादनका लागि विभिन्न आयोजना निर्माणमा निजी क्षेत्र निकै उत्साहित बनेको अवस्थामा राज्यले नीतिगत सहयोग र समर्थनका साथै सहजीकरणका लागि उल्लेख्य भूमिका मात्रै निर्वाह गरिदिने हो भने जलस्रोतबाटै देशले छिट्टै आर्थिक समृद्धि हासिल गर्नेछ ।

हिमाल र पहाडबाट बग्ने पानीलाई त्यही पहाडी र हिमाली क्षेत्रको विकासमा उपयोग गर्ने नीति राज्यले अँगीकार गर्ने हो भने विकट मानिएका हिमाली र पहाडी क्षेत्रमा छिट्टै विकसित बन्नेछन्, समृद्ध बन्ने छन् । पहाडमा व्याप्त गरिबी घट्नेछ । त्यहाँको असहजता सहजतामा परिणत हुनेछ । अनि सुविधा खोज्दै पहाडबाट शहर भर्ने प्रवृत्तिमा पनि कमी आउनेछ ।

जवानी

युवालाई परिवर्तनका संवाहक अथवा विकासका संवाहक आदि जे-जे भनिए पनि युवाको ऊर्जालाई उपयोग गर्ने नीति र कार्ययोजना बन्न नसकेको यथार्थलाई स्वीकार्ने पर्छ । त्यस्ता नीति र कार्ययोजना बनाएर लागु गरेको भए युवाको ऊर्जा खेर जाने थिएन अथवा कहालीलाग्दो गरी युवा पलायन हुने थिएन । 'पहाड भुक्नुपर्छ आँधी रुक्नुपर्छ, हामी युवा जुटेपछि काँडा फुल्नुपर्छ' भन्दै प्रकृति र समयलाई नै हाँक दिनसक्ने युवाको जवानी र त्यो जवानीको जोश उपयोगविहीन अवस्थामा रहेको छ ।

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार नेपालमा १६-४० वर्षका युवाको संख्या कुल जनसंख्याको ४२.५६ प्रतिशत रहेको छ । जस अनुसार कुल युवा जनसंख्या १ करोड २४ लाख १२ हजार रहेको देखिन्छ । तर यति धेरै ऊर्जाशील युवा जनसंख्यामध्ये भन्डै आधा अर्थात् भन्डै ६० लाख नेपाली युवा रोजगारी र अन्य अवसरको खोजीमा विदेशिएको सरकारी तथ्यांक छ । देशमै बसेका

युवामध्ये पनि अधिकांश बेरोजगार छन् । यसो हुँदा युवा जनशक्तिमा निहित असीमित ऊर्जा उपयोगविहीन अवस्थामा छ अर्थात् खेर गइरहेको छ । यो ऊर्जाको सदुपयोग हुनसके देशले छिट्टै काँचुली फेर्नेमा कुनै सन्देह छैन ।

राज्यले युवाको ऊर्जालाई उपयोग गर्ने उपयुक्त नीति र कार्ययोजना बनाएर कार्यान्वयन गर्न नसक्दा युवाले रोजगारीका लागि पनि आन्दोलन गर्नुपर्ने स्थिति छ । राज्यको वर्तमान आर्थिक नीतिले श्रम निर्यात गरेर रेमिट्यान्स आप्रवाह वृद्धि गर्ने लक्ष्य लिएजस्तो देखिन्छ । जुन अत्यन्तै घातक छ । रेमिट्यान्स दिगो आर्थिक स्रोत हुँदै होइन । यसले देशलाई आर्थिक परनिर्भरतातर्फ मात्रै धकेल्छ भन्ने यथार्थलाई राज्यका जिम्मेवार निकायले बिर्सनु हुँदैन । यति मात्रै होइन, देशलाई युवाविहीन अवस्थामा पुऱ्याउनु भनेको देशको भविष्यलाई अन्धकारतर्फ धकेल्नु पनि हो ।

देशको आर्थिक र सामाजिक क्रियाकलापलाई नै ठप्प पार्ने गरी युवालाई विदेशिन प्रेरित गर्नु देशको हितमा पटककै छैन । युवा शक्ति र युवा ऊर्जालाई देश विकास र निर्माणमा उपयोग गर्नसके मात्रै देश समृद्ध बन्छ भन्ने कट्टा सत्यलाई राज्यले मनन गर्नुपर्छ र अहिले सेवा र वस्तु भै युवा श्रम निर्यात भइरहेको अवस्थालाई यथाशीघ्र रोक्ने र युवालाई देशभित्रै विकास र निर्माणको काममा उपयोग गर्ने नीति र कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गर्नुपर्छ ।

सरकारका नीति तथा कार्यक्रमहरूमा विभिन्न क्षेत्रमा युवा लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन गरिने भनिए तापनि त्यस्ता कार्यक्रमहरूको अभाव देखिएको छ । यस्तै युवा वर्गलाई राष्ट्रको सर्वाङ्गीण विकासमा मूल प्रवाहीकरण गर्ने भनिए तापनि धेरै प्रकारका अवसरबाट युवा बञ्चित हुँदै आएका छन् । यही बञ्चितीकरणले गर्दा निराश युवा अवसरको खोजीमा विदेशिन बाध्य भएका हुन् । राजनीतिक दलहरूले पनि युवाका लागि अवसर सिर्जना गर्नेभन्दा युवालाई प्रयोग गर्दै राजनीतिक अभीष्ट मात्रै पूरा गर्दै आएका छन् । यस्तो प्रवृत्तिमा सुधार ल्याउनु जरूरी छ ।

युवा जनशक्ति परिचालन गरी विकास निर्माणलाई गति दिने उद्देश्यले देशमा राष्ट्रिय युवा नीति २०७२, श्रम तथा रोजगार नीति २०६२, वैदेशिक रोजगार नीति २०६८, राष्ट्रिय रोजगार नीति २०७१ को तर्जुमा भएको छ । यी नीतिहरूको कार्यान्वयन हुने हो भने युवा परिचालनमार्फत् देशको खानी र पानीको उपयोगमा पनि मद्दत पुग्नेछ । चालु सो-हौं योजनामा पनि विदेशिन लालायित युवालाई

देशमै टिकाउन र राष्ट्रिय समृद्धि यात्रामा सहभागी गराउन रूपान्तरणकारी रणनीतिहरू अपनाउने उल्लेख गरिएको छ । जसअनुसार आन्तरिक रोजगारीका अवसर पर्याप्त सिर्जना गर्ने, जनसांख्यिक लाभको अधिकतम उपयोग गर्ने, प्राविधिक तथा व्यावसायिक तालिम कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउने, वैदेशिक रोजगारीका सबै चरणलाई व्यवस्थित गर्ने, श्रम व्यवस्थापनमा सुधार गर्ने, सामाजिक सुरक्षालाई प्रभावकारी बनाउने, विदेशमा श्रम गरी फर्केका कामदारहरूको श्रम अनुभव, ज्ञान र पुँजीलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा प्रयोग गर्ने, आप्रवासी कामदारको व्यवस्थापन गर्ने आदि रणनीति तर्जुमा गरिएका छन् ।

यी रणनीतिहरूको मात्रै प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने हो भने पनि युवाका मनमा देशप्रति केही आशा र भरोसा जाग्नेछ । अनि अहिलेको युवा पलायनको गति केही मत्थर हुनेछ । योजना अवधिमा वार्षिक १५ लाखको संख्यामा नयाँ रोजगारी सिर्जना गर्ने महत्वाकांक्षी लक्ष्य छ । सरकारले यो लक्ष्य पूरा गर्ने प्रतिबद्धता र इच्छाशक्ति देखाए युवाका मनमा जागेको निराशाको अन्त्य हुनेछ र कहालीलाग्दो युवा पलायन पनि कम हुनेछ । यसरी देशको खानी, पानी र जवानीको समग्र उपयोगबाट देशले छिट्टै समृद्धि हासिल गर्नेछ र अति कम विकसित राष्ट्रबाट स्तरोन्नति भई तोकिएको समय अर्थात् आगामी सन् २०३० मित्रै नेपाल मध्यम आय भएको मुलुक बन्न समर्थ हुनेछ ।

अन्त्यमा, अर्थतन्त्रसँग जोडिएका र अर्थतन्त्रको सुदृढतामा योगदान गर्ने सबै आर्थिक क्षेत्र समृद्धिका आधार हुन् । यस अर्थमा कृषि, पर्यटन, उद्योग, जलस्रोत लगायत मानवस्रोत पनि समृद्धिका आधार हुन् । यी सबै आधारहरूको माध्यमबाटै देशले समृद्धि हासिल गर्ने हुँदा राज्यले यी आधारहरूको प्रबलीकरण गर्दै यिनको समुचित उपयोग गर्ने नीति र कार्ययोजना तर्जुमा गर्दै तिनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नसके समृद्धिको सपना साकार हुन समय लाग्ने छैन । ■

लेखक स्वतन्त्र पत्रकार हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- खानी तथा भूगर्भ विभागको वेबसाइट
- 'टुरिज्म स्टाटिस्टिक्स २०२३', संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय
- नेपाल राष्ट्र बैंकका विभिन्न प्रकाशनहरू
- प्रमुख राष्ट्रिय दैनिक पत्रपत्रिकाहरू
- राष्ट्रिय तथ्यांक कार्यालयका विभिन्न प्रकाशनहरू
- सरकारका ऐन तथा नीतिहरू

ADBL

SWIFT

कृषि विकास बैंक लिमिटेड
Agricultural Development Bank Ltd.

(नेपाल राष्ट्र बैकबाट 'क' वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्था)

www.adbl.gov.np

सर्वपूर्ण बैकिङ्ग सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घर आँगनको बैंक

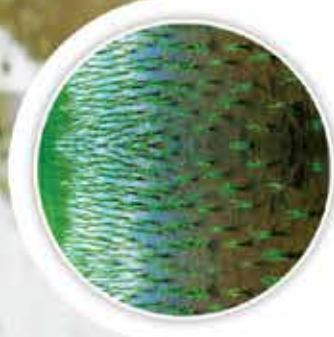
SWIFT: ADBLNPKA

ADBL

कृषक बचत खाता

कृषकसँगको नाता कृषि विकास बैंकमा बचत खाता

कृषि विकास बैंक लिमिटेड
Agricultural Development Bank Ltd.

। नेपाल राष्ट्र बैंकबाट 'क' श्रेणीको इजाजतप्राप्त संस्था ।

विस्तृत जानकारीको लागि नजिकको शाखामा सम्पर्क राख्नुहोला ।

www.adbl.gov.np

सम्पूर्ण बैकिङ सुविधा सहितको तपाईं हामी घर आँगनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

सम्मिश्रित वित्त, कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्था र सम्मिश्रित वित्तको अभ्यास तथा सम्भावना

डा. नवराज अधिकारी

१. सम्मिश्रित वित्तको अवधारणा

नीति निर्माता तथा विज्ञहरूबाट देश तथा विश्वको विकासको क्रममा एकल प्रयास मात्र पर्याप्त नहुने तथ्यलाई स्वीकार गर्दै विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय संघ तथा संगठनहरूको स्थापना गर्दै सहभागितामूलक एवं व्यवस्थित रूपमा विकास तथा सुधार कार्य अगाडि बढाएको देखिन्छ । पछिल्लो समय कुनै देश तथा विश्वको एकोहोरो विकास मात्र पर्याप्त नहुने र यसरी हुने विकास सबै क्षेत्र तथा समाजसम्म पुग्नपर्ने र यो दिगो हुनुपर्ने यसमा सबैको संलग्नता हुनुपर्ने तथा सबैले अपनत्व समेत महसुस गर्नुपर्ने धारणाको विकास भयो । यस क्रममा संयुक्त राष्ट्र संघको महासभाले सन् २०१६ देखि २०३० सम्म विश्वको रूपान्तरण र विकासका हरेक आयाममा कसैलाई नछोड्ने प्रतिबद्धताका साथ सन् २०१५ सेप्टेम्बरमा दिगो विकास लक्ष्य घोषणा गर्‍यो । उक्त घोषणा अन्तर्गत आर्थिक, सामाजिक र पर्यावरणीय आयाममा रहेर दिगो विकास अन्तर्गत १७ वटा लक्ष्य, १६९ वटा परिमाणात्मक लक्ष्य र २३२ विश्वव्यापी सूचक निर्धारण भएको छ । दिगो विकास लक्ष्य सबै राष्ट्रमा सहभागितामूलक, अधिकारमुखी र समतामूलक विकास गरी गरिबी र भोकमरी अन्त्य गर्ने, सबैलाई स्वास्थ्य र शिक्षा पुऱ्याउने, लैंगिक समानता, सबैका लागि स्वच्छ पानी, सबैमा ऊर्जाको पहुँच, रोजगारी प्रवर्द्धन, आर्थिक वृद्धि, उद्योग, पूर्वाधार विकास र दिगो शहरीकरण जस्ता १७ वटा विषयहरू समेटिए । जुन लक्ष्य हासिल गर्न विकासोन्मुख देशलाई ठूलो लगानीको व्यवस्था गर्नुपर्ने जरूरत देखिएको छ । यस्ता लक्ष्य हासिल गर्न आवश्यक ठूलो लगानी वृद्धि गर्न सरकारी तथा परोपकारी संस्थाको मात्र प्रयास सम्भव हुन सक्दैन । जसको कारण यस समस्यालाई निराकरण गर्न सरकारी तथा परोपकारी संस्था दुवै मिलेर निजी क्षेत्रलाई समेत अपेक्षित प्रतिफल प्राप्त हुनसक्ने आधारसहित

विकास निर्माण तथा सञ्चालनमा सहभागिता बढाई निजी लगानी वृद्धि गराउनुपर्ने आवश्यकता रहेको छ । यही विषयमा केन्द्रित रही संयुक्त राष्ट्र संघका सदस्यहरू विकासका लागि वित्त सम्बन्धी २०१५ को तेस्रो अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनबाट सम्मिश्रित वित्त (Blended finance) को महत्व सम्बन्धमा एउटा सहमतिमा पुगेको पाइन्छ ।

वास्तवमा सम्मिश्रित वित्तलाई सार्वजनिक र परोपकारी संस्थाको अनुदान र सहूलियत दरको पुँजीलाई उत्प्रेरक कोष (Catalytic fund) का रूपमा लगानी गरी यसमा निजी क्षेत्रको थप लगानी आकर्षित गरी ठूलो लगानीको आवश्यकता पूर्तिमार्फत् दिगो विकासका लक्ष्य हासिल गर्ने माध्यम वा औजारको रूपमा लिइएको छ । अर्थात् विकास वित्तलाई प्रभावकारी रूपमा पुनः डिजाइन गरी दिगो र समावेशी विकास गर्न सम्मिश्रित पुँजीलाई नयाँ माध्यमबाट परिचालन गर्ने उद्देश्यका साथ सम्मिश्रित वित्त व्यवस्थाको अवधारणा विकास भएको देखिन्छ । जुन अवधारणा सरकारी क्षेत्र, परोपकारी क्षेत्र तथा बहुराष्ट्रिय वित्तीय संस्था आदिको लगानीमार्फत् निजी क्षेत्रको लगानी आकर्षित गरी दिगो विकासका लक्ष्य पूरा गर्ने विकास पूर्वाधारका लागि आवश्यक पुँजीको व्यवस्था अर्थात् लिबरेज (Leverage), देश तथा समाजलाई आवश्यक विकास पूर्वाधारहरू निर्माण गरी दिगो प्रभाव (Impact) पार्ने र विशेषगरी ठूला तथा जटिल पूर्वाधारहरूमा लगानीबाट प्रतिफल आउन लामो समय लाग्ने तथा प्रतिफलको पनि सुनिश्चिता नहुने सन्दर्भमा सरकार, परोपकारी संस्था तथा बहुराष्ट्रिय वित्तीय संस्था आदिको सर्वसुलभ रूपमा प्रारम्भिक लगानी तथा परियोजना विकासको सुनिश्चिततामार्फत् निजी क्षेत्रको लगानीलाई न्यूनतम प्रतिफल (Return) व्यवस्था जस्ता तीन मुख्य निर्देशित सिद्धान्तद्वारा संरचित भएको छ । यस सम्मिश्रित वित्त व्यवस्थाले दिगो विकासको लक्ष्य हासिल गर्नका लागि व्यावसायिक वित्त बढाउन एवं खुला गर्न सम्भव बनाउँदछ ।

सम्मिश्रित वित्त एउटा नयाँ अवधारणा तथा पद्धति हो जसको माध्यमबाट दिगो विकासको लक्ष्य हासिल गर्न निजी पुँजी समेत प्रवाहका लागि थप आकर्षित गर्न विभिन्न किसिमका प्रयासहरू सञ्चालन गरिन्छ । यो व्यवस्थाले निजी क्षेत्रलाई लगानी गर्ने नयाँ अवसर प्रदान गर्दछ । यस किसिमको लगानीमा आर्थिक, सामाजिक एवं पर्यावरणीय विकास वा वित्तीय प्रतिफल वा दुवै प्राप्त हुन सक्ने भएकोले निजी लगानी परिचालन बढ्ने अनुमान गरिन्छ ।

नीतिको स्तर विकासदेखि दिगो आर्थिक विकासलाई प्रवर्द्धन गर्न विश्वका बजार अर्थतन्त्रमा आधारित ३७ प्रजातान्त्रिक देशहरू संलग्न अद्वितीय मञ्चको रूपमा रहेको आर्थिक विकास तथा सहयोगका लागि संस्था (Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD) ले सम्मिश्रित वित्तलाई "विकासशील मुलुकहरूमा दिगो विकासका लागि अतिरिक्त वित्तको परिचालनका गर्न विकास वित्तको रणनीतिक प्रयोग" को रूपमा परिभाषित गरेको छ । त्यस्तै, संयुक्त राष्ट्र संघ, आर्थिक र सामाजिक मामिला विभाग (२०१५) अनुसार सम्मिश्रित वित्तलाई बजारले प्रवाह गरेको भन्दा लामो अवधि वा कम बजार ब्याजदरमा दीर्घकालीन लगानीलाई सहज बनाउन अनुदान वा अनुदान बराबरको वित्त र गैरछुट वित्तको संयोजनको रूपमा परिभाषित गरेको छ ।

सम्मिश्रित वित्त उदीयमान बजार तथा विकासोन्मुख देशमा विकासका आयोजना सञ्चालन तथा पूर्वाधार विकासमार्फत् लगानीकर्ता तथा समुदायका लागि सकारात्मक परिणाम ल्याउन आवश्यक निजी पुँजी परिचालनका लागि विकास वित्त तथा र परोपकारी स्रोतको रणनीतिक प्रयोग (Strategic use of public finance and philanthropic funds) हो । सम्मिश्रित वित्तमा विकास वित्त तथा परोपकारी स्रोतले चालक पुँजीको रूपमा उदीयमान बजार तथा विकासोन्मुख देश (Emerging markets and developing countries-EMDCs) मा लगानीमार्फत् विकास प्रभाव पार्न निजी पुँजी परिचालनको परिमाण बढाउने सम्भावना बढाउँदछ । यसैले सम्मिश्रित वित्तको ढाँचा संयुक्त राष्ट्र संघले निर्धारण गरेको दिगो विकासको लक्ष्य प्राप्त गर्ने गतिलाई तीव्रता दिने गरी निर्धारण गरिन्छ । यसैले 'सम्मिश्रित वित्तलाई दिगो विकासका समग्र लक्ष्यहरू पूरा गर्न विकास वित्त र परोपकारी स्रोतसँगै निजी लगानी समेतलाई खुला गर्दै विकासका लागि आवश्यक वित्तको

अभावलाई पूर्ति गर्नु' को रूपमा बुझ्न उपयुक्त हुन्छ । विकासको उद्देश्य र अपेक्षित परिणाममा स्पष्टता ल्याई उच्च कोटीको प्रतिबद्धतामार्फत् निजी क्षेत्रको संलग्नताको सम्भावना बढाई विकास वित्त तथा निजी वित्तको प्रयोग गरी विकास प्रतिफल र प्रभावहरूलाई बढाउन चालकको रूपमा सम्मिश्रित वित्तको प्रयोग हुन्छ । सम्मिश्रित वित्त व्यवस्थामा स्पष्ट ढाँचा वा संरचना निर्माण गरी सन्दर्भ र शर्तहरूमा आधारित लाभ लिई आवश्यक न्यूनतम प्रतिफलको सुनिश्चितासहित व्यावसायिक स्थिरतामा जोड दिई स्थानीय विकास प्राथमिकतालाई समर्थन गर्दै जोखिमको उचित रूपमा बहन र विकास आयोजना सञ्चालन तथा व्यवस्थापनमा सार्वजनिक पारदर्शिता र जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्ने कार्य गरिन्छ । विशेष गरेर उदीयमान बजार तथा विकासोन्मुख देशहरूमा आवश्यक विकास आयोजनामा प्रत्यक्ष लगानी, सहूलियत दरको स्व:पुँजी तथा ऋण लगानी, मेजानाइन (Mezzanine) लगानी, जमानत, अनुदान, प्राविधिक सहयोग, ग्यारेण्टी, सिन्डिकेटेड ऋण, हेजिङ्ग, बिमा, स्वाम्यमार्फत् अप्रत्यक्ष सहयोग तथा डेरिभेटिभ्स् औजार र व्यावसायिक उद्देश्य केन्द्रित तयारीमा प्रारम्भिक चरणमा हुने जोखिम व्यवस्थापनका लागि वित्तीय तथा प्राविधिक सहयोग आदि सम्मिश्रित वित्त औजारहरूमा पर्दछन् अर्थात् यस्ता औजारहरूमार्फत् सम्मिश्रित वित्त व्यवस्थापन हुने गर्दछ ।

सम्मिश्रित वित्त व्यवस्थामा निजी लगानी आकर्षित गर्दै विकास परियोजना निर्माण तथा सञ्चालन गर्न विभिन्न प्रवर्द्धक संस्थाहरूले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका हुन्छन् । जसले सहूलियत तथा गैर सहूलियत किसिमको पुँजी प्रवाह गर्दै निजी लगानीको संरक्षण एवं उचित वित्तीय प्रतिफल लगायतका अन्य जोखिम व्यवस्थापन कार्यहरूमार्फत् निजी लगानी बढाउन उत्प्रेरकको भूमिका निर्वाह गर्दछन् । सम्मिश्रित वित्त व्यवस्थामा सरकार तथा सार्वजनिक संस्था, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगी दाता/संस्था, विकास बैंक तथा वित्तीय संस्था, गैरसरकारी संस्था, परोपकारी संस्था एवं सामाजिक संस्था, उपभोक्ता समिति/नागरिक समाज, बहुलक्षित विकास बैंक, अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय संस्था, प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीकर्ता, गैरआवासीय नेपाली, सहकारी संस्था, बहुराष्ट्रिय कम्पनी, संस्थागत लगानीकर्ता (बैंक, पेन्सन कोष, बीमा, फण्ड, गैर वित्तीय संस्था), व्यावसायिक लगानीकर्ता (संस्था एवं व्यक्ति) प्रवर्द्धक संस्थाहरूको रूपमा संलग्न एवं सहभागी हुने गर्दछन् ।

सम्मिश्रित वित्तका परोपकारी र विकास/प्रभाव लगानी

उपलब्धताको माध्यमबाट सार्वजनिक कोषको पहुँच र प्रभावकारिता विस्तार गर्ने, सरकारी तथा परोपकारी संस्थाद्वारा उपयुक्त जोखिम न्यूनीकरण गर्न लगानीकर्तालाई जोखिमविरुद्ध पूर्ण वा आंशिक संरक्षण तथा जोखिम व्यवस्थापनको प्रत्याभूति गर्ने, सरकारी तथा परोपकारी संस्थाहरूको सहूलियत वित्तको उपलब्धता, बजार सुविधा, भुक्तानीको माध्यमबाट लागतको कमी गर्दै विकासशील देशमा निजी लगानी क्षमता एवं लगानी वृद्धि गर्ने, साना तथा लघु उद्यमहरू, कृषि, पूर्वाधार र मुख्य सार्वजनिक सेवाहरूसहित आर्थिक विकासका लागि उपलब्ध स्वदेशी तथा विदेशी पुँजीको लागि सेतुको विस्तार गर्ने जस्ता रणनीतिक उद्देश्यहरू रहेका हुन्छन् ।

२. सम्मिश्रित वित्तका फाइदा तथा जोखिम

सम्मिश्रित वित्त व्यवस्थामा वित्त व्यवस्थाको नवीनतम अवधारणा, संरचना तथा सहभागिताको स्पष्ट ढाँचा, विभिन्न उद्देश्य तथा प्राथमिकताका विभिन्न पक्षहरूको सहभागिता, ठूलो परिमाणमा पुँजीको व्यवस्था, दिगो विकासमा जोड आदि हुने हुँदा यसले समग्र सरकार, लगानीकर्ता, उद्यमी एवं विकास साभेदार तथा परोपकारी संस्थाहरूलाई फाइदा पुग्ने देखिन्छ भने यसमा विभिन्न उद्देश्य तथा प्राथमिकता हुने पक्षहरूको सहभागिता हुने हुँदा यसलाई उपयुक्त संरचनामा सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्ने सम्बन्धमा केही जोखिम तथा चुनौतीहरू समेत हुने देखिन्छ । सम्मिश्रित वित्त व्यवस्थाको प्रभावकारी प्रयोगले विशेष गरी निम्न फाइदाहरू हुने देखिन्छः

- क) दिगो विकासका लक्ष्य हासिल गर्ने गरी विकासमुखी परियोजनाहरू सञ्चालन गर्न ठूलो लगानी रकमको आवश्यकतालाई पूरा गर्न सरकारी तथा परोपकारी संस्थाहरूको सहभागितामार्फत् निजी लगानीमा हुने जोखिम कम गर्दै निजी क्षेत्रलाई समेत सहभागी गराई लगानी बढाउन सकिने ।
- ख) बजार तथा देशमा निजी स्वदेशी तथा विदेशी लगानीमैत्री वातावरणको विकास भई बजार तथा देशलाई आर्थिक समृद्धिको बाटोमा अगाडि बढाउन सकिने ।
- ग) सरकारी तथा विकास साभेदारहरूको विकास वोभलाई कम गर्न विकास सहायताको प्रभावकारी परिचालनको लागि निजी स्रोतको समेत मिश्रण गरी देशको दिगो आर्थिक, सामाजिक एवं वातावरणीय विकास हासिल गर्न सकिने ।

- घ) उदीयमान बजार तथा विकासोन्मुख देशमा निजी तथा आन्तरिक स्रोतको विकास कार्यमा परिचालन गरी विकास कार्यलाई बढावा दिई परम्परागत विकास सहायताको निर्भरता कम गर्दै लैजान सकिने ।
- ङ) निजी क्षेत्रलाई विकास आयोजनाबाट प्राप्त हुने प्रतिफलमा सहभागी हुने अवसर प्रदान गरी निजी क्षेत्रको उद्यमशीलता तथा नवप्रवर्तनको विकास गर्न तथा आयआर्जन बढाउन सकिने ।
- च) पुँजी बजारमा समेत लगानीका नयाँ उपकरणहरूको विकास गराई धितोपत्र बजारको विकास र विस्तार एवं स्थायित्व हासिल गर्न सकिने ।
- छ) सार्वजनिक-निजी-परोपकारी संस्थाको साभेदारीले उपयोगमा आउन नसकिरहेको पुँजीलाई उपयोगमा ल्याउने र हरित बजारमा रूपान्तरणको गतिमा वृद्धि ल्याउन सकिने ।
- ज) परोपकारी स्रोतले चालक पुँजीको रूपमा लगानीको जोखिम कम गर्ने, बजारको आकर्षण बढाउने, नीतिगत परिवर्तनको वकालत गर्ने र नयाँ स्रोतहरूको उपलब्धता तथा आवश्यक विज्ञता तथा अनुभवमा पहुँच बढाउनमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने ।
- झ) सम्मिश्रित वित्तले लगानीको प्रभाव केन्द्रित लगानीकर्ताहरूलाई आफ्नो स्रोतको प्रयोग अन्य थप पुँजीको व्यवस्था गरी गुणात्मक प्रभाव सिर्जना गर्न सक्षम बनाउने ।
- ञ) सम्मिश्रित वित्तले थप पुँजी प्रदान गरी महत्वपूर्ण राष्ट्रिय विकास प्राथमिकतामा लगानी तथा लगानीको गति बढाउने ।
- ट) सहूलियत दरको वित्तले जोखिम बहन गर्न, निजी लगानीकर्ताहरू विशेषगरी लगानीयोग्य औजार तथा लगानीको अवसरको खोजी गरिरहेका संस्थागत लगानीकर्ताहरूलाई स्वदेशी निजी तथा वैदेशिक लगानीकर्ता मैत्री वातावरणको विकास गरी लगानीका लागि आकर्षित गर्न सहयोग पुऱ्याउने ।
- ठ) सरकारी तथा विकास साभेदारीहरूको लगानी बोभ घटाई निजी स्रोतको सम्मिश्रणसहित विकास सहयोगलाई प्रभावकारी रूपमा परिचालन गरी आर्थिक, सामाजिक तथा वातावरणीय विकासलाई सम्भव बनाउने ।

समग्रमा निजी क्षेत्रको पुँजी परिचालन, निजी क्षेत्रका लागि जोखिम व्यवस्थापन तथा प्रतिफलमा सहभागिता अभिवृद्धि, दिगो विकासको लक्ष्य प्राप्तिको प्रवर्द्धन, नवप्रवर्तन तथा उद्यमशीलता विकास र आर्थिक वृद्धिको गतिशीलतामा वृद्धि, आदि सम्मिश्रित वित्तका फाइदाहरू रहेको देखिन्छ ।

सम्मिश्रित वित्त व्यवस्थाको प्रयोगका सम्बन्धमा विशेष गरी निम्न बमोजिमका जोखिम तथा चुनौतीहरू समेत हुने देखिन्छः

- क) सम्मिश्रित वित्त व्यवस्थामा सरकारी, परोपकारी, विकास साभेदार तथा निजी क्षेत्र समेतको संलग्नता रहने र यी सबै पक्षहरूको आ-आफ्नै उद्देश्य तथा प्राथमिकता रहने हुँदा यिनीहरूको संलग्नताको उपयुक्त संरचना तयार गर्न र यिनीहरूको लगानी तथा अपेक्षामा सन्तुलन ल्याउन केही कठिनाइ हुने ।
- ख) सम्मिश्रित वित्त विशेषतः दिगो विकासको लक्ष्य प्राप्त गर्न र यसबाट कुनै निश्चित समाज, देश तथा विश्वमा नै सकारात्मक प्रभाव पार्ने कार्य हुने हुँदा यसमा संलग्न सबै पक्षहरूको संलग्नता तथा यिनीहरूका गतिविधिहरूलाई पारदर्शी बनाउन र संलग्न पक्षहरूलाई विकास निर्माण कार्य समयमै सम्पन्न गर्न तथा निजी क्षेत्रलाई आवश्यक न्यूनतम प्रतिफलको सुनिश्चितता गर्ने सम्बन्धमा जवाफदेही बनाउने कार्य चुनौतीपूर्ण हुने ।
- ग) बजारमा सम्मिश्रित वित्त सँगसँगै अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको गतिविधि, बिमा सम्बन्धी गतिविधिहरू र पुँजी बजार गतिविधिहरू समेत हुने र सम्मिश्रित वित्तमा विशेषगरी आयोजना सञ्चालन तथा न्यूनतम प्रतिफलको सुनिश्चितता, सहूलियत दरमा सार्वजनिक वित्तको उपलब्धता हुने हुँदा यसले अन्य बजार तथा समग्र वित्तीय प्रणालीमा नै विकृति ल्याउन सक्ने सम्भावना हुने हुँदा यसलाई प्रभावकारी रूपमा व्यवस्थापन गर्न कठिनाइ हुने ।
- घ) सम्मिश्रित वित्त परिचालन गरी लगानी गर्नका लागि उदीयमान बजार तथा विकासोन्मुख देशमा सम्भाव्य पक्षहरूलाई लगानीका लागि जोखिम तथा प्रतिफलको सम्भावना अनुसार लगानी उपयुक्त नदेखिने, जोखिम मूल्यांकनका लागि सम्भाव्य

देशको सार्वभौम रेटिङ्ग (Sovereign rating) नभएको हुने तथा त्यस्ता क्षेत्रमा लगानीको अधिकार नहुने, लगानीबाट बाहिरिन वा लगानीलाई तरलतामा बदल्न कठिन हुने र राजनीतिक, तरलता तथा विदेशी विनिमय लगायतका जोखिम हुने र यस प्रकारका जोखिमहरूको यथार्थरूपमा विश्लेषण गर्न समेत कठिन हुने । विकासोन्मुख देशका वित्तीय बजारको बृहत आधार तथा गहिराइ (Breadth and depth) समेत नहुने हुँदा सम्मिश्रित वित्तको आकर्षण बढाउन कठिन हुने ।

- ङ) सम्मिश्रित वित्त विशेषगरी ठूलो लगानी एवं पुँजी परिचालन आवश्यक हुने दिगो विकास तथा विकासको प्रभाव बढाउने केही जटिल एवं ठूला विकास निर्माणका संरचना तथा आयोजनाहरूमा लगानी तथा परिचालन हुने हुँदा यसमा हुने जोखिम सहजै विश्लेषण गर्न तथा घटाउने कार्य केही कठिन हुने । साथै, यसमा संलग्न हुने पक्षहरूमध्ये केही देश तथा समाजका लागि हुने विकास तथा विकासको प्रभावमा जोड दिने र अन्य केही आफ्नो लगानीको प्रतिफल निश्चित समयसीमामा प्राप्तिमा जोड दिने र यिनीहरूको जोखिममा विभिन्न धारणा हुने हुँदा जोखिम व्यवस्थापन कार्य अपेक्षित रूपमा प्रभावकारी नहुन सक्ने । विश्व विकास केन्द्र (Centre for Global Development-CGD) सन् २०२२ मा २२ वटा एजेन्सी (Agencies) हरूको सर्वेक्षण गर्दा सम्मिश्रित वित्तको विस्तार गर्ने सम्बन्धमा मुख्य रूपमा व्यावसायिक रूपमा उपयुक्त आयोजनाहरूको अभाव, घरेलु लगानी विज्ञताको अभाव र न्यून आय भएका देशहरूमा उपयुक्त आयोजनाको अभाव, उच्च कारोबार लागत, अपर्याप्त प्रतिफल वा पुँजी जोखिमको चासो जस्ता तीन वटा अवरोध वा जोखिम रहने तथ्य उजागर भएको ।
- च) सम्मिश्रित वित्तमा सार्वजनिक, परोपकारी तथा निजी संस्था तथा व्यक्तिहरूको संलग्नता तथा पुँजी लगानी, ग्यारेण्टी (सुनिश्चितता), सहूलियत दरको लगानी, बीमा, प्राविधिक सहयोग, हेजिङ्ग, अनुदान, उद्यमशीलता तथा व्यावसायिकताको प्रयोग हुने र यी सबै पक्षहरूको व्यवस्थित उपयोगका लागि उपयुक्त संरचना, पारदर्शिता, जवाफदेहिता, दिर्घकालीन सोच आदिको आवश्यकता पर्ने तथा

यस्ता गतिविधिहरूको प्रभावकारी अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण भएमा विकास निर्माण कार्य निश्चित समय सीमामा पूरा हुने र विकासको प्रभावकारिता समेत बढ्ने हुन्छ । यी सबै पक्षहरूलाई एकै ठाउँमा ल्याउन र उनीहरूको संलग्नताका लागि उपयुक्त ढाँचा तयार गर्न, सहूलियत दर, प्रतिफल दर, ग्यारेण्टीको अवधि उपयुक्त रूपमा निर्धारण गरी यी सबै पक्षहरू विश्वस्त हुने गरी कार्य अगाडि बढाउन जटिल हुने ।

३. कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्था

नेपालमा पूर्वाधार संरचना तथा सेवा क्षेत्रमा स्वदेशी वा विदेशी निजी क्षेत्रको समेतको लगानीको माध्यमबाट मुलुकको आर्थिक समृद्धिमा योगदान पुऱ्याउन सार्वजनिक-निजी साभेदारीमा सञ्चालन हुने परियोजनाहरूलाई व्यवस्थित गर्न तथा लगानीसम्बन्धी कानुनी व्यवस्था गर्न सार्वजनिक-निजी साभेदारी तथा लगानी ऐन, २०७५ को व्यवस्था गरेको देखिन्छ । उक्त ऐनको व्यवस्था अनुसार स्वदेशी वा विदेशी स्रोतको परिचालन गरी पूर्वाधार संरचनाको निर्माण तथा सेवा क्षेत्रको विकास गरी लगानी प्रवर्द्धन गर्ने कार्यको लागि अधिकार सम्पन्न लगानी बोर्डको गठन भएको छ । बोर्डलाई ऐनले विभिन्न काम, कर्तव्य तथा अधिकार प्रदान गर्दै ऐनको दफा ८ को खण्ड (ज) मा पूर्वाधार निर्माण तथा परियोजना विकास लगायत लगानीका क्षेत्रमा सम्मिश्रित वित्त सम्बन्धी कार्य गर्ने, खण्ड (झ) मा आर्थिक तथा गैरआर्थिक सुविधा उपलब्ध गराउन नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने र खण्ड (थ) मा परियोजना विकास, लगानी प्रवर्द्धन तथा परियोजना कार्यान्वयनका लागि सम्बन्धित मन्त्रालय, प्रदेश, स्थानीय तह एवं सरकारी तथा निजी क्षेत्र बीच समन्वय गर्ने गराउने विषयहरू समेटिएको देखिन्छ ।

नेपालमा सम्मिश्रित वित्तसम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था गर्ने सम्बन्धमा समेत केही कार्य भएको देखिन्छ । नेपाल सरकारबाट मिति २०७६।०२।१० मा स्वीकृत भएको अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता नीति, २०७६ नीतिको पृष्ठभूमिमा उच्च तथा दीगो आर्थिक वृद्धि हासिल गर्दै “समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली” को लक्ष्य प्राप्त गर्नका लागि आवश्यक स्रोत व्यवस्थापन गर्न नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायताको उपयोग गर्नुपर्ने साथै परम्परागत विकास सहायता ढाँचाले काम गरेका वा नगरेका क्षेत्रहरू पहिचान गरी सार्वजनिक, निजी एवं वैदेशिक सहायता सम्मिश्रित सयुक्त स्रोत परिचालनबाट समेत विकासका

लागि आवश्यक साधन जुटाउनु पर्ने कुरा उल्लेख भएको देखिन्छ । यस नीतिले परम्परागत वैदेशिक सहायताका अतिरिक्त व्यावसायिक सम्भाव्यता भएका निजी क्षेत्र, सहकारी क्षेत्र, दानदातव्य कोष लगायतका अन्य वित्तीय स्रोतहरू समेतलाई रणनीतिक रूपमा विकास कार्यमा परिचालन गर्ने उद्देश्यले गरिने वित्तीय व्यवस्थालाई सम्मिश्रित वित्त सम्झनु पर्छ भनी परिभाषित गरेको छ । साथै, यस नीतिले सम्मिश्रित वित्त सम्बन्धमा सरकारले विकास सहायताको प्रभावकारिता बढाउन तथा सहायतालाई व्यापारिक, निजी, गैर सरकारी कोष तथा अनुदान सहायतालाई मिश्रित गरी विकास सहायता परिचालन गर्न सक्ने गरी द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय अनुदान तथा ऋणलाई एकै ढालोमा राखी आयोजनाहरू व्यावसायिक रूपमा सम्भाव्य हुने गरी वित्त व्यवस्थापन गर्न सकिने, नेपाल सरकारले तोकेका राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त आयोजनाहरू सार्वजनिक-निजी साभेदारी अन्तर्गत सञ्चालन गर्दा सोमा संलग्न सार्वजनिक क्षेत्रलाई पुँजीको अभाव परिपूर्ति गर्न कानुन बमोजिम नेपाल सरकार जमानत बसी ऋण परिचालन गर्न सक्ने र निजी क्षेत्रको नेतृत्वमा सञ्चालन हुने राष्ट्रिय प्राथमिकताका आयोजनाको पुँजी तथा लगानी संरचनाको निश्चित अंशमा नेपाल सरकार समेत सहभागी हुने गरी अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता परिचालन गर्न सकिने नीतिगत व्यवस्था समेत अंगीकार गरेको देखिन्छ ।

माथि उल्लेखित सार्वजनिक-निजी साभेदारी तथा लगानी ऐन, २०७५ र अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता नीति, २०७६ मा सम्मिश्रित वित्तका सम्बन्धमा केही सामान्य व्यवस्थाहरू समावेश भएको भए तापनि हालसम्म यससम्बन्धी औपचारिक रूपमा कुनै विशेष कानुनी तथा संस्थागत संरचनाको विकास भएको देखिँदैन । सम्मिश्रित वित्त व्यवस्था सम्बन्धी आवश्यक कानुनी व्यवस्था गरी यसमा मिश्रित गरिने पुँजी तथा यसको प्रकृति, सञ्चालन गरिने परियोजनाहरूको प्रकृति, धितोपत्र जारी मार्फत् निजी क्षेत्रको पुँजी परिचालन, पारदर्शिता तथा जवाफदेहिता अभिवृद्धिका लागि सूचना तथा जानकारी प्रवाहको व्यवस्था, संगठित संस्थाको लेखा तथा लेखापरीक्षणको व्यवस्था, विकास परियोजनामा उत्प्रेरक पुँजी प्रवाह गर्ने प्रवर्द्धक संस्थाहरू तथा उनीहरूको संलग्नता, निजी लगानीको सुरक्षा र संरक्षण, तलरता, उचित वित्तीय प्रतिफलको वितरण, सम्मिश्रित वित्तलाई पारदर्शिता र परिणाममुखी बनाउन अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण, आदिका सम्बन्धमा स्पष्टता ल्याई सम्मिश्रित वित्तको प्रभावकारिता बढाउन सकिने देखिन्छ ।

४. नेपालमा सम्मिश्रित वित्तको अभ्यास

सम्मिश्रित वित्त व्यवस्थाको प्रयोग विभिन्न देशमा विभिन्न तवरले हुँदै आएको र विशेषरूपमा विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय संस्थाहरूको सहभागितामा सम्मिश्रित वित्तको माध्यमबाट दिगो विकासका लक्ष्य प्राप्त गर्ने परियोजनाहरू सञ्चालन हुँदै आएको देखिन्छ । साथै बहुपक्षीय तथा द्विपक्षीय विकास सहायता संस्थाहरू दिगो विकास लक्ष्यहरू हासिल गर्न आवश्यक लगानीको आवश्यकता पूरा गर्न निजी स्रोतलाई परिचालन गराउने माध्यमको रूपमा मिश्रित वित्तमा परिवर्तन हुँदै गरेको समेत देखिन्छ (OECD (२०१९)) । सरकार, परोपकारी संस्था, बहुपक्षीय दातृ संस्था/ बहुलक्षित लगानी संस्थासँगसगै स्वदेशी निजी लगानीकर्ताहरू समेतको संलग्नतामा सम्मिश्रित वित्तको व्यवस्था हुने हुँदा यसले नेपाल जस्ता विकासोन्मुख देशहरूमा लगानी अवसर सिर्जना गरी विकास प्रभावलाई उत्प्रेरित गर्न सक्दछ ।

सम्मिश्रित वित्त सम्बन्धमा नेपालको १५ औं योजनाले दिगो विकासका लक्ष्य हासिल गर्न देशको समग्र विकास प्रक्रियामा निजी क्षेत्रको महत्वपूर्ण भूमिकालाई स्वीकार गरेको र आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को बजेट वक्तव्यमा विदेशी मुद्राको हेजिड सुविधा, सम्मिश्रित वित्त व्यवस्था तथा लगानीका अन्य वैकल्पिक उपकरणको व्यवस्था गरी निजी लगानी प्रवर्द्धन गर्ने कार्यक्रम रहेको देख्न सकिन्छ । नेपालको वर्तमान संघीय संविधानले प्रादेशिक ऋण परिचालन संरचनासहित नगरपालिकाहरूलाई राजस्व परिचालनमार्फत दायित्व पूरा गर्न संकट तथा कठिनाइ भएमा सोलाई सम्बोधन गर्न ऋण तथा कर उठाउने महत्वपूर्ण अधिकार तथा स्वायत्तता दिएको छ । नेपालमा नगरपालिकाहरूलाई पूर्वाधारहरूको विकासका लागि वित्त प्रवाह गर्ने मुख्य संस्थाको रूपमा शहरी विकास कोष (Town Development Fund-TDF) को व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । यस कोषको पुँजीको सीमितताका कारण यो संस्था ऋण तथा न्यून आयको दबाबमा रहेको देखिन्छ । यसले हाल मुख्य ऋणदाताको रूपमा नभई पूर्व छनौट भएका नगरपालिका तथा आयोजनाहरूका लागि बहुलक्षित संस्थाहरूबाट ऋण प्राप्त गर्ने प्रतिनिधिका रूपमा कार्य गर्दछ जुन यस्ता नगरपालिकाहरूको पुँजीगत खर्चको पाँच प्रतिशतभन्दा कम हुने गर्दछ । कोषलाई मुख्यरूपमा ७० भन्दा बढी सहरहरूलाई सम्मिश्रित वित्तमार्फत् खानेपानीको व्यवस्था गर्न बढी सफलता प्राप्त भएको देखिन्छ जसमा कोषले आयोजनाको मूल्यको ३० देखि ५० प्रतिशत ऋणको रूपमा पाँच प्रतिशत खानेपानी

उपभोगकर्ताहरूले सुरुमा भुक्तानी गर्ने र बाँकी ४५ देखि ७० प्रतिशत अनुदानको रूपमा नेपाल सरकारले ब्यहोर्ने गर्दछ । कोषले हालसालै नेपाल सरकार, नगरपालिका, निजी सञ्चालक तथा अन्य सरोकार पक्षहरूसँगको सहकार्यमा यातायात क्षेत्र लगायतसँग सहकार्य गरी विशेषरूपमा कुल ६१ निजी बस सञ्चालकहरूलाई दिगो यातायात कम्पनी लि. स्थापना गर्न सहयोग पुऱ्याई उक्त कम्पनीमार्फत् पुराना तीन चक्के, मिनीबस तथा माइक्रो बसलाई आधुनिक बसहरूले प्रतिस्थापन गर्न सहयोग पुऱ्याएको देखिन्छ र यसका लागि संयुक्तरूपमा कोषले सहूलियतपूर्ण ऋणको रूपमा ८० प्रतिशत तथा २० प्रतिशत स्वःपुँजीको रूपमा निजी पुँजीको व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

सन् २०२० अक्टोबरमा स्वीस विकास तथा सहयोग संस्था (SDC), डच उद्यमशीलता विकास बैंक (FMO) को अनुदान सहयोगमा द कोभिड-१९ एमएसएमई कोष नेपाल नामक सम्मिश्रित वित्त कार्यक्रम सञ्चालन भएको देखिन्छ । यसमा सहूलियत दरको ब्याज/बिनाधितो ऋण प्रवाह गरी व्यवसायहरूलाई चालु पुँजीसँगै प्राविधिक सहायता दिई सम्मिश्रित वित्तको प्रयोग गरिएको थियो । सम्मिश्रित वित्तको एउटा महत्वपूर्ण उदाहरणको रूपमा २१६ मे.वा.को माथिल्लो त्रिशुली १ (216 MW UT-1) जलविद्युत आयोजना रहेको देखिन्छ जसमा आईएससी, एडिबि, एआइआइबि, कोरियत इक्विजम बैंक, कोरिया विकास बैंक, ओपेक फण्ड फर इन्टरनेशनल डिभलभमेन्ट (ओएफआइडि) तथा एफएमओको करिब अमेरिकी डलर ६५० मिलियन सम्मिश्रित कोष र लगानीकर्ताहरूलाई हुनसक्ने राजनीतिक जोखिम व्यवस्थापन गर्न एमआइजिए (MIGA) को कुल अमेरिकी डलर १५० मिलियन ग्यारेन्टीको व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । त्यस्तै, नेपालमा सम्मिश्रित वित्तको अर्को राम्रो अभ्यास सल्लेरी च्यासा जलविद्युत (Salleri Chyasa Hydropower) रहेको छ यसमा वित्तीय स्रोत अन्तर्गत संस्थापक सेयर: विकास र सहयोगका लागि स्वीस संस्था (SDC) को ५० प्रतिशत र नेपाल विद्युत प्राधिकरण (NEA) को ५० प्रतिशत र साधारण सेयर: ३३ प्रतिशत विकास र सहयोगका लागि स्वीस संस्था (SDC) को, ३३ प्रतिशत नेपाल विद्युत प्राधिकरण र ३४ प्रतिशत सर्वसाधारणको रहेको देखिन्छ ।

नेपालमा हाल सम्मिश्रित वित्त व्यवस्थाको माध्यमबाट केही साना तथा लघु उद्यमहरू अन्तर्गत कृषि, पशुपन्छी पालन, जलविद्युत परियोजना, खानेपानी व्यवस्था, महिला, बालबालिका लगायत अल्पसंख्यक, जनजाति,

दलित समुदायको सशक्तीकरण, सीप विकास, रोजगारी सिर्जना, आय तथा उत्पादन वृद्धि, गरिबी निवारण जस्ता कार्यक्रमहरू समेत सञ्चालन भएको देखिन्छ ।

५. नेपालमा सम्मिश्रित वित्त विकासको आवश्यकता तथा सम्भावना

नेपालमा लगानीका लागि वित्त व्यवस्थाका अनेक चुनौतीहरू रहेका छन् । बृहत तहमा हेर्दा पुँजीगत खर्चको कमजोर अवस्था, बढ्दो भुक्तानी असन्तुलन तथा ब्यापार घाटा, घट्दो चालु खाता बचत, न्यून पुँजीगत खर्चले नेपालको सार्वजनिक क्षेत्रको लगानी क्षमतामा अवरोध पुऱ्याइरहेको देखिन्छ । यूएनडिपिले प्रकाशित गरेको दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तिको प्रगति विश्लेषण प्रतिवेदन सन् २०१६-२०१९ ले नेपाललाई सन् २०३० सम्ममा दिगो विकासको लक्ष्य प्राप्त गर्न वार्षिक कुल रु. २० खर्ब २५ अर्ब रकमको आवश्यकता हुने र यसमा वार्षिक कुल रु.५ खर्ब ८५ अर्ब रकम बराबर अपुग हुने देखाएको छ । नेपालले सन् २०४५ सम्ममा हरित गृह ग्यास उत्सर्जनलाई शून्य बनाउने लक्ष्य समेत निर्धारण गरेको छ । हरितगृह ग्यास उत्सर्जनलाई शून्य बनाउने राष्ट्रव्यापी योजना अर्थात् शून्य ग्यास उत्सर्जनका लागि नेपालले दिर्घकालीन रणनीति २०२१ मा सन् २०२२ र सन् २०४५ को बीचमा शून्य ग्यास उर्सजन तथा तत्पश्चात् कार्बन नकारात्मक हुने लक्ष्य प्राप्त गर्न क्षेत्रगत रणनीतिहरू तथा लगानीको आवश्यकताको समेत निर्धारण गरेको छ । यस प्रकारका महत्वाकांक्षी लक्ष्यहरू निर्धारणसँगै देशमा दिगो लक्ष्यका आयोजनाहरूमा निजी क्षेत्रले लगानी गर्नका लागि रहेका जोखिम तथा अवरोधहरूलाई सम्बोधन गर्न आवश्यक देखिन्छ । आइएफसि (IFC) को प्रतिवेदनले सन् २०३० सम्ममा नेपालले निजी क्षेत्रसहित बहुलक्षित बैंकहरू अर्थात् एमडिबिज् (MDBs) स्थानीय तथा क्षेत्रीय वित्तीय संस्थाहरूमार्फत् कुल ४६.१ अर्ब अमेरिकी डलर बराबरको लगानी व्यवस्था गर्न सक्ने देखाएको छ । नेपालमा जलविद्युत उत्पादनका लागि उपलब्ध जलस्रोतको उपयोगमार्फत् उच्च तथा समावेशी वृद्धिको ठूलो सम्भावना रहेको देखिन्छ । त्यस्तै, देशमा सौर्य तथा जैविक ऊर्जा उत्पादनको समेत ठूलो सम्भावना रहेको देखिन्छ । देशमा स्रोत साधन तथा सार्वजनिक लगानी क्षमतामा कमी रहेको र दिगो विकासको लक्ष्य प्राप्त गर्न खर्बौं रकमको आवश्यकता रहेको सन्दर्भमा अन्तर्राष्ट्रिय बहुलक्षित वित्तीय संस्था, परोपकारी संस्था, सामाजिक विकाससम्बन्धी संस्थाको समेत संलग्नता निजी क्षेत्रको

लगानीको जोखिम कम गरी निजी क्षेत्रको लगानी बढाउने वित्त व्यवस्थापनको पछिल्लो विकासको रूपमा रहेको सम्मिश्रित वित्तको आवश्यकता दिनप्रतिदिन बढ्दै गएको देखिन्छ ।

सन् २०१९ मा भएको नेपालको सम्मिश्रित वित्त व्यवस्थासम्बन्धी सम्भाव्यता सम्बन्धमा भएको एक अध्ययन प्रतिवेदनमा सम्मिश्रित वित्त व्यवस्थाको प्रभावकारी सञ्चालन गर्न मुख्यरूपमा कानुनी व्यवस्था गरी प्रगतिशील रूपमा पुँजी बजारमा विदेशी लगानीलाई खुला गर्नुपर्ने, वैदेशिक प्रत्यक्ष लगानीलाई स्वचालित रूपमा प्राथमिक विकास क्षेत्रमा खुला गर्न वैदेशिक लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन संशोधन गर्नुपर्ने, सम्बन्धित कानुनको मिश्रित तत्वहरू पिपिपि (PPP), बूट (BOOT), बोट (BOT) प्राथमिक क्षेत्र कर्जा, सहूलियत कर्जा आदिलाई समावेश गर्ने गरी एउटा निर्दिष्ट सम्मिश्रित वित्त ऐन हुनुपर्ने जस्ता सुझावहरू समावेश भएको देखिन्छ ।

हाल कार्यान्वयनको चरणमा रहेको १६ औं योजनाले समेत योजना अवधिमा ७.१ प्रतिशतको औसत आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न सम्मिश्रित लगानी तथा सार्वजनिक-निजी साभेदारी लगायतलाई लगानीको स्रोत व्यवस्थापनको विकल्पको रूपमा लिइने उल्लेख गरेको देखिन्छ । साथै, नेपाल राष्ट्र बैंकले सन् २०२४ अक्टोबर २० मा Nepal Green Finance Taxonomy लागु गरेको र Fitch Ratings ले नेपालको सार्वभौम रेटिङ्ग गरी सन् २०२४ नोभेम्बर २१ मा BB- rating दिएको, आदि लगायतका देशमा पछिल्लो समयमा भएका विकासले नेपालमा दिगो विकाससम्बन्धी विकास निर्माण तथा आयोजना सञ्चालनका लागि सम्मिश्रित वित्तको सम्भावना बढेको देखिन्छ । साथै, हाल देशमा निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोष र बीमा कम्पनीहरूको सुदृढ व्यवस्था समेत भएकाले सम्मिश्रित वित्तमार्फत हुने लगानी/कारोबारको कर्जा सुरक्षण र बीमाको व्यवस्था गरी जोखिम न्यूनीकरण गर्न सकिने सम्भावना समेत बढ्दै गएको देखिन्छ ।

नेपालमा सम्मिश्रित वित्तको विकास तथा प्रवर्द्धन गर्न विशेषरूपमा दीर्घकालीन प्रतिफल भएका विकास परियोजना सञ्चालनमा स्वदेशी निजी पुँजी आकर्षित गर्ने तथा निजी क्षेत्रको लगानी क्षमताको विकास गर्ने, साभेदारीमा सञ्चालित परियोजनाको प्रभावकारी सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्दै कारोबार लागत एवं जोखिममा कमी ल्याउने, पुँजी बजारको प्रभावकारी विकास गरी निजी लगानीलाई तलरता प्रदान गर्न सहजीकरण गर्ने, दिगो विकास परियोजनाहरू निर्धारित समय सीमामा सम्पन्न

गर्नमा उच्च प्राथमिकता दिने, सरकारी तथा विकास साभेदारहरूले विकास कार्यमा निजी लगानीलाई आकर्षित गर्न आवश्यक छुट तथा सुविधा प्रदान गर्ने व्यवस्था गर्ने, गैर आवासीय नेपाली लगायत विदेशी प्रत्यक्ष लगानी प्रवाह गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक कानुनी संरचनाको निर्माण तथा सुधार गरी सहज व्यवस्था गर्ने, सरकार तथा सम्बन्धित नियमन निकायहरूले द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय सहयोगी संस्था लगायत अन्तर्राष्ट्रिय बहुलक्षित लगानी संस्थाहरूको लगानीसम्बन्धी चासो सम्बोधन गर्न उनीहरूका कुरा सुन्ने तथा आवश्यक सहजीकरण गर्न अग्रसर हुने, सम्मिश्रित वित्त व्यवस्था सम्बन्धी छुट्टै ऐन, नियमको व्यवस्था गरी यसको व्यवस्थित सञ्चालन तथा सहजीकरण कार्य गर्ने जस्ता कार्यहरूमा जोड दिनुपर्ने देखिन्छ ।

६. सारांश तथा निष्कर्ष

देशको आर्थिक अवस्था तथा दिगो विकासको लक्ष्य निर्धारित समयसीमामा पूरा गर्नुपर्ने आवश्यकता र निर्धारित समयसीमासम्ममा देशमा हरितगृह ग्यास उत्सर्जन शून्य बनाउने प्रतिबद्धतालाई मध्यनजर गर्दै देशको समग्र आर्थिक तथा सामाजिक विकास लगायत दिगो विकासको लक्ष्य तथा हरितगृह ग्यास उत्सर्जनलाई शून्य बनाउने प्रतिबद्धता पूरा गर्न आवश्यक हुने ठूलो परिमाणको वित्त जुटाउन, अन्तर्राष्ट्रिय वैदेशिक सहायताको प्रभावकारी रूपमा परिचालन गर्न एवं आन्तरिक स्रोतको विस्तार र वृद्धि गरी वैदेशिक सहायताको परनिर्भरता क्रमशः घटाउँदै लैजान अन्य वैकल्पिक वित्तीय स्रोतको व्यवस्था गर्ने क्रममा सम्मिश्रित वित्त व्यवस्था अवलम्बन गर्नु जरूरी रहेको देखिन्छ । यसले दिगो विकासका लक्ष्य हासिल गर्न आवश्यक वित्तीय अभाव पूरा गर्न सहयोग पुऱ्याउने मात्र नभई निजी क्षेत्रलाई समेत विकासमा प्रभाव पार्ने ठूला ठूला विकास निर्माणमा संलग्न गराई लगानी तथा प्रतिफलमा सहभागी हुने अवसर समेत प्रदान गर्दछ । यसै तथ्यलाई मनन गरी संयुक्त राष्ट्र संघका सदस्यहरू विकासका लागि वित्त सम्बन्धी २०१५ को तेस्रो अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनबाट सम्मिश्रित वित्त परिचालनका सम्बन्धमा मतैक्यता जाहेर गरेको देखिन्छ । सम्मिश्रित वित्तसम्बन्धी हालसम्मको अनुभवले विशेष गरी सम्मिश्रित वित्त उदीयमान बजार तथा विकासोन्मुख देशमा विकासका आयोजना सञ्चालन तथा पूर्वाधार विकासमार्फत् लगानीकर्ता तथा समुदायका लागि सकारात्मक परिणाम ल्याउन आवश्यक निजी पुँजी परिचालनका लागि उदीयमान बजार तथा विकासोन्मुख देशहरूमा धेरै उपयोगी भएको देखिन्छ ।

नेपालमा विशेषगरी स्थानीय क्षेत्रको विकास, ऊर्जा तथा सार्वजनिक यातायातमा सुधार तथा विकास र विस्तार गर्न सम्मिश्रित वित्त उपयोगी हुँदै गएको देखिन्छ ।

सम्मिश्रित वित्तको मुख्य उद्देश्य विकास वित्त (सार्वजनिक तथा परोपकारी) लाई परिमार्जन गर्दै यस सँगसँगै निजी क्षेत्रमा रहेको वित्तलाई समेत मिश्रित गरी प्रभावकारी परिचालन गर्नु रहेको छ । यस किसिमको लगानीमा आर्थिक, सामाजिक एवं पर्यावरणीय विकास वा वित्तीय प्रतिफल वा दुवै प्राप्त हुन सक्ने भएकोले निजी लगानी परिचालनका लागि उपयुक्त वातावरण बनी ठूलो रकम लगानी गर्न सकिने विश्वास गरिन्छ । यसमा विभिन्न उद्देश्य तथा प्राथमिकता हुने पक्षहरूको संलग्नता हुने हुँदा सबैलाई समेट्न तथा यसमार्फत हुने गतिविधिहरूलाई पारदर्शी एवं जवाफदेही बनाउनुपर्ने हुन्छ । सम्मिश्रित वित्त व्यवस्थामा निजी लगानी आकर्षित गर्न निजी लगानीको संरक्षण तथा प्रवर्द्धनका लागि उचित सुविधा, छुट तथा अनुदान, ग्यारेन्टी, बीमा, आदिको व्यवस्था समेत गर्नुपर्ने देखिन्छ । तसर्थ सम्मिश्रित वित्त व्यवस्थालाई प्रभावकारी ढंगले अवलम्बन गरी विभिन्न दिगो विकाससँग सम्बन्धित परियोजनाहरूमा सार्वजनिक तथा परोपकारी संस्थाको प्रयाससँगै निजी क्षेत्रलाई समेत समावेश गराउन सम्मिश्रित वित्त व्यवस्थासम्बन्धी स्पष्ट कानुनी तथा संस्थागत व्यवस्था गर्न उपयुक्त हुने देखिन्छ । ■

लेखक नेपाल धितोपत्र बोर्डका कार्यकारी निर्देशक हुनुहुन्छ ।

सदन्र्भ सामग्री

- अन्तर्राष्ट्रिय विकास सहायता नीति, २०७६
- नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग, १५ योजना तथा १६ औं योजना
- नेपालको आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को वार्षिक बजेट
- विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन, २०७५
- सार्वजनिक-निजी साभेदारी तथा लगानी ऐन, २०७५
- Achyut Wagle (2019), Southern Voice, Nepal's potential for blended finance: A country-level study
- Articles on how blended finance can plug the SDG financing gap

- Convergence (2020), The State of Blended Finance
- Convergence (2024), STATE OF BLENDED FINANCE
- IFC (18-19 May, 2024), BLENDED FINANCE Innovative Financial Instruments & Structures Knowledge Sharing Workshop Nepal
- JAVIER PEREIRA (FEBRUARY 2017), BLENDED FINANCE, What it is, how it works and how it is used, RESEARCH REPORT
- Jean-Philippe de Schrevel, Bamboo Capital Partners (Development matters, 22 January 2020),
- Jean-Philippe de Schrevel, How Blended Finance Can Plug The SDG Financing Gap, (22 January 2020), Development Matters Development finance, Private Sector, SDGs Blended Finance, PF4SD, Founder and Managing Partner of Bamboo Capital Partners
- Karthik Iyer and Prashant Vaze, Landscape of Blended Finance and the Role of Public Finance, Background Paper
- Mustafizur Rahman Towfikul Islam Khan Sherajum Monira Farin, Southern Voice (2019). Blended finance in Bangladesh: A scoping paper
- Nepal Rastra Bank (2024), Nepal Green Finance Taxonomy
- OECD (2015), How to guide for Blended Finance (A joint initiative of the World Economic Forum and the OECD)
- OECD (2018), Making Blended Finance Work for the Sustainable Development Goals
- OECD (2019), Blended Finance in the Least Developed Countries
- Paul Horrocks, Pricilla Boiardi, Valentina Bellesi, OECD (Devex, 29 January 2020), Articles on opinion: Aligning public and private finance with SDGs-a three step approach
- Sonja Gibbs (21 Feb 2020), Articles on new approaches to scaling private sector funding or sustainable development, Institute of International Finance (development matters)
- Toronto Centre (10 December, 2024), Workshop Agenda: Blended Finance in the Indo Pacific: Opportunities and Supervisory Implications

सुदृढ शासकीय नियमन, शासन सञ्चालनको परिपूरक

गिरीधारी पौडेल

देशको आर्थिक विकासमा मात्र नभएर नियमित शासन सञ्चालनका लागि समेत स्रोत र साधनको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । कुनै पनि मुलुकको विकासको लागि सरकार आफ्नो स्रोतले मात्र लोक कल्याणकारी राज्य सृजना गरी जनताका आधारभूत चाहना पूरा गर्न सक्दैन, कठिन हुन्छ । यसको लागि कतिपय क्षेत्रहरूमा निजीक्षेत्रसँग मिलेर सहयात्रीको रूपमा काम गर्ने गरी सेवाको स्वामित्वमा सहभागिता गरिएको हुन्छ यो मिश्रित अर्थ व्यवस्थाको सुन्दर पक्ष हो । प्रजातान्त्रिक शासन व्यवस्था अपनाउने नेपाल जस्ता विकासशील मुलुकहरूले विकासको जग बसाउन अपनाउनु पर्ने एक मात्र विकल्प यस्तै समाजवादी मिश्रित अर्थ व्यवस्था हो जसको फलस्वरूप उन्नाइसौं शताब्दीको मध्यबाट जब द्वितीय विश्वयुद्ध समेत अन्त भयो विश्वका प्रायः मुलुकहरू यस किसिमको अर्थ व्यवस्थातर्फ नै केन्द्रित भई विकासको जग बसाएका थिए ।

नेपालको सन्दर्भमा नेपालको संविधान २०७२ को प्रस्तावनामा नै उल्लेख गरिएअनुरूप नेपाली जनताले पटक पटक गर्दै आएका ऐतिहासिक जनआन्दोलन, सशस्त्र संघर्ष, त्याग र बलिदानको कारण अपेक्षा गरिएको आर्थिक समानता, समृद्धि, सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्न समानुपातिक समावेशी र सहभागितामुलक सिद्धान्तका आधारमा समतामुलक समाजको निर्माण गर्न संकल्प गरिएको छ । संविधानको भाग ३ मा मौलिक हक र कर्तव्यमा नेपाली नागरिकलाई जति हक अधिकारको बारे व्यवस्था गरिएको छ सोही खण्डका प्रतिबन्धात्मक व्यवस्थामा सार्वजनिक शिष्टाचार वा नैतिकताको प्रतिकुल हुने कार्यमा मनासिब प्रतिबन्ध लगाउने गरी ऐन बनाउन रोक लगाएको मानिने छैन भनेर लोक कल्याणकारी शासन व्यवस्थाको लागि राज्यको सार्वजनिक सेवा प्रवाह केन्द्रित भई जनउत्तरदायी व्यवस्था एवं सार्वजनिक हितको रक्षाको लागि प्रतिबद्धता गरेको पाइन्छ । यसको मूल मर्म भनेको हक अधिकारको प्रयोग गर्दा असल मनसाय

वा नियतले यो देश र आम नेपाली जनताको हितलाई मध्यनजर गरी विवेकसम्मत तबरले प्रयोग गरे, नेपाली समाजलाई अनुशासित, समृद्ध, सुसंस्कृत, सभ्य बनाउनमा हाम्रा गतिविधिहरू केन्द्रित रहनु भन्ने नै हो ।

संविधानले राज्यको शक्ति समेतमा सन्तुलन मिलाउन शक्ति पृथकीकरणको व्यवस्था गरी कुनै पनि निकाय निरंकुश नहोस् भनी व्यवस्थापिका, कार्यपालिका र न्यायपालिकाको संविधानतः व्यवस्था गरी अधिकार समेत तोकी नियन्त्रण र सन्तुलनको व्यवस्थामा थप टेवा दिन अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, लोक सेवा आयोग, महालेखापरीक्षक, राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग, निर्वाचन आयोग, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग जस्ता संवैधानिक अंगहरूको व्यवस्था गरी संविधानतः काम कर्तव्य र अधिकार समेत तोकिएको छ । संविधानको उल्लेखित व्यवस्थाहरू अन्तर्गत सो अनुरूपका कानूनहरू समेत अद्यावधिक रूपमा तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्ने र सोको कडाइका साथमा लागु गर्नुपर्नेमा अधिकांश व्यवस्था भए तापनि कतिपय व्यवस्था यद्यपि समेत बाँकी नै रहेको अथवा संविधानको मर्म अनुरूपको कानून नरहेकोले केही समस्याहरूको कारण देशको स्रोत र साधनको प्रयोगमा प्रभावकारिता, मितव्ययिता, कार्यक्षमता, नियमितता र औचित्यको दृष्टिले समेत राज्यका खर्च सान्दर्भिक नदेखिएको, कतिपय दुरुपयोग भएका विषय समय समयको महालेखापरीक्षकको कार्यालयबाट प्रकाशित प्रतिवेदनबाट अवगत गर्न सकिन्छ । यसैबीच हाल राष्ट्रिय महत्त्व पाइरहेका सहकारी लगायतका समस्याहरू पनि यस्तै नियमनको कमिको कारण हुन भन्नुमा अत्युक्ति नहोला ।

नियमन किन जरुरी हुन्छ ?

नियमन भनेको कुनै पनि संस्थाको सेवा प्रवाह लगायतको कारोबारलाई संस्थाको लक्ष्य प्राप्तिको दिशामा असल मार्गमा लाग्न प्रेरित गर्ने र गलत दिशामा जानबाट

रोक्ने वा नियन्त्रण गर्ने संयन्त्र हो जसले स्रोत र साधनको प्रयोगमा प्रभावकारिता, कार्यदक्षता, मितव्ययिता र नियमितताको अपेक्षा गरेको हुन्छ । यसको अर्थ संस्थाको दीर्घ जीवनको लागि यसको सेवाको निरन्तरताको लागि संस्थालाई मजबुत बनाउने औजारहरूबारे थप नवीनतम राय सुभाष र सल्लाह दिई अद्यावधिक गर्न लगाउने एवं ज्ञान र सीपको आदान प्रदान गर्ने संयन्त्र समेत हो ।

नियमनले सारभूत रूपमा निम्न विषयहरूबाट संस्थालाई जोगाउने हुँदा नियमन जरूरी हुन्छ:-

- संस्थालाई समयमा नै संस्थाको मिसन, भिजन तथा स्थापनाको उद्देश्य एवं भावनाअनुरूप काम गरे नगरेको हेरी गलत मार्गमा जानबाट रोक्छ ।
- संस्थाको स्रोत र साधनको दुरुपयोग हुन दिँदैन ।
- संस्थाको लक्ष्यलाई निर्देशित गरी लक्ष्य प्राप्तिलाई सहज गराउँछ ।
- संस्थाको कारोबारलाई बजारको आवश्यकता अनुरूप प्रतिस्पर्धी एव व्यावसायिक निरन्तरताको लागि सहज गराउँछ ।
- संस्थाको कारोबार कानूनसम्मत अर्थात नियमित गराउनमा मद्दत हुन्छ ।
- संस्थामा हुने नियमित नियमनले काम गर्ने कर्मचारीहरूको ज्ञानमा समेत वृद्धि एव पुनर्ताजकीकरण गरी कामप्रति उत्प्रेरित गर्दछ ।
- समयानुकूलको नियमनले संस्थाको स्रोत र साधनको दुरुपयोग तथा हानी नोक्सानी गर्ने खराब नियतका कर्मचारीहरूलाई समयमा दण्डित गर्न सहज हुने र राम्रो काम गर्ने कर्मचारी पहिचान गर्न सहज तुल्याउँछ ।
- संस्थालाई स्रोत र साधनको दक्षतापूर्ण प्रयोगमा टेवा दिन्छ ।
- संस्थाको कार्यक्रममा मितव्ययिता, प्रभावकारिता, कार्यदक्षता, नियमितता एवं औचित्य समेत हेरी समग्र कार्यक्रमलाई प्रभावकारी एव दक्षतापूर्ण सञ्चालनमा मार्गदर्शन गर्दछ ।
- समग्रमा संस्थागत शुसासन कायम गराई संस्थाको ख्यातिलाई वृद्धि गर्दछ ।

यसर्थ सबै निकायहरूले आफ्नो अन्तर्गतका निकायहरूले ठीक ढंगले काम गरेका छन् छैनन्, कतै

स्रोतको गलत ढंगले प्रयोग त भइरहेको छैन भन्नेतर्फ बेलैमा सजग हुन सकेको भएमा आज मुलुकमा जे जति समस्याहरू देखापरेका छन्, यस्तै उल्लेखित विषयहरूको सुदृढ परिपालना नहुनुका कारण नै हुन् । तुलनात्मक रूपमा भन्नु नै पर्दछ नेपाल राष्ट्र बैंकको सुदृढ नियमनले क, ख, ग वर्गका बैंक वित्तीय संस्थामा यति अवधिसम्ममा खासै समस्या देखिएको छैन भने नेपाल सरकार अन्तर्गत सहकारी विभागले गर्नुपर्ने नियमन नगरेर वा कारोबारको प्रकृतिको संवेदनशीलता नबुझेर आज सहकारी पीडितहरूको अनगिन्ती समस्या देखिएको छ भने सहकारी क्षेत्रप्रतिको जनविश्वास समेत गुमेको छ । देशको समृद्धिको लागि नीति निर्माणमा ध्यान दिनुपर्ने संयन्त्र समेत यसैको हल्ली खल्लीमा मात्र रुमलिएको अवस्था विद्यमान छ । समयमा उल्लेखित विषयहरूमा ध्यान पुगेको भए आज निश्चित रूपमा यो समस्या हुने थिएन । यसैगरी अन्य आवश्यक विषयका संरचना नबनेर अनावश्यक संरचनाहरू जुन व्यावसायिक रूपले सञ्चालन हुन नसकेर देशको स्रोत र साधनको दुरुपयोग भयो भन्ने बहसहरू पनि सुन्ने गरिन्छ । एकातर्फ मुलुकको अर्थतन्त्र आयातमा निर्भर छ, स्थानीय कृषक दाजुभाइहरूले उत्पादित वस्तुहरू बढी हुँदा बेसिजनको लागि भण्डारण गर्न सक्ने कोल्डस्टोरेजहरू पर्याप्त नहुँदा उत्पादन खेर गइरहेको र सोही वस्तु छिमेकी मुलुकबाट महँगो मूल्यमा आयात भइरहेको अवस्था छ भने मुलुकमा अनावश्यक महसुस गरिएका संरचनाहरू बनेका बारे बहस भइरहेको सुनिन्छ । यसर्थ सुरुमै कुनै पनि संरचनाबारे आवश्यकताको सर्भे हुँदाका समयमा हेर्दै नहेरी आफ्नो प्राविधिक क्षमता र दक्षतालाई राजनैतिक दलको प्रभाव मात्रमा सिफारिस गर्ने वा गलत नियत राखी सिफारिस गर्ने तथा स्वच्छ नियमन नगर्ने संयन्त्रहरूको कारण पनि देशको स्रोत र साधनको अपेक्षित प्रभावकारी परिचालन गर्न सकिएन, यो मुलुकै कमजोरी हुन गयो । अब यसको मर्म बुझेर कार्यान्वयन गर्नु अबको चुनौती हो ।

नियमन प्रक्रिया र विधि

संस्थाहरूले गर्ने कारोबार उसको सञ्चालन अनुमतिले निर्देशित गरेको हुन्छ । एक विषयमा सञ्चालन अनुमति लिएर अर्को काम गर्नु अपराध हो किनकि त्यसरी सञ्चालित हुने व्यवसायले सञ्चालन दक्षता नहुँदा जनधनको अपार क्षति गर्ने सम्भावना हुन्छ । तसर्थ नियमन गर्ने निकाय र नियमन गरिने संस्थाबीच तादात्म्यता रहेको हुन्छ अर्थात काममा सरोकार भएको र कामप्रति पूर्ण

जानकारी भएको अधिकारप्राप्त संस्था वा व्यक्तिले मात्र नियमन गर्न सक्दछ ।

यसरी उदाहरणस्वरूप हेर्दा स्वास्थ्य संस्थाहरूको नियमन स्वास्थ्य मन्त्रालय वा सो अनुरूपको विज्ञ समूहले गर्ने गर्दछ भने, इन्जिनियरिङ तर्फको सोही विषयको पूर्ण जानकारी भएको अधिकारप्राप्त संस्था वा व्यक्तिले मात्र नियमन गर्न सक्दछ । त्यस्तै सरकारको आर्थिक कारोबारहरूको लेखापालनको विषयमा लेखा सम्बन्धी ज्ञान भएका नेपालको संविधान २०७२ अनुरूप भन्नुपर्दा महालेखा परीक्षकको कार्यालयबाट तोकिएका अधिकारप्राप्त अधिकारी तथा प्रचलित कानून बमोजिम लेखापरीक्षकको रूपमा मान्यताप्राप्त संस्था वा लेखापरीक्षकको समूहले गर्न सक्दछ । यसैगरी न्यायपालिकाको सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतले नियमित एव व्यवस्थित गर्ने अधिकार नेपालको संविधान तथा प्रचलित कानूनमा निर्दिष्ट गरेको छ । सेवा तथा व्यवसायको प्रकृतिअनुरूप उसको कार्यक्रम सेवाको क्षेत्र हेरी तोकिएको नियमनकारी निकायबाट निरीक्षण अनुगमन गरिन्छ ।

बैंकिङ कारोबारको सम्बन्धमा बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन अनुसार नेपाल राष्ट्र बैंकको अनुमति लिई सञ्चालित बैंक वित्तीय संस्थाको सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकले निरीक्षण गर्ने गर्दछ । यसको विधि स्थलगत रूपमा पनि हुन सक्छ र गैर स्थलगत पनि हुन सक्छ । स्थलगतमा सम्बन्धित संस्थामा गएर कागजात तथा परियोजना लगायतका फिल्ड नै हेरेर कार्यक्रमको निरीक्षण अनुगमन गरिएको हुन्छ भने गैर स्थलगतमा संस्थाका महत्त्वपूर्ण प्रगति सूचकहरू कार्यालयमा मगाएर हेर्ने तथा अनलाइनबाट समेत सिष्टमबाट नै डाटाहरू लिई निरीक्षण गर्ने गरिन्छ । निरीक्षणमा कारोबारको प्रकृतिअनुरूप बुझ्नुपर्ने विषयहरूका सम्बन्धमा आवश्यक फर्मेटलगायत विवरण तथा अनुसूचीका ढाँचाहरू सम्बन्धित नियमनकारी निकायका स्वीकृत कार्य सञ्चालन प्रक्रियाबाट नै गरिन्छ । नेपालको बैंकिङ क्षेत्रको सन्दर्भमा नेपाल राष्ट्र बैंकले जारी गरेका निर्देशनहरू परिपालना

गर्नु सबै बैंक वित्तीय संस्थाको कर्तव्य हुन्छ । ने.रा. बैंकबाट हुने निरीक्षणमा सो विषयहरूको परिपालना भयो भएन गम्भीरताका साथ हेरिन्छ । नियमन क्षमता एव दक्षता विकासको लागि समयानुकूल आवश्यक तालिम दिई नियमनमा संलग्न हुने जनशक्तिलाई दक्ष बनाउनु सम्बन्धित निकायको कर्तव्य रहन्छ, यसबाट नै नियमन विश्वासिलो एव फलदायी रहन्छ ।

आजको सन्दर्भमा कारोबारमा देखिएको अन्तर्राष्ट्रिय रूपको डिजिटलाइजेसन, कारोबारको विविधता एव व्यापकता र विस्तारसँगै यसको सञ्चालन जोखिम बढेकोले सुरक्षा प्रत्याभूतिका लागि नियमनको महत्त्व भन्ने बढेको छ, भुक्तानी प्रणाली लगायतका कारोबारमा सर्तकता अपनाउन सकिएन भने देशलाई नै ग्रे लिष्टमा वर्गीकरण गरी वैदेशिक एजेन्सी कारोबारमा प्रतिबन्ध लगाउने सम्मका कारबाहीहरू हुन सक्ने, अन्तर्राष्ट्रिय समुदायमा विश्वास गुम्ने, सहयोगी मित्रराष्ट्रबाट प्राप्त हुने अनुदान समेत दुरुपयोगको आशंकामा कटौती हुने, अन्तर्राष्ट्रिय समुदायबाट बहिष्कृत भई नितान्त एकलो हुने हुँदा सरोकारवाला सबै निकायहरू थप संवेदनशील हुनु जरूरी छ ।

यसर्थ सारभूत रूपमा भन्नुपर्दा हामी जस्तो विकासशील मुलुक, जहाँका जनता सबै साक्षर समेत छैनन् र गरिबीको रेखामुनि छन्, मुलुकको समृद्धिको सपना पूरा गर्नु नै बाँकी छ, यसको लागि मुलुकको स्रोत र साधनको समेत समुचित परिचालन जरूरी छ र सोका लागि सुदृढ शासकीय नियमन, शासन सञ्चालनको परिपुरक रहन्छ भन्नुमा कुनै अत्युक्ति रहने छैन । ■

लेखक कृषि विकास बैंक लि. का विभागीय प्रमुख हुनुहुन्छ ।

शीत भण्डार व्यवसायको विगत र वर्तमान

■ विजयरज पोखरेल

कृषि उत्पादनोपरान्त उत्पादित वस्तुलाई समयमा उचित तबरले व्यवस्थापन गर्न सकिएन भने ठूलो परिमाणमा खाद्यवस्तु खेर जान सक्छ । अन्न बालीहरूलाई साधारण अवस्थामा केही महिनासम्म राख्न सकिन्छ । तर, फलफूल/तरकारी बाली तथा दुग्ध एवं मासुजन्य जस्ता उत्पादनहरू लामो अवधिसम्म राख्न सकिदैन । नेपालमा कृषकहरूले परम्परागत तरिकाले अन्नपात तथा बीउबिजनको भण्डारण तथा संरक्षण गर्दै आएका मा पछिल्ला केही दशक यता देशमा आधुनिक शीत भण्डारण प्रविधिले व्यापकता पाउँदैछ । शीत भण्डारण गृहको संख्यामा क्रमिक विस्तार भएसँगै यो व्यवसायमा विभिन्न समस्याहरू थपिँदै छ । यस अतिरिक्त शीत भण्डार व्यवसायको निर्माणको क्रममा देखिएका विसङ्गतिले राज्यको स्रोत साधनको चरम दुरुपयोग हुन पुगेको छ ।

प्रविधिको विकाससँगै उत्पादकत्व वृद्धिमा सफलता मिले पनि जलवायु परिवर्तनका कारण बढ्दो जनसंख्याको भरपोषणको लागि खाद्यान्नको जोहो गर्ने विषय थप पेचिलो बन्दै

गएको छ । तसर्थ कृषिमा जलवायु असर न्यूनीकरण गर्दै उत्पादित कृषि उपज खेर जान नदिन उत्पादनोपरान्त उचित व्यवस्थापनका साथै भण्डारण तथा संरक्षणमा समेत ध्यानदिनु पर्ने आवश्यकता रहेको छ । शीत भण्डारमा कृषि उपजको प्रकृति र आवश्यकता अनुरूप तापक्रम, आद्रता र वायुसञ्चार जस्ता पक्ष नियन्त्रण गरी गुणस्तर र ताजापना लम्ब्याउन सकिने भएकोले उत्पादन बढी भएको समयमा संचित गरी उत्पादन कम हुने मौसममा आपूर्ति गर्न सहयोग पुग्दछ । मुख्य उत्पादन हुने मौसम

कृषिजन्य उत्पादनलाई भण्डार गरी आयु लम्ब्याउन सकिएमा यसबाट एकातिर कृषकलाई बढी मूल्य प्राप्त गर्न र अर्कोतिर उपभोक्तालाई पनि बेमौसममा आफ्नो स्वाद अनुकुलको खाद्यवस्तु उपभोग गर्ने अवसर प्राप्त हुन्छ । समग्रमा अधिक भएको कृषि उत्पादनलाई भण्डारण र संरक्षण गर्न सकिए कृषिजन्य उत्पादनलाई खेर जानबाट जोगाउन र यसबाट खाद्य आपूर्ति र आत्मनिर्भरलाई समेत टेवा पुग्ने हुन्छ ।

नेपालमा सरकारी स्तरबाट वि.सं. २०२९ सालमा राष्ट्रिय आलु बाली विकास कार्यक्रमको स्थापना भएसँगै आलु खेतीको क्षेत्रफल र उत्पादनमा उल्लेख्य बढोत्तरी हुँदै गयो । आलु खेतीमा आलुको दाना नै बीउको रूपमा प्रयोग गरिने हुँदा अन्य बालीको खेतीको तुलनामा बीउको परिमाण धेरै चाहिने भएकोले बीउ आलुको परम्परागत भण्डारणको विकल्पमा आधुनिक शीत भण्डारको सुरुवात भएको पाइन्छ । नेपालमा सर्वप्रथम सन् १९७६ मा निजी क्षेत्रको पहलमा बालाजु औद्योगिक क्षेत्रमा स्थापित कोहिनूर कोल्ड स्टोरेज प्रा.लि.

लाई पहिलो शीत भण्डार मानिएको छ । तत्पश्चात ४० को दशकसम्म आइपुग्दा एक दर्जनको संख्यामा सीमित रहेको शीतभण्डारले ५० को दशकपछि यसको विस्तारले तीव्र गति लिएको देखिन्छ ।

शीत भण्डारको संख्या थपिँदै जाँदा सरकारसँगको अपेक्षा यस क्षेत्रमा आबद्ध व्यवसायीहरूको पनि बढ्दै गयो । शीत भण्डार व्यवसाय सञ्चालनका लागि सहज वातावरण बनाइदिन सरकारलाई घच्च्याउने क्रम बढ्दै गयो । यसै क्रममा तत्कालीन श्री ५ को सरकारको

मुख्य उत्पादन हुने मौसममा
कृषिजन्य उत्पादनलाई भण्डार गरी
आयु लम्ब्याउन सकिएमा यसबाट
एकातिर कृषकलाई बढी मूल्य
प्राप्त गर्न र अर्कोतिर उपभोक्तालाई
पनि बेमौसममा आफ्नो स्वाद
अनुकुलको खाद्यवस्तु उपभोग गर्ने
अवसर प्राप्त हुन्छ ।

मन्त्रीपरिषद्को मिति २०५४।३।२३ को निर्णयबाट शीत भण्डारलाई प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रको सूचीमा समावेश गर्दै सरकारी बैंकमार्फत हुने लागानीको ब्याजदरमा सहूलियत प्रदान गर्ने निर्णय भयो । यसका साथै विद्युत महशुलमा समेत ५० प्रतिशत अनुदान दिने व्यवस्था गरियो । आ.व. २०५५/५६ पश्चात् निर्माण हुने शितघरहरूलाई बैंकबाट प्रवाह भएको स्थिरतर्फको कर्जामा शीत भण्डार गृह सञ्चालनमा आएको पहिलो, दोस्रो र तेस्रो वर्ष क्रमशः १००, ७५ र ५० प्रतिशत ब्याज अनुदान बैंकमार्फत प्रदान गर्ने कार्यको सुरुवात भएको थियो । तत्कालीन अवस्थामा शीतभण्डार व्यावसायमा कर्जाको अनुदानको कार्यान्वयनको जिम्मेवारी सबै सरकारी बैंकलाई तोकिए पनि यसको विस्तारमा कृषि विकास बैंककै वर्चस्व रहेको थियो । कृषि विकास बैंकबाट मात्र करिब कुल ५० हजार क्षमताका दुई दर्जन जति शीतभण्डार निर्माणमा कर्जा लगानी भएको थियो । ७० को दशकदेखि शीत भण्डारको विस्तारमा कृषि मन्त्रालयले अग्रसरता लिन थालेको पाइन्छ । कृषि मन्त्रालय अन्तर्गतका निकायहरूबाट शीत भण्डार निर्माणमा पुँजीगत अनुदान दिन सुरुवात भएसँगै कृषि विकास बैंकबाट प्रदान गरिने ब्याज अनुदानको औचित्य समाप्त हुँदै गयो ।

आ.व. २०७०/७१ को बजेट बक्तब्यको बुँदा न. ८२ मा शीतघर जस्ता पूर्वाधार निर्माणका लागि अनुदान प्रयोजनका लागि बजेट व्यवस्था गरियो । यसै अनुरूप कृषि विकास मन्त्रालय, सचिवस्तरको निर्णयबाट "शीत भण्डार निर्माणका लागि अनुदान उपलब्ध गराउने सम्बन्धी कार्यविधि, २०७०" जारी भयो । शीत भण्डार निर्माणको लागि आयात हुने मेशिन उपकरणको मूल्यमा बढीमा ५० प्रतिशतसम्म अनुदानको व्यवस्था गरिनुका साथै यस्तो अनुदानको सीमा २ करोडभन्दा बढी नहुने गरी तोकियो । मिति २०७१/८/१७ मा २०७० को कार्यविधि खारेज गर्दै सोका स्थानमा कार्यविधि, २०७१ स्वीकृत गरी शीत भण्डारको क्षमताको आधारमा लागत अनुमानको २५ देखि ८५ प्रतिशतसम्म पुँजीगत अनुदान र यसको सीमा बढीमा १ करोडसम्मको हुने व्यवस्था गरियो ।

यसैगरी कृषि विकास मन्त्रालयको पहलमा "शीतघर तथा खाद्यान्न भण्डारण स्थापना कार्यक्रमका लागि ब्याज अनुदान मापदण्ड, २०७३" मिति २०७३।२।४ को मन्त्रीपरिषद्बाट स्वीकृत भई लागु गरिएको पाइन्छ । यस कार्यविधिमा स्थिर र चालु कर्जा दुवैमा ५ वर्षसम्म शत प्रतिशत ब्याज अनुदान उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरियो । साथै निजी कम्पनी र सहकारीलाई लक्षित गरी कर्जाको

सुनिश्चिताका लागि वाणीज्य बैंकबाट आशयपत्र लिनुपर्ने प्रावधान राखियो ।

अर्कोतर्फ प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजनाले समेत शीत भण्डार सुविधा विकास गर्न अग्रसरता देखायो । निजी क्षेत्रलाई बहुवर्षीय कार्यक्रम अन्तर्गत जिल्लागत प्रतिस्पर्धा र लागत सहभागिताको आधारमा बढीमा दुई वर्षभित्र सम्पूर्ण निर्माण कार्यक्रम सम्पन्न गरी सञ्चालनमा ल्याउन "शीत भण्डार गृह स्थापना कार्यक्रम कार्यान्वयन कार्यविधि, २०७४" मन्त्रीस्तरीय निर्णयबाट जारी भयो । भौतिक पूर्वाधार निर्माण तथा मेशिनरी उपकरण खरिद तथा जडानका लागि ७० प्रतिशत अनुदान र ३० प्रतिशत स्वलागत (जग्गा बाहेक) आवेदक कम्पनीले लगानी गर्नुपर्ने र उक्त ३० प्रतिशतको लागि सम्बन्धित बैंकको आशय पत्र आवश्यक हुने प्रावधान कार्यविधिमा रहेको थियो ।

यसै क्रममा शीतघर निर्माणमा सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालयको पनि चाँसो थपियो । "सहकारी शीत भण्डार निर्माण सम्बन्धी सामान्य मापदण्ड, २०७४" जारी गरियो । जम्मा लागत (प्राविधिक सेवासमेत) को ६० प्रतिशतमात्र अनुदान प्राप्त हुने र बाँकी ४० प्रतिशत लागत सम्बन्धित संघसंस्थाले नै बेहोर्नुपर्ने व्यवस्था मापदण्डमा राखियो ।

यसरी देश संघीय संरचनामा गएपछि देशभर नयाँनयाँ शीतभण्डार निर्माण गर्ने लहर नै चल्यो । प्रदेश सरकारहरू पनि संघकै शैलीमा शीत भण्डार निर्माण कार्यविधि जारी गर्ने होडबाजीमा जुटे । विशेषगरी संघीय र प्रदेश सरकारले एकै प्रकारका विधि र प्रक्रियाबाट शीत भण्डार विस्तारमा रूमालिँदा कार्यक्रम प्रतिफलमुखीभन्दा वितरणमुखी भएको आरोप लाग्न गई विवादको घेरामा समेत पन्यो । प्रदेश तहमा विशेष गरी वाग्मती र मधेस प्रदेशबाट संचालीत कार्यक्रमहरू बढी आलोचित हुन पुगे ।

प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजनाले लागत सहभागिताको आधारमा ल्याएको शीत भण्डार निर्माणको कार्यक्रम अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको छानबिनको दायरामा समेत पन्यो । आयोगको मिति २०७६/१२/३ मा प्रेस विज्ञप्तिमा परियोजनाको कार्यक्रमबारे प्रश्न उठाउँदै शीत भण्डारको सञ्चालन मोडालिटी एवं राज्यले पाउने प्रतिफल स्पष्ट नहुनु, अनुदान दिँदा शीत भण्डारको संरचना निर्माणका अतिरिक्त अन्य निर्माण कार्यका लागि पनि अनुदान दिनु, कार्यविधि बनाउँदा राज्यको अनुकुलभन्दा पनि व्यक्तिगत फाइदाका लागि पटक पटक संशोधन गरेको पाइएको भनी उल्लेख गरिएको छ । यसका साथै सम्भाव्यता अध्ययन र कुनै आधारबिना शीत

भण्डारलाई अनुदान दिने भनी सुनियोजित तरिकाबाट जिल्ला नै तोकेर बजेट र कार्यक्रम राखिएको, निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित कतिपय शीत भण्डारहरू पूर्ण क्षमतामा सञ्चालन हुन नसकिरहेको अवस्थामा नयाँ शीत भण्डार निर्माणको दिगोपना, तुलनात्मक रूपमा संरचना निर्माणको लागत धेरै देखिएको जस्ता ब्यहोरा उल्लेख छन् ।

अख्तियारकै आ.व.२०७५/७६ को वार्षिक प्रतिवेदनमा कृषि तथा पशुपन्छी मन्त्रालय मातहतका निकायहरू, प्रदेशका कृषि, भूमि व्यवस्था सहकारी मन्त्रालय, वैदेशिक सहयोगमा सञ्चालित विभिन्न आयोजनाहरू र स्थानीय तहबाट सम्भव्यता अध्ययन र समन्वय बिना शीत भण्डार गृह निर्माण गर्ने परिपाटी देखिएको हुँदा वित्तीय अनुशासन र कार्यक्रमको प्रभावकारिता अभिवृद्धिको लागि ठूला आयोजना निर्माण गर्दा समन्वय गरी कार्यक्रम नदोहरिने व्यवस्था मिलाउन सुझावमा उल्लेख गरिएको छ ।

यसैगरी महालेखापरीक्षकको ५७ औं वार्षिक प्रतिवेदन, २०७७ मा प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजनाअन्तर्गत सञ्चालित शीत भण्डार अनुदान कार्यक्रम सम्बन्धमा विभिन्न कैफियतहरू औल्याइएको छ । उक्त कार्यक्रम सम्बन्धमा कैफियत आउने क्रम महालेखापरीक्षकको ६१ औं वार्षिक प्रतिवेदन, २०८१ मा समेत जारी रहयो । पछिल्लो वार्षिक प्रतिवेदनमा सम्भाव्यता अध्ययन, नीतिगत तथा कानुनी आधार, सञ्चालन मोडालिटी एवं दिगोपना लगायतका विषयमा पर्याप्त अध्ययन तथा विश्लेषण नगरी परियोजनाको सुरुमै शीत भण्डार निर्माणको लागि अनुदान प्रदान गरेकोमा निर्माण कार्य पूरा हुनसकेको देखिएन भनी जनाइएको छ ।

कृषि विभाग, हरिहर भवनले वि.सं. २०७९ मा प्रकाशित गरेको एक प्रतिवेदन अनुसार नेपालमा करिब कुल १ लाख ५० हजार क्षमताका ५० भन्दा बढीको संख्यामा आधुनिक शीत भण्डारहरू सञ्चालनरत रहेको उल्लेख गरिएको छ । नेपाल सरकारले शीतघर निर्माणका लागि पुँजीगत अनुदान समेतको व्यवस्था गरेका कारण शीतघरको संख्या वृद्धि भए पनि व्यवस्थापन र समन्वयमा समस्या देखिन थाल्यो । एकातिर कृषकले बजार नपाएर उत्पादन फाल्नु परेको अवस्था छ भने अर्कोतिर कृषि उपजको अभावमा शीतघरहरू पूर्ण क्षमतामा सञ्चालन हुन नसकेको व्यवसायीहरूको गुनासो सुनिन्छ । यति मात्र नभएर भण्डारण गरिएका कृषि उपज समेत विभिन्न प्रविधिक समस्याका कारण सड्ने/गल्ने एवं गुणस्तर बिग्रने जस्ता समस्याहरूले गर्दा कृषकहरू थप मारमा पर्ने गरेको

समाचार बाहिरिने गरेको पाइन्छ । शीत भण्डारणको बढ्दो संख्यालाई दृष्टिगत गर्दा यसलाई नियमन गर्ने बेग्लै निकायको आवश्यकता खट्टिकिएको छ । शीत भण्डारण हेर्ने स्पष्ट निकायको अभावले पनि व्यवसायी र किसानबीच समन्वय हुन नसकेको देखिन्छ । शीत भण्डारको क्षमता, भण्डारण गर्न सकिने उपज, उपलब्धता, मूल्य जस्ता विषयम निरन्तर सूचना प्रवाह गराउने संयन्त्र विकास गर्न सके कृषक र व्यवसायी दुवैलाई लाभान्वित हुने वातावरण बनाउन सकिन्छ ।

संघीय तहबाट सञ्चालित शीत भण्डार कार्यक्रमको जस्तै नियति प्रदेशहरूमा पनि देखियो । निर्माण कार्य सुरु हुन नसक्ने, निर्माण सम्पन्न समयमा नहुने, सम्पन्न भए पनि सञ्चालनमा नआउने, भण्डारणका लागि आवश्यक परिमाणमा कृषि वस्तु उपलब्ध नहुनु, कमजोर व्यवस्थापन जस्ता कारणले राज्यकोषको चरम दुरुपयोग भई अपेक्षा गरेअनुरूपको परिणाम प्राप्त हुन नसकेको अवस्था छ । अनुदानका कार्यक्रमहरू बैकिङ्ग माध्यमबाट सञ्चालन गर्दा बढी प्रभावकारी रहन्छ । यो विगतको अनुभव पनि हो । कृषि विकास बैकमार्फत शीत भण्डार व्यवसाय सम्बद्ध अनुदानका कार्यक्रम प्रभावकारी रहेको थियो भन्नेमा दुईमत हुन सक्दैन । विगतको यो असल अभ्यासलाई पन्छाउँदा ठूलो रकम लगानी हुने शीत भण्डार जस्तो परियोजनामा सोझै सरकारी निकायबाट अनुदान परिचालन गरिँदा विसङ्गतिले प्रश्रय पायो । कुनै पनि व्यक्तिले शीत भण्डार व्यवसाय जस्तो परियोजना निर्माण गर्न बैकको कर्जा सहयोग बिना असम्भव नै हुन्छ । परियोजनामा कर्जा आबद्ध हुने भएपछि ब्याज अनुदान उपलब्ध गराउने जिम्मा बैकलाई दिदा कार्यक्रम बिबादित हुने थिएन । अझ विकास अनुदान कार्यक्रम कृषिको सम्बद्ध निकाय, बैक र व्यवसायीको संयुक्त रूपमा अगाडि बढाउने सके बढी पारदर्शी र नतिजामुलक हुनसक्छ । कृषिको निकायले प्राविधिक र बैकले वित्तीय सहयोग गरी संयुक्त रूपमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने विगतको असल अभ्यासलाई बिर्सनु हुँदैन ।

राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्र, कीर्तिपुरद्वारा आ.व. २०७७/७८ को एक प्रकाशनमा हाल निर्माणाधीन शीतभण्डारहरूलाई समयमै सम्पन्न गरी पूर्ण क्षमतामा सञ्चालन गर्न सकेमा थप केही वर्ष नयाँ शीत भण्डार निर्माण गर्न आवश्यक छैन भनी उल्लेख गरिएको छ । यसबाट अन्धाधुन्ध तवरले कार्यक्रमहरू ल्याइन्छन् भन्ने पुष्टि हुन्छ । शीत भण्डार विस्तार अध्ययन एवं अनुसन्धानको आधारमा अगाडि बढनुपर्ने थियो । कृषकको

आवश्यकताको आधारमा अगाडि बढनुपर्ने थियो । यहाँ हामी चुक्यौं । यसैगरी बाली र जात अनुसारको भण्डारण प्रवन्ध गरिनुपर्छ । भण्डारण गृहहरूमा एउटै कक्षमा धेरै किसिमका कृषि वस्तुहरू भण्डारण गर्ने प्रचलन छ । यसले गुणस्तर बिगाँछ । शीत भण्डार रहेकै क्षेत्रमा भण्डारण योग्य बालीको उत्पादनमा कृषकलाई प्रोत्साहित गर्न सकिएको छैन । अर्कोतर्फ शीत भण्डारणको बढ्दो संख्यालाई दृष्टिगत गर्दा यसलाई नियमन गर्ने बेग्लै निकायको आवश्यकता खट्किएको छ । अतःएव, कृषि उपजको उत्पादनोपरान्त हुने क्षति न्यूनीकरणमा अहम भूमिका खेल्न सक्ने शीत भण्डारण व्यवसायमा देखिएका समस्या र विसङ्गति पन्छाउन सबै सरोकारवालाहरूको तत्कालै एकीकृत प्रयासको खाँचो देखिएको छ । ■

लेखक कृषि विकास बैंकका पूर्वविभागीय प्रमुख एवं डेभलपमेन्ट एलायन्स नेपालका कृषि वित्तविज्ञ हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, उन्नाइसौं वार्षिक प्रतिवेदन, आ.व. २०७५/७६
- निजी तथा सहकारी क्षेत्रबाट सञ्चालित कोल्ड स्टोरेजहरूको अनुगमन प्रतिवेदन, आ.व. २०७८/७९, कृषि विभाग, ललितपुर
- फलफूल भण्डारणको लागि देशभर रहेका कोल्ड स्टोरहरूको विवरण, राष्ट्रिय फलफूल विकास केन्द्र, कीर्तिपुर, २०७७
- बिजयराज पोखरेल, शीतघर व्यवसायको विस्तारमा कृषि विकास बैंक लि., बैंक समाचार, ५२ औं वार्षिक वर्ष प्रवेश विशेषांक, २०७५
- महालेखापरीक्षकको सन्ताउन्नौं वार्षिक प्रतिवेदन, २०७७-२०८१
- शीत भण्डार निर्माणका लागि अनुदान उपलब्ध गराउने सम्बन्धी कार्यविधि, २०७०, कृषि विकास मन्त्रालय
- शीतघर तथा खाद्यान्न भण्डारण स्थापना कार्यक्रमका लागि ब्याज अनुदान मापदण्ड, २०७३, कृषि विकास मन्त्रालय
- शीत भण्डार गृह स्थापना कार्यक्रम कार्यान्वयन कार्यविधि, २०७४, कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय
- सहकारी शीत भण्डार निर्माणसम्बन्धी सामान्य मानदण्ड, २०७४, सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय

हरित अर्थतन्त्र: बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको भूमिका

काशीनाथ भट्टराई

पृष्ठभूमि

हरित अर्थतन्त्र (Green Economy) भन्नाले आर्थिक विकासका क्रियाकलापहरूमा जलवायु परिवर्तन तथा वातावरण सन्तुलन कायम गर्ने विषय केन्द्रबिन्दुमा राखि गरिने आर्थिक गतिविधि भन्ने बुझिन्छ। आधुनिक युगमा वातावरणीय चुनौती सामना गर्न विकास भएको एउटा महत्त्वपूर्ण अवधारणा हरित अर्थतन्त्र पनि हो। यसमा आर्थिक वृद्धि र वातावरणीय संरक्षणलाई सन्तुलन कायम गर्ने उद्देश्य रहेको हुन्छ। हरित अर्थतन्त्रले आर्थिक क्रियाकलापमा ऊर्जा बचत, न्यून कार्बन उत्सर्जनका साथै प्राकृतिक स्रोत र साधनहरूको दिगोपनाको उद्देश्य राख्दछ।

जैविक विविधताको संरक्षण गर्ने, जलवायु परिवर्तनको असर न्यूनीकरण गर्ने, वातावरण अनुकुलनका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने जस्ता गतिविधिमा सबैको ध्यान जानु अपरिहार्य छ। त्यसका लागि हरित अर्थतन्त्रमा ध्यान पुऱ्याउनु अनिवार्य छ। हरित अर्थतन्त्र अन्तर्गत लगानी, पुँजी निर्माण तथा परिचालन, उत्पादन तथा व्यापार, रोजगारी सिर्जना, आयआर्जन, गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवाको उपलब्धता, आर्थिक क्रियाकलापहरूको वृद्धि, आय तथा वचतको वृद्धि, बचतको पुनः परिचालनद्वारा आर्थिक स्थायित्व र विकासका गतिविधिहरूमा वातावरण संरक्षसँग सम्बन्धित विषय पर्छन्। यसरी गरिने आर्थिक क्रियाकलापका हरेक तहमा वातावरणप्रतिको सजकता, सचेतता, निगरानी तथा सक्रियता जस्ता विषय हरित अर्थतन्त्रअन्तर्गत पर्दछन्। हाम्रा दैनिक क्रियाकलापहरू वातावरण अनुकुलन र वातावरण मैत्री हुनु जरुरी छ। हाम्रा व्यक्तिगत तथा संस्थागत गतिविधिहरू सोहीअनुरूप निर्देशित हुनु अपरिहार्य छ। वातावरण संरक्षण र दिगो विकासका लागि राज्यमा भएका सम्पूर्ण सरकारी, गैह्रसरकारी, व्यावसायिक, गैह्र व्यावसायिक संस्थाहरूको

उत्तिकै योगदान हुन्छ। त्यसमध्ये पनि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू आर्थिक क्रियाकलापका महत्त्वपूर्ण साभेदार भएकाले त्यस्ता संस्थाहरूको योगदानले अझ महत्त्व राख्दछ। आर्थिक उन्नति, स्थायित्व र विकासमा यस्ता संस्थाहरूको भूमिका अपरिहार्य छ। जसरी अर्थतन्त्र चलायमान बनाउन वित्तीय क्षेत्रको अहम भूमिका छ त्यसैगरी हरित अर्थतन्त्र निर्माणमा पनि यस्ता संस्थाहरूको भूमिका उत्तिकै रहेको छ।

हरित अर्थतन्त्र निर्माणमा राज्यका नीतिगत तहमा गरिएका व्यवस्थाहरू:

नेपालको संविधान, २०७२ को भाग ३ को मौलिक हक तथा कर्तव्य अन्तर्गत दफा ३० मा स्वच्छ वातावरणको हकसम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ। जसमा "प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने हक हुने छ, वातावरणीय प्रदुषण वा ह्यास वापत हुने क्षतिलाई प्रदुषणबाट कानुनबमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने

हाम्रा दैनिक क्रियाकलापहरू वातावरण अनुकुलन र वातावरण मैत्री हुनु जरुरी छ। हाम्रा व्यक्तिगत तथा संस्थागत गतिविधिहरू सोहीअनुरूप निर्देशित हुनु अपरिहार्य छ। वातावरण संरक्षण र दिगो विकासका लागि राज्यमा भएका सम्पूर्ण सरकारी, गैह्रसरकारी, व्यावसायिक, गैह्र व्यावसायिक संस्थाहरूको उत्तिकै योगदान हुन्छ।

हक हुने छ, राष्ट्रको विकास सम्बन्धी कार्यमा वातावरण र विकासबीच समुचित सन्तुलनका लागि आवश्यक कानुनी व्यवस्था गर्न यस धाराले बाधा गर्ने छैन" भनी उल्लेख गरिएको छ । त्यस्तै दफा ५१ को राज्यका नीतिहरू अन्तर्गतको (च) विकास सम्बन्धी नीतिअन्तर्गत विकासका दृष्टिले पछाडि परेका क्षेत्रलाई प्राथमिकता दिँदै सन्तुलित, वातावरण अनुकूलन, गुणस्तरीय र दिगो रूपमा भौतिक पूर्वाधारको विकास गर्ने र सोही दफाको (छ) मा प्राकृतिक साधन स्रोतको संरक्षण, सम्बर्द्धन र उपयोगसम्बन्धी नीतिमा वातावरण अनुकूलनका विविध विषयहरू समेटिएको छ । संविधानको अनुसूची ९ मा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारको साभ्ना सूचीमा वन, जंगल, चराचुरुङ्गी, जलउपयोग, वातावरण, पर्यावरण तथा जैविक विविधतालाई राखिएको छ । यसबाट वातावरणको विषयलाई नेपालको मूल कानुनले समेत कति महत्त्व र गम्भीरताका साथ लिएको छ भनी बुझ्न सकिन्छ । र, यो विषय राज्यका सबै तहको उत्तिकै चासो, जिम्मेवारी र चिन्ताको विषय रहेको कुरा प्रस्ट हुन्छ ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले हरित अर्थतन्त्र निर्माणमा गर्नुपर्ने पहलको सन्दर्भमा नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशिका, २०८० को नि.नं. २ (२९) मा निर्देशनात्मक व्यवस्था गरेको छ । जसमा पर्यावरणीय तथा सामाजिक जोखिमको विश्लेषण गरेर मात्र कर्जा प्रवाह गर्ने सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ । त्यस्तै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कर्जा लगानी गर्नुपूर्व परियोजना/ उद्योगको स्थापना गर्नको लागि इजाजत/अनुमति/स्वीकृति लिन Initial Environmental Examination (IEE) र Environmental Impact Assessment (EIA) आवश्यक पर्ने परियोजना/ उद्योगको हकमा सम्बन्धित निकायबाट सो प्रतिवेदन स्वीकृत भएको आधारमा तथा IEE र EIA आवश्यक नहुने परियोजना/ उद्योगको हकमा संस्था आफैले कर्जा लगानी गर्नुपूर्व पर्यावरणीय प्रभावको विश्लेषण गरी कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने भनिएको छ । वातावरण संरक्षण ऐन, २०७६, वातावरण संरक्षण नियमावली, २०७७, श्रम ऐन, २०७४ तथा अन्य प्रचलित कानून, ने.रा. बैंक बाट जारी Guideline On Environmental & Social Risk Management (ESRM) For Banks And Financial Institution, 2022 को पालना हुने गरी नीति तर्जुमा गर्ने, कर्जा मूल्यांकन गर्ने र सोहीअनुरूप नियमनकारी निकायहरूमा प्रतिवेदन पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

सोही निर्देशनमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले

आफ्नो संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व कोषमा जम्मा भएको रकमबाट शिक्षा, स्वास्थ्य, दैवी प्रकोप व्यवस्थापन, वातावरण संरक्षण जस्ता क्षेत्रहरूमा लगानी गर्न सकिने व्यवस्था समेत गरिएको छ ।

हरित अर्थतन्त्रको महत्त्व

- मानिसको स्वास्थ्य र जीवनस्तरमा सुधार: सफा ऊर्जा र हरित प्रविधिको प्रयोगले वातावरण सन्तुलन कायम गर्न मद्दत पुग्न जाने भएकाले मानिसहरूको स्वास्थ्यमा सकारात्मक प्रभाव पार्दछ ।
- रोजगारीको सृजना: नयाँ प्रविधि, आयोजना तथा परियोजनाका विकासबाट थप नयाँ रोजगारीको अवसर सृजना हुन जान्छ ।
- पर्यावरणीय संरक्षण: जैविक विविधताको संरक्षण, पारिस्थितिक प्रणालीको सुरक्षा, जलवायु परिवर्तनको असर न्यूनीकरण, कार्बन उत्सर्जनको कमी, वन, जंगल तथा जडिबुटी संरक्षण र विकास आदिले पर्यावरणको संरक्षणमा मद्दत पुग्दछ ।
- दिगो विकासमा योगदान: प्राकृतिक स्रोत र साधनहरूको समुचित, सन्तुलित र विवेकपूर्ण उपयोगद्वारा दिगो विकासलाई सुनिश्चित गर्न मद्दत पुग्दछ ।

हरित अर्थतन्त्रका आधारभूत सिद्धान्तहरू

- न्यून कार्बन उत्सर्जन: वातावरणमैत्री हरित ऊर्जाको प्रयोग गर्नुका साथै आर्थिक क्रियाकलापहरूमा हरित प्रविधिको प्रयोग गर्ने र उत्पादन, वितरण र उपभोगका हरेका हरेक तहमा वातावरणमैत्री हुँदा कार्बन उत्सर्जनमा न्यून गर्ने ।
- प्राकृतिक स्रोतहरूको संरक्षण : हिमाल, नदी, तालतलैया, जल, जमिन, वनजंगल, पारिस्थितिक प्रणाली आदिको संरक्षण र दिगो उपयोगको सुनिश्चितता गर्ने ।
- नवीकरणीय ऊर्जाको विकास : जल, वायु, सौर्य जस्ता नवीकरणीय ऊर्जाका स्रोतहरूको प्रयोगमा वृद्धि गर्ने ।
- हरित प्रविधिको प्रयोगमा जोड : कृषि, उद्योग, पर्यटन, सेवा आदि क्षेत्रहरूमा वातावरणमैत्री हरित प्रविधिको प्रयोग बढाउने ।

नेपालमा हरित अर्थतन्त्र

- कृषि : रासायनिक मलको न्यून प्रयोग र जैविक मलको प्रयोगको चेतना र अभ्यास, जैविक किटनासक औषधीको प्रयोग र अन्य किटनासक औषधीको प्रयोगका सचेतता, प्रविधिको प्रयोगमा हरित ऊर्जाको उपयोग, परम्परागत बिउबिजन संरक्षण, खेती प्रणालीमा वातावरण अनुकूलित सुधार आदि नेपालको कृषि क्षेत्रले बिर्सन नहुने विषयहरू हुन् ।
- पर्यटन: जैविक विविधता, सांस्कृतिक सम्पदाहरूको संरक्षण, तालतलैया, हिमाल, नदी आदिको दिगो उपयोगमा ध्यान दिँदै पर्यटनको विकास गर्नु आजको आवश्यकता हो ।
- जलविद्युत : नेपालमा प्रशस्त सम्भावना भएको र अगाडि बढिरहेको नवीकरणीय ऊर्जा अन्तर्गत जलस्रोतको प्रयोगद्वारा उत्पादन हुने विद्युतले हरित ऊर्जा उत्पादनमा मद्दत गर्दछ ।
- वन व्यवस्थापन: सामुदायिक वनलाई उपयोग गर्ने, करिब ४५ प्रतिशत रहेको वनजंगलको संरक्षण गर्ने, कार्बन व्यापार बढाउने र वैदेशिक मुद्रा आर्जन गर्ने ।

हरित अर्थतन्त्र निर्माणमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले गर्नसक्ने योगदान

- तुलनात्मक लाभमा आधारित हरित अर्थतन्त्रको निर्माण गर्ने: कुल गाँहस्थ उत्पादनमा वन क्षेत्रको योगदान बढाउने, स्वच्छ ऊर्जामा लगानी गर्ने, जलविद्युत क्षेत्रमा लगानी प्रवर्द्धन गर्ने, आयातित ऊर्जाको माग खपत उपयोग कम गर्ने नीति, संरचना, सिकाइ र वैकल्पिक उपायहरू आदिको विकास गर्ने, प्रकृतिक स्रोतमा आधारित हरित आर्थिक क्रियाकलापको विकास र बिस्तार गर्ने क्षेत्रको पहिचान गरी बैंक तथा वित्तीय क्षेत्रले लगानीमा प्रोत्साहन गर्नु पर्दछ ।
- कार्बन उत्सर्जन कम गर्न तथा अनुकूलनता बढाउनको लागि गरिएको लगानीमा सहूलियत प्रदान गर्ने, हरित उद्यमलाई सहूलियत दरमा ऋण उपलब्ध गराउने ।
- नवीकरणीय ऊर्जाको प्रयोग गरी सञ्चालन गरिने उद्योग तथा व्यापारमा हुन सक्ने लगानीलाई प्राथमिकता दिने ।
- वातावरणको संरक्षण र दिगो विकासको विषयमा

भएका राष्ट्रिय, क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय नीति, नियम, कानून, सम्झौता, सर्त आदिको पूर्ण पालना गर्ने र सोही अनुकूलको वातावरण सृजना गर्न वित्तीय संस्थाहरूले पहल गर्ने ।

- जलवायु वित्तको परिचालन गरी हरित अर्थतन्त्रमा सघाउ पुऱ्याउने: जलवायु सम्बन्धी वित्त कोषमा पहुँच बढाउने, हरित ऋणपत्रको निष्काशन तथा बिक्री गर्ने, जलवायु वित्त कोषको स्थापना गर्ने, जलवायु तथा वातावरण सम्बन्धी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरूको परिचालन गर्ने, हरित जलवायु सहयोग, अनुदान र सहूलियतपूर्ण ऋणको प्रभावकारी उपयोग हुने क्षेत्रमा वित्तीय संस्थाहरू केन्द्रित हुनुपर्ने देखिन्छ ।
- कार्बन व्यापारबाट लाभ उठाउनेतर्फ पहल गरी वैदेशिक मुद्रा तथा प्रविधिको प्राप्ति तथा उपयोग गर्ने,
- अध्ययन, अनुसन्धान र मूल्यांकन प्रणालीको सदृढीकरण गर्ने: दिगो विकास, वातावरणको संरक्षण, अनुकूलन कार्यक्रम, पारिस्थितिक प्रणालीको बचावट, हिमाल वनजंगल लगायत प्राकृतिक सम्पदाहरूको संरक्षण जस्ता विषयहरूमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू आफ्नो संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्वको रकम लगानी गर्नेतर्फ तत्पर र सक्रिय हुनुपर्ने ।
- नीतिगत सुधार तथा संस्थागत क्षमताको विकास गर्ने: नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८, बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०७३, कम्पनी ऐन, २०६३, लगायतका वित्तीय क्षेत्रलाई प्रभाव पार्ने ऐन तथा कानून र त्यससँग सम्बन्धित नीति, कार्यविधि, निर्देशन आदि हरित अर्थतन्त्र अनुकूल बनाइनु पर्दछ । हाल विद्यमान यस्ता कानूनहरूमा यी विषयहरूले स्थान प्राप्त गर्न सकेको देखिँदैन । यद्यपि नेपालको संविधान, नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशन, आवधिक योजनाहरूमा यस्ता विषय समेटिएको पाइन्छ ।
- साना तथा मझौला उद्यमहरूमा नवीकरणीय ऊर्जाको उत्पादन, खपत र सोही अनुसारको प्रविधिको उपयोग गर्ने क्षेत्रमा वित्तीय संस्थाहरूले आफ्ना कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने नीतिहरू निर्माण गर्ने र त्यसको कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ ।
- आर्थिक नीति, नियम कार्यविधिहरू निर्माण गर्दा दिगो विकासको लागि योगदान पुऱ्याउने संस्थाहरूको

लागि प्रोत्साहन गर्ने र सोहीअनुसार अनुगमन र नियन्त्रण गर्ने संयन्त्रको विकास गर्नु पर्दछ । जसले गर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू त्यसतर्फ उत्प्रेरित र क्रियाशील हुन सक्छन् ।

निष्कर्ष

हरित अर्थतन्त्रले आजको समाज वा समुदायलाई मात्र प्रभाव पार्ने नभई भावी पुस्ताको लागि समेत महत्त्वपूर्ण आधार प्रदान गर्ने र हरेक आर्थिक क्रियाकलापमा वातावरणीय प्रभाव र त्यसको न्यूनीकरणतर्फ सचेत हुनु जरुरी छ । कार्बनको उत्सर्जन कसरी कम गर्ने र जलवायु परिवर्तनको असरबाट विश्वलाई कसरी बचाउने भन्नेतर्फ सचेत हुँदै बैंक तथा वित्तीय संस्थाका हरेका क्रियाकलापहरू (जसको अर्थतन्त्रको विकासमा प्रत्यक्ष योगदान हुन्छ) त्यसतर्फ निर्देशित हुनु जरुरी छ।

त्यसको लागि नीतिगत स्पष्टता, कार्यविधिमा सरलता, सम्बन्धित निकाय तथा व्यक्तिहरूमा सचेतता र प्रतिबद्धता अपरिहार्य छ । ■

लेखक कृषि विकास बैंक लि. का
वरिष्ठ शाखा प्रमुख हुनुहुन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- नेपालको संविधान, २०७२
- नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशिका, २०८०
- साह्रौं पञ्चवर्षीय योजना २०८१/८२-२०८५/८६

English Section

ADBL: Pioneer Bank in Agricultural and Commercial Financing

Pratap Subedi

Background

Agricultural Development Bank (ADB) was formally established on 1968 (2024 Magh 7 B.S.), with the primary aim of supporting the development of rural and agricultural sectors, merging with the initial Cooperative Bank established in 1963 (B.S. 2020). The bank was inaugurated by the late King Mahendra at the present Nepal Bank Limited building in New Road, Kathmandu. This year, the bank successfully marks its 58th anniversary.

Since its establishment, ADBL has been working in coordination with government bodies, international donors, and non-governmental organizations to promote the development of rural and agricultural sectors. It provides loans for agriculture, agro-based industries, industrialization, and the commercialization of agriculture, alongside offering accessible credit and comprehensive commercial banking services. ADBL operates as one of the largest banking network in Nepal, providing modern, computerized, and sustainable commercial banking services with a focus on social orientation.

Ever since its establishment, the bank has simultaneously operated in three fields: commercial banking, development banking, and microfinance. The bank strives to connect all Nepalese people with its financial literacy and inclusion programs. The initiation of

the Small Farmers Development Program in 1975 (B.S. 2032) and its eventual transfer to local cooperatives is recognized as a historic milestone for ADBL.

In its early years, the Government of Nepal, the Asian Development Bank, GTZ and other donor agencies were the primary sources of funding for the bank's programs. However, after realizing that this external support alone would not effectively address rural needs, ADBL ventured into commercial banking in 1984 (B.S. 2041). Initially, it focused on collecting deposits from a limited number of branches in major cities, with the objective of channeling urban deposits to rural areas and managing resources internally—a mission in which the bank succeeded. At that time, ADBL's computerized system stood out as a significant attraction compared to the traditional practices followed by other banks.

With the implementation of unified laws governing banks and financial institutions, ADBL was transformed into a public company on July 15, 2005 (B.S. 2062/03/31) and began operating as a fully Class 'A' commercial bank on March 16, 2006 (B.S. 2062/12/03). Subsequently, the bank issued 14.14% of shares in 2008 (B.S. 2064) to its existing clients (farmers), 30% in 2010 (B.S. 2066) to the general public, and 4.86% in 2013 (B.S. 2070) to its employees, implementing its capital plan. Currently, 51% of ADBL's shares are owned by

the Government of Nepal, while 49% are owned by the public. ADBL is the only bank that issues shares to loan clients.

Till this date, ADBL continues to expand and strengthen its scope, fulfilling its mission of serving Nepal's diverse financial needs and contributing significantly to the nation's economic growth.

Contribution to Small Farmers and Rural Development Program:

ADBL has been a key player in implementing the **Small Farmers Development Program**. Based on the outcomes of a forum held in 2032 BS (1975), the Government of Nepal, along with foreign agencies, decided to implement this program through ADBL. Initially, pilot projects were launched on 2nd of Ashoj, 2032 in Mahendranagar, Dhanusha, and on 18th of Mangsir, 2032 in Tupche, Nuwakot. Following the success of these pilots, the program expanded to cover 652 Village Development Committees (VDCs), with 452 small farmer development projects implemented across the country.

Through this initiative, ADBL significantly impacted about 210,000 rural households, improving their economic, social, and financial conditions. The program achieved great success and recognition both nationally and internationally.

To ensure the sustainability of the program, ADBL, in collaboration with GTZ, introduced an Institutional Development Program in 2042/43 BS (1985/86). This program aimed to develop the organizational structure of small farmer groups into a multi-tiered system, including groups, inter-group committees, and core committees. It significantly enhanced the leadership and capacities of small farmers, leading to the establishment of small farmer cooperatives.

In 2050/51 BS (1993/94), ADBL began transferring the management and ownership of small farmer development projects to the cooperatives, upon their request. ADBL continues to support these cooperatives today, providing wholesale loans and other essential services.

Promoter of Sana Kisan Bikas Laghubitta Bittiyasanstha Ltd. (SKBBL):

With ADBL's leadership, **Sana Kisan Bikas Laghubitta Bittiyasanstha Ltd. (SKBBL)** was established on 22nd of Ashar, 2058 BS (2001), with the participation of the Government of Nepal, ADBL, Nepal Bank Ltd., Nabil Bank Ltd., and 21 small farmer cooperatives as founders. In 2067/68 BS (2010/11), the Government of Nepal sold its shares to various small farmer cooperatives. Similarly, Later Nepal Rastra bank also sold its shares to the small farmer cooperatives.

SKBBL, a specialized microfinance institution, focuses on providing loans in sectors like livestock, renewable energy, agriculture, and livelihood development. The bank continues to play a significant role in rural development programs aimed at poverty alleviation. The bank offers various financial services such as wholesale loans, livestock loans, agricultural loans, and microcredit. It remains committed to rural development and poverty reduction.

After the enactment of the Bank and Financial Institution Act, 2063 and 2073, SKBBL's organizational structure, operations, and governance underwent necessary reforms. In 2070/71 BS, SKBBL issued 30% of its shares to the public and was listed on the Nepal Stock Exchange. SKBBL maintains a strong system of institutional governance, adhering to international banking practices, and continues to focus on risk management, compliance,

and internal controls. The Merger of RMDC Laghubitta Bittiya Sanstha Ltd. and Sana Kisan Bikas Laghubitta Bittiya Sanstha Ltd. took place on July 9, 2023 (Asadh 24, 2080).

SKBBL prioritizes institutional governance, internal audits, and the security of information technology systems. The bank is focused on reducing operational costs, expanding its services, and continuing to promote digital banking and innovative financial services.

Institutional Governance and Bank's Operational Practices:

ADBL has given special priority to institutional governance and is striving to implement it effectively. By adhering to international best banking practices, it operates within the framework of existing policies, regulations, directives, legal provisions, and guidelines from the Government of Nepal, Nepal Rastra Bank, and the basic prudential norms. It emphasizes risk management practices, institutional governance principles, effective internal control systems, and compliance to gain a competitive advantage.

Key priorities of the bank include mobilizing sustainable, low-cost resources, playing a significant role in the agricultural sector as a leading bank, maintaining the quality of loan assets while increasing credit investments, and managing liquidity to explore investment opportunities. The bank also focuses on expanding fund-based and non-fund-based services to boost income, modernizing its services and facilities to enhance productivity, and promoting digital banking services.

The bank is implementing policies to allow users of various electronic and digital cards to receive remittances through similar cards issued by foreign banks. Efforts are being made to strengthen the implementation and security of

its information technology systems. Programs are being conducted to reduce operational costs and increase profitability, considering businesses impacted by pandemics and economic contractions. Additionally, the bank is collaborating with the Government of Nepal, national and international non-governmental organizations to operate programs that yield suitable returns and promote sustainable, competitive, and high-yielding business operations.

To reinforce institutional governance, the bank is emphasizing robust internal control systems, effective risk management, and full compliance. Regular internal audits are outsourced, IS audits are conducted, and VAPT tests are routinely performed to ensure IT security. The bank continues to prioritize programs in line with the Government of Nepal's budget and directives from Nepal Rastra Bank.

Implementation of Value Chain Program and Financial Inclusion:

On September 28, 2021 (12th of Ashoj, 2078 B.S.), the Government of Nepal's Ministry of Finance and the International Fund for Agricultural Development (IFAD) signed an agreement for the inclusive transformation of agriculture through the value chain program "Value Chains for Inclusive Transformation of Agriculture (VITA)". The program is being implemented through Agricultural Development Bank Ltd. (ADBL).

This program will be carried out in 28 districts: all 8 districts of Madhesh Province, 8 out of 13 districts of Bagmati Province, and all 12 districts of Lumbini Province, through 90 branches of Agricultural Development Bank Ltd. (ADBL). The program includes a loan package of approximately 80 million USD with a grace period of 10 years, repayment installments over 30 years, and full repayment within a total of 40 years.

The main objective of this program is to develop profitable and competitive agricultural enterprises by linking agricultural businesses in the value chain with the market, through quality rural financial services. The program particularly focuses on agricultural and livestock products such as vegetables, goat farming, local poultry farming, fish farming, seed production for potatoes and grains, dairy products, fruits like bananas and oranges, coffee, beekeeping, medicinal plants, and aromatic plants. The program aims to develop value chains for these products, following the concept of road corridors, road sections, and clusters.

Target groups for the program will include small and marginalized producers/farmers, collectors, processors, and small, medium, and large entrepreneurs involved in the selected supply chains. Among the targeted groups, at least 60% will be women, 30% youth, and the remaining will consist of Dalits, Indigenous peoples, and backward communities. This program is expected to significantly enhance the bank's financial reach and promote greater financial inclusion.

Modern Banking Services within Rural Outreach:

Currently, Agricultural Development Bank Ltd. (ADBL) is connected with the entire population of the country through a network of more than 284 offices spread across all 77 districts. All offices are linked through a highly advanced computerized system, ensuring the delivery of quality services. The bank offers a full range of banking services, including loans, gold loans, gold purchase and sale, foreign exchange purchase and sale, locker services, treasury transactions, trust receipt loans, guarantee transactions, and ATM services. SMS alert services, visa cards, mobile banking, e-bill remittance, and utility payments are also provided in a user-friendly manner, making

them easily accessible at the rural level.

Payment services such as QR payments, Mobile banking, internet banking, Fonepay and other digital payment services are also available. The bank places a special emphasis on utilizing information technology and marketing channels to deliver its services and products to all Nepali people. This is expected to benefit customers and the general public at large.

Following the directives of Nepal Rastra Bank, the bank has been expanding its reach in all regions of the country, implementing programs aligned with its budget and strategy. The bank has also established extensive access in remote areas, particularly for women, indigenous communities, and low-income individuals, with regular financial literacy programs and initiatives. These efforts align with the Financial Sector Development Strategy implemented by Nepal Rastra Bank, which focuses on improving financial access, literacy, and inclusion

ADBL and Social Responsibility Programs:

Agricultural Development Bank Ltd. (ADBL) has consistently integrated corporate social responsibility (CSR) into its operations. The bank has been providing financial and material assistance to those affected by natural disasters such as earthquakes, floods, landslides, and fires. In addition to disaster relief, the bank supports various social and community initiatives. These include providing clothing, blankets, food items, furniture, and other essentials to elderly people, mothers' groups, hospitals, and religious institutions. It also contributes to the construction of waiting lounges for travelers, school infrastructure, and the renovation of temples and community centers.

Furthermore, the bank has been involved in the development of roads, marketplaces, and community buildings, and supports the

distribution of social security allowances at the local level. It honors outstanding students and contributes to drinking water supply projects. ADBL also provides financial assistance for local development projects, collaborating with central and local government offices to support these efforts.

In Kathmandu, the bank has contributed to the beautification of Maitighar Mandala and distributed social security benefits in various districts. Recently, in response to the massive flood that took place earlier this year the bank provided cash donations and relief materials both at the central and local levels. Through these ongoing efforts, the bank remains an active participant in contributing to community development and social welfare.

Agricultural Development Bank Ltd. and Small Insurance Programs (Crops and Livestock Assurance):

With support from the Government of Nepal, Agricultural Development Bank Ltd. (ADBL) continues to support crop and livestock protection programs aimed at mitigating the risks faced by farmers involved in crop cultivation and livestock farming. These programs, which are run through cooperatives or groups organized by farmers, help reduce the financial risks associated with agriculture and animal husbandry.

For livestock assurance, ADBL provides coverage up to a maximum of NPR 1,25,000 per animal and up to NPR 10 lakhs per farmer. The premium rate is 5%, with 20% of the premium covered by the farmers' group and 80% subsidized by the bank.

In the case of crop assurance, the bank offers coverage for open field crops up to NPR 15,000 per ropani and for crops grown in tunnels up to NPR 30,000 per ropani. The premium

rate for crop insurance is 8%, with the same subsidy arrangement, where 20% is borne by the farmer's group and 80% is subsidized by the bank. This program has been particularly beneficial for rural farmers, providing them with crucial financial support in case of crop failure or damage.

Modern Banking Facilities at Agricultural Development Bank Ltd.

ADBL began its activities in 2024 through a manual system, and it is recognized as the first bank in Nepal to introduce computer systems. The bank first introduced a computer system in the fiscal year 2030/31. Starting from the fiscal year 2041, the bank began offering computerized banking services, initially offering limited banking services such as account management and expense deposit services. Over time, the bank has expanded its services and now provides advanced banking services through modern software and technology.

The bank has upgraded to the latest version of some of the world's best software (T24) and offers services where even Nepali people living abroad can open savings and fixed deposit accounts in both foreign and Nepali currencies online.

In addition to the domestic banking services, the bank also offers remittance services. It works with various remittance agencies to process both internal and external remittances. To facilitate international banking, the bank is connected to international systems, enabling smooth transactions for foreign exchange services.

Digital Banking Services

The bank provides various digital banking products, such as:

- Mobile Banking
- Internet Banking

- Debit Cards
- Credit Cards
- Overdraft cards
- Prepaid Cards (including Dollar Cards)
- Farmer App
- Farmer Credit Cards
- Demat/C-ASBA, etc

The bank also collaborates with various service providers to offer services such as:

- QR Payments
- Utility Bill Payments
- Merchant Payments
- Mobile Top-Up

Furthermore, the bank offers "**5-in-1 Account**" services, which allow customers to manage multiple banking services from a single account. The bank has made provisions for registration and account management online, making it easy for customers to access and manage their accounts.

For institutional clients, the bank provides corporate banking services through various platforms, ensuring a seamless and efficient process for all their banking needs. The bank is committed to providing its customers with customer-friendly, modern banking services by constantly upgrading its technology.

Overall, Agricultural Development Bank Ltd. continues to enhance its banking services by embracing advanced technology and making banking accessible and user-friendly for all its customers.

Historical Achievements and Challenges of ADBL

The contribution of Agricultural Development Bank to the country's economic and social

development and financial sector has been highly significant. Overall, the bank has made important strides in poverty alleviation, small farmer development programs, rural and agricultural sector growth, providing microfinance services to marginalized communities, offering essential banking facilities to entrepreneurs, traders, and the general public across all regions and sectors, and ensuring its shareholders, including farmers, feel a sense of ownership by offering shares in the bank. Additionally, the bank has collaborated with the Asian Development Bank for capital and information technology development.

Some of the bank's major achievements in its 58-year journey include the smooth operation of government programs, offering modern banking facilities to the public, earning high profits, establishing itself as a leading commercial bank, and providing competitive returns to its shareholders.

Looking ahead, the bank aims to reduce the cost of capital, decrease overhead costs, maintain minimal operational expenses, further reduce non-performing loans (NPLs), hire new and qualified personnel from the market, and improve internal systems. The bank is working on increasing the reach of its products and services to the general public and customers, aiming to be a bank for all Nepalese citizens. These efforts are in line with the bank's commitment to continuously serving the public since its inception, contributing to the country's economy.

Throughout its service, the bank continues to improve its services by adapting to customer needs, available capital, technology, and managerial skills. It strives to achieve maximum benefits by enhancing the quality and effectiveness of its services.

Conclusion:

Initially established to support rural people and agricultural development, ADBL has now transformed into one of Nepal's leading banks with a presence extending from urban to rural areas. Through its operations in commercial, development, and digital banking, the bank has significantly contributed to Nepal's development. It now aims to establish itself as a modern, digitalized, and leading commercial bank, adhering to global banking standards, sustainable banking practices, and prudent financial management.

By optimizing its resources and manpower, ADBL strives to become the "Bank at the Doorstep" for the people, providing comprehensive banking services to all Nepalese. The bank continues to receive support, inspiration, and encouragement from the public and stakeholders and is strengthening its technological infrastructure and operational efficiency for future growth. ■

Deputy General Manager, ADBL

References:

- ADBL Annual Anniversary Special Editions (Various Issues).
- ADBL Annual Programs and Budget for FY 2081/82
- ADBL Annual Reports (Various Fiscal Years).
- ADBL Financial Statements for FY 2079/80 and Q1 FY 2080/81.
- Bank Samachar Special issue 2080.
- Banks and Financial Institutions Act, 2073.
- Pratap Subedi, Banking Management (Publisher: Utsav Publications, 2073).

Agriculture Finance and Risk Management

■ Neeku Acharya

Scenario of Agriculture in Nepal

Agriculture is a mainstay of Nepal's economy with a substantial share in Gross Domestic Product (GDP), employment and livelihood. Agriculture sector contributes around one-fourth of Nepal's GDP and has provided the source of livelihood to slightly more than 50 percent of the Nepalese population either directly through farming or indirectly through related activities within the supply chain as food processing, transportation, and rural agriculture retail product trade. The share of agriculture in GDP has been gradually declining over time, from 36.64% in 2005 A.D. to 23% in 2022 A.D. indicating a slow diversification toward other sector rather than in agriculture. Similarly, this sector's contribution to the employment has also decreased from 73% in 2005 A.D. to 62% in 2021 A.D. Import value of agricultural products is increasing at an alarming rate, during the Fiscal Year (F.Y.) 2012/13, the figure stood at Rs. 50 billion whereas in the Fiscal Year 2020 alone, the country imported agricultural products worth Nepalese Rs 243 billion, out of which NRs 79 billion was for food commodities and the rice import was 75% of the total. Nepal's import of agricultural products has been increasing year-on-year: In Fiscal Year 2020/2021 import of agriculture products worth Nepalese rupees 323.66 billion followed 378.60 billion in 2021/22. Similarly, agricultural goods worth Rs. 296.30 billion were imported during the last Fiscal Year 2022/23.

However, the agriculture sector still contributes to a significant proportion of the overall GDP and a large segment of population is still engaged in agriculture, the government has allocated only NPR 58.98 billion (USD 445.21 million) for the agriculture sector in the fiscal year 2023/24A.D., which is only 3.36% of total budget i.e, Nepalese Rs.1.751 trillion (USD 13.20 billion)

Agriculture Finance Situation

Due to a lack of significant investment, the agricultural sector of Nepal still falls far behind. Credit to agriculture sector has not grown satisfactorily over the years. Agricultural credit disbursed by commercial banks has grown at a sluggish rate from 0.65 billion in FY 1982/83 to 31.53 billion in FY 2012/13; a 47-fold increase in FY 2012/13 as compared to 1982/83 A.D. while, total credit of commercial banks has soared up by 184 fold over the period from 4.09 billion in F.Y. 1982/83 to 757.09 in FY 2012/13 A.D. As per the data of agriculture census, the proportion of business holdings using agricultural credit to finance their farming is very low. Only 23% out of total holdings availed agricultural loan in 1991/92 A.D. which was 24% in 2001/02 A.D. which further decreased to 21.82% in 2010/11 A.D. The census reveals that in 2021/22, only 12 percent of farmers obtained agricultural loans from BFIs, a remarkable drop from the 22 percent recorded in 2011/12 A.D. Among these borrowers, 39 percent sourced their agricultural loans from cooperatives. If we look at the data

of agriculture census, the proportion of business holdings using agricultural credit to finance their farming is very low. Only 23% out of total holdings availed agricultural loan in 1991/92 A.D. 24% of total holding availed for loan in 2001/02 A.D. which further decreased to 21.82% in 2010/11A.D. The existing provision requires commercial banks to disburse minimum of 12% of their total credit to agriculture sector by the end of 082, it's meaning is that the commercial and development banks are just levelled up central bank's mandate. As per the data published in monetary policy 2024/25, out of the total lending of commercial banks, only 13.1 percent (Rs.552.99 billion) lending has been in the agriculture sector .

The volume of credit extended to the agricultural sector has been increased however; it still lags behind when compared with the credit disbursed to other sectors like trade, services, and industry. According to Nepal Rastra Bank (NRB) and various reports from commercial banks, agricultural credit disbursed by commercial banks in 2019 A.D. was approximately NPR 35 billion followed by 38 billion, 41 billion, 46 billion and 50 billion in 2020, 2021, 2022, 2023 A.D. respectively The growth at this particular period was largely accelerated by government programs promoting agricultural loans with subsidized interest rates, government's emphasis on increasing agricultural productivity and income and also government initiatives aimed at mitigating the economic impacts of the COVID-19 pandemic, including financial relief packages for farmers.

Significance of Agriculture Finance:

Agriculture finance encompasses a variety of financial instruments designed to address the unique challenges faced by farmers and other stakeholders in the agriculture value chain system. The significance of agriculture finance lies in its ability to address the specific needs

and challenges faced by stakeholders and people involved in the agricultural sector. Agriculture-finance not only provides necessary capital to invest in modern technologies & business operation requirements but goes beyond monetary transactions; it also involves building the financial literacy and capacity of farmers, nurture farmers on financial planning, risk management, and responsible borrowing, empowering them to make informed financial decisions and enables to adopt risk management strategies and safeguard them against unforeseen losses. It also encourages farmers to adopt sustainable agricultural practices, which serves as catalyst for generation of revenue for rural communities. Further it facilitates to enhanced agricultural productivity and market access lead to increased trade and export opportunities. It creates employment opportunities, improves infrastructure, and enhances the overall quality of life which on the other-hand promotes financial independence and increases their bargaining power within the agricultural value chain thus, contributes in holistic development to achieve sustainable agricultural growth, poverty alleviation and national economic development.

Issues & Challenges

Despite its contribution, limited investment, low productivity, traditional farming methods, fragmentation of land with significant portion of landholdings, poor irrigation systems, limited market accessibility, vulnerability to climate change and systemic risks associated with natural disasters are some of the major problem & challenges of the Nepalese agriculture sector. Because of these reasons, agriculture has been continuously hindering its growth and long-term sustainability. For banks and financial institutions to support long term economic growth & agricultural sustainability and to convert these problem and challenges into strength and opportunities, there is need to

significantly increase agricultural investment not only for production but also for all the actors and enablers within the entire agriculture value chain system and transform agriculture sector by adopting policies & strategies that effectively manage risks and promote modernization & mechanization with sustainable farming practices. Some of the major issue and challenges are illustrated as;

➤ **Priority by the Government:** The government of Nepal has initiated various programs to make the agriculture sector more competitive, sustainable, and inclusive. For instance some of them are; National Agriculture Policy 2004, Irrigation Policy, Agriculture Perspective Plan (1995-2015) Agriculture Development Strategy (2015–2035), Agriculture Sector Development Program. Besides these, more than 10 different policies, 18 different Acts, Regulations and Policy Frameworks related with agriculture have been enacted. Several project and program are jointly implemented by donor agencies, public sector, private sector, local bodies and through different line agencies. The central bank of Nepal, Nepal Rastra Bank (NRB), has launched subsidy program focusing promotion of agriculture along with special privilege to rural, marginal group for establishment & operation of small and micro enterprises. NRB also has mandated a provision of allocation of certain percentage of total bank loans that must be directed toward the agriculture sector as deprived sector loan. However due to a lack of strong supportive policies, infrastructures, research & development and coordination among the stakeholders financing in agriculture sector doesn't satisfy the set target. As a result, the agriculture import is increasing, migration of huge numbers of youth every year emulsifying increase in export of agricultural products & decline of

internal production triggering trade deficit. Therefore, priority of the government should be focused towards research & development, reducing the increasing trade deficit, retaining youth population by creating environment through technological advancement & commercialization of agriculture tailored to the climate and soil.

➤ **Investment in Agriculture Sector:** Banks and financial institutions seem extremely reluctant to engage in rural finance – and even more so in agricultural finance for a number of reasons. Some of them are the remoteness of rural clients coupled with poor rural infrastructure and understanding ability of how agricultural cycles impact borrower's working capital, unmatched repayment capacity, inability to present banks' lending requirements, low loan utilization and challenges in recovering debts, uncertainty on returns on investment & longer period requirement for achieving return, perceiving agricultural lending as “high risk”. Further, agricultural project sites are located at remote and rural areas and branch networks at remote areas imply a high cost of service delivery with adverse impact in profitability. Even with the central bank's mandate for banks to allocate 15% of their overall loan portfolio to the agriculture sector by mid-July 2026 A.D., the issue of outreach and access to finance for agribusinesses is still a challenge. Many farmers, especially smallholders, face challenges in receiving agricultural credit due to lack of collateral, poor financial literacy, and limited awareness of available products whereas, for large size agriculture project there are no specific and distinct directions, policies & strategies, and because of market volatility, lack of infrastructure and investment tools entrepreneurs themselves need to bear all types of risk.

- **Skill & Knowledge:** People engaged in agriculture sector also lack necessary business skills, knowledge for management, strategic planning, financial management, and marketing of high-tech, modern, commercial agribusiness. For instance, many agribusinesses in Nepal lack preparedness for investment, as a result, they are not able to achieve economies of scale and remain smaller in size which deter their competitiveness and obstructs potential investment into agribusinesses. Self learning and observation of practices are only the method available for enhancing knowledge and skills. There are minimal or negligible activities for research development and innovation creating huge gap for advancement of technology & achieving operational efficiency. To address these challenges and enhance investment readiness, it requires support in both demand and supply side of agriculture investments and establish multi-stake linkages between government policies, program, agribusinesses and financial institutions.
- **Access to Finance :** The number of financial institutions in last three decades has increased from 7 to 107 from 1990 to mid-November 2024 A.D., the total number of BFIs stood at 107 which comprises 20 Commercial Banks, 17 Development Banks, 17 Finance Companies, 52 MFIs, and 1 Infrastructure Development Bank. During mid July 2024, credit distribution in wholesale and retail sector was at 20.15 percent, consumption loans at 18.98 percent, agriculture, forestry, and beverage production at 16.04 percent, agriculture and forest sector at 7.57 percent, and finance, insurance and real estate sector at 7.49 percent, signifying heavy concentration of loans in these sectors.(Financial Stability Report). Agriculture Census data shows

that the highest sources of loans have been actually from cooperatives (39%), relatives (14%), women's group (14%), and others. Moreover, there are 1,414,997 holdings (34%) seeking additional loans of which 37% are doing so for livestock farming, followed by agriculture inputs (32%), irrigation (13%), and so on. The agricultural sector of Nepal still falls far behind in being commercialized and mechanized due to a lack of significant investment. The loans provided by commercial banks in agriculture sector are often short-term and small-scale, which restricts farmers' ability to make larger investments. Agricultural financing by banks are not as par and are just in the evolving stage and requires significant investment in climate-smart practices, environmental protection, and financial inclusion to make certain that agriculture remains resilient in the context of climate change and other emerging challenges. The role of banks & financial institutions is crucial in facilitating the paradigm shift in agriculture sector and urgently necessitates infrastructure framework for green financial products and a more sustainable approach to agricultural development

Sources of Risk in Agriculture:

The sources of risk in agriculture are abundant and diverse. The risks and sources of risks that are pertinent in agriculture have different characteristics and can be classified in very different ways. Climate and natural disasters, biological and environment, finance, regulatory & or government policies, market, management or operational and people related risk are some of them. Hazards related to weather, pests and diseases or personal circumstances determine production in ways that are external and beyond the control of the farmers. Some weather related risks such as drought, floods, and landslides

have a systemic component in that they affect larger groups within an entire region or country. Changes in price of land, new requirements from food industry or authorize bodies, changes in input or output prices due to shocks, trade & tax policies, new markets, endogenous variability etc generates market risk. The markets for agricultural inputs and outputs have a direct relation on farming risk, predominantly through price element. Unexpected changes that may occur due to changes in local policies or regulations, changes in regional or national policy and regulations, environmental law, agricultural payments, government policies & legal framework or changes in it may lead to liability and regulatory risks. Legal and environmental risk are generated by the possibility of lawsuits initiated by other businesses or individuals and changes in government regulation related to environment. Financial Changes in income from other sources, changes in interest rates, value of financial assets, access to credit or other sources of income and different methods of financing will also affect the capacity of the farm. Development of market instruments and the capacity of farmers to manage risk will also affect the financial viability of the farm. The possibility that family or employees will not be available to provide labor or management, due to lack of skills, knowledge, illness and other uncertain life event will generate human or people risk. Some risks are catastrophic as they are infrequent but damage causes are large and they are often systemic and nonsystematic at the same time. Occurrence and damage are unknown in some non-systematic risk which is very complex to manage by individuals or even by markets.

Managing Risk in Agriculture

Agri-business is exposed to many risks and uncertainties. In response to the potential impact of these risk and uncertain events

farmers/entrepreneurs implement diverse risk management strategies in the context of; their business plans, the available portfolio of financial, physical and human capital, and the degree of aversion to risk. These risk management strategies may include but not limited to decisions on-farm business, changes in portfolio structure, use of market instruments, government programs, and diversification to other source of income.

To manage agricultural risk one should adopt holistic approach that is balancing the interaction between three axes in the agricultural risk management system: i.e., sources of risk, risk management strategies and tools, and government policies. These three subsequent axes should be assessed and analyze emphasizing the interrelations between the elements within and across the axes. These comprise characteristics of agricultural risk, possible classifications of sources of risk, the implications of correlation among them and linkage between agricultural risk and environment & climate change.

Agricultural risk management strategies basically prevention strategies are to reduce the probability of an adverse event occurrence like farm, household, community, market risk reduction through technological choices, training on risk management, macroeconomic policies disaster prevention (flood, landslide control), prevention for crop or animal diseases etc are few examples. Mitigation strategies are to reduce the potential impact of an adverse event like product diversification, risk sharing through production crop sharing, futures and options insurance, vertical integration production/marketing contracts, spread sales diversified, financial investment off-farm work, tax system income smoothing, counter-cyclical programs, bio-security, and other measures in the case of contagious disease outbreak. Coping strategies are to relieve the impact of the

risky event once it has occurred such as Intra-community or any kind of charities, selling financial assets, borrowing from banks, Off-farm income, disaster relief social assistance and so on. Prevention and mitigation strategies focus on income smoothing, while coping strategies focus on consumption smoothing. Strategies can be based on arrangements made at different institutional levels: farm household or community arrangements, market based mechanisms and government policies. Agricultural risk is complex and interrelated in which markets and government actions interact with the risks and entrepreneurs business strategies. Many agricultural support policies have risk management implication and influence risk management decisions therefore governments need to make significant efforts to achieve consistency, particularly among different policies and between policies and market strategies. However, risk and risk management instruments in the sector may have a certain number of specificities. Therefore, these strategies should be applied as per the individual project specific assessment and analysis in consideration with the Environmental, Social and Governance elements along with the role of government in dealing with potential market shocks or vulnerability.

Way Forward

Nepal has a massive untapped opportunity in the agricultural sector. Agriculture finance and risk management are fundamental to the development of Nepal's agriculture sector and the importance of agriculture finance cannot be under estimated, as it directly impact on food security, rural development, and economic stability. The opportunities can only be seized by establishing harmonization between the government, banking sector, commercial agriculture, and agribusiness projects. All these stakes must work together to create a more

inclusive, resilient, and sustainable agricultural financing landscape in Nepal, thereby ensuring agriculture sector can contribute even more effectively to national economic growth and rural prosperity. Agriculture sector of Nepal can only flourish if we are able to work upon significant gaps in terms of access, affordability, and effectiveness and create effective agriculture ecosystem. To improve the agricultural financing ecosystem, few areas that need consideration are:

- For the agricultural credit system to be more effective, there is a need of improvement of policies and program of governments and regulatory bodies. On the other hand, commercial banks also must adopt more flexible lending criteria, increase outreach to remote areas, and effectively provide service beyond the transaction level bestow with credit plus development support activities like literacy, awareness, technical and advisory support to empower and uplift agriculture.
- In Nepal, agriculture is perceived as poor man's profession. There is a need to change this perception by honoring the agribusiness & idolize the people involved in this profession by engaging youth at all stages of the supply chain with major focus in production through innovation, technology, modernization and commercialization of agriculture, wherein the majority of most self & wage employed people are working.
- There is a need to promote collaboration between banks, MFIs, government agencies, and international donors to increase financial long term resources and technical expertise in this sector. Besides this, promoting collaborations between public-private sectors so that it can leverage the strengths

of both sectors to create innovative financing models, address market gaps, and support inclusive agricultural growth.

- Improve agriculture finance ecosystem thereby expanding digital financial services, strengthening digital platforms and market intelligence information system, encouraging climate resilient and sustainable practice along with innovative financial lending modules and development of more comprehensive risk mitigating products factor. ■

Department Head, ADBL

References:

- ADPC, (2023). “Accessing Climate Finance in Nepal”: Issues and Options: CARE for South Asia project,
- Central Bureau of Statistics, Nepal, (2021), “Nepal Agricultural Census 2021: Preliminary Results
- Food and Agriculture Organization (FAO), (2019) “The state of food security and nutrition in the world “.safeguarding against economic slowdowns and downturns,
- Government of Nepal (2014). “Agricultural Development Strategy.” Ministry of Agricultural Development
- Government of Nepal Ministry of Agriculture and Livestock Development, (2011), “Agricultural Census 2011” National Report
- Investment Board Nepal(2024), “Sectoral profile Agriculture”.
- MoFE (2020), “A report on proposed revisions of the selected policies, strategies and plans to integrate adaptation to climate change”, Ministry of Forest and Environment, Government of Nepal. MoFE (2018), ‘Climate Change Scenarios for Nepal for National Adaptation Plan (NAP)’, Ministry of Forests and Environment, Kathmandu
- MoSTE. (2014). *Economic Impact Assessment of climate change in Key Sectors in Nepal. Kathmandu, Nepal: Government of Nepal, Ministry of Science, Technology and Environment (MoSTE)*
- Nepal Rastra Bank, (2019), *Financial Stability Report 2018/19”*
- Nepal Rastra Bank, (2024), “Monetary Policy 2024/25, First Qtr Review”
- OECD (2009) *Risk Management in Agriculture – A Holistic Conceptual Framework. Working Party on Agricultural Policies and Markets.*
- Situation Report on Nepal’s Agrifood Systems (July 2024 Bulletin Number 20).
- World Bank, (2013), “Managing Agricultural Risk,” *The role of financial institutions.*

AI and Privacy: Nepalese Context

Nirmal Prasad Upadhyay

1. Introduction

The origin of privacy goes back to its Latin roots where the word private meant to be secluded from interference. A more relevant definition would be any information relating to an individual which the individual does not wish to be put in the public domain. But, with the advancement of technology and communication, the notion of privacy has and will change over time. In India's landmark Puttaswamy judgment of 2018, it was held that “advances in the technology and communication have transformed the relationships between stakeholders inter se and in particular the relationship between the state and its citizens”.¹

A quick look at history shows that Data mining began in the 1990s. Mining and analyzing data plays a vital role in modern society. Big data, a combination of structured, semi-structured, and unstructured data collection, are processed and analyzed to mine for information. Data mining and analyzing are also the reasons; why we see companies with enormous value providing their services for free. Google and Facebook both generate most of their revenue from running highly targeted ads and thus are categorized as an advertisement company. To target certain demographic, these companies use the data collected from their users.

But along with determining your taste and preference based on your social data and search history; these data when analyzed, can also be used to mine information about you which most might consider a serious breach of their privacy. For example, a study by White et al. pointed out how the data collected in medical institutions could be used not just to understand and treat that individual's illness, but could further go on to infer things about the person's “family genetics, physical and mental limitations, and perhaps even predict their death.”² This not only gives a specific instance where data generated by those receiving medical attention generate additional privacy concerns but also shows a general idea about how data generated by an individual may raise privacy concerns.

In a world where technology has integrated itself with daily existence, one cannot simply choose not to use services provided by these companies. Even though people are aware that these companies do

---

1 Justice K.S.Puttaswamy(Retd) vs Union Of India on 26 September, 2018

2 Bartneck, C., Lütge, C., Wagner, A., & Welsh, S. (2021). *An introduction to ethics in robotics and AI* (p. 117). Springer Nature.

collect personal data, most prefer convenience over privacy. People do not have a means to consciously choose where/what their personal data will be used/for. A specific thing to note when talking about the encroachment of privacy, this paper does not focus on data leakage that often happens because of the data handling practices of certain companies.

The idea of data privacy is the right to have control over how your personal information is collected and used.

2. AI and Privacy

The role of AI comes into play between all this when with the help of an AI's sophisticated algorithm, it is used to derive useful insights from the cluster of data. We specifically use AI because our ability to manually process data is limited. In the digital era, using AI to process data has integrated itself into daily life. Everything from spam filters, Customer support Chatbots, Video Streaming Service recommendations, and Automation processes used in self-driving cars/manufacturing/sorting inventory are all done through Artificial Intelligence.

Because AI does not always operate based on a set of predetermined rules, it needs an enormous amount of data to be able to adapt and solve problems. To bring out the full utility of an AI, it is essential to have access to open data. Along with the undeniable benefits of efficiency and ease, this extraordinary appetite for data also raises issues of privacy and data protection.

Where should the line be drawn between promoting AI-based innovation, and encroachment of privacy? And to what extent must they be addressed by legislation? When these questions are answered, there is bound to be a trade-off between privacy and utility.

As pointed out in Catherine Tucker's article³, the three major privacy concerns that arise when AIs are let to exploit unlimited amounts of open data will lead to:

- Data persistence: data existing longer than the human subjects that created it, driven by low data storage costs. Persistence is "the continuance of an effect after its cause is removed". In the context of storing data in a computer system, this means that the data survives after the process with which it was created has ended.
- Data repurposing: data being used beyond their originally imagined purpose. Repurposing data is when data is used for a completely different decision/task to what it was originally intended to be used for.
- Data spillovers: data collected on people who are not the target of data collection.

3. The Case of Clearview AI

A specific example of the issue in question would be US company Clearview AI which gained notoriety for scraping selfies off the internet to build a facial recognition database. The facial recognition AI

3 <https://www.nber.org/system/files/chapters/c14011/revisions/c14011.rev1.pdf>

system was aimed at law enforcement agencies. By 2022, it was estimated that the firm had gathered more than 3 billion photos without their subject's consent.⁴

In January 2020, Twitter sent a cease and desist letter and requested the deletion of all collected data. This was followed by similar actions by YouTube (via Google) and Facebook in February. Clearview sells access to its database to law enforcement agencies and has 3,100 active users including the Federal Bureau of Investigation and the Department of Homeland Security according to The Wall Street Journal. However, contrary to Clearview's claims that its service is sold only to law enforcement, a data breach in early 2020 revealed that numerous commercial organizations were on Clearview's customer list.

The company violated Canadian privacy laws and was called by Canadian Privacy Commissioners to cease its technology from Canada, stop gathering photographs of Canadian citizens, and remove all images of Canadian citizens it had already gathered from its database. In March 2022 Clearview AI was fined \$20M by the Italian Privacy Regulator ("Garante della privacy") in violation of the GDPR and has been required to delete all Italian records from its database. Other States such as Australia followed similar action soon.⁵ The company was only recently fined €20 million and barred from handling biometric data in Greece.⁶ Similar fines and deletion orders followed in Australia, France, and the United Kingdom.

In May 2022 Clearview agreed to settle a 2020 lawsuit in the United States from the American Civil Liberties Union, which prohibited the sale of its facial recognition database to private individuals and businesses. Clearview paid \$250,000 in legal fees and agreed to limit its 20 billion facial photo database to government agencies.

4. Legislative Approach to the Problem

The European Union released a thorough response in the form of draft regulations focusing exclusively on the creation and application of AI in May 2021, making it the first political entity in the world to do so. Based on the risk that an AI system might pose to the general population, this regulation divides AI systems into three categories:

- **Minimal risk AI system:** Limited risk refers to AI systems with specific transparency obligations. When using AI systems such as chatbots, users should be aware that they are interacting with a machine so they can make an informed decision to continue or step back. The proposal allows the free use of minimal-risk AI. This includes applications such as AI-enabled video games or spam filters. The vast majority of AI systems currently used in the EU fall into this category.

4 https://www.priv.gc.ca/en/opc-news/news-and-announcements/2021/an_211214/

5 <https://techcrunch.com/2021/11/03/clearview-ai-australia-privacy-breach/?renderMode=ie11>

6 <https://techcrunch.com/2022/07/13/clearview-greek-ban-order/>

- **High-risk AI system:** High-risk AI systems will be subject to strict obligations before they can be put on the market. All remote biometric identification systems are considered high-risk and subject to strict requirements. The use of remote biometric identification in publicly accessible spaces for law enforcement purposes is, in principle, prohibited. Narrow exceptions are strictly defined and regulated, such as when necessary to search for a missing child, to prevent a specific and imminent terrorist threat, or to detect, locate, identify, or prosecute a perpetrator or suspect of a serious criminal offense. Such use is subject to authorization by a judicial or other independent body and to appropriate limits in time, geographic reach and the databases searched.
- **Unacceptable risk AI system:** All AI systems considered a clear threat to the safety, livelihoods, and rights of people will be banned, from social scoring by governments to toys using voice assistance that encourages dangerous behavior.

Based on which risk categories an AI system falls in, there are different constraints prescribed. The draft has also focused on the necessity of robust data privacy and cybersecurity risk-management protocols as a foundation for AI.

Focusing on the overall impact, these categories seek to harness the potential of AI responsibly by:

- Addressing the inherent risks of powerful AI applications.
- Creating a clear framework for high-risk AI development and use.
- Promoting transparency and accountability within the AI ecosystem.
- Building trust and confidence in the responsible development and deployment of AI.

5. Nepalese's Context

Particularly, when it comes to AI, Nepal lacks any governing policy on this matter. There is no express law regulating such above discussed issue.

The Constitution of Nepal guarantees privacy as a fundamental right under Article 28 of the Constitution. Further, the Privacy Act 2018 provides for legal provisions to ensure the right to privacy. Under the said Act, Chapter 6 (relating to data privacy) and Chapter 9 (relating to Electronic Means and Privacy) specifically are relevant in the current context.

In November 2021, UNESCO's "Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence" the first-ever global standard on AI ethics, was unanimously adopted by all 193 UNESCO member states.⁷

⁷ <https://montrealetics.ai/unescos-recommendation-on-the-ethics-of-ai/>

In November of 2023; UNESCO, Kathmandu University, and Digital Rights Nepal marked a major milestone in Nepal's AI discourse. This initiative, which facilitated vital discussions among stakeholders is the first of its kind. The initiative has provided a platform for experts and stakeholders to openly discuss AI governance and advocate for a dedicated policy framework.⁸

In the same event, Krishna Bahadur Raut, secretary at the Ministry of Communication and Information Technology, held "The stakeholders, including the government, civil society, academia, media, and the tech industry have explored avenues for optimizing the opportunities that AI offers while mitigating potential risks and ensuring AI contributes to a more inclusive, sustainable, and peaceful world".⁹

On 5th of May, 2024, Kantipur reported that the Ministry of Communication and Information Technology, Nepal prepared a "strategic concept paper on AI".¹⁰ The said concept paper suggests creating a national AI policy that follows international standards and best practices which also ensures cybersecurity, data security, and user privacy.

An upside in the paper is the fact that it does address many of the concerns that have been placed in this paper. The paper has taken into consideration the fact that "AI technology relies heavily on the collection and analysis of vast amounts of data, often personal and sensitive in nature."¹¹ The paper has highlighted the issues of these data being misused or improperly accessed leading to the violations of individual's privacy rights, and data bias. Further, it has also been highlighted that when AI systems are trained on biased or false data, "the algorithms can perpetuate and even amplify existing prejudices and inequalities".¹² The possibility of biased AI algorithms is especially concerning in a nation as diverse as Nepal, whose social fabric is greatly influenced by race, language, and religion.

The paper highlights that "there shall be transparency regarding how these technologies are being used and the data they are collecting"¹³, which is undoubtedly a step in the right direction.

Further, as reported 6th of December, 2024, the Minister for Communications and Information Technology, Prithvi Subba Gurung, announced at the "IT Meet-2024", "that the government is preparing to introduce a policy related to AI".¹⁴

While the global surge in AI use is pushing countries to urgently address the need for regulations, these regulations should not just fuel and facilitate AI innovation, but also act as a safeguard for fundamental rights like privacy.

8 <https://thehimalayantimes.com/kathmandu/unesco-brings-key-stakeholders-together-for-an-inclusive-dialogue-on-ai-governance-in-nepal>

9 <https://kathmandupost.com/national/2023/11/28/stakeholders-call-for-new-governing-policy-on-ai>

10 <https://ekantipur.com/en/business/2024/05/05/the-concept-paper-of-the-government-on-ai-has-been-prepared-59-20.html>

11 <https://theannapurnaexpress.com/story/49893/>

12 Ibid.

13 Ibid.

14 <https://thehimalayantimes.com/kathmandu/pm-oli-inquires-about-presidents-treatment>

6. Conclusion

The demand for a new AI policy in Nepal is undeniable. Thankfully, the recent Strategic Concept Paper on AI by the Ministry of Communication and Information Technology is a step in the right direction. Stakeholders across the board are loud and clear in their call for comprehensive regulation.

But for the actual policy to be long-standing, it is absolute that the same not just be focused on promoting AI-based innovation, but also provide due regard to the issues discussed in the paper. If not done so, these issues will likely have a broader negative impact on the general public in the long run. Some amount of constraint to make sure that the AI systems are transparent; have adequate mechanisms for the right to information; provide consumers the right to be forgotten/opt out of the system; and when possible, data anonymization would tackle many of the privacy issues. Further, an appointment of privacy officers who consistently conduct assessments would also be a good idea.

Companies now have no reason to consider privacy when baking their AI. As per a study of 2020 conducted by IBM security, the cost of a data breach is on average \$3.86 million globally. This is a small fraction of the revenue generated by the subject companies. Hence, the cost of a privacy misstep is almost negligible for large companies.¹⁵

On the other side, while protecting privacy is crucial, data laws shouldn't cripple the AI landscape for a developing nation like Nepal. To keep the field vibrant, we need sensible regulations that don't shut down websites for fear of crippling fines. Compliance must be accessible to both small players and large corporations, not favor the latter's resources. ■

Ex. Deputy General Manager, ADBL & Sr. Advocate

15 <https://www.capita.com/sites/g/files/nginej291/files/2020-08/Ponemon-Global-Cost-of-Data-Breach-Study-2020.pdf>

ADBL
लकर
सेवा
सुरक्षाको सुनियोजित प्रत्याभुति

**तपाईंको बहुमूल्य सामान घरमा राख्ने भन्न सकिन,
ADBL Locker मा राख्ने अवश्य सुरक्षित हुन्छ ।**

**तपाईंको बहुमूल्य सामानहरूको
सुरक्षा अब हाम्रो जिम्मा**

कृषि विकास बैंक लिमिटेड
Agricultural Development Bank Ltd.

(नेपाल राष्ट्र बैकबाट 'क' वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्था)

www.adbl.gov.np

सम्पूर्ण बैकिङ्ग सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घर आँगनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

ADBL

आर्षबा

**IPO / FPO को शेयर खरिद आवेदन
अब कृषि विकास बैंकबाट ...**

ASBA

Application Supported by Blocked Amount

- ◆ बैंक सेवा निःशुल्क
- ◆ सरल, सहज र सुरक्षित
- ◆ देशभर १८० भन्दाबढी शाखाहरुबाट

कृषि विकास बैंक लिमिटेड
Agricultural Development Bank Ltd.

(नेपाल राष्ट्र बैकबाट 'क' वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्था)

www.adbl.gov.np

सम्पूर्ण बैकिङ सुविधा सहितको तपाईं हामी घर आँगनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

AML/CFT: A Nepalese Context

Rukmini Bhatta

1. Introduction:

Literally, laundering means washing, making something clean, to eliminating marks or stains by the process of laundering one form to another form. It is a process of washing, cleaning, converting, and illegally receiving money into legal form, the process by which criminality received money is transferred into white money. Generally, the source of money laundered is believed to be a legitimate source. Laundered are believed to be from trafficking, drug dealing, bribery and corruption, smuggling of gold, economic seam, organized crime, tax evasion, trafficking of women and children, credit card frauds, counterfeiting of goods and currencies, and so on. It is the process by which large amounts of illegally obtained money are given the appearance of having originated from a legitimate source.

The three main stages of the Money Laundering (ML) process involve Placement, Layering, and Integration.¹ The term "placement" describes the first time illegal monies enter the financial system, usually through financial institutions or private businesses. Layering includes several complex financial strategies, such as inter-account transfers and varied asset investments, intended to conceal the source of the funds. To give the appearance of genuine provenance, the last stage, integration, is reintroducing laundered assets into the regular economy, frequently through corporate investments or acquisitions. ML, being a grave financial crime, jeopardizes the integrity and stability of financial institutions and makes it possible for further illegal behavior to occur. To stop and identify these illegal activities, financial regulatory agencies throughout the world enforce strict supervision and regulatory procedures.

2. Anti-money laundering:

Effective prevention and detection of ML activities is one of the most imperative tools for identifying terrorist and criminal groups as well as the underlying illegal operations that are producing the fund. The operations of criminal organizations and their affiliated organizations are severely disrupted when suitable rules and policies are put in place for the intelligence identification of such actions. The aforementioned rules and policies used by banks and financial institutions and other regulated organizations to stop, identify, and report financial crimes—especially money laundering—are collectively referred to as anti-money laundering (AML). Often referred to as Anti-Money Laundering – Counter Financing of Terrorism (or AML/CFT), AML initiatives are often combined with counterterrorism financing (CFT) measures.

---

1 <https://financialcrimeacademy.org/the-three-stages-of-money-laundering/>

As estimated by the United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), the global money laundering activity is to be between 2% and 5% of global GDP annually, or between \$800 billion and \$2 trillion in current U.S. dollars.² Financial organizations rely on a reputation for honesty and integrity since they are entrusted with public cash. Organizations implicated in ML activities risk losing their good name and being shunned by the general public. Global financial hubs that are used for money laundering run the risk of being compromised financial havens. Developing countries may find it difficult to draw in sustainable long-term foreign direct investment, which depends on stable circumstances and solid governance for long-term development and growth if they draw in illegal cash as a temporary economic boost. ML affects cash demand, raising interest and currency rate volatility, and causing inflationary pressures in areas where illegal activity occurs, money laundering can destabilize national economies.³ The AML policy framework comprises financial intelligence units and pertinent law enforcement interventions in addition to procedures for guaranteeing that financial institutions report suspicious transactions (AML supervision).

The integration of illegal proceeds into the regular economy is facilitated by unregulated banking practices, but a lack of internationally recognized anti AML regulations, and deficiencies in law enforcement capabilities. Strong AML regulations are therefore crucial. Nonetheless, evaluations, like those carried out by the Asia Pacific Group on Money Laundering, have uncovered serious flaws in Nepal's AML laws and infrastructure, confirming worries about the country's capacity for implementation. Moreover, Nepal does not entirely adhere to any of the 49 guidelines set forth by the international AML standard-setting organization, the Financial Action Task Force (FATF).⁴ Nepal's vulnerability to money laundering is increased and its ability to successfully implement workable AML regimes is further called into question by its exclusion from EU whitelist-equivalent jurisdictions, low scores on the Corruption Perception Index, average scores on the World Governance Indicators, and average scores on the Fragile States Index.⁵

3. Legislations in Nepal:

The Asset Laundering Prevention Act (ALPA) of 2064 BS is the main piece of law in Nepal that deals with money laundering. This Act, which was passed in 2008 AD, contains legislative measures to stop the laundering of assets obtained illegally, as well as created Nepal Rastra Bank's Financial Information Unit (FIU). In the said Act, Money laundering is defined under Section 4 as the possession, use, or transaction of assets acquired by unlawful means, the disguise of their source, or the willful handling of such assets.⁶ Meaning, assets are deemed laundered if they are obtained, kept, processed, or used in connection with the commission of specific crimes, or if they are the direct or indirect result of tax evasion, terrorist activity, or investments in such activities. This also includes assets obtained, kept, or amassed by any other means to make them appear as legally earned or obtained, to hide their sources

2 <https://spp.umd.edu/news/policy-professors-international-study-reveals-weaknesses-global-efforts-combat-money>

3 <https://nepjol.info/index.php/nlr/article/download/57525/43006>

4 <https://www.knowyourcountry.com/nepal1111>

5 Joshi, A., & Shah, A. K. (2020). Anti-money Laundering Awareness and Acceptance among the Bank Customers of Nepal. *Quest*, 2(2), 337-347.

6 The Asset (Money) Laundering Prevention Act (ALPA), 2064, Section 4

or origins, or to help convert or transfer them to shield the owner from legal action. Facilitating the conversion or transfer of these assets to avoid legal repercussions is another aspect of the Act. It covers a wide range of economic offences, such as organized crime, revenue evasion, financing terrorism, and breaking foreign currency laws.

Nepal is vulnerable to several risks related to money laundering and terrorism funding these being gold smuggling, currency counterfeiting, tax evasion, illegal joint operations, drug, and human trafficking, and arms trafficking are among the major predicate offenses in Nepal.⁷ When Nepal joined the Asia Pacific Group (APG) on Money Laundering in June 2002, it formally entered the fight against money laundering and terrorist funding.⁸ Several sector-specific AML/CFT directives have been released by the FIU. These directives address topics including Suspicious Transaction Reports (STRs)⁹, Customer Due Diligence (CDD)¹⁰, and other preventative measures.

The ALPA, 2064 is an example of Nepal's conventional legislative approach in this area. It created a structure to tackle these offenses in addition to criminalizing them. Notwithstanding its inherent limitations, the AML/CFT system put in place by the Act and its follow-up regulations has been in place, produced results, and is still growing in maturity and effectiveness.

Although not solely addressing money laundering, a number of Nepali laws support the larger framework for preventing financial crime. These include:

The Banking Offence and Punishment Act of 2064¹¹

The BOPA, 2064 establishes legislative mechanisms for dealing with banking offenses and related sanctions in an effort to increase public trust in the banking and financial system. It prohibits a number of illegal practices, such as fake appraisals, abuse of credit, assets, and resources, and unauthorized account access, payments, and withdrawals.

The Commission of Investigation of Abuse of Authority Act of 2048¹²

The CIAA Act, 2048 gives the Commission the jurisdiction to look into and bring charges against cases of power abuse involving money, including corruption by public servants. The Commission has the authority to file a lawsuit against anyone responsible for these crimes.

The Bank and Financial Institution Act of 2073¹³

7 <https://nepjol.info/index.php/nlr/article/download/57525/43006>

8 <https://apgml.org/includes/handlers/get-document.ashx?d=45e7e05b-7a59-4e6f-b627-96436196e151>

9 https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2021/07/STR_Guideline_2076-1.pdf

10 https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2022/08/Nepal-Rastra-Bank-NRB.AML_CFT-Directives-for-Microfinance-Fls.pdf

11 The Banking Offence and Punishment Act, 2064

12 The Commission of Investigation of Abuse of Authority Act, 2048

13 The Bank and Financial Institution Act o2073

The BAFIA, 2073 protects depositor rights and fosters public trust by regulating banks and other financial organizations. In order to reduce the dangers of financial crime, it establishes governance guidelines and monitoring criteria and requires appropriate registration for the establishment of such entities. Crucially, it forbids the establishment of financial institutions by anyone convicted of corruption, money laundering, or terrorism financing.

The Prevention of Corruption Act of 2059¹⁴

The PCA, 2059 is the main anti-corruption law of Nepal. It makes a number of corrupt actions unlawful, including as receiving commissions, stealing money, participating in illicit trade or commerce, making false statements or reports, accepting undue advantages, gifts, or contributions, and exercising undue influence. It offers the legal foundation for bringing charges against those engaged in these actions.

The Mutual Legal Assistance Act of 2070¹⁵

The MLA Act, 2070 supports and manages requests for legal help to and from international nations. Money laundering and proceeds of crime cases are handled and prosecuted by the Financial Crimes & Financial Services Commission Unit, which was created under this statute. In addition to managing losses, money laundering, and financial crime portfolios, this section advises financial crime detectives. It frequently calls for quick reactions and prompt court proceedings.

The Organized Crime Prevention Act of 2070¹⁶

The OCPA, 2070 aims to keep the public order and stop organized crime. A structured group of more than three people involved in financially motivated crimes including embezzlement, money laundering, fraud, or other offences carrying a sentence of more than five years in jail is referred to as a criminal organization.

The Nepal Rastra Bank Act of 2058¹⁷

The NRB Act, 2058 gives the Nepal Rastra Bank (NRB) the authority to implement safety and regulatory measures in the bank and financial institutions. It gives the NRB the legal foundation to monitor and control financial institutions while ensuring adherence to AML/CFT regulations. The NRB creates procedures for reporting and keeping an eye on suspicious transactions and has the authority to look into and penalize financial institutions involved in illegal financial activity.

4. Effectiveness of AML practice in Nepalese Bank:

Nepal's AML/CFT framework is only getting started. Many important institutional AML/CFT procedures have been put into place since the ALPA was passed in 2008 AD. These include along

14 The Prevention of Corruption Act, 2059

15 The Mutual Legal Assistance Act, 2070

16 The Organized Crime Prevention Act, 2070

17 The Nepal Rastra Bank Act, 2058

with the creation of the FIU within Nepal Rastra Bank, the designation of the Department of Revenue Investigation as the provisional AML investigation body, the designation of the Special Court as the adjudicating authority for money laundering and terrorist financing offenses, the issuance of AML prevention rules, the creation of a National Coordination Committee for policy oversight of AML/CFT efforts, and the issuance of specific FIU and AML directives.

According to Section 2(n) of the ALPA, 2064¹⁸, the government of Nepal has identified several departments and their subordinate offices as accountable organizations. These include the Department of Education, the Department of Commerce, the Department of Industries, the Department of Customs, the Department of Inland Revenue, the Department of Immigration, the Department of Transport Management, the Postal Department, the Department of Cooperatives, and the Department of Industry. Personnel training and development in areas including anti-money laundering tactics, banking ethics, technological improvements, managing organizational complexity, and auditing and reporting requirements are essential for effective AML operations. The success of AML implementation depends on managing business complexity, which makes it a significant determinant of how well AML procedures work in Nepalese institutions. Technological developments and the creation of a strong IT infrastructure are crucial for optimizing AML implementation.¹⁹

With thousands of global transactions occurring on any single day in the banking sector, it can be overwhelming for banks to trace the origins of laundered money. This is a serious issue, and though there is anti-money laundering (AML) legislation in place to deal with this illegal practice, there is still much that financial institutions can do to fight against the problem. Here are some of the many ways in which banks and financial institutions can work to prevent money laundering activities these are:

Know Your Customer (KYC)

Financial institutions must always carry out due diligence (CDD) on their customers so that they can identify if they take any risks. All of these details about customers must be collected and recorded before establishing any type of business relationship. If there are any inconsistencies between what you know of the customer and what they have disclosed, report them immediately to the respective authorities.

Watch daily arising Allots in the TMS

Bank and financial institutions must also watch out for any unusual customer activities. For example, a customer who regularly deposits amounts that are just slightly below reporting thresholds may be knowingly escaping any record of the transaction. Staff must also watch out for customers who continuously move money in and out of multiple accounts. This could be a sign of smurfing. This is a tactic wherein an individual avoids detection by breaking up a large sum of money into several small deposits. It is especially important to keep an eye on any large deposits that are to be wire-transferred to high-risk countries that do not have strict AML enforcement. Lastly, banks should also

¹⁸ The Asset (Money) Laundering Prevention Act (ALPA), 2064 , Section 2(n)

¹⁹ <https://journals.kln.ac.lk/sajf/images/articles/vol3/i01/v03i01a01.pdf>

investigate any customers who receive money from multiple remitters or withdraw cash in multiple branches especially if these occur in a short period, employees who get responsibilities must watch these activities regularly to control ML activities.

Regularly Update Observation Processes

Money laundering strategies are continuously changing, meaning employees might miss certain suspicious activities entirely. AML software can automatically group certain types of customers for profiling and cluster analysis. This lets AML experts focus more on fine-tuning certain criteria so that they can enhance in on actual launderers, leading to fewer false positives.

AML Training for Employees

Even with the help of data analytics technology, the success of any AML efforts also depends on the competency of the bank's employees. Thus, banks should take the time and effort to develop capacity and execute effective training programs to bring employees up to speed. To help employees learn the ins and outs of money laundering practices, it's better create learning models of real-life cases. An institution always encourages its staff to regularly educate on AML policies. Senior management must be aware and also emphasize the importance of AML as a group effort rather than assigned to a specific committee or department.

5. Conclusion:

The goal of the financial crime known as Money Laundering (ML) is to provide legitimacy to monies that have been obtained illegally. It entails hiding, combining, and transforming money obtained via illegal means. This complex crime includes helping others profit from illegal activities, obtaining, holding, and using unlawful funds, as well as hiding or moving these proceeds to avoid detection. The sociopolitical environment, the macro economy, the financial system, financial institutions, economic liberalization initiatives, and the criminal justice system are just a few of the areas where money laundering has a substantial impact. To sum up, bank-level attention is essential to comprehending and putting into practice efficient Anti Money Laundering (AML) procedures. Governance structures, technology, leadership, and organizational culture all have a big impact on how well these approaches work. To meet AML regulations and reduce related risks, banks, and financial institutions must give top priority to these factors and make sure they allow the required funds. By identifying, investigating, and reporting suspicious activities, banks can assist in catching criminals and decreasing illegal financial activities. ■

Department Chief, ADBL

CAMEL Analysis of Commercial Banks

Yagya Prakash Neupane

Abstract:

This article aims to conduct a comprehensive evaluation of the financial soundness and performance of commercial banks in Nepal through the application of the CAMELS analysis framework. The CAMEL framework, which encompasses Capital adequacy, Asset quality, Management quality, Earnings capability, and Liquidity position, serves as a systematic approach to evaluating the overall health and stability of financial institutions. By applying this framework to the commercial banks in Nepal, this article provides valuable insights into the strengths and weaknesses of the banking sector in the country. In this study, a quantitative, descriptive, and analytical research design is adopted to conduct the CAMEL analysis of commercial banks in Nepal. This is based on secondary data collected from published financial reports and annual statements of commercial banks. CAMEL analysis of commercial banks revealed a positive assessment of financial soundness. Most banks demonstrated satisfactory performance across the components of the framework, indicating a generally healthy and stable banking sector. However, there were specific areas of concern, especially for smaller banks, which require closer monitoring and targeted regulatory interventions. The findings can be utilized by policymakers, regulators, and industry practitioners to make informed decisions, address vulnerabilities, and strengthen the overall financial stability of the banking sector in Nepal. There is a need to establish an Asset Management Company to address Non-Performing Loans.

1. Introduction:

Banking sector plays a pivotal role in facilitating financial intermediation, mobilizing savings, and providing credit across diverse sectors in country's economy. Commercial banks are the principal entities in this sector, tasked with maintaining financial stability, fostering economic development, and aligning with the developmental objectives of Nepal. Given the crucial role of the commercial banking sector, a meticulous evaluation of the health, stability, and efficacy of these banks is crucial. The Capital Adequacy, Asset Quality, Management Quality, Earnings, and Liquidity (CAMEL) framework is one of the most esteemed methodologies for analyzing and assessing the financial soundness of banks. This model offers a holistic appraisal of a bank's financial stability, enabling regulators, policymakers, and stakeholders to discern the strengths and vulnerabilities of commercial banks and pinpoint areas necessitating enhancement. By systematically scrutinizing various performance metrics, the CAMEL analysis facilitates a deeper understanding of the stability of individual banks and the banking system at large, providing invaluable insights for decision-making, policy development, and effective oversight.

The CAMEL model is deemed invaluable for the performance evaluation of banks in India, sometimes serving as a predictive model for bank failures. It is crucial for both the banking sector and regulators. The CAMEL rating approach is recognized as a potent tool for identifying a bank's financial strengths and areas needing improvement, aiding in the formulation of corrective measures to ameliorate weaknesses and enhance overall bank performance. Nepal's banking sector has undergone substantial evolution and expansion in recent times, marked by the inception of new banks, advancements in banking technology, and a heightened emphasis on financial inclusion. However, this expansion also poses challenges, including the imperative to uphold capital adequacy and preserve asset quality.

2. Significance:

CAMEL analysis on commercial banks in Nepal aspires to furnish a thorough evaluation of their financial well-being and adherence to regulatory standards. The importance of performing a CAMEL analysis on these banks is underscored by its prospective contributions to a broad spectrum of stakeholders, including policymakers, regulators, investors, researchers, and the entire banking sector, ultimately bolstering the economic progression and financial solidity of Nepal. The insights derived from the CAMEL analysis are invaluable for policymakers and regulators, aiding them in the formulation of pertinent policies and regulations to augment the stability and efficacy of commercial banks. It serves as a cornerstone in establishing regulatory prerequisites and capital adequacy norms, allowing the identification of the strengths and vulnerabilities of commercial banks in Nepal. By scrutinizing elements like asset quality, liquidity, and management efficacy, the analysis acts as a compass for banks in fortifying the overall equilibrium of the banking sector. Investors, in their pursuit of sound investment avenues, lean on meticulous evaluations of banks' financial robustness.

3. CAMEL Framework:

3.1 The Capital Adequacy Ratio

Capital Adequacy (CA), the initial component of the CAMEL analysis, quantifies a bank's capability to absorb losses and sustainability.

The capital adequacy ratio (CAR) is a standard metric for assessing capital adequacy, calculated as the ratio of a bank's total capital (Tier 1 and Tier 2) to its risk-weighted assets (RWA) and mathematically given by :

$$\text{CAR} = \frac{\text{Total Capital}}{\text{Risk-Weighted Assets}}$$

Table 1: Capital Adequacy Ratio of Commercial Banks (5 Yrs. Trend)

Bank	Fiscal Year					Average
	2080/081	2079/080	2078/079	2077/078	2076/077	
ADBL	13.44	14.24	15.59	16.94	19.29	15.90
RBB	11.91	12.92	13.29	13.46	12.64	12.84
NICA	12.76	13.36	13.38	12.47	13.05	13.00
KBL	12.26	12.11	12.63	13.71	15.35	13.21

Bank	Fiscal Year					Average
	2080/081	2079/080	2078/079	2077/078	2076/077	
NBL	13.62	13.74	15.05	16.80	17.01	15.24
NIMB	13.67	13.32	15.96	14.71	13.54	14.24
LSBL	13.11	13.21	12.75	12.15	13.02	12.85
Sanima	13.21	14.42	13.66	13.57	13.00	13.57
Prime	11.80	12.10	13.12	14.82	13.84	13.14
SCBN	18.51	17.17	15.95	17.09	16.00	16.94
EBL	12.30	13.30	11.89	12.48	13.38	12.67
NMB	12.84	13.33	13.59	15.08	15.08	13.98
Nabil	12.24	12.54	13.09	12.77	13.07	12.74
SBL	12.15	12.47	13.00	13.36	13.17	12.83
Global	12.39	13.34	12.67	13.20	12.48	12.82
MBL	13.83	13.58	13.36	12.06	13.02	13.17
Prabhu	13.55	11.87	12.86	13.08	11.18	12.51
HBL	12.04	12.31	11.75	13.89	14.89	12.98
Citizens	13.13	12.69	12.12	13.70	15.14	13.36
NSBI	13.24	12.58	13.25	13.86	15.55	13.70

3.2 Asset Quality

Asset Quality, the second component of CAMEL analysis, evaluates the quality and stability of a bank's assets. The non-performing loan (NPL) ratio, representing the proportion of loans not being repaid as agreed, is a standard measure of asset quality and mathematically given by Eq. 2. A lower NPL ratio signifies superior asset quality.

$$\text{NPL Ratio} = \frac{\text{Non-Performing Loans}}{\text{Total Loans}}$$

Table 2: Non-Performing Loans

Bank	Fiscal Year					Average
	2080/081	2079/080	2078/079	2077/078	2076/077	
ADBL	3.91	2.78	2.09	1.88	2.84	2.70
RBB	3.77	2.77	2.09	3.23	4.08	3.19
NICA	1.12	0.88	0.53	0.50	0.75	0.76
KBL	4.95	4.96	1.11	0.96	1.39	2.67
NBL	3.28	2.85	1.83	2.05	2.47	2.50
NIMB	4.95	4.54	1.49	2.46	2.91	3.27
LSBL	4.72	2.91	0.89	0.75	1.04	2.06
Sanima	1.72	1.31	0.33	0.12	0.45	0.79
Prime	4.65	4.85	1.77	0.99	1.48	2.75
SCBN	2.14	1.18	0.59	0.96	0.44	1.06
EBL	1.96	1.97	1.57	1.29	2.08	1.77
NMB	3.40	2.75	1.45	2.27	2.68	2.51

Nabil	4.45	3.39	1.62	0.84	0.98	2.26
SBL	2.22	1.63	1.54	1.70	1.65	1.75
Global	4.17	3.15	1.28	1.41	1.76	2.35
MBL	3.63	2.26	1.04	0.62	0.52	1.61
Prabhu	4.78	4.98	1.88	1.68	3.15	3.29
HBL	4.91	4.93	1.59	0.48	1.01	2.58
Citizens	4.07	3.39	2.22	1.64	1.55	2.57
NSBI	1.96	2.43	0.15	0.23	0.23	1.00

3.3 Management Quality

The third component assesses the efficacy of a bank's management in decision-making and strategy implementation. The efficiency ratio is a common metric for management efficiency, calculated by dividing a bank's operating expenses by its total assets, as shown mathematically by below equation. A lower efficiency ratio signifies superior management efficiency.

$$\text{Efficiency Ratio} = \frac{\text{Operating Expenses}}{\text{Total Assets}}$$

Table 3: Management Quality of Commercial Banks (5 Yrs. Trend)

Bank	Fiscal Year					Average
	2080/081	2079/080	2078/079	2077/078	2076/077	
ADBL	1.81	1.92	2.10	2.12	2.33	2.06
RBB	0.37	1.45	1.47	1.45	1.72	1.29
NICA	1.78	2.13	1.90	1.54	2.05	1.88
KBL	1.54	1.05	1.67	1.68	1.49	1.49
NBL	0.44	1.58	1.38	1.50	1.59	1.30
NIMB	1.30	1.10	1.30	1.20	1.30	1.24
LSBL	1.55	0.84	1.51	1.61	1.63	1.43
Sanima	1.37	1.42	1.39	1.44	1.62	1.45
Prime	1.08	1.11	1.18	1.25	1.16	1.16
SCBN	1.63	1.50	1.59	1.43	1.45	1.52
EBL	1.20	1.27	1.30	1.18	1.40	1.27
NMB	1.39	1.46	1.54	1.39	1.57	1.47
Nabil	7.29	7.93	5.33	5.22	5.80	6.31
SBL	1.48	1.60	1.59	1.62	2.03	1.66
Global	1.33	1.31	1.49	1.41	1.47	1.40
MBL	0.39	0.87	0.94	1.02	1.02	0.85
Prabhu	1.93	1.55	1.82	1.85	2.15	1.86
HBL	1.45	1.09	1.27	1.63	1.73	1.44
Citizens	1.29	1.57	1.54	1.26	1.49	1.43
NSBI	7.61	8.16	7.12	6.32	7.65	7.37

3.4 Earning Capability

Earning Capability, the fourth component, evaluates a bank's ability to generate profit and maintain profitability. Return on Assets (ROA), calculated by dividing a bank's net income by its total assets, is a common measure of earnings. Mathematically, it is expressed as per following equation.

$$\text{ROA} = \frac{\text{Net Income}}{\text{Total Assets}}$$

Table 4: Earning Capability of Commercial Banks (5 Yrs. Trend)

Bank	Fiscal Year					Average
	2080/081	2079/080	2078/079	2077/078	2076/077	
ADBL	0.93	0.50	0.90	1.59	1.86	1.16
RBB	0.67	0.91	1.31	1.10	1.64	1.13
NICA	0.34	1.22	1.18	0.94	1.24	0.98
KBL	0.56	0.14	1.22	1.04	0.76	0.74
NBL	0.64	1.16	1.12	1.33	1.22	1.09
NIMB	1.05	0.83	1.55	1.56	1.19	1.24
LSBL	0.76	0.63	0.87	1.04	1.10	0.88
Sanima	1.03	1.21	1.09	1.44	1.41	1.24
Prime	1.31	0.47	1.33	1.72	1.48	1.26
SCBN	3.65	3.65	2.52	1.95	3.48	3.05
EBL	1.25	1.34	1.08	0.84	1.36	1.17
NMB	0.77	1.19	1.35	1.32	1.09	1.14
Nabil	1.11	1.42	1.20	1.71	1.58	1.40
SBL	1.02	1.11	1.10	1.25	1.26	1.15
Global	1.02	1.27	1.38	1.21	1.06	1.19
MBL	0.21	9.21	7.64	5.88	7.81	6.15
Prabhu	1.23	0.08	0.82	0.80	0.71	0.73
HBL	0.79	0.47	1.09	1.68	1.66	1.14
Citizens	0.60	0.94	1.03	1.29	1.19	1.01
NSBI	1.51	1.61	1.48	0.95	1.63	1.44

3.5 Liquidity

Liquidity, the fifth component of CAMEL analysis, assesses a bank's ability to meet short-term obligations and manage cash flow. The Cash Reserve Ratio (CRR) is a standard liquidity measure, indicating a bank's ability to cover deposits with immediate funds. A higher ratio indicates a superior liquidity position. The CRR can be determined using following formula.

$$\text{Efficiency Ratio} = \frac{\text{Cash and Cash Equivalent}}{\text{Total Deposits}}$$

Table 5: CRR of Commercial Banks (5 Yrs. Trend)

Bank	Fiscal Year					Average
	2080/081	2079/080	2078/079	2077/078	2076/077	
ADBL	4.00	4.00	4.00	4.00	4.00	4.00
RBB	4.00	6.98	7.32	3.54	7.32	5.83
NICA	4.00	4.00	4.00	4.00	4.00	4.00
KBL	4.00	4.10	3.78	3.72	3.78	3.88
NBL	4.00	4.00	4.00	4.00	4.00	4.00
NIMB	4.00	3.50	3.10	4.40	8.70	4.74
LSBL	4.00	4.19	4.65	8.29	8.29	5.88
Sanima	4.00	4.00	4.00	4.00	4.00	4.00
Prime	4.51	7.29	5.51	7.18	7.25	6.35
SCBN	6.23	4.71	4.44	7.53	14.49	7.48
EBL	9.23	7.11	6.50	18.15	14.43	11.08
NMB	4.47	5.63	5.33	5.66	5.93	5.40
Nabil	4.13	6.89	4.13	3.66	11.20	6.00
SBL	4.00	4.06	3.23	3.54	5.03	3.97
Global	4.00	4.00	4.00	4.00	4.00	4.00
MBL	4.00	4.00	4.00	4.00	4.00	4.00
Prabhu	4.00	3.66	3.67	4.26	11.20	5.36
HBL	4.00	4.00	4.00	4.00	4.00	4.00
Citizens	4.00	4.00	4.00	4.00	4.00	4.00
NSBI	4.13	4.06	3.05	3.22	8.89	4.67

Conclusion:

This article indicates that most banks have sufficient capital to absorb potential losses, maintaining stability during economic downturns. Asset qualities were deteriorating, particularly emphasizing the need for prudent credit risk management practices to ensure long-term stability. The management quality of the banks was found to be satisfactory, with effective leadership, making strategic decisions, and implementing sound policies. While most banks have sustained positive earnings, some smaller

banks face challenges due to higher operating costs and lower revenue generation. Enhancing operational efficiency and diversifying income sources are crucial for improving the overall financial performance of the banks. Most banks have maintained adequate liquidity levels, but some smaller banks show signs of liquidity stress, highlighting the need for improved liquidity management and contingency planning. To sum up, the CAMEL analysis provides valuable insights into the financial soundness of commercial banks. It indicates a specific area to be improved in maintaining a healthy and stable banking sector. Addressing these areas will contribute to a stable financial system, supporting Nepal's long-term economic growth and development. Policymakers should leverage these findings to implement measures fostering a competitive and stable banking sector. ■

Deputy General Manager, ADBL

References

- A. Roman and A. C. Sargu, "Analysing the financial soundness of the commercial banks in Romania: an approach based on the camel's framework," *Procedia economics and finance*, vol. 6, 2013.
- E. M. Ferrouhi, "Moroccan banks analysis using camel model," *International Journal of Economics and Financial Issues*, vol. 4, no. 3, 2014.
- M. Altan, H. Yusufazari, and A. Bed"uk, "Performance analysis of banks in Turkey using camel approach," in *Proceedings of International Academic Conferences*, vol. 2, pp, International Institute of Social and Economic Sciences, 2014.
- S. Gupta and R. Verma, "Comparative analysis of the financial performance of private sector banks in India: Application of camel model," *Journal of Global Economy*, vol. 4, 2008
- S. Gupta and R. Verma, "Comparative analysis of the financial performance of private sector banks in India: Application of camel model," *Journal of Global Economy*, vol. 4, no. 2, pp. 2008
- S. N. Muhmad and H. A. Hashim, "Using the camel framework in assessing bank performance in Malaysia," *International Journal of Economics, Management and Accounting*, vol. 23, no. 1, 2015.

Change Management

Niranjan Poudel

1.0 Concept and Definition

Change Management is the process of transformation into a change within an organization. It is a planning process of guiding the organization from start to end including planning, implementing, and solidifying changes by executing and monitoring. It refers to how companies handle modifications such as the implementation of new technology, adjustments to existing processes, and shifting organization hierarchy. Change management involves managing human resources, technological, and organizational aspects of changes at risks and opportunities. Change management has become significant in these digitized environments where organizations cope with constant and rapid changes in their environment, customers, competitors, technologies, and regulations. To navigate these challenges, change management tools help organizations by providing frameworks and processes to adopt and innovate paradigm shifts. This process helps organizations adopt these changes to improve their performance and gain a competitive edge, utilizing various change management models. Change management is a structured approach to transitioning individuals, teams, as well as organizations from a current state to a desired future state.

Building a change management plan helps organizations make smoother transitions during times of change. Change management gives you more control over the entire process typically

supporting a costly implementation plan and investment. An effective change management plan needs to address all the dimensions of change. Organizations consist of people who are united by a common purpose. To meet the objectives of the organization, a structure is created, maintained, and used. Generally, there are three levels of organizations: Strategic, Managerial, and operating.

Hence, change management is the process of introducing controlled change during the project life cycle. The intention behind a change control process is to evaluate the risk, at the end-user level, against the urgency and importance of the change. Organizations must establish a specific change control process for every type of change and consider a procedure specific to rapid and emergency changes including several groups, users, developers, and operations. Successful change management is not only a matter of skill and expertise; it is also a question of where the team draws its support from the company hierarchy.

2.0 Three-Step Model of Change Management

Lewins three-step model is based on the fact that long-term change is difficult to sustain, or as Lewins describes it "after a 'shot in the arm,' a group life soon returns to the previous level" This model proposes that after a significant change, the organization move to a higher level by changing the organization's culture and policies to maintain the change.

This model sets out three steps to achieve successful change:

1. Unfreezing 2. Moving 3. Freezing

The unfreezing step includes being able to remove prejudices, complacency, and self-righteousness to enable the planned change to be managed correctly and to identify appropriate objectives.

The moving step involves the actual implementation of the change.

Freezing steps maintain the change and should not let the organization fall back to the previous way of doing things i.e. before the unfreezing step.

3.0 Dimension of Change Management

The scope and discipline of change management understandably bring the necessary of critical structure for effectively implementing change and realizing results. Below the dimensions of change management drives more effective integration in action.

- People
- Process
- Tools
- Methodologies
- Result and outcomes

The people dimension of change management addresses who is executing the change in an organization and how the relationship is architected. When the change management resources support the project; it will ensure a change in an organization. People are a key point in implementing change management. People evaluate the nature of the change and the organization that clearly defines the roles, responsibilities, and relationships to establish better expectations and foster a better working

relationship. Regardless of the decision on structure, adequate sponsorship for change management gives credibility and support for the change management work and focus.

Process dimensions are brought together during the lifecycle of the initiative. Process dimension enables these two complementary disciplines to be more effective in sequencing and aligning the timings of activities, and exchanging information that is crucial to project success. Process dimensions include technical parts such as identifying risk, designing, and solving related activities. System testing activities are also crucial parts of the process dimension.

There are numerous tools used by organizations for change management practitioners. Communication plan and risk assessment are two tools commonly used in both disciplines. Tool dimension means creating a single tool plan that includes both technical side and people side aspects. Tools identified include after-action reviews, assessment tools, business case development tools, design workshops, focus groups, kick-off meetings, metrics, process mapping, schedules, dashboards, project planning, work-stream meetings, team building and support models, etc

The methodologies dimension of change management moves one step up, creating a common and standard approach to project delivery that incorporates the organization's project management and change management methodologies. Integration of methodologies involves decisions about when and how the methodologies interact and diverge. Methodology is often part of a greater strategy for institutionalization change management. Before you begin need to select an organizational standard change management methodology. There are some risks related to removing the responsive nature of change management while using the methodology dimension.

Results and Outcomes dimensions are stems used to improve the performance of the organization by helping it reach a desired future state resulting from initiative. This dimension is more focused on reaching a shared view of what success is and how each of the disciplines contributes to the organization's success. Change management practitioners doing the work to be more aligned the activities more effectively sequenced and the tools use more robust specifically integrating people, processes, tools, and methodologies to successfully run the concept of change management.

4.0 Evolutionary vs. Revolutionary Change Management

Evolutionary change is incremental and takes place gradually over time. Gradual change often takes place to ensure the survival of the organization. It's incremental in that it happens step by step. Organizations undergoing evolutionary change may have been promoted by outside pressure, such as in keeping up with technology or addressing the needs of stakeholders more effectively and efficiently. Evolutionary change management is the best practice for an organization to lead successfully implementing the change in an organization.

Revolutionary or transformational change is profound and more dynamic. From per organizational perspective, revolutionary change reshapes and realigns strategic goals and often leads to radical breakthroughs in beliefs or behaviors. When an organization decides haphazardly to engage in revolutionary change or radical transformation towards producing and rendering the products or services may fall into severe accidents though the revolutionary change provides the result soon in an organization. Therefore, when a leader applies revolutionary change in an organization must conduct impact and cost-benefit analysis based on research and pilot tests with complete the arrangement of all resources before implementation.

5.0 Types of Organizational Change

It is essential to determine the type of organizational change before developing and designing change management and strategies. It helps implement the right change management plan to get the best achievement knowing the type of organizational change will help you choose the appropriate change management tools.

5.1 Strategic Change

Strategic change involves changing an organization's policies, structure, or operations, It helps the organization achieve its objectives, enhance its competitive advantage, or respond to market opportunities or threats. For example, the application of intelligent technology and innovative transformations lead to the necessity of making changes to the structure and operations of the organization. Thus developing and improving skills and resources to generate new ideas to promote innovative services to meet new and changing customer requirements.

5.2 People Centric Change

When implementing people centered change, leadership must remember that employees will automatically and naturally resist change. Change in responsibility and role of personnel may need additional training and capacity building to restructure and make a strong team. Communication and training make the organization success transforming towards organizational change. People-centric change requires a leader to possess many qualities and skills with logistic support to drive change management.

5.3 Structural Change

Structural changes drive significant shifts in the management hierarchy, team organization, responsibilities, job structure, chain of command,

and administrative tasks. Internal and external factors also affect in the role of organizational changes. Creating new teams of departments leads to the necessary transfer of people, duties, and roles which sometimes creates stress to the employees. A leader must explain the upcoming benefits justifying change management with clear-cut reasons for strengthening the capacity of employees in the future.

5.4 Technological Change

Technological change introduces a new program or system to improve operation in an organization. Increasing competition in the market and ever-evolving technology make this change necessary. When an artificial intelligence application is used you must have a solid transition plan as a future leader explain how you will support them during the transition, noting the main benefits that can be achieved from this change.

5.5 Unplanned Change

An unplanned change is a necessary action after unexpected events. So it is unpredictable when you deal by managing it effectively. For example, the unexpected employees shift due to the COVID-19 pandemic. A strategic leader must formulate a well-defined change management strategy that defines organizational goals and direction. In unexpected circumstances, unplanned change can be applied in the short run.

5.6 Remedial Change

This type of change is applied when identifying a problem and must be taken immediately to solve it. The benefits of this type of change are that we can judge its success quickly. For example, addressing customer communication issues, as there is a big difference between simply handling customer communication and having

an effective communication strategy when your actions aren't working you must adapt quickly.

6.0 Managing Organizational Change and Development

Building a change management plan helps organizations make smooth transitions and transformations during times of change. Change management concepts have become significant to fight with the different parameters of environmental realities. Change management gives you more control and direction towards future over the entire process typically supporting a costly implementation plan and investment. The different levels of change management include the following:

i. Transformational Change

This refers to large change management projects that are large in scale and scope. These change transformations are after the organizational hierarchy, launching a new product or proving digital transformation.

ii. Gradual Change

When the projects are smaller in scope involve smaller changes to products, processes, strategies, and workflows. For example, implementing new software tools, hiring a new team member solving challenges, structural change of organization, and updating a work-from-home policy, etc.

iii. Individual Change

These change projects help individuals manage change to grow in their role and or achieve specific goals. This could include learning a new skill, building capacity, proving responsibilities, and improving the performance of employees in an organization. It involves Launching an upskilling training initiative for existing employees.

7.0 Benefits of Change Management

Change does not come naturally to people or organizations without proper managerial resources. The organizational resources include man, material, machine, message, and money. These resources are properly mobilized and processed with strategic methods. Change management is the key to successfully implementing changes the sticks. The benefits of change management are explained below.

1. Proactively combating and countering the internal resistance to change.
2. Set the goals for a change initiative, allowing organizations to monitor results.
3. Balances and addresses the multiple aspects of changes such as people, procedure technology, etc.
4. Create strategies for implementing change effectively that can be applied to various change projects across the organization.
5. Empowers individuals and employees to navigate the change to be productive and faster to accomplish the goals.
6. Enables the success of change projects, allowing the organization towards transformation projects.

8.0 Issues and Challenges in Change Management

While executing the change management practitioners often face various obstacles and difficulties that hinder their efforts and affect outcomes. Some of the key challenges of change management are

Resistance to Change

One of the biggest challenges in change management is resistance from employees.

People naturally resist change, as it disrupts their routine and may introduce uncertainty. To overcome resistance to change, it is essential to communicate the reasons for the change and the benefits it will bring. Involve employees in the change process by taking their input and addressing their concerns. Provide training and support to help employees to adapt to the change.

Lack of Leadership Support

Change management requires strong leadership support to be successful. Without the support of leaders, employees may not take the change seriously or may not feel motivated to adapt. To overcome this challenge, it is important to secure support from leaders at all levels of the organization. Leaders should visibly demonstrate their commitment to the change and actively communicate the importance of it to employees.

Lack of Clear Objectives

It makes it easier to measure the success of the change with clear objectives and align everyone towards a common goal. To overcome this challenge, it is important to clearly define the objectives of the change and communicate them to all stakeholders. Objectives should be specific, measurable, achievable, relevant and time bound. Regularly review and update the objectives as needed.

Inadequate Communication

Inadequate or ineffective communication can lead to confusion, rumors and resistance. Thus communication is an essential component of change management. It is important to establish a clear and consistent communication plan to overcome this challenge. Use multiple channels to communicate the change such as emails, meetings and intranet. Provide regular updates

on the progress of the change and address any concerns or questions raised by employees, emphasizing the importance of change management skills.

Lack of Employee Engagement

Employee engagement is important for successful change management. Engaged employees are more likely to embrace change and contribute positively to its implementation. To overcome these challenges, involve employees in the change process from the beginning. Recognize and celebrate their achievement and provide ongoing support and training, emphasizing the importance of change management.

Lack of Resources

A change often requires additional resources, such as staff, budget, and technology. However, organizations may face the challenge of limited resources, which can be problematic during the implementation of change. To overcome this challenge, conducting a complete evaluation of the resources needed for the change and securing the necessary resources is important. Prioritize resources based on their importance to the change and explore alternative options, such as outsourcing or collaboration with other organizations.

Change Fatigue

Change fatigue occurs when employees are overwhelmed by multiple changes happening simultaneously or in a short period. To overcome this challenge, it is important to carefully plan the timing and sequencing of changes. Avoid once and provide sufficient time for employees to adapt to each change. Observe and manage the impact of changes on employees and provide support and resources to help them cope.

Lack of Accountability

Change management requires clear roles and

responsibilities to make sure that everyone is accountable for their actions and contributions. However, organizations may face the challenges of unclear or overlapping roles which can lead to confusion and inefficiency. To overcome this challenge, responsibilities for each person involved in the change. Set expectations and make people accountable for their performance. Provide them training to enrich better performance to help individuals understand their roles and responsibilities within the change management strategy.

9.0 Why Change Management is Important in Banking

Banking is a very dynamic industry and it is a continuously evolving sector industry that is why change management is critically important in the banking industry for several reasons.

Digital Transformation

The first and foremost is digital transformation. The banking industry is undergoing a profound digital transformation. Adopting new technologies is crucial for staying competitive, enhancing customer experiences, and optimizing operational efficiency.

Fin-tech innovations are reshaping traditional banking services. Adapting the core banking system (CBS) in banking industries and integrating these innovations requires effective change management to ensure a smooth transition.

Regulatory Changes

Banking is heavily regulated, and regulatory frameworks are subject to frequent updates. Change management is essential to navigate these changes, ensuring that banks remain compliant and avoid legal ramifications.

Customer Expectations

Customer expectations are evolving rapidly. From online banking to personalized services, banks need to adapt to these changing preferences. Change management helps align banking services with customer expectations.

Market Dynamics

Banks operate in a globalized environment where market dynamics can shift rapidly. Change management allows banks to respond effectively to global economic trends, geopolitical changes, and market fluctuations.

Risk Management

The banking industry is inherently exposed to various risks, including cyber security threats, financial risks, and economic uncertainties. Change management facilitates proactive risk mitigation and ensures resilience against unforeseen challenges.

Operational Efficiency

Streamlining operations and adopting more efficient processes is a continuous necessity. Change management helps banks implement new technologies and methodologies to enhance operational efficiency.

Competitive Landscape

To remain competitive, banks must be agile and responsive to market trends. Change management enables banks to quickly adjust their strategies, adopt innovations, and differentiate themselves in a crowded market.

Employee Engagement

Introducing changes in technology, processes, or strategies often requires a cultural shift within the organization. Change management ensures

that employees understand, accept, and actively participate in the transformation, minimizing resistance and boosting morale.

Customer Trust

Changes, especially in technology or service delivery, can impact customer trust. Change management helps in executing changes transparently, ensuring that customers are informed and reassured, thus maintaining trust in the institution.

Long-Term Sustainability

Change management is not just about responding to immediate challenges but also about preparing for the future. It ensures that banks are not just surviving in the present but are well-positioned for sustained success in the long term.

10.0 Change Management Practices in Nepalese Banking Sector

The Nepalese banking sector has come a long way since the start of formal banking in the country more than eight decades ago. During the last two and half decades, the Nepalese Financial System has grown significantly. The size and coverage of the Nepalese banking sector have increased gradually. In recent days, the number of branches of financial institutions has been increasing all over the country. Banking services have been made easy for various segments of people. The use of ATM cards, mobile banking, e-commerce, internet banking, and other IT-based services has improved people's banking behavior and standard of living as well. Availability financial indicators of the last five years reflect the size and existing status of Nepalese banking sector. These all show the real change management practices in banking industries in Nepal. Number of BFIs in the banking sector of Nepal is moving towards the goal of integrated financial service because of

competition, frequently changing technology and customers' expectations.

At the beginning of the last decade, with a large number of institutions having minimum capital and lower levels of managerial strength, various problems began to appear. Over the past few years, Nepal's banking sector has been plagued by volatile liquidity fluctuations. All these conditions pressure to go in change management practices. In 1984, NABIL bank as the first joint venture bank in Nepal poised the change management practices in many banking products and services especially in digitized banking practices successfully. In 1986, Nepal Investment Bank Ltd and in 1987, Standard Chartered Bank Nepal Ltd established to render efficient banking services with international banking services such as letters of credit, trade finance, and foreign exchange.

Nepal's banking sector has come to its present state by overcoming problems of unhealthy competition, weak credit policy; assets-backed financing, low investment opportunities, interference of shareholders and directors, weak institutional good governance, incompetent employees, and others. The banking sector, which has been expanding its business by increasing its capital significantly as per the directives of the Central Bank, has again reached a completely new situation in the context of change management to challenges posed by Coronavirus. The COVID-19 pandemic imposed realizing change management especially in bank industries doing official work from home. The characteristics of the banking sector can be presented the following points are revealed change management development in Nepal.

Heterogeneous Institutions

After the restoration of democracy in Nepal (1991 A.D), Nepalese banking sector has undergone a major revamp. The legislative

provision has been made to establish different kinds of financial institutions. These all were incorporated within four types of institutions Commercial Banks-A category, Development Banks-B category, Finance Companies-C category, Micro Credit Development Bank-D category after promulgating Bank and Financial Institution Act (BAFIA)-2006. The basic differentiating element of the above-mentioned BFIs is their paid-up capital. In later days, all kinds of these institutions perform the similar kinds of traditional banking function like taking deposit and lending funds. For example, commercial banks also provide loans for two-wheelers where as finance companies finance in the hydropower projects. In this situation, customers now have more choices but the cost of capital, service charge, interest rate, financial services, and service quality are quite different among those institutions.

Digital and Virtual Banking

Technology is changing the entire landscape of banking globally. Nepal is also experiencing this form of change. People are getting used to electronic payments. Different service providers have introduced various choices and provide a range of digital and mobile-based payment services to their users. Credit cards and prepaid cards are less popular in Nepal due to awareness even though the credit cards and prepaid cards are gradually growing. Rapidly being increment in the number of mobile banking users with the huge increment in smart phone users as per effective provisions of NRB. The access to the population of internet has also triggered the maximum use of mobile banking in Nepal. The number of mobile banking users has increased which seems a bright future for this platform in Nepal. With the direction of NRB, BFI's have now started Branchless Banking (BLB) service in various local levels which do not have the basic infrastructure to open full-fledged branches.

Change management massively practicing in the increasing trend of electronic banking in Nepal.

Anti-Money Laundering

Change management is significantly implemented through AML/CFT application in Nepal to the stability of the financial system and mitigation of huge risks associated with Money Laundering. Anti-Money laundering and combating the Financing of Terrorism Issues an important global initiative that aims to combat terrorism at its source. Asset (Money) Laundering Prevention Act, 2008 is in implementation in Nepal for investigating, controlling, and penalizing money laundering activities. The act applies to all concerned engaged in money laundering and others such as illegal activities of remitting, transferring or sending assets from Nepal to abroad or abroad to Nepal. The government of Nepal has formulated the necessary rules for the implementation of this Act. Nepal Rastra Bank (NRB) has formulated different directives, guidelines, circulars and notifications regarding controlling and monitoring of money laundering activities through Bank and financial institutions. A country's rating on compliance with standards set by the Financial Action Task Force (FATF) on AML/CFT, is often considered as a key measure of the country's AML/CFT regime. Compliance of Know Your Customer and maintaining AML/CFT standards is one of the biggest challenges for banking sector.

Legislative Restructure

Many legislative reforms have been made during last decade. Amendments in the Banking and Financial Institution Act, Nepal Rastra Bank Act, and other related rules and regulations have been made reducing ownership concentration in BFIs, specifying BOD qualification, maintaining

cooling period for the executive level, and providing caps on CEOs tenures of bank and financial institutions. Banking Offense and Punishment Act 2064 has been implemented.

Increasing Operational Risk

The change management managed the different inherent risks associated with bank operations. With the increasing reliance on information and technology in transactions of banks and financial institutions, the amount of operating risk seems to be increasing. The portion of credit risk is always high in banking transactions. But recently, many incidents justify that various procedural and human weaknesses have increased operational risk which is indirectly associated with credit transactions. Additionally, the increasing level of operational risk seems to be high in electronic transactions which is confirmed by recent unauthorized withdrawals from ATMs of several banks and the incident of Swift hack and trying to transfer of large sums of money from some bank accounts.

Volatile Liquidity Situation

Liquidity imbalance seems to be a feature of Nepal's banking sector. Liquidity fluctuates in a short time. Sometimes it is not possible to invest due to excess liquidity and sometimes it is not possible to invest due to a lack of loanable funds. Due to this, interest rates in the banking sector seem to fluctuate a lot. Weaknesses in asset liability management, limited instruments for investment, emphasis on short-term investment by banks, mismatch in the government's spending schedule, etc. were some of the causes of Liquidity problems in the banking sector in the past. Adverse liquidity situation alerts the management team and board of directors to make necessary changes in assets and liability of bank so as to discuss in ALCO.

Regulatory Reform and Enforcement

Several regulatory reforms have been made during last decade. Nepal Rastra Bank has introduced a new capital adequacy framework and implementing major provisions of Basel II and III in the Nepalese banking sector gradually. Provisions such as buffer capital, capital conservations buffer, countercyclical buffer, and other prescribed macro prudential based regulations have been implemented. Implementing risk management guidelines, formulating electronic banking directives, and drastic changes have been made in KYC regulation. NRB also has changed the supervision modality from compliance-based to risk-based supervision gradually.

NRB established a separate payment and settlement department to strengthen and make an effective payment system in the banking sector. Real Time Gross Settlement (RTGS) system has recently been implemented. Future Path of Banking Sector The pandemic of COVID-19 has hit the development of the Nepalese banking sector, which was moving forward satisfactorily. Corona pandemic prolongs the global recession,

sinking many businesses, and leading to a rise in non-performing loans (NPLs) and bankruptcies. The change in the daily life cycle of people, the nature of banking transactions, the future of work, the use of modern technology, and the value of brands will all depend greatly on the time it takes to settle on a 'new normal'. Some specific steps need to be taken to make Nepal's banking sector strong and sustainable. The change management played a vital role in the banking industry's successful implementation of regulatory enforcement and provision in the pace of the banking reform campaign.

This is to conclude that the banking industry in Nepal have already proved with successful implementation of change management practices in Nepal. Various changes are made in several disciplines such as leadership, communication, coordination, human resource management, outsourcing, digitization and control for proper management and utilization of organization resources. ■

Sr. Section Chief, ADBL

Consumers or Corporations: Who Holds the Power in Nepal's Market?

Samip Aryal

In Nepal's evolving economy, the question arises: *Who holds more power—the consumer, who shapes demand, or the businesses, who manage supply?* On one hand, consumers drive trends, dictate what's produced, and hold the ultimate choice in what products make it to market. On the other, businesses manage the supply chain, taking on risks like fluctuating tariffs and political instability to make sure products reach consumers

The Power of Consumers

Consumers in Nepal now have more power than ever, thanks to e-commerce platforms like Hamro Mart, Daraz, and SmartDoko. With a click, they can access a wide range of products, but behind every order lies a complex supply chain involving logistics, tariffs, and international shipping challenges. Businesses face high costs and risks, from expensive shipping to data breaches, while managing inventory and complying with the E-commerce Bill.

This consumer power has been clear in cases like **Bottlers Nepal**, which faced a recall and sales loss after foreign objects were found in Coca-Cola products. Similarly, **Samsung** suffered a backlash from the **Galaxy Note 7** fiasco, leading to returns and a damaged reputation. Even **Dish Home** lost market share due to poor service. Ultimately, businesses bear the risks while consumers enjoy the ease of choice, highlighting the consumer's power in today's market

The Power of Businesses

Businesses are the backbone of the market, driving the economy through their control over supply chains. They make strategic investments, control product availability, and bear the risks involved in production and importation.

For instance, **VOITH** holds the rights to **Toyota** in Nepal, controlling a significant portion of the automotive sector. Similarly, **Laxmi Group** has the rights to **Hyundai** and **BMW**, shaping the car market and driving both innovation and competition in the industry. In the electric vehicle market, **Triveni Group** controls **Dongfeng EV** and **Kama EV**, leading the way in sustainable transportation and adapting to Nepal's future needs.

In Nepal's construction sector, **Kedia Organization** controls key businesses like **Shree Steels** and **Arghakhanchi Cement**, ensuring a steady supply of materials for the country's infrastructure.

Meanwhile, **Triveni Group** is making waves with **Sagarmatha Cement** and **Nav Jyoti Gases**, providing essential materials for construction and fuel needs. The **CG Group** is another powerhouse, dominating multiple industries. From importing **Kinglong EVs** to its food sector, with **Wai Wai**, a globally recognized noodle brand, to **CG Electronics**, they control a wide range of sectors, from automobiles to snacks to electronics. This kind of diversification

shows how businesses manage to spread risks and maintain influence in Nepal's economy.

In the **food sector**, **Dugar Group** controls well-known brands like **Choco delight** and edible oil industries, while also playing a major role in cement production. Additionally, **Golyan Group** has a strong presence in banking, plastics, hotels (with **Hyatt Place**), and insurance (**Nepal Life**), reflecting the vast economic influence of conglomerates in Nepal.

In the healthcare sector, **Jyoti Group** has a presence in **Grande Hospital**, adding another layer of influence, while **Bottlers Nepal** controls **Coca-Cola** products, including **Fanta**, **Sprite**, and **Kinley Soda**.

With such extensive control, these businesses are the driving force behind market dynamics. They are responsible for ensuring that the consumer demand is met, despite facing challenges like political instability, fluctuating market conditions, and international trade hurdles.

The Challenges for Businesses

In Nepal, businesses face significant risks when importing products, especially in industries like automobiles and electronics. A key tool they rely on is the Letter of Credit (LC), which ties up large sums of capital for paying suppliers, clearing customs, and managing duties. This investment is risky because if the products don't sell, the business faces substantial losses.

For example, **Laxmi Group** (Hyundai, BMW) and **Triveni Group** (Dongfeng, Kama EV) import high-value cars. If these vehicles don't sell due to changing consumer preferences or economic conditions, the companies may be forced to slash prices or write off unsold stock. The same risk applies in the electronics sector with brands like Samsung and Sony. If new models fail to excite consumers, businesses are left with unsold inventory, absorbing the losses.

Luxury and high-end products face even greater volatility. If demand for items like luxury watches or expensive home appliances drops, businesses are stuck with unsold stock, leading to financial strain. Despite upfront investments, businesses are always vulnerable to consumer behavior—if the market rejects the product, they face direct and immediate losses, making the market highly unpredictable.

The Consumer's Convenience vs. The Business's Risk

Meanwhile, consumers enjoy the convenience of easy choices, switching brands or models with a click, without bearing the risks businesses face. Whether it's choosing a car, a phone, or a food product, consumers have power in the form of purchasing decisions—but they are often unaware of the intricate web of logistics and risks that companies navigate to meet their needs.

For instance, **Chachan Group** imports everything from spices to cement, while **Kedia organization** and **Panchakanya Group** ensure the construction sector is supplied with the necessary materials. The consumer experiences the result-convenient access to goods—without seeing the complexity and risks behind it.

Conclusion: The Power Balance

In conclusion, the power in Nepal's market lies in a delicate balance. Consumers drive demand, but businesses shoulder the risks and responsibilities of bringing goods to market. While the consumer may seem to have the upper hand in choosing products, it's the businesses that manage the hidden complexities that make those choices possible. Both sides are vital, but without the businesses to supply, demand would mean nothing. ■

St.xavier college

Credit Risks and Credit Risk Management- A Primer for Banks

Shikhar Nath Khanal

1.0 Concept of Credit and Credit Risk

Credit originates from the idea of trust and believability. When one offers something of value to the other party, the transaction rests on the trust that the present receiver remains obliged and committed to return its value in due course in the future. In the trade of goods, suppliers and wholesalers provide goods to the retailers on credit. This transaction takes place on the belief that the retailer pays the dues as per the stated terms. Banks are in the business of finance itself, one of their main part of business is borrowing and lending. When they collect deposits from people and firms, they create liabilities. They become liable to the parties whose money they receive in the form of a deposit. Deposits do come as long as the bank is believed to remain financially intact, capable, and ready to return the money or discharge the liabilities when the depositor requires it. Once the trust is for any reason damaged, deposits are bound to decline as people instead are likely to withdraw their money from the bank. On the other side, banks from the pool of money collected, lend out to those people or firms, who present with convincing purpose and ventures that have sufficient ground to believe that they can and will repay the money. The loans and investments become the assets of the bank as they entail cash inflows running into the future. Being rested on the credibility of the counter-party about cash-inflows, these instruments are commonly called credit instruments.

As a matter of well-accepted fact, businesses involve risk. Credit risk is as the name itself suggests, the risk involved in the business of credit. The most fundamental attribute that brings risk in the business of credit is the possibility that the counterparty to whom the money is lent may not pay back in time and in full as per the terms agreed upon. When a bank provides a loan or invests in an investment instrument, the value of the asset is a function of the cash inflows that are to occur in the future. For a simple example, when a personal loan is made wherein the borrower has to repay in 60 installments, the value of the asset is the present value of the stream of 60 monthly cash-flows discounted at the desired rate of return chosen by the bank. The bank values its assets based on the assumption that all the cash flows take place as stipulated. If on the contrary, the borrower fails to pay or delays, the present value of the cash flow and hence the value of the loan asset is to be affected. The value of the bank's asset falls because of the failure of the borrower to repay the loan obligations in time and the terms as agreed upon in the beginning. Because of such impairments occurring with individual assets, the value of the total portfolio of the bank (consisting of numerous loan assets of diverse features and structures) has deteriorated. Credit risk is the risk of such a loss of value of the loan and investment portfolio of a bank arising out of the failure of the counterparty to meet its contractual obligations.

2.0 Causation of Credit Risk

Having the foundational concept of credit risk, it is now reasonable to dig into the causes of risks in the credit business. The ultimate cause of the credit risk is the failure of the borrower (or in the case of investments, the issuer of the security) to repay the stipulated amounts in time. In the case of investments, the risk is the failure of the issuer of the security to serve the interests that would constitute the value of the investment. But there could be reasons behind the default. Reasons could be on the part of different stages of the credit process. For example, when we fail an examination, the reason could be that we cannot read well. It could be that we read well but the questions were asked in the wrong structure violating the specified scheme or grid of marks. It could also be that we could not write properly in the examination hall due to the noisy and disturbing environment. It could also be that we studied, and wrote well but some papers were missed in binding and submitting to the examiner. It could also be that the examiner did not properly read it through or skipped some pages while marking. It could also be that there was some mistake in the final publishing of the grades sheet. The result is after all, failure. We have to retake it. The reasons for failure could be on the part of the examinee himself/or herself (failure to read well), the examiner authority (wrong structure of the question paper), external causes (noisy environment of the examination hall), or in the technical part of work (reporting and publishing of the results). The same analogy with some risk of oversimplification can be applied to the causes of credit risk in banks. It could be due to the lack of integrity of the borrower. The borrower did not care to abide by the agreed terms and timing of repayment. Otherwise, the credit product offered or the repayment schedule set was not suitable to the pattern of cash flows forthcoming to the

borrower. The borrower could not match his/her cash flows to the required timing of repayment to the bank. It could also be that the business of the borrower was affected by external causes like a fall in the demand for the product, entry of strong competitors, and diversion of the market to alternative products. It could also be that the business was right but could not collect business receivables in time to serve the repayments. Still, it could also be that the legal standard was not met in preparing the loan deeds and documents and legal enforcement became difficult in the process of recovery. So, this way, we can realize the diversity of the causes prevalent at different stages of the credit process and the need for diverse measures to address credit risks.

3.0 Importance of Credit Risk Management

The importance of credit risk management in banks stems from the significant volume of assets remaining in the form of loans and investments. Loans and advances constitute around 60-70 percent of the total balance sheet size of the banks. These are the main income-generating assets. So, keeping the quality and performance of loan assets becomes much more important. The growing importance of credit risk management can be discussed in the points as follows:

3.1 Instances of bankruptcy: The instances of big companies falling bankrupt and the resulting stress on banks have made banks and Financial Institutions (FIs) more cautious and aware of credit risks.

3.2 Financial disintermediation: Financial intermediation refers to the flow of money from savers to users taking place through banks. A bank collects money from savers and makes loans and investments out of the same money but the bank itself becomes the lender. In recent days financial markets have

developed and become widespread such that big, prestigious creditworthy institutions can raise funds by issuing bonds, debentures, commercial papers, etc. This has made bank loans go to the people and firms whose credit standing is lower. This kind of development has also required the credit risk management system of banks to be more prudent, sound, and efficient.

3.3 Difficulty to value collateral: Collateral refers to the property - fixed or movable taken in pledge for the security backing to a credit exposure. When the market is more competitive and fragile, it is difficult to ascertain the present and as a more relevant concern in lending, predict the future value of the property. This lack of confidence in the value of security backup makes the management of credit risks more important.

3.4 Competition in banking, pushing banks into sub-optimal lending: With the number of banks increasing and competition becoming intense day by day, banks are compelled to seek riskier and sub-optimal products and customers to increase business. This has necessitated credit management to be more vigilant and sensitive from the point of risk management.

3.5 Risk-based capital regulations: Capital regulations for banks have been linked to risks. Under the recent regulatory measures, taking more risks by creating riskier loan assets or not having proper arrangements for risk management requires more capital to be held. Riskier assets have higher risk weight allotted in capital adequacy calculation. This has made credit risk management more urgent and imperative.

Coming down to the Nepalese context, Bhattarai (2016) enumerates the multitude of reasons for

credit risk in Nepalese banks with the major ones as lax credit standards, poor portfolio risk management (failing to determine the right of assets to invest in and hold), lack of attention to the changes in economic situations and deterioration of the credit standing of the counterparty. But in recent years, there has been an increase in the awareness of credit risks, their gravity to the bank, and proper attention in devising the right policies, products, and procedures for the administration of credit business.

4.0 Considerations in Credit Risk Management

The practices of lending, borrowing, and exchange among persons prevailed as a part of social living well before the emergence of banks and the organized business of credit. Even before rigorous standards were developed on credit risk management, there existed many mnemonics and templates popularized in the process of granting and managing the credit business like 3c (Capacity, Character, Collateral), 5c (Character, Capacity, Capital, collateral, Conditions), CAMPARI, etc. CAMPARI is the cue to the seven key considerations of Character, Ability, Means, Purpose, Amount, Repayment, and insurance. Character refers to the honesty and good business integrity of the borrower. Ability is about the legality of the contract in that authorized people have signed the papers, deeds meet the legal standards, etc. Means refers to the borrower's means and purpose about the reason for granting credit. Amount means the size of the loan exposure, repayment indicates the sources and financial ability of the borrower to repay. Insurance is about the collateral guarantee or any other security held to secure against the failure of repayment.

Management of credit risks is not a simple thing focusing only on how to be wise and prudent

in granting loans. This is a wider concept. Brahmaiah (2022) asserts credit risk management is a complex process, deserving attention and policy address at the individual level or entity level and the portfolio level. Creating credit standards, developing credit scores, analyzing of creditworthiness of the borrower, taking adequate collateral, and pricing of credit based on the perceived risk level are the primary techniques of credit risk management. Higher measures pertain to following the key principles

of lending, compliance to the norms and ceilings for concentration and diversification, having in place a mechanism for loan review and renewal, etc. As the widely accepted foundation of credit risk management in banks, the Basel Committee on Banking Supervision (2000) has set forth the Principles for the management of credit risks. There are 17 principles relating to the different themes or dimensions of credit risk management as follows:

SL	Themes	No of Principles	Key Idea
1	Establishing an appropriate credit risk environment	3	<ul style="list-style-type: none"> ● (At least) Annual review of credit risk strategy and policy (reflecting risk tolerance limits) by the Board, ● Responsibility of senior management to implement the strategy setting up the required procedures for dealing with credit risks at individual and portfolio level. ● To identify and manage credit risk inherent in all products and activities, ensuring that all products and activities come under risk management procedure before they are introduced.
2	Operating under a sound credit granting process	4	<ul style="list-style-type: none"> ● Having a sound, well-defined credit-granting criteria in place ● Setting credit limits at individual and group levels as well as the exposures on trading book banking book and off-balance sheet exposures. ● Having a clear process for new approval, amendment, renewal, and refinancing of credit facilities ● Credits to related parties should monitored with special care and steps for control and mitigation.

SL	Themes	No of Principles	Key Idea
3	Maintaining an appropriate credit administration, measurement and monitoring process	6	<ul style="list-style-type: none"> ● Having a credit administration system for all credit risk-bearing portfolios ● System of monitoring the conditions of credit and adequacy of the provisions and reserves ● Developing an internal rating system for the management of credit risks ● Having in place the information systems and analytical techniques to measure the credit risk in all on- and off-balance sheet activities. ● Monitoring the overall composition and quality of the credit portfolio. ● Assess the credit risk exposures under stress conditions considering potential future situations.
4	Ensuring adequate controls over credit risk	4	<ul style="list-style-type: none"> ● Having a system of ongoing assessment of credit risk management process and communication of the results to the Board and Senior management. ● Credit-granting function to be properly managed and prudential. ● To have a system for early remedial action on deteriorating and problem credits.
5	The Role of Supervisors	1	<ul style="list-style-type: none"> ● Supervisors conduct independent evaluations of banks, set prudential limits on credit, and require banks to have an effective system in place for risk management.

In this way, these principles cover the ideas to be taken care of across the different stages in the flow of credit functions of a bank supplementing with the role of supervisors for the control of credit risks in the system as a whole.

Brown, K. and Moles, P. (2008) present the credit assessment problem in a matrix with the two parameters Actual credit quality and Analyzed credit quality. The mistaken assessments can lead to Type I error (Error of accepting bad proposal) or Type II error (Error of rejecting a good proposal). The commission error of accepting the bad proposal creates credit risk

while the omission error of rejecting the good proposal results in opportunity loss.

Fig: Credit Assessment Problem

		Actual credit quality	
		Good	Bad
Analyzed credit quality	Good	Accept firm as good	Assessing bad firm as good means unexpected risk of loss (Type I error)
	Bad	Opportunity loss from rejecting good firm as bad (Type II error)	Reject firm as bad

Source: Brown, K. and Moles, P. (2008)

5.0 Credit Risk and Capital

The link between risks and capital in banking arise from the fact that banks are run with a minimum of the owners' money as compared to the big pool of money accumulated (mostly) from depositors. When other businesses fail, it is investors who suffer. But when a bank fails, it is not just the investors, but the depositors (who are not necessarily the investors of the bank) who guiltlessly suffer or whose money falls into risk. It is mostly the depositor's money that banks provide loans on their behalf. Banks become the lender with the money they collect from depositors. As loans inherently carry an element of credit risk, these are called risky assets. The more the risk of default - be it due to the weakness of the borrower or a faulty structure of the loan instrument itself- the riskier the asset is regarded. When more loans default or the proportion of riskier loans becomes high in the total portfolio, the bank's ability to return the depositor's money is afflicted. So, if banks become careless and profligate in making loans and investments, the depositors have a reason to worry. As a responsible steward of the financial system, central banks have to impose regulations to the banks to safeguard the bank's assets from being risky. It has to impose rules that would refrain the bankers from taking excessive risks or creating exorbitantly risky assets in their portfolios.

Here comes the word "excessive risk". The question of how much risk is excessive for a particular bank is the next issue. A bank has to, first of all, define and set standards for how much risk it is willing to assume. In other words, it has to set a risk tolerance limit for the credit portfolio it is to hold. So, there should be a system to identify, measure, monitor, and control the level of risks about the tolerance limit that is accepted. The gamut of all these activities and institutional arrangements of these functions is

what is called the risk management system of a bank.

The introduction of capital standards is a way to impel banks to manage credit risks by requiring them to keep capital commensurate with the volume and extent of risky assets in the portfolio. Basel Standards of Capital commonly known as Basel I, II, and III (named after the Basel city in Switzerland where the central bankers of different countries first discussed and contemplated sound capital frameworks for banks) subsequently developed capital standards governing the risk management and maintenance of capital in banks. Of the enhanced coverage of Basel III, the basic premise is about the need to maintain a capital adequacy ratio which requires more capital to be held if more risky assets are created and less (than what is required) concern is given on internal mechanism for risk management - among other provisions.

6.0 Provisions for the Management of Systematic and Unsystematic Credit Risks

Credit risks originate from the breach of credit terms and conditions by a borrower. When a borrower for whatever reason fails to repay in time, the value of the credit asset falls. If more of the loans assume this fate, the bank itself is dragged into difficulty. The difficulty could be a shortage of resources to invest in more promising opportunities, impact on the interest income (as it is the largest source of income to a bank), need to fire-sale its investments or borrow, and if the situation continues and eventually, failure to return depositors' money that is tantamount to failure of the bank itself. This way, credit risk can be considered analogous to the earliest symptom of a life-threatening ailment. If a person gets sick, it could be due to carelessness in personal hygiene, contaminated food, or lack of exercise and refreshments. But if many of the people in the entire village are

afflicted, it could be due to wider reasons like contamination in the water supply system, lack of education on health and healthy habits, or the impact of bad climatic conditions. Systematic risks affect the stability and smooth functioning of the entire banking and financial system of the country. Given the system as a whole, minimum standards on dimensions like credit granting criteria, review process, concentration, bases of classification, and impairment provisions are enacted to apply to all banks and financial institutions. For the particular bank or financial institution, it sets its risk tolerance limits, credit approval procedures, etc are formulated based on the kind of its loan portfolio and institutional capacity and willingness to take risks. A bank can choose to be more conservative in loan granting criteria, loan classification, and provisioning, maintain more capital, keep more liquidity, and apply more stringent operational risk standards, than the minimum requirements specified by the regulator depending upon the bank-specific considerations. Over and above the measures enacted for all banks in the system, a specific bank can take additional measures according to its appetite for risk. This can be seen as analogous to the personal health measures adopted by a person based on his/her underlying health conditions like restricting the intake of fatty and sugary food, avoiding smoking, etc over and above the measures of community health- immunization, sanitation, solid waste disposal system, preserving the open space and greenery, promotion of anti-pollution equipment in factories, keeping factories at safe distance from the residential areas, etc. So, in the management of credit risks, the systematic factors as well as bank-specific needs are to be considered and care of. Much more of the credit management rests on the quality of own credit portfolio, capacity to bear losses, availability of knowledge and technical infrastructure to identify and measure risks, etc. than what is imposed by the regulator as minimum standards.

Conclusion

Credit being the biggest and integral part of business in banks, the discussion of credit risks and its management can extend much more. There can be many issues deserving attention. The involvement in the work itself makes one realize the vastness of the scope of credit risk management. Acknowledgment of the risk being taken is the first thing. Ignorance of risk is the risk in itself. Equivalently, the risk ignored is the risk retained. The failure to recognize the existence of risk does not mean an absence of risk; rather it means we are unwittingly taking the risk. Risk not recognized or risk not quantified or not translated into discernible figures of loss amount is the bigger risk deserving more attention. So is the emphasis on having a solid and secure system for the identification, measurement, monitoring, and control of risk, the spirit of the total functions encapsulated in the term risk management.

A second point to take care of is the independence of risk functions. In the context of credit risk management, separation of business and risk functions is much accented. Solicitation of business is one part and risk assessment is a different one inspired by different instincts. The eagerness to increase the credit business may relegate the attention to look into the risks and need for measures to manage. Risk management may appear like a retarding force from the point of business executives. Business officers in the instinct of growing business are likely to be more undemanding towards complying with the risk management measures. What better can be done is the independence of risk management functions. Risk managers should be left inclined to keep the portfolio safe, healthy, and resilient to adverse developments in the credit standing of individual clients or sectors of economic activity.

In the connection of risk and capital, it is to be noted that holding more capital is to absorb losses in the event they occur. We hold more capital does not mean that the counterparty does not default. Rather, holding more capital for riskier loan assets means we are more capable of bearing the losses if the default happens and the value of our assets falls. The regulatory or as a matter of internal policy the need to hold more capital upon creating riskier assets can inspire to be more conscientious and make safer loans and investments. There would be in place more rigorous standards and procedures for assessing the borrower and selecting the right type and structure of loans to offer. Making safe loans requiring less capital charge means we can do more loans, and expand our business with the same capital. Making riskier loans requiring higher capital charges means we are exhausting more of our lending capacity with what capital we have.

Finally, a commonly quoted dictum of risk management is that risk-taking should be by choice and not by chance. Risks should be taken deliberately, the type and extent being well defined, and acknowledged rather than anything unknown befallen as a matter of fate. Though a negative thing, not a desired attribute, the risk is not meant to be minimized or avoided. Avoiding

risks could mean avoiding the business and missing the avenues to value maximization. The same applies well to banks in the context of credit risk management. ■

Nepal Bank Limited

References and Bibliography

- Basel Committee on Banking Supervision (2000). *Principles for the Management of Credit Risks*. Basel.
- Bhattarai, Y. (2016). *Effects of Credit Risks on the Performance of Nepalese Commercial Banks*. Economic Review Vol. 28 (1) pp.41-64. Nepal Rastra Bank.
- Brahmaiah (2022). *Credit Risk Management Practices of Indian Banking Industry: An Empirical Study*. International Journal of Economics and Financial Issues, 12(2), 67-71.
- Brown, K. and Moles, P. (2008). *Credit Risk Management*. Edinburgh Business School. Great Britain.
- National Banking Institute (2024). *Risk Management*. Kathmandu, Author.

From Outsider to Insider: Understanding Organizational Socialization

■ Sandhya Rijal

Introduction

Organizational socialization plays a critical role in bridging the gap between new employees and the broader organizational culture, values, and goals. It is through socialization that newcomers learn to navigate their roles, integrate with teams, and contribute meaningfully to organizational objectives. A well-structured socialization process not only facilitates individual success but also strengthens the collective fabric of the organization. As Van Maanen and Schein (1979) emphasized, socialization is the process by which newcomers acquire the necessary attitudes, behaviors, skills, and knowledge to transition from being outsiders to becoming effective members of an organization. This adjustment process has far-reaching effects on various organizational outcomes such as job satisfaction, commitment, performance, and employee retention (Bauer & Erdogan 1998). The initial few months of an employee's tenure are critical, as this period greatly influences their decision to stay with or leave the organization (Porter, Crampon & Smith, 1976). Successful socialization requires a collaborative effort from both the organization and the newcomer (Griffin et al., 2000).

The Stages of Organizational Socialization:

Organizational socialization unfolds in four distinct stages: anticipation, encounter, adjustment, and stabilization (Ashforth et al., 2007a). These stages outline how newcomers gradually become acclimated to their roles and the organizational culture.

1. **Pre-Arrival Stage- Anticipation:** The pre-arrival stage, also known as the "Getting In" or "Expectation" stage, involves all the learning that takes place before the employee's first day on the job (Garavan & Morley, 1997). During this phase, newcomers come equipped with certain skills, behaviors, and competencies, as

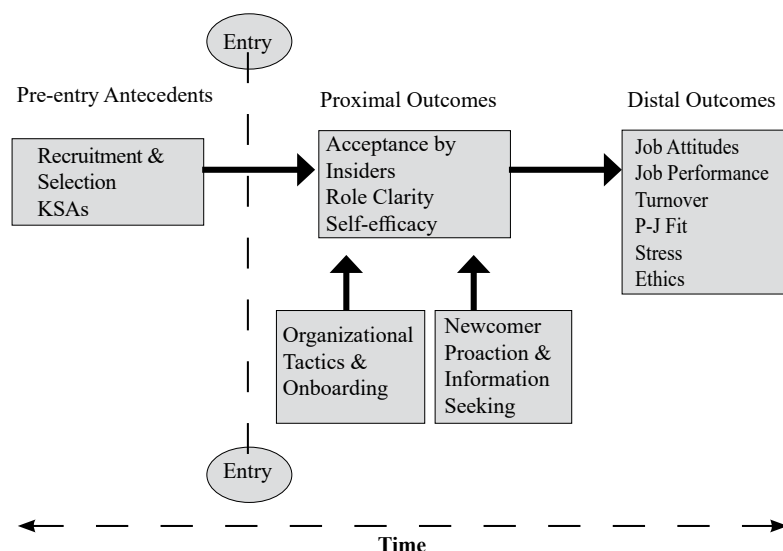

Figure: Summar model of socialization over time
(Bauer & Erdogan, 1998)

well as expectations and beliefs about the organization. These may have been shaped through previous research, exposure during the recruitment process, or interactions with family and friends (Ashforth et al., 2007a). For example, a newly recruited bank officer might spend time researching the organization's mission, vision, and services before their first day, forming ideas about their role, such as customer service, financial operations, or risk management.

2. **Encounter Stage:** The encounter stage, or "Breaking In" phase, is the point at which newcomers enter the organization and begin to experience it firsthand. This stage often involves a degree of internal conflict, as new employees compare their expectations with the reality they encounter. Formal orientation programs, structured training, and interactions with colleagues and supervisors help newcomers adjust in the new environment. For example, in case of ADBL, on their first day, a bank might conduct an induction program to familiarize a new officer with policies, compliance requirements, and technical systems such as the Core Banking System (CBS). They would also meet their colleagues and immediate manager, which provides insight into the workplace culture.
3. **Metamorphosis Stage- Adjustment:** The metamorphosis stage, or "Setting In" phase, is where the real adjustment happens. New employees start acquiring the necessary work behaviors and competencies to succeed in their roles and contribute to the organization (Reichers, 1987). During this phase, they make efforts to resolve conflicts, strengthen relationships with supervisors and co-workers, and become involved in work activities that help them adapt to organizational norms

and expectations. For instance, after a few weeks, a bank officer might become more adept at handling customer queries, managing loan applications, and navigating interdepartmental coordination. Through feedback and hands-on experience, they become increasingly comfortable and productive in their role.

4. **Stabilization Stage:** The stabilization stage is marked by the newcomer becoming a fully integrated member of the organization. At this point, employees get adjusted to the organization's culture, understand their role, and feel a sense of belonging. They are now able to contribute effectively to organizational goals and engage with colleagues in a way that aligns with the organization's values and objectives.

The Benefits of Organizational Socialization:

According to Ostroff & Kozlowski, (1992), A well-executed socialization process benefits both employees and the organization. It fosters a sense of connection between employees and their workplace, which enhances job satisfaction and reduces turnover, ultimately lowering recruitment costs. Some of the key benefits of organizational socialization include:

1. **Reduced Turnover:** Socialization helps employees feel more connected to the organization, which can decrease turnover rates and associated costs.
2. **Increased Efficiency:** Well-socialized employees adapt quickly to their roles, leading to better performance and efficiency.
3. **Higher Morale and Engagement:** Employees who feel supported and integrated are more likely to experience greater morale and work engagement.

4. **Improved Teamwork:** Socialized employees are more comfortable engaging with colleagues, fostering improved collaboration and synergy.
5. **Resilience to Organizational Changes:** Employees who understand organizational norms and processes are better equipped to handle changes and adapt quickly.
6. **Greater Commitment:** Employees who feel aligned with the organization's culture and goals are more likely to be committed to contributing to its success.

Socialization Tactics: Organizational socialization tactics can be categorized into six dimensions as outlined by Van Maanen & Schein (1979). These tactics shape how employees are introduced to the organization and its culture.

1. **Collective vs. Individual Tactics:**

- **Collective:** This involves group-based onboarding or training programs where new hires learn together, fostering a sense of community.
- **Individual:** This involves personalized orientation programs tailored to a single employee's role and needs. For example, a one-on-one meeting with a manager to discuss responsibilities and expectations.

2. **Formal vs. Informal Tactics:**

- **Formal:** This involves structured onboarding sessions, training programs, and detailed plans.
- **Informal:** This involves casual introductions, peer mentoring, and learning on the job.

3. **Sequential vs. Random Tactics:**

- **Sequential:** This involves clear, predefined steps for onboarding, such as orientation followed by training sessions and shadowing experienced workers. For example: a new employee may first attend an orientation, followed by training sessions, then shadowing an experienced worker, and finally taking on tasks independently. This step-by-step process helps the individual understand their role and the culture systematically.

- **Random:** This involves unstructured processes that allow employees to adapt on their own, learning through diverse tasks and interactions without a clear path. For example: they may start by being assigned various tasks without much guidance or instruction, and they might interact with different teams or departments in no order. This approach relies on the individual figuring things out as they go, with the experience shaped by the randomness of their interactions and tasks.

4. **Fixed vs. Variable Tactics:**

- **Fixed:** Specific timelines for onboarding, such as a probationary period.
- **Variable:** Flexible timelines that adapt based on employee progress or organizational needs.

5. **Serial vs. Disjunctive Tactics:**

- **Serial:** Experienced employees or mentors guide new hires through the socialization process.
- **Disjunctive:** Employees navigate their roles independently, relying on trial and error or informal guidance.

The employee is expected to explore and learn the job by interacting with various colleagues or by trial and error. The organization provides minimal direction, and the newcomer must navigate through a mix of information sources and figure out how to perform effectively in the role.

6. Investiture vs. Divestiture Tactics:

- **Investiture:** This involves acknowledging and valuing a newcomer's unique qualities and encouraging them to bring their skills and knowledge to the organization. For example, a company may hire an employee with strong customer service experience and allow them to maintain their approach while aligning with organizational goals.
- **Divestiture:** This involves stripping away an employee's previous identity to mold them into the desired organizational model, changing their behavior to fit the organization's norms.

Top-level managers are typically socialized through personalized methods, whereas newcomers usually undergo collective socialization in a group setting, with structured formal training, fixed timelines to achieve learning milestones and feedback that challenges their existing identity. (Bauer & Erdogan, 1998)

Challenges in Organizational Socialization:

Despite its importance, the organizational socialization process is not without challenges. Common obstacles include:

1. **Cultural Misalignment:** New employees may struggle to adapt to a culture that is vastly different from their previous work environment.

2. **Lack of Clear Expectations:** Uncertainty about job roles or authority levels can create confusion for new employees.
3. **Overwhelming Information:** A flood of information about policies, procedures, and systems can overwhelm new hires, making it difficult for them to absorb and apply key details.
4. **Resistance to Change:** Employees with significant prior experience may resist adapting to new organizational norms.
5. **Inadequate Support:** Without sufficient mentoring or feedback, newcomers may struggle to adjust.
6. **Organizational Politics and Conflict:** Navigating office politics or internal conflicts can complicate the socialization process.
7. **Speed of Adjustment:** Different employees adjust at different rates, which can lead to tension or frustration.
8. **Stress and Burnout:** The pressure to adapt quickly can lead to stress or burnout, especially if the organization does not provide sufficient support.
9. **Diversity and Inclusion Issues:** Employees from diverse backgrounds may face challenges in environments that lack inclusivity, further hindering their socialization.

Addressing these challenges requires a structured, supportive, and inclusive socialization process. Clear communication, mentoring, and gradual integration into the organization's culture are essential to easing the transition and ensuring new employees succeed in their roles.

My Own Experience as ‘Outsider to Insider’ in Agriculture Development Bank:

Upon receiving my appointment letter, I was consumed by a profound sense of determination and excitement. Without hesitation, I embraced this new chapter of my life, preparing to embark on a journey marked by change and growth. The very next day, I packed my belongings with a mixture of aspirations, apprehensions, and enthusiasm, setting out for an entirely unfamiliar place.

My initial days at the Agriculture Development Bank were both exhilarating and daunting. The unfamiliarity of the tasks, the new faces, and the uncharted dynamics among colleagues posed challenges. However, the support and guidance of kindhearted colleagues proved themselves invaluable during this period. Their patience, encouragement, and willingness to mentor me eased my transition and reinforced the importance of building relationships within the organization. Their support exemplified the collaborative culture of the workplace, fostering a sense of belonging. Gradually, I adapted to my new environment, learning to manage tasks that once seemed overwhelming. Informal gatherings at the office, filled with moments of laughter, music, and shared conversations over tea and snacks, played a pivotal role in breaking barriers and strengthening camaraderie among colleagues. These interactions facilitated my socialization within the organization, helping me feel more integrated into the team. Participating in the orientation training session for newcomers was a defining moment too. It provided a platform for sharing personal experiences, challenges, and accomplishments, allowing me to gain a deeper understanding of the organization's objectives, values and culture. Listening to my peers' stories underscored the significance of resilience and adaptability, inspiring me to embrace my role with greater

confidence. The training not only clarified my professional responsibilities but also highlighted the importance of leveraging the support system within the organization.

Further, training sessions organized by the bank deepened my knowledge and expanded my professional network. Interactions with experienced colleagues enriched my learning process, fostering a sense of solidarity and shared purpose. Over time, I developed confidence in my abilities and established a strong support network within the organization. Engagement with the bank's operational processes further deepened my understanding and connection to its mission. As I was recruited as Agriculture Credit Officer and being M.Sc. Ag., field visits to agricultural enterprises ranging from lush vegetable farms, thriving fish farms, well maintained cattle and poultry farms, operating mill- provided opportunities me to observe the ground level realities and also exemplified the bank's integral role in facilitating the growth of rural enterprises through financial services. Additionally, I found the strong bond shared by our clients with the bank remarkable. For decades, customers have relied on our services and experienced significant benefits. Coming from an academic background in agriculture and having a family connection to the field, I find immense fulfillment in guiding farmers towards sound investment decisions in agriculture and production. This alignment between my professional and personal interest has reinforced my belief that I am in the right institution and place. Through this journey, I have come to appreciate the multifaceted nature of my work, encompassing not only technical aspects of banking like account management, saving plans and loan disbursement but also the relational dimensions of fostering client trust and satisfaction. These experiences have not only helped me enhance my professional competencies but also strengthened my

commitment to the Agriculture Development Bank's broader objective of contributing to the economic development of the country.

In reflection, my socialization into Agriculture Development Bank has been a transformative experience. The challenges I faced initially were instrumental in fostering resilience and adaptability within the organization. These experiences have shown me how important mentorship, proper training and an inclusive workplace are in helping employees grow and stay committed to their work. To everyone who supported me during this phase of transition and growth, I extend my heartfelt gratitude. My friends and Manager who mentored me and become the first teachers of the very first job of my life have been instrumental in shaping my journey, and for that, I will always be thankful to them.

To conclude, Organizational Socialization is a vital process that directly impacts employee satisfaction, performance, and retention. By understanding how it works from individual and organizational perspectives and recognizing and addressing the challenges of this process, organizations can create an environment that fosters effective integration, engagement, and long-term commitment. A thoughtful and strategic approach to socialization not only benefits individual employees but strengthens the overall organization, ensuring sustained success. ■

Credit Officer, ADBL

References:

- Ashforth, B.E., Sluss, D.M. & Harrison, S.H. 2007a. Socialization in the organizational context. *International Review of Industrial and Organizational Psychology* 22(1).
- Bauer, T. N., & Erdogan, B. (1998). Organizational socialization. *Personnel and Human Resource Management*, 16, 149-214.
- Garavan, T.N. & Morley, M. 1997. The socialization of high-potential graduates into the organization: Initial expectations, experiences and outcomes. *Journal of Managerial Psychology* 12(2): 118-137.
- Ghanie, S. K. M., Adham, K. A., & Isa, R. M. (2018). Organizational socialization process of MBA graduates. *JurnalPengurusan*, 52, 3-17.
- Griffin, A.E.C., Colella, A. & Goparaju, S. 2000. Newcomer and organizational socialization tactics: An interactionist perspective. *Human Resource Management Review* 10(4): 453-474.
- Ostroff, C., & Kozlowski, S. W. (1992). Organizational socialization as a learning process: The role of information acquisition. *Personnel Psychology*, 45(4), 849-874.
- Porter L.W., Crampon, W.J. & Smith, F.J. 1976. Organizational commitment and managerial turnover: A longitudinal study. *Organizational Behavior and Human Performance* 15(1): 87-98.
- Reichers, A.E. 1987. An interactionist perspective on newcomer socialization rates. *Academy of Management Review* 12(2): 278-287.
- Van Maanen, J. E., & Schein, E. H. (1977). Toward a theory of organizational socialization.

Functions and Power of Bank Regulator (NRB)

■ Bhola Nepal

1.0 Role and Functions of Nepal Rastra Bank

The Nepal Rastra Bank (NRB) was established on April 26, 1956 A.D. (Baisakh 14, 2013) under the Nepal Rastra Bank Act, 1955 (BS 2012), to discharge the central banking responsibilities including guiding the development of the domestic financial sector. The NRB is functioning under the new Nepal Rastra Bank Act, 2002 (BS 2058). The functions of NRB are to formulate required monetary and foreign exchange policies so as to maintain the stability in market prices, to issue currency notes, to regulate and supervise the banking and financial sector, to develop efficient payment and banking systems among others. As per the Nepal Rastra Bank Act, 2058 Section 4(1) the objectives of the Bank shall be as follows.

- (a) To formulate necessary monetary and foreign exchange policies in order to maintain the stability of price and balance of payment for economic stability and sustainable development of the economy, and manage it,
- (b) To increase access of financial services and increase public confidence in the banking and financial system by maintaining the stability of the banking and financial sectors,
- (c) To develop a secure, healthy, and efficient system of payment;
- (d) To regulate, inspect, supervise and monitor the banking and financial system; and

- (e) To promote entire banking and financial system of the Kingdom of Nepal and to enhance its public credibility.

In order to achieve the above mentioned objectives the functions, duties and powers of the Bank shall be as follows:

- (a) To issue bank notes and coins;
- (b) To formulate necessary monetary policies in order to maintain price stability and to implement or cause to implement them;
- (c) To formulate foreign exchange policies and to implement or cause to implement them;
- (d) To determine the system of foreign exchange rate;
- (e) To manage and operate foreign exchange reserve;
- (f) To issue license to commercial banks and financial institutions to carry on banking and financial business and to regulate, inspect, supervise and monitor such transactions;
- (g) To act as a banker, advisor and financial agent of Government of Nepal;
- (h) To act as the banker of commercial banks and financial institutions and to function as the lender of the last resort;
- (i) To establish and promote the system of payment, clearing and settlement and to regulate these activities; and

- (j) To implement or cause to implement any other necessary functions which the Bank has to carry out in order to achieve the objectives of the Bank under this Act.

2.0 Power of Nepal Rastra Bank

The Power of NRB can be highlighted as the following aspects:

2.1 Chartering

Central bank has a right to charter the banks and financial institutions. In Nepal, NRB has the right to charter the banks and financial institutions. The regulator examines the documents and other details submitted by the applicants before chartering BFIs. Banks and financial institutions act (BAFIA) 2073 has empowered NRB to grant approval and refuse the application for the incorporation of BFIs. Provision of incorporation of BFIs, according to chapter 2 of BAFIA 2073 is mentioned as below.

- Incorporation of Bank or Financial Institution.
- Prior-approval from NRB to be obtained to incorporate bank or financial institution.
- Prior Approval to be obtained for Incorporation of Bank or Financial Institution on Foreign Investment.
- Approval to be obtained from NRB to open Branch, to close branch, branch relocation of Bank or Financial Institution.
- NRB holds the right to accept or reject to grant approval.

2.2 Regulating

A bank regulation refers to formulations and issuances of specific rules or regulations under governing law for the structure and conduct of banking by authorized agencies. Common bank regulations include reserve requirements, which dictate how much money banks must keep on

hand; capital requirements, which dictate how much money banks can lend; and liquidity requirements, which dictate how easily banks can convert their assets into cash. In the context of Nepalese banking industry, regulations of banking industry refers to formation and issuance of laws, rules or regulations under NRB act 2058. As a regulatory authority NRB frames necessary rules and regulations to realize the objectives of BAFIA 2073. Generally, a bank regulation includes:

- Stability of the overall financial system;
- Protecting the rights of consumers and investors; and
- Ensuring adequate healthy competition in the provision of banking services.

2.3 Supervising

Regulatory authority of banking industry supervise the banks to conform that banks are complying to the relevant rules, acts, regulations, directives and instructions issued by it. In Nepal, NRB as a regulatory authority of banking industry supervises banks to conform that BFIs are complying to BAFIA 2073, regulations and bylaws framed under NRB act 2058, directions, circulars and instructions issued by NRB. Based on the modality of supervision; supervision are:

- **Onsite Supervision:** Onsite supervision is the inspection and supervision of banks carried out by the team fielded by department of supervision of NRB. In onsite supervision team visited banks and conduct the supervision and inspections of banks. Onsite supervision can be classified as:
  - **Full scope onsite supervision:** In this supervision NRB sends the inspection team and the inspection team inspects fund management, information technology, internal audit, credit management, fund management, alternative delivery services, governance, internal control system etc.

- **Targeted Supervision:** In this method bank supervision team inspects the specific area or transactions of particular unit or high-risk area of the bank or risk profile of the concerned banks.
- **Special supervision:** Bank supervision department of NRB conducts such supervision of the bank on the basis of complaints or information that the bank carrying out against the depositors or irregular activities or not running smoothly or disclosing the wrong information to the general public.
- **Follow up supervision:** Bank supervision department of NRB conducts the follow up supervision if NRB wants to conform that concerned bank has comply with the instructions given according to the remarks given in the onsite and offsite supervision report. The rationale behind this supervision is to conform about the compliance of instruction and submitted documents.
- **Offsite supervision:** offsite supervision is the bank supervision conducted by the regulatory authority from its office without visiting the concerned banks. Bank supervision department has separate unit for offsite supervision. It is done on the basis of reports, information and submitted documents by the concerned banks. It analyzes the financial statements and examines whether prevailing acts and directives issued by NRB are being complied. The rationale of offsite supervision are:
  - Regulations of the financial condition
  - Identification of possible risk and problems
  - Consolidate the onsite inspection
  - Compliance of prevailing act, regulations and directives

2.4 Examining

Generally, NRB examine the banks and financial institutions in two major aspects:

- Examination of financial health i.e. safety and soundness of BFIs
- Compliance with all relevant laws and bylaws.

Nepal Rastra bank adapts uniform financial rating system which is generally known as CAMELS. CAMELS rating stand for;

Capital Adequacy (C): NRB, the regulator examines the amount of regulatory capital that the BFIs are required to maintain based on their risk weighted exposure.

Assets Quality (A): The quality of assets especially loan and advance and investment.

Management (M): Capability of board of directors and management to measure, control and monitor risk.

Earnings (E): Regulator examines the profitability and rate of return of concerned BFIs.

Liquidity (L): Regulator measures the ability of BFIs to meet their financial obligations.

Sensitivity (S): Examine the market risk especially interest rate risk and foreign exchange risk and ability of BFIs to manage market risk. ■

Senior Section Chief, ADBL

References

- Banks and financial institutions act 2073
- Google search
- Nepal Rastra Bank act 2058
- NRB directives 2080
- Paudel, R.B, Baral K.J et.al Commercial bank management, Kathmandu: Asmita Books publishers and Distributors (P) Ltd.

Green Finance: A Catalyst for Sustainable Development

■ Sagar Upadhya

Green Finance: Introduction

Pricewaterhouse Coopers Consultants (PWC) (2013) says: "for the banking sector, green finance is defined as financial products and services, under the consideration of environmental factors throughout the lending decision making, ex-post monitoring and risk management processes, provided to promote environmentally responsible investments and stimulate low-carbon technologies, projects, industries and businesses."¹ A key part of this is to better manage environmental and social risks, take up opportunities that bring both a decent rate of return and environmental benefit and deliver greater accountability.

Green finance is blossoming. Globally, the green bond market could be worth \$2.36 trillion by 2023. The top three green bond issuers are the US, China and France.²

Project that fall under green financing are:

Prominence of Green Financing

Since 1800s, human activities become the primary cause of climate change. The average temperature of the Earth's surface is now around 1.2°C higher than it was in the late 1800s (pre-industrial revolution). Climate change has resulted in significant droughts, water scarcity, devastating fires, increasing sea levels, flooding, melting polar ice, catastrophic storms, and falling biodiversity.

In 2023, global energy-related CO2 emissions increasing 410 million tonnes grew by 1.1%, reaching a record high of 37.4 billion tonnes (Gt).³

To support activities that cut GHG emissions and assist firms in adapting to the effects of climate change the dynamics of green financing is becoming an important issue to understand and discuss. Moving to a low-carbon or green economy would need phenomenal degrees of fresh capital investment, particularly in the form of green financing.

Moreover, environmental issues such as climate change, global warming, excessive waste generation, and depletion of natural resources continue to rise. Therefore, adapting to climate consequences, safeguard people, homes, businesses, livelihoods, infrastructure, and to develop a natural ecosystems green finance plays a key role.

Green finance delivers economic and environmental benefits to everybody. It broadens access to environmentally-friendly goods and services for individuals and enterprises, equalizing the transition to a low-carbon society, resulting in more socially inclusive growth. This creates a significant green multiplier effect in which both the economy and the environment benefit, making it a win-win situation for everyone.

International Interest on Green Finance

The global frameworks and international agreements such as the Sustainable Development Goals, the UN Framework Convention on Climate Change and the Paris Agreement have urged nations to adopt green financing to meet climate targets. Similarly, the integral part of global goals people, planet and prosperity which can be achieved through common denominator i.e. green financing instrument.

While a growing number of countries are committing to net zero emissions by 2050, emissions must be cut in half by 2030 to keep warming below 1.5°C. Achieving this means huge declines in the use of coal, oil and gas: production and consumption of all fossil fuels need to be cut by at least 30 per cent by 2030 in order to prevent catastrophic levels of climate change.⁴

Similarly, the other reason why green financing gaining prominence are: i. Economic Transition to Sustainability: shift to low-carbon economies, job creation potential ii. Growing Investor Demand for Sustainable Options: rise of ESG investments, green bonds popularity iii. Regulatory and Policy Support: government incentives, carbon pricing mechanisms iv. Risk Management and Resilience: financial stability, corporate responsibility v. Public Awareness and Consumer Pressure: demand for eco-friendly products, Youth-led climate movements.

Hence, the growing interest of green financing internationally reflects a collective understanding that investing in the planet today ensures prosperity for future generations.

Government Interest on Green Financing

Nepal is one of the world's most climate-vulnerable countries, facing challenges such as glacial melting, erratic rainfall, landslides, and floods. For climate-resilient infrastructure and disaster mitigation government vital role is necessary to work in green sector through public-private partnerships, capacity-building initiatives, and developing government policies.

Further, Nepal signed the Paris Agreement and is dedicated to achieving the United Nations Sustainable Development Goals (SDGs), particularly those related to climate action, clean energy, and sustainable cities indicate the government key interest on green finance. Also, Nepal has outlined ambitious targets to cut greenhouse gas emissions and develop renewable energy capacity where Nepal has committed itself to achieving a carbon-neutral economy by 2050 and aim to reach the mitigation targets under the Nationally Determined Contributions.

To address the challenges and mitigate the gap in the system, the GON has taken a consistent and systematic approach as below:

- i. LUNCH of climate change financial Framework (CCFF) by Ministry of Finance to institutionalize mainstreaming climate change into national plan and budgets.
- ii. Prepare "A Background Policy Paper on Green Financing on Nepal", on the supports of UNDP which helps to achieve the objective of promoting green investment in Nepal.
- iii. The Government of Nepal has formulated appropriate national and sectoral policies

and regulatory frameworks to promote climate action and a green economy such as Environmental Protection Act 2019 and Regulation 2020, Industrial Enterprise Act 2020, Disaster Risk Reduction and Management Act 2017, Local Government Operation Act 2017, Motor Vehicle and Transport Management Act 1993 and Regulation 1997, Forest Act 2019 and Rules 2022, Water Resources Act 1992, Electricity Act 1992 and other.

Further, to fulfill government interest on Nepal's development vision of 'Prosperous Nepal, Happy Nepali' with sustainable development, green financing plays a pivotal role by establishing green finance fund, subsidizing the green project, providing low interest loan, attract foreign direct investment, developing well-structure PPP framework, increase public knowledge on green investments, and attracting more stakeholders.

Green Financing and Role of financial institution

Nepal is at the beginning of the journey of green financing. The financial institutions have taken initiatives to shift towards green and sustainable financing. Nepal must green its financial system in light of growing climate vulnerability and the need to reduce carbon emissions and accelerate adaptation and resilience actions. Nepal's financial system is predominantly dominated by banks, where the most of its assets is invested in brown sectors, exposing them to high environmental and climate risks.

As the financial sectors in Nepal are at the initial phase of promoting green finance. The issue of green financing has been at the core issue of NRB priority. The NRB made several regulatory provisions to promote green financing in Nepal:

- Introduce a Nepal Green Finance Taxonomy, a guideline for financial sector

- Issuance of Environment and Social Risk Management (ESRM) Guidelines for Bank and Financial institution in 2018.
- In 2020, NRB include the ESRM guidelines in its Unified Directive
- NRB has making a policy provision of direct lending to renewal energy projects with single obligor limit upto 50% of core capital of BFIs

Nepal Rastra Bank has recently prepared a Green Finance Taxonomy to encourage the flow of domestic green finance to facilitate green bonds, climate risk reporting and capital needs for the financial sectors. The taxonomy focuses on four core environmental principles to guide green investment. (1) Climate Change Adaptation, (2) Climate Change Mitigation, (3) Natural Resource Conservation and Management, (4) Pollution Prevention and Control. A critical aspect of these four guiding core principles remains 'Do No Significant Harm' (DNSH). The taxonomy classified investments using a traffic light system: Green for high priority, Amber for transitional and Red for non-compliant.

This taxonomy is a crucial part of Nepal's broader plan to transition to a low-carbon, climate-resilient economy. With clear guidelines, it helps BFIs finance projects in areas such as renewable energy, sustainable agriculture, and pollution control. Nepal requires substantive financial resources to meet climate and environmental ambitions. Based on several international commitments, it is estimated that Nepal needs about USD 77 billion to implement adaptation, mitigation, and sustainable development targets by 2030. Hence the central bank effort in preparing Green Finance Taxonomy and implementing it with the supports of BFIs help to achieve objective of financing green innovation and to green the whole financial system.

Opportunities to ADBL on Green Financing

Green financing presents significant opportunities for Banks and Financial Institutions (BFIs) in Nepal. As the demand for sustainable development grows globally and locally, BFIs can benefit financially, strategically, and reputationally by embracing green financing. Growing awareness of environmental issues has created demand with new business opportunities to ADBL for green financing products to support sustainable development and environmental conservation.

ADBL can explore issuing green bonds as per the guidance of the International Capital Market Association (ICMA) and the regulatory bodies, which are gaining traction globally. These bonds provide long-term funding for renewable energy, waste management, Climate smart agriculture, Nature-based tourism, low-carbon energy technology and infrastructure, greener industries and products, zero emission transport system and other related to green activities under the Nepal green finance taxonomy.

ADBL offers a range of loan and advance products which is related to green financing but bank does not classified it as a specific product dedicated to green financing. The large portion of loan is invested in agriculture sector. Similarly, the bank also offers loans for electric vehicles and renewable energy projects which could be include in green financing. Therefore, ADBL can grab this opportunities to support the goals of government and regulator for the sustainable development and environment conservation through investing in green financing through developing green finance loan and deposit product.

The ADBL can develop some of the green finance products such as:

- **Green auto loans:** Offer concessional loans for electric vehicle purchases to promote eco-friendly transportation.
- **Eco-friendly tourism loan:** Loans provides to finance eco-friendly tourism projects, such as sustainable hotels, eco-tourism ventures, and green transportation infrastructure.
- **Climate smart agriculture loan:** Provide loans to promote organic farming practices that reduce chemical use and preserve soil health.
- **Green energy loan:** Supports hydropower development, solar energy systems.
- **Green certificate of deposits:** Provide facility of deposit with more interest rate to the institution investing in eco-friendly products.
- **Green cards:** Issuing cards with minimum fees and interest rate for the consumption of eco-friendly products.
- **Green venture development:** Investing in venture capital for green economy

Additionally, ADBL can engage in CSR activities related to climate resilient such as climate smart agriculture, use of renewal energy, forest conservation and restoration, disaster preparedness, waste minimization and resources conservation, green innovation and others eco-friendly activities. Further, program like public awareness campaigns, workshops and training can be conduct compelling the challenge of climate change and resources depletion.

Challenges ahead for Green Finance

- Lack of expertise in green finance among BFIs.
- Limited awareness and demand for green financial products.
- Need for greater access to international climate funds.
- Limited technology knowledge for evaluating and managing green projects.

- Absence of a fully developed green bond market.
- Insufficient green financial products and instrument
- Institutional and capacity challenges.
- Lack of data and reporting standard

Recommendations to Overcome Challenges

- Develop a comprehensive national policy for green financing with incentives for investors and BFIs.
- Institutional strengthening and improvement in governance through coordination in implementation of investment strategy.
- Developing attractive innovative financial instrument to maximize access to green and climate finance.
- Train financial institutions to evaluate and manage green projects.
- Developing value chain and promotes green funding in priority sectors.
- Provide awareness programs for businesses and individuals about the benefits of green financing.
- Offer tax benefits, subsidies, or concessional loans for green projects.
- Facilitate access to international climate funds and expertise.
- Encourage collaborations between the government, private sector, and international organizations for accelerating green projects.

Key Takeaway

- Green finance refers to financial products and services that are designed to promote environmentally sustainable economic growth.
- Green finance is more than just a financial mechanism—it is a powerful enabler of

sustainable development. It has emerged as a catalyst in achieving sustainable development by aligning financial flows with environmental goals and creating a resilient, low-carbon economy.

- Green financing is gradually becoming a core part of global financial systems, with major institutions committing to climate-resilient investment strategies.
- Green financing is a critical component of sustainable finance development because it directly supports environmental, social, and economic objectives while addressing the pressing challenges of climate change and resource depletion. Its success, however, depends on international cooperation, robust policy frameworks from government and regulatory bodies, and innovation of green financial instruments. ■

Section Chief, ADBL

References:

- A Background Policy Paper on Green Financing on Nepal, 2021
- Climate Change Financial Framework, 2017
- <https://www.weforum.org/stories/2020/11/what-is-green-finance/>
- Nepal Green Finance Taxonomy, 2024.
- Pricewaterhouse Coopers Consultants (PWC) (2013): Exploring Green Finance Incentives in China, PWC.
- Website: www.iea.org
- www.un.org/en/climatechange

How Augmented Reality Will Shape Future Banking

Bharat Prasad Neupane

Every industry is changing due to augmented reality (AR), and the banking sector is no exception. With AR, banks may interact with consumers, improve operations, and provide services in new ways by superimposing digital data on the physical world. A thorough, point-by-point breakdown of how AR will influence banking in the future may be found here:

1. Enhancing the Experience for Customers

- **Virtual bank branches:** AR enables seamless, time-saving banking with virtual holographic staff.
- **Engaging Tutorials:** AR simplifies banking processes with step-by-step guidance on devices.
- **Improved ATM Interactions:** AR-enabled ATMs reduce errors and boost user satisfaction efficiently.

2. Personalized Financial Services

- **Unique Product Recommendations:** AR analyses finances and offers personalized savings and investment recommendations.
- **Interactive Statements:** AR visualizes financial data, helping users understand spending and wellness.

3. Streamlining Onboarding Processes

- **Digital Account Opening:** AR simplifies onboarding with real-time guidance for account creation processes.
- **KYC Integration:** AR streamlines KYC processes with personalized, sequential authentication prompts.

4. Improved Customer Support

- **Chatbots with AR capabilities:** AR chatbots provide visual guidance for troubleshooting and password management.
- **Interactive Banking Help:** AR can provide a human-like virtual engagement by projecting real-time bank employee support onto a customer's smartphone.

5. Enhanced Financial Education

- **Gamified Learning:** AR gamifies financial education with interactive, engaging investment simulations.
- **Visual Investment Insights:** AR visualizes stock trends, simplifying investment concepts for better understanding.

Figure 2: Government/Loan Processing, showing the non-AR library model

6. Real Estate and Mortgage Services

- **Virtual Property Tours:** AR enables virtual property tours, integrating mortgage calculations for convenience.
- **Loan Document Guidance:** By superimposing instructions on necessary forms and papers, AR can assist clients in completing the mortgage application procedure.

7. Retail and Payment Solutions

- **AR Shopping Help:** AR reveals bank offers in stores. AR enhances security with virtual kiosks showing transaction data before payments.

8. Fraud Prevention and Security

- **Transaction Verification:** AR provides real-time verification, reducing errors and preventing fraudulent activities.
- **Safe Banking Environment:** AR trains staff in fraud detection.

9. Boosting Employee Efficiency

- **AR Training Modules:** AR provides immersive training for bank staff in real-world scenarios.
- **Real-Time Assistance:** AR glasses reduce errors and response times.

10. Simplifying Complex Financial Decisions

- **Loan Comparisons:** AR compares loan options, helping users choose optimal plans efficiently.
- **Investment Planning:** AR simulations visualize investment outcomes, aiding users in better decision-making.

11. Branch Design and Navigation

- **Smart Bank Branches:** AR guides clients through bank branches, directing them to departments.
- **Engaging Waiting Areas:** AR allows users to explore services and view financial profiles during the wait.

12. Challenges and Limitations

- **High Initial Costs:** AR implementation requires investments in hardware, software, and infrastructure development.
- **Concerns about Data Security:** If sensitive financial data is handled improperly in AR apps, there is a chance of breaches.
- **Adoption by Customers:** Because they may not be familiar with AR or have access

to sophisticated technology, some customers may be reluctant to adopt it.

- **Integration with Legacy Systems:** These systems can be complicated and time-consuming to integrate, so banks must make sure AR solutions work well with them.

13. Future Possibilities

- **AR Banking Glasses:** AR-enabled glasses may eventually take the place of smartphones for banking functions, enabling customers to handle their money hands-free.
- **Rural Banking and AR:** By offering interactive, user-friendly banking solutions, AR could address the gaps in financial services and literacy in rural areas.
- **International Collaboration:** By establishing virtual venues for meetings and transactions across borders, AR can facilitate cross-border financial collaboration.

Conclusion

By making services more engaging, accessible, and effective, augmented reality has the potential to completely transform banking sector. AR is positioned as a revolutionary force in the financial sector since, despite certain difficulties, the advantages much exceed the disadvantages. AR will be crucial in shaping the banking industry's future as long as banks keep innovating.

*“A small effort by a big person
can make a big difference.”*

Computer Officer, ADBL

Importance of Data-Driven Culture in the Banking Industry

■ Deep Singh Rawat

Data is everywhere. With the internet being a daily commodity for everyone, the amount of data produced is exploding. This is more importantly true in the banking industry where the voluminous amount of data is being generated daily. In today's evolving financial landscape, data has become one of the most valuable assets for banks. However, storing data is not enough. The real challenge lies in transforming raw data into actionable insights that drive informed decision-making and sustainable growth.

As mathematician Clive Humby famously stated, "Data is the new oil." Like oil, data holds immense value, but only when analyzed, processed, and refined to unlock its true potential. Banks must go a step further by fostering a data-driven culture—where data shapes strategies, informs decisions, and fuels innovation.

The Growing Data Explosion

Global Data Growth

2010: 2 Zettabytes (ZB).

2020: 64.2 ZB.

2025 (Projected): 181 ZB.

Daily Data Creation

2.5 quintillion bytes of data are generated daily.

By 2025, 463 exabytes will be created each day.

Recent Trends

90% of the world's data was created in the past two years.

Machine-Generated Data

In 2020, over 40% of internet data was produced by machines.

Why a Data-Driven Culture Matters in Banking

A data-driven culture is an organizational mindset where decisions are guided by data insights rather than intuition or tradition. Without data, personal biases, preferences, and opinions can dominate decision-making—often with inconsistent results. As W. Edwards Deming put it, "*Without data, you're just another person with an opinion.*"

For banks, embedding data-driven strategies into key operations like customer service, risk management, product development, and fraud prevention is essential. The benefits of this approach include:

Without data, you're just another person with an opinion.

1. Enhanced Decision-Making

Banks are treasure troves of data, from customer transactions to regulatory reports. When processed using modern analytical tools, this data provides valuable insights that offer a competitive edge.

- Reliable data enables bank professionals to make decisions backed by evidence—whether assessing loan risks, identifying investment opportunities, or optimizing operational workflows.
- Real-time analytics allows banks to act with speed and precision, enhancing responsiveness to market changes.

2. Personalized Customer Experiences

By deep diving into customer data, banks can better understand the customer profile, behaviour, transaction pattern and take appropriate strategies accordingly. It helps to offer tailored products and services, such as:

- Personalized savings plans
- Customized credit offers
- Targeted investment solutions

Banks can leverage data for upselling and cross selling activities. It can also predict customer churn and implement proactive retention strategies, improving both satisfaction and profitability.

3. Operational Efficiency

A data-driven approach streamlines operations by identifying inefficiencies and optimizing processes. It helps achieving operational excellence by:

- Predicting market trends
- Optimizing resource allocation
- Improving service delivery

This alignment ensures that daily operations support strategic goals, fostering better collaboration and faster decision-making.

4. Risk Mitigation

Risk management is central to banking, and data enables proactive strategies to mitigate potential threats. By analyzing historical and real-time data, banks can:

- Forecast economic risks and market changes
- Identify fraudulent activities early
- Ensure regulatory compliance

Predictive analytics and scenario analysis empower banks to anticipate risks, test strategies, and minimize exposure to uncertainties.

5. Competitive Advantage

In a fast-paced, highly competitive industry, banks that effectively use data can innovate faster, adapt to market changes, and stand out from competitors. Not embracing a data-driven culture could result in losing ground to more agile competitors. A Harvard Business Review study found that data-driven companies are:

- 5% more productive
- 6% more profitable than their competitors

For banks operating under tight margins and increasing regulatory demands, this edge is crucial for success.

How to Build a Data-Driven Culture

Banks cannot instill a data-driven culture overnight. It is a planned journey which should ensure following fundamental factors:

1. Leadership Commitment and Vision

A data-driven culture starts with leadership. Executives must articulate a clear vision of how data will drive growth, enhance customer relationships, and mitigate risks. Leading by example—making decisions based on data—builds trust and alignment across teams. Senior management should ensure following:

- CIOs/CTOs should collaborate with other leaders to align data initiatives with business goals.
- Regularly sharing success stories reinforces the impact of data-driven projects.

2. Data Literacy and Education

For a data-driven culture to thrive, employees must be equipped to interpret and act on data. Data literacy involves more than technical skills—it's about fostering curiosity, questioning assumptions, and using data confidently. Banks should create environment for:

- Offering role-specific training for different teams:
  - Frontline staff: Understanding dashboards and interpreting key metrics.
  - Managers: Using data for performance monitoring.
  - Executives: Leveraging insights for strategic planning.
- Building a culture of continuous learning through workshops, e-learning, and mentorship programs.

3. Investing in Tools and Technologies

Outdated, siloed systems hinder the flow of insights. Banks must invest in modern, integrated platforms to enable seamless data access across departments. For this bank should:

- Adopt centralized data systems that break down silos and provide a single source of truth.
- Implement AI and machine learning tools to uncover deeper insights and hidden patterns.

4. Establishing Data Governance

As data becomes integral to operations, banks must establish frameworks that ensure quality, security, and compliance. Banks should explicitly:

- Define roles and responsibilities for data governance.
- Establish standards for accuracy, transparency, and ethical usage.
- Ensure compliance with regulations like GDPR and PCI-DSS to avoid legal risks and build customer trust.

5. Encouraging Collaboration and Data Sharing

Data's true value emerges when shared across departments. Breaking down silos enables cross-

functional teams to collaborate and generate holistic insights. Banks should:

- Promote data democratization by implementing self-service analytics tools.
- Foster a culture of collaboration through regular cross-departmental meetings and knowledge sharing.

Overcoming Challenges

Banks will definitely face various challenges in the transformation process. Major hurdles and way out are discussed below:

1. Resistance to Change

Employees may resist adopting new tools or workflows due to fear, comfort with traditional methods, or job insecurity. This can be effectively handled with following:

- Communicate benefits clearly and involve employees early in the transition.
- Offer ongoing training and highlight how data tools simplify tasks.
- Celebrate quick wins to demonstrate the positive impact of data-driven decisions.

2. Skill Gaps

Employees may lack analytical skills or confidence in using data. To fulfill these gaps, bank should focus on:

- Developing tailored training programs for different roles.
- Fostering continuous learning through workshops, mentorship, and e-learning resources.
- Partnering with data experts to support skill development.

3. Data Privacy and Security

Balancing data use with regulatory compliance and security concerns is critical. Bank should adhere following mechanisms to resolve the issue:

- Implement robust governance frameworks and advanced cybersecurity solutions.
- Promote transparency by communicating ethical data practices to customers.

4. Legacy Systems

Outdated infrastructure limits data integration and advanced analytics. This issue can be solved as under:

- Modernize IT infrastructure by transitioning to scalable, cloud-based platforms.
- Adopt integration tools to unify data across departments.

Conclusion

In an era of increasing complexity, shifting customer expectations, and regulatory pressures,

cultivating a data-driven culture is essential for banks to thrive. However, building such a culture requires more than adopting cutting-edge analytics tools. It demands leadership commitment, employee empowerment, technological investment, and the ability to overcome cultural and operational challenges.

By embedding data into decision-making at all levels, banks can unlock operational efficiencies, enhance customer satisfaction, and secure a competitive edge. In doing so, they position themselves for a sustainable, data-driven future in an increasingly digital world. ■

Senior Section Chief, ADBL

References:

- AlOwaish, M. B., & Redman, T. C. (2023, May 23). *What does it actually take to build a data-driven culture?* Harvard Business Review. <https://hbr.org>
- Waller, D. (2020, February 6). *10 steps to creating a data-driven culture.* Harvard Business Review. <https://hbr.org>

Monetary Policy and Bank Regulations in Nepal

■ Prakash Kumar Shrestha, PhD

---

1. Background

Monetary policy and bank regulations are two important jobs of central banks. They play a vital role in maintaining financial stability, controlling inflation, and fostering economic growth. While monetary policy is primarily concerned with managing the supply of money and interest rates for macroeconomic stability, bank regulations focus on ensuring the safety and soundness of financial institutions. Together, they create a stable and efficient financial system to promote financial intermediation for economic growth by maintaining macroeconomic stability.

Regulatory provisions for banks and financial institutions (BFIs) and monetary policy are distinct yet interconnected areas. Monetary policy aims to manage interest rates and credit availability in the economy, with BFIs acting as key counterparties. The banking system serves as the channel through which monetary policy transmits its effects to the broader economy. Therefore, a stable banking system is essential for the effective transmission of monetary policy. Conversely, banking stability—or financial stability in broader terms—requires a robust regulatory and supervisory framework. While there is a general consensus that price stability and financial stability are complementary in the long run, the two objectives can sometimes conflict in the short to medium term (Gerba and Macchiarelli, 2015).

The primary function of the financial system is to perform financial intermediation—mobilizing savings and channeling them into investments. In fulfilling this role, the banking system must manage various risks, including credit, liquidity, market, operational, and reputational risks. Due to the nature of its operations, the banking system is inherently susceptible to crises, especially given its high leverage. History has shown us numerous financial crises, with the global financial crisis of 2007–2008 being one of the most recent examples. Consequently, the financial system cannot be left to operate independently in the market, as issues such as asymmetric information and moral hazard can lead to market failures, causing significant negative externalities for the economy. Therefore, strong regulatory provisions are essential. Bank regulations are a set of rules and guidelines designed to ensure the stability, integrity, and efficiency of the banking system. These regulations can sometimes facilitate or constrain the transmission of monetary policy within the economy.

In this context, this paper aims to examine the regulatory and monetary policy formulation practices in Nepal and their interrelationships. It seeks to provide insights not only into the processes of drafting regulations and monetary policies but also into the existing regulatory provisions, monetary policy instruments, and their interactions.

2. Bank Regulations

Bank regulations refer to a set of rules, guidelines, and laws imposed by government authorities or regulatory bodies to govern the operations, management, and structure of banks and financial institutions. These regulations aim to ensure the stability and efficiency of the banking system, protect depositors, and minimize risks that could lead to financial crises. The banking sector is highly regulated sector in the world, because of its riskiness in nature and interconnectedness with the real sector.

In recent years, Nepal Rastra Bank (NRB) has continued to update and refine the regulatory framework to address emerging challenges and align with international standards. This includes implementing Basel III guidelines for capital adequacy, enhancing risk management practices, and promoting financial inclusion. NRB has issued unified directives for A, B, and C class BFIs, along with separate directives for D-class financial institutions (Microfinance Institutions), to regulate their operations. These directives include provisions outlining what to do, what not to do, and how to do it. NRB has the authority to amend these directives whenever it deems necessary to maintain financial stability, as per legal requirements. In recent years, it has become standard practice for the annual monetary policy statement and its quarterly reviews to include regulatory provisions for BFIs. These provisions are implemented through circulars issued after the release of the monetary policy statement.

The Regulation Committee, chaired by the Senior Deputy Governor, reviews and finalizes regulations to be issued or amended. These are then forwarded to the Governor, who approves the regulatory provisions based on the monetary policy statement endorsed by the Board of Directors of NRB. In certain cases, the Board of Directors itself makes the final decision regarding the issuance of regulations.

There are 21 directives issued for regulatory purposes, encompassing various provisions for the banking system, as summarized in Table 1. These directives primarily focus on financial stability, aiming to safeguard depositors' funds, while also addressing aspects of financial inclusion and access. Among these directives, numbers 1, 2, 3, 12, 13, and 17 are directly related to credit availability, a key concern of monetary policy. Some overlap exists, such as the Cash Reserve Ratio (CRR), which serves as both a monetary policy instrument and a regulatory provision with distinct objectives. From a monetary policy perspective, the CRR is used to influence liquidity in the economy, while as a regulatory tool, it ensures that banks maintain minimum liquidity to facilitate smooth payments and uphold financial stability. Changes in the CRR affect the money multiplier, thereby influencing the overall money supply in the economy (Dabrowski, 2016). Additionally, regulatory measures like the Capital Adequacy Ratio (CAR) and loan classifications can also impact the money multiplier's effectiveness

Table 1: Regulatory provisions for the banking system

S.N	Headings
1	Minimum capital fund requirement
2	Loan classifications and loan loss provisioning
3	Single Borrowers and Sectoral limit
4	Accounting Policy and Format for financial statement

S.N	Headings
5	Risk Management
6	Corporate Governance
7	Timetable to implement supervisory directions
8	Provisions for Investment and Subsidiary companies
9	Statistics
10	Promoters' share
11	Consortium Lending
12	Credit Information and Black Listing
13	Cash Reserve /Statutory Liquidity
14	Branch offices
15	Interest rate related
16	Financial resource collection
17	Deprived sector and directed lending
18	Up gradation, Expansion, and Merger & Acquisition
19	AML/CFT
20	Financial Customers Protection and Financial literacy
21	Miscellaneous

Some points under the "Miscellaneous" heading are also related to credit and, therefore, to monetary policy. These include the bank rate, standby liquidity facility, lender of last resort, and refinancing. In this way, monetary policy instruments also become part of regulatory provisions, making it challenging at times to separate monetary policy from regulatory measures.

After the global financial crisis of 2007/08, which originated in the US financial system, the world adopted the Basel III regulatory framework, which places a stronger emphasis on macroprudential regulations. In line with this, NRB introduced the Capital Adequacy Framework in 2015 for commercial banks, with national-level development banks required to follow this framework starting in 2020/21. BASEL III has introduced the concepts like capital conservation buffer (2.5%)¹, counter cyclical buffer (0-2.5%)²,

1 The capital conservation buffer was introduced to ensure that banks have an additional layer of usable capital that can be drawn down when losses are incurred.

2 A countercyclical capital buffer would raise banks' capital requirements during economic expansions, with banks required to maintain a *higher* capital-to-asset ratio when the economy is performing well and loan volumes are growing rapidly. Conversely, it would require a *lower* capital-to-asset ratio during recessions (<https://www.stlouisfed.org/open-vault/2020/february/what-is-countercyclical-capital-buffer-ccyb>)

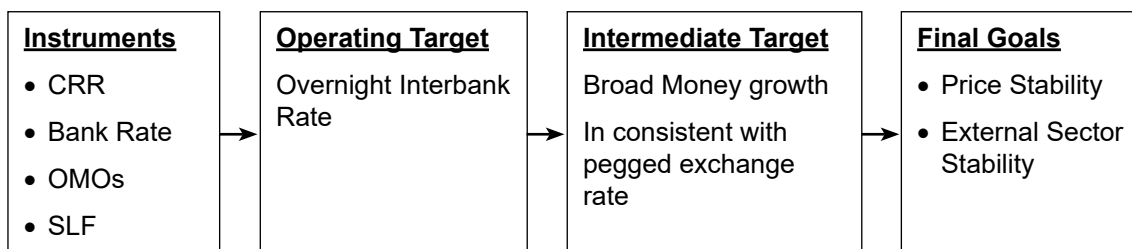
leverage ratio³, liquidity coverage ratio (100%)⁴, net stable funding ratio⁵. All of these macro prudential regulatory measures influence the credit availability as well as money multipliers in the economy.

3. Monetary Policy Formulation and Implementation Practices

NRB has been formulating and implementing monetary policy since 1965. Initially, it used direct monetary policy instruments, such as setting interest rates for deposits and loans, until 1989. Since then, in alignment with the financial liberalization policy, NRB has adopted indirect monetary policy instruments, with a particular focus on open market operations and, more recently, the interest rate corridor. Open market operation is the sale and purchase of securities, normally government securities, to and from the counterparties, i.e. bank and financial institutions. OMO includes four different instruments such as outright purchase, outright sales, repo and reverse repo for transacting government securities.

Monetary policy is broadly formulated based on the monetary targeting framework, as shown in Figure 1. To achieve the final goals of price stability and external sector stability, as mandated by the NRB Act 2002, monetary policy uses the growth of broad money as an intermediate target and the excess reserves of BFIs as an operating target, up until 2019/20. Since 2020/21, the overnight interbank rate of BFIs has been adopted as the operating target of monetary policy, aiming to strengthen the interest rate corridor mechanism for conducting monetary policy.

Figure 1: Nepal's Monetary Policy Framework

Since 2016/17, NRB has begun using the interest rate corridor for monetary management, with the intention of moving toward an interest rate targeting framework. In the interest rate corridor system, the monetary policy aims to maintain short-term interest rates close to the policy rate, allowing fluctuations within the corridor. In this system, the repo rate serves as the policy rate, which is set at 5.0

3 The leverage ratio is defined as the capital measure divided by the exposure measure, expressed as a percentage. The capital measure is tier 1 capital and the exposure measure includes both on-balance sheet exposure and off-balance sheet items. It is basically a ratio to measure a bank's financial health. The higher the tier 1 leverage ratio, the higher the likelihood of the bank withstanding negative shocks to its balance sheet. Basel III established a 3 percent minimum requirement for the leverage ratio while it left open the possibility of making the threshold even higher for certain systematically important financial institutions (<https://www.moneycontrol.com/news/business/moneycontrol-research/explainer-why-leverage-ratio-is-so-important-for-banks-4079521.html>).

4 The liquidity coverage ratio (LCR) refers to the proportion of highly liquid assets held by financial institutions, to ensure their ongoing ability to meet short-term obligations. The LCR is calculated by dividing a bank's high-quality liquid assets by its total net cash flows, over a 30-day stress period (<https://www.investopedia.com/terms/l/liquidity-coverage-ratio.asp>).

5 The net stable funding ratio is a liquidity standard requiring banks to hold enough stable funding to cover the duration of their long-term assets. Banks must maintain a ratio of 100% to satisfy the requirement (<https://www.risk.net/definition/net-stable-funding-ratio-nsfr>).

percent for the fiscal year 2024/25. The rate at which the standing liquidity facility (SLF) is available acts as the ceiling of the corridor, with the SLF currently set at the bank rate of 6.5 percent. The rate set for deposit collection serves as the floor of the corridor, which is currently set at 3.0 percent. The main objective of the interest rate corridor is to keep short-term interest rates, such as the interbank rate and Treasury bill rates, within the band, with the goal of guiding long-term interest rates along a desired path.

With the enactment of the new NRB Act 2002, NRB began systematically formulating monetary policy with public announcements, moving away from the practice of making decisions as needed. Since 2002/03, NRB has been formulating monetary policy with a public announcement at the beginning of each fiscal year. Starting in 2004/05, NRB began conducting a half-yearly review of monetary policy, and since 2017/18, it has been conducting quarterly reviews, making changes to policy provisions as deemed necessary.

The Economic Research Department drafts the monetary policy statement in close coordination with other relevant departments and stakeholders. The final endorsement and approval are made by the Board of Directors of NRB. After approval, the Governor announces or releases the monetary policy statement. In formulating monetary policy, the macroeconomic situation, as well as the condition of the banking system, is assessed, and potential scenarios for achieving the final goals are estimated. To attain the desired final goals, monetary policy adjusts policy instruments accordingly. The implementation process then begins, with policy instruments being put into action, and the movement of operating, intermediate, and final goals is regularly monitored. The monetary policy aims to maintain the operating target at the desired level to support the intermediate target. It is expected that keeping the intermediate target on the desired path will help achieve the targeted final goals, which are influenced by various factors within the economy.

4. Complementary vs Contradiction

Regulatory provisions and monetary policy are interrelated in several dimensions. Regulatory provisions target the banking system, through which monetary policy transmits. Except in a few cases or situations, both policies generally support each other in achieving their respective objectives in the economy.

A stable financial system is essential for the effective transmission of monetary policy. Regulatory provisions help maintain the stability of both the banking and financial systems. Therefore, regulations and monetary policy often complement each other. However, in some cases—especially during a recession—monetary policy goals may contradict with regulatory provisions. During a recession, monetary policy aims to stimulate credit expansion in the economy, but regulatory provisions such as the capital adequacy ratio, loan loss provisioning, and the credit-to-deposit (CD) ratio may prevent such expansion. During these times, coordination between these policies is crucial.

The effectiveness of regulatory provisions depends on effective inspection and supervision, as well as self-regulation within the banking system. This can sometimes be lacking, given the highly profit-seeking motives of BFIs. There is a trade-off between profit levels: On one hand, a minimum level of profit is necessary for the sustainability and stability of the banking system. On the other hand, excessive focus on profit can lead to highly risky lending behavior, which may jeopardize the stability

of the system. In this way, the banking system faces a double-edged sword. The transmission of monetary policy, which relies on the health of the banking system, is therefore affected by it.

The effectiveness of monetary policy depends on the banking system's response, as well as its coverage and outreach. In cases of low access to finance and financial exclusion, monetary policy may be less effective—this is particularly the case in Nepal, especially in rural areas and the informal sector. In such cases, the impact of monetary policy may not be felt by those outside the formal banking system. More stability-oriented regulatory provisions may not extend the reach of monetary policy. Expanding outreach, however, is costly and can sometimes negatively affect the stability of the banking system. Thus, a delicate balance between maintaining stability and increasing access to finance is essential when formulating policy.

Monetary policy in Nepal sometimes faces the "impossible trinity" dilemma—simultaneously achieving a pegged exchange rate, an independent monetary policy, and capital mobility is not possible. Although Nepal's capital account is not legally convertible, informal capital flows in an increasingly integrated world, driven by information technology, cannot be ruled out. Furthermore, given the pegged exchange rate regime, inflows of remittances, FDI, and foreign aid can create abundant liquidity in the economy, which is difficult and costly to manage. Such situations can have spillover effects on the banking system, which regulatory policy must also address.

Moreover, the final goals of monetary policy—price stability and external sector stability—are heavily influenced by external factors that lie beyond the control of monetary policy. For example, Nepal's inflation is largely influenced by Indian inflation due to the open border and pegged exchange rate regime. Similarly, the inflows of remittances, exports, imports, FDI, and foreign aid—factors with monetary implications and impacts on the external sector—are affected by many external factors. The external sector situation, in turn, impacts the banking system.

While the main legal goals of monetary policy in Nepal are price stability and external sector stability, the government's desire to achieve higher economic growth cannot be ignored by monetary policy. Monetary policy also seeks to support the goal of economic growth. However, sometimes, economic growth and macroeconomic stability may conflict, forcing monetary policy to face a dilemma. As Dabrowski (2016) notes, "inflation and monetary conditions have an impact on financial intermediation and financial stability, which are the concerns of regulations and their effectiveness." Inflationary situations tend to distort the financial intermediation process by increasing uncertainties in economic decisions.

A normally stable macroeconomic environment is considered conducive to financial stability. However, as demonstrated by the global financial crisis of 2007/08, financial distress can occur even in the presence of price stability, necessitating stringent regulations for the banking system.

With the emergence of the COVID-19 pandemic, both regulatory and monetary policies have moved in the same direction to ease credit flows in the economy and revive economic activities. Along with a loose monetary policy, regulatory provisions have been relaxed to revive the economy, which has been severely impacted by the pandemic. In such cases, the direction of these policies is often dictated by the circumstances. However, regulatory relaxation carries increasing risks to financial stability, which has been shown in recent time in Nepalese banking system.

5. Conclusions

This article has discussed the regulation of BFIs and the practices and provisions of monetary policy in Nepal. Both regulatory decisions and monetary policy are made by the central bank, NRB. Regulation aims to maintain financial stability, while monetary policy focuses on achieving macroeconomic stability, particularly price stability and external sector stability. The effectiveness of regulatory provisions depends on a robust inspection and supervisory system, as well as self-regulation by the BFIs. The profit-maximizing motives of banking institutions can sometimes bring instability to the system, while a lack of profitability threatens sustainability. Therefore, a proper balance between profit and stability is essential.

In Nepal, the formulation of regulatory provisions and monetary policy occurs simultaneously. Regulatory provisions for the upcoming year or quarter are included in the monetary policy statement and its quarterly reviews, and they are implemented through the issuance of circulars and directives for BFIs. Regulatory provisions and monetary policy generally complement each other, but in some cases, they may contradict. Therefore, close coordination between regulations and monetary policy is necessary to maintain both financial and price stability by reinforcing synergies between the two, depending on the situation.

Nepal's monetary policy framework is still evolving and faces constraints such as the pegged exchange rate regime, an open border, external exposure, and insufficient financial inclusion. These constraints must be considered when formulating both monetary policy and regulatory provisions. Additionally, the positive effects of monetary policy depend on the response of BFIs and the coverage of the financial system. An inclusive financial system is needed for effective monetary policy transmission without compromising the stability of the banking system. Therefore, both stability and inclusion require a balance in the formulation of both monetary policy and regulatory provisions. ■

Member, National Planning Commission

References

- Dabrowski, Marek (2016). *Interaction between Monetary Policy and Bank Regulation*, Center for Social and Economic Research, Warsaw, Retrieved from <https://case-research.eu/sites/default/files/publications/S%26A%20480.pdf> on 20 June 2021.
- Gerba, Eddie and Macchiarelli, Corrado (2015). *Interaction between Monetary Policy and Bank Regulation: Theory and European practice*. The London School of Economics and Political Science, Retrieved from <http://eprints.lse.ac.uk/68344/1/sp-10.pdf> on 20 June 2021.

Risk Analysis in Banking Sector

Ashok Ghimire

What is Risk ?

Risk is unpredictable circumstances arises inherently in business that adversely affect business organization; it has ability of posing probability of loss to business. The search for profitable activities almost invariably entails risk. It reflects variability: How much do company outcomes deviate from the expected value? A measure of variability between possible outcomes and expected value of business is risk. It is complex and multi-faceted phenomenon. A variety of measures have been used to capture different facets of risk. Risk is an essential part of the business. The risk involved in a business that can be reduced to some extent but it is impossible to eliminate the overall risk involved in business.

Business risk can be defined as the possibility of occurrence of any unfavorable and unpredictable condition that has potential to minimize profit or maximize loss of business. It means business risks are those factors that increase the chances of losses in a business or reduce opportunities of profit. Every business has some component of risk which varies in severity based on the type of business and situation arises. A large company may carry more risk as compared to small scale businesses. They are of different types and originate from different situations. They originate due to the uncertainty arising out of various factors influenced by sales volume, per-unit price, input costs, competition, and the overall economic climate and government regulations. For example economic causes of

business risk arise from changes in the different economic factors such as increasing competition, changing market conditions and increase in price of raw materials, production cost and wages.

What is Risk Analysis?

Risk analysis involves examining how company outcomes and objectives might change due to the impact of any risk event. Once the risks are identified, they are analyzed to identify the qualitative and quantitative impact of the risk on the project so that appropriate steps can be taken to mitigate them. Risk analysis is the process that figures out how likely risk will arise in any project; it studies the uncertainty of potential risks and how they would impact the project in terms of time, cost, schedule, quality and quantity. A risk analysis monitors a project's performance-from start to completion to eliminate or minimize loss or business failure. The causes of risks vary depending on the type, complexity and duration of the project. Goals of a project risk analysis include identifying potential threats and evaluating the consequences, while planning mitigation measures.

Risk Analysis in Banking Sector

Risk analysis is the study of the underlying uncertainty of a given course of action and refers to the uncertainty of forecasted cash flow streams, the variance of portfolio or stock returns, the probability of a project's success or failure, and possible future economic states in banking sector. *Risk and return are two sides of a coin. There is a general saying, "if there is no*

risk there is no return.” Risk and return measure the performance of any organization. It is a key factor of financial sectors. For any investment decision, the investors should calculate the rate of return and their risk

Banks are subjected to a wide array of risks in the course of their operations. The major risks in banking business so called ‘banking risks’, as commonly referred, are listed below:

- Liquidity Risk
- Interest Rate Risk
- Market Risk
- Credit or Default Risk
- Operational Risk

In general, banking risks fall into three categories: financial, operational, and environmental (As per *Analyzing Banking Risk; A Framework for Assessing Corporate Governance and Risk Management by World Bank Group*)

1. **Financial Risks:** They are subject to complex or interdependent factors that may significantly increase a bank’s overall risk profile. Financial risks in turn comprise two types of risk: traditional and treasury. Traditional risks-including balance sheet and income statement structure, credit, and solvency etc. can result in loss for bank, if they are not properly managed. Treasury risks, based on financial arbitrage can result in profit, if the arbitrage is correct but it can result in loss if it the arbitrage is incorrect. *Arbitrage is buying and selling of assets, stock and commodities in different markets to generate profit.* The main categories of treasury risk are liquidity, interest rate, currency, and market risks.
2. **Operational Risks:** They are subject to a bank’s overall business processes, policies, procedures and system that may significantly increase a bank’s overall risk profile. It includes potential impact of compliance

with bank policies and procedures, internal systems and technology, information security, measures against mismanagement and fraud etc., they should be closely monitored and assessed. Another aspect of operational risk encompasses the bank’s strategic planning, corporate governance and organization structure, management of staff and internal resources, product development, knowledge development and customer satisfaction concerns.

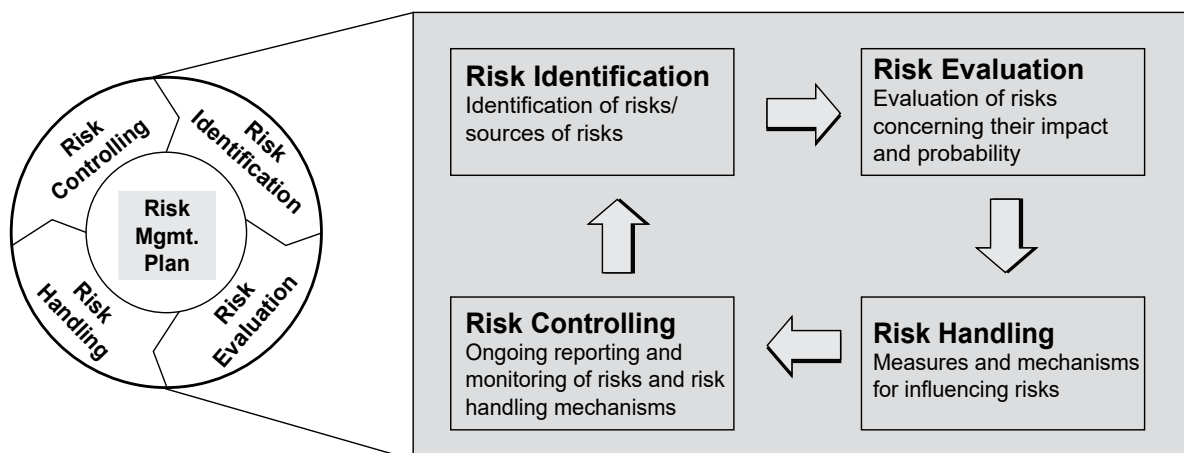
3. **Environmental Risks:** They are associated with a bank’s business environment including micro and macro environmental factors that may significantly increase a bank’s overall risk profile. Micro environmental factors include competitors, customers, government agency, media and other stakeholders. Macro environmental factors include economic, socio-cultural, political-legal and technological. For example economic environmental factors comprises economic policies-monetary and fiscal; industrial polices, investment opportunity, healthy competition, pricing policy, general income level, saving propensity etc. These days increasingly, money laundering and cybercrime dominate the attention of management. Environmental risks therefore include all types of external risks that could threaten bank’s operations and undermine its ability to continue business in changing context.

Risk Analysis Process:

1. *Risk Identification:* identification of risks and sources of risks
2. *Risk Evaluation:* evaluation of risks concerning their impact and probability
3. *Risk Handling:* measures and mechanisms for influencing risks
4. *Risk Controlling:* ongoing reporting and monitoring of risks and risk handling mechanism

Elements of the Risk Management Process

As per **Risk Management Guidelines:** Risk assessment process should include risk identification, analysis and evaluation.

Risk Identification: Institutions should identify the nature of risk, sources of risk, cost of risk, areas of impacts, events, their causes, and their potential consequences.

Risk Analysis: It involves developing an understanding of the risk. It provides an input to risk evaluation and to decisions on the most appropriate strategies and techniques for risk treatment. Risk analysis can be undertaken with varying degrees of detail, depending on the nature of risk, severity of risk; and the information, data and resources available. Analysis should be quantitative and qualitative in nature. To the maximum possible extent, financial institutions should establish systems/models.

Risk Evaluation: It is undertaken to assist in making decisions, based upon the outcomes of risk analysis, about which risks need treatment and the priority for treatment implementation. Risk evaluation mainly involves comparing the level of risk found during the analysis process with the financial institution's risk appetite, risk tolerance level and regulatory limits. Based on this comparison, the need for appropriate treatment should be considered.

Risk Analysis Tools and Techniques:

As per *Analyzing Banking Risk; A Framework for Assessing Corporate Governance and Risk Management* by **World Bank Group**.

Risk Analysis Tools

Various risk analysis tools are used to assess risk. The tools including questionnaires and excel models that could easily be adapted to any banking environment. These often consist of a series of spreadsheet-based data-input tables that enable an analyst to collect and manipulate data systematically.

1. Questionnaires and Data-Input Tables
2. Calculation of ratio
3. Financial analysis
4. Graphs and charts

Risk Analysis Techniques:

1. **Ratio Analysis:** Ratios are a basic tool for financial analysis; they are essential to assess the effectiveness of a bank's risk management. Changes in ratios over time offer a dynamic view of bank performance. It is good practice to compare bank's financial ratios with those of its major competitors. Typically, the analyst should study whether financial ratios are above or below industry norms. In some cases, evaluating a bank's

past performance provides basis for forward-looking analysis. However, for a bank making a major acquisition or divestiture, for a new financial institution, or for a bank operating in a volatile environment, past performance may be less relevant to future performance. An analyst should evaluate financial information based on the following:

- Financial institution's goals
- Banking industry norms
- Economic conditions
- Experience

2. **Common-Size Analysis; Balance Sheet**

Structure: An analytical technique of great value is common-size analysis, which is achieved by converting all financial statement items to a percentage of a given financial statement item, such as total assets or total revenue. The structure of the balance sheet may vary significantly depending on the bank's business orientation, market environment, customer mix, or economic environment. The composition of the balance sheet is normally a result of risk management decisions.

The analyst should be able to assess the risk profile of the business simply by analyzing the relative share of various assets and changes in their proportionate share over time. Common-size analysis can be used effectively on the income statement as well. The emphasis in the income statement would be on the sources of revenue and their sustainability. A question worth asking pertains to the proportion of income earned in relation to the amount of energy invested through the deployment of assets

3. **Cross-Sectional Analysis:** Ratios are not meaningful on their own, which is why financial analysts prefer trend analysis (the monitoring of a ratio or group of ratios over time) and comparative analysis (the

comparison of a specific ratio for a group of companies in a sector or for different sectors). This comparison becomes a useful tool in establishing benchmarks for performance and structure. Cross-sectional analysis of common-size financial statements makes it easier to compare an entity to other entities in the same sector, even though the entities might be of different sizes and operate in different regions. Analyst must be realistic when comparing entities, because size does influence business results, and entities are seldom exactly the same.

4. **Trend Analysis:** The trend of an amount or a ratio, which shows whether it is improving or deteriorating, is as important as its current absolute level. Trend analysis provides important information regarding historical performance and growth. It can be of great assistance as a planning tool for management. In addition, past trends are not necessarily an accurate predictor of future behavior, especially if the business environment changes.

An analysis of balance sheets can be performed to determine growth rates and the type of structural changes that have occurred in a bank. Banks that grow too quickly tend to take unjustified risks and their administrative and management information systems often cannot keep up with the rate of expansion. Banks that grow too slowly can likewise take risks that are unusual or poorly understood by them. Even well-managed banks can run into risk management problems arising from excessive growth, especially concerning management of their working capital.

5. **Regression Analysis:** Regression analysis uses statistical techniques to identify relationships (or correlations) between variables. Examples of such a relationship could be sales and medium-term trade

finance over time. In addition to analyzing trends over time, regression analysis enables analytic review as well as identification of items or ratios and the statistical relationships between ratios and variables.

Conclusion:

It has been said that risk rises exponentially with the pace of change but that bankers are slow to adjust their perception of risk. In practical terms, this implies that the market's ability to innovate is often greater than its ability to understand and properly accommodate the accompanying risk. Traditionally, banks have seen the management of credit risk as their most important task but as banking has changed and the market environment has become more complex and volatile, awareness has developed of the critical need to manage exposure to operational, financial and other risks. However, understanding and managing risk has become challenging due to competitive and volatile market and ever changing banking environment.

The changing banking environment presents major opportunities for banks but also entails complex, variable risks that challenge traditional approaches to bank management. An established, explicit, and clear risk management strategy and a related set of policies with corresponding operational targets is needed. Higher management authority with dedicated team should be made responsible for managing risk. Further, they must formulate and implement risk management policies and procedures to deal with various risks of banks. ■

Executive Business Officer, Nepal Television

References:

- Adhikari Pashupati: Risk and Return Analysis of Commercial Banks (2018), Nepal: retrieved by <https://www.academia.edu/42459416> on Dec 2, 2024
- A Framework for Risk Management - Harvard Business Review: retrieved by <https://hbr.org/1994/11/a-framework-for-risk-management> on Jan 2, 2025
- Analyzing Banking Risk; A Framework for Assessing Corporate Governance and Risk Management (2012): World Bank Group:retrieved by <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33860> on Dec 25, 2024
- Bhattra Yuga Raj: Effect of Credit Risk on Performance of Nepalese Commercial Banks-NRB Economic Review (2016) :retrieved by https://www.nrb.org.np/red/vol28-1_art3 on Nov 5, 2024
- Chandra Prasanna (2002). Projects Planning, Analysis, Financing, Implementation, and Reviw, Fifth Edition, Tata McGraw-Hill Publishing Company Limited.
- Greuning Hennie Van and Iqbal Zamir: Risk Analysis of Islamic Banks. World Bank, Washington DC: retrieved by <https://www.academia.edu/47680279> Dec 2, 2024
- Kandel Laxman Raj: Risk and Return Analysis of Commercial Banks of Nepal. Prabha Journal (2018): retrieved by <https://www.nepjol.info/index.php/pravaha/article/view/20231/16623> Nov 4, 2024
- Major risks for Banks, Overview, Regulations and Examples: retrieved by <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/finance/major-riskson> Dec 6, 2024
- Risk Management Guideline for Banks and Financial Institutions-Nepal Rastra Bank (2018): retrieved by <https://www.nrb.org.np/bsd/risk-management-guidelines-2018/> on Jan 2, 2025
- Subedi Phul Prasad: Risk Management Practices Evidences from Commercial Banks of Nepal (2019): retrieved by <https://www.academia.edu/39883577/> Jan 3, 2025

Risk of Stock Price Crash on Adopting Expected Credit Losses (ECL)

Bidur Luitel

Global research findings suggest that implementation of ECL approach is beneficial for commercial banks. Study conducted by Jin and Wu (2022) reveals that switching to the ECL model decreases the risk of stock price crash of the commercial banks with contrary effect to the microfinance.

Background

Financial institutions are of great importance to a country's financial system, but they are also the main contributors to systemic financial risk. Crash in the stock price of banks will bring about a chain reaction in the stock market, escalating volatility, price changes and decreasing lending capacity of the Banks. Bank investors have long been concerned about the extreme declines in the stock price of banks. In the aftermath of the 2007–2008 financial crisis, some stakeholders attributed its occurrence to International Accounting Standard 39–Financial Instruments: Recognition and Measurement (IAS 39). Specifically, the incurred credit loss model (ICL model) under IAS 39 has a procyclical effect and has been accused of being too little too late. The Financial Stability Board (FSB) specifically referred to the effect of loan losses in the crisis and called on the International Accounting Standards Board (IASB) and the Financial Accounting Standards Board (FASB) to reconsider the ICL model. To respond to public concerns about IAS 39, the Boards began deliberations about loan loss accounting in 2009, and on July 24, 2014, the IASB promulgated

IFRS 9 for financial instruments, which is effective for years beginning on or after January 1, 2018. The major change between IAS 39 and IFRS 9 is the model used for the recognition of financial asset impairments. IFRS 9 requires companies to use the expected credit loss model (ECL model) to recognize impairments.

The updated standard of NFRS 9: Financial Instruments (in line with IFRSs 2018) was pronounced by Institute of Chartered Accountants of Nepal (ICAN) to be effective from Shrawan 1, 2078 (16th July 2021). However, due to various reasons including challenges posed by emergence of COVID, limited time availability and lack of technical expertise, full implementation of NFRS 9 was deferred till FY 2080/81, for banks and financial institutions. Hence, the provisions of NFRS 9 that includes expected credit loss, is fully effective from F.Y. 2081/82. Additionally, Nepal Rastra Bank (NRB) has also issued NFRS 9- Expected Credit Loss Related Guidelines, 2024 which instructed to be adopted within the requirements of NFRS 9 that requires the bank to change from extant Incurred Loss Method to Expected Credit Loss (ECL) Model.

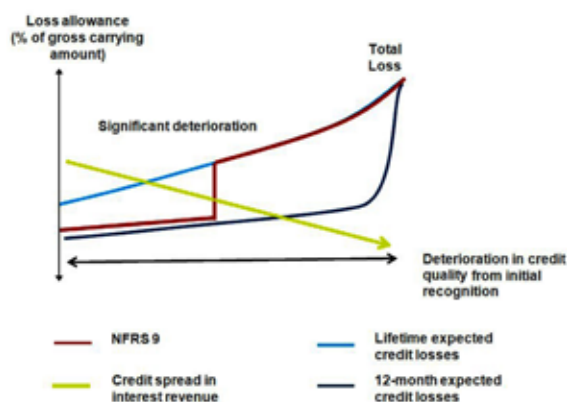
The Change

The shift from the ICL model to the ECL model is considered to be “the biggest change ever to bank accounting”. It completely changes banks' accounting for the impairment of financial assets. The NRB age-based provisioning and

ICL model emphasizes the trigger events, and banks are required to recognize impairments only when objective evidence indicates the loss has already been incurred (like default past due, misuse of the funds etc). The ECL model results in early recognition of credit losses because it considers not only the losses that have already been incurred but also expected future credit losses by employing a forward-looking model.

Even in the absence of trigger events, if a bank expects losses due to microeconomic or macroeconomic conditions, it should recognize impairments. Specifically, banks should recognize the “first-day loss” in the initial stage. In Stage 2 and Stage 3, so long as the credit risk increases significantly, the credit loss is recognized throughout the lifetime of the financial assets in the absence of objective impairment evidence.

Theoretically, recognizing impairments in advance and evenly amortizing loss allowances decrease the accumulated release of bad news and lower the likelihood of a future crash. Onali and Ginesti (2014) provide preliminary evidence on the market reaction to IFRS 9 adoption using a cross-country event study. Covering the period of the standard-setting process of IFRS 9 from 2009 to 2014, Onali(2021) show that adoption of the ECL model leads to more effective market discipline. Loan loss provision is the most important accrual for banks. However, the IASB did not provide a detailed rule for judging whether the credit risk has increased significantly; in

other words, IFRS 9 gives management a high level of discretion. In the absence of proper disciplining mechanisms or rules, managers may make use of the increased flexibility that the accounting standards allow, to engage in opportunistic behaviors. This phenomenon is especially prominent in emerging markets with weak law enforcement. Given the competing forces at work, it is not clear ex ante how the shift from the ICL to the ECL model would affect banks’ future stock price crash risk.

IFRS 9 is the result of supranational regulatory efforts, which mitigates concerns that banks actively influence the content of the ECL model and the timing of its adoption.

How Banks will do Provisioning Under ECL Model?

Credit risk is the possibility of losses associated with changes in the credit profile of borrowers or counterparties. Risk can be measured along two dimensions: expected loss and unexpected loss. Expected loss is the average rate of loss expected from a loan portfolio. Losses above the expected levels are usually referred to as unexpected losses (UL). Expected credit loss is intended to set reserve requirements for doubtful accounts, loan pricing, estimation of credit cost and for calculation of risk adjusted profitability. The capital cushion is required to absorb the unexpected loss which is long term in nature as capital cannot be raised immediately. ECL is defined as losses anticipated on a credit exposure / credit portfolio due to defaults expected to occur during the normal course of business. It is clear that transition to NFRS 9 will entail a major change in the approach and provision amount that banks and FIs would be required to hold for their portfolios.

The major inputs of ECL are:

- a) Probability of Default (PD),
- b) Exposure at Default (EAD) and
- c) Loss Given Default (LGD).

PD is the estimate of the likelihood of default over a given time horizon. Exposure at Default (EAD) provides estimate of the exposure at a future default date, taking into account expected changes in the exposure after the reporting date, including repayments of principal and interest and expected drawdowns on committed facilities. The third driver - LGD is the estimate of the percentage loss arising on default. It is based on the difference between the contractual cash flows due and those that the lender would expect to receive, including those from any collateral. It is usually expressed as a percentage of EAD. IFRS 9 ECL based provisioning norms require institutions to use Point-in-Time (PIT) projections of PDs, LGDs and EADs. The new financial accounting system require banks and FIs to internally model the key elements of their credit risk losses and thereby derive more risk sensitive measures for loan loss provisions. In accordance with the requirement of the new standards all 3 risk drivers need to be forward looking. The new framework also requires the use of credit-adjusted effective interest rate (EIR) to discount the estimated cash flows in order to factor in the time value of money.

Overview of the Model

The new standard outlines a ‘three-stage’ model (‘general model’) for impairment based on changes in credit quality since initial recognition:

Stage 1 includes financial instruments that have not had a significant increase in credit risk since initial recognition or that have low credit risk at the reporting date. For these assets, 12-month expected credit losses (‘ECL’) are recognized and interest revenue is calculated on the gross carrying amount of the asset (that is, without deduction for credit allowance). 12-month ECL are the expected credit losses that result from default events that are possible within 12 months after the reporting date. It is not the expected cash shortfalls over the 12-month period but the entire credit loss on an asset weighted by the

probability that the loss will occur in the next 12 months.

Stage 2 includes financial instruments that have had a significant increase in credit risk since initial recognition (unless they have low credit risk at the reporting date) but that do not have objective evidence of impairment. For these assets, lifetime ECL are recognized, but interest revenue is still calculated on the gross carrying amount of the asset. Lifetime ECL are the expected credit losses that result from all possible default events over the expected life of the financial instrument. Expected credit losses are the weighted average credit losses with the probability of default (‘PD’) as the weight.

Stage 3 includes financial assets that have objective evidence of impairment at the reporting date. For these assets, lifetime ECL are recognized and interest revenue is calculated on the net carrying amount (that is, net of credit allowance).

The ECL model relies on a relative assessment of credit risk. This means that a loan with the same characteristics could be included in Stage 1 for one entity and in Stage 2 for another, depending on the credit risk at initial recognition of the loan for each entity. Moreover, an entity could have different loans with the same counterparty that are included in different stages of the model, depending on the credit risk that each loan had at origination.

An entity should apply a definition of default that is consistent with the definition used for internal credit risk management purposes for the relevant financial instrument, and it should consider qualitative factors (for example, financial covenants), where appropriate. However, there is a rebuttable presumption that default does not occur later than when a financial asset is 90 days past due, unless an entity has reasonable and supportable information to demonstrate that a more lagging default criterion is more appropriate.

The '90 days past due' rebuttable presumption is supposed to serve as a backstop for those cases where no additional information can be obtained. The purpose of the rebuttable presumption is not to delay the default event until the financial asset becomes 90 days past due, but to ensure that entities will not define default later than that point without reasonable and supportable information.

Exploring the General Model: Assessing a Significant Increase in Credit Risk

When assessing whether the credit risk on a financial instrument has increased significantly since initial recognition, management looks at the change in the risk of a default occurring over the expected life of the financial instrument rather than the change in the ECL. An entity should compare the risk of a default as at the reporting date with the risk of a default occurring on the financial instrument as at the date of initial recognition. If management chooses to make the assessment by using PD, generally a lifetime PD (over the remaining life of the instrument) should be used. However, as a practical expedient, a 12-month PD can be used if it is not expected to give a different result to using lifetime PDs.

In order to perform the assessment all information available should be taken into account. When the financial instrument is collateralized, entities should assess significant increases in credit risk without considering the collateral. Nevertheless, when calculating ECL, the expected recovery from collateral should be taken into account.

The standard allows entities to make the assessment of changes in credit risk by using a 12-month PD where it would not be expected to give a different result to using lifetime PDs. This does not mean that the 12-month PD used for regulatory purposes can be used without adjustment.

Twelve-month expected credit losses used for regulatory purposes are normally based on

'through the cycle' ('TTC') probabilities of a default (that is, probability of default in cycle-neutral economic conditions) and can include an adjustment for prudence. PD used for IFRS 9 should be 'point in time' ('PiT') probabilities (that is, probability of default in current economic conditions) and do not contain adjustment for prudence.

However, regulatory PDs might be a good starting point, provided they can be reconciled to NFRS 9 PDs. Under IFRS 9, estimates of PD will change as an entity moves through the economic cycle. Under many regulatory models, as PD is calculated through the cycle, estimates are less sensitive to changes in economic conditions. Therefore, regulatory PDs reflect longer-term trends in PD behavior as opposed to PiT PDs.

The standard does not provide any guidance on how to adjust TTC PD to PiT PD. The process is complex and will require the use of judgement.

Credit Risk Modeling - Credit Cycles

There are some challenges in credit cycle modeling, and converting TTC to PIT approach. When credit risk folks depict credit cycle, and point in time modeling PIT conversations, they tend to picture a nice sine wave cycle, with fixed amplitude and frequency.

In reality, credit cycles are uncertain, very "pulse like" and no fixed frequency. Which leads to an interesting challenge when trying to construct the so-called Z cycles often used in TTC to PIT PD conversion models.

The Z index is supposed to tell us where we are in the credit cycle. Positive part of the cycle typically leads to a lower PIT PD than the TTC counterpart, and vice versa.

The challenge is, cycle over how long a history. This affects the average Z value used to construct a normalized and standardized Z, which is still cycle Z. This average is important.

Past cycles tend to have a frequency of 8-10 years (more or less). However since the 2008 global crisis, credit risk has been largely below historical average.

The Z of 2024 is likely to show we are still in the positive part of cycle as compared to average past five years. Which is true with respect to historical averages. And we still get PIT PD adjusted to below TTC PDs. The Central Bank of Nepal (NRB) has recommended using at least five-year historical data for calculating PDs.

Which leads to an interesting question :

- 1) How much history should be considered?
- 2) Or should history have some sort of weighting scheme.

For Nepalese context, we don't know the answer yet. We need to conduct some research and keep exploring the nature of cycles in the context of credit risk modeling, especially IFRS9.

Alignment with Risk Management

Under NFRS 9 the information that is captured in credit risk departments will feed and directly affect the levels of impairment to be recognised. For example, PD information captured will directly impact the decisions to determine correct categorisation of exposures into various provisioning stages and the calculation of expected losses. Following the same principles, judgments made by financial reporting functions, such as what constitutes significant increase in credit risk will impact the data that credit risk teams will have to collect to aid decision making and expected loss recognition by finance departments. Accordingly, BFIs are advised to review the interaction between credit risk and financial reporting departments and align processes, policies, and procedures to ensure coordination between the two departments and alignment of approaches to deliver a successful transition and ongoing reporting under NFRS 9 for its effective implementation.

The Benefits of ECL Based Provisioning

The ECL methodology takes into account the effect of historical PD trends as well as current and future economic scenarios and predictions. Thus, it significantly changes the bank's incentives by inclining them to manage and dispose of bad loans much more actively than the existing process.

Estimation of borrower level Probability of Default (PD) is the highlight of ECL based provisioning mainly for Stage 1 and Stage 2 accounts. Banks need to derive forward looking more recent PD estimates. The lifetime PDs are required for estimation of stage 2 loss provisions. Banks need to assess at each reporting date whether credit risk on a corporate loan facility has increased significantly since initial recognition. SICR (Significant Increase in Credit Risk) is a relative concept for classification of loans into stage 2 provisions. More objectively, it is done through changes in the risk of default at borrower level. The approach provides lot of flexibility to the bank and improves credit risk management capabilities. It allows banks to adopt simplified and sophisticated modeling strategies and hence creates incentives for banks to measure risk appropriately and is thus beneficial for ensuring financial stability.

Expected Effect on the Profitability and Risk of Stock Price Crash

On Profitability:

The implementation of ECL Model directly impacts profitability due to the earlier recognition of credit losses. Financial institutions are required to set aside higher provisions for potential losses, especially during periods of economic uncertainty or declining assets quality leading to lower net profits, especially in the initial years of adopting the ECL models. Since ECL models incorporate forward looking information, provisions becomes more sensitive

to macroeconomic forecasts and credit risk assessments increasing the volatility of earnings.

The ECL model under NFRS 9 not only affects the credit provision but also affects the recognition of interest income. Interest income under exposures classified as stage 1 and Stage 2 are recognized by applying effective interest rate to the gross carrying amount of financial asset (before deduction of loss allowances), and for exposures classified under stage 3, interest income is recognized on the net carrying amount which reduces the recognized interest income, leading to a direct and often significant reduction in profitability.

However, as per NRB guidelines published on 2081 Jestha 01, for exposures classified under stage 3, interest income shall be recognised on actual receipt basis.

On Stock Price Crash:

The ECL model has been shown to **reduce the risk of stock price crashes for commercial banks**, primarily due to improved financial transparency and risk management. Due to improved transparency in financial reporting facilitated by early recognition of credit risks, the sudden surprises that trigger the stock prices crashes may be reduced. Not only this, Nepalese commercial banks have also diversified loan portfolio i.e, mix of retail and corporate lending across various sectors backed by collateral and due to which it is more likely to spread risk across sectors and sustain the ECL adjustments. Also, due to the maintenance of stronger capital adequacy ratios by Nepalese commercial banks, ECL provisions are absorbed without severe financial strain. The adoption of ECL aligns Nepalese banks with global reporting practices, improving their credibility in the eyes of institutional investors and reducing market volatility.

The ECL model tends to **increase the risk of stock price crashes for microfinance**

institutions due to their unique characteristics and challenges due to the following reasons:

Microfinance institutions (MFIs) in Nepal primarily serve low-income borrowers with limited credit histories. ECL provisions, which rely on forward-looking estimates, can amplify the perception of risk in their portfolios, leading to higher volatility in reported earnings. Unlike commercial banks where exposures are backed by collateral, Microfinance lending are not collateral backed and often operate in lower capital reserves and has less diversified portfolios due to which sudden spikes in ECL provision is expected, especially during adverse economic conditions can significantly affect their probability and perceived solvency, raising stock price crash risk.

Challenges in Implementing ECL

- The ECL model requires extensive historical data on loan performance, default patterns, and macroeconomic variables. However, many Nepalese BFIs lack comprehensive and reliable datasets, especially for smaller institutions and rural credit portfolios.
- ECL requires forward-looking estimates of macroeconomic variables like GDP growth, inflation, and unemployment. In Nepal, reliable and consistent economic forecasting is limited.
- Uncertain economic forecasts make it difficult for BFIs to accurately adjust ECL estimates, increasing the risk of volatility in financial results.
- ECL provisions are sensitive to changes in macroeconomic conditions and forward-looking assumptions. This results in greater variability in financial statements, especially during economic downturns.
- Small sized BFIs, including microfinance institutions and cooperatives, often lack

the resources and technical infrastructure required for ECL compliance.

- The ECL model relies on statistical models for PD, LGD, and EAD estimation. Ensuring the accuracy and reliability of these models through back-testing and validation is complex.
- Errors in modeling or validation could lead to misstatements in financial results, undermining regulatory compliance and market confidence.
- ECL requires stress testing and scenario analysis to assess the impact of adverse economic conditions on credit risk. Many BFIs lack the tools and expertise for such analyses.

Facilitation Required from Different Regulators

The technical nature of ECL estimation requires expertise in areas like risk modeling, statistical analysis, and macroeconomic forecasting. Many BFIs in Nepal face a shortage of skilled personnel. In order to mitigate this, the BFIs/regulator requires training personnel in credit risk modeling, data analysis, and ECL estimation.

Regulators shall encourage:

- To invest in centralized data warehouses to improve historical data quality and availability.
- Provide clearer and more practical guidelines for ECL implementation, including transitional provisions for smaller institutions.
- Encourage shared resources, such as common data platforms, to reduce costs for smaller BFIs.
- Support institutions in adopting advanced IT systems for ECL calculations.
- Offer financial or tax incentives to offset the high initial implementation costs.
- Provide carve-outs wherever necessary.

Conclusion

To sum up, the new accounting standards aim to simplify and strengthen risk measurement apart from enabling the reporting of financial instruments in an efficient and forward-looking manner. The ECL-based provisioning is expected to enable banks to become more proactive in identifying credit impairment and making proper loss provisions. Early detection of significant increase in credit risk may incentivize banks for better credit portfolio planning and thereby reducing any further NPA burdens. It is anticipated that a forward-looking approach for identification of credit impairment and the estimation of ECL will provide timely and adequate accounting treatment of loss provisions. ■

Practicing Chartered Accountant

References

1. *Accounting Standards Board of Nepal, 2024, NFRS:9 Financial Instruments*
2. *Basel Committee on Banking Supervision, 2015, Guidance on accounting for expected credit losses*
3. *Central Bank of Nepal, 2024, b) NFRS 9- Expected Credit Loss Related Guidelines issued by NRB*
4. *IFRS Accounting, 2023, IFRS:9 Financial Instruments*
5. *Journal of Accounting and Public Policy, August 2022, Jin and Wu , Shifting from the incurred to the expected credit loss model and stock price crash risk*
6. *PWC publications, 2014, ifrs-in-depth-expected-credit-losses*
7. *www.ifrs.org_ fi-impairment/exposure-draft-2013, Expected-credit-losses-slides*

Terrorism and Proliferation Financing: Targeted Financial Sanction (TFS)

Rajesh Chemjong

Terrorism Financing:

Terrorism is a planned criminal act that aims to create fear in the public and further a political, religious, or ideological cause. It is designed to influence the government or intimidate the public.

Terrorist actions can include serious violence against a person, serious damage to property, endangering a person's life, creating a serious risk to the public's health and safety, disrupting an electronic system and so on. Terrorist incidents can be large or small, and can cause loss of life, destruction of property, widespread illness, injury, displacement of large numbers of people, etc.

Terrorism remains a significant threat to international peace, security and economic stability across all regions of the globe. Combating the financing of terrorism has for many years been a central element of the international community's response to this threat

Terrorism financing is the act of providing financial support to terrorists or terrorist organizations to enable them to carry out terrorist acts or to benefit any terrorist or terrorist organization. While funds may come from criminal activities, they may also be derived from legitimate sources, for example, through salaries, revenue from legitimate business or donations including through non-profit organizations.

Similar to money laundering, there are generally three stages in terrorism financing, they are; raising, moving and using funds.

Despite the various phases, the methods used to finance in terrorism are comparable, and sometimes even the same as those used to launder money. In both cases, the perpetrator seeks to misuse the financial or non-financial sectors for illegitimate purposes.

Terrorism activities cause harm that may be in the form of injury, loss or death to people affected by attacks or it may be in the form of economic destruction. Terrorists depend on money and funds to operate, plan and execute their attacks. Depriving them of the funds they need is one of the most important steps in combating terrorism. An effective CTF regime will prevent financial flows from benefitting terrorists, thus preventing them from inflicting harm.

Terrorists can raise funds from legitimate sources, like personal donations or business profits, or from criminal sources, like drug trafficking, fraud, or kidnapping. The funds are intended to be used to carry out terrorist acts or any act that causes death or serious bodily injury. Terrorists use techniques to evade authorities and protect the identity of their sponsors and beneficiaries. They may use the formal banking system, informal value-transfer systems, or physically transport cash, gold, and other valuables.

Generally, the key stages of TF are the raising of funds, the movement of funds, the storing of funds and the use of funds, which are as follows;

Disrupting and preventing terrorist financial flows is one of the most effective ways to fight terrorism. However, it can be difficult to detect and track funds raised from legitimate sources.

Since then, the terrorism threats have continued to evolve, from large terrorist organizations, to returning terrorist fighters and right-wing extremists. Funds flow cross-border to providing resources for nationally designated organizations, and many jurisdictions continue to suffer from persistent attacks from small cells and radicalized lone actors, drawing inspiration from a range of dangerous ideologies.

The FATF plays a central role in global efforts in combating terrorist financing, through its role in setting global standards to combat terrorist financing, assisting jurisdictions in implementing financial provisions of the United Nations Security Council resolutions on terrorism, and evaluating countries ability to prevent, detect, investigate and prosecute the financing of terrorism.

Proliferation Financing:

Proliferation is the manufacture, acquisition, possession, development, export, transshipment, brokering, transport, transfer, stockpiling or use of nuclear, chemical or biological weapons and their means of delivery and related materials (including both technologies and dual-use goods used for non-legitimate purposes), in contravention of national laws or, where applicable, international obligations. It includes technology, goods, software, services or expertise.

Proliferation financing is the act of providing money or financial services to support the development, purchase, or spread of weapons of mass destruction (WMD): Chemical weapons, Biological weapons, Nuclear weapons, and Radiological weapons. It also includes facilitating the trade of dual-use items, which are goods that can be used for both civilian and military purposes.

Proliferation financing refers to; the act of providing funds or financial services which are used, in whole or in part, for the manufacture, acquisition, possession, development, export, trans-shipment, brokering, transport, transfer, stockpiling or use of nuclear, chemical or biological weapons and their means of delivery and related materials (including both technologies and dual-use goods used for non-legitimate purposes), in contravention of national laws or, where applicable, international obligations.

Countries can integrate counter proliferation financing (CPF) measures into their Anti-Money Laundering (AML) and Countering the Financing of Terrorism (CFT) frameworks. This helps financial institutions and other businesses identify and report suspicious activities.

The proliferation of weapons of mass destruction pose a significant threat to international peace and security, as identified by relevant United Nations Security Council Resolutions (UNSCRs). FATF Recommendations require countries and the private sector to;

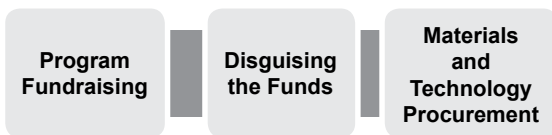
- (i) identify, and assess the risks of potential breaches, non-implementation or evasion of the targeted financial sanctions related to proliferation financing, and
- (ii) take appropriate mitigating measures commensurate with the level of risks identified.

This will ensure that private sector entities and their supervisors are aware of the risks involved

in their businesses and professions, and do not unwittingly support or become part of proliferation financing networks or schemes, in contravention of the relevant obligations.

A report by the Centre for a New American Security (CNAS) described the financial elements of a WMD program which is broken down into three stages, they are;

Firstly, a proliferating country raises financial resources for in-country costs and then the proliferating state moves assets into the international financial system, often involving a foreign exchange transaction, for trade purposes. At last, the proliferating state or its agents uses these resources for procurement of materials and technology within the international financial system.

Proliferation financing will also ensure appropriate allocation of resources by countries and private sector entities, which is commensurate with the level of proliferation financing risks faced. According to the 2024 US National Proliferation Financing Risk Assessment, Russia and North Korea are the highest risk threat actors for proliferation financing

The Financial Action Task Force (FATF) requires countries to implement United Nations Security Council Resolutions (UNSCR) to prevent, suppress, and disrupt proliferation financing. The FATF also started in 2007 to consider the connection between Terrorism Financing (TF) and Proliferation Financing (PF).

Targeted Financial Sanctions:

Targeted Financial Sanctions (TFS) is a financial sanction that involves freezing assets and

prohibiting financial transactions with certain individuals, entities or groups. Targeted financial sanctions (TFS) are a type of financial sanction that restricts the access to funds and property for designated persons and entities. The purpose of TFS is to prevent terrorist financing and the proliferation of weapons of mass destruction. It can originate at the international level through the United Nations Security Council (UNSC) or at the supranational level through the EU.

TFS measures include freezing funds and other assets, prohibiting financial transactions with designated individuals, entities or items, prohibiting financial assistance or services related to designated individuals, entities or items, reporting any information about funds or assets owned or controlled by designated individuals or entities. It can be imposed at any time. The UNSC can take action to maintain or restore international peace and security under Chapter VII of the UN Charter.

The United Nations Security Council (UNSC) can take action to maintain or restore international peace and security under Chapter VII of the UN Charter. Sanctions measures, under Article 41, encompass a broad range of enforcement options that do not involve the use of armed force.

UNSC sanctions have taken several different forms in pursuit of a variety of goals. In terms of principal objectives sought by the UNSC, the use of sanctions can be grouped into five main categories, namely:

- Conflict resolution or support of democratic regimes
- The fight against terrorism
- Non-proliferation of nuclear weapons
- The protection of civilians (including human rights)
- Democratization, etc.

There are five main types of targeted sanctions, they are as follows;

- Assets Freeze
- Diplomatic
- Travel Ban
- Arms Embargo
- Commodity Interdiction, etc.

Sanctions of the UNSC have evolved over the years from broad economic and trade sanctions against states to targeted measures such as arms embargoes, travel bans and financial or commodity restrictions on states and non-state entities, including individuals

The FATF Recommendations related Targeted Financial Sanctions (TFS):

The Financial Action Task Force is an inter-governmental body established in 1989 by the Ministers of its member jurisdictions. The mandate of FATF is to set standards and to promote effective implementation of legal, regulatory and operational measures for combating money laundering, terrorist financing and the financing of proliferation, and other related threats to the integrity of the international financial system.

Targeted Financial Sanctions related to Terrorism and Terrorist Financing (Recommendation 6):

A. Objective:

Recommendation 6 requires each country to implement targeted financial sanctions to comply with the United Nations Security Council resolutions that require countries to freeze, without delay, the funds or other assets, and to ensure that no funds and other assets are made available to or for the benefit of; (i) any person or entity designated by the UNSC, or (ii) any person or entity designated by that country pursuant to Security Council resolution 1373 (2001).

It should be stressed that none of the obligations in this Recommendation is intended to replace other measures or obligations that may already be in place for dealing with funds or other assets in the context of a criminal, civil or administrative investigation or proceeding, as is required by Recommendation 4 i.e. confiscation and provisional measures.

B. Identifying and Designating Persons and Entities Financing or Supporting Terrorist Activities:

For resolution 1267 (1999) and its successor resolutions, designations relating to Al-Qaida are made by the 1267 Committee, and designations pertaining to the Taliban and related threats to Afghanistan are made by the 1988 Committee, with both Committees acting under the authority of Chapter VII of the Charter of the United Nations. For resolution 1373 (2001), designations are made, at the national or supranational level, by a country or countries acting on their own motion, or at the request of another country, if the country receiving the request is satisfied, according to applicable legal principles, that a requested designation is supported by reasonable grounds, or a reasonable basis, to suspect or believe that the proposed designee meets the criteria for designation in resolution 1373 (2001), as set forth in Section E.

C. Freezing and Prohibiting Dealing in Funds or other Assets of Designated Persons and Entities:

There is an obligation for countries to implement targeted financial sanctions without delay against persons and entities designated by the 1267 Committee and 1988 Committee (in the case of resolution 1267 (1999) and its successor resolutions), when these Committees are acting under the authority of Chapter VII of the Charter of the United Nations. For resolution 1373 (2001), the obligation for countries to take freezing action and prohibit the dealing

in funds or other assets of designated persons and entities, without delay, is triggered by a designation at the (supra-)national level, as put forward either on the country's own motion or at the request of another country, if the country receiving the request is satisfied, according to applicable legal principles, that a requested designation is supported by reasonable grounds, or a reasonable basis, to suspect or believe that the proposed designee meets the criteria for designation in resolution 1373 (2001), as set forth in Section E.

Countries should establish the necessary legal authority and identify domestic competent authorities responsible for implementing and enforcing targeted financial sanctions.

D. De-listing, Unfreezing and Providing Access to Frozen Funds or Other Assets:

Countries should develop and implement publicly known procedures to submit de-listing requests to the Security Council in the case of persons and entities designated pursuant to resolution 1267 (1999) and its successor resolutions that, in the view of the country, do not or no longer meet the criteria for designation. In the event that the 1267 Committee or 1988 Committee has de-listed a person or entity, the obligation to freeze no longer exists. In the case of de-listing requests related to Al-Qaida, such procedures and criteria should be in accordance with procedures adopted by the 1267 Committee under Security Council resolutions 1730 (2006), 1735 (2006), 1822 (2008), 1904 (2009), 1989 (2011), and any successor resolutions. In the case of de-listing requests related to the Taliban and related threats to the peace, security and stability of Afghanistan, such procedures and criteria should be in accordance with procedures adopted by the 1988 Committee under Security Council resolutions 1730 (2006), 1735 (2006), 1822 (2008), 1904 (2009), 1988 (2011), and any successor resolutions.

For persons and entities designated pursuant to resolution 1373 (2001), countries should have appropriate legal authorities and procedures or mechanisms to delist and unfreeze the funds or other assets of persons and entities that no longer meet the criteria for designation.

Countries should also have procedures in place to allow, upon request, review of the designation decision before a court or other independent competent authority.

For persons or entities with the same or similar name as designated persons or entities, who are inadvertently affected by a freezing mechanism (i.e. a false positive), countries should develop and implement publicly known procedures to unfreeze the funds or other assets of such persons or entities in a timely manner, upon verification that the person or entity involved is not a designated person or entity.

Countries should have mechanisms for communicating de-listings and unfreezing to the financial sector and the DNFBPs immediately upon taking such action, and providing adequate guidance, particularly to financial institutions and other persons or entities, including DNFBPs, that may be holding targeted funds or other assets, on their obligations to respect a de-listing or unfreezing action.

E. United Nations Designation Criteria:

The criteria for designation as specified in the relevant United Nations Security Council resolutions are:

- (a) Security Council resolutions 1267 (1999), 1989 (2011) and their successor resolutions.
- (b) Security Council resolutions 1267 (1999), 1988 (2011) and their successor resolutions
- (c) Security Council resolution 1373 (2001).

Targeted Financial Sanctions related to Terrorism and Terrorist Financing (Recommendation 7):

A. Objective:

This recommendation requires countries to implement targeted financial sanctions¹⁸ to comply with UNSC resolutions that require countries to freeze, without delay, the funds or other assets of, and to ensure that no funds and other assets are made available to, and for the benefit of, any person or entity designated by UNSC, pursuant to Security Council resolutions that relate to the prevention and disruption of the financing of proliferation of weapons of mass destruction.

B. Designations:

Designations are made by the Security Council in annexes to the relevant resolutions, or by the Security Council Committees established pursuant to these resolutions. There is no specific obligation upon United Nations Member States to submit proposals for designations to the Security Council or the relevant Security Council Committee(s). However, in practice, the Security Council or the relevant Committee(s) primarily depends upon requests for designation by Member States.

Countries could consider establishing the authority and effective procedures or mechanisms to propose persons and entities to the Security Council for designation in accordance with relevant Security Council resolutions which impose targeted financial sanctions in the context of the financing of proliferation of weapons of mass destruction.

C. Freezing and Prohibiting in Funds or other Assets of Designated Persons and Entities:

There is an obligation for countries to implement targeted financial sanctions without delay against persons and entities.

Countries should establish the necessary legal authority and identify competent domestic authorities responsible for implementing and enforcing targeted financial sanctions.

D. Delisting, Unfreezing and providing access to Frozen Funds or other Assets:

Nations ought to establish and publicize clear protocols for submitting requests to the Security Council for the de-listing of individuals and entities that, according to the nation, do not currently fulfill the criteria for designation. Once the Security Council or the relevant Sanctions Committee has de-listed the person or entity, the obligation to freeze no longer exists.

For persons or entities with the same or similar name as designated persons or entities, who are inadvertently affected by a freezing mechanism (i.e., a false positive), countries should develop and implement publicly known procedures to unfreeze the funds or other assets of such persons or entities in a timely manner, upon verification that the person or entity involved is not a designated person or entity.

Countries should permit the addition to the accounts frozen pursuant to resolution 1718 (2006) or resolution 2231 (2015) of interests or other earnings due on those accounts or payments due under contracts, agreements or obligations that arose prior to the date on which those accounts became subject to the provisions of this resolution, provided that any such interest, other earnings and payments continue to be subject to these provisions and are frozen.

Countries should have mechanisms for communicating de-listings and unfreezing to the financial sector and the DNFBPs immediately upon taking such action, and providing adequate guidance, particularly to financial institutions and other persons or entities, including DNFBPs, that may be holding targeted funds or other assets, on their obligations to respect a de-listing or unfreezing action.

E. United Nations Designation Criteria:

The criteria for designation as specified in the relevant United Nations Security Council

resolutions are;

- (a) ON DPRK – Resolutions 1718 (2006), 2087 (2013), 2094 (2013) and 2270 (2016)
- (b) On Iran - Resolution 2231 (2015)

Targeted Financial Sanction (TFS) in Nepal:

The government of Nepal has designated Ministry of Home Affairs (MoHA) as the competent authority for proposing designation pursuant to UNSCR 1267 and 1373. The Ministry of Home Affairs also acts as the competent authority to implement the terrorism related UNSC resolutions. This is also provided in Money Laundering Prevention Act and Regulations.

Nepal is an integral part of several conventions and treaties related to combating terrorism and financing of terrorism. Further, Nepal is a member of APG, Egmont Group of FIU and ARIN-AP. Nepal is a member of INTERPOL since 1967 too.

Nepal Police, NCB has been working to ensure liaison with various concerned national and international agencies as well as with the secretariat of INTEPOL as the national contact point. NCB – Kathmandu serves as the national point of contact for all INTERPOL matters in Nepal and coordinates international investigative cooperation between INTERPOL's member countries throughout the world and domestic LEAs.

Nepal has not experienced major international terrorism in its territory till the date. However, this does not mean that Nepal does not have a threat of terrorism. Some of the recent incidents of internal violent activities are under the attention of the government.

Currently, one of the major instruments in combating terrorism financing is the National ML/TF Prevention Strategy and Action Plan

(2024-2029) including the Counter Terrorism Mechanism (CTM) brought to deter terrorism, terrorist financing and proliferation financing. This mechanism facilitates co-operation and co-ordination among the Ministers and LEAs. In Nepal, the occurrence of international terrorist incidents stands low except the one related to the hijacking of the Indian Airlines Flight 814 from Kathmandu airport in 1999.

As the competent authority from Nepal, MoHA has been publishing the Targeted Sanction Lists in the website including Sanction List, Consolidated List, UN Sanction List, APG Sanction List and Freezing Orders. Before BFIs accept clients to initiate financial transactions, these lists can be reviewed to mitigate potential risks.

The Ministry of Home Affairs has launched the TFS Software on October, 2024. It facilitates the direct transmission of TFS related communications or data from regulatory bodies working with their reporting entities to the Ministry of Home Affairs. The revision of existing legal measures for explicit criminalization of terrorist acts is needed. Capacity building of intelligence and LEAs should be further strengthened, taking into the account terrorism and TF risks. ■

Assistant Director, SEBON

References:

1. <https://www.fatf-gafi.org/>
2. <https://www.gfiu.gov.gi/>
3. <https://www.moha.gov.np>
4. National Risk Assessment Report on Money Laundering and Terrorist Financing, 2020
5. www.google.com

रेमिटान्स खाता

तपाईंको घर आँगनकै बैंकमा

ADBL रेमिटान्स मुद्दती तथा बचत खाता

- > विदेशमा रहेका नेपाली नागरिक तथा निजको एकाधर परिवारका सदस्यका नाममा खाता खोल्न सकिने
- > विदेशबाटै अनलाईन खाता खोल्न सकिने
- > आकर्षक ब्याजदर

कृषि विकास बैंक लिमिटेड
Agricultural Development Bank Ltd.

www.adbl.gov.np

सम्पूर्ण बैंकिङ्ग सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घर आँगनको बैंक

SWIFT: ADBLNPKA

विदेशी मुद्राको खाता

NRN Saving Account NRN Fixed Deposit Account

- 0 गैह्र आवासीय नेपालीले खोल्न मिल्ने ।
- 0 विदेशी पर्यटकले खोल्न मिल्ने ।
- 0 विदेशबाट फर्केका नेपालीहरुको लागि ।
- 0 विदेशी मुद्राको आयश्रोत भएका स्वदेशी नागरिकले खोल्न मिल्ने ।
- 0 स्वदेश तथा विदेशबाट अनलाइन माध्यमबाट खोल्न मिल्ने ।

कमाई विदेशमा
बचत नेपालमा

* शर्तहरू लागू हुनेछन् ।

कृषि विकास बैंक लिमिटेड
Agricultural Development Bank Ltd.

(नेपाल राष्ट्र बैकबाट 'क' वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्था)

The Financial Approach of EV's Exposure in Nepal: Seeking Viability with Business View Point

Pratigya Bhatta

Background

Even a casual street observation can reveal that EV preferences are growing in the Nepalese setting. Once more, the data shows that the import range has also been a factor in the increase of EVs. Technology developments and government incentives are driving the growth of the EV market in Nepal. Key players at the moment include foreign brands like Tesla, Nissan, and Hyundai as well as regional businesses like Agni Energy. By 2030, the industry is anticipated to grow rapidly, especially in metropolitan regions. Government policies encouraging the adoption of electric vehicles (EVs) and the development of infrastructure are combined with decreased import taxes, tax exemptions, and subsidies.

Government incentives and technical developments are driving the growth of the electric vehicle (EV) sector in Nepal. Urban professionals, tech-savvy people, environmentally concerned customers, fleet operators (taxi services, ride-sharing businesses, logistics suppliers), and public transportation agencies are some of the important customer segments. New technologies, economic savings, and environmental benefits are what drive these groups. Risks include the requirement for strong credit rating algorithms and dependable charging infrastructure, as well as high depreciation rates, market volatility, and quick technological obsolescence. The groundwork for developing customized financial products that encourage EV adoption while successfully managing related risks is laid by this analysis.

Business Models for Banks and Businesses in regarding EVs

Product Offerings

There are different set of products that banks can introduce to promote Electric Vehicle in today's context. They are as follows:

- **EV Loans:** By providing flexible repayment terms and attractive interest rates, banks can design customized loan products to help consumers buy electric cars (EVs). The purpose of these EV loans need to be to provide accessibility to the financial side of buying an EV. Banks can increase the financial attraction of electric vehicles (EVs) over conventional cars by offering competitive lending rates. Flexible repayment terms can fit a range of financial circumstances and improve clients' budget management. These terms include extended loan terms and opportunities for early payback without penalty. Furthermore, requiring small down payments can help customers afford electric vehicles by lowering the initial cost barrier. Potential EV customers will have an even better experience since the loan approval process will be expedited, making it easier for them to obtain financing.
- **Leasing alternatives:** For consumers who would rather not purchase a car outright, leasing alternatives for electric vehicles (EVs) provide a sensible substitute. Leasing can make EVs more affordable for a wider variety of consumers than buying because it involves

a smaller initial financial commitment. Banks are able to offer hassle-free ownership through comprehensive leasing packages that include insurance, maintenance, and other related charges. Customers can select a plan based on its flexibility, which includes different mileage restrictions and durations, to best suit their needs. Customers have the freedom to own the EV if they determine it suits their long-term needs by having the option to purchase the car at the end of the lease term. Customers who wish to test EVs without committing to long-term ownership are catered to by this method.

- **Fleet Financing:** Banks can offer specialized financing options made to cater to fleet operators' particular demands for companies wishing to switch to electric vehicles. This includes making it more affordable for businesses to buy several EVs at once by providing bulk financing options. Customized loan structures, such as seasonal payment plans that correspond with revenue cycles, can be created to match the cash flow and operational requirements of firms. Furthermore, banks can help companies install the required infrastructure for charging by offering financing options for charging stations. Banks can help businesses manage fleet upgrades efficiently by emphasizing the possible long-term savings on fuel and maintenance and providing advice services to help with the transition.

Partnership and Collaboration

Strategic approaches such as partnership and collaboration include two or more entities working together to achieve common goals while utilizing each other's resources and skills. This strategy is essential for accomplishing goals that could be difficult to accomplish on your own.

- **Manufacturers and Dealers:** To make the process of buying an electric vehicle (EV)

easier for consumers, banks should establish strategic alliances with EV dealers and manufacturers to offer bundled financing packages. These collaborations may entail creating co-branded financing packages that offer appealing loan conditions or lease choices in addition to car purchases. Banks can customize financial products to meet the needs of their customers and specific EV models by collaborating closely with manufacturers and dealers. Exclusive incentives, including lower interest rates or unique financing terms for clients who purchase through participating dealers, may also be part of this partnership. Banks and their partners may improve consumer convenience, increase sales, and encourage the adoption of electric vehicles by incorporating financing options into the purchasing process.

- **Charging Infrastructure Providers:** To grow the EV ecosystem, partnerships with businesses that design and construct EV charging infrastructure are essential. Banks and these infrastructure suppliers can collaborate to provide cooperative financing options for charging station installations. As part of this collaboration, financing or lease alternatives tailored to the acquisition and setup of charging apparatus may be made available. Furthermore, banks can support infrastructure developments through tailored financing packages, thereby facilitating the growth of both private and public charging networks. Working together, these partnerships remove one of the main obstacles to EV adoption and improve the overall customer experience by ensuring that the infrastructure required for charging the increasing number of EVs is in place.
- **Government and NGOs:** In order to encourage EV adoption and take use of available subsidies and incentives, banks can collaborate with governmental entities as well as non-governmental organizations

(NGOs). Banks can interact with these organizations to learn about grants, policies, and tax advantages pertaining to electric vehicles. In order to increase the adoption of EVs, this collaboration may involve taking part in government-led initiatives and public awareness campaigns. Banks might also collaborate and fund NGO initiatives that emphasize clean energy and environmental sustainability. Banks can obtain more financing and incentives by collaborating with the government and non-governmental organizations. They can also support wider initiatives aimed at advancing environmentally friendly transportation options and achieving other objectives.

Innovative Financing Solutions

The goal of creative financing options like subscription models, green loans, and battery finance is to increase consumer access to and affordability of electric vehicles. Favorable credit terms for electric vehicle purchases are provided by green loans, which support environmentally sustainable enterprises. Battery financing makes EV batteries more affordable by addressing their high initial cost through several financing alternatives.

- **Green Loans:** Green loans are specialized financial products made to encourage the purchase of electric cars (EVs) and other environmentally friendly projects. When compared to more conventional financing options, these loans usually provide flexible payback terms and cheaper interest rates. Green loans increase the viability of eco-friendly technology investments for consumers by emphasizing projects that support energy efficiency and environmental conservation. This entitles EV customers to advantageous loan terms that lower their total cost of ownership and promote the use of greener forms of transportation.
- **Battery Financing:** Battery finance takes

care of one of the main EV costs: the battery. Since batteries are both costly and essential to the operation of the car, providing clients with distinct financing options for battery replacements and purchases can significantly lessen their financial load. With this strategy, people can spread out the expense of the battery over time, increasing the accessibility of EVs. Battery finance helps reduce the high upfront expenses associated with owning an electric vehicle (EV) and encourages a wider adoption of these vehicles by offering flexible repayment options that are tailored to the customer's financial circumstances and the battery's lifespan.

- **Subscription Models:** Subscription models combine all vehicle-related costs into a single monthly payment, providing a comprehensive and adaptable approach to car ownership. Usually, this price includes charging, maintenance, insurance, and the vehicle itself. These methods reduce complexity and the possibility of unforeseen charges by combining costs into a single, predictable payment, simplifying the financial elements of owning an EV. Furthermore, subscribers can easily transfer vehicles or terminate their contracts because to the flexibility offered by subscription models. Because of their versatility, subscription services are a desirable substitute for conventional car ownership, particularly for people who want a hassle-free, all-inclusive option.

Incentives and Benefits

In order to promote the adoption of EVs, interest rate reductions on EV loans are offered, which lowers borrowing costs; potential tax benefits are highlighted; customers are helped with application processes, which lowers vehicle prices; and comprehensive insurance packages that cover specific EV ownership aspects, like battery and charging equipment, are offered, which guarantees total protection.

- **Interest Rate Discounts:** Discounts on interest rates for loans for electric vehicles (EVs) are a potent tool for promoting the use of green technologies. Banks can help consumers find EV loans more appealing and affordable by lowering their interest rates. These rebates lower the total cost of borrowing, which facilitates prospective customers' financing of EV vehicles. By reducing the monthly payments and the total amount of interest paid during the loan's term, this financial incentive increases the affordability of EVs. Because interest rate reductions make the initial cost of electric vehicles (EVs) more affordable for a larger range of people, they can play a significant role in hastening the shift to cleaner transportation.
- **Tax Benefits:** One of the main factors increasing the financial appeal of electric vehicles is their tax benefits. Governments frequently offer a range of tax breaks, including credits, deductions, and exemptions, to lower the total cost of buying an electric vehicle. These advantages have the potential to dramatically reduce the vehicle's effective price, making it more accessible to buyers. Banks can aid by informing clients about these relevant tax savings and helping them with the application process. Banks may increase the financial appeal of electric cars (EVs) and assist clients in maximizing attainable savings by offering help on navigating tax advantages. This will ultimately lead to a greater uptake of EVs.
- **Insurance Packages:** The special requirements and worries related to owning an electric car can be addressed by providing comprehensive insurance plans designed especially for EV owners. Certain things, such damaged batteries or charging equipment, might not be completely covered by standard insurance coverage.

These elements may be covered by specialized insurance plans, guaranteeing owners' protection from potential dangers and costs. Banks and insurance companies can increase the allure of EVs by offering customized insurance plans, giving consumers piece of mind in the event that they are worried about the expense of maintenance or replacements. Entire-ownership benefits such as comprehensive insurance can contribute significantly to the allure and security of electric vehicles as an investment.

Marketing and Awareness

Community engagement creates awareness through partnerships and local events; educational initiatives explain about the benefits and financing of EVs; promotional offers lure early adopters with discounted fees or rates.

- **Educational Campaigns:** To educate prospective buyers on the benefits of electric cars (EVs) and their financing choices, educational programs are crucial. These advertisements ought to emphasize the advantages that electric vehicles (EVs) offer in terms of cost savings, environmental benefits, and technological developments. Banks and other organizations can aid in demystifying the EV buying process by offering easily understandable information, such as specifics regarding financing, incentives, and operating expenses. Customers are more equipped to make decisions and comprehend how EVs fit into their budget and lifestyle thanks to this education. These initiatives have the potential to significantly raise awareness and promote EV adoption through a variety of media outlets, including seminars, brochures, and internet platforms.
- **Promotional Offers:** Promotional offers are a calculated tactic to draw in early adopters and encourage the buying of electric cars.

For clients that select EV loans, banks may run exclusive campaigns with decreased processing costs, lowered interest rates, or cashback incentives. These incentives may increase the affordability and appeal of financing, which may persuade more people to think about EVs. Banks can generate good momentum in the market and increase initial sales by offering attractive incentives to early adopters. In addition to offering instant financial gains, promotional offers foster customer loyalty and increase the allure of electric vehicle ownership.

- **Community Engagement:** To promote awareness of electric vehicles and sustainable mobility, community engagement entails taking an active part in local events and working with environmental organizations. Banks and organizations can cultivate a positive image and directly promote the advantages of EVs to the public by participating in community events, supporting green initiatives, and collaborating with environmental groups. This hands-on approach enables direct communication with prospective buyers, giving them access to first-hand knowledge and EV-related experiences. Interacting with the community also fosters relationships, obtains input, and supports regional sustainability initiatives, all of which contribute to the eventual increase in acceptance and use of electric vehicles.

Conclusion

In conclusion, a thorough plan that combines corporate goals with consumer demands is needed to investigate the financial aspects of electric vehicle (EV) adoption in Nepal. Lowering the upfront expenses and increasing accessibility to EVs can be achieved through the development of specialized financial solutions like battery financing and green loans. Flexible ownership alternatives are provided by subscription models, which accommodate

a range of customer preferences. Forming strategic alliances with EV producers, suppliers of charging infrastructure, and governmental organizations is essential to building the required infrastructure and packaged finance options. Promoting consumer adoption and raising awareness require marketing initiatives such as community involvement, educational campaigns, and special offers. Businesses in Nepal have the opportunity to improve the viability of electric vehicles (EVs) and promote environmental goals by collaborating and removing financial barriers. ■

Senior Assistant, Rastriya Banijya Bank Ltd.

References

- Afuah, A. (2003). *Business models: A strategic management approach*. McGraw-Hill/Irwin.
- Bughin, J., Chui, M., & Manyika, J. (2010). *Clouds, big data, and smart assets: Ten tech-enabled business trends to watch*. *McKinsey Quarterly*, 56(1), 75-86.
- Gavrilescu, I. (2017). *Effective business models for electric vehicles*. *Proceedings of the International Conference on Business Excellence*, 11. <https://doi.org/10.1515/picbe-2017-0004>
- Lerch, C., Kley, F., & Dallinger, D. (2011). *New business models for electric cars: A holistic approach*. *Energy Policy*, 39(6), 3392-3403. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2011.03.036>
- Lovins, A., Lovins, H., & Hawken, P. (2007). *A road map for natural capitalism*. *Harvard Business Review*. <https://hbr.org/2007/07/a-road-map-for-natural-capitalism>
- Matulka, R. (2014). *The history of the electric car*. *Energy.gov*. <http://energy.gov/articles/history-electric-car>
- Matzen, D., Tan, A. R., & Andreasen, M. (2005). *Product/service-systems: Proposal for model and terminology*. In *Proceedings of the 16th Symposium "Design for X" (pp. 1-12)*. *Neukirchen, 13-14 October 2004*. <http://www.ep.liu.se/ecp/077/044/ecp10077044.pdf>

The Power of Persuasion in Leading Organizational Change

Bashu Adhikari

Background

Change is pervasive and inevitable in every sector, yet its implementation often faces significant challenges and its success rates often turn out to be alarmingly low. Revolutionary changes require careful planning and execution to align with the organization's vision. Leadership plays a critical role in navigating these transformations by motivating actions, anchoring change within organizational culture, and addressing resistance. Effective change management begins by answering key questions about its purpose, implications, and costs, which form the foundation for a well-structured roadmap. A critical yet often overlooked component of this roadmap is persuasion. Leaders should not only generate ideas but also prepare employees cognitively and emotionally for change and ensure that they embrace the new direction rather than resist it.

Persuasion is a pivotal skill for leaders who aim to secure the commitment of their teams. Resistance to change often stems from entrenched habits, skepticism, or past experiences with failed initiatives. Leaders must launch persuasion campaigns that redefine perceptions and create a compelling case for change. This involves addressing employees' emotional and intellectual concerns, framing ideas in ways that resonate with their values, and effectively answering the "why" behind the change. Successful persuasion requires leaders to adjust their approach to align with the emotional state of employees by combining rational arguments with empathetic communication. Leaders can build trust and

foster enthusiasm by demonstrating both intellectual clarity and emotional commitment. Persuasion is an essential proficiency for all leaders who want to succeed in the 21st century organization.

Leading through persuasion requires four essential steps; Establish credibility, Understand the audience, Reinforce your positions with vivid language and compelling evidence, Connect Emotionally.

Persuasion- A Turnaround Plan

For successful organizational change, leaders must first prepare employees by shaping and communicating a compelling message about the need for change which gets reinforced through consistent words and actions. Next, leaders must manage employees' emotions by balancing good and bad news, empathizing with their concerns, and keeping them focused on the change mission. Finally, leaders should reinforce good habits, delegate responsibilities, and provide opportunities for employees to practice new behaviors which results in long-term success and prevents a return to old routines.

Perception towards Persuasion

Persuasion is often misunderstood as manipulation or limited to sales, but when used constructively, it is a collaborative process of negotiation and learning. Effective persuasion involves careful preparation, proper framing of arguments, supporting evidence, and emotional alignment with the audience. Although it is time consuming, it is more impactful and effective than traditional command-and-control management.

Persuasion – an essential tool for leaders

Persuasion is a vital tool for leaders and is governed by principles that can be learned and applied. People are more likely to follow those similar to them and cooperate with those who show genuine praise and similarities. Reciprocity, keeping voluntary commitments, deferring to proven expertise, and using exclusive information also enhance persuasive power. Leaders can master these principles ethically to influence, engage, and convert others effectively.

Managing change through persuasion

Leaders must run a well-planned persuasion campaign, starting weeks or months before implementing a turnaround plan, in order to ensure lasting organizational change. Leaders must convince members of the urgent need for change, demonstrate their credibility through words and actions, and provide a framework for understanding the change. They must manage members' emotions to support implementation, reinforce the desired behaviors over time, and prevent backsliding. A successful change effort hinges on careful preparation, communication, and ongoing reinforcement.

Persuasion Campaign

A persuasion campaign is crucial in organizational turnarounds, similar to a political campaign, to differentiate the planned change from past efforts. Leaders must convince members that radical change is necessary for survival and gain trust through their words and actions. The campaign should start early, even before a leader's official involvement, and continue through the entire process of plan development and implementation. This ongoing effort ensures that the organization remains receptive to change and helps to secure acceptance and commitment to the plan.

Four parts of Persuasion Strategy

The four-part persuasion strategy involves:

- 1) preparing members for acceptance before announcing changes,

- 2) creating a framework to interpret the messages when the change is announced,
- 3) managing emotional states during implementation to ensure support, and
- 4) reinforcing the change at critical intervals to prevent backsliding and ensure long-term success.

Practical Implications

The corporate world is constantly evolving, especially with the rapid advancements in IT and other sectors. These changes can be categorized as either revolutionary or evolutionary. Although revolutionary changes are challenging, they can be successfully managed when given enough time and effective persuasion. Over time, persuasion has helped people adapt to shifts like the introduction of desktop computers, joint ventures, telecommuting, teamwork, and new product launches. Sure, it took some time to adjust, but with the right guidance and time to adapt, people were able to manage these changes.

Case Study: Successful Restructuring of Agricultural Development Bank Limited (ADBL/N) through Persuasion

In 2004, the Asian Development Bank Manila (ADB) conducted a review of the Agricultural Development Bank Limited, Nepal (ADBL/N) and assessed its system and asset quality. ADBM recommended a comprehensive restructuring of the bank to ensure it could compete in the evolving landscape. This restructuring involved significant changes across all sectors of ADBL/N, including HR, Finance, Credit, Internal Audit, Marketing, and Planning. The need for restructuring was both essential and mandatory for compliance.

However, implementing this change was not straightforward. Many employees resisted the restructuring for reasons like:

- Fear of the unknown,
- The expectation of increased workloads and the need for new competencies,

- Disruption of their comfortable routines,
- A feeling of lack of control over the situation.

Role of Leadership and the Persuasion Campaign:

Recognizing the natural fear of change, then CEO of ADBL/N, along with his team, took proactive steps to address this resistance through persuasion. The leadership team understood that employees' inability to embrace change could undermine the bank's initiatives. Therefore, they launched a widespread persuasion campaign aimed at transforming fear into motivation and creativity.

The leadership team organized mass orientation programs across the country, from east to west, to help all employees understand the necessity of the change. The team clearly communicated the reasons behind the restructuring and framed the new direction as vital for the bank's survival and growth. After gathering feedback from employees, the finalized the restructuring plan and maintained continuous communication to manage employees' emotional responses. The CEO also reinforced behavioral guidelines to prevent backsliding into old routines.

As a result of these efforts, employees were not only convinced of the benefits of the restructuring but were also energized and motivated to embrace the change. The bank's transformation was successful since the employees' understanding of the positive impact of the changes outweighed their attachment to old practices. This case, therefore, demonstrates the crucial role of persuasion in leading change and overcoming resistance within organizations.

Present scenario:

This 2004 restructuring of ADBL marked a pivotal shift by successfully overcoming initial employee resistance through a persuasive leadership approach which helped the bank adapt to the changing banking landscape.

However, organizational change is ongoing, and ADBL faces continuous challenges in a dynamic environment. To sustain growth, the bank must maintain persuasion as a core strategy, ensuring employees stay engaged, motivated, and adaptable. Ongoing communication, feedback, and training are essential to empower the workforce and drive future transformations.

Currently, ADBL is in the path of radical change. Banks organogram and modus operandi is drastically changed. Furthermore, as the bank navigates such changes, it must cultivate a culture of innovation and openness to new ideas. The leadership team should continue to build trust and foster collaboration across all levels of the organization. ADBL can create a resilient, forward-thinking workforce that is not just reactive to change but actively shapes the future of the institution by aligning employee goals with the bank's strategic vision and promoting a sense of shared purpose. This holistic approach will ensure the bank's continued success in an increasingly complex and competitive banking sector. Several mass orientation program, that must sensitize all staff of ADBL towards introduced change, shall undoubtedly add mileage in the change process.

Conclusion

Change is an inevitable issue for any organization, but employees often resist it because it challenges their routines and pushes them into unfamiliar territory. This resistance stems from the fear of having to work harder, adjust to new procedures, and face increased competition. Fear of change can spread quickly within teams and decrease motivation and cause negativity. If leaders do nothing to address these fears, they risk falling behind their competitors. However, fear doesn't always have to lead to resistance. By recognizing this, leaders can actively turn this fear into positive energy and heightened productivity. The key to overcoming this challenge is a well-executed persuasion campaign that helps employees understand the benefits of change. When leaders communicate

effectively, they can guide their teams through change and ensure that it leads to success. Ultimately, leading change through persuasion is an essential tool for leaders to navigate resistance and drive successful transformations.

The way forward

After carefully going through the various literatures and looking at the current trends, following recommendations can be made to the leaders to handle the change campaign;

- Leaders must develop and implement an effective persuasion campaign. This must be done well before change is introduced.
- Leaders must ensure that staff listen to tough messages, question old assumptions and consider new ways of work.
- Leaders must take a series of deliberate but subtle steps to recast prevailing views and create a new context for action.
- Leader must pay close attention to staff's emotions
- Leaders should recognize and reward staff for their accomplishments.
- Leaders should successfully allay irrational fears and undercut the myths that so often accompany major change efforts.

This article can be wrapped up with a quote from David A. Garvin and Michael A. Roberto :

“Without persuasion change cannot be sustained and persuasion is the ultimate tool to create a receptive environment” ■

Department Head, ADBL

References

1. CA Montgomery, 'Perception Towards Persuasion' (2007) *Harvard Business Review* (January).
2. CM Christensen, M Marx, and HW Stevenson, 'The Tools of Cooperation and Change' (2006) *Harvard Business Review* (October).
3. DA Garvin and MA Roberto, 'Change Through Persuasion' (2005) *Harvard Business Review*.

4. D Sturdy and S Grey, 'David Rock, Ruth Donde, Journal, Industrial and Commercial Training' (2003).
5. G Yukl, *Leadership in Organizations* (6th edn, Pearson Education 2008).
6. J Conger, 'Persuasion: A Turnaround Plan' (2005) *Harvard Business Review*.
7. JD Ford and LW Ford, 'Decoding Resistance to Change' (2009) *Harvard Business Review*.
8. L Selden and IC Mac Millan, 'A Chain for Change' (2006) *Harvard Business Review* (April).
9. M Beer and N Nohria, 'Cracking the Code of Change' (2000) *Harvard Business Review* (May-June) 133-141.
10. M Pardo del Val and C Martínez Fuentes, *Resistance to Change: A Literature Review and Empirical Study* (Universitat de València, Spain).
11. O Recklies, 'Managing Change – Definition and Phases in Change Processes'.
12. O Recklies, 'Managing Change – Definition and Phases in Change Processes' by Cathy Perme, Agents of Change.
13. P B Desai, 'Persuasion as an Essential Tool for Leaders' (2000) *IIMB Management Review*.
14. PG Northouse, *Leadership Theory and Practice* (4th edn, Sage Publications 2007).
15. Prof. Subas K.C., Lecture Slides of Leadership in KUSOM, eMBA (2010).
16. RN Foster and S Kaplan, 'Creative Destruction' (McKinsey 2001) Colleen M. Young (17 January 2003).
17. SM Miller and MP Upadhyay, 'Persuasion Campaign' (2000) *Journal of Management Studies*.
18. T Wilcox, 'Managing Change Through Persuasion' (2006) *Asia Pacific Journal of Human Resource* (May).
19. TW McKee, *Building Successful Teams in the Midst of Transition*.

The Psychological Challenges of Investors while Investing

Background

Psychological challenges simply refer to the set of difficulties or issues that are related directly to the mental and emotional well-being that individuals face in different aspects of their lives. Be it issues like family problems, depression, anxiety, substantial abuse, sexual abuse, or violence - they all account to be psychological challenges that any human being faces. So psychological challenges simply refer to mental, emotional, or social aspects that anyone faces in their personal life which could look at aspects regarding fights or conflicts between friends, loss of faith, and difficulty in choice which could hurt family members battling against disorders like anxiety there.

Investing for the investor is indeed a kind of thrilling journey that is filled with promise and a set of expectations regarding financial growth and security. Seeing the aspects that are beneath the surface of opportunity, there would lie different sets of complexities regarding landscapes of psychological challenges that investors would often face or go through. It is really important to understand that those challenges would be crucial for effectively navigating the market section helping to make sound and wise decisions. Understanding 'investment' further, it can be understood that investment is not all about keeping money somewhere, it involves risk,

emotions, and management of uncertainty. It involves a mental approach that involves aspects regarding fear of losing money to the euphoria of making gains, emotions do play a crucial role in shaping any investor's behavior. Also, there are cognitive biases where overconfidence surrounds and confirmation bias which can lead investors astray leading to situations where critical or irrational choices can come around.

Thus, psychological challenges that investor encounters examine all sets of emotions, biases, and other psychological factors that would influence the decision as a whole.

It has to be agreed that investing is therefore not merely a matter of crunching numbers and analyzing data, but is also something that is deeply intertwined with psychological aspects that human behavior would hold. Investment involves a wide range of emotions and mental states as well.

Whether to invest or not? Whether to see other alternatives or not? Fear and anxiety or similar emotions can be the basic aspects through which the final decision could be made regarding investment there. Be it while purchasing a car, buying some stocks, investing in Fixed Deposit, buying any real estate property or anything, there would be tons of feelings that investors need to look after.

Feelings that Investors Own

Through general analysis, any investor would undergo different types of feelings before making any form of investment. The feelings that investors own include:

- **Excitement:** Here, the investor will feel excited about potential returns and the opportunities that would be presented by their investment choices. This form of feeling is generally an outcome that one gains through the achievement of financial goals or through discovering a promising set of investment prospects.
- **Confidence:** When investors manage to achieve their objective, they obtain a sense of confidence which will arise at the time when investors rather feel well-informed about the decision that they make. This simply bolsters feeling helping them to feel more secure about the set of choices that they make.
- **Apprehension:** Seeing the other side, investors also get to feel a bit apprehensive or nervous before making any form of investment decisions, basically when they are uncertain about the market conditions or regarding potential risks that they are involved in. They hold the fear of loss that would provoke them to make the wrong decision leading to hesitancy there.
- **Optimism:** Often accompanied by investment decisions, investors get to believe that this is a kind of long-term potential for all of their chosen assets or their industries where positivity would surround them. With positive economic indicators for the company's performance, they would all reinforce the positive set of outlooks which they would hold upon.
- **Doubt:** It is a normal emotion that investor possesses, which provokes second-guessing about their investment choices. This would rather stem from conflicting sets of information depending on market volatility or based on personal concerns that they make about the future.
- **Caution:** Investors also feel that it is important to be cautious over their decisions. Through a cautious mindset, they try to prioritize capital preservation over aggressive growth there, and feeling cautious about taking too much risk would be something really on their priority list. They want to be careful over the decision that they would be making there and then, intending to avoid too much risk there for unfamiliar assets that they would hold upon.
- **Eagerness:** There, investors get to feel eager for seizing opportunities through which they can act, basically in changing the market picture through big losses and at the time of periods where volatility would train. This would drive them to further research, letting them analyze and operate investment strategies efficiently.
- **Anticipation:** An obvious behavior that investors show is in regarding anticipation where investors eagerly wait for the outcome of chosen strategies trying to look over the outcome. If the investment would appreciate or fall, they would all be anticipated by investors. With excitement, the potential rewards - be it dividend payments or capital gain would be anticipated here.

- **Calmness:** Investors also feel calm at different times. This calmness is short-term market fluctuations and is a normal part of investing there. The question and fear would all settle down because investors can feel like focusing on long-term goals with a disciplined approach. They feel that turbulence is short-term, and there is a prospect or growth in the long term. However, this is against being cautious and the mindset has to be framed accordingly here.

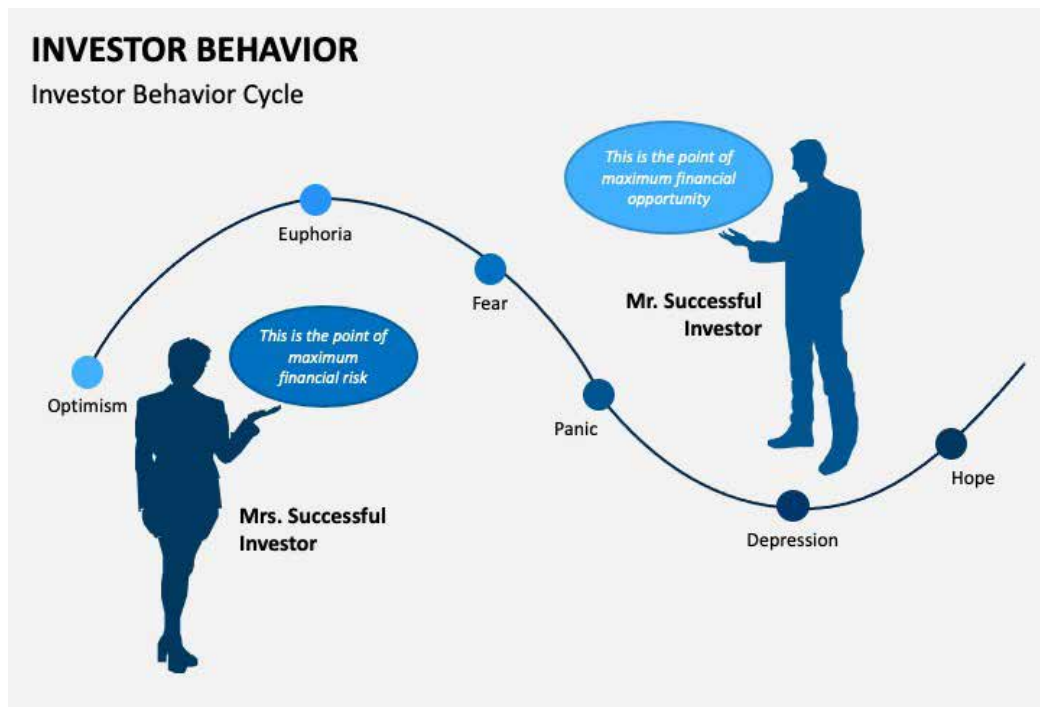
Investor Behavior Cycle

The term "investor behavior cycle" describes the recurrent emotional and behavioral patterns that investors frequently experience in response to shifts in the financial markets. Psychiatric variables, not only reasoned decision-making, are what propel this loop.

- **Optimism:** It is a constructive perspective or demeanor on the future. Optimism in the context of investment frequently comes from the belief that the financial markets and economy will do well. They might purchase stocks or other assets in anticipation of future growth because they believe in certain investment prospects.
- **Euphoria:** It is a strong emotion of joy, excitement, or exhilaration. When stock prices are growing quickly and investors are making big gains, excitement is what happens to investors during bull markets. This elevated state of excitement may cause investors to act speculatively or irrationally at times, becoming unduly confident and taking on unnecessary risks.

- **Fear:** Fear is the body's emotional reaction to perceived danger or dangers. When investors worry about possible losses or unfavorable results, fear frequently surfaces in the market. Fear in the financial markets is frequently caused by unanticipated changes in company performance, geopolitical crises, and economic downturns. Fear may exacerbate market downturns by causing investors to sell their holdings quickly or abstain from investing entirely.

- **Panic:** A quick and intense feeling of alarm or concern is the hallmark of panic, a severe type of dread. When there is market turbulence or crisis and investors fear large losses or a financial collapse, panic can happen in the investing world. Sharp drops in asset values can result from panic selling, a phenomenon in which investors rush to liquidate their holdings in large quantities, so inciting more investor concern.
- **Depression:** In the context of investing, depression is defined as an extended period of investor pessimism, despondency, or low morale. It frequently happens in bear markets when stock values are down and investor sentiment is strongly pessimistic. Investors may experience despair, discouragement, or a complete loss of faith in the investment process. Depression may last until the market shows indications of stabilization or recovery.

The emotional rollercoaster that investors go through during market swings is reflected in the investor behavior cycle seen in the above figure. In bull markets, people are happy and optimistic; in bear markets, they become afraid and panicked. As markets bottom out, depression sets in, and as recovery takes hold, hope gradually returns. Investors must comprehend these emotional phases to successfully manage market cycles. Irrational decisions can result from emotional emotions; examples include panic selling during market downturns or taking unnecessary risks during happy times. Investors who are aware of these patterns might work to keep a balanced approach by concentrating on long-term objectives and refraining from emotionally motivated snap decisions. Hence, success in the constantly shifting financial markets depends on controlled emotions and adherence to a disciplined investing plan.

Challenges of Investors

There are a set of challenges that investors need to go through. The major set of challenges that investors face is as under:

- **Overconfidence Bias:** Investors can suffer from overconfidence bias that makes them believe in their ability to predict the future - be it market movements, real estate prices, or picking winning stocks. This would lead to excessive trading and investing without even a second thought. It will also lead to a situation where there can be a failure to adequately diversify portfolios and provoke taking risks which could be more than necessary. Overconfidence can make someone drop down drastically. Those Nepalese, who invested by borrowing loans when the index was at the peak of 3200 were largely influenced by overconfidence bias.
- **Loss Odium:** It has been found by different research regarding behavioral economics that people tend to feel the pain of losses in a more acute manner than the pleasure that they gain while making equivalent gains. This process is also understood as 'loss aversion', which can provoke irrational decisions like holding onto losing investments for too long with the hope of breaking even, or cutting the losses and

reallocating the capital elsewhere. The fear of loss can provoke investors to make the wrong decision at any time.

- **Emotional Rollercoaster:** The emotions of investors before investing go through a rollercoaster move that is filled up with fear, greed, anxiety, and euphoria. They directly influence the decision-making aspect of any investor. Missing out on any form of drive, the investor would take within the rising market and the fear of loss can make them make quick sell. If they feel like they will gain more, they will be provoked to make quick purchases which certainly is the worst decision that an investor makes while investing, because at these times, more than rationality, they invest with emotions - which can be risky enough.
- **Confirmation Bias:** Investors can seek information through which confirmation would exist at the time of ignoring or discounting whole evidence that would contradict there. This form of confirmation bias will possibly lead to a narrow-minded approach to investing where an investor would fail to consider alternative sets of viewpoints or adequately weigh the risks that would be associated with their investments. This can turn out to be risky enough here. Here, investors would hold the belief which would lead to some irrational or nonsensible beliefs that can weigh a high set of risks for any form of investment.
- **Herding Behaviour:** As human beings are often identified as social creatures, it can be understood that they all hold an instinctive desire to follow the crowd which would manifest the financial markets accounting or calling as herding behavior. thereby, investors can be swayed by the actions of others, which can rather contribute to the formation of market bubbles or panics when they herd collectively, or when they rush for certain investments all of a sudden. The

reason why Sahakari went down today, is because every depositor started withdrawing their deposits - a clear herding behavior. So, if someone says land near Nijgadh would be valuable, the herd might run for it creating a market bubble there.

- **Anchoring:** This occurs at the time when investors fixate on any piece of information like the price on which they would purchase the stock and seek spaces to influence their decision-making. This would rather lead to reluctance, letting them sell any form of investment as they would somewhere influence the decision in an undue manner here. This would even allow us to make a fundamental set of investments which would deteriorate here.
- **Regret Aversion:** Here, investors can go to a great set of lengths that would allow for avoiding feelings of regret, which would lead to making some kind of suboptimal decisions. They can avoid selling an investment, which would account for loss as they would have fear of regretting the decisions in the situation where the investment would be subsequently recovered. Just to get away from rid of being regretted, they would make decisions here.

Overcoming Psychological Challenges

Overcoming these psychological challenges would require different approaches from self-awareness, to a disciplined life or even adaptation of a sound set of investment principles. This is a combined effort, where an individual and the role of external factors equally matter. The major set of strategies that would help investors to overcome these challenges are:

- **Proper Education:** It is really important to understand that any investor would undergo different psychological thoughts. Understanding them is important. Being aware that these psychological thoughts that come before investing are pretty common,

like the thoughts that teenage people have, and remaining aware of how those emotions of excitement or pessimism should all be properly balanced is important. Ups and downs in investment are normal processes, and they should be taken in the same pattern there.

- **Portfolio Diversification:** It is really important to understand that through diversification of portfolios in different areas, one can mitigate the risk of concentration. Wherever someone is investing - startups, real estate, business, stocks - they are not the only space to invest. Hence, being able to diversify the investment portfolio in different asset classes, can reduce the likelihood of succumbing to overconfidence bias or anchoring on one single sector of investment.
- **Defining Investment Rules:** Through well-defined investment rules, and being disciplined over the rule, the risk can be mitigated. Because, through the proper establishment of investment rules, there will be some kind of boundary line being set. There will be predefined criteria for buying or selling investments, be it regarding target profit or target price levels which would be based on fundamental or technical analysis, where one would be holding some form of predefined criteria. Investing only 20% of the total salary, selling when there is 20% profit, etc. can be basic investment rules that can be set here.
- **Development of Rational Investment Plan:** By creating a proper investment plan based on financial goals, time horizon, and risk tolerance, it is possible to overcome any such issues that can trouble in the long run. It helps the investor to stay focused on their long-term objectives and helps them avoid impulsive decisions that would be based on emotions or short-term market fluctuations.

They all contribute to rational investment practices as well.

- **Patience and Discipline:** It has been widely agreed that a disciplined investing practice and patience are key elements that make anyone a successful investor. Because, investing, when seen from a psychological perspective - there are a lot of numbers when ups and downs occur. They all occur as a consequence because investing leads to temptation for reacting impulsively in short-term market fluctuations where there would be news headlines, or can lead to panic situations. Being patient enough and disciplined is a really important key for any investor.
- **Understanding Cycle:** Investment is part of the economy. And there are ups and downs in the economy. It is really important that any investor clearly understand the cycle in detail - because if the economy is high, the profit margin will be high - but that has to fall. If the economy is low, there can be heavy losses, but there will be high time. This aspect should be clearly understood by investors and make necessary decisions in according manner.
- **Seeking Professional Advice:** No one individual at any one point in time needs to have all the ideas and experience. It is therefore really important to understand that there is a need for professional advice from qualified advisors. Financial advisors can provide objective-based guidelines that can help in navigating the psychological challenges of investing. Also, through the wise proportion of practice, mindfulness and emotional regulation should be taken into major regard for the investment process as a whole.

Conclusion

Investing demands a careful mix of reason, self-control, endurance, and flexibility; it's both an

art and a science. The way an investor views the market is a critical factor in deciding how successful they are in the long run. A combination of these fundamental qualities characterizes the mindset of a resilient investor, each of which helps to make well-informed decisions and successfully negotiate the intricacies of the financial world.

Reasonability is the cornerstone that supports wise investing choices. Logic and rigorous analysis are preferred by rational investors over emotional responses. They know that long-term trends and fundamentals, not whimsy swings, are what drive markets. Rational investors are better able to seize opportunities and minimize potential losses by carrying out in-depth research and weighing risks and rewards impartially. The foundation of any effective investing plan is discipline. Well-behaved investors resist the temptation to act rashly out of fear or greed, sticking rigidly to their planned strategies. They stay the course despite market turbulence, have clear investment goals, and keep a diversified portfolio. Establishing discipline helps people be consistent and stable in the midst of uncertainty by providing them with the patience they need to endure short-term losses and stay focused on long-term goals.

One quality that sets successful investors apart from the rest is patience. Investors with patience recognize that building money is a slow process that takes patience and time. They resist the need to follow flimsy trends or behave rashly in response to transient changes in the market. Rather, they don't waver in their dedication to a long-term investment perspective, letting compounding work its magic to increase their profits over time.

Being flexible is crucial for prospering in the always-changing world of finance. Adaptable investors understand that their plans must be modified in reaction to shifting market conditions, even while discipline and patience offer a strong basis. They maintain a fluid

and adaptable approach by staying up to date on technical improvements, geopolitical happenings, and macroeconomic trends. Adaptive investors set themselves up for success in changing market conditions by welcoming change and grasping new chances. Therefore, developing a robust investor mindset is crucial to successfully negotiating the financial markets' intricacies. Investors can remain focused on their long-term financial objectives, make well-informed decisions, and endure market volatility by adopting rationalism, discipline, patience, and adaptability. Developing a resilient mindset is essential for both succeeding in investments and enduring the unavoidable difficulties and uncertainties that lie ahead. ■

Deputy Manager, Rastriya Baniya Bank Ltd

References

- Baker, H., & Ricciardi, V. (2014). Investor Behavior: The Psychology of Financial Planning and Investing. <https://doi.org/10.1002/9781118813454>.
- Gerber, A., Hens, T., & Vogt, B. (2010). Rational investor sentiment in a repeated stochastic game with imperfect monitoring. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 76(3), 669–704.
- Kapse, M. (2012). Behavioral Finance: A study of investors Psychology among individual investors of Indore city. *Global Journal of Contemporary Management*, 2, 91-95.
- Meta, R. (2015). Behavioral Finance: The Psychology of Investing.
- Prast, H. (2004). Investor psychology: A behavioral explanation of six finance puzzles. Netherlands Central Bank, Directorate Supervision, Research Series Supervision.
- Rieger, M. O., Wang, M., & Hens, T. (2010). Prospect Theory around the World (NCCR-Finrisk working paper number 731).

The Role of IT for Crisis Management in Banks

Er. Anu Giri

1. Introduction

Living in the age of rapid development and interdependence, IT plays a more crucial role than ever in the crisis management process for banks. Banks operate within one of the most regulated and risk-prone environments where crises can emanate from any direction such as financial instability, cyber-attacks, natural disasters, or pandemics. Efficient crisis management is needed to assure business continuity, customer trust, and adherence to regulatory requirements. The article investigates the multirole of IT within crisis management in banks by highlighting the main strategies, tools, and best practices.

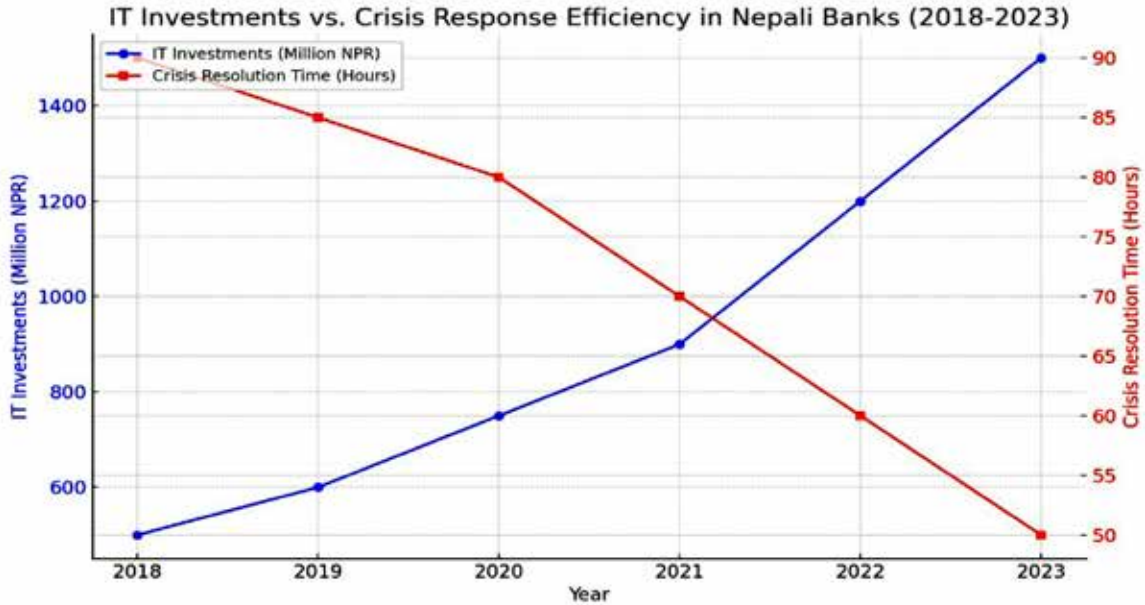
Crisis management is the processes and strategies put in place that deal with sudden and major negative events. For banks, these may be events such as system failures, data breaches, and general economic crises. The role of IT within this is to provide the infrastructure, tools, and frameworks to allow the bank to prepare, respond, and recover from these events. This would take not only technical solutions but strategic planning and coordination within various functions of the organization as well.

2. Bridging Technology and Crisis Management

Before discussing specific crisis management measures, it would be useful to understand something about the wider relationship between technology and crisis management; IT forms the backbone of modern banking to keep key services running without interruptions when sudden disruptions strike. Accordingly, today's banks depend upon a complex network of interdependent systems that are constantly checking, predicting, and alerting against scenarios in real-time. This integration of IT not only minimizes the risk of crises but also equips banks with the agility and resilience to handle emergencies effectively. By leveraging IT, banks can strike a balance between risk mitigation and operational continuity, reinforcing their position as trusted institutions (*Deloitte, 2021*).

3. Trends in IT Investments (2018–2023):

It highlights areas of spending, such as cybersecurity, digital banking platforms, and automation.

Line chart illustrating the relationship between IT investments and crisis response efficiency in Nepali banks from 2018 to 2023. (Nepal Rastra Bank's publications)

4. Proactive Measures: Prevention and Preparedness

4.1. Risk Assessment and Management: IT systems help to discover critical potential risks and vulnerabilities within a bank's operations. Advanced analytics, together with machine learning algorithms, could be employed in predicting and estimating the related risk for a bank to act accordingly. Regular audits and penetration tests will point out those points in the system that are weak and might be manipulated in an adverse situation (McKinsey, 2023).

4.2. Business Continuity Planning (BCP): A robust BCP is essential for ensuring that a bank can continue its critical operations during a crisis. It is an integral part of the development and implementation of BCPs, which include disaster recovery plans, data backup strategies, and failover mechanisms.

These plans ensure that in the event of a system failure, there is minimal disruption to banking services (Accenture, 2023).

4.3. Cybersecurity Measures: Cyber-attacks are getting more frequent and sophisticated, so it is important that banks make investments in advanced cybersecurity solutions. It would be about deploying firewalls, intrusion detection systems, and encryption technologies to protect sensitive data. Regular training and awareness programs for employees are also very important in reducing the risk of cyber threats (IBM, 2022).

5. Reactive Measures: Crisis Response

5.1. Incident Response Teams: The incident response team is very important in handling the crisis as it unfolds. Members of such teams usually include IT professionals, cybersecurity experts, and business unit representatives. Their role is to quickly identify the nature and scope of the crisis, contain the impact, and initiate recovery procedures (PwC, 2023).

5.2. Real-time Monitoring and Alerts: IT systems allow for real-time monitoring of banking operations and provide immediate alerts in the case of any anomaly or breach. This allows a quick response to mitigate damage. For example, automated systems can detect unusual patterns in transactions that may indicate fraud, triggering immediate action to prevent losses (*Gartner, 2023*).

5.3. Communication Systems: During a crisis, effective communication is paramount. It facilitates secure and reliable communication channels for internal coordination as well as for informing customers and regulatory bodies. Tools such as encrypted emails, secure messaging apps, and dedicated crisis management platforms ensure that information is shared promptly and securely (*Accenture, 2023*).

6. Recovery Measures: Post-Crisis Management

6.1. Restoration of Operations and Data Recovery: After a crisis, obviously, the first concern goes to the restoration of the status quo. IT, therefore, plays a very vital role in data recovery to ensure that all information is retrieved and systems are brought to their original state. This could be through backup data, rebuilding systems from scratch, or implementing alternative solutions that can restart operations (*Deloitte, 2021*).

6.2. Post-incident Analysis: After the acute phase of the crisis has passed, a detailed analysis is required to understand what went wrong and why. IT systems provide the data and tools for such analysis, thus enabling banks to identify root causes and take corrective measures. Such an analysis is important in formulating better crisis management strategies in the future (*McKinsey, 2023*).

6.3. Regulatory Compliance: A multitude of regulations govern banks on aspects of their operation with great vigor in the post-crisis era, for instance. IT systems guarantee timely recording and reporting at every step of action pre- and post-crisis. This may take many forms: maintaining logs, producing reports, and enabling auditing so that it can prove necessary and adequate compliance to regulate their requirements (*World Bank, 2023*).

Crisis Type	Average Recovery Time	Key IT Tools Involved
Cyber Attack	48 hours	Firewalls, IDS, Encryption Tools
Natural Disaster	72 hours	Cloud Backups, Failover Mechanisms
Financial Instability	96 hours	Risk Analytics, Real-time Monitoring

Percentage of Crises Managed Effectively with IT Support

- Cybersecurity: 80% (IBM, 2022)
- Disaster Recovery: 70% (Gartner, 2023)
- Real-time Monitoring: 85% (Accenture, 2023)

7. Common IT Tools and Their Applications in Crisis Management

Here is a structured table for Common IT Tools and Their Applications in Crisis Management:

IT Tool	Application	Crisis Type Addressed
Geographic Information Systems (GIS)	Mapping affected areas, tracking resources, and planning logistics.	Natural disasters (e.g., earthquakes, floods).
Social Media Platforms	Real-time communication, public awareness, and crowdsourcing information.	Public health crises, natural disasters.
Emergency Alert Systems	Disseminating urgent notifications and warnings to the public.	Weather emergencies, terrorist attacks.
Mobile Applications	Enabling individual reporting, receiving alerts, and coordinating volunteers.	Pandemics, civil unrest.
Data Analytics Tools	Predicting trends, analyzing risks, and optimizing response efforts.	Epidemics, cyberattacks.
Unmanned Aerial Vehicles (Drones)	Assessing damage, delivering supplies, and surveying inaccessible areas.	Natural disasters, industrial accidents.
Collaboration Platforms	Facilitating remote coordination and communication among response teams.	Cyberattacks, global crises.
Cloud Computing Services	Hosting critical applications and storing large datasets securely.	Cyberattacks, infrastructure failures.
Blockchain Technology	Ensuring secure data exchange and transparent record-keeping.	Humanitarian aid distribution, fraud prevention.
Artificial Intelligence (AI)	Automating monitoring systems and enhancing decision-making.	Wildfires, pandemics.

8. Future Trends

8.1. AI and Machine Learning: The integration of AI and machine learning in crisis management is bound to change the way banks handle crises. These technologies can predict the occurrence of a potential crisis, automate responses, and offer deep insights into incident data to enhance the overall efficiency and effectiveness of crisis management efforts (*McKinsey, 2023*).

8.2. Blockchain Technology: Especially, blockchain has a high potential to introduce more security and transparency into the world of banking. Its decentralized nature can contribute to making systems more resilient and less vulnerable to single points of failure, hence improving overall resilience against crisis management. PwC, 2023.

8.3. Cloud Computing: Similarly, cloud computing allows banks to upscale their IT resources during crisis scenarios dynamically. Cloud-based disaster recovery solutions ensure the accessibility of critical data and applications even when on-premises systems are compromised (*Accenture, 2023*).

8.4. Predictive Analytics for Crisis Mitigation: Big data and AI-driven predictive analytics provide immense real-time insight into imminent potential threats and thus enable the bank to be proactive in crisis prevention. These systems analyze historical data and current data against patterns that would indicate a pending problem for strategic advantage (*Gartner, 2023*).

8.5. Advanced Training Simulations: Virtual and augmented reality are fast becoming

a godsend for crisis training. These technologies create realistic crisis scenario simulations that allow staff to practice and refine their response strategies in a very controlled environment (PwC, 2023).

9. Conclusion

IT in banks plays an indispensable and vital role in crisis management. By utilizing big data analytics, risk monitoring tools, and automated processes, banks can identify in advance possible threats, closely monitor vulnerabilities, and enable early warning mechanisms. This set of capabilities enables banks to anticipate all kinds of crises, including cyberattacks, operational failure, and market disruption, and take necessary steps to prevent them.

In today's fast-evolving banking landscape, marked by rapid tech advancements and sophisticated threats like cyberattacks and fraud, robust IT-driven crisis management is crucial. Investing in advanced technologies—cybersecurity, AI, and cloud solutions—keeps banks resilient against emerging risks. Beyond tech, fostering a culture of resilience through employee training and integrated crisis strategies ensures business continuity and customer trust. Strong IT infrastructure, paired with organizational agility, empowers banks to secure operations, adapt swiftly, and thrive in a dynamic environment. ■

Computer Officer, ADBL

References

- *Accenture Research. (2023). The State of Cybersecurity in Banking.*
- *Annual Report (2022-2023). Nepal Rastra Bank*
- *Deloitte Insights. (2021). Crisis Management in Banking: A Technology Perspective.*
- *Gartner. (2023). Global Banking IT Trends.*
- *IBM Security. (2022). Cost of a Data Breach Report.*
- *Journal of Financial Technology. (2022). Role of AI in Modern Banking Crisis Management.*
- *McKinsey & Company. (2023). Leveraging IT for Crisis Resilience in Financial Institutions.*
- *PwC. (2023). Cloud Computing and Disaster Recovery Trends in Banking.*
- *World Bank. (2023). Banking Resilience Data.*

Third-Party Risk Management: Securing the Bank's Digital Ecosystem

In contemporary integrated world, most of the banks and financial institutions heavily rely on third-party vendors to deliver critical services, ranging from software solutions and cloud infrastructure to payment processing and cybersecurity tools including mobile banking, internet banking, SWIFT, core banking, incident event management and many more. Mean while these partnerships and collaboration enables banks to support innovation and cost efficiencies, but at the same time they also add a significant layer of risk. Effective **third-party risk management (TPRM)** is therefore essential to maintain CIA (Confidentiality, Integrity, and Availability) triad, and stability of the bank's digital ecosystem.

This write ups explores the gravity of third-party risk management in the banking sector, underlines key risks associated with third-party relationships, and outlines best practices for mitigating these risks to ensure robust cybersecurity, regulatory compliance, and operational resilience.

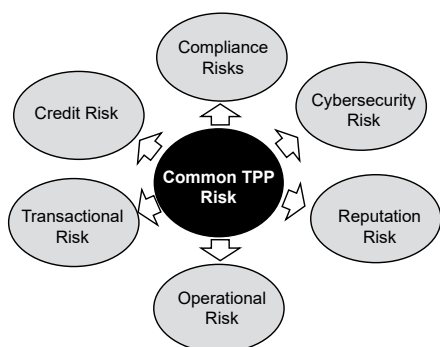

Figure: Common third-party risks to financial institutions

Understanding Third-Party Risk in the Banking Sector

Third-party risk is any risk brought on to an organization by external parties in its ecosystem or supply chain. Such parties may include vendors, suppliers, partners, contractors, or service providers, who have access to internal company or customer data, systems, processes, or other privileged information. These risks arise when a third party's operations, processes, or systems fail or are compromised, potentially affecting the bank's operations, customer data, and reputation. While third-party risk isn't a new concept, upticks in breaches across industries and a greater reliance on outsourcing have brought the discipline into the forefront like never before. Disruptive events, have impacted almost every business and their third parties – no matter the size, location, or industry.

In the cyber age, the risks associated with third-party alliance have become more complex and widespread. BFIs are no longer just vulnerable to the actions of third parties directly interacting with their systems, but also risks now disseminate to entire digital ecosystems, including cloud-based platforms, APIs, and supply chain relationships. This risk may occur due to Cybersecurity Vulnerabilities, Operational Disruptions, Regulatory and Compliance Risks, Reputation Risk, and Financial Risk.

Third-party incidents are on the rise

- ❖ In 2021, President Biden issued Executive Order 14028 to improve the nation's cybersecurity, particularly around third-party risk and supply chain management.
- ❖ A recent 2024 Third Party Risk Management study revealed that 61% of companies have experienced third-party data breaches over the past year—a 49% increase from 2023 and three times higher than in 2021.
- ❖ While compliance violations related to third-party oversight have reduced by 42% in 2024, the number of data or privacy breaches caused by third-party vendors has increased by 22%.

The Importance of Third-Party Risk Management

For banks, third-party risk management is not merely about identifying and mitigating potential threats; it is about creating a structured approach to managing these risks proactively. With third-party vendors involved in nearly every aspect of banking operations, from customer support and IT infrastructure to payment processing and fraud detection, robust third-party risk management ensures that risks are minimized and mitigated before they can cause harm. In recent time the impact that third parties have on business resilience was highlighted through outages and other third-party incidents. Most modern organizations rely on third parties to keep operations running smoothly. So, when your third parties, vendors, or suppliers can't deliver, there can be devastating and long-lasting impacts. Outsourcing is a necessary component of running a modern business. It not only saves a business money, but it's a simple way to take advantage of expertise that an organization might not have in house.

Third-party risk management in banking helps to:

- Maintain Regulatory Compliance
- Enhance Operational Resilience
- Protect Customer Data and Privacy
- Safeguard Reputation

Best Practices for Managing Third-Party Risks

To successfully manage third-party risks, banks must implement a comprehensive framework that covers vendor selection, due diligence, ongoing monitoring, and incident response. Below are the key steps in developing an effective third-party risk management program:

1. Establish a Clear Vendor Risk Management Framework

Banks should start by establishing a formal **vendor risk management framework** that sets clear expectations for identifying, assessing, and managing third-party risks. This framework should cover:

- **Risk Assessment Methodology:** A process for evaluating the risk profile of each vendor, considering factors such as the vendor's financial health, security posture, compliance with regulations, and potential impact on critical operations.
- **Risk Categorization:** Classifying vendors according to their risk level (high, medium, low) based on the nature of their service and access to sensitive information or systems.
- **Contractual Obligations:** Ensuring that contracts with third parties explicitly define expectations around

security, data protection, compliance, and business continuity.

2. Conduct Rigorous Due Diligence

Before entering into any partnership with a third-party vendor, banks must conduct thorough **due diligence** to evaluate the vendor's risk profile. This includes:

- **Security and Privacy Practices:** Verifying the vendor's cybersecurity measures, such as encryption, access control, vulnerability management, and data breach response plans.
- **Compliance Audits:** Ensuring that vendors comply with relevant industry standards and regulations, including those related to data protection, financial services, and privacy.
- **Financial Stability:** Evaluating the vendor's financial health to ensure they have the capacity to deliver services without posing a financial risk to the bank.

3. Implement Ongoing Monitoring and Auditing

The risk landscape is dynamic, and third-party risk is not a one-time concern. Banks must continuously monitor their third-party relationships to identify and address new risks. This includes:

- **Regular Audits:** Periodic audits and assessments of third-party performance, compliance, and security practices.
- **Security Reviews:** Continuous evaluation of the vendor's security posture, including penetration testing and vulnerability assessments.

- **Incident Reporting:** Implementing mechanisms for vendors to report any security breaches, service disruptions, or non-compliance issues promptly.

4. Establish Clear Incident Response and Contingency Plans

Banks should work with third-party vendors to develop joint **incident response plans** and **contingency strategies** to address potential failures. These plans should outline:

- **Communication Protocols:** Clear procedures for notifying the bank about security incidents or service disruptions, along with escalation processes.
- **Business Continuity:** Ensure that vendors have robust business continuity and disaster recovery plans in place, and that these plans align with the bank's continuity objectives.
- **Exit Strategies:** Defining clear exit and termination clauses in vendor contracts to minimize disruption in the event that a vendor relationship needs to be ended or altered.

5. Foster Strong Vendor Relationships

Building strong, collaborative relationships with third-party vendors is essential for effective risk management. Open communication and mutual trust allow both parties to address risks proactively and ensure that vendors understand the bank's risk expectations and compliance requirements.

6. Complaint to Regulations by Raising the Bar

Regulatory bodies worldwide tightened their grip on third-party risk management. Frameworks like **SEBI's CSCR** (Cyber Security and Cyber

Resilience Framework) introduced stricter mandates, pushing organizations to adopt more rigorous risk practices. Staying compliant in this dynamic environment means being proactive, adaptable, and ready to meet evolving standards.

As banks continue to expand their digital ecosystems, managing third-party risks has never been more crucial. The reliance on external vendors introduces a range of potential threats, from cybersecurity breaches to operational failures. However, by implementing a strong third-party risk management framework—focused on thorough due diligence, ongoing monitoring, and clear incident response plans—banks can significantly reduce their exposure to these risks and ensure that their operations remain secure, compliant, and resilient.

In an increasingly digital and interconnected world, proactive third-party risk management will not only protect the bank's reputation and

assets but will also enhance customer trust and business continuity in the face of unexpected disruptions. ■

Senior Engineer (IT), ADBL

Source:

- <https://hyperproof.io/resource/third-party-risk-2024-benchmark-report/>
- <https://vir.com.vn/banks-need-to-step-up-third-party-risk-management-71819.html>
- <https://www.linkedin.com/pulse/lessons-learned-from-third-party-risks-2024-securezeron-flx2f/>

Trade Finance and Trade Based Money Laundering

■ Arun Sigdel

The goal is to ensure that trade flows as smoothly, predictably and freely as possible.– WTO

The core theme of trade especially international trade is to make available of goods and services where they are desirous without any disruption across the border. Free flow of goods and services and comparative advantage may promote international trade and increase output levels on the one hand. On the other hand, trade finance is the component used to describe different strategies that are employed to make international trade easier.

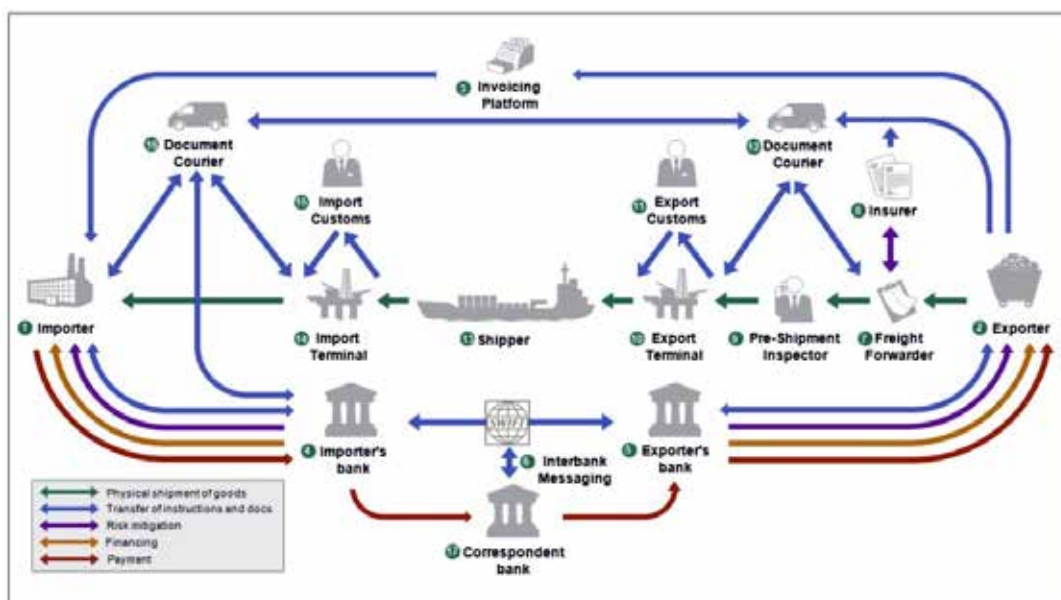
Trade finance signifies financing for trade, and it concerns both domestic and international trade transactions. It is the term used to describe the tools, techniques, and instruments that facilitate trade and protect both buyers and sellers from trade-related risks.

As global trade has grown in recent decades, so too has trade-related crime. Trade-based money laundering (TBML) is an increasingly significant way in which global trade is misused to launder illicit proceeds.

Let us discuss about the trade finance first and we will be discussing about the TBML later on.

Trade Finance Ecosystem

Trade creates a vast and fragmented ecosystem, involving a wide range of different players across various industries: manufacturers, retailers, customs, transport and logistics, insurers, banks and others.

The global trade finance ecosystem is characterized in part by the diverse array of its participants. At the heart of the system, buyers and suppliers include companies of all sizes. Most, however, are MSMEs, which serve as the backbone of economies around the globe and account for over 95 percent of firms and 60 to 70 percent of employment. These metrics suggest that a healthy trade ecosystem requires thriving MSMEs. Other participants are financial institutions, which provide the liquidity and the risk assessment necessary to execute trade transactions, along with a wide range of services satisfying a growing list of trade participants' adjacent requirements. Although corporate banks remain the dominant presence in this area, opportunities for greater participation exist for institutional investors, export credit agencies, and credit insurance companies. Financing alternatives include both supplier-side and buyer-led models, depending on which yields the best commercial terms and working-capital outcomes for a given relationship. A third key player in trade finance is the logistics industry, which not only delivers products, but also facilitates the accompanying flow of information. Other stakeholders include technology providers, trade organizations, government agencies, and their various regulatory bodies. - (McKinsey & Company)

Trade Finance

Trade finance refers to financial products and services that facilitate international trade transactions between businesses and their trading partners abroad. These financial products and services may include financing through different instruments, insurance, and other forms of support to help businesses win contracts, fulfill orders, and get paid when exporting goods and services.

Trade finance itself refers to the range of financial tools and products that businesses use to facilitate international trade and commerce. These financial instruments make it possible for importers and exporters to conduct business efficiently and with ease. Trade finance encompasses a wide variety of financial products which banks and companies employ to make transactions involved in trade more practical. Trade finance serves the purpose of mitigating the risk of payment and supply by involving a third-party in transactions. It guarantees the exporter payment according to the agreement while the importer may be offered credit to fulfill the trade order. Unlike conventional financing, trade finance is not solely used for liquidity or solvency management, but rather to safeguard against inherent risks in international trade. Various financial instruments such as lending lines of credit, letters of credit, factoring, export credit, working capital, and insurance are used in trade finance. The widespread adoption of trade finance has contributed to the growth of international trade.

Trade finance is really about establishing a healthy cash flow - it keeps the global supply chain ticking along nicely. Trade finance is needed for different purposes. Among many reasons we discuss on few reasons. First of all, it reduces the risk by lending payments to exporters while guaranteeing that goods are shipped out to importers. Banks must not forget that, if they provide non-recourse financing, they still need to pay the exporter even if the buyer defaults. Second, it increases the revenue of the companies as well as the banks. Trade finance allows companies to request larger orders from suppliers. They can then take advantage of economies of scale and enjoy access to discounts offered by suppliers for large bulk orders. Third, it improves operational efficiency. Trade finance reduces delays to payments and shipments. Payment to the exporter and shipment to the importer are largely guaranteed, reducing the risk of non-payment and non-receipt of goods. Fourth, it promotes business growth. Trade finance allows previously 'unbankable' companies to follow through with certain deals that couldn't have been completed without a large amount of capital at their disposal.

Trade finance business in banks has a greater competition and more competitive pricing in the market. The competition results in more affordable products for the consumer. Due to high competition, a risk of business is observed.

Trade Based Money Laundering (TBML)

Prior to discussing about TBML, we first discuss on Money Laundering (ML).

The term "money laundering" originated from the Mafia group in the United States of America (1920's and 1930's). Mafia groups have made huge amounts of extortion, gambling, etc. and this money is shown as legal money. In India, "money laundering" is popularly known as Hawala transactions. In Nepal it is called 'सम्पत्ति शुद्धीकरण'. Money Laundering refers to converting illegal earned money into legitimate money. The government does not get any tax on the money because there is no accounting of the blackmoney. So, Money Laundering is a way to hide the illegally acquired money.

In the method of money laundering; money is invested in such a way that even the investigating agencies can't trace the main source of wealth. The person who manipulates this money is called "launderer".

Money laundering schemes cost 2-5% of the world's total GDP – an estimated \$2 trillion. {UN Office on Drugs and Crime (UNODC)}

Historically, money laundering is in existence since at-least 2000 years. Chinese merchants cycled money through various businesses and complex financial transactions to hide the income from government bureaucrats.

But the term gained glamour only when the accountant of Al-Capone (USA 1920 - 1930) found it difficult to explain the source of money obtained from illegal activities. The accountant purchased cash-only laundromats and used them as a front in order to disguise the source of the dirty money they were getting from prostitution, bootlegged liquor sales and other criminal activities.

Terminology in Money Laundering

- ❖ AML – Anti-money laundering:
The set of laws, processes, procedures, systems, and controls that can help to detect, prevent, and control the laundering of money.
- ❖ CDD – Customer due diligence: Customer due diligence means verifying the identity of customers. Moreover, it is evaluating the risk they pose to the business relationship.
- ❖ CFT – Combating the Financing of Terrorism: The laws and policies adopted by countries to detect, investigate, and report any activities that lead to the funding of terrorism activities such as recruiting terrorists, maintaining logistics, or carrying out terrorism operations.
- ❖ Compliance – Adherence to a set of rules, regulations, policies, guidelines, legislation, and laws.
- ❖ Criminal proceeds: The outcomes of criminal activities in terms of property or legal documents proving the title or interest in such property are called criminal proceeds.

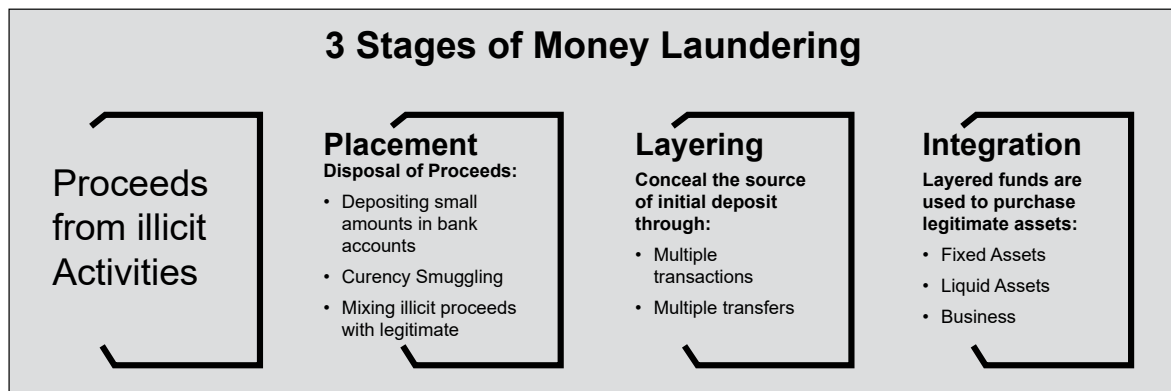

- ❖ EDD – Enhanced due diligence: A better form of CDD is EDD. It is the process of ascertaining the risks of a customer or client to a company. Specifically, when the customer or client is highly suspicious.
- ❖ FATF – Financial Action Task Force: G7 nations found FATF, an inter-governmental organization, in 1989 to develop standards and policies. The purpose is fighting money laundering in the world.
- ❖ FIU – Financial Intelligence Unit: FIUs are central, national agencies in each country to combat money laundering and terrorism financing. Such national FIUs receive financial information from competent authorities regarding suspicious money laundering activities, analyze them, and disseminate it further to authorities requesting further insights on criminal activities and terrorism financing operations.
- ❖ Human trafficking: It refers to the trade of human beings across international borders. For example, sexual slaves, exploit them, or make them forced laborers.
- ❖ Identity theft: Identity theft is the process used by criminals to obtain an individual's personal and financial information without their permission. It is done to carry out unauthorized transactions or criminal activities.
- ❖ Integration: It is the third stage of the money laundering process. For example, the money moves in the system as clean money.
- ❖ KYC – Know Your Customer: KYC is the process of verifying the identity of your customers to understand their suitability for your business.
- ❖ KYE – Know your employees: The process implemented by companies to check and verify the identity of employees.
- ❖ Layering: It is the second stage of the money laundering process, in which the illicit money is covered under a protective layer of financial transactions to take it far away from the crime so that the origins cannot be sourced back.
- ❖ PEP – Political Exposed Person
PEPs are individuals holding prominent function and position in government or public sector.
- ❖ Placement: It is the first stage of the money laundering process. For example, illicit money enters the financial system.
- ❖ RBA – Risk-based approach: An RBA is the methodology companies and countries use to ascertain, and understand. It is also to evaluate the money laundering risks that their company faces to devise the appropriate measures to reduce the impact of these risks or eliminate them.
- ❖ Risk profiling: It is the process of identifying a customer's risk profile, meaning identifying their risk capacity and tolerance to risk. Additionally, it also identifies expected returns.
- ❖ SAR(STR) – Suspicious activity report: In the case of suspicions of money laundering activities, financial institutions and other bodies subject to AML regulations. They also submit reports to the FIU regarding the suspected activities. Therefore, these reports are called SARs.
- ❖ Sanctions due diligence: It is the due diligence of sanctions-related risks.

- ❖ SDD – Simplified due diligence: If a customer poses a lower risk of money laundering or criminal activity. Companies also conduct a simplified form of CDD, called SDD.
- ❖ Smurfing: Smurfing is a technique of layering step in the money laundering process. Especially, where large amounts of cash are segregated into several small cash transactions and spread over multiple accounts. It is also done to avoid detection or suspicion by authorities.
- ❖ Tax haven: Some countries attract businesses to operate in their countries by offering tax incentives, or tax avoidance possibilities. These countries are called tax havens. Like, British Virgin Islands and Cayman Islands.
- ❖ TBML: Trade-based money laundering (TBML) is a method used by criminals to launder the proceeds of their illicit activities through the international trade system. It involves the manipulation of trade transactions.
- ❖ TTR: A Threshold Transaction Report (TTR) is a report that financial institutions and Designated Non-Financial Businesses and Professions are required to file to FIU-Nepal for deposit, withdrawal, exchange of currency, or other payment or transfer; if it exceeds prescribed threshold limit. The TTR limit for various reporting entities is different as per their nature and scope.

Stages in Money Laundering

Placement

Placement is when “dirty money” is introduced into the financial system. This is often done by breaking up large amounts of cash into less conspicuous smaller sums to deposit directly into a bank account or by purchasing monetary instruments such as checks or money orders that are collected and deposited into accounts at other locations. Adding illicit cash from a crime to the legitimate takings of a business, particularly those with little or no variable costs.

Layering

The layering stage is when the launderer moves the money through a series of financial transactions with the goal of making it difficult to trace the original source. The funds could be channelled through the purchase and sales of investments, a holding company, or simply moved through a series of accounts at banks around the globe. Widely scattered accounts are most likely to be found in jurisdictions

that do not cooperate with AML investigations. In some instances, the launderer could disguise the transfers as payments for goods or services or as a private loan to another company, giving them a legitimate appearance.

Integration

The integration stage of money laundering is the final step in the laundering process. This is when the launderer attempts to integrate illicitly obtained funds into the legitimate financial system. To use the funds to buy goods and services without attracting attention from law enforcement or the tax authorities, the criminal may invest in real estate, luxury assets, or business ventures.

Common Integration tactics include:

- Fake employees – a way of getting the money back out. Usually paid in cash and collected.
- Loans – to directors or shareholders, which will never be repaid.
- Dividends – paid to shareholders of companies controlled by criminals.

Proliferation Financing

Proliferation is defined by the FATF as the illegal manufacture, acquisition, development, export, trans-shipment, brokering, transport, transfer, stockpiling or use of nuclear, chemical, or biological weapons and their means of delivery and related materials as well as weapons of mass destruction (WMD). It is the provision of funds or financial services used for both technologies and dual-use goods used for non-legitimate purposes, in contravention of national laws or, where applicable, international obligations.

Basic Techniques of TBML

As anti-money laundering controls evolved, criminals find new ways to transform the financial proceeds of crime into legitimate funds. One of the most prevalent global money laundering strategies is to exploit the vulnerabilities of cross-border trade via Trade-Based Money Laundering.

Trade-based money laundering is defined as the process of disguising the proceeds of crime and moving value through the use of trade transactions in an attempt to legitimize their illicit origins.

TBML involves the exploitation of the international trade system for the purpose of transferring value and obscuring the true origins of illicit wealth. TBML schemes vary in complexity but typically involve misrepresentation of the price, quantity, or quality of imports or exports. It involves the import and export of goods and the exploitation of a variety of cross-border trade finance instruments.

Two colluding companies based in two countries use TBML to make criminal proceeds appear the result of a legitimate trade transaction.

Mispricing

It is a common method used in TBML whereby goods are deliberately declared at an incorrect value. As a result, firms are able to transfer millions of dollars between one another while shipping goods that are worth next to nothing.

Over-invoicing

A company exports paperclips worth \$100,000 but invoices the importer for \$150,000. The importer sells the paperclips for the fair market value of \$100,000 and Importer transfers \$50,000 of criminal proceeds to the exporter. Another Example:

Under-invoicing

A company exports sports cars worth \$1 million total but invoices the importer for \$900,000. The importer sells the cars for the fair market value of \$1 million, gaining \$100,000. This allows the exporter to transfer \$100,000 of criminal proceeds to the importer. Another Example:

Split invoicing

Single trade gets invoiced at multiple levels or multiple invoicing on single consignment of goods and services is another popular technique. This may be done when the party wants to send out more money against the single shipment received and billed multiple times.

Multi-invoicing

A company exports an order of cement worth \$100,000, but issues 5 duplicate invoices to the importer. The companies may process the invoices through multiple banks to avoid detection. This allows the importer to transfer the value of the duplicate invoices (\$400,000 plus the original \$100,000) to the exporter, while using trade documents that reflect accurate prices and quantities.

Quantity Manipulation

In certain cases, it is observed that instead of manipulating the prices, which are comparatively difficult to tamper, launderer plays around with the quantities and weights of the shipments. Besides these techniques some other popular techniques include the Over and under shipment of goods and services.

Over-shipment

A company exports one ton of scrap metal, but falsely reports it as weighing 0.5 tons on transaction documents and therefore worth less. The importer pays for 0.5 tons and then resells the full ton, which transfers value to the importer.

Under-shipment

A company exports one ton of scrap metal, but falsely reports it as weighing several tons more on transaction documents and therefore worth more. The importer pays the full invoiced amount, thereby transferring value to the exporter.

False Description of Goods/ Services

A company exports 1,000 counterfeit handbags, which it falsely describes and invoices as designer goods. The importer pays for luxury handbags, transferring the price difference to the exporter. Alternatively, the exporter falsely describes the handbags as knockoffs when they are designer goods (which may be stolen). The importer pays the lower price and resells the luxury bags, profiting from the difference in value.

Phantom Shipment

An agricultural products exporter invoices its import partner for a shipment of sugar. The invoice reflects a reasonable price and quantity, but the shipment container was empty (i.e. the goods were never shipped). The importer nevertheless pays for the goods, transferring value to the exporter.

Red Flags

A red flag is a warning or indicator, suggesting that there is a potential problem or threat with a company's stock, financial statements, or news reports. ... There are many different methods used to pick stocks and investments, and therefore, many different types of red flags. Money laundering hurts in many ways. Money laundering not only hides the revenues of criminals' illegal activities, but it can also harm the economy and pose many risks to your business. It is important to be aware of and act in accordance with the red flag indications that a transaction may be suspect. In some cases, you may need to inquire more about your customers.

- Unusual transactions or activity compared to their normal dealings.

- Unjustified large **cash** deposits or constantly large balances.
- Sudden increase in business (volume, value)
- Excessive / Aggressive pressure
- The use of large amounts of **cash** to purchase cashier's checks or **money** orders (which are near to cash).
- Unwillingness or avoidance of providing information about their business.
- Discrepancy between BL and invoice,
- Shipment location is different from LC,
- Unwarranted / last minute/ frequent amendments,
- Alterations to 3rd party documents,
- Off shore shipments,
- Introduction of unusual / many intermediaries,
- Carousel transactions
- Payment to or receipt from an unrelated 3rd party,
- Unusual trigger point for payment e.g., Before documentary confirmation,
- Goods capacity exceeds known capacity of the containers,
- Concealing exact port of loading or discharge.

Customer and Goods

- If there is a **red flag indicator**, regulators may suspect that money laundering (ML) or terrorist financing (TF) has occurred. Law enforcement officers find these **red-flag indicators** useful when monitoring or researching the professional behavior of professionals or customers.
- The customer is involved in the supply, sale, delivery or purchase of **dual-use**, proliferation-sensitive or military **goods**, particularly to higher risk jurisdictions. The customer or counter-party, or its address, is the same or similar to one of the parties found on publicly available lists.
- Actively avoiding personal contact without goodwill.
- If it is a PEP or subject to sanctions.

Geography

- Unexplained connections with and movement of monies between other jurisdictions.
- Connections with jurisdictions which are subject to sanctions or are suspect because drug production, terrorism or corruption is prevalent or there is a lack of money laundering regulation.
- Funds transfer activity occurs to or from a financial secrecy haven, or to or from a higher-risk geographic location without an apparent business reason or when the activity is inconsistent with the customer's business or history.

Account Activities

- High velocity of funds through an account, i.e. low beginning and ending daily balances, which do not reflect the large volume of funds flowing through an account.
- Substantial increases in deposits of cash or negotiable instruments by a professional firm or company, using customer accounts or in-house company or trust accounts, especially if the deposits are promptly transferred between other customer company and trust accounts.
- Matching of payments out with credits paid in by cash on the same or previous day.
- Transfers of funds from a company's account to an individual account of an employee or persons related to the employee and vice-versa.

Combating TBML

A starting point for all stakeholders is continuous education, awareness, procedures and compliance discipline. We take these as a common baseline, though we recognize not all institutions have the same level of expertise or systematic capabilities. As technology continues to evolve rapidly, more tools to combat TBML are available. Unfortunately, criminal organizations are always working to stay one step ahead, often utilizing some of the same technology. Nevertheless, as we characterized the problem as one of finding the bad needle in a stack of needles, organizing the solution requires collaboration, analytics and a targeted approach.

The problem of TBML is significant and difficult to detect. Like most forms of money laundering, sophistication of structuring and the ability to co-mingle illicit transactions with legitimate transactions makes it very difficult to detect.

Transactions are stitched together in a way where individually, they may appear on their face to be legitimate, and can only be detected when looked at across a broad spectrum to identify the illicit pattern. That includes looking beyond a single financial institution's transactions. That includes looking beyond financial institutions collectively.

Most TBML occurs in non-documentary trade, and trade settlements represent only 0.1% of the value of all payments. Layering additional controls on the manual operations in a bank's trade operation will not solve TBML.

The solution must reach beyond banks. Law enforcement, government agencies and regulators should take an ecosystem approach to this problem, bringing together financial institutions, customs agencies, shipping companies and other stakeholders that have access to different information.

In this way, an end-to-end view can be constructed, and mitigating controls put in the right place. Information sharing across public-private sectors is vital to identifying trends, structures and techniques used by criminals, thus improving the ability to combat TBML. By gathering and sharing relevant information through a codified process, stakeholders can better identify TBML.

The UK's Joint Money Laundering Intelligence Taskforce (JMLIT) is a good example of partnerships between government, regulators, law enforcement, financial intelligence units (FIUs) and business. These types of cooperative partnerships that can examine current case studies and trends, should be considered in jurisdictions where TBML is a concern, as this can help mitigate the contagion of TBML schemes used across multiple institutions.

Conclusion

Trade finance business for the banks is lucrative business to enhance the income and make the balance sheet attractive. Trade Finance exists to finance the trade cycle at various points of transaction, allowing participants to manage the capital required for trade. Though trade finance is attractive but it is not free from risks. So, banks must pay attention on the risks side of trade finance as well as employees are to be trained to the capacity of mitigating the risks of trade finance activities.

Trade based money laundering is being used to conceal the money laundering activities. The money launderers commonly use trade-based money laundering techniques to launder the proceeds of crime through international trade. The number of TBML activities are being increased in our country too, as per the different year's reports of NRB (STR-TBML). So, banks are to be alert in this sector. The banks must control and discourage the chance of TBML through import and export business by comparative analysis of international market price. An effective control mechanism is to be developed. Due diligence, reviewing and monitoring of each transaction is to be carried properly which could show amber flag or red flag on-time. ■

Freelance Trade Finance Expert

Note:

The facts, figures and contents are based on the reports of different organizations viz., FATF, IFC, ICC, UNODC, WTO, ADB/Manila, FIU, Egmont, APG, NRB and many more.

Understanding Tracking Stocks: A Unique Capital Market Instrument

■ Narayan Paudel

OVERVIEW

Every modern economy is based on a sound financial system that helps in production, capital, and economic growth by encouraging savings habits, mobilizing savings from households and other segments, and allocating savings into productive usage such as trade, commerce, manufacturing, etc. The financial system covers both credit and cash transactions. All financial transactions are dealt with by cash payment or issue of negotiable instruments like cheques, bills of exchanges, etc. Thus, a financial system is a set of institutional arrangements through which financial surpluses are mobilized from the units generating surplus income and transferring them to the others in need of them. The activities include the production, distribution, exchange, and holding of financial assets/instruments of different kinds by financial institutions, banks, and other intermediaries of the market. In a nutshell, the financial market, financial assets, financial services, and financial institutions constitute the financial system. Various factors influence the capital market and its growth. These include the level of savings in the household sector, taxation levels, and health of the economy, corporate performance, industrial trends, and common patterns of living. The strength of the economy is calibrated by different

economic indicators like growth in GDP (Gross Domestic Product), Agricultural production, quantum and spread of rainfall, interest rates, inflation, position on balance of payments and balance of trade, levels of foreign exchange reserves and investments and growth in capital formation.

The traditional form of financing company projects consists of internal resources and debt financing, particularly from financial institutions for modernization, expansion, and diversification. The upsurge in the performance of certain large companies and the astounding increase of their share prices boost the market sentiment to divert the savings more and more into equity investments in companies.

Financial Instruments that are used for raising capital resources in the capital market are known as capital market instruments. The capital market instruments are usually used by the Government, Corporations, and Companies. The instruments used by the corporate sector to raise funds are selected based on – (i) investor preference for a given instrument, (ii) the regulatory framework, which regulates the issue of security. Factors affecting the preferences for choosing any instruments:

For issuers	For investor
Cost	Return
Post-Tax Cost of Capital	Tax on return received
Servicing	Yield
Debt-equity ratio and debt service capabilities	Risk reward ratio
Ceding the control in case of equity	Gaining the control in case of equity
Company Law, SEBON /NEPSE Regulations etc	Marketable and liquidity

CLASSIFICATION OF INSTRUMENTS

Hybrid Instruments

Hybrid instruments are those that are created by combining the features of equity with bond, preference equity etc. Examples of Hybrid instruments are: Convertible preference shares, Cumulative convertible preference shares, convertible debentures, non-convertible debentures with equity warrants, partly convertible debentures, partly convertible debentures with Khokha (buy-back arrangement), Optionally convertible debenture, warrants convertible into debentures or shares, secured premium notes with warrants, etc.

Pure Instruments

Equity shares, preference shares, and debentures/bonds which were issued with their basic characteristics intact without mixing features of other classes of instruments are called pure instruments.

Derivatives Instruments

Derivatives are contracts that derive their values from the value of one or more of other assets (known as underlying assets). The derivative itself is merely a contract between two or more parties. Its value is determined by fluctuations in the underlying asset. The most common underlying assets include stocks, bonds, commodities, currencies, interest rates, and market indexes. Some of the most commonly traded derivatives are futures, forwards, options, and swaps.

INTRODUCTION OF TRACKING STOCKS

A Tracking stock is a type of common stock that “tracks” or depends on the financial performance of a specific business unit or operating division of a company, rather than the operations of the company as a whole. As a result, if the unit or division performs well, the value of the tracking stocks may increase, even if the company’s performance as a whole is not up to mark or satisfactory. The opposite may also be true.

A tracking stock is a special type of stock issued by a publicly held company to track the value of one segment of that company. By issuing a tracking stock, the different segments of the company can be valued differently by investors. Tracking stocks are generally issued by a parent company to create a financial vehicle that tracks the performance of a particular division or subsidiary. When a parent company issues a tracking stock, all revenues and expenses of the applicable division are separated from the parent company’s financial statements and bound to the tracking stock. Often this is done to separate a high-growth division from large losses shown by the financial statements of the parent company. The parent company and its shareholders, however, still control the operations of the subsidiary.

Tracking stock carries dividend rights tied to the performance of a targeted division without transferring ownership or control over divisional assets. In contrast to a spin-off or an equity carve-out, the parent retains full control, allowing it to enjoy any operating synergies, or economies of scale in administration or finance.

Shareholders of tracking stocks have a financial interest only in that unit or division of the company. Unlike the common stock of the company itself, a tracking stock usually has limited or no voting rights. In the event of a company's liquidation, tracking stock shareholders typically do not have a legal claim on the company's assets. If a tracking stock pays dividends, the amounts paid depend on the performance of the business unit or division. But not all tracking stocks pay dividends.

A company has many good reasons to issue a tracking stock for one of its subsidiaries (as opposed to spinning it off to shareholders).

(i) First, the company keeps control over the subsidiary (although they don't get all the profit), but all revenues and expenses of the division are separated from the parent company's financial statements and attributed to tracking stock. This is often done to separate a high-growth division with large losses from the financial statements of the parent company.

Second, they might be able to lower their costs of obtaining capital by getting a better credit rating.

(ii) Third, the businesses can share marketing, administrative support functions, etc.

(iii) Finally, if the tracking stock shoots up, the parent company can make acquisitions and pay in stock of the subsidiary instead of cash.

When a tracking stock is issued, the company can choose to sell it to the markets (i.e., via an initial public offering) or to distribute new shares to existing shareholders. Either way, the newly tracked business segment gets a longer lease, but can still run back to the parent company in tough times.

UPSIDES OF TRACKING STOCK

A key advantage of tracking stock is that it offers divisional managers a degree of decision-making authority that might otherwise be unattainable, given top management's reluctance to dilute its control over the division's assets. The practical effect should be to enhance job satisfaction for divisional managers, thus reducing retention risk and also increasing the company's responsiveness to changing market conditions. Also, investors have more direct access to the specific businesses of the parent, which can be highly useful in the case of a diversified company. Another possible reason for the growing popularity of trackers is that trackers allow mainstream companies to exploit the dual stock market pricing between conventional and high-tech or Internet businesses. By creating tracked business units, conventional businesses too can benefit from the pricing frenzy.

DOWNSIDES OF TRACKING STOCK

For investors, tracking stocks can be a mixed bag. Like regular stocks, tracking stockholders are entitled to dividends paid out by the subsidiaries issuing the tracking stock. Yet the holders of tracking stocks do not have ownership in the company, instead, at times tracking stock shareholders vote on issues affecting the corporate parent, not the subsidiary whose stocks they own. Another downside is the fact that the board of directors of the tracking-stock subsidiary is often put in place by the parent

company and is not elected by tracking-stock shareholders, which would cause conflicts of interest.

The tracking stocks are highly skeptical also. Shareholders have limited voting rights, if any, and they cannot elect their own boards. Moreover, if the parent company falls on hard times, conflict could develop between the shareholders of a tracked division, especially if it continues to do well, and the shareholders of the parent company. The potential for such conflict could affect the performance of the tracking stock.

Another important drawback of tracking stock is that it can dramatically increase the potential for conflict and litigation over accounting policy. It is because the owners of the tracking stock have rights only over dividends, and dividend payouts are driven by the recognition of divisional profits, the arguments over profit recognition are almost sure to arise whenever tracking stock investors are disappointed in their returns. They will surely be tempted to accuse corporate management of adopting policies that deliberately understate their profits.

CONCLUSION

In conclusion, **tracking stocks** are a unique and specialized financial instrument that provides investors with the opportunity to invest in a specific division or subsidiary of a company, allowing for targeted exposure to a particular part of a business rather than its overall performance. They can be a valuable tool for both companies, seeking to highlight the potential of certain business units, and for investors, offering a way to align their investments with specific interests or market segments.

When looking at **capital market instruments** more broadly, we see a range of tools designed to help companies raise capital and enable investors to diversify and manage risk. From **equity**

securities like stocks to **debt instruments** such as bonds, each instrument serves a distinct purpose in the functioning of financial markets. Understanding these instruments and their characteristics is crucial for making informed investment decisions.

Whether investing in stocks, bonds, mutual funds, or more complex instruments like derivatives, the capital markets offer investors a variety of opportunities to pursue financial goals while managing risk. Tracking stocks, as part of this broader landscape, represents a strategic choice for those interested in niche opportunities within larger organizations, offering a mix of potential rewards and risks tailored to specific market interests. ■

Assistant Director, SEBON

References

- Abbasi, W.A., Wang, Z., & Alsakarneh, A. (2018), "Overcoming SMEs Financing and Supply Chain Obstacles by Introducing Supply Chain Finance", *HOLISTICA—Journal of Business and Public Administration*, 9(1), 7-22.
- Song, H., Yu, K., & Lu, Q. (2019), "Financial service providers and banks' role in helping SMEs to access finance", *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 48(1), 69-92.
- www.bseindia.com
- www.mca.gov.in
- www.nseindia.com
- www.rbi.org.in
- www.sebi.gov.in
- www.sebon.gov.np

Value Chain Financing in Agriculture Sector: A window to Penetrate Sustainable Financing in Nepal.

■ Manoj Kaphle

1. Nepal's Agriculture

Before reach out directly to the value chain financing, we need to understand agricultural economics, food security status of country and trend of agricultural production along with import and export of commodities.

Agriculture is a vital sector of Nepal's economy for food security, employment generation, and poverty reduction, but the sector's performance over the past two and a half decades has been weak. Domestic food production has failed to keep pace with rising food demand, and the country has become a net importer of food, both staples and high-value commodities. The agriculture sector faces both structural and new challenges. Farmers, particularly smallholders, have poor access to technology, inputs, and credit. Improving farm incomes and livelihoods will require increasing smallholders' participation in the production of high-value commodities, such as vegetables, fruits, dairy products, meat, and eggs. It will also require measures to address the emerging challenge of climate change, given the high vulnerability of smallholders to floods, droughts, and other extreme weather events.

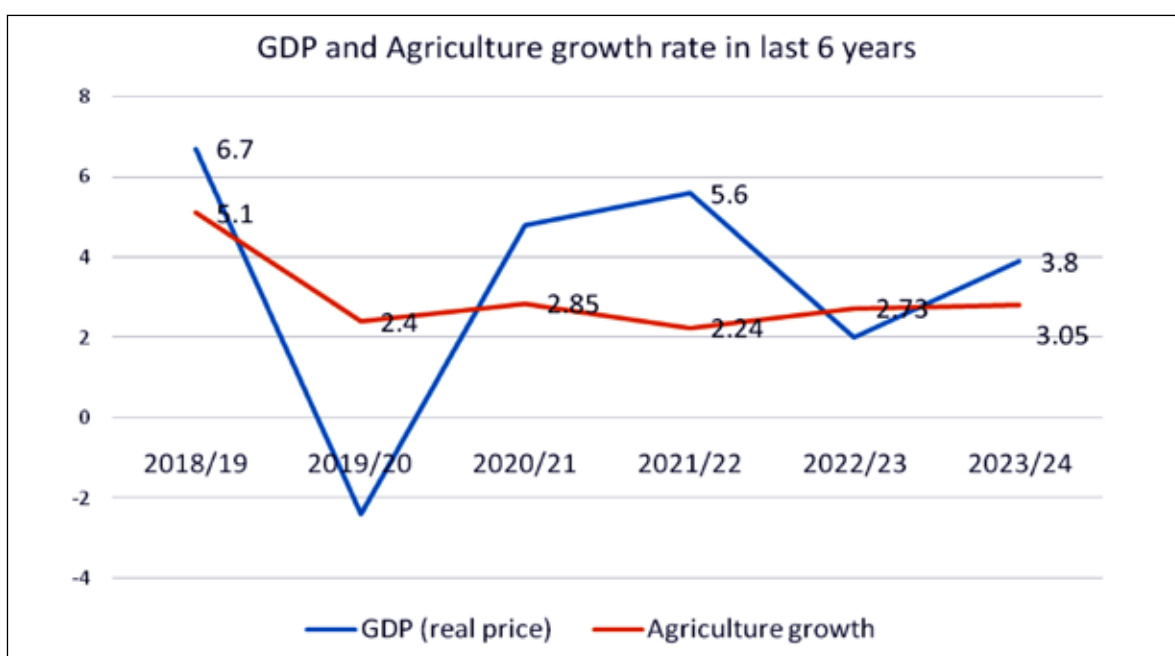

Figure 1. GDP and Agricultural growth trend in last 6 years.

Source: NRB, June 2024

According to the National Statistics Office the current economic growth remains 3.87 percent for 2023/24. Agriculture, industry and service sectors are major contributors of national economy, where the growth of agriculture is 3.05 percent. If we compare the economic and agricultural growth, both are in declining order, however economic growth has been observed too ups and down after 2019.

Due to the huge reduction in production and productivity of agricultural commodities, Nepal has been highly dependent in goods importing from India and other foreign countries. Such inclined graph of import with high revenue indicates the high risk of food security across the country.

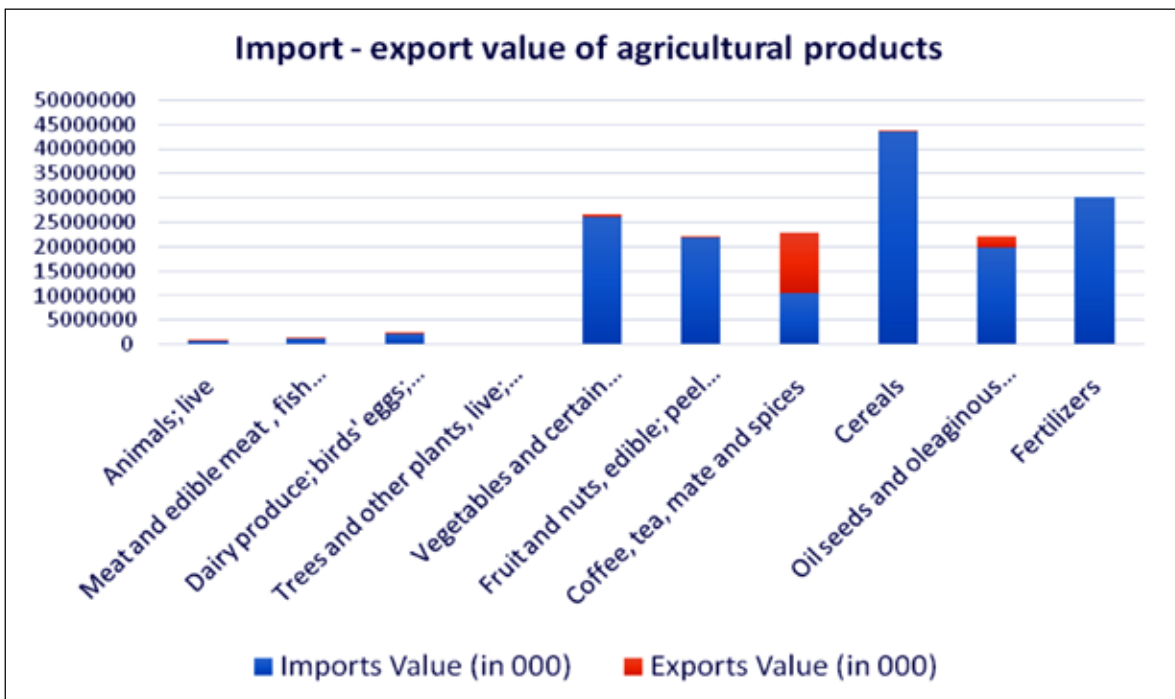

Figure 2: Major agricultural commodities import during July 2023 to June 2024.

Source: NRB, July 2024

The figure itself illustrates the worst scenario of agriculture sector of Nepal. Once there was a time when we export cereals and other high value commodities to overseas, which has been dramatically turned in U shape. This is the time where we are importing cereals, vegetables and fruits in large volume equivalent to more than billions rupees. Though this is the one-year data, Nepal has been following this figure for a decade and this is why we have been suffering from huge trade deficit.

2. Key Terminologies on Value Chain Financing

2.1 Value Chain Financing

Financial services and products flowing to and/or through value chain participants to address and alleviate constraints to growth and to reduce the risk and cost of financing, and increase the efficiency of the value chain as a whole (Fries, 2007).

Whatever the entry point, a vital characteristic of a promising value chain financing approach is that a leading chain actor is prepared to invest time and resources in building relationships between suppliers (primary producers) and buyers.

Financial services and products flowing to and/or through value chain participants to address and alleviate constraints to growth and to reduce the risk and cost of financing, and increase the efficiency of the value chain as a whole (Fries, 2007).

Key words on value chain finance: Reducing financial risk, Use of financial instrument, Inclusiveness, minimize transaction cost.

The term “value chain finance” refers to the flows of funds to and among the various links within a value chain. It relates to any or all of the financial services, products and support services flowing to and/or through a value chain to address the needs and constraints of those involved in that chain, be it to obtain financing, or to secure sales, procure products, reduce risk and/or improve efficiency within the chain.

It refers to both internal and external forms of finance:

- Internal value chain finance is financing that takes place within the value chain, such as when a supplier provides credit to a farmer or when a lead firm advances funds to a market intermediary.
- External value chain finance is financing from outside the chain made possible by value chain relationships and mechanisms; for example, when a bank issues a loan to a farmer based on a contract with a trusted buyer or a warehouse receipt from a recognized storage facility. This definition of value chain finance does not include conventional agricultural financing from financial institutions such as banks and credit unions to actors in a chain unless there is a direct link with the value chain as noted above.

2.2. Value Chain Development:

The **actors** (private and public, including service providers) and the **sequence** of value-adding **activities** involved in bringing a product from production to the end-consumer. In agriculture they can be thought of as a “farm-to-fork” set of inputs, processes and flows (Miller and da Silva, 2007).

Key words on value chain development: win–win relationships, collaboration, value chain governance, upgrading, innovation, added value.

2.3. Value Chain Analysis:

Assessment of the actors and factors that influence the performance of an industry and relationships among participants to identify the main constraints to the increased efficiency, productivity and competitiveness of an industry and how these constraints can be overcome (Fries, 2007).

3. Basic Model of Value Chain Finance

To address the query of bankers who are not familiar with value chain finance, this paragraph delivers basic fundamentals of value chain finance. Here is a figure that clearly illustrates how value chain financing structure looks like.

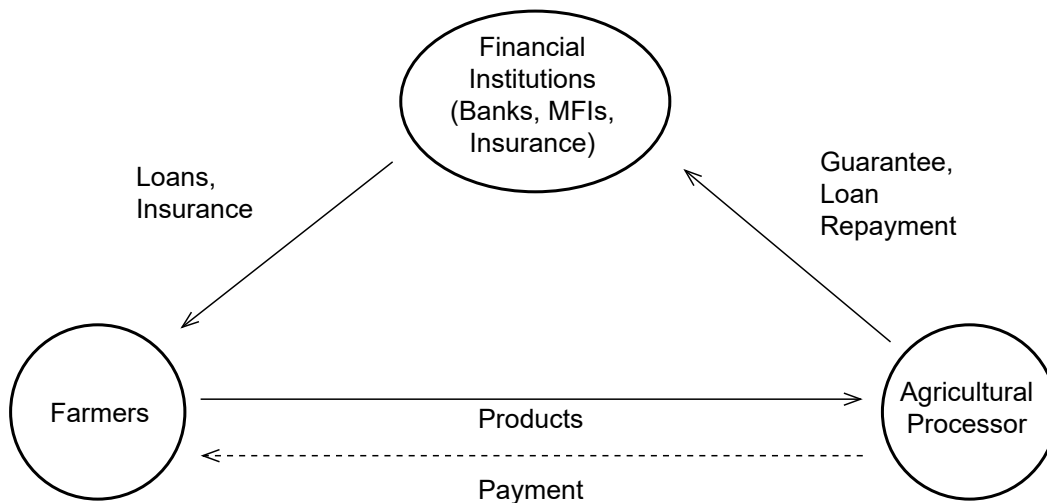

Figure: General Model of Agricultural Value Chain Finance

Agricultural value chain finance is a specific type of agricultural finance arrangement involving at least three parties as mentioned in above figure. Farmers and Agricultural Processors are major actor of value chain and Financial Institutions are enablers of value chain. Farmers can be considering as end borrower whereas Agricultural Processors can either be directly or indirectly involved in providing finance to the end borrower (farmer). To make it more clear an agricultural processor that contracts with farmers to provide inputs so they can produce up to the quality standard required for processing; by borrowing that money from a formal institution, the processor can distribute risk to that institution, while also freeing up additional liquidity that can be used for other investments or costs.

4. Major Benefits of Value Chain Financing

- If a bank invests in value chain, it reduces credit risk through leveraging existing information inside the value chain. As value chain flows the Information on each stage of product where value and price are added along the chain. Besides it identifies the key participants or actors of value chain, intermediate and ultimate markets, along with nature of customer and their demand. Such information helps financial institutions make better informed for lending decisions.
- Value chain financing is not limited to single segment of particular value chain (eg. dairy) rather it encompasses financing to backward and forward segments of that value chain. For example, if a dairy firm has three different products; milk production, feed production and cheese production, a bank can finance in all three segment of dairy value chain at a time. Hence, it substantially lowers transaction costs in lending and other services.

- Financing in different segments of particular value chain provides greater profitability through economies of scale in market transactions and the provision of multiple financial services using value chain connections.
- It inspires greater levels of private engagement for the specific project, building a competitive environment to encourage investment in value chains, distribution channels and partnering with multidimensional actors that de-risk producers, processors and offer guarantees to ensure affordable financing.

5. Phases of Value Chain Financing (VCF)

value chain finance (VCF) methodology provides credit unit with the technical and operational capacity to put resources into finance lending while maintaining an adequate margin and still mitigating the risk of loan default. The phase includes tools for evaluating opportunities, designing products and administering loans—all crucial for financial institutions that want to control the risks of agricultural lending when they do not have access to subsidies, grants or guarantees. The model is adaptable to any type of financial institution. It may be applied to non-agricultural value chains. It can be used to deliver finance to any actor along the value chain.

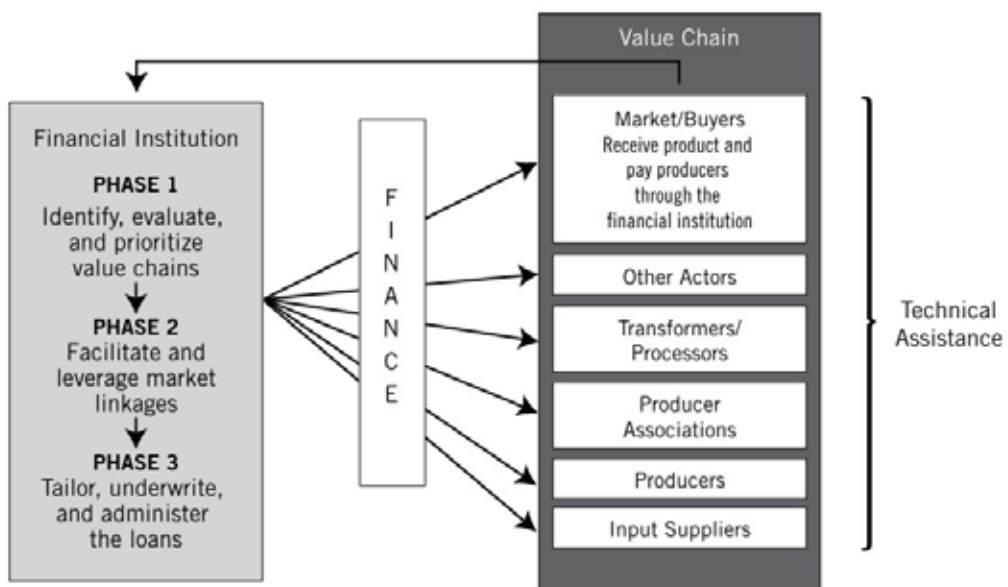

Figure: Phases of value chain finance at financial institutions.

The figure above shows that how credit unit should work to inject finance to the major actors of value chain development of particular agriculture commodity. As finance in agriculture commodity is quite differ than finance in other products, it requires extra capacity of bankers to understand, initiate and process the loan by addressing the need of value chain actors. Here are few bullets on required capacity for financial Institutions along with major actors of value chain development.

- **Financial Institution** capacity to deliver financing for a particular investment varies depending on a number of factors. There may be institutional limitations such as

geographic isolation from clients, weak internal systems or limited skills and capacity of staff (knowing a particular sector, market or business). Even intangible factors such as institutional culture may make it difficult for financial institutions to reach a market. Where knowledge or capacity gaps exist, financial institutions' commitment to building that capacity becomes a crucial variable.

- **Buyer** capacity to extend or facilitate financing depends on the nature of relationships with suppliers. Buying agreements, whether formal or verbal, may be useful channels for advances, embedded loan disbursement, repayment functions, or as a collateral substitute—all ways that buyers can help facilitate finance. This depends in turn on the extent to which the agreement has a perceived value between the agreeing parties, its ability to signal creditworthiness to lenders, and the likelihood that the parties will fulfill their obligations. In terms of facilitation, the nature of the relationship between actors is an important consideration as well. For instance, buyers' knowledge of suppliers may be limited if they buy on a more transactional basis. Moreover, buyers quite possibly have financial and institutional limitations on their own which prevent them from committing to purchase agreements or providing advances directly. Buyers' resources available for on-lending compete with those for its own investment, expansion, etc.
- **Input Supplier** capacity to provide sales credit to customers is tied closely to their own internal management, liquidity and ability to access credit. It often requires a specialized loan administration department, which can be costly and technically demanding. Input dealers' capacity to facilitate finance requires less internal management capacity, but may be limited by the extent of their knowledge of their clients' creditworthiness (whether they are both reliable producers and responsible borrowers), and their own perceived reputation with the lender, who would in effect delegate parts of the lending process to them.
- **Producer Associations'** capacity to provide finance is also primarily a function of their own internal management capacity and ability to access wholesale funds. This often requires a professional management team and stronger governance; which less-formal associations may not possess. The ability to facilitate finance depends on an association's credibility with the potential lender.

6. Implications in Value Chain Financing

Throughout the above message we understand that value chain financing offers a variety of opportunities for interventions that strengthen linkages between producers, processors and buyers; encouraging banks to lend to value chain actors; organizing smallholder producer associations to enable production of high value crops; and outreach to financial institutions to design innovative program that includes not only the loan product fit to larger companies but also addresses the need of small enterprises such as warehouse receipts loan product.

As a lender we should keep in mind that interventions should be geared toward facilitating private-sector solutions, addressing market failures and ensuring a functioning enabling environment – not

becoming a player within the value chain itself. It is crucial to identify sources of risk reduction and new incentives. Besides this, we should always seek to invest in longer-term agricultural projects.

7. Messages to the Bank and Financial Institutions

As Agricultural Development Bank Limited of Nepal has initiated value chain development models through two mega projects; Value Chains for Inclusive Transformation of Agriculture (VITA) Programme and Forest for Prosperity supported by International Fund for Agriculture Development (IFAD) and The World Bank respectively. Through the VITA, value chain actors of 12 different agricultural commodities are tied in business relationship and some of them (processing companies of Dairy) has been re-financing the milk producers to purchase feed and silage. Similarly, ADBL has been investing forest and fruit nurseries to produce timber and non-timber forest products and at the same time the project is enhancing ply wood manufacturing companies along with furniture industries. In such way the project has created value chain development model with care of environment and climate.

Furthermore, the financial institutions should aware with warehouse receipt finance model that might be the sound model to the beginners in VCF in Nepal. Warehouse receipt finance might be the learning platform to the financial institutions through which long-term capital would be created to finance small holder farmers.

In another hand, VCF is worthwhile by connecting the bank with the lead buyer or trader who are already in established commercial relationship, this might be the preferable starting point. Once this relationship among the buyers, traders and processors is well understood, the bank can design and introduce financing vehicles priced to reflect the cost sharing and risk-sharing arrangements between the bank and the value chain business partners.

Similarly, the value chain finance scheme can gather the private sectors to invest in agriculture and other productive sector which came to be mandatory in these days. In this regard bank and FIs should partner on those processing centers which have significant contribution in agricultural GDP. In India, banks are investing largely to the seed companies both for production of hybrid seeds and well as packaging and distribution.

As a most crucial prerequisite, industrial analysis among the different agricultural industries is indeed before selecting private companies for VCF. Financial institutions should analyze the growth in industry, measured by both the value and volume. Furthermore, price volatility and changes in production volume (adjusted for seasonality) should be analyzed which provide an indication of potential operational risks. Another indicator for selecting particular value chain for financing is trade pattern, whether it is positive or not. A negative balance is viewed as suggesting a larger business risk, while a positive trade balance was believed to be associated with a smaller risk arising from imports (although it could also have signaled potential risks arising from the international market). The fruit and vegetable industries showed a long-term trade surplus, while trade in cereals had led to deficits.

At last but not the least The financial institution should “map” the value chain, identifying the participants, the links among them (both strong and weak), as well as the key players (actors and enablers) of specific the value chain. At the same time, the evaluation should identify those relationships

that impact both product and credit flows. This takes on particular significance given that value chain finance facilitates the extension of formal banking operations to large numbers of small producers as well as processing and trading companies building upon existing internal linkages among them through wide range of services in the value chain. ■

Section Chief, ADBL

References

1. Alan de Brauw. 2024. Agricultural Value Chain Finance with Four Actors. International Food Policy Research Institute, Washington DC, USA.
2. Luis Jimenez Galarza, WOCCU. 2009. Value Chain Finance Implementation Manual. SEEP Network, Washington, DC USA.
3. Nepal Rastra Bank. 2024. Economic Activities Study Report. Kathmandu, Nepal
4. Value Chain Finance Guide: Tools for Designing Project Interventions that Facilitate Investment in Key Value Chain Upgrades. ACDI/VOCA, FHI 360 and USAID. 2012.

५८औं वार्षिकोत्सव तयारी मूल समारोह समिति

१	श्री गोविन्द गुरुड	प्रमुख कार्यकारी अधिकृत	संयोजक
२	श्री प्रताप सुवेदी	उपमहाप्रवन्धक (सञ्चालन तथा सेवा)	सदस्य
३	डा.वावुकाजी थापा	उपमहाप्रवन्धक (कर्जा व्यवसाय)	सदस्य
४	श्री यज्ञ प्रकाश न्यौपाने	उपमहाप्रवन्धक (बजार तथा बिक्री)	सदस्य
५	श्री प्रेम कुमार श्रेष्ठ	उपमहाप्रवन्धक (वित्त)	सदस्य
६	श्री मिनराज पोखरेल	उपमहाप्रवन्धक (कर्जा स्वीकृती तथा नियन्त्रण)	सदस्य
७	श्री सुशिल हुमागाँई	का.मु. उपमहाप्रवन्धक	सदस्य
८	श्री सुदिप कुमार दाहाल	वि.प्र. कर्जा व्यवसाय तथा ट्रेजरी विभाग	सदस्य
९	श्री बासु अधिकारी	वि.प्र. सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१०	श्री निर्मल राज कोईराला	वि.प्र. कानून विभाग	सदस्य
११	श्री गीरीधारी पौडेल	वि.प्र. आ.ले.प. तथा निरीक्षण विभाग	सदस्य
१२	श्री अजय कुमार रिमाल	वि.प्र. जनशक्ति व्यवस्थापन विभाग	सदस्य
१३	श्री प्रकाश कंडेल	वि.प्र. केन्द्रिय सञ्चालन विभाग	सदस्य
१४	श्री अनिल कुमार यादव	वि.प्र. सूचना प्रविधि विभाग	सदस्य
१५	श्री सुन्दर प्रसाद खतिवडा	वि.प्र. असुली तथा संकलन विभाग	सदस्य
१६	श्री सरोज कुमार साह	वि.प्र. कर्जा स्वीकृत तथा नियन्त्रण विभाग	सदस्य
१७	श्री रूक्मीणी भट्ट उपाध्याय	वि.प्र. कम्प्लायन्स विभाग	सदस्य
१८	श्री सरिता कुमारी पोखरेल दाहाल	वि.प्र. बजार तथा बिक्री विभाग	सदस्य
१९	श्री माधव रिजाल	वि.प्र. भौतिक सम्पत्ति व्यवस्थापन विभाग	सदस्य
२०	श्री गोकुल प्रसाद पनेरू	वि.प्र.ट्रेड फाइनान्स विभाग	सदस्य
२१	श्री हिमलाल पौडेल	वि.प्र.कम्पनी सचिवालय	सदस्य
२२	श्री जगदिश्वर पन्थी	वि.प्र.कर्जा प्रशासन (सीएडी) विभाग	सदस्य
२३	श्री मनोज भक्त आचार्य	वि.प्र.एकीकृत जोखिम व्यवस्थापन विभाग	सदस्य
२४	श्री निकु आचार्य	वि.प्र. कृषि कर्जा तथा परियोजना विभाग	सदस्य
२५	श्री गिरीराज रेग्मी	वि.प्र. डिजिटल बैंकिंग विभाग	सदस्य
२६	श्री राजेन्द्र रानाभाट	मु.शा.प्र. कर्पोरेट बैंकिङ कार्यालय	सदस्य
२७	श्री अनोज बस्नेत	वि.प्र. केन्द्रिय तालिम प्रष्ठान	सदस्य
२८	श्री नारायण प्रसाद आचार्य	वि.प्र. वित्त तथा योजना विभाग	सदस्य
२९	श्री योगेन्द्र ब. सिंह	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको कार्यालय	सदस्य

३०	श्री लेश कुमार श्रेष्ठ	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, कर्मचारी अवकाश कोष	सदस्य
३१	श्री ध्रुव पौडेल	वरिष्ठ शा.प्र., बजार तथा बिक्री विभाग	सदस्य
३२	श्री खेटराज दाहाल	वरिष्ठ शा.प्र., बजार तथा बिक्री विभाग	सदस्य
३३	श्री हिरा बहादुर आले	वरिष्ठ शा.प्र., बजार तथा बिक्री विभाग	सदस्य
३४	श्री अशोक लम्साल	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
३५	श्री महेश्वर आचार्य	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
३६	श्री खेम राज काफ्ले	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
३७	श्री आत्मदेब बास्कोटा	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
३८	श्री कृष्ण प्रसाद ज्ञवाली	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
३९	श्री विकाश सिलवाल	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
४०	श्री दीपक खतिवडा	शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
४१	श्री नारायणलाल श्रेष्ठ	शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
४२	श्री राम रावल	अध्यक्ष, नेपाल वि.संस्था क. संघ कृ.वि.वि.बैंक लि.	सदस्य
४३	श्री ईन्द्रमणी घिमिरे	अध्यक्ष, कृ.वि.वि.बैंक कर्मचारी संगठन नेपाल	सदस्य
४४	श्री लिला जि.सी.	अध्यक्ष, कृ.वि.वि.बैंक कर्मचारी संघ नेपाल	सदस्य
४५	श्री जानुका पौडेल	अध्यक्ष, कृ.वि.वि.बैंक कर्मचारी युनियन नेपाल	सदस्य

(क) ५८औं वार्षिकोत्सव व्यवस्थापन उपसमिति

१	श्री प्रताप सुवेदी	उपमहाप्रवन्धक (सञ्चालन तथा सेवा)	संयोजक
२	डा.वावुकाजी थापा	उपमहाप्रवन्धक (कर्जा व्यवसाय)	सदस्य
३	श्री यज्ञ प्रकाश न्यौपाने	उपमहाप्रवन्धक (बजार तथा बिक्री)	सदस्य
४	श्री प्रेम कुमार श्रेष्ठ	उपमहाप्रवन्धक (वित्त)	सदस्य
५	श्री मिनराज पोखरेल	उपमहाप्रवन्धक (कर्जा स्वीकृती तथा नियन्त्रण)	सदस्य
६	श्री सुशिल हुमागाँई	का.मु.उपमहाप्रवन्धक	सदस्य
७	श्री बासु अधिकारी	वि. प्र., सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
८	श्री निर्मल राज कोईराला	वि.प्र. कानून विभाग	सदस्य
९	श्री अजय कुमार रिमाल	वि. प्र.जनशक्ति व्यवस्थापन विभाग	सदस्य
१०	श्री गोकुल प्रसाद पनेरु	वि.प्र.ट्रेड फाइनान्स विभाग	सदस्य
११	श्री हिमलाल पौडेल	कम्पनी सचिव, कम्पनी सचिवालय	सदस्य
१२	श्री सरिता कुमारी पोखरेल दाहाल	वि.प्र.बजार तथा बिक्री विभाग	सदस्य

१३	श्री नारायण प्र. आचार्य	वि. प्र., वित्त तथा योजना विभाग	सदस्य
१४	श्री योगेन्द्र ब. सिंह	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, प्र.का.अ.को कार्यालय	सदस्य
१५	श्री महेश्वर आचार्य	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१६	श्री खेम राज काफ्ले	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१७	श्री आत्मदेव बास्कोटा	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१८	श्री कृष्ण प्रसाद ज्ञवाली	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१९	श्री प्रदिप वास्कोटा	वरिष्ठ शा.अ., सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
२०	श्री कृष्ण प्रसाद भट्टराई	वरिष्ठ शा.अ., सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
२१	श्री राम रावल	अध्यक्ष, नेपाल वि.संस्था क. संघ कृ.वि.वि.बैंक लि.	सदस्य
२२	श्री ईन्द्रमणी घिमिरे	अध्यक्ष, कृ.वि.वि.बैंक कर्मचारी संगठन नेपाल	सदस्य
२३	श्री लिला जि.सी.	अध्यक्ष, कृ.वि.वि.बैंक कर्मचारी संघ नेपाल	सदस्य
२४	श्री जानुका पौडेल	अध्यक्ष, कृ.वि.वि.बैंक कर्मचारी युनियन नेपाल	सदस्य
२५	श्री गिरीधारी पौडेल	वि.प्र. आ.ले.प. तथा निरीक्षण विभाग	आ.सदस्य
२६	श्री हिरा बहादुर आले	वरिष्ठ शा.प्र., बजार तथा बिक्री विभाग	आ.सदस्य
२७	श्री खेटराज दाहाल	वरिष्ठ शा.प्र., बजार तथा बिक्री विभाग	आ.सदस्य

(ख) ५८औं वार्षिकोत्सव मञ्च, प्रविधि तथा खाजा खाना व्यवस्थापन उपसमिति

१	श्री प्रेम कुमार श्रेष्ठ	उपमहाप्रबन्धक (वित्त)	संयोजक
२	श्री सुशिल हुमागाई	का.मु.उपमहाप्रबन्धक	सहसंयोजक
३	श्री बाशु अधिकारी	वि.प्र.सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
४	श्री अनिल कुमार यादव	वि.प्र.सूचना प्रविधि विभाग	सदस्य
५	श्री माधव रिजाल	वि.प्र.भौतिक सम्पत्ति व्यवस्थापन विभाग	सदस्य
६	श्री सरिता कुमारी पोखरेल दाहाल	वि.प्र.बजार तथा बिक्री विभाग	सदस्य
७	श्री गिरीराज रेग्मी	वि.प्र.डिजिटल बैंकिंग विभाग	सदस्य
८	श्री अशोक लम्साल	वरिष्ठ शा.प्र., सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
९	श्री ध्रुव पौडेल	वरिष्ठ शा.प्र., बजार तथा बिक्री विभाग	सदस्य
१०	श्री खेम राज काफ्ले	वरिष्ठ शा.प्र., सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
११	श्री खेटराज दाहाल	वरिष्ठ शा.प्र., बजार तथा बिक्री विभाग	सदस्य
१२	श्री हिरा बहादुर आले	वरिष्ठ शा.प्र., बजार तथा बिक्री विभाग	सदस्य

१३	श्री कृष्ण प्रसाद ज्ञवाली	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१४	श्री आत्मदेव बास्कोटा	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१५	श्री नारायणलाल श्रेष्ठ	शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१६	श्री प्रदिप वास्कोटा	वरिष्ठ शा.अ., सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१७	श्री कृष्ण प्रसाद भट्टराई	वरिष्ठ शा.अ., सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१८	श्री किशोर सिंह	वरिष्ठ सूचना अधिकृत, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१९	श्री रमेश कटुवाल	कार्यालय सहायक सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
२०	श्री पंकज कुमार गौतम	वरिष्ठ शाखा प्रमुख सूचना प्रविधि विभाग	आ.सदस्य
२१	श्री बसन्त देवकोटा	वरिष्ठ प्राविधिक अधिकृत सूचना प्रविधि विभाग	आ.सदस्य

(ग) ५८औं वार्षिकोत्सव प्रकाशन तथा प्रचार प्रसार उपसमिति

१	डा. वावु काजी थापा	उपमहाप्रबन्धक (कर्जा व्यवसाय)	संयोजक
२	श्री बाशु अधिकारी	वि.प्र.सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
३	श्री निर्मल राज कोईराला	वि.प्र.कानून विभाग	सदस्य
४	श्री सुन्दर प्रसाद खतिवडा	वि.प्र.असुली तथा संकलन विभाग	सदस्य
५	श्री अनिल कुमार यादव	वि.प्र.सूचना प्रविधि विभाग	सदस्य
६	श्री रुक्मीणी भट्ट उपाध्याय	वि.प्र.कम्प्लायन्स विभाग	सदस्य
७	श्री सरिता कुमारी पोखरेल दाहाल	वि.प्र.बजार तथा बिक्री विभाग	सदस्य
८	श्री हिमलाल पौडेल	कम्पनी सचिव, कम्पनी सचिवालय	सदस्य
९	श्री जगदिश्वर पन्थी	वि.प्र.कर्जा प्रशासन (सीएडी) विभाग	सदस्य
१०	श्री अनोज बस्नेत	वि.प्र.केन्द्रिय तालिम प्रष्टान	सदस्य
११	श्री नारायण प्र. आचार्य	वि. प्र.वित्त तथा योजना विभाग	सदस्य
१२	श्री ध्रुव पौडेल	वरिष्ठ शा.प्र.बजार तथा बिक्री विभाग	सदस्य
१३	श्री खेम राज काफ्ले	वरिष्ठ शा.प्र.सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१४	श्री हिरा बहादुर आले	वरिष्ठ शा.प्र.बजार तथा बिक्री विभाग	सदस्य
१५	श्री खेटराज दाहाल	वरिष्ठ शा.प्र.बजार तथा बिक्री विभाग	सदस्य
१६	श्री आत्मदेव बास्कोटा	वरिष्ठ शा.प्र.सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१७	श्री कृष्ण प्रसाद ज्ञवाली	वरिष्ठ शा.प्र.सामान्य सेवा विभाग	सदस्य

(घ) ५८औं वार्षिकोत्सव पुरस्कार, पदक तथा प्रमाणपत्र व्यवस्थापन उपसमिति

१	श्री यज्ञ प्रकाश न्यौपाने	उपमहाप्रबन्धक (बजार तथा बिक्री)	संयोजक
२	श्री सुदिप कुमार दाहाल	वि.प्र.कर्जा व्यवसाय तथा ट्रेजरी विभाग	सदस्य
३	श्री बाशु अधिकारी	वि.प्र.सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
४	श्री अजय कुमार रिमाल	वि.प्र.जनशक्ति व्यवस्थापन विभाग	सदस्य
५	श्री सरोज कुमार साह	वि.प्र कर्जा स्वीकृत तथा नियन्त्रण विभाग	सदस्य
६	श्री सरिता कुमारी पोखरेल दाहाल	वि.प्र.बजार तथा बिक्री विभाग	सदस्य
७	श्री गोकुल प्रसाद पनेरू	वि.प्र.ट्रेड फाइनेन्स विभाग	सदस्य
८	श्री निकु आचार्य	वि.प्र कृषि कर्जा तथा परियोजना विभाग	सदस्य
९	श्री ध्रुव पौडेल	वरिष्ठ शा.प्र.बजार तथा बिक्री विभाग	सदस्य
१०	श्री असोक लम्साल	वरिष्ठ शा.प्र. सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
११	श्री खेम राज काफ्ले	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१२	श्री हिरा बहादुर आले	वरिष्ठ शा.प्र.बजार तथा बिक्री विभाग	सदस्य
१३	श्री दीपक खतिवडा	शा.प्र. सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१४	श्री आषिस कर्ण	वरिष्ठ शा.अ.सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१५	श्री कृष्ण प्रसाद भट्टराई	वरिष्ठ शा.अ.सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१६	श्री भरत कुमार श्रेष्ठ	का.मु. शा.अ.सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१७	श्री रमेश कटुवाल	कार्यालय सहायक सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१८	श्री अनिल कुमार कार्की	कार्यालय सहायक सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१९	श्री रामशरण खतिवडा	कार्यालय सहायक सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
२०	श्री खेटराज दाहाल	वरिष्ठ शा.प्र.बजार तथा बिक्री विभाग	आ.सदस्य

(ड) ५८औं वार्षिकोत्सव अतिरिक्त क्रियाकलाप व्यवस्थापन उपसमिति

१	श्री मिनराज पोखरेल	उपमहाप्रबन्धक (कर्जा स्वीकृति तथा नियन्त्रण)	संयोजक
२	श्री बाशु अधिकारी	वि.प्र. सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
३	श्री गिरीधारी पौडेल	वि.प्र. आलेप तथा निरीक्षण विभाग	सदस्य
४	श्री प्रकाश कँडेल	वि.प्र. केन्द्रीय सञ्चालन विभाग	सदस्य
५	श्री सरिता कुमारी पोखरेल दाहाल	वि.प्र. बजार तथा बिक्री विभाग	सदस्य
६	श्री हिमलाल पौडेल	कम्पनी सचिव, कम्पनी सचिवालय	सदस्य
७	श्री मनोज भक्त आचार्य	वि.प्र. एकीकृत जोखिम व्यवस्थापन विभाग	सदस्य
८	श्री राजेन्द्र रानाभाट	मु.शा.प्र. कर्पोरेट बैंकिङ्ग कार्यालय	सदस्य
९	श्री लेश कु. श्रेष्ठ	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, कर्मचारी अवकाश कोष	सदस्य
१०	श्री महेश्वर आचार्य	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
११	श्री खेम राज काफ्ले	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१२	श्री खेटराज दाहाल	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, बजार तथा बिक्री विभाग	सदस्य
१३	श्री विकाश सिलवाल	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१४	श्री आत्मदेव बास्कोटा	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१५	श्री कृष्ण प्रसाद ज्ञवाली	वरिष्ठ शाखा प्रमुख, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१६	श्री कृष्ण कुमार शाह	प्राविधिक अधिकृत, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१७	श्री तर्क स्वार	वरिष्ठ शाखा अधिकृत, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१८	श्री अनिल सुवेदी	कार्यालय सहायक, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य
१९	श्री युवराज घिमिरे	लेखापाल, सामान्य सेवा विभाग	सदस्य

सुरक्षित बैकिङ्ग कारोवारको लागि

ADBL
QR PAYMENT SERVICE

ADBL
DEBIT CARD

ADBL
SMART BANKING

ADBL
INTERNET BANKING

बैंकको डिजिटल Product हलुवाट कारोवार गरौं ।
नगद कारोवारवाट हुन सक्ने जोखिमवाट बचौं ॥

कृषि विकास बैंक लिमिटेड
Agricultural Development Bank Ltd.

। नेपाल राष्ट्र बैकिङ्ग 'क' वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्था ।

विविध गतिविधि

जाजरकोट भूकम्पपीडितका लागि प्रधानमन्त्री राहत कोषमा जम्मा गर्न
₹. १ करोड ५० लाखको चेक हस्तान्तरण कार्यक्रम ।

उच्चस्तरीय गोष्ठीमा बैंकका उच्चपदस्थ अधिकारीहरूको उपस्थिति ।

कृषि विकास बैंक लि. को सामाजिक उत्तरदायित्व कार्यक्रम अन्तर्गत श्री गढी टाकुरा देवस्थल, घोराही-१२, दाङलाई आर्थिक सहयोग हस्तान्तरण ।

विविध गतिविधि

५७ औं वार्षिकोत्सव २०८० का केही भलक

तपाईंको सपनाको घर ADBL घर कर्जा सँग पुरा गर्नुहोस

घर निर्माण / खरीद / मर्मत गर्न
लाग्ने लागतको अधिकतम

८०%

सम्म

कर्जाको अवधि

- घर निर्माणको लागि ५ वर्ष, १० वर्ष, १५ वर्ष र २० वर्ष सम्म।
- घर मर्मतको लागि अधिकतम १० वर्ष सम्म।

थप जानकारीको लागि नजिकैको
कृषि विकास बैंक लिमिटेड भ्रमण गर्नुहोस।

सर्वोत्तम लागू हुनेछ।

कृषि विकास बैंक लिमिटेड
Agricultural Development Bank Ltd.

SWIFT: ADBLNPKA

सम्पूर्ण बैंकिङ्ग सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घर आँजानको बैंक

www.adbl.gov.np

नयाँ सवारी लिने सोचमा हुनुहुन्छ?

ADBL
सवारी कर्जा

ADBL सवारी कर्जा छ नि!

सवारी साधनको मूल्य अतिवृद्धि कर (VAT) सहितको मूल्यको

१०%
सम्म

कर्जाको अवधि

७ वर्ष
सम्म

थप जानकारीको लागि नजिकैको कृषि विकास बैंक लिमिटेडमा सम्पर्क गर्नुहोस।

कृषि विकास बैंक लिमिटेड
Agricultural Development Bank Ltd.
(१९७३-७४ सालको १९७३-७४ संविधानको अनुच्छेद ११७)

www.adbl.gov.np सम्पूर्ण बैकेङ्ग सुविधा सहितको तपाईं हाम्रो घर आँगनको बैंक SWIFT: ADBLNPKA